МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 32 (71) № 3 2021

Частина 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 7 червня 2021 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Журналістика» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24632-14572ПР від 04.11.2020 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2710-4656 (Print)
ISSN 2710-4664 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Білоусенко П. І., Бойко Л. П., Тернова А. І.
ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ ІМЕННИКІВ
PLURALIA TANTUM ІЗ СУФІКСОМ -ЦІ..... 1

Гогуленко О. П.
АНТРОПОНІМІЯ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ..... 9

Коваленко Н. Д., Мозолюк О. М.
СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМИ У ТВОРІ «СИНІЙ ЗОШИТ. АРКУШІ ДНІВ СВІТЯЩИХ»
МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ..... 16

Комлик Н. Ю.
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І СЛОВО: НОМІНАТИВНА СИМЕТРІЯ ТА АСИМЕТРІЯ..... 22

Лахно Н. В.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕХІДНИХ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ДІЄСЛІВ РУХУ..... 27

Максим'юк О. В., Струк І. М., Максим'юк Н. В.
НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ ВІДМОВИ
У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ..... 32

Ментинська І. Б.
СТРУКТУРА ТЕРМІННОГО ПОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ
КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ..... 39

Підлужна І. А.
ШЛЯХИ ПРИСТОСУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
ЗІ СФЕРИ ПОБУТУ ДО СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НА РІЗНИХ РІВНЯХ..... 44

Погоріла С. Г., Тимчук І. М.
МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОДИНИЦІ ВИРАЖЕННЯ ГРОТЕСКНОГО ЗАДУМУ
В ПОВІСТІ В. ДРОЗДА «ИРІЙ»..... 50

Романенко К. М.
ТОПОНІМІЧНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ
«СИНДРОМ ЛИСТОПАДУ, АБО HOMO COMPATIENS"..... 55

Рудь О. М.
СКЛАДНІ СЛОВА В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ..... 61

РОСІЙСЬКА МОВА

Алиева У. Н.
ВЫРАЖЕНИЕ ПРЯМОГО ОБЪЕКТА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ..... 67

Шепель Ю. А.
ПРО ДИНАМІЧНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
У СКЛАДІ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ І РЯДІВ..... 72

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Осіпчук Г. В.
МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСЕМИ 'ОЧІ'
ЯК ЗАСОБУ ВИРАЖЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ
В РОМАНІ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»..... **80**

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Бечко Я. В.
СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОРІННЯ
АНГЛ. *BURN*, *FIRE* У КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕМ..... **85**

Бортник С. Б.
НАВЧАННЯ РЕФЕРУВАННЮ ТА АНОТУВАННЮ ФАХОВИХ ІНШОМОВНИХ
ТЕКСТІВ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... **90**

Гаман І. А., Лисюк Б. О.
МОВНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ПРОБЛЕМ НІМЕЧЧИНИ У ВІДЕОМАТЕРІАЛАХ САЙТУ YOUTUBE..... **97**

Гойда О. І.
ГЕНДЕРНО КОРЕКТНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ
В РІЗНИХ ФОРМАХ ЇЇ УЗУСУ..... **104**

Gryshkova R. O.
STYLISTIC ANALYSIS OF JOE BIDEN'S INAUGURATION SPEECH..... **110**

Гулиева С. А.
РОЛЬ СИТУАЦИИ В КОММУНИКАЦИИ..... **115**

Гуменюк І. Л.
ІНТОНАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДИНАМІЧНИХ ПЕЙЗАЖНИХ ОПИСІВ
АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ..... **121**

Humeniuk N. H.
PRAGMATIC ASPECT OF THE QUEEN ELIZABETH II
CHRISTMAS 2020 MESSAGE (12.25.2020)..... **127**

Ємельянова Д. В., Тадеуш О. Х.
ЗАСТОСУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ АСТРОФІЗИКИ..... **133**

Zaitseva M. O.
COMMUNICATIVE SPECIFICITY OF ANGLOPHONE COURTROOM POLEMICS
(LINGUISTIC ASPECT)..... **139**

Ковальова Т. П.
ЯВИЩЕ ХУДОЖНЬОГО ПАРАДОКСА В ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ БЕРТОЛЬТА БРЕХТА)..... **145**

Козлова О. Б., Приходько А. М.
СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ
В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ МЕДІАЦІЇ..... **154**

Колісниченко Т. В., Коропатніцька Т. П.
METAXTON TOURISM: ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ..... **159**

Котенко А. О., Камишова Т. М.
АНГЛОМОВНІ МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА..... **164**

Ликіна В. В.
КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНІ МОДЕЛІ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ *ДЕМОКРАТІЯ*
У ПРОМОВАХ ПРЕЗИДЕНТА БАЙДЕНА 169

Лучик О. Ю., Петренко О. Д.
МЕТАФОРИЧНІ ОДИНИЦІ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ 175

Медвідь О. М., Лигуша А. О., Таценко Д. О.
ПОТЕНЦІЙНІ НОМІНАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ БЛЕНДИНГУ 181

Нікуліна Г. В., Кущ Е. О.
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК
АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ МОДИ 187

Самаріна В. В., Шахматова О. В.
ОБРАЗНІСТЬ У ВИКЛАДАННІ ГРАМАТИКИ 193

Сухова А. В.
ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛОМОВНОЇ НОВЕЛИ
ЯК СИНЕРГЕТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ 198

РОМАНСЬКІ МОВИ

Косович О. В.
БОРОТЬБА ЧУЖОГО ТА ПИТОМОГО В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ
В РОЗРІЗІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ 203

Чистяк Д. О.
МІФОПОЕТИЧНА КОСМОЛОГІЯ У ДРАМІ «ПЕЛЕАС І МЕЛІСАНДА»
МОРІСА МЕТЕРЛІНКА 210

ТЮРКСЬКІ МОВИ

Arnautova A. R., Qadri-zade Z. İ.
ZEMANEVİY QIRIMTATAR TİLİNİÑ LATİN YAZISI:
/X/ VE /H/ FONEMALARNIÑ YAZIDA AKS ETİLÜV MESELESİ 217

Hasanova K. K.
SOME ETHNOTOPONYMS OF TURKIC ORIGIN
BELONGING TO DEMIRCHIHASANLI DISTRICT
IN THE “COMPREHENSIVE BOOK OF TBILISI PROVINCE” 223

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Водяна Л. В.
ЧИСЛІВНИК У ЛАТИНСЬКИХ, НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ 228

Жарікова Ю. В.
ПРАЦЯ ТА ДОБРОБУТ ЯК СКЛАДНИКИ УСПІШНОГО ЖИТТЯ
В ПАРЕМІЯХ ГРЕКІВ НАДАЗОВ’Я 233

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ибаев Н. А.
О ПРЕДМЕТЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ 238

Мамедова Н. Т.
МЕСТО УДАРЕНИЯ В СЛОЖНЫХ СЛОВАХ
В АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ 243

Мельник О. М.
КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ «СВОЄ/ЧУЖЕ»
У РОМАНІ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА «ТІНІ В РАЮ» **248**

Пелепейченко Л. М.
МЕЖІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ **254**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ **261**

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE

Bilousenko P. I., Boiko L. P., Ternova A. I.
FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF PLURALIA TANTUM NOUNS WITH THE SUFFIX -ЦІ 1

Gogulenko O. P.
ANTHROPONYMY IN ONOMASTIC SPACE 9

Kovalenko N. D., Mozoliuk O. M.
OLD SLAVONIC UNITS IN THE WORK "BLUE NOTEBOOK. SHEETS OF SHINING DAYS" BY MYROSLAV DOCHYNETS 16

Komlyk N. Yu.
A WORD PHRASE AND A WORD: SYMMETRY AND ASYMMETRY IN TERMS OF NOMINATIVENESS 22

Lakhno N. V.
FORMATION OF TRANSITIONAL LEXICAL-SEMANTIC VARIANTS OF MOVEMENT VERBS 27

Maksymiuk O. V., Struk I. M., Maksymiuk N. V.
NON-VERBAL MEANS OF THE COMMUNICATION IN THE DRAMATIC TEXT OF UKRAINIAN WRITERS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES 32

Mentynska I. B.
THE TERMINOLOGY FIELD STRUCTURE OF COMPUTER SYSTEM OF TERMS IN UKRAINIAN 39

Pidluzhna I. A.
WAYS OF ADAPTATION OF GERMAN LEXICAL BORROWINGS FROM THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE TO THE SYSTEM OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AT DIFFERENT LEVELS 44

Pogorila S. G., Timchuk I. M.
LANGUAGE AND STYLISTIC UNITS OF EXPRESSION OF A GROTESIC CONCEPT IN THE STORY OF V. DROZD "IRIY" 50

Romanenko K. M.
TOPONYMIC CONCEPTUAL SPACE OF THE NOVEL "NOVEMBER SYNDROME, OR HOMO COMPATIENS" WRITTEN BY VICTORIA AMELINA 55

Rud O. M.
COMPLEX WORDS IN LINA KOSTENKO'S LANGUAGE: STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS 61

RUSSIAN LANGUAGE

Aliyeva U. N.
EXPRESSION OF A DIRECT OBJECT IN RUSSIAN LANGUAGE 67

Shepel Yu. A.
ABOUT DYNAMIC DERIVATION PROCESSES IN COMPOSITION OF WORD-FORMATION TYPES AND ROWS 72

SLAVIC LANGUAGES

Osipchuk H. V.
LANGUAGE REALIZATION OF THE LEXEME 'EYES'
TO BE A MEAN FOR PERSON'S APPEARANCE EXPRESSION
IN HENRYK SIENKIEWICZ'S NOVEL "WITH FIRE AND SWORD"..... **80**

GERMANIC LANGUAGES

Bechko Ya. V.
SEMANTIC DEVELOPMENT OF POLYSEMOUS VERBS ENG. *BURN*, *FIRE*
WITHIN THE FRAMEWORK OF INNER FORM OF PHRASEOLOGICAL UNITS..... **85**

Bortnyk S. B.
TEACHING ABSTRACT AND SUMMARY WRITING OF SPECIAL FOREIGN TEXTS
IN TRAINING OF NON-PHILOLOGIST STUDENTS..... **90**

Gaman I. A., Lysiuk B. O.
LINGUISTIC MEANS OF REFLECTING THE SOCIOECONOMIC ISSUES
OF GERMANY IN YOUTUBE-VIDEOS..... **97**

Hoida O. I.
THE GENDER-CORRECT POLICY OF THE GERMAN LANGUAGE
IN ITS VARIOUS FORMS OF USAGE..... **104**

Gryshkova R. O.
STYLISTIC ANALYSIS OF JOE BIDEN'S INAUGURATION SPEECH..... **110**

Guliyeva S. A.
THE ROLE OF THE SITUATION IN THE COMMUNICATION PROCESS..... **115**

Humeniuk I. L.
INTONATION PATTERN OF DYNAMIC LANDSCAPE DESCRIPTIONS
IN ENGLISH PROSAIC FICTION WORKS..... **121**

Humeniuk N. H.
PRAGMATIC ASPECT OF THE QUEEN ELIZABETH II
CHRISTMAS 2020 MESSAGE (12.25.2020)..... **127**

Yemelyanova D. V., Tadeush O. Kh.
APPLICATION OF AUTOMATED TRANSLATION OF SCIENTIFIC
AND TECHNICAL TEXTS ON MODERN PROBLEMS OF ASTROPHYSICS..... **133**

Zaitseva M. O.
COMMUNICATIVE SPECIFICITY OF ANGLOPHONE COURTROOM POLEMICS
(LINGUISTIC ASPECT)..... **139**

Kovalyova T. P.
PHENOMENON OF LITERARY PARADOX UNDER A LINGUISTIC ASPECT
(BASED ON THE WORKS OF BERTOLT BRECHT)..... **145**

Kozlova O. B., Pryhodko A. M.
THE STRATEGY OF PREVENTION OF CONFLICT
IN THE ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE OF MEDIATION..... **154**

Kolisnychenko T. V., Koropatnitska T. P.
FRAME MODEL OF METACONCEPT TOURISM..... **159**

Kotenko A. O., Kamyshova T. M.
ENGLISH-LANGUAGE METAPHORICAL TERMS
OF THE SPHERE OF BUILDING..... **164**

Lykina V. V.
COGNITIVE RHETORICAL MODELS OF *DEMOCRACY* CONCEPT EMBODIMENT
IN PRESIDENT BIDEN'S SPEECHES.....169

Luchik O. Yu., Petrenko O. D.
METAPHORICAL UNITS OF THE ENGLISH-LANGUAGE MILITARY TERMINOLOGY....175

Medvid O. M., Lyhusha A. O., Tatsenko D. O.
POTENTIAL NOMINATIVE POSSIBILITIES OF BLENDING.....181

Nikulina H. V., Kushch E. O.
HISTORY OF DEVELOPMENT AND TERMINOLOGICAL CONTENT
OF DISCOURSE OF FASHION.....187

Samarina V. V., Shahmatova O. V.
IMAGERY IN THE TEACHING OF GRAMMAR.....193

Sukhova A. V.
CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH-LANGUAGE SHORT STORY
AS A SYNERGETIC PHENOMENON.....198

ROMANIC LANGUAGES

Kosovych O. V.
THE OWN LANGUAGE STOCK VS LOAN WORDS IN MODERN FRENCH
IN TERMS OF LANGUAGE POLICIES.....203

Chystiak D. O.
MYTHOLOGICAL COSMOLOGY IN THE PLAY "PELLEAS AND MELISANDE"
BY MAURICE MAETERLINCK.....210

TURKIC LANGUAGES

Arnautova A. R., Kadri-zade Z. I.
LATIN GRAPHICS OF MODERN CRIMEAN TATAR LANGUAGE. THE PROBLEM
OF DISPLAYING PHONEMES /X/ AND /H/ ON THE LETTER.....217

Hasanova K. K.
SOME ETHNOTOPONYMS OF TURKIC ORIGIN
BELONGING TO DEMIRCHIHASANLI DISTRICT
IN THE "COMPREHENSIVE BOOK OF TBILISI PROVINCE".....223

CLASSICAL LANGUAGES. SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Vodyana L. W.
NUMERAL IN LATIN, GERMAN AND UKRAINIAN PAREMIAS.....228

Zharikova Yu. V.
LABOR AND WELL-BEING AS COMPONENTS OF SUCCESSFUL LIFE
IN THE PAREMIAS OF THE GREEKS OF AZOV REGION.....233

GENERAL LINGUISTICS

Ibaev N. A.
ABOUT THE SUBJECT OF PHRASEOLOGY IN THE AZERBAIJAN LANGUAGE.....238

Mamedova N. T.
IMPACT PLACE IN DIFFICULT WORDS
IN ENGLISH AND AZERBAIJAN LANGUAGES.....243

Melnyk O. M.
CONCEPTUAL OPPOSITION “ONE’S OWN/ALIEN”
IN ERICH MARIA REMARQUE’S NOVEL “SHADOWS IN PARADISE”.....248

Pelepeychenko L. M.
LIMITS OF TOLERANCE IN THE LINGUISTIC ASPECT.....254

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....261

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2-112’373.611’367.622
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/01

Білоусенко П. І.
Інститут української мови Національної академії наук України

Бойко Л. П.
Запорізький національний університет

Тернова А. І.
Запорізький національний університет

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM ІЗ СУФІКСОМ -ЦІ

У статті на матеріалі мовних фактів, дібраних із пам’яток української мови різних стилів і жанрів від найдавніших часів, показано, які лексико-словотвірні типи множинних іменників із суфіксом ***-ці*** *й похідними афіксами* ***-иці, -ниці, -инцы, -анці, -ованці*** *було сформовано впродовж писемної історії української мови. Зазначено, що в українській мові XI–XIII ст. документуються відприкметникові плюративи на позначення прибічників єресей і вчень (****безглавьници, ангеловьци, платоньци****). Від іменників було утворено небагато найменувань жителів певних місцевостей (****бродници, рассѣльници****). В українській мові XIV – кінця XVIII ст. майже не вживаються давні деривати на позначення прибічників певної єресі, натомість за допомогою цього суфікса творяться відіменникові множинні назви осіб за місцем проживання (****грабовці, стрѣлковцѣ, слонимцы****), найменування деталей будівель, засобів пересування, свят (****громницы****,* ***мясници)*** *й деякі інші деривати з різними значеннями.*

*У новій українській мові спостерігається бурхливий ріст іменників pluralia tantum із названим формантом. Від іменників, прикметників, дієслів продукуються найменування одягу, взуття, харчових продуктів, пристроїв тощо. Певна частина десубстантивів у різних лексико-словотвірних типах має модифікаційне значення подібності (****копитці*** *– «народна назва рослини: копитник»,* ***матилци*** *– «візерунок у вигляді метелика, яким розписують крашанки») чи демінутивності (****постільці*** *– «постоли»,* ***дверці*** *– «дверцята»).*

Усе це дало підстави стверджувати, що в українській мові сформувався спеціалізований словотворчий формант, який поряд з іншими суфіксами брав участь у творенні дериватів, які не мають форм однини.

Ключові слова*: іменники pluralia tantum, лексикалізація іменників, плюративи, спеціалізований словотворчий засіб, лексико-словотвірні типи, модифікаційні значення подібності, демінутиви.*

Постановка проблеми. Іменники, що вживаються лише в множині, мають давню історію. Вони активно функціювали на всіх етапах розвитку української мови, майже у всіх східнослов’янських граматиках їх виокремлювали під час розгляду категорії числа. Зокрема, визначали лексико-семантичні групи множинних іменників [8, с. 473–474; 9, с. 70–71; 10, с. 309] та інші. Мовознавці звертали увагу на форми вираження роду й числа [6, с. 163], первинність чи вторинність форм множинних субстантивів [7, с. 106]. Однак словотвірна підсистема українських іменників pluralia tantum загалом була поза увагою дериватологів. Про них не згадується в найвагоміших описах словотвірної системи іменників pluralia tantum.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміка формування словотвірної структури множинних донедавна знаходилася в тіні граматичних форм множини. Лише в поодиноких

працях йдеться про словотвір деяких суфіксальних плюративів [5, с. 94; 3, с. 41]. Маємо окремі праці з порівняльного словотворення множинних іменників української та словацької (Л. Буднікова), англійської та української мов (Г. Скляніченко), словотворення плюративів в окремих говорах (Г. Аркушин, Л. Дика, Я. Закревська, О. Харьківська).

А тим часом у процесі функціювання української мови іменники pluralia tantum виробили власну, оригінальну систему словотворення з численним арсеналом словотворчих засобів, динаміка якої натепер вивчена фрагментарно.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити докладний опис історії творення іменників pluralia tantum за допомогою суфікса -ці та його варіантів від найдавніших часів до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Як і більшість слов'янських афіксів, розгляданий формант виник із давнього **-k-,** котрий після певних асимілятивних змін і приєднання закінчення **-і** оформився в **-ці**. Близьким за походженням (проте не тотожним) є суфікс **-ець (-ьць-)**, який своєю чергою являє собою фонетичний варіант суфікса **-ьк-** [1, с. 112; 11, I, с. 101], що творив деад'єктиви, девербативи й десубстантиви із широкою гамою словотвірних значень [2, с. 38–40], котрі у формі множини могли зазнавати лексикалізації. У такому процесі могли зазнавати лексикалізації й структури із суфіксом **-ьца** з індоєвропейського **-ika** [12, с. 90].

У найдавніших пам'ятках української мови документуються відприкметникові плюративи, утворені за допомогою форманта **-ци (-цы)** та його похідних **-ици, -ници**, що позначають прибічників певної єресі, наприклад: ***безглавьници*** (XII СДЯ I 113) – «єретики, які належать до секти, що відреклася від свого патріарха»; ***братьници*** (313) – «прибічники однієї єресі в християнстві»; ***ангеловьци*** (1284 СДЯ I 86) – «прибічники єресі, пов'язаної з обожненням ангелів»; ***кононовьци*** (IV 250) – «послідовники єретичного вчення єпископа Конона».

У дериватах такого типу простежується сема належності (чиї прихильники, прибічники?), тому низку дериватів із фіналями **-ници** можна розглядати серед деад'єктивів на **-ци** чи десубстантивів на **-ици, -ници**: ***змииници*** (XII СДЯ III 391) – «прибічники однієї з єресей»; ***никольници*** (V 413) – «миколаїти, послідовники Миколи, одного із семи дияконів, який проповідував розпусту як засіб приборкання плоті»; ***послоушьници*** (VII 256) – «послідовники єретичного вчення Мартирія»; ***средници*** (1284 СлРЯ XXVII 140) – «християнська секта, члени якої не вважали середу пісним днем»; ***покорьници*** (1284 СДЯ VII 49) – «представники однієї з єресей, апотактики.

Сюди ж умовно можна віднести іменники ***платоници, платоньци*** (XIII СДЯ V 415) – «прибічники філософського учення, пов'язаного з іменем Платона»; ***поконьници*** (VII 44) – «назва одного з ангельських чинів».

Від іменників із цим афіксом утворюються найменування *жителів* певних місцевостей: *В то же верем# придоша к нем* ***Бродници*** *и Половци придоша к немq мнози* (1147 / 1425 СДЯ I 320) – «різноплеменні бродячі групи людей, що мешкали в степах Північного Причорномор'я, які брали участь у військових походах Русі»; ***рассѣльници*** (XII СлРЯ XXII 49) – «прізвисько євноміян, збори яких проходили в розселинах гір».

Кілька дериватів із цим формантом позначають *інструменти*: ***носилицѣ*** (1175 СДЯ V 431) – «ноші»; ***ножицѣ*** (XIII–XIV 428) – «ножиці».

У старій українській мові, на відміну від давньоруськоукраїнського періоду, майже не вживаються деривати на позначення прибічників певної єресі, натомість за допомогою цього суфікса творяться відіменникові множинні *назви осіб* за місцем проживання, наприклад: *жаловать с# прє(д) кролємú на* ***стрѣлковцѣ*** *ажє qбивають с# q землю оу црк҃вную ст҃го сп҃са* (1422 ССУМ II 395) – «жителі села Стрілків»; *сєло гдє* ***грабовцû*** *сид#(т)* (1437 I 259) – «жителі місцевості Грабово», пор. ***Грабовці*** (там само) – «назва села в Молдавському князівстві»; *А при томú были* ***могоричници****: на имя Войтко, конюшній Волковискій <…> Пашко и Митко* ***Ошеменци*** *а Мацко Волковянинú* (1451 II 119) – «жителі міста Ошемена»; *пани Василєва# Озєрничанú <…>* ***Слонимцы*** *и Клєпачов* (1478 II 353) – «жителі міста Слоним»; *И тє(ж) тû(и) лю(ди)* ***Соминци*** *на работq хоживали* (1499 II 368) – «жителі села Сомино»; ***єгипчицы*** (поч. XVII ст. СлXVI – п.п. XVII 9 57) – «єгиптяни».

Іменник ***людцы, людъцы*** (1524 СлXVI – п.п. XVII 16 182) означає «залежні або звільнені від повинностей особи».

Окрім цього, маємо деякі назви *деталей будівель*: ***вра(т)ницы*** (XVII ЛексЛат 96) – «ворота». Іменник ***дверци*** (1577 СлXVI – п.п. XVII 7 198) – «дверці, дверцята» має демінутивне значення.

Поодинокі десубстантиви чи деад'єктиви вживаються для найменування певних *свят:* ***громницы*** (1589 МатТимч I 190) – «свято зустрічі зими з весною», пов'язане з *грім*; ***мясници*** (1672 МатТимч I 446) – «м'ясоїд; певний період після

посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися» (*м'ясо, м'ясний*).

Документується кілька девербативів: ***глабци*** (1595 СлXVI – п.п. XVII 6 212) – «лубки у возі або санях» від незасвідченого **глабати – «*охоплювати, з'єднувати, зміцнювати» (ЕСУМ I 518); *Єсли будєтъ Рождєство Х(ст)во в понєдєло(к), зима будєтъ мншаная, <…> єснъ зимная,* ***ложницѣ*** *мєжи лю(д)ми* (XVIII Пр 119) – «вбивства, негаразди» (*ложити* – «класти: вбивати, нищити» – НТСУМ II 259); ***о(т)доилицы*** (XVII ЛексЛат 94) – «рештки, залишки після доїння».

У новій українській мові спостерігається значне збільшення плюративів на **-ці, -иці, -ниці**.

Панівна більшість похідних іменників на **-иці, -ниці** мотивується прикметниковими (дієприкметниковими) основами. Серед них маємо кілька *найменувань осіб*: ***підданци*** (1798 Ен 321) – «підлеглі люди»; ***поганці*** (УмСп 352) – «люди, що ведуть розгульне життя; гультяйство» (*поганий*); ***приданці*** (О II 137) – «люди, що ведуть молоду до молодого» (*придани* – «те саме»). Сюди ж умовно можна віднести й демонологічне найменування ***нічниці*** (ГуцГов 133) – «злі духи, що з'являються вночі» (*нічний*).

Збережена давня тенденція творення найменувань *жителів за місцем проживання*. За аналогією до форм ***жириб'ятинці*** – «жителі села *Жереб'ятин*» утворено низку інших найменувань осіб за місцем проживання: ***лебединці*** – «жителі села *Лебедин»* ***сулимовці*** – «жителі села *Сулимівка*», їх називали ***кіслинці*** – «прізвисько жителів села Сулимівка» через те, що вони говорили *кіслий* замість *кислий*. З цієї причини відбулося лівобічне розширення суфікса **-ці.** Окрім цих, у говірці полісько-середньонаддніпрянського порубіжжя маємо такі назви: ***власівці*** – «жителі села *Власівка*», ***полтавці*** – «жителі Полтавської області» [4, с. 76–77].

Вервечка дериватів іменує *взуття, одяг, прикраси*: ***кожаниці*** (УмСп 32) – «бахили, робоче взуття» (від *діал. кожаний* – «шкіряний»); ***крівавниці*** (УмСп 308) – «червоне намисто»; ***дуб'янці*** (Гр I 453) – «різновид постолів із дубленої шкіри» (*дуб'яний*); ***крашениці*** (Гр II 301) – «суконні штани червоного кольору в гуцулів» (від *діал. крашений* – «фарбований»); ***латанці*** (Гр II 347) – «вкритий латками одяг» (*латаний*); ***мохнавці*** (Гр II 450) – «рукавички»; ***портяниці*** (III 355) – «штани з товстого білого полотна» (*портяний*); ***сап'янці*** (IV 102) – «сап'янові чоботи»; ***убуванці*** (IV 308) – «ремінці, якими прив'язують до ніг ходаки», ***шнуровиці*** (Гр IV 507) – «корсет»; ***шльопанці, ляпанці*** (УмСп 1034 Грим 179) – «черевики»; ***довбанці*** (ГорбачРом 96) – «вузькі штани із саморобного полотна» (*довбаний* – «нерівний»); ***снігівці*** (ГорбачТер 246) – «пристрій, що взимку одягають жінки на черевики»; ***катанці, валянці*** (ДзПрогр 132) – «валянки, зимове взуття з валяної, катаної вовни»; ***багріниці*** (ГуцГов 19) – «штани з домотканого сукна червоного кольору»; ***гумовці*** (Грим 40) – «короткі гумові чоботи»; ***кожанці*** (70) – «саморобне взуття, виготовлене з одного шматка шкіри»; ***морщинці*** (97) – «шкіряні постоли»; ***дрипанці*** (49) – «легке взуття, яке тримається за допомогою переплетених смужок шкіри спереду»; ***латанці*** (84) – «латаний одяг»; ***кровавниці*** (79) – «намисто червоного кольору»; ***мильниці*** (95) – «гумове легке літнє взуття у вигляді тапок»; ***галанці*** (СУГО 48) – «вузькі штани» від назви країни *Голландія* та прикметника *голландський* (ЕСУМ і 458); ***чопанці*** (Спанатій 832) – «капці».

Документується невелика кількість назв *харчових продуктів, страв* головно за способом виготовлення, які мотивуються переважно дієприкметниковими основами: ***вареници*** (СМШ I 60); ***товканеці*** (Корз 239) – «страва з товченої картоплі» (від *діал. товканий* – «товчений»); ***сушениці*** (СУМ IX 874) – *діал.* «сушені фрукти, ягоди»; ***лісниці*** (О I 415) – «дикі, квасні яблука» (*лісний*); ***гнилиці*** (Шкрум 41) – «сорт груш»; ***урванці*** (Корз 245) – «галушки із щипаних шматочків тіста»; ***рванці*** (СхСл 181) – «страва з різаного або рваного тіста» або «рвані галушки» (Спанатій 664).

Кілька дериватів є назвами *пристроїв, елементів будівлі, посуду* тощо: ***дрібниці*** (УмСп 1008) – «густа сітка» (*дрібний*); ***кам'яниці*** (Гр II 214) – «пастка для горобців» (*кам'яний* – «зроблений із каменю»); ***наріжниці*** (516) – «боки даху, бокові стропила» (*наріжний* – «той, що розташований збоку»); ***носильниці*** (О I 494) – «ноші для гною»; ***залубниці*** (II 60) – «залубні: сани з кузовом»; ***копаниці*** (Ник 85) – буковинські ручні санчата з полозами, зроблені з кривого кореня дерева» (*копаний* – «викопаний із землі»); ***мидниці*** (ГорбачТер 231) – «таз, миска для вмивання» (від *діал.* прикметника *мидний* – «зроблений із міді»); ***скриплиці*** (Спанатій 719) – «блоки в ткацькому верстаті».

Трапляються деривати на позначення *внутрішнього стану людини, хвороб*: ***сонниці***, ***сонливиці*** (Гр IV 167) – «сонливість» (*сонливий* – «схильний до сну»); ***соняшниці*** (СУМ IX 461) *діал.* –«народна назва гострого шлункового захворювання», «хво-

роба очей», очевидно, пов'язане із сонцем, мотивація української назви неясна (ЕСУМ V 354); ***блідниці*** (ГорбачТер 211) – «анемія» (*блідий*); ***нічниці*** (СУМ V 430) – «відсутність сну, безсоння»; ***крикливиці*** (VI 345) – «істерія в дитини» (*крикливий*); ***сонливиці*** (IX 457) *нар.-поет.* (від *сонливий*) або *сонниці* (458) *розм.* – «стан, коли хочеться спати» (*сонний*); ***паршивці*** (ДзПрогр 181) – «заразна хвороба шкіри» (*паршивий* – «вкритий паршами»); ***муравниці*** (О І 456) *мед.* – «золотуха» (*мурава* – «густа трава») з не зовсім зрозумілою мотивацією.

Кілька похідних є назвами *речовин, матеріалів*: ***йильняниці*** (О І 332) – «полова з льону» (від *діал. йильяний* – «лляний»); ***драниці*** (Лис 69) – «драничини; покрівельні шалівки» (*драний* – «обідраний», «той, що в дірках»); ***лупаниці*** (О І 419) – «дрова» (*лупати* <*лупаний*) – «розбивати»); ***рубанці*** (СУГО 174).

Від прикметників утворено поодинокі назви з іншим значенням: ***кровавці*** (Лис 107) – «те само, що звіробій»; ***солонці*** (СУГО 82) – «ділянка неродючої землі, солончак».

Незначною кількістю представлені плюративи, утворені від дієслівних основ.

В обстежених джерелах нової української мови документуються поодинокі *найменування осіб*: ***погонці*** (СМШ ІІ 527) – «погоничі»; *Твої п'яні* ***затяжці****-дармоїди Як шались – паювались із поганством* (Куліш І 212) (*затягати* – «вербувати») – цей дериват характеризує учасників вільних військових загонів, гайдамаків.

Дібрані мовні факти дають підставу стверджувати, що в XIX ст. з'явилася значна кількість іменувань *пристроїв, інструментів*: ***сівці*** (КвОсн ІІІ 220) – «сійці»: *[були на ярмарку] й решета, і ночовки, діжі, лопати,* ***сівці****, черевики* (*сівати* – «сіяти»); ***східці*** (УмСп 417) – «драбина» (*сходити* – «спускатися»); ***липці*** (Гр ІІ 360) – «жердина для знімання фруктів» (*липнути* – «щільно прилягати»); ***либці*** (357) – «вірьовка з прив'язаним м'ясом для ловлі риби» (*либити* – «брати, збирати»); ***вальці*** (Шел 8) *текст.* – «вальці» (*валяти* – «катати»); ***затяжці*** (36) – «лещата для чобіт» (*затягати* – «затискувати»); ***сійці*** (216) – «підставка для сита» (*сіяти*); ***щипці*** (СУМ IX 585) – «інструмент для затискування, розколювання, виривання чого-небудь» (*щипати* – «стискувати»); ***грабци*** (Лис 58) – «грабилно» (*грабати* – «гребти»); ***копці*** (ЕСУМ ІІ 570) – «риболовні сітки, які ставлять у воду на палях» (*копати* – «вкопувати паколи»); ***ставці*** (Арк ІІ 169) – «пристрій для різання дров» (*ставити*); ***скрипці*** (ДзПрогр 262) – «скрипка» (*скрипіти*, *скрипати* – «грати на скріпці»); ***п'яльці*** (СУМ VIII 417) – «пристрій для рукоділля у вигляді рамки, на якій закріплюється розгорнута тканина» (*п'ялити* – «розтягувати»); ***копці*** (СУГО 105) – «риболовецькі сіті, які ставлять у воді на паколах», співвідносне з *копати* (ЕСУМ 2 570).

Виявлено кілька девербативів на позначення *стану людини, її характерних ознак*: ***дрімниці*** (Гр І 445) – «дрімота» (*дрімати*); ***ревниці*** (IV 9) – «ревнощі» (*ревнувати*) й ***прибаганці*** (ДзПрогр 169) – «примхи, невиправдані бажання»; ***підходці*** (Саб 413) – «хитрість» (*підходити* – «уміти прихилити кого-небудь до себе, завоювати довіру» – НТСУМ ІІІ 399).

Від дієслів утворено поодинокі найменування *взуття, прикрас*: ***виступці*** (УмСп 1034 Грим 32) – «вид взуття», фіксується в середньополіських і суміжних говірках; ***бовтиці*** (ГуцГов 27) – «прикраси з низок жовтих ґудзиків» (*бовтати(ся)* – «хилитатися, гойдатися»); ***чапці*** (Грим 169 Спанатій 821) – «домашні тапочки, виплетені зі шнурків».

Кілька девербативів є назвами *частини будівлі чи елементів певних приладь*: ***мостинці*** (Гр ІІ 447–448) – «дошки, які кладуть на човни для побудови парому»; ***клониці*** (Ник 46) – «передні ручиці у воза» й «скісний дрючок над заднім колесом воза» – ГорбачТер 225 (*клонити* – «нахиляти»); ***кріпиці*** (Чаб ІІ 218) *ткац.* – «блочки у верстаті, по яких рухаються шнури, прикріплені до верхніх рейок начиння» (*кріпити*); ***припускниці, припустниці*** (ЗелБанд 32) – «причілок, крокви» (*припускати*, *припустити* –«прилагоджувати, приложити» – Гр ІІІ 434); ***ступці*** (СхСл 201) – «східці» й ***приступці*** – «сходи» (Дорош 116).

Деякі девербативи можна кваліфікувати в семантичному плані як *назви дій або їхніх наслідків:* ***виступці*** (УмСп 1011) – «український народний танок» (*виступати* – «виходити»); ***ріпиці*** (ГорбачРом 130) – «бруд, що потріскався на шкірі» (*репнути* – «лопнути, тріснути» – Гр IV 12 – із чергуванням голосних [е] // [і]); ***відступці*** (Саб 328) *друк.* – «розрядка, тобто розбивка літер у слові для виділення в тексті» (*відступати*); ***лупаниці*** (О І 419) – «дрова» (*лупати* (лупаний) – «розбивати»); ***рубанці*** (О ІІ 194) – «рубані дрова» й «рубаний із дроту шріт для мисливського набою» – Арк ІІ 130; ***гонці*** (Дорош 106) – «галузки, пагінці» (*гонити* < *гнати*); ***вибиванці*** (Василенко 17) – «елементи танцю» (*вибивати* – «вистукувати ногами»); ***шкрептанці (шкріптанці)*** (ГуцГов

217) – «вишкрібки (тіста з діжі)»; ***ступці*** (СУМ IX 808) – «отвори на сопілці» (*ступати* – «рухатися»), ***гонці*** (Дорош 106) – «галузки, пагінці» (*гонити* < *гнати*). До цієї групи можна приєднати номен ***різниці*** (УмСп 903) – «час, коли ріжуть домашню живність».

У пам'ятках розгляданого періоду засвідчено значну кількість десубстантивів.

У діалектній мові дослідники фіксують *назви осіб за місцем проживання*: звалися раньше ***полтавцями***, бо ми полтавської області були, ***лебединці*** (*Лебедин*), ***жирибятинці*** – «жителі села *Жеребятин*» [4, с. 77]. До цієї групи належать також назви осіб за національністю або за належністю до країни, в якій вони мешкають: ***англійці***, ***бельгійці***, ***естонці***, ***латвійці***, ***германці***, ***югославці***, ***американці*** (Там само).

До назв осіб лівобічно розширеним суфіксом **-овці** Л. Дика віднесла невелику групу дериватів за належністю до об'єднання, організації: ***власовці***, ***махновці***, ***стройбатівці, реповці*** – «працівники організації РЕП-Агро-Транс» (Там само). Обстеження інших діалектних регіонів дасть приблизно такий же результат. Треба сказати, що названі Л. Дикою плюративи не пройшли етап лексикалізації, вони мають форму однини, тому беззаперечно відносити їх до групи іменників pluralia tantum не можна.

У бойківських говорах функціює дериват ***приданці*** (О II 137) – «люди, що ведуть молоду до молодого», в якому суфікс **-ці** сприймається як надлишковий елемент (*придани* – «те саме»); ***пропійці*** (154) – «весільні гості, що співають «пропій». Іменнику ***людці*** (Гр II 388–389) суфікс **-ці** надає демінутивне значення, яке трансформується в пейоративне «морально розкладені, недостойні люди».

Серед десубстантивів маємо давні назви *свят*, які відповідають церковним законам (повір'ям): ***м'ясниці*** (Гр II 459) та ***громниці*** (ГорбачОстр 289) – «свято Стрітення Господнє». На початку XIX ст. документуються іменники ***вечорниці*** (1837 РД 97) – «вечірні зібрання молоді, на яких у будні дні поряд із розвагами виконувалась і певна робота, а у святкові – влаштовувалися гуляння», ***вечірниці*** (Спанатій 11) – «вечірні гуляння, танці молоді»; ***хрестці*** (Гр IV 413) – «хрестопоклонний тиждень великого посту» (*хрест*).

Фактично в новій українській мові було сформовано групу найменувань *приладів, інструментів та їхніх складників:* ***ножиці*** (КвОсн II 280) – «інструмент для різання та стрижки» (*ніж* – «лезо, вістря»); ***вилиці*** (Гр I 167) – «розвилини, розсохи – окремо як складник якогось засобу» (*вила*); ***дибиці*** (Гр I 381) від *диби* – «ходулі»; ***кобилиці*** (II 259) – «поруччя» та «колоди, на яку натягують для сушки шкіру» – ГорбачРом 106 (*кобила* – «колода для розвішування шкіри»), пор. ***кобилці*** (ГорбачРом 106) – «округлені полози колиски» (*кобила* – «підставка»); ***хорімці*** (Гр IV 410) – «різновид гуцульських сіней» (від *діал. хороми* – «сіни» – НТСУМ IV 755); ***троянці*** (ГорбачСт 513) – «триріжкові вила» (*троян* – «троє (переважно про коней)»); ***саниці*** (Гр IV 102) – «полоззя»; ***кросниці*** (О I 390) – «стояки (в пилці), розпинка» (*кросна*); ***носильниці*** (I 494) – «ноші для гною» (від *носили* – «ноші» – Гр II 570); ***столиці*** (II 255) – «ослін, лавка» (*стіл*). ***набілниці*** (НикМЛА 239) – «рухома рама ткацького верстата» (*набіли* – те саме); ***стовбниці*** (НикМЛА 303) – «товсті бруси, що служать основою для шатра» (*стовб* – «стовп»); ***капиці*** (ЗелБанд 72) – «гребінь даху на хаті» (пор. *капи* – «з'єднання в чоботях» – Гр II 217).

З кінця XIX ст. документується невелика група *найменувань рослин та їхніх частин*: ***кошиці*** (Гр II 296) – «рослини, з яких плетуть кошики»; ***липиці*** (Гр II 360) – «насіння липи»; ***иглиці*** (ГорбачОстр 295) – «чатиння, хвоя» (від *діал.* фонетичного варіанта *игла* – «голка: вид хвойного листя»); ***митлиці*** (ГорбачТер 231) – «низькорослі рослини»; ***гльодиці*** (СНГТК 58) – «зарослі кущів глоду»; ***муравниці*** (О I 456) *мед.* – «золотуха» (*мурава* – «густа трава»); ***копитці*** (ЕСУМ II 568) – «народна назва рослини копитник» і деякі інші; ***бархатці*** (Спанатій 48) – «декоративна рослина» (*бархат*); ***баранці*** (45) – «перстач пісковий, якірці»; ***краснологовці*** (Дика 78) – «гриби».

Зрідка трапляються *назви комах*: ***комариці*** (О I 370) – «мошка, дрібні комахи» (*комар*); ***охоронці*** (Спанатій 516) – «частина бджолиної сім'ї, яка охороняє вулик» (*охорона*).

Головно в діалектах документуються деякі похідні, які можна віднести до *локативних найменувань*: ***могилиці*** (ГорбачОстр 303) – «кладовище»; ***сокирниці*** (О II 235) – «діра, місце в санках для сокири» (*сокира*); ***гнійниці*** (ЗелБанд 71) – «частина житла, де зберігалося паливо» (*гній*); ***кінчиці*** (СхСл 96) *ткац.* – «торочки, мохнатиння» (*кінці*); ***рукавці*** (СНГТК 219) – «розгалуження русла ріки» (*рукав*); батько жнивували на ***Погриебцах*** (Дика 78) – «назва кутка».

Документується кілька *соматизмів*: ***струниці*** (Гр IV 219) – «тонка кишка» (*струна*); ***очиці*** (ЛексФр 158) – «очі»; ***війниці*** (Саб 340) – «вії».

Зрідка фіксуються найменування *певних дій*: ***камінці*** (ДзПрогр 263) – «вид гри з камінцями» й «вантаж, прив'язаний до низу сітки» – Ліпк 218; ***кремінці*** (ДзПрогр 263) – «різновид гри»; ***косиці*** (ГуцГов 102) – «обряд розплітання коси» (*коса*).

Серед відіменникових утворень виокремлюється група демінутивів із різним значенням**:** ***дровці*** (ЛексФр 66) – «дрова»; ***ковзанці*** (СУМ IV 204) – «ковзани»; ***постільці*** (VII 376) – «постоли» (*постоли*); ***рамці*** (VIII 447) *заст.* – «те саме, що рамки»; ***шкарбанці*** (XI 471) – «шкарбани, взуття»; ***заступці*** (ГуцГов 79) – «сходи» (*заступи*); ***стоюнці*** (Чаб IV 107) *змен.* до «стоюни»; ***ворітці*** (ГорбачРом 87) – «ворота в межах загороди»; ***дверці*** (94) – «дверцята курника, хлівця»; ***вагонці*** (СУГО 34) – «невелика посудина, з якої їли рис»; ***сінці*** (Дика 77) – «невеликі сіни», ***штанці*** (Там само). Іменник ***острівці*** (СНГТК 136) має збірне значення – «група островів на болоті».

Низка різних у семантичному плані дериватів має словотвірне значення *подібності*: ***зубці*** (СУМ III 728) *кулін. заст.* – «страви з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених»; ***міхурці*** (Чаб II 177) – «зернові відходи» (*діал. міхур* – «пухир»); ***матилци*** (Лис 124) – «візерунок, яким розписують великодні крашанки» (*матиль* – «метелик»); ***капарці*** (ФУБН 77) – «висушені пуп'яночки квіток» (*капар* – «шапка» – Ф II 184); ***льідницьі*** (ДолГов 108) – «ожеледь» (*лід*); ***бараниці*** (ГорбачТер 210) – «широке хутро, яким вкривають сани».

Висновки і пропозиції. Формант **-ці** в давньоруськоукраїнській і староукраїнській мові не відзначався особливою продуктивністю. У новій українській мові спостерігається значне зростання дериватів із цим формантом. Усе це дало підстави стверджувати, що в українській мові сформувався спеціалізований словотворчий формант **-ці** та його варіанти, за допомогою яких могли творитися деривати, які не мають форм однини. Ядро іменників pluralia tantum із цим суфіксом складають назви, котрі можуть вживатися у всіх функційних стилях сучасної української мови. Частина похідних розгляданої структури має виразний відтінок розмовності, що обмежило сферу їх вживання та територію функціювання. Цей суфікс брав участь у творенні плюративів різних лексико-словотвірних типів. Зокрема, спостерігається творення десубстантивів різних семантичних груп зі словотвірним значенням подібності й демінутивності. Виявити динаміку й тенденції розвитку всієї словотвірної підсистеми іменників pluralia tantum можна буде після того, коли буде здійснено докладний опис історії плюративів, утворених за допомогою всіх словотворчих засобів.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору. Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. 416 с.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДПІ, 1993. 215 с.
3. Волох О. Т., Чемерисов М. Т. Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.
4. Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменників pluralia tantum (на матеріалі говірок полісько-середньонаддніпрянського порубіжжя). *Волинь-Житомирщина*. 2005. №. 14. С. 74–79.
5. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ : Наукова думка, 1984. 412 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
7. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. 2-ге видання, доповнене. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
8. Русская грамматика / глав. ред. Н. Ю. Шведова : в 2-х томах. Т 1: Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. Москва : Наука, 1980. 783 с
9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583с.
10. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
11. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego : w 3 t. Słownik prasłowiański. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydav-wo Polskiej Akademii Nauk, 1974–1979. Tom 1.
12. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. Monografie Slawistyczne.Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk : Wydawnictwo Połskiej arademii nauk,1974. 161 s.

Перелік умовних скорочень джерел:

Арк – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. Т. 354 с.; Т. 2. 458 с.

Василенко – Василенко К. Ю. Лексика українського сценічного танцю. Київ : Мистецтво, 1971. 562 с.

ГорбачОстр – Горбач О. Т. Західнополіська говірка с. Остромичі коло повіту Кобринь : словник. *Діялектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 283–331.

ГорбачРом – Горбач О. Т. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. *Діялектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 56–157.

ГорбачСт – Горбач О. Т. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здовбунів. *Діялектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 405–524.

ГорбачТер – Горбач О. Т. Говірки Теребовельщини : словник. *Діялектологія* : зібрані статті. Мюнхен : Український вільний університет, 1993. Т. 5. С. 173–257.

Грим – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.

Гр – Словарь української мови : у 4 т. : зібр. ред. журн. «Киев. Старина» / упоряд. із дод. власн. матеріалу Б. Д. Грінченко. Київ : Лексикон, 1996. (Репринтне вид. 1907–1909 рр.).

ГуцГов – Гуцульські говірки : короткий словник / відпов. ред. Я. В. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

Дика – Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменників pluralia tantum (на матеріалі говірок поліського-середньонаддніпрянського порубіжжя). *Волинь-Житомирщина*. 2005. №. 14. С. 74–79.

ДзПрогр – Дзендзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 300 с.

ДолГов – Верхратський І. Г. Про говір долівський. *ЗНТШ*. 1900. Т. 35–36. С. 1–127.

Дорош – Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. Вип. 9. С. 101–122.

ЗелБанд – Зеленько А. С., Бандюк М. І. Типологія структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики української мови на діалектному матеріалі (Реконструкція глибинних семантичних структур, або семантичний тезаурус) : монографія. Луганськ : Шлях, 1999. 90 с.

Ен – Словарь малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидh, съ русскимъ переводомъ. Виргилева Энеида на малороссійскій языкъ переложенная И. П. Котляревскимъ. Кіевъ и Одесса : Издание книжныхъ и музыкальныхъ магазинов Болеслава Корейво, 1890. С. 293–338.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. Л. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.

КвОсн – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : в 3 т. / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Харків : Харківський державний університет, 1978–1979. Т. I–III.

Корз – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика* : збірник наук. праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 62–267.

Куліш – Куліш П. О. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 2 : Чорна рада : Хроніка 1663 р. Оповідання. Драматичні твори. Статті та рецензії / підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. 586 с.

ЛексЛат – Лексиконъ латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наук. думка, 1973. С. 61–423.

ЛексФр – Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик та ін. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.

Лис – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.

Ліпк – Словник рибальської лексики. *Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини* : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Г. Ліпкевич. Запоріжжя, 1993. С. 212–235.

МатТимч – Тимченко Є. К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV– XVIII ст. / підг. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ – Нью-Йорк : Преса України, 2002. Кн. 1–2.

Ник – Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / відп. ред. П. Ю. Грищенко. Київ : Наук. думка, 1990. 292 с.

НикМЛА – Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Київ : Наук. думка, 1979. 316 с.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : 4 т. / укл. В. В. Яременко та ін. Київ : Аконіт, 2000. Т. 1–4.

О – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. I–II.

Пр – Практика сі#, или оувhщеніе працовитымъ господаремъ. *Лікарські та господарські порадники XVIII ст.* / підг. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1984. С. 114–120.

РД – Русалка Днhстровая : (фотокопія з вид. 1837 р.) / вст. ст. О. І. Білецького. Київ : Дніпро, 1972. 135 с.

Саб – Сабалдир Г. О. Практичний російсько-український словник. Київ : Час, 1926. 436 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СлXVI–п.п.XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / гл. ред. С. Г. Бархударов, Ф. П. Филин, Д. Н. Шмерев, Г.А. Богатова, В. Б. Крысько, Р. Н. Кривко. Москва : Наука, 1975–2015. Вып. 1–30.

СМШ – Словник мови Шевченка : у 2 т. / ред. кол. В. С. Ващенко, Г. П. Дорошенко та ін. Київ : Наук. думка, 1964. Т. I–II.

СНГТК – Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш / відп. ред. В. В. Лучик. Київ – Кіровоград : РВГІЦ КДПУ, 1999. 224 с.

Спанатій – Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя : близько 20 000 діалектизмів / укл. Л. С. Спанатій, А. П. Супрун, М. Ф. Тимченко, В. П. Токар ; за заг. ред. Л. С. Спанатій. Миколаїв : Іліон, 2018. 876 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV– XV ст. : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. колегія : І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

СУГО – Словник українських говорів Одещини / редкол. : О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.

СхСл – Словник українських східнослобожанських говірок / уклад. К. Д. Глуховцева та ін. Луганськ, 2002. 234 с.

УмСп – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Берлін : Українське слово, 1925. 1150 с.

Ф – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. 4-е изд., стер. Москва : ООО «Изд-во Астель» : ООО «Изд-во АСТ», 2003.

ФУБН – Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород, 1996. 165 с.

Чаб – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя : ЗДУ, 1992.

Шел – Шелудько І. М. Практичний словник виробничої термінології. Харків : Державне вид-во України, 1931. 110 с.

Шкрум – Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ, 2016. 176 с.

Bilousenko P. I., Boiko L. P., Ternova A. I. FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF PLURALIA TANTUM NOUNS WITH THE SUFFIX -ЦІ

The article on the material of linguistic facts, selected from the monuments of the Ukrainian language of different styles and genres from ancient times, shows what lexical and word-forming types of plural nouns with the suffix ***-ці*** *and derived affixes* ***-иці, -ниці, -инці, -анці, -ованці*** *was formed during the written history of the Ukrainian language. In particular, it is noted that in the Ukrainian language of the XI–XIII centuries documented adjective pluratives to denote adherents of heresies and doctrines (****безглавьници, ангеловьци, платоньци****). From the nouns a few names of the inhabitants of certain areas were formed (****бродници, рассѣльници****). In the Ukrainian language of the XIV – end of the XVIII century ancient derivatives are almost never used to denote adherents of a certain heresy, but with the help of this suffix, nouns are used to form multiple nouns at the place of residence (****грабовці, стрѣлковцѣ****,* ***слонимцы****), names of building details, means of transportation, holidays (****громницы, мясници****), and some others derivatives with different meanings.*

*In the new Ukrainian language, there is a rapid growth of nouns pluralia tantum with the named formant. Nouns, adjectives, verbs produce the names of clothes, shoes, food, devices, etc. A certain part of desubstantives in different lexical-word-forming types has a modifying meaning of similarity (****копитці*** *– "folklore name of a plant: ungulate",* ***матилци*** *– "pattern in the form of a butterfly, which is painted Easter eggs" or diminutiveness (****постільці*** *– "postoli";* ***дверці*** *– "dvertsiata").*

All this gave grounds to assert that a specialized word-forming formant was formed in the Ukrainian language, which, along with other suffixes, participated in the creation of derivatives that do not have singular forms.

Key words: *nouns pluralia tantum, lexicalization of nouns, pluratives, specialized word-formation tool, lexical-word-forming types, modification values of similarity, diminutives.*

УДК 811.161.2’373.2
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/02

Гогуленко О. П.
Одеський національний морський університет

АНТРОПОНІМІЯ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглядається відтворення антропонімів в онімному просторі, визначаються особливості функціонування та окреслено роль антропонімів. Визначається значення антропонімічної системи в побудові художнього цілого.

Онімна лексика, наділена власне номінативною функцією, постачає у текст різну інформацію (історичну, етнографічну, географічну, конотативну та ін.), бере участь у моделюванні хронотопу – локально темпоральної єдності, характерної для будь-якого художнього твору. Крім цього, вона відіграє конструктивну та структурно-семіотичну роль у формуванні «художньої картини світу».

Вивчення онімного простору художнього твору дає змогу вченим виробити адекватні методи і прийоми, визначити нові поняття.

Виконуючи найзагальніші інтегральні семантичні функції, характерні для будь-якого жанру, власні назви відіграють значну роль у реалізації важливих універсалій художнього тексту: людина – подія – час – простір. Онімний простір художнього твору складається з різних онімних полів, розташування яких у межах цього простору залежить від ідейно-тематичної концепції, жанрових особливостей твору, різноманітних текстоутворювальних факторів. У структурі онімного простору художнього твору виокремлюють ієрархічні підпорядкування онімних полів, які залежать від особливостей художнього твору.

Сучасна ономастика містить низку взаємопов’язаних розділів науки, які виокремлюють відповідно до різних класів онімів. Наявні класифікації власних імен мають різну кількість розрядів власних назв. Одностайності між ученими щодо кількості розрядів поки що немає.

Виникнувши на здоровому ґрунті народних реалій, українська літературна ономастика протягом століть розвивалась і жила відповідно до університетських ономастичних законів (у єдиному світовому літературному процесі), зростаючи і збагачуючись разом із розвитком національної літератури. Незважаючи на всі перепони, літературний процес України дав світу численні імена письменників, поетів і драматургів. Кожен із них зробив свій внесок у становлення і розвиток літературної ономастики.

Ключові слова: *антропонім, онім, функція, література, ономастикон.*

Постановка проблеми. В ономастичній літературі для позначення організованої сукупності власних імен, що функціонують у межах художнього твору, використовується низка термінологічних словосполучень: «ономастичний простір», «топономастичний простір», «антропонімічний простір», «онімічний простір», «онімний простір». Автори колективної праці «Теория и методика ономастических исследований» уважають, що ономастичний простір – це світ власних назв, що оточують людину, розміщених разом з іменованими предметами в реальному земному та навколоземному просторі, а також вигаданому або гіпотетичному просторі, який становить низку непомітно змінюваних типів [12, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ономастичного простору літературних творів присвячені роботи Л. І. Андреєвої, Л. П. Волкової, В. В. Громової, С. І. Зініна, О. В. Іванової, Ю. О. Карпенка, Л. І. Колоколової, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш, Л. Т. Масенко, М. Р. Мельник, В. М. Михайлова, І. В. Мурадян, О. Ф. Немировської, Т. В. Немировської та ін.

Поняття «онімний простір» в ономастиці та в поетиці оніма як самостійній науковій дисципліні останнім часом стало уживатися багатьма дослідниками. Значний крок у розвитку теоретичних уявлень про онімний простір літературних творів та шляхи його розвитку здійснено у роботах Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна, Ю. В. Лінчицької.

Для позначення всієї сукупності ономастичних назв В. М. Топоров ще на початку шістдесятих років XX століття вжив термін «топономастичний простір». Через десятиліття О. В. Суперанська використовує термін «ономастичний простір», який умовно поділяє на імена реальних, вигаданих та гіпотетичних речей. Як зауважує В. М. Калін-

кін, знаменним є те, що О. В. Суперанська, особливо В. Н Топоров, звернули увагу саме на просторово-часовий складник цього поняття, на локалізацію об'єктів у реальній та космологічній сферах у минулому, теперішньому і майбутньому. Пізніше стали з'являтися поняття «топонімічний простір» та «антропонімічний простір». Звертаючи увагу на неповну відповідність власної ономастичної термінології, пов'язану з описом поетики онімів, В. М. Калінкін наголошує на заміні визначального компонента в терміні «ономастичний простір» на «онімний». Тут першим аргументом є відмова лінгвістів від використання терміна «ономастика» в значенні «сукупність пропріальних одиниць» і збереження за ним саме значення «наука про власні імена» на позначення групи імен словом «оніми», а їх сукупності – терміном «онімія». Другим зауваженням є загальна властивість власних імен бути внутрішньо текстовими просторово-часовими (хронотопічними) координатами художнього твору. Тому ми теж приймаємо термінологічне сполучення «онімний простір». Не можна погодитись із використанням терміна «антропонімічний простір», тому що він за словотвірну базу має лексему «антропоніміка» – розділ ономастики, що вивчає антропоніми, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування.

На нашу думку, слід уживати термінологічне сполучення антропонімний простір, який і є предметом нашого подальшого розгляду.

Онімна лексика, наділена власне номінативною функцією, постачає у текст різну інформацію (історичну, етнографічну, географічну, конотативну та ін.), бере участь у моделюванні хронотопу – локально темпоральної єдності, що є характерною для будь-якого художнього твору. Крім цього, вона відіграє конструктивну та структурно-семіотичну роль у формуванні «художньої картини світу».

Постановка завдання. Вивчення онімного простору художнього твору дає змогу вченим виробити адекватні методи і прийоми, визначити нові поняття.

Виклад основного матеріалу. Так, у дослідженні поетики онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» введено такі необхідні поняття, як «напруженість» та «насиченість онімного простору». Розгляд Г. П. Лукаш структурно-семантичної організації онімного простору художнього тексту показав залежність онімії від функціональної спрямованості та вимог універсалій художнього тексту; вплив авторського задуму, ідіостилю та жанру твору на властивості онімного простору; розподіл різних розрядів онімів та підкореність семантики й специфічних функцій конотативних онімів категорій образності художнього твору [9, с. 113–114].

Спостереження Т. І. Крупеньової засвідчили існування опозитивності онімії як істотного фактора організації онімного простору. Як бачимо, поява численних розвідок у галузі літературної ономастики дала змогу виявити специфічні особливості онімного простору, нові шляхи дослідження ролі власних назв у моделюванні художньої картини світу.

Цікавим видається і дослідження різниці між онімним простором мови та ономастичним простором літературно-художнього твору.

Якщо реальні власні назви (незалежно від ступеня їх уживаності) є фактами мови, то власні назви художнього тексту (як факти мовлення) є відбитком не лише загальнонародної ономастичної традиції, а й специфіки художнього мовлення в цілому.

Загальнонародну антропонімію Ю. О. Карпенко визначає як суму всіх реальних власних імен, що вживаються носіями цієї мови, а також мовленнєві неусталені оказіональні антропоніми, які з часом стають фактом мови, поповнюючи національний іменник, або щезають [6, с. 80].

Власні імена, які функціонують у тексті художнього твору, на думку В. М. Михайлова, є особливою сферою ономастичної дійсності, специфіка якої полягає в її суб'єктивності. Ономастика літературного твору не зовсім адекватно відображає становище і роль власних імен у реальному житті. Це зумовлено тим, що «комунікативна функція ономастичного матеріалу в художньому тексті виявляється «ускладненою» поетичною функцією, яка висувається тут на перший план» [10, с. 3]. Створюючи онімний простір художнього твору, «письменник не може абстрагуватися від реальної ономастики, від наявних у мові ономастичних норм» [5, с. 34–35]. О. В. Суперанська зауважує, що імена в художньому творі посідають проміжне місце між іменами вигаданих та реальних предметів, тому що денотати створюються на основі досвіду художника, письменника, музиканта, але не обов'язково існують у дійсності [11, с. 148]. Власні імена, включені до системи художнього тексту, зазнають впливу індивідуально-художнього стилю автора, оповідної форми, жанрової належності тексту. Таким чином, специфіка онімного простору художнього твору, що випливає зі специфіки оніма, полягає в різниці між реальною та літературною пропрі-

альними системами, що спеціально аналізувалось Ю. О. Карпенком, В. М. Калінкіним. Для онімного простору художнього твору характерними є системна завершеність, наявність віртуальних денотатів, поліфункціональність урахування факторів комунікативно-прагматичного рівня [4, с. 168].

Виконуючи найзагальніші інтегральні семантичні функції, характерні для будь-якого жанру, власні назви відіграють значну роль у реалізації важливих універсалій художнього тексту: людина – подія – час – простір. Онімний простір художнього твору складається з різних онімних полів, розташування яких у межах цього простору залежить від ідейно-тематичної концепції, жанрових особливостей твору, різноманітних текстоутворювальних факторів. У структурі онімного простору художнього твору виокремлюються ієрархічні підпорядкування онімних полів, які залежать від особливостей художнього твору.

Сучасна ономастика містить низку взаємопов'язаних розділів науки, що виокремлюються відповідно до різних класів онімів. Наявні класифікації власних імен виокремлюють різну кількість розрядів власних назв. Одностайності між ученими щодо кількості розрядів поки що немає. Ми (услід за Ю. О. Карпенком) виокремлюємо 9 розрядів власних імен у складі художніх онімів: антропоніми, топоніми, астроніми, теоніми, зооніми, ергоніми, хрононіми, хрематоніми та ідеоніми. Особливе місце у художньому творі посідають індивідуальні наймення-антропоніми. Дослідження їх є дуже важливим для розуміння принципів добору і використання автором залежно від жанру та ідейно-художнього задуму твору, виявлення основних функцій і характеристики цих лексичних одиниць як експресивно-стилістичного прийому розкриття художнього образу, як «лінгвістичних засобів, за допомогою яких виражається ідейний і зв'язаний із ним емоційний зміст літературного твору» [14, с. 97].

Структура і склад онімного простору становлять одну зі структурних прикмет ідіостилю письменника. Працюючи над художнім твором, як зауважує Ю. О. Карпенко, автор вибудовує його онімний простір, творить систему онімів, що має бути збалансованою, релевантною цілому тексту і прагматично скерованою на читача [6, с. 17]. Уживання автором антропонімів як найвагомішої групи власних назв у художньому творі, має свою прагматичну скерованість і стилістичне навантаження.

Народні реалії української мови для нової української літератури – це той благодатний ґрунт, який виявився не лише джерелом для розвитку літературних фактів, а й життєдайним струмком для розвитку всіх мовних ярусів і систем, для бурхливого розвитку художнього слова в авторських лабораторіях видатних митців. Саме цей процес сприяв зародженню, становленню і розвитку української літературної ономастики.

Якщо ж у таких розділах української ономастики, як топоніміка, антропоніміка, етноніміка та інші, зроблено вже багато, написані фундаментальні праці, то в низці інших, до яких і належить літературна ономастика, серйозні дослідження тільки розпочинаються. «Якщо ретельно систематизувати все те, що так чи інакше стосується інтерпретації власних назв у художніх творах, – зазначає Ю.О. Карпенко, – то вийде досить об'ємний список праць. Але майже всі вони:

1) порушують питання літературної ономастики принагідно;

2) розглядають письменницьку онімію як звичайний матеріал (ще одне джерело) загальних досліджень;

3) зосереджуються навколо проблематики історичної достовірності, історичних джерел і протонімів».

Однак літературна ономастика має і свої проблеми і завдання, які не зводяться до вищеназваних питань. І якщо говорити про роботи, де українська літературна онімія досліджується як така (у колі власних, а не суміжних проблем), то залишиться серія робіт Л. Т. Масенко, Т. В. Немировської та ще кількох авторів.

Проте слов'янська літературна ономастика успішно розробляється в Польщі, Болгарії, Росії тощо. У розвитку російської літературної ономастики активну участь беруть українські вчені, а досвід і кращі надбання у розробці російської літературної ономастики доцільно використовувати для зміцнення і розвитку української літературної ономастики.

Літературна ономастика у своїй специфіці безпосередньо зіштовхується з вивченням художнього тексту в літературознавчому і лінгвістичному аспектах, адже імена і назви – невід'ємні елементи форми художнього твору, складники стилю письменника, засоби, що створюють художній образ. Академік В. В. Виноградов підкреслював: «Питання про добір імен, прізвищ, прізвиськ у художній літературі, про їх своєрідну структуру в різних жанрах і стилях, про їх зразки, характерні функції, особливості не може бути проілюстроване кількома прикладами. Це дуже велика і складна тема стилістики художньої літератури»

[2, с. 38]. Мовознавець М. В. Горбанєвський зазначає: «Епоха, близька певному художникові слова, відбивається ним у всіх виявах. В оповіданнях, повістях, романах і новелах живуть, працюють, творять, мріють люди, течуть річки, бушують шторми в морях і океанах, ростуть і зникають села, міста, світять зорі – усе, як у реальному житті» [3, с. 4]. Тому художні твори не можуть обійтись без власних імен усіх різновидів, але прізвище, ім'я, прізвисько повинні відповідати духу, цілям, ідеї твору, нести характерний колорит, а іноді й будь-яке особливе значення. Щодо цього цікаве таке висловлювання Ю. М. Тинянова: «У художньому творі немає імен, які не говорять… Кожне ім'я, назване у творі, вже є позначення, що грає всіма кольорами, на які тільки здатне. Воно з максимальною силою розвиває відтінки, повз які ми проходимо житті» [1, с. 27].

Важливим є те, що в художньому творі концентрація ономастичної лексики є значно вищою, ніж реальне вживання самих мовних утворень у дійсності. Ономастика художнього тексту ніколи не буває дзеркальним відбиттям імені, яке використовується у житті, але є її проекцією, яка проходить крізь призму авторської творчості.

Літературна ономастика – напрям у дослідженні власного імені художнього тексту, у мові художньої літератури, що виникає на межі ономастики зі стилістикою, поетикою, лінгвістикою тексту, лексичною семантикою, семіотикою тощо. На думку О. І. Фонякової, літературна ономастика вивчає всі особливості вживання власних імен у тексті художнього твору та за його межами, що визначає сучасні напрями вивчення власного імені, бо вони неначе «перекинуті» в літературну ономастику і можуть мати різну актуальність залежно від типу художнього твору, його жанрових особливостей, семантичної структури, складу і насиченості онімних одиниць у тексті [13, с. 7].

Цікаві теоретичні узагальнення щодо літературної ономастики у своїх дослідженнях виводить Е. Б. Магазиник. Автор розрізнює два шляхи навантаження власного імені «естетичною семантикою»:

1) використання власних імен, що етимологічною формою створюють таку семантику;

2) використання перегуків власних імен в одного письменника з іншим.

Перший випадок становить екстенсивну ономастику – ономастилістику. Другий – інтенсивну ономастику, або ономаностику. В ономаностиці річ уже не в колориті (соціальному чи експресивно-оціночному) іменувань, а в їх суттєвій і безпосередній ролі в розвитку, збагаченні ідей, конкретної думки цього твору.

Ю. О. Карпенко щодо цього зауважив, що «всяка ономастилістика є також ономапоетикою» [7].

Т. В. Немировська та О. Ф. Немировська визначають обрії літературної ономастики значно ширше, пов'язуючи це з тим, що індивідуально-авторські особливості художнього письма найяскравіше виявляються в *номінаціях* – своєрідному лексичному шарі. Цим терміном авторки визначають надто широке коло назв, як-от:

1) ВІ (власні імена), що становлять ономастикон твору;

2) мікроконтекст із ВІ, що становить безпосереднє оточення оніма;

3) замінники імені (ЗІ);

4) безіменна названість (Б) як невіддільний компонент художнього тексту;

5) апелятивні назви і конструкції (А).

Таким чином, номінаційне поле можна представити у вигляді схеми:

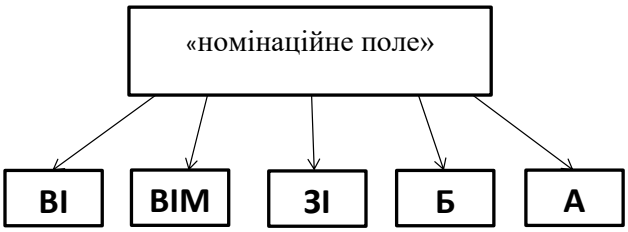

Загалом, номінаційне поле вбирає в себе два взаємопов'язаних і взаємодоповнювальних шари лексики – онімну і безіменну системи, які безпосередньо співвідносяться з глибинами внутрішнього сюжету. На зіткненні цих систем у художньому тексті своєрідну роль відіграють співвідносні з ними номінаційні угрупування-замінники імені й апелятиви, які не можна відділити від номінаційного поля, не порушивши цілісного уявлення про мікросвіт художнього твору, не збіднивши його.

Як результат цієї взаємодії в авторській лабораторії митця виникає цілісна неподільна єдність художнього твору з його численними зв'язками (внутрішніми, в контекстуальній площині, з посиленим навантаженням компонентів номінаційного поля, пов'язаного з усіма факторами художньої образності й з неповторними особливостями ідіописьма творців).

У вищеназваній праці авторки подають загальний огляд української літературної ономастики, намагаючись розв'язати такі питання, як:

1) узагальнення найтиповіших явищ національної літературної ономастики;

2) визначення рівня української літературної ономастики;

3) порівняння з російською літературною ономастикою;

4) акцентування на найбільш виразних фактах, які впливають на літературну ономастику інших мов.

Зупинимося детальніше на головних моментах.

Виникнувши на здоровому ґрунті народних реалій, українська літературна ономастика протягом століть розвивалась і жила відповідно до університетських ономастичних законів (у єдиному світовому літературному процесі), зростаючи і збагачуючись разом із розвитком національної літератури. Незважаючи на всі перепони, літературний процес в Україні дав світу численні імена письменників, поетів і драматургів. Кожен із них зробив свій внесок у становлення і розвиток літературної ономастики.

Українська літературна ономастика багато в чому перегукується із законами світової ономастики, характерними для художнього твору загалом. Найголовнішим є закон трьох відповідностей:

а) авторській концепції, яка виявляється на рівні ономастикону в іменниках (і в етимології імен, і в звучанні, і в їх поєднанні-узгодженні чи контрасті одне з одним і з усім художнім твором);

б) історичній правді і правді реалій, на яких базується літературна ономастика;

в) антропоцентризму тексту, що виявляється в усіх компонентах онімного простору твору, зокрема художньому локусі, який визначає просторову домінанту – топос кожного персонажа.

Отже, ономатворчість майстра завжди базується на ономастичному доробку його попередників і ономастичних реаліях народу, враховує онімну творчість літературного процесу загалом.

Онімні фактори в художньому творі мають винятково вагоме значення для створення структурної монолітності літературного твору. Широке використання народного іменника, як-от у Т. Г. Шевченка, специфіка онімних варіантів сполучаються з великою кількістю введених у контекст власних імен історичних осіб, що викликає асоціативні нюанси, перегук минулого із сучасністю, впливає на структуру творів у повному аспекті, потрібному поетові. Цю ж мету виконують теоніми, антропоніми, супровідні лексемні описи, описові конструкції (дурний Самойлович), замінники, як-от фастовський полковник (Палій), злодій (Наполеон).

Особливе значення авторки приділяють просторовому фактору, що співвідноситься з топосом твору і майже визначає його. Пейзажний малюнок твору з топоконцентрацією чи поодинокими вкрапленнями географічних назв (реальних чи створених митцем) органічно пов'язаний із внутрішнім сюжетом, його антропоцентризмом, перетворюється в найяскравіший прийом ономописьма в художньому мікросвіті.

Необхідно зазначити, що літературна ономастика досліджує відбиття елементів реальної і вигаданої ономастики на тлі їх індивідуального застосування у творчості кожного письменника. Які ж загальні критерії літературної ономастики (ЛО)?

Це питання ґрунтовно висвітлює Ю. О. Карпенко. Він виокремлює 7 суттєвих ознак:

1. ЛО вторинна. Система мови дає письменникові свої моделі й нариси у співвідношенні з місцем, часом і соціальним середовищем художнього відображення: «Те, що називають літературною (поетичною) ономастикою, можна визначити як суб'єктивне відображення об'єктивного, що здійснюється письменником, «гра» загальномовними ономастичними нормами» [6, с. 5].

2. ЛО «говорить», тобто виконує стилістичну функцію. Власне ім'я в мовленнєвій комунікації дає назву для розрізнення об'єктів, а ім'я в художньому мовленні цю диференційну функцію сполучає з естетичною, образотворчою.

3. ЛО народжується на основі вільного творчого пошуку, вибору, який здійснюється письменником у зіставленні з жанром, стилем художнього тексту, на відміну від природного і тривалого історичного розвитку реальної ономастики в повному соціальному середовищі. Тут має місце різна причинна зумовленість.

4. Якщо реальна ономастика належить словниковому складу мови, його іменнику, топонімічному масиву (за винятком прізвиськ за наявності імені і прізвища), то «ЛО – це факт мовлення», як підкреслює автор. Мається на увазі художнє мовлення.

5. Літературно-художній твір завжди має заголовок, який є головним компонентом ономастичного простору художнього твору.

6. Будь-яке ВІ як ім'я композиційно значущого персонажа завжди співвіднесено зі змістом цілого художнього тексту, де воно є ключовим, а також із тематично однорідними або контрастними рядами паралельних імен інших персонажів. Кожне ім'я

персонажа, який бере участь у розвитку сюжету, асоціативно пов'язане з іншими групами дійових осіб, а вся система імен цих осіб утворює ономастичну парадигму тексту, ядро поля ономастичного простору, тоді як інші засоби номінації дійових осіб у тексті ввійдуть до периферії цього поля.

7. Ономастичні засоби ХТ і їх замінники представлені й на горизонтальній осі – дискурсі тексту, у стилістиці, де вони, взаємодіючи з рештою слів мовленнєвої композиції тексту, вживаються в розгорнутих текстах як імена дійових осіб або в межах авторської прямої мови як характеристичні засоби стилю.

У наш час можна чітко виокремити декілька різних принципів системного аналізу ВІ в ХТ. О. І. Фонякова розрізняє їх за такими диференціальними ознаками [13, с. 36]:

1) об'єктом вивчення ВІ: текстовий – позатекстовий;

2) характером номінацій: стильові (внутрішні) – загальномовні (зовнішні);

3) змістом позатекстової інформації: лінгвістичний – екстралінгвістичний;

4) обсягом ономастичного простору ХТ: повний – диференційований;

5) відношенням до рівнів семантичної композиції ХТ: ономастичний – ономапоетичний;

6) типами системних зв'язків ВІ в ХТ: парадигматичний – синтагматичний;

7) аспектом семантично-стилістичного аналізу ВІ: структурний – функціональний.

Висновки і пропозиції. Системний підхід до вивчення художнього мовлення у наш час є провідним. У межах цього підходу основним аспектом вивчення ХТ стає функціонально-семантичний аналіз одиниць різної рівневої структури, а метою опису – пошук індивідуальної семантико-стилістичної системи письменника. О. І. Фонякова вважає, що вживання ВІ «становить підпорядковану частину цієї спільної функціональної системи ХТ» [13, с. 37]. За висновком Б. Ларіна, кожне ім'я, як і кожне «слово у фокусі», залучено до різноманітних зв'язків довколишнього тексту, де воно «працює не саме по собі, а в тісному зв'язку з найближчим і загальним контекстом» [8, с. 126].

Список літератури:

1. Большой энциклопедический словарь: В 2 т. Москва: Сов. энцикл., 1991. Т. 1–2.
2. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва: Высш. шк, 1971. 237 с.
3. Грицютенко І. Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). Київ : Радянська школа, 1959. 156 с.
4. Етимологічний словник української мови. Київ : Наук. думка, 1982–1989. Т. 1-3.
5. Зинин С. И. Введение в русскую антропонимию. Ташкент, 1972. 277 с.
6. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Випуск 37. С. 170–172.
7. Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Л. Костенко «Берестечко». *Історико-літературний журнал.* 2000. № 5. С. 75–80.
8. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. Київ : Наук. думка, 1984. 152 с.
9. Лукаш Г. П. Структурно-семантична організація знімної лексики художнього тексту. *Питання сучасної ономастики.* Статті та тези VII Всеукраїнської ономастичної конференції (1–3 жовтня 1997 р.) Дніпропетровськ, 1997. С. 113–114.
10. Магазаник Э. Б. Ономоэтика или «говорящие имена» в литературе. Ташкент: Фан, 1978. 146 с.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 368 с.
12. Теория и методика Ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов; отв. Ред. А. Непокупный. Москва : Наука, 1986. 255 с.
13. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте : Уч. пособие. Ленинград, 1990. 104 с.
14. Худаш М. Л. З історії антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 234 с.

Gogulenko O. P. ANTHROPONYMY IN ONOMASTIC SPACE

The article considers the reproduction of anthroponyms in the anonymous space, determines the features of functioning and defines the role of anthroponyms. The significance of the anthroponymic system in the construction of the artistic whole is determined.

Onymic vocabulary, endowed with a proper nominative function, supplies the text with various types of information (historical, ethnographic, geographical, connotative, etc.), takes part in modeling the "chronotope – localy temporal unity that is characteristic of any work of art". In addition, it plays a constructive and structural-semiotic role in the formation of the "artistic picture of the world".

The study of the anonymous space of a piece of art allows scientists to develop adequate methods and techniques, to define new concepts.

Proper names perform the most general, integral semantic functions, which are characteristic of any genre and play a significant role in the implementation of important and main universals of the literary text: man – event – time-space. The onym space of a work of art consists of various onym fields. Their location in this space depends on the ideological and thematic concept, genre features of the work, various text-forming factors. In the structure of the anonymous space of the work of art, hierarchical subordinations of anonymous fields are distinguished, which depend on the features of the work of art.

Modern onomastics contains a number of interrelated sections of science, which are distinguished according to different classes of onyms. Available classifications of proper names distinguish different numbers of digits of proper names. There is no unanimity between scientists on the number of discharges yet.

Based on the healthy ground of folk realities, Ukrainian literary onomastics was developed in accordance with the university onomastic laws, in a single world literary process, growing and enriching along with the development of national literature. Despite all the obstacles, the literary process in Ukraine has given the world many names of writers, poets and playwrights. Each of them contributed to the formation and development of literary onomastics.

Key words: *anthroponym, onym, function, literature, onomasticon.*

УДК 811.163.1'373.44:821.161.2
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/03

Коваленко Н. Д.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Мозолюк О. М.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМИ У ТВОРІ «СИНІЙ ЗОШИТ. АРКУШІ ДНІВ СВІТЯЩИХ» МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

У статті досліджено старослов'янізми, що виділяються за фонетичними й словотвірними ознаками, в книзі «Синій зошит. Аркуші днів світящих» Мирослава Дочинця як джерело стилістичного забарвлення та розширення експресивно-виражальних можливостей компонентів тексту.

Проблематика й мова творів Мирослава Дочинця, сучасного західноукраїнського письменника, зацікавлюють філологів своєрідністю та виразною індивідуальністю, де через слово зберігається історична пам'ять народу, мовно-культурні особливості нації. У творі «Синій зошит» виявлено старослов'янізми, які й досі зберігають південнослов'янські риси, найголовніші з них – це фонетичні й словотвірні.

Використання старослов'янізмів, переважно абстрактних назв, в аналізованому творі додає прадавнього, а отже, мудрого й величного в потрактуванні простих, але таких важливих істин. Виокремлена лексика біблійного змісту з префіксами все- (всевидящий, Всевишній, вселюдний, вселюдський, всеочищаючий, всепоглинаючий), пре-, при- (пречистий, Пречиста, предивний, прилюбний, прилюбна, прилюбне, суфікса -тель (Вчитель (Бог, Ісус), навчитель, спасителі, цілитель) є теж яскравою стилістичною рисою досліджуваного твору, що надає урочистості й духовної настанови, прославляючи любов до Бога й людини.

Назви осіб, створені за старослов'янськими моделями із суфіксами -иц-, -ниц- (вдовиця, облюблениця, родильниця, супружниця), виконують особливу стилістичну функцію, надаючи розповіді урочисто піднесеного звучання, засвідчують шановне ставлення до жінки.

Старослов'янізми чи слова, утворені за зразком старослов'янської мови, засвідчують процес переходу лексики з пасивного стану в активний, слугують стилістичним засобом надання розповіді особливого божественного, а отже, переконливого й настановного звучання, урочистості, мудрого й величного в потрактуванні простих, але важливих для людини істин.

Ключові слова: *лексика, стилістична функція, старослов'янізм, фонетична риса, словотвірна риса, М. Дочинець.*

Постановка проблеми. Старослов'янська лексика завжди викликала зацікавлення в лінгвістів не лише джерелом збагачення лексичного складу української та інших слов'янських мов, а й стилістичним забарвленням, розширенням експресивно-виражальних можливостей; привертала й зараз привертає увагу своїм особливим звучанням, «високим стилем», про що свідчать прозові й поетичні твори класиків української літератури й сучасних митців слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовна культура українського народу значною мірою сформувалася під впливом конфесійної літератури, писаної високим (духовним) стилем – старослов'янською мовою, яка стала для українців «першим словесним виразом найвищих духовних цінностей – християнського віровчення» [1, с. 5], влилася в живий потік української мови у творах багатьох письменників XIX–XXI ст.

Вивченню старослов'янізмів у художніх текстах присвятили свої праці такі науковці, як С. В. Зінченко [5], С. І. Корнієнко [6; 7; 8; 9], Т. В. Мороз [11], Т. А. Нестеренко [12], В. Д. Семиряк [13], І. Г. Тимошик [14] та інші. Їхні спостереження доводять, що старослов'янські й українські слова мають однакове право на існування. Окрім того, старослов'янська лексика вживається для індивідуалізації мови персонажів, досягнення гумористичного чи іронічного ефекту, надання особливої патетики у звучанні, відбиває просто-

рову й часову глибину літературної норми, створює відповідний колорит. Щоправда, чимало старослов'янізмів у творах українських письменників виконує лише номінативну функцію.

Проблематика й мовна палітра творів Мирослава Дочинця – сучасного західноукраїнського письменника, лауреата премії імені Тараса Шевченка з літератури (2014 р.) – зацікавлюють філологів своєрідністю та виразною індивідуальністю, де через слово зберігається історична пам'ять народу, мовно-культурні особливості нації. Особливо детально, наприклад, лінгвокультурологічний аспект фразеології творів М. Дочинця дослідила М. Ю. Яцьків [16], розглянувши фраземи як специфічні мовні знаки, засоби зберігання та передавання культурної інформації. Старослов'янізми у творчості письменника ще не були предметом дослідження науковців.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – виявити й схарактеризувати вживання старослов'янізмів, що виділяються за фонетичними й словотвірними ознаками, в книзі «Синій зошит. Аркуші днів світящих» Мирослава Дочинця.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування цінного й правдивого матеріалу для вияву номінацій, їх трансформацій, семантичних різновидів. Методика дослідження мовних даних, здійснених на матеріалі художнього тексту, є системою дослідницьких етапів, спрямованих на виявлення стилістичних можливостей старослов'янізмів, їх особливостей у творенні образності.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає М. Дочинець, у кожної книги своя доля, свої дороги, свої мандри, адже справдешня книга – це окремий від автора світ, письменники – «яко ті блаженні, що ганяються за мрією і обнімають тіні» [4, с. 5], а мова – «то незримий дух, що живе між землею і небом і пов'язує, кріпить душі» [3, с. 217–218]. Його твори – це свідчення про карпатський дух, обрамлені предковічною таїною, просякнуті мудрістю пращурів, глибиною міркувань, щирим, добрим словом, наповнені величезною любов'ю до природи й людини.

Кожна сторінка «Синього зошита», зшитка «аркушів днів світящих», – це нові знання та досвід; це філігранне мовне полотно – чи то одкровення, чи то сповідь, порада, чи заувага для будь-кого, хто вміє чути й прислухатися, хто відчуває барви, навіть відтінки художнього слова, його непереможну силу й бездонну глибочінь. Спостереження за мовою творів М. Дочинця засвідчили активне вживання архаїзмів, історизмів, а особливо – діалектизмів і старослов'янізмів.

Лексика старослов'янської мови, як і будь-якої іншої, за своїм походженням неоднорідна. Найдавніший шар – це слова, які дійшли через праслов'янську ще з праіндоєвропейської мови. Крім спільнослов'янської лексики, старослов'янські пам'ятки мають чимало запозичень, які з'явилися внаслідок перекладу з грецької [10, с. 72–73] та латинської мов, калькування, а також міжмовних контактів. За спостереженнями Г. А. Хабургаєва, до старослов'янського словникового складу належить багато слів, які безпосередньо пов'язані із «живим слов'янським мовленням епохи перших перекладачів» [15, с. 112]. Подібні міркування має й дослідниця Л. П. Гнатюк, котра зауважує, що кожна жива слов'янська мова має багато архаїзмів, які й змалюють правдивий стан старослов'янської мови [2, с. 235–236].

Дослідження щодо використання старослов'янських лексем у художній літературі дозволяє окреслити їхній функційний статус в українській літературній мові, оскільки вони є одним із джерел її лексичного збагачення та стилістичного урізноманітнення [5] і викликають зацікавлення як у лінгвістичному, так і в історичному й культурологічному аспектах [6].

У творі М. Дочинця «Синій зошит» виявлено старослов'янізми, які й досі зберігають свої південнослов'янські риси. Безперечно, найголовніші з них – це фонетичні й словотвірні.

Насамперед проаналізуємо виявлені старослов'янізми за фонетичними ознаками:

1. Неповноголосні звукосполучення [ра], [ла], [ре] відповідно до українських повноголосних [оро], [оло], [ере]: *храмина, брань, враження, здравиця, прах, златоуст, сласність / сласность, сласть, слада, древо. – Увесь огром мого знаття і незнаття, усі комори мудрощів і* ***храмина*** *стягненого духу кільчаться, як дуб у жолуді…* [4, с. 7]; *Чоловік мав густе слово. Любив казати застольну* ***здравицю*** [4, с. 51]; *Я не* ***златоуст****. І тим більше – не письмовець* [4, с. 77]; *Тими ступенями зросту ми піднімаємося від захоплення, через любування,* ***сласність****, кохання – до Любови* [4, с. 11]; *Пригадую, я захопився, вився словесами* ***по древу*** *в небо…* [4, с. 68] та інші.

2. Звукосполучення [ра] на початку слова перед наступним приголосним відповідно до східнослов'янського [ро]: *раб, рабство, рабський. – Що є людина? Цар,* ***раб****, черв, бог. Усе в одному* [4, с. 132]; *Ніколи, навіть у крайній нужді, не продавався* ***в рабство****…* [4, с. 128];

Чи не від слова «робота» походить давнє слово «роб», ***раб*** *по-нинішньому?* [4, с. 146]; *Пристосовуйся, та не до* ***рабської*** *подоби* [4, с. 82].

3. Сполучення приголосних звуків [жд], якому на місці праслов'янської сполуки *dj в українській мові відповідає [ж]: *кождий, кожда, кожде, нужденний, нужда, страждання. – Се – безкінечний путь усіх і* ***кождого*** [4, с. 17]; *Радування можна знайти в* ***кождій*** *роботі* [4, с. 21]; *І тоді я вздрів його –* ***нужденного*** *скрипаля в задубілій сорочці…* [4, с. 63]; *Видів стійких в опорі болю, не зломлених муками і терплячих, красивих та гідних у смиренности, видів мовчазно-мужніх, навіть таких, що приймали* ***страждання*** *радісно, як святі* [4, с. 65]; *Гумор – життєва сила, що помагає долати* ***нужду*** [4, с. 115]; *Бреше не чоловік, а* ***нужда*** [4, с. 178] та інші.

4. Початковий [j] відповідно до староукраїнських [о], [у]: *єдина, єдино, єдине* (в значенні іменника), *єство, єднають, єдинородний, єдиномисліє, юдоль. – Коли маєш жінку за* ***єдину****, то й вона служить* ***єдино*** *тобі* [4, с. 13]; *Мої оповідки про птиць, про сих дрібних янголів, що* ***єднають*** *землю і небо…* [4, с. 67]; *Се –* ***єдинородний*** *упорядкований розвій, стрункий і мудрий у своїй заснові* [4, с. 72]; *У цьому, власне, й корінь його (Світована) простої й рятівної науки: шукати врадування, вилущити з соломи нашої* ***юдолі*** *зерно радості і передавати це словом* [4, с. 5]; *юдоль* – «долина; яр, балка» [1, с. 299] та інші.

Використання старослов'янізмів, переважно абстрактних назв, в аналізованому творі додає прадавнього, а отже, мудрого й величного в трактуванні простих, але таких важливих істин.

Текст книги «Синій зошит» насичений старослов'янізмами, що вирізняються з-поміж інших слів за допомогою словотвірних особливостей, до яких належать такі:

1. Префікси:

а) **воз-, вос-** (возмога, воскресати, самовоскресний) – *Думкою народжуємося і* ***воскресаємо*** [4, с. 59]; *Якщо птиця знає, куди їй летіти за тридев'ять морів, і знає час своєї кончини, … що тоді казати про* ***возмогу*** *людини?…* [4, с. 73]; *Дві природи зближуються наживо, відкриваючи обнадію завтрашнього дня. Бо се заховано в* ***самовоскресній*** *силі землі* [4, с. 139] (у прозовому полотні кількість старослов'янізмів із названими префіксами обмежена);

б) **пре-, при-** (пречистий, Пречиста (іменник), предивний, прилюбний, прилюбна, прилюбне) – *Дослухаймося, як кличе нас природа. Небо –* ***пречистим*** *безміром* [4, с. 41]; *Вони* (гриби) *відкрилися мені, як цілком осібний світ у* ***предивному*** *царстві Лісу* [4, с. 159]; *Кажучи про довгожительство (мені* ***прилюбне*** *давнє слово довгоденствіє), мусимо оголосити три головні поживи, які крадуть нашу молодість…* [4, с. 165];

в) **со-, су-** (сотворіння, сотворення, сотворений, сотворити, сокрушенний, сокрушати, согірший, сугірший) – *Чоловік здвигнув плечима: «Та як … Скотинка, яка не є, – а Боже* ***сотворіння …****»* [4, с. 22]; *Він знав межі, бо прожив много, а ще більше* ***сотворив*** *духом* [4, с. 81]; *Те, що вдалося* ***сотворити****, спочатку прийми душею сам* [4, с. 84]; *В ріці життя будь радше островом, ніж берегом. Його течія не* ***сокрушає****, обходить* [4, с. 87]; *Ніхто з нас не ліпший і не* ***сугірший*** *за иншого* [4, с. 131]; *Здалеку всі люди* ***не согірші*** [4, с. 180] та інші;

г) **пред-** (представа, предковічний) – *Перед каменем я схиляюся ледве не в язичеській пошані. Бо в ньому* ***предковічної*** *тайни більше, ніж у чомусь иншому* [4, с. 48]; *«Що ви шукаєте на тих дорогах?» – ізнов допитують… Знайти таку красу, яку й* ***представа*** *не намалює* [4, с. 132] (спостережено лише два приклади);

ґ) **все-** (всевидящий, Всевишній, вселюдний, вселюдський, всеочищаючий, всепоглинаючий) – *Люблю місяць за мовчання* ***всевидящого*** *ока* [4, с. 37]; *А далі, опершись на твердь зрілості, залишив лише одне – «Сократ». Поки й те ім'я не заступило инше в своїй* ***всепоглинаючій*** *силі Духу – Ісус* [4, с. 39]; *Будучи* ***вселюдним*** *чоловіком, я навчений поважати всяку їду* [4, с. 70]; *Єдине сито для чистого просіву –* ***всеочищаюча*** *любов* [4, с. 106]; *Над прірвою жури довіряймо* ***Всевишньому*** [4, с. 107] та ін.

Виокремлена лексика біблійного змісту є яскравою стилістичною рисою досліджуваного твору М. Дочинця, що надає урочистості й духовної настанови, прославляючи любов до Бога й людини.

2. Іменникові суфікси:

а) **-знь** (приязнь, неприязнь, боязнь) – *…звірі майже поголовно відчували мою нутряну* ***приязнь*** *і бажання їм добра* [4, с. 41]; *Найбільше багатство – добра родина, в якій панує порядок, мир і* ***приязнь*** [4, с. 76]; *Легкі душі легко збурити і розвіяти по світу. Бо в них немає Бога, чуття материзни,* ***боязни*** *смерти* [4, с. 126] та інші;

б) **-ств-** (багатство, братство, вітцівство, боголюбство, дійство, дитинство, князівство, довгожительство, лукавство, панство, приятельство, рабство, священнодійство, учительство, царство, чародійство) – *«Хто були ваші вчителі?» «Чиста*

правда – святі. Діти. Бо для мене ***дитинство*** *– найвища святість»* [4, с. 61]; *Відповідати, не сказавши нічого, се* ***лукавство*** [4, с. 82]; ***Багатство*** *і бідність – не в кишені, а в голові* [4, с. 145]; *Незбагненно файний ліс уночи, в* ***священнодійстві*** *трьох чародіїв: місяця, воздуха і земного віддиху* [4, с. 103]; *Бери повними пригорщами зароблені скарби й неси у своє маленьке* ***царство*** [4, с. 140]; *Пам'ятайте, що* ***вітцівство*** *– се захист і признання* [4, с. 158] та інші;

в) **-ин(я), -ин(а)** (гординя, гадина, глибина, гостина, животина, істина, вотчина, поточина, кончина, більшина, храмина) – *Монах Іларій… якось сказав: «Будь безтурботний, як ся квітка… під каменем* ***істини****»* [4, с. 58]; *Слухаю вечорами жабині скрекоти на озері – виразні, лункі, різної тональности й* ***глибини*** [4, с. 51]; *Та я був людиною, а не* ***животиною****…* [4, с. 70]; *Княжа* ***вотчина*** [4, с. 103]; *Ведмедиця, коли зачує* ***кончину****, родить у барлогу двійню* [4, с. 31]; ***Більшина*** *людей навіть не здогадується, які вони сильні в своїй слабости… Як* ***поточина****, що перерізає гору…* [4, с. 78]; *Не впускаю в нього* (серце) *марницю очікувань і руїну кривд, отруту заздрощів і цвіль* ***гордині*** [4, с. 151] та інші;

г) **-тв-** (битва, битви, жертва, жертви, молитва, пожертва, пожертви) – *…се були не втрати – а набутки, не поразки – а* ***пожертви****, не розчарування – а досвідчення* [4, с. 14]; *Заголовна моя* ***молитва*** *та, що заповідана римським вояком Пахомієм…* [4, с. 65] та інші;

ґ) **-тель** (Вчитель (Бог, Ісус), вчителі, учитель, учителі, навчитель, приятель, спасителі, цілитель) – *В Ісуса … Не було шкіл, а Його звали* ***Вчителем****. Не було ліків, а Його називали* ***цілителем*** [4, с. 80]; *Люди, що прожили день у мирних занятях, – будівничі і* ***спасителі*** *світу* [4, с. 118]; *Мій* ***навчитель*** *уважав головними засадами довгожительства оріхи, всякий овоч і всякий плід на столі* [4, с. 120] та інші;

д) **-ость** (жимолость, малость, самость, слабость, сласность, смиренность, сродность) – *Так великість учителів вела мене до власної* ***малости****.* ***Малости****, яка підносить* [4, с. 39]; *Україна дозріває* ***до самости*** [4, с. 61]; *Видів стійких в опорі болю, не зломлених муками і терплячих, красивих і гідних* ***у смиренности****…* [4, с. 65]; *Так ув'язаний живий світ, що кожда його частка має подовження* ***сродности*** *в инших частках* [4, с. 74–75] та інші;

е) **-иц-, -ниц-** (вдовиця, здравиця, седмиця, церквиця, облюблениця, «огняниця», родильниця, дивниця, супружниця) – *Любив казати застольну* ***здравицю****…* [4, с. 51]; *Світло очей моїх – так давно казали про облюбленицю; Коли муж скромний і відданий, як слуга, а* ***супружниця*** *обходить його, яко князя* [4, с. 76]; *Казав смішковито: «Не біда вмерти. Біда – залишити* ***вдовицю****»* [4, с. 99]; *У важкі роди треба стрілити біля вуха* ***родильниці****…* [4, с. 100] та ін.;

Такі назви осіб жіночої статі, створені за старослов'янськими моделями, виконують особливу стилістичну функцію, надаючи розповіді урочисто піднесеного звучання, засвідчують шанобливе ставлення до жінки;

є) **-ник-, -ик-** (безбожник, знатник, насельник, печерник, праведник, празник) – *Ще той зек-солдат запам'ятався мені висловом: «В окопах немає* ***безбожників****»* [4, с. 54]; *Той* ***знатник*** *надався нам далеким родаком* [4, с. 78]; ***Праведник*** *Йон не нарікав на неймовірні, незрозумілі для инших випроби…* [4, с. 85];

ж) **-ин-, -анин-, -янин-** (господин, гречанин, горянин, самарянин (від *Самарія* – столиця Північного, або Ізраїльського царства [1, с. 310])) – *В Ісуса не було слуг, а Його називали* ***господином*** [4, с. 80]; *Я –* ***горянин****. І характерність моя – горянська* [4, с. 9];

з) **-ець** (вітець, отець, купець, ловець, світець, старець, Творець) – ***Купець*** *постійно купував у вдатного майстра вази і добре за них платив* [4, с. 46]; *Я довго над тим думав і склалося таке: «Патріотизм – це* ***отець****, що йде* ***до*** *свого* ***вітця*** *і веде своїх дітей»* [4, с. 59]; *…служба людська в тім, аби славити своїм творенням* ***Творця*** [4, с. 64]; *«Вік мій, – посмішкувався* ***старець****, – ще молодецький, як наш рід. Маю сто без трьох літ…»* [4, с. 98] та інші

Отже, аналізовані слова старослов'янського походження зберігають свої традиційні функції, але водночас використовуються в мовній палітрі твору для надання розповіді особливого божественного, а тому переконливого й настановного звучання, урочистості.

3. Дієприкметникові суфікси **-ущ-, -ющ-, -ящ-** у прикметниках сучасної української мови: *суще* (субстантивоване слово), *живлющий, цілющий, всевидящий, путящий, світящий.* Наприклад: *Все, що ми робимо корисного, є збереженням* ***сущого*** [4, с. 12]; *Люблю ніч за* ***живлющі*** *сутінки* [4, с. 37]; *Себе можна пізнати лише через Бога, через Його* ***всевидяще*** *око* [4, с. 56]; *Я й віддаю, вертаю, що набрав. Від сього мої дні* ***світящі*** [4, с. 80]; *Перший – розум від матери. Другий – розум учености. Третій – розум від* ***путящого*** *життя* [4, с. 84];

Крапелина такої «огняниці» – направду ***цілюща*** *зажива* [4, с. 127] та інші.

4. Складні слова з першими компонентами старослов'янського походження благо-, бого-, брато-, добро-, зло-, любо-, миро-, перво-: *благобудні, благоволити, благовоління, благодатний, благодать, благословенний, благословення, благохотіння, благочестивий, братолюбіє, доброчесний, доброчесність, боголюбний, богословський, боголюбство, зловорожий, любомудріє, миротворний, первовидження,* наприклад: *Розумний дурному толерує й* ***благоволить*** [4, с. 40]; *Кілька змигів* ***благодатної*** *краси* [4, с. 69]; *Нерви впокорює і вберігає стягання духу,* ***благочестивий*** *устрій життя, <…> захорона від* ***зловорожого*** *світу. А мозок повинен мати роботу, як і руки. Освіжає його читання Письма і книг* ***любомудрія*** [4, с. 88]; *… я вірю в* ***боголюбний****, плодоносний дух українців* [4, с. 52]; *«Так, належу до братства трав'яного, ягідного, деревного, вільного і* ***миротворного****…»* [4, с. 71]; *Досвід* ***первовидження*** *направду дає знаття, які пояснити тяжко. Та чи й треба?* [4, с. 100] та інші.

Зазначимо, що лексеми з такими компонентами додають оповіді божественного, «високого стилю», а тому читач по-особливому сприймає поради чи настанови, відшукуючи духовність та істинність у життєвих історіях.

Висновки і пропозиції. Отже, старослов'янізми чи слова, утворені за зразком старослов'янської мови, є цікавим джерелом для лінгвостилістичних і культурологічних досліджень із проєкцією на опис ідіостилю письменника. Актуальність теми пов'язана також із необхідністю аналізу питань, пов'язаних із процесом переходу лексики з пасивного стану в активний, потребою в уточненні функцій старослов'янізмів у літературному творі або ж загалом у творчості письменника. Старослов'янізми слугують стилістичним засобом надання розповіді особливого божественного, а отже, переконливого й настановного звучання, урочистості, мудрого й величного в потрактуванні простих, але важливих для людини істин. Перспективним вважаємо дослідження власне лексичних старослов'янізмів як риси ідіостилю М. Дочинця.

Список літератури:

1. Белей Л. О., Белей О. О. Старослов'янсько-український словник. Львів : Свічадо, 2001. 331 с.
2. Гнатюк Л. П. Старослов'янська мова. Практикум : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Київ, 2015. 249 с.
3. Дочинець М. І. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу. Харків : Книжковий «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
4. Дочинець М. І. Синій зошит. Аркуші днів світящих. Мукачево : Карпатська вежа, 2015. 184 с.
5. Зінченко С. В. Старослов'янізми в мовній картині світу Пантелеймона Куліша. *Література та культура Полісся*. Серія «Філологічні науки». № 96. URL: https://Iib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1379/1/6.pdf.
6. Корнієнко С. І. Старослов'янізми в поемі І. Франка «Смерть Каїна» (семантичний і стилістичний аспекти). URL: https://visnykznu.org/issues/2010/fil_2010_1/210-215.pdf.
7. Корнієнко С. І. Стилістична багатобарвність старослов'янізмів у різних жанрах художньої літератури. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. URL: https://litmisto.org.ua/?p=25284.
8. Корнієнко С. І. Створення сатиричних, іронічних та гумористичних ефектів засобом змішування урочисто-піднесеної старослов'янської лексики з народно-розмовною мовою (на матеріалі творчості письменників XIX ст.). *Актуальні проблеми слов'янської філології.* Київ : Знання України, 2002. С. 9–18.
9. Корнієнко С. І. Функції старослов'янізмів у біблійних творах І. Я. Франка (на матеріалі поем «Мойсей» та «Іван Вишенський»). *Актуальні проблеми слов'янської філології.* Київ : Знання України, 2006. С. 123–129.
10. Мельник Я. Г., Лозарович О. М. Церковнослов'янська мова. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2008. 244 с.
11. Мороз Т. В. Старо(церковно)слов'янізми як джерела мови творів Т. Шевченка та біблійних перекладів П. Куліша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Вип. 1. С. 346–349.
12. Нестеренко Т. А. Старослов'янізми в прозі Винниченка (на матеріалі повісті «На той бік»). *Наукові записки*. *Серія: філологічні науки*. Вип. 142. URL: https://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1576/1/.
13. Семиряк В. Д. Старослов'янська лексика крізь призму пізнавальної функції мови. *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових статетй. *«Філологічні науки».* Запоріжжя : ЗНУ, 2006. № 2. С. 228–230.

14. Тимошик І. Г. Старослов'янізми у тексті Святого Письма П. Куліша та І. Пулюя. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2000. № 51. С. 243–244.

15. Хабургаев Г. А. Старославянский язык. Москва : Просвещение, 1986. 288 с.

16. Яцьків М. Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2021. 244 с.

Kovalenko N. D., Mozoliuk O. M. OLD SLAVONIC UNITS IN THE WORK "BLUE NOTEBOOK. SHEETS OF SHINING DAYS" BY MYROSLAV DOCHYNETS

In the article the Old Slavonic units, which are distinguished by phonetic and word-forming features, in the book "Blue Notebook. Sheets of Shining Days" by Myroslav Dochynets, as a source of stylistic coloring and expansion of evocative and expressive possibilities of text components are researched. The problems and language of the works by Myroslav Dochynets, a modern Transcarpathian Ukrainian writer, interest philologists in their originality and expressive individuality, where the historical memory of the people and the linguistic and cultural peculiarities of the nation are preserved through words. The work "Blue Notebook" reveals Old Slavonic units, which still retain the South Slavonic features, the most important of which are phonetic and word-forming ones.

The use of Old Slavonic units, mostly abstract names, in the analyzed work add an ancient, and therefore wise and majestic in the interpretation of simple but such important truths. Selected vocabulary of biblical content with the prefixes все- (всевидящий, Всевишній, вселюдний, вселюдський, всеочищаючий, всепоглинаючий), пре-, при- (пречистий, Пречиста, предивний, прилюбний, прилюбна, прилюбне, суфікса -тель (Вчитель (Бог, Ісус), навчитель, спасителі, цілитель) is also a bright stylistic feature of the researched work, which provides solemnity and spiritual guidance, glorifying the love of God and man.

The names of persons, created according to the Old Slavonic models with the suffixes -иц-, -ниц- (вдовиця, облюблениця, родильниця, супружниця), perform a special stylistic function, giving the stories a solemn and sublime meaning, testifying to the respect for women.

Thus, Old Slavonic units or words, modeled on the Old Slavonic language model, testify to the process of vocabulary transition from passive to active, serve as a stylistic means of giving the story a special divine, and therefore convincing and instructive meaning, solemnity, wise and majestic in the interpretation of simple, but important human truths.

Key words: *vocabulary, stylistic function, Old Slavonic unit, phonetic feature, word-forming feature, M. Dochynets.*

УДК 811.161.2'367.4
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/04

Комлик Н. Ю.
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І СЛОВО: НОМІНАТИВНА СИМЕТРІЯ ТА АСИМЕТРІЯ

З'ясовуючи природу словосполучення, мовознавці часто вдаються до порівняння його з реченням, що дає змогу повніше з'ясувати специфіку досліджуваного поняття. Статтю присвячено розгляду проблеми зв'язку словосполучення зі словом, виявленню їх диференційних характеристик. Визначено суперечливий характер цих мовних одиниць, що промовисто засвідчує відсутність їх універсальних дефініцій. Розкрито власне синтаксичний та лексикологічний напрями щодо інтерпретування словосполучення і слова. Перший напрям трактує словосполучення як синтаксичну одиницю, у якій реалізуються відношення між словами, другий – прирівнює ці одиниці, кваліфікуючи словосполучення як складне найменування. Зіставлено традиційні й сучасні погляди на природу слова й словосполучення, а також презентовано спробу власного трактування статусу цих одиниць. Звернено увагу на комунікативні функції слова та словосполучення, доведено, що вони є засобами породження комунікації й постають одночасно як одиниці мови та мовлення. Розкрито природу словосполучення як будівельного матеріалу для творення одиниць вищого порядку порівняно зі словом. З'ясовано специфіку предикативності, якої набувають під дією інтонації слово та словосполучення, трансформуючись у називні речення. Розглянуто специфіку будови досліджуваних одиниць: слово складається з однієї або кількох морфем, а словосполучення – з двох чи кількох повнозначних слів. Акцент зроблено на тому, що слово – це мінімальний елемент, з якого утворюється словосполучення, що забезпечує реалізацію функцій та значення слова.

Ключові слова: *слово, словосполучення, предикативність, номінативна функція, комунікативна одиниця, взаємовідношення мовних одиниць.*

Постановка проблеми. Взаємовідношення між словом та словосполученням є експліцитним: слово виконує роль будівельного матеріалу для словосполучення, яке забезпечує реалізацію певного значення слова та вможливлює різнохарактерні поєднання слів, що розкривають суть об'єктів навколишньої дійсності. Однак природа цих двох одиниць є суперечливою, що підтверджує відсутність чіткого трактування в мовознавстві. Сьогодні все більше науковців заперечують традиційний погляд на слово та словосполучення як номінативні некомунікативні одиниці одного рівня. В. Варіна справедливо зазначає, що слово – це «мінімальна комунікативна одиниця тексту» [3, с. 153–154]. «Ставши елементом висловлення і послуживши вираженню його задуму, – наголошує Г. Гасюк, – слово все ж не розчиняється в семантиці речення, узгоджуючись із цією семантикою, воно зовсім не втрачає своєї відносної автономності й не перестає бути носієм саме тих значень, для передання яких воно й було обране» [8, с. 9]. Що ж до словосполучення, то такі мовознавці, як І. Арібжанова, П. Дудик, Ю. Фоменко, також наголошують на його складній природі та специфічній функційній навантаженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості природи слова та словосполучення були об'єктом досліджень упродовж багатьох років. Проблемою слова свого часу займалися Л. Бабенко, Ш. Баллі, Ф. Боас, І. Бодуен де Куртене, І. Вихованець, Є. Діброва, В. Жирмунський, М. Кочерган, А. Мейе, О. Потебня, Л. Щерба, Ф. де Сосюр, В. Скалічка, І. Ющук та ін. Як констатує В. Гак, «в історії науки було запропоновано більше 70 критеріїв визначення слова, основу яких становили графічні (орфографічні), фонетичні, структурні, граматичні, синтаксичні, семантичні принципи» [7, с. 465]. Сьогодні все більшого поширення набуває погляд, згідно з яким слово постає не лише як номінативна, а і як когнітивна одиниця, що «слугує засобом найменування та повідомлення знань про предмети, ознаки, процеси та відношення – явища реальної дійсності» [9, с. 191]. Слово, на думку сучасних мовознавців, є поліаспектним і полифункційним цілим, підпорядкованим законам тієї мови, у якій воно існує.

Питання суті словосполучення висвітлено в працях І. Арібжанової, Ф. Буслаєва, В. Бабайцевої, В. Бєлошапкової, В. Виноградова, І. Вихованця, К. Городенської, Г. Глушкової, П. Дудика, А. Загнітка, О. Мельничука, О. Скобликової, М. Степаненка, В. Сухотіна, Г. Удовиченка, І. Ющука та ін. Одним із найдискусійніших моментів у студіюванні словосполучення була й лишається проблема типу синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення (сурядний, підрядний, предикативний). Варто зазначити, що лінгвісти не раз зверталися до порівняння цієї синтаксичної одиниці зі словом, наголошуючи на тому, що між ними існує безпосередній зв'язок. Багато науковців, витлумачуючи поняття «словосполучення», вияскравлюють те, що воно становить механізм поєднання слів. Так, на думку О. Мельничука, словосполучення – це «група слів, пов'язаних між собою властивими цій мові синтаксичними зв'язками, використовуваними як лексико-синтаксичний матеріал для формування речень» [13, с. 37]. Він також наголошує, що «загальна структура словосполучення не вичерпується його лексико-семантичною стороною, а його функції в мові не обмежуються безпосереднім позначенням понять чи об'єктивних явищ» [там само].

Постановка завдання. Оскільки питання дихотомії словосполучення й слова має багато білих плям у мовознавчих дослідженнях, то метою нашої наукової розвідки є встановлення спільних та відмінних рис цих синтаксичних одиниць, їх місця й ролі в системі мови загалом.

Виклад основного матеріалу. За твердженням І. Арібжанової, у мовознавстві умовно можна виокремити два напрями, які по-різному трактують взаємовідношення між словосполученням та словом, а саме власне синтаксичний та лексикологічний [1]. Перший бере свій початок від М. Ломоносова, який уважав, що словосполучення виражає «співвіднесеність різних понять», тобто відношення між лексичними одиницями, які експлікують ці поняття [12, с. 418]. Словосполучення постає як «мінімальна, наочно узагальнена формула мови, як метаструктура, на базі якої вивчаються й засвоюються способи, засоби та прийоми смислового й граматичного об'єднання слів» [15, с. 21]. Послідовники В. Виноградова, які дотримуються ідей лексикологічного напряму, максимально прирівнюють словосполучення до слова. На їхню думку, словосполучення є номінативним засобом мови, який, як і слово, має систему граматичних форм.

Розглянемо ті параметри, які дають підстави говорити про симетрію та асиметрію на межі словосполучення і слова. Вони, як зазначають більшість учених, є не комунікативними, а номінативними одиницями. Якщо говорити про слово, то одна з основних його функцій – номінативна, адже за допомогою слів ми даємо назви всім реаліям навколишнього світу. Проте у процесі комунікації слова існують не ізольовано, а є будівельним матеріалом висловлення. До того ж «слово постає не лише засобом називання фактів об'єктивної дійсності, а й одиницею позначення почуттів та ставлень до цих фактів самих мовців, перетворюючи процес найменування в акт пізнання та комунікації [6, с. 55]. Словосполучення ж В. Виноградов визначав як «складне найменування» [4, с. 7]. Конструкції на зразок *успішна людина, спекотне літо* дають назву певним предметам чи явищам, але процес номінації тут складніший (порівняно зі словом). У словосполученнях, організованих на основі підрядного зв'язку, акцент робиться на стрижневому компоненті, який називає предмет *(складний іспит)*, особу *(мила дівчина)*, дію *(навчатися наполегливо)*, ознаку (*дуже смачний*) тощо. Підпорядкований конституент також зберігає своє самостійне значення, за допомогою якого в нашій свідомості постає в конкретнішому уявленні образ того чи іншого поняття. Цікава ситуація виникає в сурядних словосполученнях (думку про виокремлення яких ми поділяємо) на зразок *кіт і собака, тихо і спокійно, смачно, але дорого, молитися і вірити*. З одного боку, у нашій уяві складники аналізованих словосполучень корелюють з узагальнюваними поняттями, пор.: *кіт і собака – тварини, тихо і спокійно – тиша, смачно, але дорого – якість, молитися і вірити – надіятися.* З іншого – компоненти сурядного словосполучення все ж таки зберігають свою номінативну самостійність. Ми погоджуємося з думкою П. Дудика про те, що всяке словосполучення – це не окрема цілісна назва, а певна ситуативно реалізована сума назв [10, с. 27]. Солідаризуємося з твердженням Ю. Фоменка, згідно з яким «номінативну функцію виконує не все вільне словосполучення загалом, а його компоненти – слова, зв'язок яких відображає реальний зв'язок реальних предметів… Цілісність номінації характерна лише для фразеологічних словосполучень» [17, с. 281]. Доречно тут покликатися на І. Арібжанову, як зазначає, що номінативна функція є синтаксичною. Вона є пояснювальною, конкретизувальною, уточнювальною назвою предметів. Якщо словосполучення є складником речення, то

воно і є його пояснювальним чи уточнювальним компонентом. Це стосується складних найменувань, що містять назву «досить стабільної класифікаційної ознаки, як-от *кухонний стіл*» [1, с. 27]. Лексико-семантичну спорідненість зі словами мають перифрази, які вступають у синонімічні зв'язки зі словами *цар звірів – лев*, *чорне золото – нафта*, *вічне місто – Рим*, *хліб і сіль – гостинність*. Але очевидним є те, що такі цілісні найменування все одно містять назви предмета та його ознаки. Ю. Фоменко щодо цього слушно зауважує, що в межах словосполучення відбувається трансформація двох понять в одне. Слова ж, поєднуючись у словосполучення, втрачають здатність до вираження своїх понять [16, с. 60]. Кожне слово є носієм певного поняття, тому справедливо говорити, що словосполучення є єдністю понять, а не єдиним поняттям. Воно конкретизує значення тих слів, які його утворюють, і забезпечує їх реалізацію в мовленні. Отож, на нашу думку, є всі підстави вважати словосполучення номінативною одиницею комунікативної природи, оскільки процес номінації у словосполученні дає конкретніше уявлення про той чи інший предмет. Для прикладу проаналізуємо слово *«ліс»*. Воно має найвищий ступінь абстрагування. Ми лише розуміємо, що йдеться про територію з великою кількість дерев та іншої рослинності. *Красивий ліс, зелений ліс, осінній ліс* – ці словосполучення репрезентують конкретніший образ названого поняття. Розглянемо реалізацію лексеми *«ліс»* у сурядному словосполученні: *ліс і діброва, ліс та поле, ліс й озеро*. Тут сурядний зв'язок обмежує кількість потенційних комбінацій із цим словом, хоч лексема *«ліс»* і зберігає більший ступінь абстрактності (порівняно з підрядним словосполученням). Нелогічним буде поєднання на зразок *ліс і цукерка* чи *ліс і сукня*.

Словосполучення і слово належать і мові, і мовленню. У процесі комунікації слова об'єднуються, конкретизують своє значення й постають як елементарні засоби спілкування. Важливо наголосити, що словосполучення не існують у мові в готовому вигляді (якщо ми говоримо про вільні синтаксичні словосполучення), а їх творення відбувається безпосередньо в мовленні. Як конституенти речення вони не виникають не до і не після нього, а в процесі розгортання компонентів тієї чи тієї структурної схеми речення. Словосполучення є репрезентантами тих формально-синтаксичних моделей, які характерні для конкретної мови. В. Філатов небезпідставно кваліфікує словосполучення як «мінімальну, наочно узагальнену формулу мови, як метаструктуру, на базі якої вивчаються і засвоюються способи, засоби та прийоми смислового й граматичного об'єднання слів» [15, с. 21]. Продовжує цю думку Ю. Фоменко, зазначаючи, що у словосполученнях реалізуються «мовні валентності класів і підкласів слів» [16, с. 64]. Варто також звернути увагу на те, що поява біля першого компонента словосполучення іншого члена зумовлюється не лише законами мови, а й інтенцією мовця. Так, наприклад, поява після слова *читати* слів *книгу*, *журнал* чи *газету*, що разом утворюють підрядне словосполучення, або ж поєднання зі словом *радіти* за допомогою сурядного сполучника *і* слів *сміятися* чи *плакати* зумовлені не примусовим зв'язком між компонентами, а реальною ситуацією спілкування та комунікативними намірами мовця.

Поширеною в мовознавстві є думка про те, що словосполучення уподібнюється слову тим, що є будівельним матеріалом для речення, тобто воно має дореченнєве існування й корелює з окремим словом. Однак не слід забувати про те, що «речення не будуються зі словосполучень, а становлять результат реалізації сполучувальних можливостей слів і словоформ. Тільки фразеологічно зв'язані сполуки, які за значенням дорівнюють одному слову, можна розглядати як будівельний матеріал для речення» [2, с. 145]. Якщо говорити про словосполучення як підпорядковану реченню конструкцію, що виникає у процесі творення речення, то воно не може бути готовим будівельним матеріалом для нього, як це властиво слову, адже «те, що саме виникає в процесі утворення речення, не може бути для нього будівельним матеріалом» [14, с. 118].

Прибічники підрядних словосполучень, адепти сурядних словосполучень визнають те, що словосполучення, як і слово, є непредикативною одиницею, якій невластива комунікативна інтонація. Предикативність – «комплексна синтаксична категорія, яка виражає ставлення повідомлюваного до дійсності й формує речення як комунікативну одиницю» [19, с. 520]. Для слова та словосполучення не є характерними категорії часу та модальності як експлікатори предикативності, однак у мовознавстві неодноразово висловлювалася думка, про те, що не лише речення загалом, а й окремі його частини щось повідомляють. Таке твердження стало поштовхом до переосмислення традиційного розуміння предикативності. У лінгвістиці почали аналізувати явище неповної предикативності, напівпредикативності, потенційної предикативності (О. Пєш-

ковський, О. Шахматов). Не слід також опускати факт наявності в мові речень, які формально дорівнюють слову (*Тиша. Зима.*) або словосполученню (*Тихий вечір. Зачарований ліс*). У таких конструкціях інтонація є засобом перетворення слова чи словосполучення на речення з притаманною їм предикативністю. Такі синтаксичні конструкції мають специфічний час, який мовознавці інтерпретують як антропоцентричний теперішній. Специфіка цього часу полягає в тому, що він завжди збігається з моментом мовлення, не має «парадигматичних протиставлень на кшталт *теперішній – минулий – майбутній*» [11, с. 161] та формальних показників. Слово (завдяки інтонації) «отримує нове прочитання: зберігаючи за собою лексичне значення, набуває синтаксичної функції вираження щодо завершеної думки» [11, с. 160]. Цікаву думку щодо словосполучень висловлює І. Ющук, спираючись на ідеї О. Мельничука. Останній доводив, що поєднання підмета з присудком «доцільно виокремити в окрему групу під назвою «предикативні», вирізнивши й те, що «предикативні словосполучення можуть бути визнані особливим підтипом атрибутивних» [12, с. 72]. І. Ющук зазначає, що немає причин заперечувати існування таких типів словосполучень, адже вони будуються за тими ж моделями, що й підрядні словосполучення. Учений висловлює мало не сенсаційну думку про те, що в мові існують підрядні предикативні й сурядні предикативні словосполучення. Аргументом цього є наявність у мові фразеологізмів на зразок *голова йде обертом, жижки дрижать, і сміх і гріх, пан або пропав*. Вони є «застиглими колишніми синтаксичними словосполученнями» [18, с. 26–30]. Предикативне словосполучення, втрачаючи роль синтаксичного центру речення, може легко перейти в непредикативне (і навпаки): *гай шумить ↔ шум гаю, пристрасть спалахнула ↔ спалах пристрасті, дитина плаче ↔ плач дитини* тощо. Отже, предикативність для слова й словосполучення є потенційною. Ці синтаксичні одиниці, що за своєю «класичною» природою є непредикативними утвореннями, мають прямий зв'язок із предикативними структурами.

Словосполучення, як і слово, має свою парадигму – певну систему форм. У підрядному словосполученні вона детермінована головним словом (*затишна оселя*), у сурядному – обома компонентами (*щастя й удача, зелений, але солодкий*): аналізовані конституенти мають однакові форми, що є реалізацією незалежної координації [5].

Словосполучення відрізняється від слова ще і своєю будовою. Якщо слово ми поділяємо на окремі морфеми, то структура словосполучення має складнішу природу. Обов'язковим елементом будь-якого повнозначного слова є наявність кореня, а словосполучення – двох повнозначних слів. Отже, як зазначає П. Дудик, у слові втілюються фонетико-морфологічні закономірності словотворення, а у словосполученні – закономірності поєднання слів на основі синтаксичних зв'язків [10, с. 28].

Оскільки словосполучення не відтворюються, а утворюються в процесі мовлення шляхом поєднання певних форм слів, то його компоненти мають певну самостійність, тоді як структурні елементи слова самостійно не можуть існувати, окрім кореневих лексем (*ніч, бік, ніч*).

Висновки і пропозиції. Отже, словосполучення й слово як засоби, що забезпечують породження комунікації, мають спільні та відмінні риси. Заслуговує схвалення твердження П. Дудика про те, що «словосполучення для слова – його мінімальний контекст, слово для словосполучення – його найменша самодостатня лексична чи фразеологічно-ідіоматична одиниця» [10, с. 29]. Порушена в роботі проблема дає змогу поглибити спектр дослідження окремих видів словосполучення (підрядних, сурядних) у їх безпосередньому та опосередкованому зв'язку зі словом. У цьому і вбачаємо перспективу подальших студій.

Список літератури:

1. Арібжанова І. М. Граматичний статус словосполучення. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч.* / Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К.: ВПЦ «Київський університет». 2019. Ч. 1. 559 с.

2. Балко М. В. До питання про основні ознаки словосполучення. *Лінгвістичні студії.* 2011. № 22. С. 145–150.

3. Варина В. Г. Коммуникативный статус слова. *Коммуникативные единицы языка. Сб. науч. тр. МШИИЯ.* Москва, 1985. Вып. 252. С. 151–158.

4. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Изд. 3-е. Москва Высшая школа, 1983. 639 с.

5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

6. Гайденко Ю. О. Властивості та ознаки слова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2015. Вип. 55. С. 54–56.

7. Гак В. Г. Слово. Лигнвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. С. 464–465.

8. Гасюк Г. М. Субстантивне словосполучення як комунікативна одиниця. Субстантивно-дієслівні кореляції. *Вісник львівського університету. Серія: іноземні мови.* Львів, 2009. Випуск 16. С. 7–14.

9. Диброва Е. И. Слово как основная номинативная единица языка. *Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц*: Учебник для студ. высш. учебных заведений: В 2 ч. Ч. I: Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование. Москва, 2002. С. 191–192.

10. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.

11. Корж З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство.* Том 1. 2016, № 5. С. 159–163.

12. Ломоносов М. В. Труды по филологии. *Полное собрание сочинений.* В. 11 т. Т. 7. Москва; Ленинград, 1952. С. 418.

13. Мельничук О. С. Словосполучення. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис.* Київ, 1972. 516 с.

14. Михайлов М. М. Некоторые замечания по теории словосочетания *Вопросы теории и методики изучения русского языка*. Чебоксары, 1962. Вып. 2. С. 118.

15. Филатов В. А., Филатова Е. В. Словосочетание как метаструктура языка и синтагма как реальная единица речи. Донецк, 2008. С. 21.

16. Фоменко Ю. В. Является ли словосочетание единицей языка? *НДВШ: Филологические науки.* 1975. № 6. С. 60–64.

17. Фоменко Ю. В. Словосочетания или правила сочетания слов? *Весн. Ом. Ун-та*. 2012. № 3. С. 277–282.

18. Ющук І. П. Поняття про словосполучення. *Дивослово.* 2009. № 10. С. 26 – 30.

19. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

Komlyk N. Yu. A WORD PHRASE AND A WORD: SYMMETRY AND ASYMMETRY IN TERMS OF NOMINATIVENESS

To study the nature of a word phrase, linguists often compare it with a sentence, which allows to more fully clarify the specifics of the concept. The article is devoted to the problem of connection of the word phrase with the word and identification of their differential characteristics. The contradictory nature of these language units has been determined, which eloquently testifies to the absence of their universal definitions. The syntactic and the lexicological directions concerning the interpretation of the word phrase and the word are revealed. The first considers a word phrase as a syntactic unit in which the relations between words are realized, and the second equates these units, qualifying a word phrase as a complex name. Traditional and modern views on the nature of words and word phrases are compared, and an attempt is made to interpret the status of these units. Attention is paid to the communicative function of words and word phrases; it is proved that they are a means of generating communication and appear simultaneously as units of language and speech. The nature of the word phrase as a building material for the formation of units of higher order compared to the word is also revealed. The specifics of predicativeness that the word phrase and the word acquire with the help of intonation, transforming into noun sentences, are clarified. The specifics of the structure of the studied units are considered: a word consists of one or more morphemes, and a phrase – of two or more full words. Emphasis is made on the fact that the word is the minimum element from which the word phrase is formed, which, in turn, ensures the implementation of the functions and meaning of the word.

Key words: *word, word phrase, predicativeness, nominative function, communicative unit, relationship of language units.*

УДК 811.161.2’367.625
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/05

Лахно Н. В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕРЕХІДНИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ДІЄСЛІВ РУХУ

У статті докладно проаналізовано перехідну зону лексико-семантичного поля руху, до якої належать лексико-семантичні варіанти, що перебувають на перетині лексико-семантичного поля руху з лексико-семантичного поля локативності, процесу та дії. Установлено, що в розгляданих лексико-семантичних варіантах сема руху погашена лише частково. Досліджувані лексико-семантичні варіанти позначають переміщення субстанцій в уяві людини. Визначено, що семантеми домінують в області перетину лексико-семантичного поля руху з лексико-семантичного поля процесу. Серед них найпоширенішою є група вторинних лексико-семантичних варіантів зі значенням «перебіг часу». Також зафіксовано перехідні лексико-семантичні варіанти на позначення наявності небесних світил, які людина уявляє собі так, як бачить – ніби рух по небу, зі значенням «існування субстанцій, що перебувають в процесі уявного переміщення з одного пункту в інший» та із семантикою «поширення, розповсюдження». З’ясовано, що вторинні лексико-семантичні варіанти з архісемою «поширення» є основою для формування значення «плин думок, що пов’язаний з уявним рухом субстанцій». Виявлено перехідні лексико-семантичні варіанти з архісемою «локативність», які мають значення «бути, перебувати, бути розташованим» і вказують на розташування видовжених предметів у просторі. Значення «локативність» зафіксовано переважно в семантичній структурі парних і непарних дієслів односпрямованого руху суб’єкта. Установлено, що на перетині лексико-семантичного поля руху й дії перебувають тільки декілька лексико-семантичних варіантів дієслова качати. Доведено, що одним із головних чинників, який зумовлює відмінності розвитку дієслівних лексем різних груп, є сема «напрям руху». Дієслова різноспрямованого руху не розвивають значень, що мають ідею спрямованості: локативні, «перебіг часу», «існування предметів у процесі руху». Визначено, що непарні дієслова руху не співвідносні з парними, поєднують у своїх ядерних значеннях ідею як спрямованого, так і різноспрямованого руху, саме тому в їхній семантичній структурі виділено типи багатозначності, властиві різним групам парних дієслів руху.

Ключові слова: *лексико-семантичне поле, парні й непарні дієслова руху, процес, дія, локативність.*

Постановка проблеми. Завдяки тому, що дієслова переміщення належать до ядра категорійного значення дієслівної лексики й характеризуються розвинутою багатозначністю та високою частотністю вживання, вони неодноразово були предметом дослідження багатьох лінгвістів. В останні роки увагу вчених привертає аналіз різних аспектів семантичного переходу лексико-семантичних варіантів (далі – ЛСВ) з одного лексико-семантичного поля (далі – ЛСП) до іншого. Розгалуженість семантичної структури дієслів переміщення та частотність формування подібних значень дає широкі можливості для таких розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Р. І. Розіна описала ментальні значення дієслів руху [6], О. В. Падучева – значення стану [5], Т. Є. Янко – значення «псування» [8], Т. Анштатт – значення оцінки [1]. На матеріалі української мови загальні закономірності семантичної структури парних дієслів руху та їхньої префіксації розглянула С. О. Соколова [7, с. 39−53]. Не були предметом спеціальних наукових досліджень ЛСВ дієслів руху, які перебувають на перетині ЛСП руху з іншими ЛСП.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення закономірностей формування перехідних ЛСВ і характеристика їхніх семантичних ознак.

Виклад основного матеріалу. ЛСП дієслів руху взаємодіє з іншими ЛСП, утворюючи спільні ареали. Для опису таких ЛСВ ми використали класифікацію дієслівної лексики, побудовану на основі класифікації предикатів І. Р. Вихованця [3, с. 93−111], оскільки саме ця класифікація найбільше відповідає меті нашого дослідження.

Взаємодія ЛСП дієслів руху з іншими ЛСП відбувається у двох напрямах. З розвитком семантики дієслова руху можуть втрачати значення руху й виходити за межі ЛСП, перетинаючись з іншими ЛСП, а саме: дії (лексичні групи дієслів зі значенням творення, видів діяльності, різної інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт), стану, процесу, локативності, якості суб'єкта, наприклад: *повзати (перед кимсь) / принижуватись / підлещуватись* – дія; *ходити дитям* – стан; *дерево плаває* – якість суб'єкта; *колесо ходить* – процес; *із сіней йшло троє дверей* – локативність. Інколи чітка межа між ЛСВ руху й не-руху відсутня, деякі ЛСВ з архісемами «локативність», «процес» і «дія» (рідко) перебувають на перетині ЛСП і мають перехідний характер: ***ходять*** *вісті по селу* – процес; *дорога* ***веде*** *до саду* – локативність; ***качати*** *мед* – дія.

У таких семантемах під час формування нових значень актуалізованим є саме компонент «пересування», через це сема руху погашена лише частково. Перехідні значення ускладнені дією «людського фактора» [8, с. 509], насамперед наявністю в ситуації суб'єкта, який її певним чином сприймає. Унаслідок цього відбувається актуалізація статичного компонента в семантиці дієслова. Формування значень пов'язане зі зміною семи «середовище пересування»: рух у реальному просторі (вода, земля, повітря) → рух в уявному просторі (в уяві людини). Отже, розглядані ЛСВ позначають переміщення субстанцій в уяві людини.

Домінують ЛСВ з модифікованою архісемою «процес». Це значення «стосується динамічних виявів властивостей предмета» [3, с. 96]. Основною їхньою семантичною ознакою є позначення сукупності певних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку. Суб'єкт водночас є пасивним, не породжує і не стимулює процес.

Найпоширенішою є група вторинних ЛСВ парних і непарних дієслів односпрямованого самостійного руху зі значенням «***перебіг часу»***, що відбиває сприйняття людиною інтенсивності цього процесу, який у певні моменти може бути різним: *час іде* – «минає»; *час біжить, летить* – «швидко минає»; *час повзе, пливе* – «тягнеться поволі». Сема переміщення в таких ЛСВ стає фоновою, формування значень спирається на актуалізацію ознаки «інтенсивність».

ЛСВ неоднорідні за своїм характером, відповідно, виділено дві підгрупи:

1. ЛСВ, що позначають «нескінченний час» [5, с. 100], тобто плин часу, не розчленованого на окремі моменти й відрізки: (про час, вік) *повзти 2Ґ* (нумерацію значень наведено за Академічним тлумачним словником української мови (далі – СУМ), відтінки значень проіндексовані літерами української абетки); *лізти 2Б, пливти 5В; летіти 4, бігти 4; іти 14, мчати 2, текти 4, крокувати** (ЛСВ, які не зафіксовано в СУМі, позначені *). *Один лиш час і має совість:* ***тече*** *й* ***тече*** *(4), немов Дніпро (В. Стус).*

2. ЛСВ, що вказують на події, періоди життя, метонімічно пов'язані зі своїми відрізками часу. О. В. Падучева такі ЛСВ називає «моделлю зустрічного руху» [5, с. 100]: *літа мчати (2), бредуть (1), повзуть (2Ґ), лізуть (2Б); теплі дні довго пливуть (5В), летять(5), біжать (4), течуть (4); день іде (14); іде зима, кожуха нема (15); йшла небезпека (лихо, біда) (15А); кара йде за гріх (15Б), квітень крокує*. За низеньким загратованим віконечком владно* ***крокує**** *квітень (О. Донченко).*

«Суб'єкт руху» може називати: періоди життя, часу, роки, частини доби, пори року, події, свята, певні дні, діла й інше. Сема «інтенсивність» не є релевантною для описаних ЛСВ.

У семантичній структурі дієслів *кружити*, *кружляти* зі значенням руху по колу або півсфері також зафіксовано розглядане значення: *І так* ***кружляли**** *вечори і світанки (Л. Первомайський)* (пор.: *йшли, бігли, пливли*).

ЛСВ на позначення наявності небесних світил, які людина уявляє собі так, як бачить, – ніби рух по небу, переважно визначено в парних дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта: *пливе (3А)*, *іде (2В) сонце, місяць*. *Мов срібний човник,* ***пливе*** *місяць по сонному світі… (Сидір Воробкевич).* У непарних дієслів зазначене значення не виділено: *І місяць* ***тече**** *по хатах (М. Вінграновський).*

Формування ЛСВ, що називають уявний рух небесних світил, не властиве дієсловам сумісного пересування суб'єкта й об'єкта, оскільки не передбачає наявність об'єкта руху, за винятком ЛСВ *котити 4*, в якому цей семантичний компонент погашений: *Від хати по небу* ***котив*** *повновидий місяць (П. Панч).* ЛСВ поширений локативним актантом, що вказує на шлях переміщення: *по небу*.

ЛСВ парних дієслів різноспрямованого руху позначають не лише уявний рух небесних світил по небу: *плавають (3Б) сонце, місяць*; *ходять (5Д) світло, промені, світло в небі,* а й по інших поверхнях: *тіні (світло) ходять (5Д) по стінах.* ***Плавав*** *місяць у небі, як дим (В. Сосюра).* Відповідні непарні дієслова визначено в мовному матеріалі, але не зафіксовано в СУМі: ***Блукав**** *і там*

над містом місяць (М. Хвильовий); ***Шугають**** *зорі у стожар! (М. Вінграновський).* Локативні актанти вказують на місце уявного пересування.

Значення «***існування субстанцій, що перебувають в процесі уявного переміщення з одного пункту в інший»*** виділено лише в семантичній структурі дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта: *іти 2Ж* – «пересилатися поштою, телеграфом (про листи, посилки)», *іти 10А* – «надсилатися куди-небудь (про матеріальні цінності, вироби, сировину)», *іти 10Б* – «надходити звідкись (про матеріальні цінності, вироби, сировину)», *іти 10В* – «передаватися, пересилатися для затвердження (про плани, проєкти, накази й таке інше*)». Машини й промислове обладнання, зерно й руда, мінеральні добрива й бітум, метал і тканини* ***ідуть*** *з Херсона (З газети); Що лісове, то не погане, сестро, – усякі скарби з лісу* ***ідуть*** *(Леся Українка). Дорога Вірунечко, <…> тепер все більше запевняюся, що листи наші* ***йдуть*** *кудись на цензуру (М. Коцюбинський).* Крім архісеми, до семного складу цих ЛСВ входять семи «суб'єкт руху», «спрямування розвитку», «спосіб здійснення процесу». Сема «суб'єкт» називає конкретні неістоти. ЛСВ, до значеннєвого складу яких входять семи «спосіб здійснення процесу» й «спрямування процесу», поширені відповідними актантами, наприклад: ***ідуть*** (2Ж) *листи, посилки* <u>*поштою*</u> – актанти на позначення способу здійснення процесу; *мінеральні добрива* ***йдуть*** *(10А)* <u>*з*</u> <u>*Херсона*</u> – актанти, які вказують на уявний початковий пункт переміщення суб'єкта; *папери* ***йдуть*** *(10В)* <u>*до центру*</u> – актанти зі значенням уявного кінцевого пункту руху.

Перехідні ЛСВ дієслів самостійного різноспрямованого руху називають «уявний рух предметів у тумані»: *Принадно і таємниче* ***кружили**** *вечірні хати (М. Стельмах)* (пор.: *пливли*).

Вторинні ЛСВ з архісемою «поширення» є основою для формування значення «***плин думок, що пов'язаний з уявним рухом субстанцій»***. Суб'єктом процесу виступають абстрактні поняття на позначення почуттів, розумових і зорових образів тощо. ЛСВ нерідко поширені локативними актантами, що вказують на кінцеву точку уявного руху думок, почуттів та інше. Зазначені ЛСВ визначено переважно в семантичній структурі парних і непарних дієслів односпрямованого самостійного руху суб'єкта: ***Пливуть*** *(4Г) чорні спогади, крають душу (М. Коцюбинський); Я думами* ***лечу*** *(6)* <u>*до нього*</u> *(Леся Українка); Думки тітки Оксани знову* ***прямують*** *(1Е)* <u>*до нього*</u> *(Ю. Мушкетик); Думки* ***течуть*** *(2Г) швидко, як літні сни (Ю. Яновський); Туга моя уся* ***ринула*** *(4), як її і не було (Марко Вовчок).*

Парні й непарні дієслова різноспрямованого руху також розвивають розглядане значення: *літати (2В), сновигати (2), гуляти*. Думками високо* ***літа*** *вона (Леся Українка); А думка край світа на хмарі* ***гуляє*** *(Т. Шевченко).* Сема «суб'єкт» називає абстрактні поняття (думки, мрії, настрій і таке інше). Можливим є локативний актант, що позначає місце існування суб'єкта. Синонімічним до цих ЛСВ є дієслово *мандрувати,* що в основному значенні вказує на рух суб'єкта, індиферентний до ознаки спрямованості: *…****мандрує*** *(1А) в думках він завзято (М. Рильський).*

ЛСВ із семантикою «поширення, розповсюдження» виділено в семантичній структурі парних і непарних дієслів руху. Підґрунтям для формування нових значень є актуалізовані семантичні компоненти, притаманні ЛСВ, що мають значення «поширення на великому просторі», й актуалізована сема «інтенсивність».

ЛСВ дієслів односпрямованого руху називають переважно уявне пересування суб'єкта з ознакою «легкий» (звуки (слова), запахи, світло, хвилі, прохолода, тепло, дим) під дією сили вітру: *повзти 2А, пливти 3Б, іти 12, бігти 2А* (про туман, дим); *прямувати 1Д* (про повітря); *летіти 1Г, пливти* 3, *іти 12А, шугати 1Б, текти 2Б, перти 4В, ринути 1Ґ* (про голоси, звуки, запахи)). ***Пливе*** *туман по лугах, і клечально і клично полощеться біля канави татарник, сонце вже сіло, але верхи тополь ще вмиті полив'яним блиском (Є. Пашковський).* ЛСВ *шугати 3* – «дути поривами (переважно про вітер)» позначає фазовий процес: *…вітер* ***шугає,*** *шмагає, налітає, гуде, виє, стугонить…* (Культура слова).

Передання інформації також є уявним рухом: *повзти 2Б, летіти 1Ґ, іти 12Б, текти 2В, шугати 1Б* (про чутки, слова, вістки); *мчати 2А, ринути 1Д, текти 2Б* (про інформацію)). *– А може то не я? Якийсь дядько бородатий… – і* ***течуть*** *слова про все, такі дорогі, несподівані, як тільки буває при нежданих зустрічах (М. Старицький).*

ЛСВ дієслів різноспрямованого руху вказують на поширення диму, пилу, туману (*ходити 5Є*); звуків, слів (*літати 2Г, ходити 9А, шугати 1Б*); світла, променів, запахів (*ходити 5Д, шугати* 4); інформації (*літати 2Ґ, 2Е, шугати 1Б, ходити 9*); певного стану (*ходити 10, 10А*). *Під вашим світом небес, лиць і будівель є грубіший і старіший світ, місце, де літаки розвалюються на частини, а повітря, мов стрічки,* ***шугають*** *звуки (О. Гординчук).* Два останні ЛСВ за своїми ознаками

тяжіють до ЛСВ з архісемою «стан», оскільки позначають психологічний стан людей, але домінантним семантичним компонентом є «поширення»: ***Ходить*** *селом тривога, червоніє хмарами над хатами, поре ніч вогнистими язиками, як ножами (П. Козланюк).* Формування ЛСВ останнього типу властиве тільки ЛСВ дієслів різноспрямованого руху. Існування предметів у процесі переміщення описує ЛСВ *ходити 5Ж* – «дути, повівати»: *Вітер* ***ходив*** *по хаті (Панас Мирний).*

До розгляданих дієслів близькі за семантикою непарні дієслова, основні значення яких називають коливальний рух, переміщення по колу або півсфері. ЛСВ *скакати 1Г, плигати 1Г* та *стрибати** позначають пересування (поширення) відблисків, світла з місця на місце: *На верболозі* ***скакали*** *рожеві відблиски багаття (Григорій Тютюнник); Веселе полум'я <…>* ***плигало*** *по стіні золотим зайчиком (М. Коцюбинський); Сонце* ***стрибало*** *з дерева на дерево… (В. Дрозд).* Дієслова зі значенням руху по колу або сфері можуть описувати процес поширення інформації (*кружити 1Г, кружляти 1Г*): *…немало легенд і повісток о тім місті [*монастирі – *Н. Л.]* ***кружить*** *межі народом* (І. Франко).

На основі актуалізації семи «каузація» розвивається значення «поширення тепла, прохолоди, запахів, звуків під дією вітру» в ЛСВ *нести 3* та безособова форма в дієслова *тягти 10А, 10Б:* ***тягти*** *теплом, холодом.* ***Несе*** *вітер гарячий пісок, і ростуть гори, немов горби верблюжі… (З газети); Від заболоченого лужка приємно* ***тягнуло*** *вологою (І. Муратов).*

ЛСВ з архісемою «локативність» мають значення «бути, перебувати, бути розташованим» і вказують на розташування видовжених предметів у просторі. На закономірність виникнення таких значень у дієсловах руху звернув увагу В. Г. Гак [4, с. 153], унікальність аспектуальних властивостей «цих географічних вживань» виявив Ю. Д. Апресян [2, с. 25], а механізм формування таких значень досить детально описала О. В. Падучева [5, с. 93]. В основу її трактування покладена ідея «переміщення мисленнєвого погляду Спостерігача», оскільки згадані ЛСВ насправді швидше описують шлях, яким рухається у своїй уяві суб'єкт, ніж розташування об'єкта в просторі. Для деяких ЛСВ основою може слугувати й актуалізована сема «спосіб здійснення руху» (наявна переважно в ядерних значеннях): ***повзе*** *змія* (1 – «пересувається, звиваючись») → ***повзе*** *стежка, дорога* (1Б – «звивисто пролягає»).

Зазначені ЛСВ приєднують актант «суб'єкт», що розмежовує ЛСВ і позначає конкретну пасивну видовжену неістоту (напис, лавки, хребет; дорога, стежка й таке інше). ЛСВ можуть сполучатися з локативними актантами, які називають місце розташування суб'єкта: *по горі* ***іде*** *(18) хребет*; *шлях на поле* ***йшов*** *яром,* або з актантами на позначення вихідного й кінцевого пунктів розташування: *шлях* ***іде*** *(18Б) до села.*

Значення «локативність» зафіксовано переважно в семантичній структурі парних і непарних дієслів односпрямованого руху суб'єкта: *Лавки* ***ідуть*** *(18) чверть-кругом (сегментом) у три поверхи (Леся Українка); Сходи* ***йшли*** *(18А) до води (Л. Первомайський); Шлях на поле* ***йшов*** *(18Б) яром, понад панським садком (Панас Мирний);* ***Бігли*** *(2Б) до моря цвітучі цитрини (Л. Первомайський); Самотою* ***повзли*** *(1Б) між хатами брудні дороги (М. Коцюбинський); Від озера до парку* ***прямував*** *(2) уже наполовину готовий вузенький канал (Ю. Смолич).*

Серед дієслів односпрямованого сумісного руху суб'єкта й об'єкта лише ЛСВ дієслова *вести 5* має розглядане значення: *Стежка* ***веде*** *нас яром, через ліс, до панського маєтку (Л. Первомайський).* Суб'єкт − іменники *стежка, дорога*, об'єкт – іменник на позначення істоти; в семемі наявна також нейтралізована сема напряму, ЛСВ приєднує локативні актанти.

У парних дієсловах різноспрямованого руху й непарних дієсловах ЛСВ з архісемою локативності не виявлено.

На перетині ЛСП руху й дії перебувають тільки ЛСВ *качати 4* – «видобувати», *4А* – «подавати за допомогою помпи чи насоса»: *Тільки було почують, що* ***качаю*** *[*мед – Н. Л.*], то й летять, мов ті оси (В. Кучер).* ЛСВ приєднують актанти «суб'єкт» та «об'єкт».

Висновки і пропозиції. Дієслова руху мають складну семантичну структуру, виявляють подібні моделі багатозначності й розвивають вторинні значення, що перебувають на перетині ЛСП руху й процесу, локативності, зрідка дії. Одним із головних чинників, що зумовлює відмінності в розвитку дієслівних лексем різних груп, є сема «напрям руху». Дієслова різноспрямованого руху не розвивають значень, що мають ідею спрямованості: локативні, «перебіг часу», «існування предметів у процесі руху».

Непарні дієслова руху, не співвідносні з парними, поєднують у своїх ядерних значеннях ідею як спрямованого, так і різноспрямованого руху, саме тому в їхній семантичній структурі

виділено типи багатозначності, властиві різним групам парних дієслів руху. Зовнішню валентність дієслів власне руху визначає здебільшого сема «напрям». У всіх актантів, що поширюють дієслово, є спільні з дієсловом семи. Установлення типової семантичної структури дієслів руху, що належать до різних підгруп, дає змогу спрогнозувати ЛСВ, не зафіксовані в словниках (зокрема СУМі), та знайти їх у мовному матеріалі.

Список літератури:

1. Анштатт Т. Стремление к лучшему: Семантическое поле действия как база для выражения оценки. *Логический анализ языка. Языки динамического мира* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. Дубна, 1999. С. 491–505.
2. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика.* № 28. Москва, 1986. С. 21–27.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология (На материале французского и русского языков). Москва : Международные отношения, 1997. 264 с.
5. Падучева Е. В. Глаголы движения и их стативные дериваты (в связи с так называемым движением времени). *Логический анализ языка. Языки динамического мира* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. Дубна, 1999. С. 87–108.
6. Розина Р. И. О некоторых производных значениях глаголов перемещения в русском языке. *Глагольные префиксы и префиксальные глаголы.* Москва, 1995. Т. 5. № 2. С. 352–360.
7. Соколова С. О. Префіксальна сполучуваність парних дієслів руху на тлі їхньої полісемії. *Українська мова*. Київ, 2004. № 1. С. 39–53.
8. Янко Т. Е. Движение к худшему: глаголы движения в значении порчи. *Логический анализ языка. Языки динамического мира* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. Дубна, 1999. С. 506–510.

Lakhno N. V. FORMATION OF TRANSITIONAL LEXICAL-SEMANTIC VARIANTS OF MOVEMENT VERBS

The article analyzes the transition zone of the lexical-semantic field (LSF) "movement" with lexical-semantic variants (LSV), which are at the intersection of LSF "movement" with LSF "locativity", "process" and "action". The traffic pattern is repaid only partially on the considered LSV. The studied LSV indicate the movement of substances in the human imagination. It is determined that the semanteme dominate in the area of intersection of the LSF "movement" with the LSf "process". The group of secondary LSV "time course" is the most common. Transient LSV denote the presence of celestial bodies, which a person imagines as he sees – as if moving in the sky, with the meaning "substances are in the process of imaginary movement from one point to another" and with the semantics of "propagation". Secondary LSV with the "spread" archetype are the basis for the formation of the meaning of "the flow of thoughts associated with the imaginary movement of substances". Transitional LSV with the "locativity" archetype have the meaning "to be, to be located" and indicate the location of elongated objects in space. The meaning of "locality" is fixed mainly in the semantic structure of pair and unpaired verbs of unidirectional movement of the subject. Only a few LSV verbs "to swing" were placed at the intersection of LSF "movements" and "actions". The seme "direction of movement" is one of the main factors that causes differences in the development of verbs of different groups. Verbs of multidirectional movement do not develop meanings with motivation of orientation: locative, "the passage of time", "the existence of objects in the process of movement". unpaired verbs, which are not correlated with pair verbs, combine in their nuclear meanings the idea of directed and multidirectional motion. Therefore, the types of polysemantic in different groups of pair verbs of motion are distinguished in the semantic structure of unpaired verbs.

Key words: *lexical-semantic field, pair and unpaired verbs of movement, process, action, locality.*

УДК 811.161.2'42:82(477.85)-2
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/06

Максим'юк О. В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Струк І. М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Максим'юк Н. В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ ВІДМОВИ У ДРАМАТИЧНОМУ ТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглянуто відмову як комунікативний акт, що функціонує за умов безпосереднього мовленнєвого спілкування і є реакцією на репліки директивного чи комісивного типу. Мовленнєва ситуація незгоди є одним із чинників, який моделює комунікативний акт відмови. Прагматичний підхід до вивчення висловлень відмови передбачає аналіз невербальних засобів відмови у художньому тексті, з поміж-яких виокремлюємо драматичний текст – багатопланове та багатоаспектне явище, що передбачає взаємодію автора та читача / глядача, автора та персонажа, персонажа та читача / глядача, а також самих персонажів. У драматичному тексті розмежовуємо авторське мовлення у формі ремарок і мовлення героїв у вигляді реплік. Це дозволяє розглядати мовлення персонажів як вербальну комунікацію, авторське мовлення – як невербальну комунікацію. Вербальна комунікація імітує спонтанне розмовне мовлення, тобто діалог, який реалізується через речення. Мовлення автора (невербальна комунікація) ущільнює інформативність тексту. Структурною одиницею невербальної комунікації драматичного тексту вважаємо ремарку, що допомагає візуалізувати прочитане – описує місце й час дії, визначає мізансцену, додає штрихи до образу героя, розкриває суть авторського бачення тієї або іншої сцени. Структурні одиниці вербальної комунікації драматичного тексту мають комплексний ієрархічний характер: первинна одиниця – репліка або монолог, вторинні – діалог, полілог. Репліка і ремарки взаємопов'язані: репліка без ремарки неоднозначна, іноді просто нелогічна, а ремарка без репліки не має смислу. Відповідно, вербальні та невербальні засоби відмови у драматичному тексті доповнюють один одного, взаємодіють як складники єдиного комунікативного процесу.

Аналіз невербальних компонентів зі значенням відмови та засобів їх омовлення у драматичному тексті здійснено на матеріалі творів українських письменників – Івана Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, творчий доробок котрих найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення українців другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: *відмова, комунікативний акт, комунікативна ситуація, мовленнєвий жанр, невербальна комунікація, драматичний текст, репліка, ремарка.*

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві комунікація осмислюється «у площині інтегральної тріади вербальності, паралінгвістики та невербальності» [1]. Невербальні знаки в інтеграції з вербальними сприяють адекватному порозумінню у спілкуванні. Вербальна комунікація будується на словесних знаках, символах, репрезентованих в усному та писемному мовленні. Невербальна комунікація корелює з позаалфавітними знаками та номінаціями-вербалізаторами. Невербальна поведінка є біологічно детермінованою системою, що нею забезпечується фізіологічний вияв емоцій і передавання певної інформації. Праці у галузі комунікативної лінгвістики, невербальної семіотики акцентують увагу на дієвому характері невербальних засобів як індикаторів емоційного стану людини [2].

За умов словесної комунікації набуває актуальності дослідження особливостей мовної інтерпретації невербальної поведінки «як емоційно інформативного та важливого за прагматичною спрямованістю складника процесу спілкування.

Спектр невербальних засобів широкий: допоміжні звукові елементи, що супроводжують мовлення, жести, міміка, ситуації, які супроводять спілкування і беруть участь у передаванні інформації» [14, с. 124].

У драматичному тексті (ДТ) розмежовуємо авторське мовлення у формі ремарок і мовлення героїв у вигляді реплік. Це дозволяє розглядати мовлення персонажів як вербальну комунікацію, авторське мовлення – як невербальну комунікацію. Вербальна комунікація імітує спонтанне розмовне мовлення, тобто діалог, котрий реалізується через прості речення. Мовлення автора (невербальна комунікація) ущільнює інформативність тексту. Структурною одиницею невербальної комунікації ДТ визнано ремарку, що допомагає візуалізувати прочитане – описує місце й час дії, визначає мізансцену, додає штрихи до образу героя, розкриває суть авторського бачення тієї або іншої сцени. «Структурні одиниці вербальної комунікації ДТ мають комплексний ієрархічний характер: первинна одиниця – репліка або монолог, вторинні – діалог, полілог» [23, с. 32]. Репліка і ремарка взаємопов'язані: репліка без ремарки неоднозначна, іноді просто нелогічна, а ремарка без репліки не має смислу. Відповідно, вербальні та невербальні засоби у ДТ доповнюють однин одного, взаємодіють як складники єдиного комунікативного процесу.

Аналіз останній досліджень і публікацій. Висловлення зі значенням відмови (ВВ), що функціонують в україномовному соціумі, слугували об'єктом зацікавлення українських і зарубіжних мовознавців. Окремі аспекти відмови описували у складі макроодиниць взаємодії як змістову складову частину комісивного (Т. Н. Шелінгер [26]), превентивного (Г. Є. Блінушова [7]) і директивного (Г. Г. Буторіна [8]) дискурсів в англійській і німецькій мовах, як регулятив некооперативної взаємодії на матеріалі англійської, французької та російської мов (О. Л. Шевченко [25], Г. Г. Яковлєва [27]). ВВ використовували як ілюстративний матеріал у дослідженні природи реактивних реплік (Н. Д. Арутюнова [4], О. А. Кнурова [11], Л. І. Полянська [19]) та опозитивних відношень (Н. В. Малімонова [15], А. М. Радаєв [20]). Дослідженню ВВ в англомовному художньому дискурсі присвячена праця Н. А. Одарчук [16], у російськомовному – О. В. Бичихіної [9], в українському – Н. В. Максим'юк [13]. Етикетно канонічні ВВ були об'єктом дослідження дискурсів недеструктивної взаємодії на матеріалі німецької мови (І. М. Осовська [17]). Непрямі й імпліцитні мовленнєві акти відмови (МАВ) на матеріалі німецької та російської мов дослідила С. О. Симонова [22]. Стратегічний аспект комунікативного акту відмови (КАВ) на матеріалі російської, англійської та французької мов опрацьований у дослідженні М. А. Пащенко [18].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз невербальних компонентів зі значенням відмови та засобів їх омовлення у драматичному тексті. Матеріал дослідження – драматичні тексти українських письменників – Івана Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, творчий доробок яких найяскравіше репрезентує усно-розмовне мовлення українців другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Невербальні засоби комунікації (НЗК) у ситуації відмови сприяють нейтралізації іллокутивної полісемії ВВ, експлікуючи зміст відмови. Необхідною передумовою інтерпретації невербальної інформації як виразника відмови є наявність спонукальної ситуації у стимулі, на яку прогнозується ситуація прийняття або відмови. НЗК можуть доповнювати вербальні засоби вираження відмови або самостійно виражати реакцію відмови. Пор.: КРАМАРЮК. *Чув? Приятний чоловік! Позич йому п'ять рублів… Ах ти, кундель! Та якби у мене було п'ять рублів, то я б з тобою не говорив. Ти зрозумій, Вася: я дворянин, потомственний дворянин, прадід мій мав таких лакеїв, як Усай, а тепер… (**Розводить руками**.)* (Іван Карпенко-Карий); МАЮФЕС. *Десять тисяч. Пузир (тяжко переводе дух). Не дам! МАЮФЕС. Щоб потім не каялись. Пузир (**крутить головою**). Не дам!* (Іван Карпенко-Карий); РОМАН *(випускає Гершка). Тю! Бий його сила божа! Жида поцілував замість Мотрі…* ГЕРШКО *(**одмахується шапкою**). Не подході, уб'ю! Гвулт! Рятуйте!* (Іван Карпенко-Карий).

Мовець може послуговуватися невербальним арсеналом як спонтанно, так і передбачувано, щоб підкріпити свою відмову найбільш контекстуально вдалою невербальною формою ВВ: ХИМКА *(од дверей). Чи зараз давати вино і шклянки?* ПРОНЯ *(аж схопилась). Іди собі! (Прокіп Свиридович **докірливо махає головою**, а стара **рукою**.)* (М. Старицький). Комунікативна ситуація відмови описується за допомогою характерного для відмови повертання голови з боку вбік, що підсилене тактильним жестом *махати рукою*. Показником відмови є прислівник «докірливо».

Найтиповішими НЗК у ситуації відмови є комунікативні акти мовчання та кінесичні акти. Акт

мовчання – це складна комунікативна одиниця, яка має властивості знака і комунікативно-прагматичну структуру мовленнєвого акту (МА). Основною ознакою акту мовчання є «здатність передавати певну інформацію у відповідному контексті» [12, с. 75]. Н. Д. Арутюнова [5], розглядаючи мовчання, підкреслює, що воно є значущим переважно в семіотичному сенсі. Мовчання – це знак певного змісту, який за ним стоїть, злитий із мовчанням як означуване з нульовим означальним.

Акт мовчання є відповідним мовленнєвим ходом, частиною комунікативного процесу – від мікродіалогу до дискурсу. Це МА «із максимальним семантичним потенціалом, тому він найбільш контекстно залежний. Комунікативний акт мовчання належить до непрямих мовленнєвих актів» [21, с. 122].

У діалозі мовчання як альтернатива слову може інтерпретуватися залежно від ситуативних, соціальних і психологічних факторів спілкування, напр., ПИСАР. *Слухайте сюди, я вам розкажу одну причту. Їхав один чоловік через вузенький місток, а йому назустріч полупанок. «Звертай!» – кричить полупанок. Той* ***мовчить****. «Звертай!» – кричить удруге. Той таки* ***мовчить****. Полупанок баче, що неперевага, вже промовив стиха: «Будь ласка, зверни, чоловіче добрий». А чоловік тоді і одмовив: «А де ж ваше здрастуйте?..»* (М. Кропивницький).

У драматичних творах Івана Карпенка-Карого часто мовчання як невербальний компонент підсилює мовленнєву дію відмови: КРАМАРЮК *(до Івана). Графиня жде вас!* ІВАН *(до нього). А Людмила з графом… У… У… У… (****Мовчить****; одривчасто). Я утомився… Нездужаю… скажи –* ***не піду*** (Іван Карпенко-Карий); ІВАН. *Допивай чай і піди скажи Кактусу, що я на репетицію* ***не прийду****. (****Мовчить****.) А може, і грать сьогодні* ***не буду*** (Іван Карпенко-Карий).

Мовчання сигналізує про міжособистісні взаємини співрозмовників. Воно може бути або маркером напруження в дискурсі. Пор.: *Отаман крикнув грізно: «Хто дівку захопив?»* ***Усі мовчали*** (Іван Карпенко-Карий); ШМИГЕЛЬСЬКИЙ. *Нас бог розсудить там, а поки що суди мене, як хочеш, сам!* ГНАТ *(****мовчить****). Жаль твого розуму. Я б тебе не покарав, якби був певен в тім, що до моїх думок пристанеш і Саву покарать мені поможеш!* (Іван Карпенко-Карий). Мовчання може свідчити про невпевненість, відтермінування згоди або відмови: ГНАТ. *Ти сердишся? Варка* ***мовчить*** *і дивиться на Гната лукаво спідлоба* (Іван Карпенко-Карий).

Ситуація мовчання як вияв певної емоції зумовлює відповідну «поведінку» комунікантів. Наприклад, у п'єсі М. Старицького «За двома зайцями» мовчання є виявом емоції образи та демонструє ситуацію відмови від спілкування: ГОЛОХВОСТИЙ *(входить тонно; у шляпі, рукавичках і при паличці: тре часто руку об руку). Честь імею, за великоє щастя, одрикамендуватись у собственнім вашім дому! (*ПРОНЯ ***мовчить****.)* (М. Старицький); ПРОКІП СВИРИДОВИЧ. *Ну, ну! Не сердься, моя старесенька, то я пожартував! (Стара* ***мовчить*** *надуто.) Не сердься-бо, моя сивесенька!* (М. Старицький).

Прагматика мовчання відрізняється від прагматики говоріння тим, що: «1) спектр прагматичних значень мовчання набагато вужчий через відсутність лексичного наповнення; 2) прагматичні значення мовчання чітко і недвозначно підкріплюються мовою тіла; 3) прагматичні значення мовчання частіше й ефективніше передають емоції, ніж прагматичні значення слів; 4) мовчання яскравіше фіксує солідарність або напруження в комунікації, ніж слова» [21, с. 123].

Мовчання має «адресата, мотив, а почасти й ціль і може наповнюватися конкретним змістом» [5, с. 108]. Мовчання тематично модифікується, змінюється, валоративно впливає на осмислення того, хто ми є та що ми робимо. Т. О. Анохіна визначила такі типи мовчазних ситуацій: «1) не хочу говорити; 2) не знаю, що сказати; 3) хочу й мовчу; 4) чому мовчиш? 5) слухаю; 6) не погоджуюся; 7) погоджуюся» [3, с. 12]. Для КАВ характерною є ситуація «не погоджуюся». Пор. ситуацію мовчання у п'єсах Івана Карпенка-Карого: ПИЛИП (*присідаючи, вдивляється вслід Панасові і Марусі). Пішли до Марусі! Він плеще, а* ***Маруся мовчить****. Вона його не любить…* (Іван Карпенко-Карий). Мовчання Марусі вмотивовано небажанням реагувати на залицяння Панаса.

У ситуаціях відмови реакція мовчання позначає завуальоване небажання мовця задовольнити відповідь комунікативного партнера: ПУЗИР *(приймає піднос). Спасибі, спасибі. Сідайте. Сіли.* ***Мовчать.*** *А ніхто з вас вчора не був у городі? Економи переглянулись.* ***Мовчать.*** ЛІХТАРЕНКО. *Ні.* ПУЗИР. *Я думав, може, хто чув які цікаві новинки городські.* ***Мовчать*** (Іван Карпенко-Карий).

У процесі комунікації не менш значущими є жести. Це свідомі чи несвідомі рухи людини, у т. ч. й рухи її тіла, які супроводжують мову чи заміняють її. Жест повідомляє про бажання людини і про те, що вона у момент розмови відчу-

ває, а звичний для когось жест свідчить про рису її характеру. Відомий жест відмови або заперечення – це відштовхувальні рухи рукою чи двома руками долонями вперед: ХАРИТИНА *(кидається до руки). Дядечку!* ЦОКУЛЬ ***(відштовхує рукою)**. Не треба. Так, – виходить, хочеш?* (Іван Карпенко-Карий). ГОЛОХВОСТИЙ. *Яким сортом? Адже ваша мати мені слово дала…* ГАЛЯ ***(вириваючи руку)**. Так і повірили!* ГОЛОХВОСТИЙ. *Та не пручайтесь-бо, потому ішо у мене аж печінки пручаються!* ГАЛЯ ***(вириваєтьcя)**. Пустіть-бо! (І вибіга)* (М. Старицький).

У КАВ жести найчастіше слугують допоміжним засобом, підсилюючи відмову: МАР'ЯНА ***(одпиха)**. Одчепись!* (Іван Карпенко-Карий); МАРТА. *Та одчепіться!* (***Штовха ліктем)*** (М. Старицький); ГЕРВАСІЙ ***(маха рукою** на Протасія і перебива його). Послухай мене, Степане, покинь ти думку про чиновника!* (Іван Карпенко-Карий).

Пригнічений стан Марусі Богуславки із п'єси М. Старицького, її болісне розчарування та незгоду зі словами матері посилює невербальний компонент *сплеснути руками*: ГАННА. *Як?! Та ти Чи з чаду, чи сліпуєш нарочито? Не кривдив? Ха!! Та він дурив тебе, Як те дівча…* МАРУСЯ ***(сплеснула руками)** Ой мамо, мамо! Що ви?!* (М. Старицький).

Жестом, який символізує відсутність чогонебудь або відмову дати це, слугує дуля. Цей жест може бути символом експресивної, обуреної відмови надати якусь послугу або прийняти чиюсь пропозицію. Такі невербальні компоненти омовлені фразеологічними одиницями *піднести дулю, дати дулі, дуля з маком,* напр.: МАТВІЙ. *От і не вгадав: думав могорич пить, а* ***піднесли дулю**,– і ніс, здається, не свербів* (Іван Карпенко-Карий); СТАРШИНА. *Нехай собі чешуть язики! Собака бреше, а вітер несе. Що то вони щитать нас будуть, чи як? Я їх пощитаю! А холодна нащо? Поки що ціна підніметься, продамо хліб і бички, то й гроші покладем на своє місце;* ***от їм і дуля**, хоч би й до начальства дійшло* (Іван Карпенко-Карий). Дуля є агресивним, образливим жестом, який показує зневагу до співбесідника: ГАННА ***(дає** вслід Іванові **дулі)**. На, на! Йди к бісу! Злякав як! Де ж пак! (До Софії.) Слинь, слинь, поки очі не повилазили. Тілько й знаєш хлипать* (М. Старицький); ОЛЕНА. *Чому ж не привітатись? (Уклоняється). Та й чим би то я мала гордувати? Мамо, йдіть мерщій додому, бо там вже й до скрині добираються.* СТЕХА. ***А дулі їм з маком**!* (М. Кроповницький).

В українській культурі своєрідним засобом відмови слугує вручення гарбуза. За функціональним навантаженням така дія прилягає до невербальних засобів відмови. Раніше гарбуза вручали сватам на знак відмови небажаному претендентові на шлюб, згодом ця дія стала символом відмови взагалі: БИЧОК. *От Гордій Човгало, той добре розсудив! Адже чула, як поліз до його дочки Христі свататись Максим Лупаленко? Тож торік уосени сватався, а це знову сунувся було – оце після маковія, так Гордій і* ***підніс** йому такого **гарбуза**, що ледве намацав двері, – хотів бити і його, і старостів!* (М. Кропивницький); БУРЛАКА. *Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватать, а та йому* ***гарбуза піднесла**, і то він так метиться. Він вас усіх заставе робить на нього, як ви будете мовчать!* (Іван Карпенко-Карий); ДЕМ'ЯН. *Єй-богу, ні! Степан сам сьогодня приходив до мого батька, прохав, щоб пішли старостою до Варки. Батько вже збираються, мнуть табаку у черепку, а дядько Микола зайдуть за ними з Степаном разом. От* ***гарбузяку піднесуть**, от сміха буде!* (Іван Карпенко-Карий). Гарбуз інтерпретують також як «засіб чемної відмови» [10, с. 213].

В українській культурі відомі й інші чемні способи відмови. На Поділлі дівчина, «яка не виявляла згоди на одруження, брала принесений старостами хліб і, поцілувавши його, говорила: "Спасибі за честь. Хай вам Бог дає з інших рук"», а на Житомирщині «брала зі столу чарку для частування старостів і ставила її в мисник або ж відмовлялася поклоном брати піднесену їй чарку з рук старости» [24, с. 434].

Одним зі способів нечемної відмови є «вручення макогона, поширене в гуцулів і на Галичині. Функціонально цей знак подібний до дулі, водночас він символізує дітородний орган» [6, с. 249], яким відганяють небажаного представника іншого роду, виявляють зневагу до нього.

У КАВ значущими є і мімічні засоби комунікації. У ситуації відмови погляд, вираз очей, рухи брів, кінеми губ увиразнюють характер відмови:

АНДРІЙ (***заскреготав зубами**)*. *Годі, Йосип Степанович! Не знаю, хто з нас честі не має!* (М. Кропивницький); МИКИТА. *А чому ж не з тобою?* 7-Й ПАРУБОК (***сміючись***). *Бо ви обоє панського кодла: твій батько з лакизів, а її з поварів!…* (М. Кропивницький). Важливою складовою частиною кінесики є візуальний контакт. Очі людини передають найточніші та найвідкритіші сигнали міжособистісної комунікації*:* МИКИТА. *Справді? Покірливий, виходить, мов той ледачий*

цуцик: хоч на хвоста йому наступи, й не писне. ОДАРКА (***підвела очі***). *І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком, скільки влізе, а мені аж нічогісінько!…* (М. Кропивницький).

Для ситуації відмови характерні різні типи поглядів. Найчастотнішими є байдужий погляд або безконтактність (дія відведення погляду). Залежно від комунікативної настанови (гармонізація / дисгармонізація взаємин комунікантів) погляд може бути доброзичливим, гнівним, невдоволеним тощо: СТАРШИНА. *Пишіть протокол! Чули, що він казав?* ПИСАР (*підіймається,* ***витріщив очі і дивиться****). Не уро-зумів!* (Іван Карпенко-Карий); ГАЛЯ. *Мамо, хіба я в чім винна?* СЕКЛИТА. *Та годі, годі! Нічого мені ману пускать,* ***очі одводити****. На ось горня, та почастуй варенухою дорогого гостя, та поговоріть любенько…* (М. Старицький); СЕКЛИТА. *Як! Хто його знає? А ти не знаєш – свята та божа! Ах, обманщиця чортова, матері* ***хочеш очі одвести****? Так і повірили!* (М. Старицький).

Важливим складником невербальної комунікації є проксеміка, що вивчає просторові умови спілкування, зокрема відстань між комунікантами, їхнє просторове розміщення, вплив теорії на процес комунікації. Людині властиво розподіляти простір. Простір є невід'ємним компонентом спілкування, адже з огляду на його використання під час комунікації можна доповнити і пояснити інформацію, отриману завдяки вербальним засобам. Досить виразно виявляється двоїстий характер проксемічних невербальних комунікативних компонентів: той самий проксемічний компонент може маркувати різноспрямовані інтенції й викликати діаметрально протилежні реакції комунікативного партнера. У ситуації відмови такі проксемічні характеристики є формалізаторами негативної партнеродиспозиції та інтенсифікаторами стану недоброзичливості мовця: МИХАЙЛО. *Губами тільки доторкнулась – і степліла горілка. Ну й дівчина! (Хоче обнять її).* МАР'ЯНА ***(одвертається****). Куди?* (Іван Карпенко-Карий); ПУЗИР. *Прощайте*! *(Подає руку.) Золотницький* ***одвернувся****. (Пузир здвигнув плечима.) Як завгодно. (Вийшов.)* (Іван Карпенко-Карий); ІВАН *(робить рух до неї).* ЛЮДЯ! ***(Одступа****.). Ні! Не підходь.* ***(Закрива лице руками****.) Не дивись на мене, я знаю яд твоїх очей – доволі вже отрути!* (Іван Карпенко-Карий).

У невербальній комунікації значну роль відіграють просодичні засоби, що супроводжують усне мовлення, надаючи йому додаткових значеннєвих відтінків. До них відносять інтонацію, ритм, тембр голосу людини. У ситуації відмови такі засоби виступають індексами емотивності та негативного вольового стану мовця. Просодичні показники змісту відмови коливаються від вираження спокійного, але впевненого тону, до відтінків роздратування, що залежить від психічного стану мовця та інших екстралінгвістичних чинників: СТАРШИНА. *Іди звідціля, кажу тобі! А то ти договоришся, що я тебе по 38-й!* БУРЛАКА ***(сердито****). Ні, не піду. Вам би хотілось, щоб і я, як другі, мовчав? Та цього не буде!* (Іван Карпенко-Карий). СЕКЛИТА (***ще дужче***). *А щоб ти не діждав, щоб я за дочку гроші брала? Щоб я рідну дитину продавала? Не діждеш! Не втечеш! Не пущу! У мене одна дитина, як одно сонце у небі! Нащо ти зводиш її з ума?!* (М. Старицький); ОЛЕНА *(біжить до нього). Осьдечки Андрієва правда, ось у жмені держу! Не дам, не дам тобі!* (***Промовляє чуло****)* (М. Кропивницький). СИДІР. *Покиньте ви оцю статистіку та робіть, що нам нужніще: пишіть приговор за Панаса, щоб його зараз у острог, тоді й доносові його не так поймуть віри.* ПИСАР ***(невдоволено****). Де ще те теля, а ви з довбнею бігаєте!* (Іван Карпенко-Карий).

Фіксуємо ситуації відмови, у яких поєднуються кілька НЗК, що значно підсилює перлокуцію висловлення, експлікуючи негативно-оцінне ставлення до партнера та нав'язування йому своєї волі. Як засвідчує фактичний матеріал, поєднання НЗК є довільним. Напр., поєднання кінесичних і просодичних компонентів; кінесичних, екстралінгвальних і просодичних невербальних засобів: САВА. *Нема! Нема!* ***(Б'є кулаком об стіл, говоре нервно****, ніби хоче заглушити тривогу душі.)* (Іван Карпенко-Карий); ГНАТ *(шарпає Софію так, що та трохи не пада). Прочуняйся, кажу тобі!* СОФІЯ. *Не буду, не буду, не буду!* ***(Захищає себе руками****, а далі впала в істерику –* ***регоче помалу, а потім дужче)*** (Іван Карпенко Карий).

Висновки і пропозиції. Отже, невербальні засоби комунікації в комунікативному акті відмови нейтралізують іллокутивну полісемію висловлень відмови. Вони доповнюють вербальні засоби вираження відмови або виражають реакцію відмови самостійно. Перспективу репрезентованого дослідження вбачаємо у подальшому поглибленні знань про взаємодію вербальних і невербальних компонентів зі значенням відмови у драматичному тексті з урахуванням соціальних, гендерних і психологічних чинників за умов реалізації конкретної комунікативної ситуації.

Список літератури:

1. Poyatos F. New Perspectives in Nonverbal Communication: Studies Cultural Anthropology, Social Psychology, Linguistics, Literature and Semiotics Text. Oxford : Pergamon Press, 1983. 361 p.

2. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англомовному художньому дискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2006. 18 с.

3. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі : монографія. Вінниця, 2008. 160 с.

4. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора. *Логический анализ языка*. Москва, 1990. С. 175–189.

5. Арутюнова Н. Д. Молчание: Контексты употребления. *Логический анализ языка: язык речевых действий.* Москва, 1994. С. 106–117.

6. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура. Этнолингвистические исследования. Москва, 2007. 600 с.

7. Блинушова Г. Е. Взаимодействие вербальных и невербальных факторов при реализации побуждения в современном немецком языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1994. 24 с.

8. Буторина Г. Г. Коммуникативная ситуация «побуждение – реакция» в современной англоязычной речи (на материале диалогов в английской и американской прозе XX века) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1993. 16 с.

9. Бычихина О. В. Высказывания со значением отказа (Семантико-прагматический и когнитивный аспекты) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 : Новосибирск, 2004. 216 с.

10. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ, 2002. 664 с.

11. Кнурова О. А. Реактивные высказывания в современном английском языке : дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1987. 187 с.

12. Крестинский С. В. Молчание в системе невербальных средств коммуникации. *Тверской лингвистический меридиан*. 1998. Вып. 1 С. 74–79.

13. Максим'юк Н. В. Висловлювання зі значенням відмови в українському художньому діалогічному дискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2014. 20 с.

14. Максим'юк Н. Невербальна репрезентація змісту висловлень зі значенням відмови. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2015. Вип. 752. Слов'янська філологія. С. 123–128.

15. Малимонова Н. В. Семантические типы оппозитивных отношений и оппозитивная реакція. *Вісник Харківського державного університету*. Вып. 384 (Т. 2). 1995. С. 90–93.

16. Одарчук Н. А. Семантика та прагматика висловлень відмови в англомовному художньому дискурсі : дис… канд. філол. наук : 10.02.04. Луцьк, 2003. 250 с.

17. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис… канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 20 с.

18. Пащенко М. А. Стратегический аспект коммуникативного акта отказа : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. Иркутск, 2012. 21 с.

19. Полянская Л. И. Коммуникативно-прагматическая структура высказываний реакции : дис… канд. филол. наук : 10.02.04. Пятигорск, 1990. 157 с.

20. Радаев А. М. Функциональная модель оппозитивного (полемического) диалога : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. Киев, 1983. 18 с.

21. Радионова Е. С. Семантика и прагматика молчания. *Российский лингвистический Ежегодник (РЛЕ) (Лингвистический ежегодник Сибири (ЛЕС))*. Вып. 3. 2001. С. 121–130.

22. Симонова С. О. Коммуникативно-когнитивные особенности выражения косвенных и имплицитных речевых актов отказа в диалогическом дискурсе : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2011 25 с.

23. Струк І. М. Мовчання як екстралінгвальний компонент у драматичному тексті буковинських письменників. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Філологічні науки». Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series "Philological sciences"*. 2020. № 1 (25). С. 32–35.

24. Українці: Історико-етнографічна монографія : у 2 кн. Кн. 1. Опішне, 1999. 527 с.

25. Шевченко О. Л. Средства косвенного выражения побуждения в современном английском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1985. 24 с.

26. Шелингер Т. Н. Нетрадиционно выделяемые коммуникативные единицы современного английского языка : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Ленинград, 1986. 22 с.

27. Яковлева Г. Г. Речеорганизующая функция директивных реплик в диалоге (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 0.02.05. Тверь, 1994. 20 с.

Maksymiuk O. V., Struk I. M., Maksymiuk N. V. NON-VERBAL MEANS OF THE COMMUNICATION IN THE DRAMATIC TEXT OF UKRAINIAN WRITERS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

The article dwells on the refusal as a communicative act which functions in the conditions of direct verbal communication and is a reaction to the directive or communicative type of remarks. The verbal situation of disagreement is one of the factors that create the communicative act of refusal. The pragmatic approach to the study of the refusal utterances involves the analysis of non-verbal means of refusal in the artistic text among which we can identify the dramatic text – a multifaceted and multidimensional phenomenon which involves interaction between the author and reader/viewer, author and character, character and reader/viewer, as well as the characters themselves. We separate the author's speech in the form of remarks and the speech of the characters as replicas in a dramatic text. It allows us to consider the characters' language as a verbal communication, and the author's language as a non-verbal communication. Verbal communication involves spontaneous oral communication, i.e. dialogue, which is realized through the sentence. The author's speech (nonverbal communication) intensifies the informativeness of the text. The structural unit of nonverbal communication of the dramatic text is the remark that helps to visualize what has been read – describes the place and time of the action, identifies the scene, adds features to the image of the hero, reveals the essence of the author's perception of this or that scene. The structural units of verbal communication of the dramatic text have a complex hierarchical nature: the primary unit is a replica or monologue, the secondary units are dialogue, and polylogue. Replica and remarks are interconnected: a replica is ambiguous without a remark, sometimes is simply illogical and a remark is meaningless without a replica. Accordingly, verbal and nonverbal means of refusal in the dramatic text complement each other, interact as components of a single communicative process.

The analysis of nonverbal components with the meaning of refusal and their means of expression in the dramatic text is made on the material of the works of Ukrainian writers – Ivan Karpenko-Karyy, M. Starytsky, M. Kropyvnytsky. Their works represent the oral and conversational speech of Ukrainians in the second half of the XIX century – the beginning of the XX century preferably.

Key words: *refusal, communicative act, communicative situation, speech genre, non-verbal communication, dramatic text, replica, remark.*

УДК 81'373.47:004
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/07

Ментинська І. Б.
Національний університет «Львівська політехніка»

СТРУКТУРА ТЕРМІННОГО ПОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті проаналізовано закономірності та специфіку лексико-семантичної організації української комп'ютерної терміносистеми. Виокремлено термінні поля як основу системної класифікації термінології. Досліджено структуру термінного поля комп'ютерних термінів, простежено системні зв'язки між термінами на рівні макрополя, мікрополя, мікротермінополя, виокремлено основні системні елементи (ядро і периферію) таких полів.

Актуальність цього дослідження зумовлено необхідністю проаналізувати особливості лексико-семантичні кореляції у межах комп'ютерного термінного поля.

Термінне поле – це складна системно-структурна організація, елементами якої є сукупність термінів комп'ютерної галузі знань, пов'язаних тематично, поняттєво та лексично, що утворюють загальне термінне макрополе, яке можна назвати умовно «інформаційні технології». Термінне макрополе «Інформаційні технології» – найширше поняття досліджуваної системи, котре будується за принципом ідентифікації: лексичні терміноодиниці об'єднуються навколо семантико-логічного ідентифікатора на основі спільних семантичних ознак. Польова модель відбиває ієрархію комп'ютерних термінів, що перебувають у відношеннях підпорядкованості й залежності. Термінне поле містить ядро й периферію. Ядром, навколо якого консолідується комп'ютерна термінолексика, є поняття «комп'ютер». Особливістю ядра є те, що всі терміноодиниці є власне комп'ютерними термінами, для них характерна дериваційна і словосполучувальна активність. Периферія термінного поля комп'ютерної галузі представлена міжгалузевими, загальнотехнічними та загальнонауковими термінами, професіоналізмами, жаргонізмами, між якими в периферійних зонах спостерігаємо більш послаблені смислові зв'язки.

Польова структура українських комп'ютерних терміноодиниць вказує на системну організацію, де кожне угруповання відображає понятійну дійсність досліджуваної галузі.

Ключові слова: *термінолексика, системність, термінне поле, ядро, макрополе, периферія.*

Постановка проблеми. Комп'ютерна терміносистема є відкритою для загальномовних явищ. Галузеві терміни побутують згідно із законами національної мови, отож, загальнолексичні явища характерні також для комп'ютерної термінолексики, проте термінна лексика відрізняється від загальновживаної низкою ознак, серед яких найважливішою є системність. Системність галузевої термінолексики можна простежити через лексико-семантичні зв'язки, що відображають семантичні кореляції між різними терміноодиницями, зумовлені взаємодією їхнього лексичного та граматичного аспектів, тому дослідити й описати такі відношення – важливе завдання для термінологів.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати закономірності та специфіку лексико-семантичної організації української комп'ютерної терміносистеми. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: дослідити структуру термінного поля комп'ютерних термінів, простежити системні зв'язки між термінами на рівні макрополя, мікрополя, мікротермінополя, виокремити основні системні елементи (ядро і периферію) таких полів.

Актуальність цього дослідження зумовлено необхідністю проаналізувати особливості лексико-семантичні кореляції в межах комп'ютерного термінного поля.

Лексикографічною базою для цього дослідження слугуватимуть зазначені джерела [1–5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системність термінології як одну з її найважливіших ознак визнавали й досліджували чимало науковців: Д. Лотте, О. Реформатський Р. Кобрін В. Даниленко, О. Суперанська, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Т. Панько, Л. Симоненко, І. Кочан та ін. Ці вчені вважають, що термінології притаманна універсальна системність, оскільки можна простежити підпорядкування загальній мовній системі на фонетичному, семантичному, граматичному рівнях. Термінологія виражає систему понять окремо взятої галузі знання; відбиває

й обслуговує окремі ділянки та сторони системного світу [6, с. 19].

Системність у мовознавстві пов'язують із теорією поля. «Термін "поле" ввів у лінгвістику Г. Ібсен у 1924, – стверджує Ю. Теглівець,– визначивши поняття поля як сукупність слів, об'єднаних спільним значенням. Сама ідея поля виникла у Й. Тріра, який вважав, що слова існують у свідомості мовця чи слухача не розрізнено, а пов'язані за змістом. Тому мовознавець висунув ідею поняттєвого поля, розмежувавши його із полем лексичним» [7, с. 125]. О. Реформатський, котрий розвинув наукову ідею термінологічного поля, обґрунтовуючи системність термінології, зауважує, що поле для терміна – це конкретна терміносистема, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [8, с. 51]. Л. Томіленко зазначає: «Усередині галузевих терміносистем лексика поділяється на термінологічні поля та мікрополя, де окремі слова пов'язані одне з одним тематично, поняттєво та лінгвістично» [6, с. 19]. Г. Межжеріна зауважує: «Жодне поле не є ізольованим… Поля можуть частково накладатися одне на інше, об'єднуватися або протиставлятися одне одному, вступати в синонімічні й антонімічні відношення. Один і той самий мовний елемент (частіше − лексема) може бути членом різних семантичних полів» [9, с. 15–18]. Ю. Главацька розглядає термінне поле як певне ціле, що містить закономірні зв'язки між окремими термінологічними поняттями та групами таких понять, які належать до різних рівнів ієрархії» [10, с. 114–126].

Сьогодні теорію поля активно використовують у практиці термінологічних досліджень. Зокрема Л. Харчук, описуючи польову структуру електроенергетичної терміносистеми, вважає, що термінне поле зазвичай формується за принципом ядра та периферії, а базові терміни відображають основні поняття певної галузі, вони нерозкладні на смислові компоненти, ці термінолексеми слугують основою для деривації та виступають родовими назвами стосовно видових [11, с. 153]. І. Фецко, характеризуючи структуру термінного поля української терміносистеми музейництва, до ядра терміносистеми зараховує терміни, які позначають основні поняття галузі, а також похідні від них назви, а до периферії –характерні назви, що реєструють здебільшого міжгалузеві чи загальнонаукові поняття [12]. О. Жукова, досліджуючи особливості польової структури залізничної термінології, зазначає, що ядро термінного поля формують терміноодиниці, у яких сема співвіднесення із залізничною галуззю є центральною [13, с. 26–29].

Виклад основного матеріалу. Для виокремлення термінного поля послуговуємося ідентифікаційним принципом, запропонованим Ш. Баллі [14]. Суть принципу полягає в семантичній ідентифікації. У разі долучення мовного елемента до складу семантичного поля варто врахувати не лише зовнішню, а й внутрішню, семантичну спільність формальних показників. Г. Межжеріна, описуючи принцип семантичної ідентифікації, зазначає: «Мовні одиниці, які утворюють поля, відбивають об'єктивні зв'язки явищ і предметів матеріальної дійсності, їхню предметну, понятійну або функціональну схожість» [9, с. 115–116].

Отож *термінне поле*, в нашому розумінні, – це складна системно-структурна організація, елементами якої є сукупність термінів комп'ютерної галузі знань, пов'язаних тематично, поняттєво та лексично, що утворюють загальне термінне макрополе, яке можна назвати умовно «інформаційні технології». *Інформаційні технології* – галузь науки, техніки й виробництва, що охоплює дослідження теоретичних і методичних основ, розроблення ат створення технологій інформаційної індустрії, пов'язаних зі збором, виробництвом, обробленням, передаванням, розповсюдженням, зберіганням, експлуатацією, представленням, використанням і захистом різних видів інформації. [3, с. 356]. Як бачимо, галузь «інформаційні технології» об'єднує галузі: інформатику, кібернетику, програмування, штучний інтелект, нанотехнології, захист інформації, кібербезпеку тощо. Прикметно, що власне комп'ютерні терміноодиниці є базовими для цих галузей, а комп'ютерна терміносистема – це основна система термінів у галузі інформаційних технологій. Тому термінне макрополе «інформаційні технології» – найширше поняття досліджуваної системи, що будується за принципом ідентифікації: лексичні терміноодиниці об'єднуються навколо семантико-логічного ідентифікатора на основі спільних семантичних ознак. Усі термінодиниці пов'язані парадигматичними та синтагматичними зв'язками. Польова модель відбиває ієрархію комп'ютерних термінів, які перебувають у відношеннях підпорядкованості та залежності. Одна терміноодиниця стає складовою частиною іншої – вищого рівня. Для аналізу польової організації української комп'ютерної терміносистеми послуговуємося категоріями *макрополе*, *термінне макрополе, термінополе* і вважаємо їх синонімами. Макрополе підпорядковує собі мікрополе, мікрополе містить мікротермінополе.

Макрополе «інформаційні технології» за сферою вживання (функціонування) підпорядковує

собі менші угруповання лексем: мікрополе професійної лексики (напр.: *Софт* – програмне забезпечення (англ. *software*)); мікрополе спеціалізованої лексики (*діалогове вікно*); мікрополе жаргонної лексики (напр.: *конектитися* – з'єднуватися за допомогою комп'ютерів, *глюк* – непередбачена помилка у програмі або некоректна робота обладнання; *гуглити* – шукати інформацію в Інтернеті за допомогою пошукової системи Google); мікрополе загальновживаної лексики (напр.: *поле, сторінка, комірка, гніздо, пам'ять*); мікрополе міжгалузевої лексики (напр.: *граматика мови програмування*). Мікрополе міжгалузевої лексики містить мікротермінополе: матиматика, фізика, радіотехніка і телекомунікація тощо. Межі цих мікрополів перетинаються, часом мікрополя нашаровуються одне на одне, утворюючи зони поступових переходів, що відповідає важливим ознакам мовного поля.

Досліджуючи польову структуру українських комп'ютерних термінів, спостерігаємо, що термінне поле також містить ядро і периферію. Ядром, навколо якого консолідується комп'ютерна термінолексика, є поняття *комп'ютер*. Також це основні поняття галузевої термінолексики, котрі позначають базові терміни та похідні від них. Класифікуючи терміни ядра за семантичним і логічним принципами, виокремлюємо тематичні групи (терміни, пов'язані за спільною темою), підгрупи, мікрогрупи термінів, а в межах таких тематичних груп виокремлюємо лексико-семантичні групи (терміни, пов'язані за спільною семою). Кожна сукупність таких термінів об'єднана спільними значеннєвими ознаками, за якими ці терміноодиниці співвідносяться як складники тематичної цілісності (поділ на тематичні групи не є об'єктом цього дослідження). «Польова структура системи номінацій найбільше пов'язана із компонентною структурою значення лексичної одиниці, яке реалізовується саме в цьому полі та дефініції терміноодиниці», – стверджує І. Шматко [15, с. 108]. Належність терміна до певного термінного поля є основною ознакою, яка вирізняє комп'ютерний термін від терміна іншої галузі. Так, наприклад: термін *антивірус* у галузі фармакології означає «лікувальний препарат, котрий складається із фільтрату культур мікробів і має властивість затримувати, зупиняти розмноження саме того виду мікробів, із якого його одержали» [16]. Комп'ютерний термін *антивірус* – «програма, що виявляє вірус у пам'яті комп'ютера і нейтралізує, зупиняє його дію» [4, с. 31]. Спільна сема «*зупинити*» стала основою для творення комп'ютерного терміна, а належність цього терміна до конкретного термінного поля дає розуміння його як одиниці з чіткою дефініцією. Сполучуваність і зв'язки з іншими поняттями комп'ютерного та фармакологічного терміна, очевидно, будуть різнитися.

Ядро української комп'ютерної термінології формують терміни на позначення основних понять галузі. Серед них виокремлюємо терміни на позначення:

1. назв пристроїв, апаратів, приладів, механізмів, обладнання та їхніх частин, *адаптер, буфер, вікно, відеокарта, ґаджет*, *дисплей, клавіатура, комп'ютер, мікропроцесор, модем, монітор, накопичувач, нейрокомп'ютер, сенсорна панель, планшет, плотер, принтер, смартфон, безпровідна мережа, миша, ноутбук. сканер, шина;*

2. назв програм, програмного забезпечення та їхніх частин і компонентів: *архіватор, андроїд, бравзер, вікно, інтерпретатор, компілятор, комп'ютерний вірус, драйвер, демон*, *дескриптор сервлет, утиліта, файл, база даних. база знань, білінгова система, операці́йна система, інформаційна система, банер, макрос, меню, робочий стіл, руткит, скріншот, скрипт, фрейм;*

3. назв станів, процесів, дій, явищ: *авторизування, автентифікування, апгре́йд, апдейт, багфіксинг, буферизування, валідація, векторизування, декомпіляція, дефрагментація, демодуляція, дешифрування, індексування, інсталяція, інформатизування, кешування, кодування, електронний документообіг, форматування, спам;*

4. назв мов програмування, технологій принципів і концепцій розроблення та функціювання програм: *Бейсик, Фортран, Паскаль, асемблер, декомпозиція, тестування, юніт-тестування, гіпертекст, псевдокод, навчальна алгоритмічна мова, растр, рефакторинг, чат;*

5. назв одиниць вимірювання інформації: *біт, байт, гігабайт, кілобайт, терабайт, гібібайт, бод, флоп, піксель, своч-одиниця;*

6. назв збірних віртуальних понять: *аватар, акаунт, хмарні технології*, *логін, електро́нна по́шта, віртуальне середовище, соціальні мережі;*

7. назв понять, що стосуються Інтернету: *веб-сайт, вебсторінка*, *домен*, *блог, Інтернет.*

Особливістю ядра є те, що всі терміноодиниці є власне комп'ютерними термінами та відображають поняття досліджуваної галузі, для них характерна дериваційна і словосполучувальна активність. Часто терміни мігрують від ядра до периферії та навпаки. Простежуємо такі системні зв'язки в межах термінного поля: елемент периферії *мова* набув уточнення, конкретизації й перемістився до ядра: *навчальна алгоритмічна мова*. Зауважмо,

що міграційні процеси між ядром і периферією є однією з характерних ознак польової організації. Так, терміноодиниця ядра *біт* (*англ*. bit, переклад: шматочок), що означає *'мінімальну одиницю представлення інформації в комп'ютерній техніці'*, у галузі телекомунікації, яка є на периферії досліджуваного термінного поля, спостерігаємо елемент *коефіцієнт бітових помилок – 'відношення кількості помилкових бітів до їх загального переданого числа'*, внаслідок довантаження семи *'мінімальна одиниця інформації' набуває* спеціалізації в новому термінному оточенні. Г. Межжеріна, зауважує, що конституенти поля можуть належати до ядра й периферії одного поля [9, с. 116]. Отож комп'ютерні терміни ядра термінного макрополя «інформаційні технології» можуть належати до мікрополя «міжгалузева лексика», мікротермінополя «радіотехніка і телекомунікація», що є на ближній периферії цього поля.

За принципами польової організації системи мови [9; 10; 12; 15] різні поля часто можуть накладатися одне на одне, утворюючи зони поступових переходів. До таких зон, зокрема приядерної зони, належать терміни, похідні від термінів ядра, вони різні за граматичною належністю і структурним типом (наприклад, прикметники: *растровий*, *програмовний*, *вірусний*; словосполуки: *адаптер принтера, адаптер графічний).*

Периферія термінного поля комп'ютерної галузі представлена міжгалузевими, загальнотехнічними та загальнонауковими термінами, професіоналізмами, жаргонізмами, між якими у периферійних зонах спостерігаємо більш послаблені смислові зв'язки. Межа між ядром і периферією є нечіткою, подекуди досить розмитою. У найближчій до ядра периферійній зоні розташовані: мікротермінополе «математика»: *алгоритм*, *векторний*, *вибірка*, *відношення, диз'юнкція, дійсне число, градієнт, інверсія, змінна, лінійний, константа, моделювання, сектор, сегмент, система числення, похибка, проєкція*; мікротермінополе «фізика»: *батарея, деформація, кабельний, компресія, модифікація;* мікротермінополе «радіотехніка й телекомунікація»: *генератор*; *двопровідний*, *джерело живлення, комутація*, *пейджер*, *передавання інформації*, *ресивер, роумінг, сім-карта;* мікротермінополе «біологія»: *антивірус, вірус, деструктор, репродукування, павутина*; мікротермінополе «лінгвістика»: *заголовок*, *мова*, *текст, синтаксис, граматика, суфікс, префікс, буквений;* мікротермінополе «економіка»: *вендор*, *банк*, *дистриб'ютор*, *монополія, інтернет-банкінг;* мікротермінополе «авіація»: *безпілотник, дрон;* мікротермінополе правничої галузі: *верифікація*, *дозвіл*, *документ-камера;* мікротермінополе архітектури*: архітектура багатоядерна, архітектурний елемент;* мікротермінополе «геодезії»: *геолокація*, *геоінформаційні технології* тощо. Ці терміни пов'язані з комп'ютерними термінами диференційними семами. Термінологія зазначених галузей утворює свої мікротермінополя, які взаємодіють між собою, а їхні терміни, вступаючи в семантичні зв'язки, утворюють сукупність термінів комп'ютерної галузі.

Більш віддалену від ядра периферійну зону формують мікрополя «загальновживані слова»: *стіл, миша, доріжка, ланка, стрічка*; «загальнотехнічні терміни»: *мережа*, *контейнер*; *пристрій*, *прилад*, *машина,* мікрополе загальнонаукові терміни: *варіант, величина, відношення, графік, групування, категорія, класифікація, масштаб, метод, місткість, модель, параметр, тип, принцип, форма, чинник.* Загальнонаукові та загальнотехнічні терміни використовують на позначення найбільш абстрактних понять, зазвичай у поєднанні з термінами ядра набувають спеціального значення і належать до термінного макрополя «інформаційні технології» (напр.: *елемент інтерфейсу*), часом такі терміноодиниці переміщуються ближче до ядра термінополя, а інколи входять до нього (напр.: *контейнер вебсервісів*).

Висновки і пропозиції. Польова структура українських комп'ютерних терміноодиниць вказує на системну організацію, де кожне угруповання відображає понятійну дійсність досліджуваної галузі. Комп'ютерні терміни існують у межах макрополя «Інформаційні технології», що є найбільшим об'єднанням термінів і містить ядро і периферійну зону (ближню і дальню), де простежуються взаємозв'язки між лексико-семантичними мікрополями та мікротермінополями. Спільним семантичним компонентом, навколо якого консолідуються терміни, є компонент *комп'ютер,* що явно чи приховано виражений. Подальше дослідження макрополя «інформаційні технології» полягає у виокремленні лексико-семантичних груп (мікротермінополів) і лексико-семантичних відношень полісемії, синонімії, антонімії тощо між їхніми компонентами.

Список літератури:

1. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький. Київ : СофтПрес, 2005. 546 с.

2. Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики : 46 000 термінів / В. І. Перехрест. Дніпропетр. нац. ун-т. Київ : Довіра, 2008. 686 с.
3. Тлумачний словник з інформатики. Нац. гірн. ун-т. Дніпро, 2010. 605 с.
4. Універсальний словник української мови / З. Куньч. Тернопіль : Вид-во навчальної книги «Богдан», 2007. 847 с.
5. Словник української мови / за ред. В. Жайворонка. Київ : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
6. Томіленко Л. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови : монографія. Івано-Франківськ, 2015. 160 с.
7. Теглівець Ю. Лексико-семантичні особливості складних назв із семою 'вода' в науково-технічній термінології. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* : монографія. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 122–125.
8. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии.* Москва : Изд-во АН СССР, 1961. С. 46–54.
9. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле − лексико-семантична група − слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* 2002. Вип. 5. С. 114–126.
10. Главацька Ю. Термінологічне поле vs терміносистема: принципи наповнення та структурацiїі термінологічного поля в мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Лінгвістика».* 2014. № 21. С. 15–18.
11. Харчук Л. Польова структура і тематична класифікація українських електроенергетичних термінів. *Українська реальність крізь призму терміна* : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 152–177.
12. Фецко І. Українська терміносистема музейництва: історіографія й лінгвістичний аналіз : монографія. Львів : Бадікова Н. О., 2017. 312 с.
13. Жукова О. Т. Польова структура термінології залізничного транспорту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 26–29.
14. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Изд-во ин. лит., 1961. 394 с.
15. Шматко І. В. Формування та системно-словотвірна організація української бджільницької термінології : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 /; Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. 20 с.
16. Словник української мови online. URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=154548&page=55/6.05.21.

Mentynska I. B. THE TERMINOLOGY FIELD STRUCTURE OF COMPUTER SYSTEM OF TERMS IN UKRAINIAN

The article analyzes the patterns and specifics of the lexical and semantic organization of the Ukrainian computer terminology. Term related fields as a basis of systematic classification of terminology were singled out. The structure of the terminology field of computer terms was studied, the system connections between the terms at the level of macrofield, microfield, microterm field were traced and the main system elements (the core and the periphery) of such fields were singled out.

The topicality of this study is due to the need to analyze the features of lexical and semantic correlations within the computer term field.

The terminology field is a complex systematic and structural organization the elements of which are a set of terms of the computer field of knowledge related thematically, conceptually and lexically, they form a common terminology macrofield and can be also called "information technologies". The terminology macrofield "Information Technologies" is the broadest concept of the studied system, which is built on the principle of identification: lexical terms are combined around a semantic and logical identifier on the basis of common semantic features. The field model reflects a hierarchy of computer terms that are in a relationship of subordination and dependence. The terminology field contains a core and a periphery. The core around which computer terminology is consolidated is the concept of computer. The peculiarity of the core is that all terms are actually computer terms, they are characterized by derivational and word-combinational activity. The periphery of the terminology field of the computer industry is represented by interdisciplinary, general technical and general scientific terms, professionalisms, jargons, we observe weaker semantic connections between them in the peripheral zones.

The field structure of Ukrainian computer terms indicates a system organization, where each group reflects the conceptual reality of the studied area.

Further study of the "Information Technology" macrofield is to distinguish lexical and semantic groups (microterminology fields) and lexical and semantic relations of polysemy, synonymy, antonymy, etc. between their components.

Key words: *terminology, system, term field, core, macrofield, periphery.*

УДК 811.161.2'37
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/08

Підлужна І. А.
Національна академія Національної гвардії України

ШЛЯХИ ПРИСТОСУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ЗІ СФЕРИ ПОБУТУ ДО СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА РІЗНИХ РІВНЯХ

У статті досліджено взаємодію української мови з німецькою у процесі їх контактування й особливості функціонування німецьких лексичних запозичень у сфері побуту в сучасній українській мові. Розглянуто головні ознаки процесу адаптації лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації іншомовних слів та основні види і підвиди входження лексичних запозичень в українську мову, зокрема пряме, змішане запозичення та калькування. Визначено місце лексем, запозичених із німецької мови, в українській літературній мові.

Запозичуватися можуть як цілі слова та вирази, так і окремі їх елементи, наприклад, морфеми, структура, семантика. Слова, запозичені з інших мов, завжди пристосовуються до законів фонетики, граматики, словотвірних моделей і семантичної системи тієї мови, до лексичного складу якої вони ввійшли. Адаптувавшись у мові поширення, запозичення збагачують її мовний арсенал.

Німецькі голосні та приголосні звуки у процесі пристосування до фонетичної системи української мови зазнали майже повної субституції. Наголос у словах німецького походження зазвичай зберігається на тому складі, на який він падає у німецькій мові.

Процес морфологічної адаптації німецьких запозичень привів у багатьох випадках до зміни їх роду і числа, а іноді і до зміни частини мови.

На семантичному рівні німецькі лексеми зі сфери побуту поділено на дві групи: до першої з них входять ті лексичні запозичення, які у мові-рецепторі функціонують у тому семантичному обсязі, що й у мові-джерелі. До другої групи входять слова, які в українській мові набули семантичних зрушень, а саме зменшили чи збільшили кількість значень порівняно з кількістю значень у німецькій мові.

Автор дійшов висновку, що німецькі лексичні запозичення у сфері побуту є одним із важливих компонентів лексичного складу української мови. Сьогодні існування мови без запозичень зовсім неможливе, позаяк вони повністю проникли в українську мову і майже непомітні у процесах комунікації; важливим є запозичувати не лише форму, а й звертати увагу на значення, яке запозичення має у вихідній мові, оскільки не завжди в українській мові ті самі лексичні одиниці використовуються в однакових ситуаціях.

Ключові слова: *запозичення, мова-реципієнт, міжмовні контакти, етапи адаптації, порівняльно-історичне мовознавство.*

Постановка проблеми. Українська мова перебуває у процесі постійного розвитку. Основним засобом збагачення лексики української мови, як і будь-якої іншої мови, є творення нових лексичних одиниць на базі вже наявних у мові слів, проте словниковий склад української мови поповнюється і шляхом запозичення лексем з інших мов. Процес засвоєння слів з інших мов є одним зі шляхів збагачення словникового складу мови, робить її гнучкішою та виразнішою. Слова, запозичені з інших мов, завжди пристосовуються до законів фонетики, граматики, словотвірних моделей і семантичної системи тієї мови, до лексичного складу якої вони ввійшли.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення лексичних, граматичних і орфографічних особливостей засвоєння лексичних запозичень із німецької мови у сфері побуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням запозичених німецькомовних лексичних елементів у складі сучасної української мови та їх різнопланової адаптації до нового мовного середовища займалися такі лінгвісти, як І. Шаровольський, Д. Шелудько, Р. Смаль-Стоцький, В. Акуленко, В. Височин, Н. Семенов, О. Муромцева, В. Скачкова, О. Лисенко, О. Пророченко та ін.

Центральним питанням у вивченні запозичень є їх пристосування, адаптація до системи прийма-

ючої мови. У науковій літературі з цього питання виділяються такі показники освоєності запозиченого слова:

1) фонетико-графічна передача іншомовного слова засобами мови, що запозичає;

2) фонетичне освоєння слова, яке не обов'язково повинно бути повним і е процесі якого можуть з'явитися нові фонеми або периферичні підсистеми фонологічної системи приймаючої мови;

3) граматичне освоєння, головними показниками якого є входження іншомовного слова до певного граматичного класу слів приймаючої мови та набуття у зв'язку з цим відповідних морфологічних і синтаксичних ознак;

4) словотвірна активність, яка полягає е здатності іншомовних слів служити базою для творення нових слів;

5) семантичне освоєння запозичень – це питання про включення їх у лексико-семантичну систему приймаючої мови. Це питання про віднесення нового слова до синонімічного ряду слів із подібним значенням і розмежування його – смислове або стилістичне – з іншими елементами цього ряду; поява у нього антонімічних опозицій на ґрунті нової мови; посідання ним певного місця в семантичних структурах і мікроструктурах нової мови та зміни в них, викликані його входженням;

6) нарешті, свідченням освоєності слова й одночасно умовою його адаптації є широке вживання іншомовного слова в літературній мові [3, с. 66–103].

Постановка завдання. Мета нашої статті полягає у виявленні й аналізі шляхів пристосування лексичних запозичень із німецької мови у процесі їх функціонування та становлення на ґрунті української мови у сфері побуту.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) встановити особливості процесу фонетичного засвоєння німецьких запозичень у сучасній українській мові;

2) простежити послідовність адаптації німецьких запозичень у морфемно-словотворчому аспекті;

3) з'ясувати закономірності засвоєння німецьких запозичень в аспекті основних граматичних категорій української мови;

4) описати характерні риси семантичного засвоєння німецьких запозичень.

Виклад основного матеріалу. Іншомовні слова, входячи в українську мову, зазвичай підпорядковуються її графічній, звуковій і граматичній системам. Причиною цих змін виступає не лише система приймаючої мови, до якої пристосовуються запозичені слова, а й впливи інших мов, зокрема мов-посередників. Неабияку роль у затриманні тих чи інших форм запозичених слів відіграють і позамовні фактори: певні суспільні та навіть політичні тенденції, боротьба прогресивних і реакційних сил, що часто знаходить зовнішнє вираження в полеміці навколо мовних питань.

Німецькі запозичення входили в українську мову різними шляхами. Можна виділити такі основні їх види і підвиди входження в українську мову: пряме, або матеріальне запозичення (лексичне, фонетичне, графічне, морфемне); калькування (словоутворююче, семантичне, фразеологічне), змішане (напівкальки, напівзапозичення). За прямого запозичення запозичується матеріальна форма слова з його змістом (наприклад, *артишок* (з нім. Artischocke) – рід багаторічних трав'янистих рослин, м'ясисте суцвіття яких використовують у їжу; *індосант* (з нім. Indossant) – особа, котра робить передатний напис на звороті цінних паперів і несе відповідальність за цими паперами). Однак може запозичуватися лише іншомовна форма слова в усному (фонетичне запозичення) чи письмовому (графічне запозичення) вигляді з наповненням її новим змістом (наприклад, *флігель* der Flügel, «крило» – житлова прибудова з боку головного будинку та ін.). За морфемного запозичення запозичуються кореневі та дериваційні морфеми для побудови нових слів, наприклад, *аванзал* (від франц. avant «перед» + нім. Saal, «зала») та ін.

За калькування запозичується не матеріальна форма лексичної одиниці, а лише її значення чи структура. Тут можна виділити такі підвиди: словотвірне калькування (запозичується структура іноземної лексичної одиниці, на основі якої будується слово з відповідних елементів української мови, наприклад, півострів (за німецькою моделлю *Halbinsel*), семантичне калькування (у національного слова з'являється значення, яке є у відповідного іноземного слова), фразеологічне калькування (дослівний переклад іноземних стійких виразів: «Der Schlag hat ihn getroffen», «Шлях би (кого) трафив»).

За змішаного запозичування одна частина слова може бути запозиченою, а друга – перекладеною або такою, що існує в цій мові (*монтаж+ник, у+комплект+овка*).

Графічним освоєнням іншомовного слова вважається його написання українськими літерами відповідно до правил українського пра-

вопису, наприклад, нім. Adressant передається по-українському адресант, нім. Trüffel – трюфель, нім. Melis – меліс тощо. Можна виділити два різновиди – із графічним переоформленням і без. Перший різновид реалізується в тих випадках, коли запозичення береться з мови, яка має відмінну систему писемності. У цьому разі за письмової фіксації запозичення передається у графіці мови, яка запозичує, шляхом трансфонації, тобто передачі звукової послідовності мови-джерела графічними засобами мови, яка запозичує, або ж шляхом транслітерації, тобто передачі буквеної послідовності мови-джерела графічними засобами мови, що запозичує. В іншому разі запозичується слово з мови, яка має таку ж систему писемності, тобто без графічного переоформлення. Можуть виникати варіанти читання слова за правилами мови-джерела або ж за правилами мови-запозичувачки. Ця проблема характерна для багатьох європейських мов із латинською системою письма. Фонетична асиміляція при усному запозичуванні відбувається зазвичай набагато швидше, ніж при писемному, коли існує гальмуючий вплив іншомовного написання.

За фонетичного освоєння запозичених слів невластиві для української мови іншомовні звуки замінюються українськими, які своїм звучанням подібні до них. Так, голосні звуки у словах німецького походження зазнають майже повної субституції їх голосними української мови, що виявляється у втраті таких особливостей німецької мови, як довгота і короткість, відкритість і закритість. Можна виділити три різновиди звукової субституції: звукову конвергенцію – регулярну заміну двох близьких звуків одним (наприклад, передачу довгих і коротких голосних в українській мові, де такої відмінності немає), звукову дивергенцію – передачу одного звука двома (передачу в українській мові придихового звука [h] то за допомогою [х] – *халтель* (від нім. Hohlkehle – виїмка), то за допомогою [г] – *гансвурст* (нім. Hanswurst), і проста субституція – передача одного звука мови-джерела одним звуком мови, яка запозичує.

Невластиві для української мови німецькі звуки замінюються подібними українськими, а це, природно, призводить до варіантності. Так, німецькі звуки [ü] [ü:] в українській мові засвоїлися переважно як [ю]: *бюргер* (der Bürger), *дюбель* (der Dübel), *дюза* (die Düse), *кюбель* (der Kübel), *куншт-юк* (das Kunschtück). Окремі німецькі слова з [ü] [ü:] засвоїлися на українському ґрунті з [у]: *бугель* (der Bügel), *брудершафт* (die Brüderschaft), *мундштук* (das Mundstück). Іноді ці звуки передаються в українській мові звуком [і]: *гільза* (die Hülse), *флігель* (der Flügel).

Німецькі [ö] [eu] засвоїлися українською мовою як [е] у словах *кернер* (der Körner), *мертель* (der Mörtel), *фен* (das Föhn), *штепсель* (der Stöpsel).

Звук [і] в німецьких запозиченнях виступає у двох вимовних варіантах – [і] та [и]. Це пояснюється впливом орфографічних форм української мови. Після букв, які позначають звуки [т], [д], [с], [ц], [р], [ч], [ш] пишеться и (*принц* (нім. Prinz), *титул* (нім. Titular), *ширма* (нім. Schirm), а після букв на позначення приголосних [п], [б], [в], [м], [ф], [г], [к], [х] (*бургомістр* (нім. Burgermeister), у сполученні з о (*офіціоз* (нім. Offizios)) пишеться і. Одні німецькі слова з [i:] [ie] увійшли в українську мову зі звуком [и], як-от: *абштрих* (der Abstrich), *ригель* (der Riegel), *ширма* (der Schirm), *шпиндель* (die Spindel). Інші слова з [i] [y] засвоїлися в українській мові зі звуком [і]: *вісмут* (das/der Wismut), *нутчфільтр* (das Nutschfilter), *фліш* (der Flysch), *шліф* (der Schliff), *шліх* (der Schlich).

Особливістю німецької фонетичної системи є наявність дифтонгів. В українській мові фонем-дифтонгів немає. Дифтонг [ei] передається в українській мові звукосполученням [еі], рідше [аі], наприклад: *веркблей* (das Werkblei), *грейфер* (der Greifer), *грейзен* (der Greisen), *гофмейстер* (der Hofmeister), *кронштейн* (der Kragstein), *маркшейдер* (der Markscheider), *рейсфедер* (die Reißfeder), але *шайба* (die Scheibe), *планшайба* (die Planscheibe), *кайзер* (der Kaiser) тощо.

Дифтонг [eu] на українському ґрунті засвоївся як [еі]: *крейцкопф* (der Kreuzkopf), *фейерверк* (das Feuerwerk).

Щодо більшості німецьких приголосних, то вони зазнали в українській мові повної субституції. Німецький приголосний [l] передається в українській мові м'яким приголосним [л'], наприклад: *вольфрам* (das Wolfram), *плакат* (das Plakat), *гантель* (die Hantel), *гільдія* (die Gilde), але *колба* (die Kolbe).

Дзвінкому задньоязиковому приголосному німецької мови [g] відповідає в українській мові звук [г]: *гезенк* (das Gesenk), *гелертер* (der Gelehrter), *глазур* (die Glasur), *глет* (die Glätte), *глянцгольд* (das Glanzgold), *гурт* (der Gurt).

Німецький звук [z], що відповідає українському [ц], у композитах, де один із елементів запозичений українською мовою давно (лазарет, зона), зберігає традиційну українську передачу [з]: *кампфзона* (die Kapmfzone), *крігслазарет* (das Kriegslazarett). Іноді під впливом українського правопису подвоєння приголосних не збе-

рігається: *люфтваффе* (die Luftwaffe), *месершміт* (Messerschmidt).

Варіативність у передачі певних фонетичних явищ пояснюється низкою факторів, таких як: усний чи писемний шлях запозичення, орфографічні традиції мови-реципієнта, нерівномірність деяких фонетичних процесів (наприклад, дифтонгізації) та тривале становлення норм у мові-джерелі.

Орфографія німецької мови здебільшого не вплинула на фонетичне освоєння німецьких слів в українській мові. Наприклад, німецькі слова типу der Blitz, der Ersatz, die Spritze українська мова засвоїла відповідно до їх вимови зі звуком [ц]: *бліц, ерзац, шприц*. Так само не позначилася орфографія при запозиченні німецьких слів der Summer, der Kammerton, das Mittelspiel, die Muffel, der Schweller та ін.: *зумер, камертон, мітельшпіль, муфель, швелер*.

Наголос у словах німецького походження зберігається на тому складі, на який він падає в німецькій мові: *берейтор* (der Bereiter), *індосат* (der Indossat), *гросмейстер* (der Großmeister), *капельдинер* (der Kapelldiener). Проте у ряді слів наголос змінився. Наприклад, у словах *гантель, ландшафт* тощо наголошується кінцевий склад, хоч у німецькій мові наголос у них надає на перший склад: die Hantel, die Landschaft. Це особливо характерно для запозичених слів, які в німецькій мові є складними: *кунштюк* (das Kunststück), *мундштук* (das Mundstück), *рюкзак* (der Rücksack), але *вальдшнеп* (Waldschneppe), *лобзик* (die Laubsäge), *надфіль* (die Nadelfeile) тощо.

Ще істотніших змін зазнають запозичувані слова в їх морфологічному оформленні. Граматичні форми іншомуовних слів, невластиві українській мові, замінюються українськими. Так, в запозиченнях із німецької мови втрачаються артиклі, а функцію показника роду бере на себе флексія. Але флексія, якщо вона відрізняється від української, замінюється в іншомовному слові звичайною для української мови. У багатьох випадках відбувається зміна морфемної будови слова, нерідко переосмислюється категорія числа німецьких іменників. Так, чимало німецьких іменників жіночого роду із суфіксом –е у процесі засвоєння їх українською мовою набули закінчення –а: *муфта* (die Muffe), *гардина* (die Gardine), *рабатка* (die Rabette), *клема* (die Klemme). Закінчення –а на українському ґрунті одержали деякі безсуфіксні німецькі іменники жіночого роду: *фрейліна* (die Fräulein), *аркатура* (die Arcatur), *кирза* (die Kirsei), *принцеса* (die Prinzessin), *уніформа* (die Uniform), *вальма* (die Walm).

Іменник der Kegel засвоївся в українській мові у формі жіночого роду із флексією -а (*кегля*), однак зрідка вживається й у формі чоловічого роду: *кегель*. Поодинокі іменники чоловічого роду з суфіксом -е увійшли в українську мову теж із флексією -а: *юнга* (der Junge). Німецькі суфікси можуть повністю втрачатися: *шлямбур* (der Schlagbohrer).

Зміна морфемної будови запозичуваного слова досить часто пов'язана з переосмисленням його роду. Німецькі іменники жіночого роду з суфіксом -е при переході з німецької мови в мову українську втратили суфікс і, отже, почали сприйматися як іменники чоловічого роду, бо більшість іменників української мови на приголосний належать до чоловічого роду. Наприклад: *лобзик* (die Laubsäge), *надфіль* (die Nadelfeile), *шланг* (die Schlange).

Так само у формі чоловічого роду засвоїлися в українській мові німецькі іменники середнього і жіночого роду на приголосний: *галстук* (das Halstuch), *кахель* (die Kachel). Деякі іменники чоловічого роду (також і середнього) на приголосний набули значення жіночого роду: *бліцкріг* (der Blitzkrieg).

Значно частіше зміна чоловічого чи середнього роду на жіночий у запозичених із німецької мови іменників пов'язана з появою на українському ґрунті закінчення -а: *валторна* (das Waldhorn), *кнопка* (der Knopf), *цапфа* (der Zapfen), *ширма* (der Schirm).

Граматична категорія числа у німецьких запозиченнях також зрідка змінилася: *бакенбарди* (der Backenbart), *бюкси* (die Büchse), *грунштрихи* (der Grundstrich).

Поодинокі німецькі слова у процесі засвоєння перейшли з однієї частини мови в іншу. Так, український іменник *ботанізирка* – коробка, куди складають рослини під час їх збирання, походить від німецького дієслова botanisieren, «збирати рослини».

Семантичне освоєння німецьких слів в українській мові також виявляє багато особливостей. Одні німецькі слова засвоєні українською мовою з тими значеннями, з якими вони функціонують у німецькій мові, як-от: *концертмейстер, капельмейстер, лобзик, рюкзак, ландскнехт, меліс, вегетаріанство, брокат, кольрабі, індосат, марципан, больверк* тощо. Інші слова німецького походження змінили обсяг своїх значень в українській мові. Так, німецький іменник *der Flügel* багатозначний: крило (птаха); крило (будівлі), прибудова; стулка (дверей); рояль (концертовий); крило (вітряка); гідрометрична вертушка; (у множині) крила плас-

тів; (військ., спорт.) крило, фланг. В українській мові слово *флігель* і зменшено-пестливі форми *флігельок, флігельочок* мають лише значення житлової бічної прибудови до головного будинку або будиночок у дворі головного будинку.

Слово *Wermut* в німецькій мові має значення «полин», в українській же мові *вермут* – вино, ароматизоване пряними та лікарськими рослинами.

Слово *Junge* у німецькій мові має два значення: 1) хлопець, юнак; 2) дитинча (тварин). В українську ж мову слово *юнга* засвоїлось зі значенням «підліток, який виконує на кораблі обов'язки матроса і навчається морської справи».

Німецьке слово *Gurt* має декілька значень: 1) пояс, ремінь; 2) підпруга (для сідла); 3) кулеметна стрічка. В українській мові це слово (*гурт*) має два значення, причому відмінних від значень німецького слова Gurt, а саме: 1) арка з тесаних клинчастих каменів, що укріплює ребра хрестового склепіння; 2) зріз, ребро карбованої монети.

Цікаво, що слово *фельдшер* (der Feldscher) широко вживане в українській мові на позначення особи із середньою медичною освітою, помічника лікаря в лікувальних закладах. Від нього в українській мові утворено багато похідних слів: фельдшерка, фельдшериця (розм.), фельдшерський (халат), фельдшерська (приміщення для фельдшерів), фельдшерувати (працювати фельдшером). Сучасні словники німецької мови подають слово *der Feldscher* як застаріле. Замість нього вживається слово der Arzthelfer.

Висновки і пропозиції. Отже, досліджуючи шляхи пристосування запозичень зі сфери побуту до системи сучасної української мови на різних рівнях, приходимо до висновку, що німецькі запозичення входили в українську мову різними шляхами. Якщо звести в систему ці запозичення, то можна виділити такі основні їх види і підвиди входження в українську мову: пряме, або матеріальне запозичення (лексичне, фонетичне, графічне, морфемне); калькування (словоутворююче, семантичне, фразеологічне), змішане (напівкальки, напівзапозичення). Внаслідок освоєння німецькомовні запозичення в українській літературній мові повністю або частково освоїлися на різних її рівнях. Вони пристосувалися до фонетичної системи української мови, яка їх прийняла, до морфологічної системи, що проявилося у включенні вказаних лексем у граматичні класи і категорії української мови. Наголос у словах німецького походження зберігається, як правило, на тому складі, на який він падає у німецькій мові. Однак у низці слів він змінився і падає на перший склад. Процес морфологічної адаптації німецьких запозичень привів у багатьох випадках до зміни їх роду і числа, а іноді і до зміни частини мови. На семантичному рівні німецькі лексеми зі сфери побуту можна поділити на дві групи: до першої з них входять ті лексичні запозичення, які у мові-рецепторі функціонують з тими семантичними значеннями, що й у мові-джерелі. До другої групи входять слова, які в українській мові набули семантичних зрушень, а саме зменшили чи збільшили кількість значень порівняно з кількістю значень у німецькій мові.

Результати проведеного дослідження відкривають широкі перспективи вивчення адаптації запозичень зі сфери побуту на різних рівнях.

Список літератури:

1. Гвоздяк О. Інтеграція побутової лексики в українсько-німецько-угорських міжговіркових контактах (Мукачівщина). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород. 2009. Вип. 13. С. 42–44.
2. Етимологічний словник української мови / під ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка. 1982–2006. Т. 1–5.
3. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині 19 – на поч. 20 ст. Харків : Вища школа. 1985. С. 66–103.
4. Огуй О. Д. Лексикологія німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга. 2003. 416 с.
5. Прасол О. М. Історія дослідження явища запозичення в українському мовознавстві: проблемні питання. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 37. С. 42–49.
6. Скачкова В. В. Деякі наслідки семантичного засвоєння німецьких лексичних запозичень. *Збірник наукових праць лінгвіст. кафедр «Лінгвістичні дослідження» ХДПУ ім. Г. С. Сковороди*. 1992. С. 86–89.
7. Скачкова В. В. Особливості функціонування німецьких лексичних запозичень у сфері приватного та суспільного побуту в сучасній українській мові. *Филологический сборник / ХНПУ им. Г. С. Сковороды*. 2016. Вып. 21. С. 1–7.
8. Besters-Dilger J. Deutsche lexikalische Entlehnungen im Ukrainischen: zur Frage der polnischen Vermittlung und heutigen Aktualität. *Crossroads of Cultures: Central Europe.* Brno. 2002. S. 25–51.

Pidluzhna I. A. WAYS OF ADAPTATION OF GERMAN LEXICAL BORROWINGS FROM THE SPHERE OF EVERYDAY LIFE TO THE SYSTEM OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AT DIFFERENT LEVELS

The article investigates the interaction of the Ukrainian language with German in the process of their contact and the peculiarities of the functioning of German lexical borrowings in the sphere of everyday life in the modern Ukrainian language. The article also considers the main features of the process of adaptation of lexical borrowings with a focus on theoretical problems of adaptation of foreign words and the main types and subtypes of introduction of lexical borrowings in the Ukrainian language, in particular direct borrowing, mixed borrowing and tracing. The place of lexical tokens borrowed from the German language in the Ukrainian literary language is determined.

Both whole words and expressions and their separate elements, for example, morphemes, structure, semantics can be borrowed. Words borrowed from other languages always adapt to the laws of phonetics, grammar, word-formation patterns and the semantic system of the language in which they were introduced. Adapted to the language of distribution, borrowings enrich its language arsenal.

German vowels and consonants in the process of adaptation to the phonetic system of the Ukrainian language have undergone almost complete substitution. The emphasis in words of German origin is usually retained in the syllable as in the German language.

The process of morphological adaptation of German borrowings has led in many cases to a change of their gender and number, and sometimes to a change of part of speech.

At the semantic level, German lexical tokens from the sphere of everyday life are divided into two groups: the first of them includes those lexical borrowings that function in the receptor language in the same semantic volume as in the source language. The second group includes words that have acquired semantic changes in the Ukrainian language, namely, they decreased or increased the number of meanings compared to the number of meanings in the German language.

The author came to the conclusion that German lexical borrowings in the sphere of everyday life are one of the important components of the lexical structure of the Ukrainian language. Today, the existence of a language without borrowings is completely impossible, as they have completely penetrated into the Ukrainian language and are almost invisible in communication processes; it is important to borrow not only the form, but also to pay attention to the meaning that borrowing has in the source language, because not always in the Ukrainian language the same lexical units are used in the same situations.

Key words: *borrowings, recipient language, interlingual contacts, stages of adaptation, comparative-historical linguistics.*

УДК 007:304:070(477.82)
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/09

Погоріла С. Г.
Білоцерківський національний аграрний університет

Тимчук І. М.
Білоцерківський національний аграрний університет

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОДИНИЦІ ВИРАЖЕННЯ ГРОТЕСКНОГО ЗАДУМУ В ПОВІСТІ В. ДРОЗДА «ИРІЙ»

У статті представлено комплексний аналіз емоційно забарвлених лексем художнього полотна повісті В. Дрозда «Ирій», здатних реалізувати гротескний задум письменника. Охарактеризовано їхній мовностилістичний потенціал. З'ясовано роль основних мовних одиниць у вираженні творчої манери автора, особливостях його мислення та поетики. За допомогою принципово важливих положень, висловлених раніше щодо творчості В. Дрозда, встановлено, що освоєння та трансформація емоційного лексикону повісті «Ирій» є однією з важливих особливостей гротескного підтексту. Не лише узагальнено основні риси вираження лексем, а й значно доповнено їхній мовностилістичний потенціал, що дозволяє уточнити внутрішню організацію цих одиниць, збагачує та доповнює поширені уявлення про рухомість лексичного пласту в художньому тексті, пояснює найважливіші закономірності його підбору.

Встановлено, що навіть у звичному поєднанні слів у тексті повісті наявні інакомовлення та смислова інверсія, розмежування сталого взаємозв'язку «слово – поняття». З'ясовано, що емоційно-експресивна наповнюваність авторських новоутворень, їхня естетична вмотивованість та образність спрямовані на створення комічного ефекту, що найчастіше має гротескний відтінок. Описано мовностилістичні прийоми письменника: використання суфіксів згрубілості, просторічних слів, поєднання з лексичного погляду непоєднуваних компонентів, насичення і до того емоційно забарвлених елементів, підсилення різнобічної семантики описаного поняття чи дії за допомогою синонімічних рядів, складених числівників тощо. Досліджено гротескний контекст цілісних синтаксичних конструкцій, семантичне поле яких зумовлене відомими фольклорними та літературними традиціями. Зазначено, що мотивувати гротескний задум автора в повісті можуть дібрані ним імена та прізвища героїв.

Ключові слова: *Володимир Дрозд, мовностилістичні одиниці, химерна проза, емоційна лексика, гротеск, повість «Ирій».*

Постановка проблеми. Творчий доробок українських шістдесятників дедалі частіше привертає увагу сучасних дослідників, які аналізують стильову індивідуальність митців, простежують співзвучність тематичного обрію з надбаннями постмодернізму, характеризують жанрову спрямованість їхніх творів. У цьому руслі особлива увага акцентована на прозі В. Дрозда, що нівелювала «традиції соцреалістичної белетристики» [3, с. 64] і стала яскравим прикладом відхилення від однаковості, стандартизму. Однак проаналізований дослідниками матеріал найчастіше розглянуто в контексті сучасного літературного процесу, водночас поза увагою залишено опис мовних одиниць, що формують текстове ядро та слугують інформативним наповненням творів. Цінним у такому разі є аналіз лексичного пласта повісті «Ирій», що виразно ілюструє «химерність» мовного оформлення тексту. Актуальність розвідки зумовлена станом висвітлення обраної теми, необхідністю вивчення домінант реалізації емоційного лексикону крізь призму індивідуального стилю автора, аналізу функціонування у творі емоційної лексеми як мовностилістичної одиниці, що реалізує гротескний задум письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори В. Дрозда неодноразово ставали об'єктом аналізу багатьох науковців, що вказує на їхню художню цінність та неповторність письма автора. У літературознавчому контексті творчість письменника досліджували Г. Яструбецька [13], М. Гладкова [3], М. Жулинський [6], О. Бравко [2], А. Гурбанська [4], П. Майдаченко [9], Л. Яшина [14] та інші. Значно менше праць присвячено проблемі мовного оформлення художніх текстів митця. Вони переважно стосуються окремих лінгвістичних питань: аналізу поліської лексики в романі В. Дрозда «Листя землі» (стаття А. Явор-

ського [12]), дослідження подвійної актуалізації і розгорнутої фразеологічної метафори в химерній прозі автора (розвідка Н. Пасік та Г. Воєводіної [10]), опису фразеологізмів як засобу химеризації в повісті «Ирій» (праця О. Бачишиної [1]) тощо. Поза увагою дослідників залишилися характеристика мовностилістичних одиниць повісті В. Дрозда «Ирій», що репрезентують художню картину світу письменника, гротескний задум її втілення.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки – здійснити комплексний аналіз гротескно забарвлених лексем у художньому полотні повісті В. Дрозда «Ирій», охарактеризувати їхній мовностилістичний потенціал. З'ясувати роль основних мовних одиниць у вираженні творчої манери письменника, особливостях його мислення та поетики.

Виклад основного матеріалу. Щодо мовностилістичних особливостей лексики повісті В. Дрозда «Ирій» зазначимо, що вирішальну роль у її характеристиці відведено використанню автором поетики «химерності» – дивної й незвичної. Адже навіть у звичному поєднанні слів фіксуємо інакомовлення та смислову інверсію. Відбувається своєрідне розмежування сталого взаємозв'язку «слово – поняття». Водночас слово наповнюється емоційністю, експресивністю, естетичною вмотивованістю й образністю. У цьому полягає специфіка художнього мовлення тексту.

Пильніша увага до мовної організації літературного твору дозволяє виявити закономірності внутрішнього зв'язку між її елементами. Він спрямований на створення комічного ефекту, що найчастіше має гротескний відтінок. Важливу роль у цьому процесі відводимо авторським новоутворенням, що з погляду сучасної стилістичної норми містять багато граматичних словотворчих варіантів. Наприклад, лише від назви села Пакуль фіксуємо кілька похідних неологізмів: *«**запакулив** над вухом»* [5, с. 80] (вів розмову про Пакуль); *«вервечки літер ведуть тебе в казкові антисвіти, **антипакулі**»* [5, с. 7]. В обох прикладах гротескний контекст очевидний: словотворчі префікси *за-* й *анти-* несуть негативний відтінок, хоча йдеться про місце народження дитячих мрій.

Оригінальний В. Дрозд у підборі гротескних прикметників-характеристик: ***барилкувате** черево* [5, с. 6], ***перехняблена** бригадна стайня* [5, с. 8], ***гайсакуватий** вихор* [5, с. 9], ***напиндюрений** горобець* [5, с. 28], ***булькаті** очища вошей* [5, с. 35], ***бабо-дідові** грядки і **тітко-дядькові** полуниці* [5, с. 37], ***ніжно-рожева салиста** мармиза* [5, с. 40], ***жорноподібні** зуби кабана* [5, с. 40], ***гострохлорий** дух громадської вбиральні* [5, с. 46], ***закуфаєна** мати* [5, с. 50], ***вугластий** кулак* [5, с. 67], ***замислено-відсутні** очі* [5, с. 96], ***билимчата** постать дядька* [5, с. 92], ***сахаринові** марення* [5, с. 92], ***наркотично-пригодницька** повість* [5, с. 94], ***металево-в'їдливий** голос* [5, с. 107], ***дощате** лице* [5, с. 112] та інші. Зауважимо, що такі нетипові поєднання мовних елементів дозволяють підсилити суб'єктивну оцінку іменників, які вони характеризують. Автор послуговується кількома мовностилістичними засобами: використовує суфікси згрубілості, поєднує з лексичного погляду непоєднувані компоненти, насичує і до того емоційно забарвлені елементи.

На окремий коментар заслуговує зафіксована в тексті просторічна лексика, що слугує засобом образного зображення. За принципом украплень вона насичує повість і створює необхідний колорит. Емоційно контрастною в цьому плані є група дієслів, використана прозаїком на означення дієслова *іти*: *«я **почимчикував** у кінець городу <…>»* [5, с. 9]; *«дядько пішодрала **чалапав** із столиці»* [5, с. 11]; *«корова Манька <…> **передибала** залитий сонцем двір»* [5, с. 14]; *«<…> карасі **вичалапують** на піщаний берег <…>»* [5, с. 18]; *«**шкандибай** на Пакуль свою дурну матку учить»* [5, с. 30]; *«вже **прямцюватиму** назад на світло дверей <…>»* [5, с. 32]; *«<…> **видибувала** баба Одарка»* [5, с. 39]; *«<…> мати **шелепала** за возом <…>»* [5, с. 50]; *«мій кінь <…> **повервечився** слідом»* [5, с. 55]; *«<…> я **подрібцював** слідом»* [5, с. 57]; *«нарешті **причвалали** додому»* [5, с. 61]; *«<…> ми **дибцяли** <…>»* [5, с. 64]; *«<…> я **телепався** слідом <…>»* [5, с. 101]. Такий синонімічний підбір, на нашу думку, несе певне навантаження, мотивоване емоційними станами персонажів. У кожному слові фіксуємо нові відтінки змісту, що викликають різне розуміння ситуації. Скажімо, дієслово *шелепала* вказує на важку ходу матері в кирзових чоботах; *телепався* – на пригнічення думок і почувань героя; *видибувала* – на неспроможність жінки похилого віку швидко пересуватись. Емоційно позитивними можна вважати маркування дієслів *почимчикував* та *прямцюватиму*.

Промовистими є інші дієслова-просторіччя, ужиті в тексті. Наведемо кілька прикладів: *плюхаєшся* [5, с. 8], *глипаєш* [5, с. 8], *теленькнуло* [5, с. 10], *зирили* [5, с. 35], *здибати* [5, с. 45], *басамнув* [5, с. 46], *беркицьнеться* [5, с. 65], *зіп'явся* [5, с. 65], *вижлуктив* [5, с. 65]. Окремо із цього ряду виділимо дієслова-неологізми: *вилузувався* (*«він хапливо **вилузувався** з куфайки <…>»* [5, с. 56]) та *вибамулилися («<…> аби стареньки*

шини не ***вибамулилися*** *з ободів»* [5, с. 9]), що вдало стилізовані прозаїком під просторіччя.

Потужним гротескотворчим засобом, побудованим на контрасті, можна вважати представлені у творі синонімічні ряди. У такий спосіб підсилена різнобічна семантика описаного поняття чи дії. Як семантико-стилістичні синоніми, що характеризують художнє багатство української лексики, розглядаємо такі ряди: *«<…> наша* ***свиня****, наша* ***льоха****, наша благодушна капловуха* ***паця*** *<…>»* [5, с. 36]); *«дзенькнули ланцюжки <…>,* ***заплюскотіло, задзюрчало, задзюрило****»* [5, с. 3]; *«<…> як попереду* ***загуло, затріщало, загутіло*** *<…>»* [5, с. 58]; *«клас радісно* ***хихикнув, засміявся, зареготів*** *<…>»* [5, с. 102]); *«<…> мені було байдужечки до їхньої* ***схожості, універсальності, конвейєрності*** *<…>»* [5, с. 106]; *«<…>* ***ревіли, стогнали, вили*** *обабіч машини»* [5, с. 116]. Кожен компонент таких синонімічних рядів має щось спільне з іншим у значенні й водночас доповнює загальне значення ряду індивідуальним відтінком.

Семантичної близькості в контексті повісті набувають інші слова-характеристики: *«<…> передзвін розхитаних спиць, що* ***теленькали****,* ***джеркотіли****,* ***бамкали****,* ***погримували*** *на різні голоси <…>»* [5, с. 9]; *«валкарі <…> апетитно й дружно* ***плямкали****,* ***жвакали****,* ***чамкали****»* [5, с. 54]; *«я булькотів щось* ***дурне****,* ***дріб'язкове****,* ***безпомічне*** *<…>»* [5, с. 100]; *«****Бог****, чи* ***доля****, чи* ***випадок****, чи* ***сила земного тяжіння*** *<…>»* [5, с. 101]; *«стражавілий сніг <…>* ***в'янув****,* ***западав****,* ***никнув****»* [5, с. 105] тощо. Таке вміле використання письменником загальновживаних та індивідуальних синонімічних рядів робить мовлення художнього тексту не лише багатим, а й емоційно насиченим, контрастним, досконалим.

Функціональну вагомість у гротескному сприйнятті тексту містять фіксовані у творі числівники. Вони не просто означають абстрактно-математичне число чи певну кількість однорідних предметів, а виражають додаткову підтекстову інформацію. Скажімо, на рівні прочитання досліджувані мовні одиниці сприймаються як елемент гіперболічного слова. Проте пильніша увага дозволяє виділити їхнє внутрішнє гротескне навантаження. Простежуємо його в тих контекстах, у яких автор послуговується складеними числівниками. Такі конструкції – спосіб зосередження уваги насамперед на нібито дійсному підрахунку. Комічний ефект супроводжує опис весілля персонажів: *«<…> парувало одна* ***тисяча сто сорок сім*** *апаратів <…>»* [5, с. 34]; *«привіз із бази* ***сто сім*** *возів густо-червоного морсового конценстату <…>»* [5, с. 34]; *«усі* ***тридцять три*** *дні бучного весілля <…>»* [5, с. 35]. Особливий гротескний відтінок має числівник, що характеризує кількість гостей: ***«тридцять восьмеро з половиною*** *пакульців та ирійців утопилися в морсі <…>»* [5, с. 35].

Як емоційно-оцінний чинник, що описує зажерливість тітки, діють числівники в іншому контексті: *«<…> і та смаженина пролежала на вітрині* ***три*** *роки,* ***сім*** *місяців і* ***дев'ять*** *днів <…>»* [5, с. 59]. Зауважимо, що важливу роль у цьому разі відіграють сполучувані з ними іменники, які вказують на протяжність часу. Інколи автор послуговується числівниками для підсилення емоційного враження від виконаних героями вчинків: *«Славко оббігав землю* ***тисяча сто двадцять дев'ять*** *разів по* ***51-ій*** *паралелі»* [5, с. 33]; *«я ж защібнув хвіртку на* ***сто двадцять сім*** *гарів»* [5, с. 38].

Підкреслено мотивувати гротескний задум автора в повісті можуть вдало дібрані ним імена та прізвища героїв. Зазначимо, що читач, дізнаючись номінацію персонажа, не одразу отримує уявлення про нього. Насамперед це пов'язане з тим, що адресат повинен осягнути задум прозаїка. Водночас вони є звичайними лексичними одиницями, семантика яких пов'язана із внутрішньою формою, що виступає посередником між змістом і звучанням слова. Скажімо, прізвище головного героя *Решето* сприймається самим пакульським хлопчиком як щось дріб'язкове, несуттєве. Семантично зумовленим є обраний ним псевдонім *Стрижень* (походить від слова *стрижень* – основної частини чого-небудь): *«<…> це звучить мужніше й серйозніше, бо що таке* ***Решето****?»* [5, с. 9].

Корекція тіткою свого імені сприймається як гротескна спроба автора висміяти намагання «вчорашніх селюків» «вибитися в люди». Ім'я *Федора*, яке поза контекстом має нейтральне семантичне забарвлення, у творі набуває негативного значення. Завдяки введенню автором графічного компонента вказаного імені *«фе-»* сприймається як зневажливий вигук *«фе»*. У прізвищі героя Андрія *Гнидки* спостерігаємо опосередкований зв'язок між художнім антропонімом та характером п'янички й веселуна. Смислові відтінки такої номінації очевидні.

Як відповідність характеру розглядаємо номінацію *Омелько Омелькович.* Подвійне використання лексеми *Омелько* дозволяє максимально співвіднести самого персонажа із персонажами української літератури, що мають таке ж ім'я. Найчастіше – це малоосвічені безграмотні про-

стаки. Такі асоціації підтверджені у творі оцінкою *«репаний пакулець»* [5, с. 96], що дає йому дядько.

Емоційне навантаження мають ужиті в повісті топоніми. Номінацію *Пакуль*, окрім достеменної назви населеного пункту на Чернігівщині, можна дешифрувати за словотворчими засобами. Основне емоційне навантаження несе непродуктивний префікс *па-*, який разом зі збірним іменником *куль* уже означає певним чином роз'єднаність, неузгодження. Таке різке до контрасту протиставлення рідного села відомому лише за книжками місту *Ирію* зроблене навмисно як цілком свідомий насміх над традицією сучасної літератури в зображенні ідилії сільського життя. Що ж до етимології топоніма *Ирій*, то, імовірно, це діалектний варіант «вирію» – теплого краю, куди відлітають на зиму птахи. Семантичне вмотивування очевидне: хлопчик ще з дитинства уявно мандрував до омріяного краю. Проте така символіка топоніма різко контрастує з реальним станом речей, адже місто зустріло Михайла передмістям із промовистою назвою *Кукуріківщина.* Іронічний підтекст, закладений автором у підборі номінацій, переплетіння в них високого та низького начал, наявність елементів пародії вказують на їх емоційне гротескне навантаження в тексті.

На тлі одиничних емоційно забарвлених лексем особливе місце відводимо цілісним синтаксичним конструкціям. Їх семантичне поле зумовлене відомими фольклорними (*«хоч **засвітило** те **сонечко в наше віконечко** повоєнної доби»* [5, с. 34]) та літературними (*«дядько до Михайла: **«нове життя нового прагне слова»** <...>»* [5, с. 10]) традиціями. Як конкретну ремінісцентну прив'язку до ситуації розглядаємо слова Тараса Бульби: *«Я тебе породив, я тебе й вб'ю»*, які пародійовані в устах дядька Дениса, коли він вбиває власне «дітище» – свиню в гаражі. Використання таких цілісних конструкцій у тексті найчастіше супроводжене пародійним елементом, репрезентованим через пафосне звучання буденних справ.

Найпоширенішими лексичними конструкціями, що засвідчують єдність художньої мови «Ирію» із джерелами народної, є фразеологізми. Відомо, що вони мають єдине, узагальнювальне, зазвичай експресивне значення. Однак прозаїк порушує закладене мовною нормою відтворення того самого компонентного складу, послуговується водночас окремим елементом лексичного цілого: *«я меланхолійно стежу за його роботою, хоч **мої кишки давно підігрували дядьковим** <...>»* [5, с. 54]; *«тут де взялися мурахи, холодні мов крижини, і поповзли мені від п'ят до тім'я <...>»* [5, с. 72]. Такий спосіб подачі вказує на нерозривній єдності з художнім полотном та виконує роль смислового центра, навколо якого групуються додаткові семантичні значення.

Інколи аналізовані мовні одиниці можуть набувати в тексті матеріального вираження, реалізованого через буквальне сприйняття письменником їх словесного наповнення. Гротескно в такому разі звучить поданий автором додатковий коментар: *«дід Євгрась **за словом до кишені не ліз**, воно лежало в нього напохваті»* [5, с. 37]. Специфічну функцію виконують у повісті фразеологізми-зрощення. Цілісні за мовною нормою, вони виключають словесне розширення своїх меж. Проте автор нівелює будь-які обмеження, подає індивідуальні характеристики: *«я старатливо **бив** у саду **березовим оцупком байдики** <...>»* [5, с. 71].

Висновки і пропозиції. Проілюстрований матеріал засвідчив, що в підборі емоційного лексикону повісті прозаїк послуговується найрізноманітнішими мовними одиницями, вдається до непродуктивних словотворчих засобів, насичує відомі поняття додатковими семантичними значеннями, вибудовує химерні конструкції. Таке вільне оперування словом створює гротескні каламбури. Оригінальність та індивідуальність виявляють себе в усьому: у конструюванні синонімічних рядів, підборі номінацій, характеристиці об'єктів чи подій за допомогою прикметників, розширенні меж фразеологічних одиниць тощо. Номінації як елемент емоційної лексики повісті найчастіше мають іронічний підтекст, що ґрунтується на взаємозв'язку високого та низького начал. Їх етимологічне наповнення – засіб творення гротескного образу. Перспективним у цьому напрямі дослідження вбачаємо подальше вивчення лексем повісті як складової частини гротескно наповнених авторських тропів.

Список літератури:

1. Бачишина О. Фразеологізми як засіб химеризації в повісті В. Дрозда «Ирій». *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 64. Ч. ІІ. С. 274–283.

2. Бравко О. Колористичні засоби художньої виразності у прозі Володимира Дрозда. *Слово і час*. 2019. № 8. С. 78–97.

3. Головко Л., Гладкова М. Міфопоетика повісті В. Дрозда «Ирій». *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини :* спільний українсько-румунський науковий журнал. 2018. № 3 (19). С. 63–66.

4. Гурбанська А. Гумористично-сатирична парадигма у творчості Володимира Дрозда. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)». 2017. Вип. 7. С. 206–216.

5. Дрозд В. Вибрані твори : у 2-х т. Київ : Рад. письменник, 1989. Т. 2 : Повісті, романи. 552 с.

6. Жулинський М. І буде сотворений майстром світ. *Слово і час*. 2004. № 8. С. 3–9.

7. Кобилко Н. Кольорова символіка образу дороги в химерному прозописьмі Володимира Дрозда та Валерія Шевчука. *Львівський філологічний часопис :* науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. № 5. 2019. С. 65–68.

8. Коноваленко Т. Химерна й магічно-реалістична проза В. Дрозда та С. Рушді. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. № 3 (13). С. 203–209.

9. Майдаченко П. «Химородність» творів В. Дрозда. *Комічне в сучасній українській прозі*. Київ : Дніпро, 1991. С. 38–84.

10. Пасік Н., Воєводіна Г. Подвійна актуалізація і розгорнута фразеологічна метафора в химерній прозі Володимира Дрозда. *Література та культура Полісся :* збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». Вип. 77. № 3. Ніжин : Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя., 2014. С. 157–167.

11. Січкар О. Жанрово-стильове розмаїття прози В. Дрозда. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2006. Вип. 28. С. 199–204.

12. Яворський А. Поліська лексика в романі Володимира Дрозда «Листя землі». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 6 (307). С. 154–158.

13. Яструбецька Г. Експресіоністичний вимір роману «Листя землі» Володимира Дрозда. *Слово і час.* 2013. № 12. С. 82–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_12_21.

14. Яшина Л. Проза Володимира Дрозда : міфопоетичний дискурс. Дніпропетровськ, 2003. 132 с.

Pogorila S. G., Timchuk I. M. LANGUAGE AND STYLISTIC UNITS OF EXPRESSION OF A GROTESIC CONCEPT IN THE STORY OF V. DROZD "IRIY"

The article presents a comprehensive analysis of the emotionally colored tokens of the artistic canvas of V. Drozd's story "Iriy", capable of realizing the grotesque idea of the writer. Their linguistic and stylistic potential is characterized. The role of the main language units in the expression of the author's creative style, peculiarities of his thinking and poetics is clarified. Operating on the fundamentally important provisions previously expressed regarding the work of V. Drozd, it is established that the development and transformation of the emotional lexicon of the story "Iriy" is one of the important features of the grotesque subtext. Not only generalized the main features of token expression, but also significantly supplemented their linguistic and stylistic potential, which allows to clarify the internal organization of these units, enriches and complements existing ideas about the mobility of the lexical layer in the literary text, explains the most important patterns of its selection.

It has been established that even in the usual combination of words in the text of the story there is dissent and semantic inversion, delimitation of the permanent relationship "word-concept". It was found that the emotional and expressive content of the author's neoplasms, their aesthetic motivation and imagery are aimed at creating a comic effect, which often has a grotesque tone. The most frequent linguistic and stylistic devices of the writer are described: use of suffixes of coarseness, spatial words, combination of lexically incompatible components, saturation of emotionally colored elements, strengthening of various semantics of the described concept or action by means of synonymous series, compound numerals The grotesque context of integral syntactic constructions, the semantic field of which is conditioned by known folklore and literary traditions, is studied. It is noted that the grotesque idea of the author in the story can be motivated by the names and surnames of the heroes chosen by him.

Key words: *Volodymyr Drozd, linguistic stylistic units, whimsical prose, emotional vocabulary, grotesque, story "Iriy".*

УДК 811.161.2'373.21
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/10

Романенко К. М.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ТОПОНІМІЧНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ «СИНДРОМ ЛИСТОПАДУ, АБО HOMO COMPATIENS"

Статтю присвячено дослідженню питання функціонування топонімічних концептів у романі Валерії Амеліної «Синдром листопаду, або Homo Compatiens". Зосереджено увагу на специфіці використання топонімів у структурі художнього твору.

Доведено, що топонімічна концептосфера відбиває культурологічну ситуацію в той чи той історичний період, тобто деякі знання про світ деформуються через топонімічні концепти й актуалізуються під впливом змін. Топоніми у структурі твору посідають особливе місце, тому що є стилістично маркованими. На основі аналізу зазначеного твору виявлено 78 топонімічних одиниць (хороніми, сувероніми, районіми, астіоніми, пагоніми, урбанонім, дендронім, агорономіми, годоніми, ороніми, гідронім, астронім), які проаналізовано з урахуванням семантико-структурних та національно-асоціативних ознак досліджуваних лексем. Топонімічна система роману розгалужена й, номінуючи реальні географічні об'єкти, посилює правдивість і реалістичність оповіді.

У роботі наголошено, що більшість топонімічних концептів безпосередньо вербалізують локалізацію подій, що визначає стилістичну нейтральність досліджуваних мовних одиниць. Виокремлено два концептуальні поля: перше пов'язане з негативними відтінками значень, а друге – із символічними географічними назвами. Макроконцептом у структурі твору визнано концепт Майдан. З урахуванням контексту висвітлено експлікацію політичних паралелей у концептуальні топонімічні пари. Доведено, що саме контекст сприяє появі додаткових конотацій в аналізованих концептах. Сюжетотвірна, локалізаційна та хронотопічна функції географічних назв є домінантими в романі «Синдром листопаду, або Homo Compatiens".

Це дослідження дасть змогу з'ясувати доречність використання топонімічних концептів, окреслить їхню специфіку і функційний потенціал в аналізованому романі. Топонімічні концепти є повноцінними компонентами художнього твору, допоміжними засобами характеристики персонажів або історичної події.

Ключові слова: *топонімічний концепт, макроконцепт, топонімічний простір, опозиція «свій» – «чужий», оцінна конотація.*

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних студіях актуальним є твердження про те, що в мові відбито особливості мислення носіїв мови. Мова, яка створювалася століттями, фіксує появу та зникнення різноманітних назв речей. Особливо показові в цьому аспекті топоніми, що мають велике пізнавальне значення. Розвиток топонімічної проблематики стає очевидним і нині набирає обертів, але складні завдання, пов'язані з інтерпретацією географічних назв, з аналізом їхньої структури, семантики і функціонування, ще потребують поглибленого вивчення. В ономастичній науці протягом останніх десятиліть активізувався інтерес саме до топонімічних концептів, уживаних у художньому тексті. На думку О. Немировської, топонімікон посідає особливе місце у тканині художнього твору, оскільки «топоніми підпорядковуються загальним законам художності тексту, містять експресивність і стилістичну маркованість. Саме вони визначають просторову домінанту художнього тексту» [14, с. 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність статті пов'язана із загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на осмислення концептуальної картини світу й аналізу онімного простору художнього твору у площині когнітивної лінгвістики. На нашу думку, уваги потребує визначення функцій топонімів і встановлення когнітивної динаміки топонімічних концептів у структурі сучасних творів. Щодо функціонування онімів у художніх творах О. Карпенко зауважував, що «оніми надають художньому творові барвистості й чарівності, як доречно вжиті спеції поліпшують смак страви» [7, с. 74].

У системі загальної теорії художньої топоніміки маємо низку праць і в україністиці, і в русистиці (О. Карпенко [7; 8], Ю. Карпенко [9], Г. Лукаш [12], М. Мельник [9], О. Немеровська [14], О. Саврей [15], В. Суперанська [17], М. Фененко [19] й інші). До актуальних наукових розвідок відносимо дослідження Н. Величко [2], Т. Врублевської [3], Л. Голоюх [4], Т. Кальченко [6], О. Мороз [13]. Натепер літературні топоніми опрацьовано у творах багатьох відомих письменників: В. Винниченка, А. Кащенка, Л. Костенко, О. Гончара, Г. Тютюнник, Лесі Українки, І. Франка, М. Хвильового, Т. Шевченка, Ю. Яновського. Проте топонімікон сучасної української жіночої прози проаналізовано лише в небагатьох працях і, зокрема, у творчості О. Забужко (І. Левчук [11], О. Сколоздра-Шепітко [16], Т. Шепелюк [11]).

Топонім, за визначенням О. Мороз, – «це одиниця мови, що має особливу семантику, потужний експресивний потенціал, а також є національно маркованою» [13, с. 351]. Щодо експлікації поняття саме топонімічного концепту Л. Дмитрієва влучно зауважує, що така когнітивні одиниця функціонує як «ментальне утворення, яке акумулює знання суб'єкта про просторовий вимір, пучок смислів, відображення ціннісної орієнтації суб'єкта» [5, с. 68]. Топонімічна система доречно функціонує в контексті когнітивного аналізу тих чи тих мовних одиниць, тому дослідження цих концептів допомагає отримати нову інформацію про поняття топонімічного концепту, а також його структуру. Формування знання щодо географічних концептуальних мовних одиниць є одним із чинників розвитку окремої системи, під якою розуміють «відому єдність побудови топонімів тієї чи тієї території, зумовленої спільністю психологічних характеристик населення, своєрідним напрямом його мислення, спільністю сприйняття навколишньої дійсності» [17, с. 51]. Топонім може репрезентувати один або кілька шарів топонімічного концепту, залежно від цього змінюється їхнє функційне навантаження. Отже, топонімічний концепт є динамічною структурою і може видозмінюватися залежно від типу об'єкта, з яким він пов'язаний у системі нашого знання про світ.

Постановка завдання. Серед власних назв у художньому творі топоніми посідають особливе місце, адже вони підпорядковані законам художнього тексту, є експресивно і стилістично маркованими та визначають топос [14, с. 83]. На думку О. Мороз, топоніми є повноцінними компонентами художнього твору, тому що «забезпечують насамперед реальність відтворення певних подій, тобто реалізують своє топонімічне значення, окреслюють водночас певний простір, у межах якого триває сюжетна лінія, діють головні та другорядні персонажі» [13, с. 352]. Через те, що творчість Вікторії Амеліної ще не вивчалася із цього лінгвістичного погляду, це дає підстави говорити про актуальність вивчення топонімічних концептів у творчості сучасної письменниці. Отже, метою статті є аналіз топонімічного концептуального простору роману «Синдром листопаду, або Homo Compatiens".

Виклад основного матеріалу. Вікторія Амеліна – постать однозначно неординарна, маючи досвід в IT-галузі, розпочала письменницьку діяльність, дебютувала в літературі саме з романом «Синдром листопаду, або Homo Compatiens". Цей текст, як уважає сама авторка, «про дорослішання як подолання егоїзму заради справжнього дієвого співчуття – зокрема й національного егоїзму. Про можливість врятувати одне одного як, певно, єдину можливість для порятунку» [10]. Вікторія Амеліна має чітку громадську позицію, виступає із промовами і бере участь в акціях, тому недивно, що події роману розгорталися в час цілої мережі революцій у різних країнах і закінчилися на Майдані наприкінці лютого 2014 р. У творі фіксуємо чималу кількість топонімів і вбачаємо доречність в їх докладному аналізі з урахуванням семантико-структурних та національно-асоціативних ознак досліджуваних лексем. Для авторки географія в широкому сприйнятті є важливою для творчості, в інтерв'ю вона зауважує, що «через місцевість можна побачити й зрозуміти людей. А люди – найважливіше» [10]. Отже, можемо стверджувати, що вживані в тексті твору топонімічні одиниці відіграють значну роль у сприйнятті образності й концептуального простору загалом.

У романі Вікторії Амеліної «Синдром листопаду, або Homo Compatiens» зафіксовано 78 топонімічних одиниць, які проаналізуємо докладно.

Назви частин світу – хороніми (*Європа, Африка*), напр.: *Їхати <...> я не міг, я перебував у* ***Європі*** *нелегально* [1, с. 186]; *Аби допомогти якомога більшій кількості людей, він <...> далі автостопом і потягами подався блукати* ***Африкою*** [1, с. 196].

Назви незалежних держав – сувероніми (*Україна, Англія, Італія, Грузія, Іспанія, Лівія, Саудівська Аравія, Росія, Джумхурійят Міср аль-Арабія, Шрі-Ланка (Цейлон), Алжир, Ліван, Йорданія, Чорногорія, Болгарія, Туреччина, Філіппіни, Єгипет, Туніс, Сирія, Лівія, Ніге-*

рія, Чехословацька Соціалістична Республіка, Радянський Союз), напр.: *Я з грудня приймав сигнали SOS із сусіднього* ***Алжиру****, з* ***Лівану****,* ***Йорданії****, тепер я плакав разом із батьками тих дітей, що палили себе, як Буазізі – так безглуздо, так боляче* [1, с. 208]; ***Чорногорії*** *або* ***Болгарії****. Може, до* ***Туреччини****?* [1, с. 226].

Назви адміністративних частин країни: автономії, області, округи – районіми (*Крим, Західна Україна, Чечня, Сицилія, Краснодарський край, Львівська область, Тернопільщина, Захід*), напр.: *Вамбо бував у <…>* ***Західній Україні*** [1, с. 57]; *Ця лайка з говірками одразу* ***Краснодарського краю*** *і* ***Львівської області*** *(а може,* ***Тернопільщини****, я там знаю) <…>* [1, с. 179].

Назви міст – астіоніми (*Київ, Владивосток, Львів, Венеція, Самара, Париж, Токіо, Будьонівск, Грозний, Сіді-Салах, Сіді-Бузид, Одеса, Каїр, Прага, Дніпропетровськ, Воркута, Будапешт, Катманду, Коломбо, Москва, Бостон, Єкатеринбург, Чибок*), напр.: *Я бачив, як викрили секту «Аум Сенріке», що здійснила теракт у* ***Токіо*** *<…> як захопили лікарню в якомусь* ***Будьонівську*** [1, с. 89]; *Крикливі діти, що гасають біля підніжжя пірамід так само, як біля свої під'їздів, десь там у* ***Дніпропетровську****,* ***Воркуті****,* ***Будапешті*** [1, с. 182].

Назви сільських територій – пагоніми (*Нєлєповка, Гамаліївка, Щасливе*), напр.: *Якщо він виживе, то стане геть іншим, зав'яже і поїде туди, у* ***Нєлєповку****, допоможе матері з городом, полагодить стайню, помалює вишні в саду від шкідників, хату вибілить* [1, с. 95]; *Так, ніби тут лежить не колишній (а чи справді колишній?) головоріз <…> а якась баба Люба з* ***Гамаліївки*** [1, с. 105].

Назва міського топографічного об'єкта – урбанонім (*Патріарші стави*), напр.: *По-перше, я є, хоч суперечки про це точаться давно і практично всюди, від* ***Патріарших ставів*** *і до Інтернету* [1, с. 22].

Назва парку – дендронім (*Маріїнський парк*), напр.: *Народу навалило повний* ***Маріїнський парк*** *<…>* [1, с. 275].

Назви площ – агороніми (*площа Сан-Марко, площа Тахрір, Михайлівська площа, площа Майдан Незалежності*), напр.: ***Площа Сан-Марко*** *заповнена дивними людьми – вони ніби й не люди зовсім, істоти у масках* [1, с. 51]; *На* ***площі Тахрір*** *так мало людей і вже є поліція* [1, с. 209].

Назви вулиць – годоніми (*вулиця Городецького, вулиця Хрещатик, вулиця Юрія Коцюбинського, вулиця Михайла Коцюбинського, вулиця Шовковична, вулиця Грушевського, вулиця Інститутська, Кловський узвіз*), напр.: *Я йду по* ***Городецького*** [1, с. 229]; *Я повернув на* ***Хрещатик*** *із завмиранням серця* [1, с. 241].

Назви гір – ороніми (*Карпати, Гімалаї*), напр.: *Вамбо бував <…> в* ***Карпатах*** [1, с. 57]; *Неважливо <…> чи прилаштовуючись коло бочки, одягнений у дорогу туристичну куртку – у такій можна було б не замерзнути навіть у* ***Гімалаях*** *<…>* [1, с. 250].

Назва водних об'єктів – гідронім (*Ніл*), напр.: *Він <…> потім взагалі поїхав геть далеко, туди, де, як він вважав, горя найбільше – піднявся в гору за течією* ***Нілу*** *<…>* [1, с. 196].

Назва окремої зірки, а також сузір'я, галактики, туманності – астронім (*Марс*), напр.: *Можливо, я <…> занадто вірив у технічний прогрес і те, що наші космічні кораблі от-от полетять на* ***Марс*** *(звісно, не без мене)* [1, с. 118].

У романі значна кількість топонімів реальні, хоча в самому творі реальність подекуди переходить у містику і нерідко повертається до неї. Зауважимо, що топонімічна система роману розгалужена, однак деякі оніми фіксуємо в тексті лише одноразово. Однією з важливих особливостей використання топонімів у досліджуваному тексті є їх уживання в наявних конотаціях, тобто не натрапляємо на реально зашифровані мовні одиниці. Такий особливий вплив на читача наближує його до розповіді й підсилює правильне сприйняття художнього авторського задуму. Уживання реальних географічних назв у тексті роману акумулює правдивість і реалістичність оповіді.

Головний герой твору, частина із життя якого покладена в основу сюжету, є людиною, яка пережила буремні 90-ті рр., адаптувалася до соціальних змін і дожила до днів Майдану, саме тому доречними в тексті є топоніми-історизми, зокрема: *Чехословацька Соціалістична Республіка, Радянський Союз*. Реальність буття головного персонажа посилено біографічними подіями, пов'язаними з топонімічним концептом *Київ*, який є фактичним місцем перебування героя впродовж усього роману. Топонім *Київ* є нейтрально забарвленим, адже навколо нього сформовано реальні обставини міського буття. Наприклад: *Тітка привезла мене до дитбудинку у передмісті* ***Києва*** [1, с. 32]; *Як зараз пам'ятаю, батьки не могли зорієнтуватись, боялись, що не знайдуть квартири – так і було, бо в* ***Києві*** *є дві вулиці Коцюбинського – Юрія і Михайла* [1, с. 267].

Утім, належність топонімічних концептів до експресивних мовних одиниць суперечностей не

викликає, тому доречно звернути увагу на стилістичний аспект їх функціонування. Водночас майже третина географічних назв відзначається нейтральністю. Це підтверджує їх поодиноке вживання у творі із прямою конотацією – локалізацією подій, напр.: *Переліт до* ***Шрі-Ланки****, а там – найняти рибалку чи вмовити капітана зійти з курсу, наважитися на гак – звичайно, за серйозну суму, серйозну за мірками* ***Цейлону*** [1, с. 201]; *У готель я більше не вертаюся – грошей і так замало, я не потягну і таксі до готелю, і літак до* ***Коломбо****, а там ще потрібно знайти якогось рибалку і доплисти* [1, с. 200]. Від локалізації персонажів залежать особливості їх образного зображення, зокрема походження та відбиття ідейних пріоритетів.

Топоніми з експресивним значенням утворюють окреме концептуальне поле, характеризоване негативними відтінками значень, пов'язаними з політичними протестами (*Алжир, Ліван, Йорданія, Туніс, Сирія, Лівія, Нігерія, Прага, Грузія*), терактами (*Росія, Токіо, Будьонівск, Бостон*), війною (*Чечня, Грозний*), бандитизмом (*Чибок*), матеріальним занепадом країн (*Катманду*), стихійним лихом (*Філіппіни*). Виокремлюємо також концептуальне поле, що відзначається топонімами з ідеалізованим значенням, сформованим позитивними описами тих чи тих країн: *Англія* (у книзі, про яку говорить навіть пірат з білою хустиною), *Італія* (гарні вулички із човнами замість трамваїв і привітними людьми), *Іспанія* (мрія про щасливу старість), *Париж* (з відомими модельними агентствами). На окрему увагу заслуговує вербалізація топонімічного концепту *Венеція*, який прагматично значущий (відіграє значну роль у долі головного персонажа й акцентує увагу на психічній девіації героя) у контексті роману, стає окремим образом міста іншого виміру. Проте не лише іншомовні географічні назви залучаємо до концептуального поля з позитивним відтінком значення. Позитивно забарвленими є пагоніми *Нєлєповка* і *Гамаліївка*, які експлікують назви українських сіл, де *Нєлєповку* вважаємо протиставленням бандитизму й нещасливому минулому одного з героїв, а *Гамаліївку* – уособленням людської простоти.

Одним із домінантних концептів у романі Валерії Амеліної є топонім *Майдан*. Вербалізацію цього концепту авторка зосереджує наприкінці твору, що вможливлює відсутність надмірного пафосу в романі. Водночас «майданна» тема доречно ввійшла до концептуального простору роману. Мовне конструювання топонімічного концепту *Майдан* розпочинається ще з інтерпретації назви роману, де листопад перегукується з початком суспільних заворушень. Надалі цей образ вербалізовано метафоричними вкрапленнями, напр.: *таблетка від Майдану*, *Майдан обступав мене*, *Майдан огортав мене*. Можемо стверджувати, що згодом розвиток сюжету формує макроконцепт *Майдан*, який водночас змінює свої географічні обрії, тобто набуває семантики історичної події. Як макроконцепт аналізована мовна одиниця розширюється подальшим членуванням на годоніми та дендронім, які під час розгортання сюжету структурують перебіг подій у романі: *вулиця Хрещатик – вулиця Шовковична – вулиця Грушевського – вулиця Інститутська – Кловський узвіз – Маріїнський парк.*

Варто зауважити, що значущість відбиття теми «Революція гідності» у досліджуваному романі сприяла появі в тексті твору топонімічних паралелей: *Майдан у Києві – майдан Тахрір у Єгипті*, які пов'язані суголосними обставинами розгортання народного опору.

Топонімічний простір роману яскраво відбито також у контексті опозиції «свій» – «чужий». Зауважимо, що стереотипність у змалюванні обставин розповіді в цьому разі відіграє значну роль для розуміння структури концептуального простору роману. Прикладом цієї опозиції є емоційна суперечність дружини головного героя, яка впродовж твору вмовляє чоловіка поїхати на відпочинок саме за кордон (*Чорногорія*, *Болгарія*, *Єгипет*, *Туреччина*), аніж обрати вітчизняні курорти (*крім Одеси, крім цього совдепівського Криму*). Влучним також є приклад топонімічної пари, яка сформувалася з урахуванням контексту твору, у якому концепт *Європа* (*Захід*) є чітким протиставленням ісламським країнам: *Я боюсь, що* ***середовище Аль-Азхару*** *зробить сина прихильником традиційних течі, занадто традиційних, настільки, що матір сховає ті* ***фотографії з Європи*** *назавжди у темній шафі для мотлоху* [1, с. 211].

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз роману Вікторії Амеліної «Синдром листопаду, або Homo Compatiens" засвідчив те, що топоніми є продуктивним компонентом у структурі твору. Досліджені географічні назви формують окремі концептуальні поля і своєрідні топонімічні масиви, вони є також допоміжними засобами характеристики персонажів або історичної події. Топонімікон у творі здебільшого насичений додатковими конотаціями, які подекуди формують цілий образ географічної місцевості. Специфіка топонімічного концептуального про-

стору аналізованого роману вмотивована контекстом, саме тому більшість топонімів набувають емоційного значення в межах описаних обставин, до яких вони введені. Щодо функцій, які виконують топонімічні концепти, домінантними є сюжетотвірна, локалізаційна та хронотопічна, а синтагматична роль досліджуваних мовних одиниць у контексті твору потребує окремого дослідження.

Список літератури:

1. Амеліна В. Синдром листопаду, або Homo Compatiens. Харків : Віват, 2015. 288 с.
2. Величко Н. Топонимический концепт «Крым» как основа лингвокультурологического пространства Крым. *Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования*. Симферополь, 2013. С. 30–32.
3. Врублевська Т. Топонімічні концепти у руслі лінгвоконцептуальних досліджень. *Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe :* Zbiór raportów naukowych, Warszawa, 27–28.02.2015. Warszawa, 2015. С. 125–131.
4. Голоюх Л. Вербалізація концептів простору в романах Й. Струцюка. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2011. Вип. 1. С. 35–38.
5. Дмитриева Л. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимики Алтая). Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета, 2002. 254 с.
6. Кальченко Т. Топоніми у поетичній мові В. Герасим'юка : функціонально-семантичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 74. С. 64–67.
7. Карпенко О. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики.* 2000. Вип. 4. С. 68–74.
8. Карпенко О. Концептуалізація власних назв у художньому творі. *Записки з ономастики*. 2002. Вип. 6. С. 80–88.
9. Карпенко Ю., Мельник М. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса, 2004. 215 с.
10. Коцарев О. Світ змінюють не революції, а історії, розказані про них. *День.* 2015. № 96. URL: http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/svit-zminyuyut-ne-revolyuciyi-istoriyi-rozkazani-pro-nyh (дата звернення: 10.04.2021).
11. Левчук І., Шепелюк Т. Топонімікон роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу». *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. Вип. 14. С. 105–111.
12. Лукаш Г. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
13. Мороз О. Топоніми як компоненти художнього тексту (на матеріалі роману «Сонячна машина» В. Винниченка). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. № 15. С. 351–355.
14. Немировська О. Топонімікон як актуалізатор художнього простору (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2005. Вип. 8. С. 83–93.
15. Саврей О. Функціонування топонімів у прозових творах О. Кобилянської. *Записки з ономастики*. 2005. Вип. 9. С. 104–113.
16. Сколоздра-Шепітко О. Літературно-художня онімія роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6 (3). С. 225–236.
17. Суперанская А. Теория и методика ономастических исследований. Москва : Наука, 1986. 256 с.
18. Таранова Н. До питання про класифікацію топонімів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2015. № 2. С. 15–20.
19. Фененко М. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. Київ, 1965. 128 с.

Romanenko K. M. TOPONYMIC CONCEPTUAL SPACE OF THE NOVEL "NOVEMBER SYNDROME, OR HOMO COMPATIENS" WRITTEN BY VICTORIA AMELINA

The article is devoted to the study of the functioning of toponymic concepts of the novel "November Syndrome, or Homo Compatiens" written by Valeria Amelina. The focus is on the specifics of the use of toponyms in the structure of the work of art.

The fact that the toponymic conceptosphere reflects the culturological situation in a particular historical period is confirmed, some knowledge about the world in the form of toponymic concepts is deformed and actualized under the influence of changes. Toponyms have a special place in the structure of the work because they are stylistically marked. 78 toponymic units (choronyms, sovereonyms, districts, astonyms, pagonyms, urbanonyms, dendronyms, agronomies, hodonyms, oronyms, hydronyms, astronomes) were identified, which were analyzed taking into account semantic-structural and national-associative features.

The toponymic system of the novel is branched, and the concepts of real origin, which enhances the truthfulness and realism of the story.

The paper emphasizes that the direct connotation of most toponymic concepts verbalizes the localization of events, which indicates the stylistic neutrality of the studied language units. As for the stylistic affiliation of toponyms, the work identifies two conceptual fields: the first is associated with negative shades of meaning, and the second – idealized geographical names. The Maidan concept is recognized as dominant. Given the context, the explication of political parallels into conceptual toponymic pairs is highlighted. It is noted that the context contributes to the emergence of additional connotations in the analyzed concepts. Accordingly, the plot-forming, localization, and chronotopic functions of geographical names are dominant in the novel November Syndrome, or Homo Compatiens.

This study allows us to determine the appropriateness of the use of toponymic concepts, outline their specificity and functional potential in the analyzed novel. The article proves that toponymic concepts are full-fledged components of a work of art, auxiliary means of characterization of characters or historical event.

Key words: *toponymic concept, macroconcept, toponymic space, opposition "own" – "foreign", evaluative connotation.*

УДК 811.161.2-108
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/11

Рудь О. М.
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СКЛАДНІ СЛОВА В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз складних слів, що функціонують у поетичних текстах Ліни Костенко. Розглянуто потрактування поняття «складне слово» у сучасному мовознавстві, окреслено поняття «композит» та «юкстапозит».

Встановлено, що найчисленнішими в текстах Ліни Костенко є композитні іменникові найменування, складні прикметники вживаються рідше. Зафіксовано поодинокі випадки використання складних дієслівних та прислівникових номінацій.

Проаналізовано такі структурно-морфологічні типи композитних іменників: «іменник + дієслово», «числівник + іменник», «прикметник + іменник», «дієслово + іменник», «прислівник + дієслово», «займенник + іменник», «займенник + дієслово», «іменник + іменник». Встановлено, що для індивідуального стилю Ліни Костенко характерними є іменники-юкстапозити, утворені на основі прикладкових сполук шляхом складання компонентів із різним граматичним родом, синонімічного зближення компонентів та конструкції із семантично рівноправними іменниками.

З'ясовано, що серед складних прикметників домінують композитні утворення таких структурних типів: прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі іменник чи займенник; композити, що утворюються від прикметників, які узгоджуються з іменниками чи підпорядковують собі іменники; прикметники, утворені на основі поєднання іменника із числівником, займенником тощо. Прикметникові юкстапозити Ліни Костенко утворені повторенням того самого чи синонімічного слова.

Поетеса активно використовує як традиційні складні найменування, зафіксовані в загальномовних словниках, так і індивідуально-авторські, утворені за внутрішніми законами розвитку мови, за певними зразками. Утворення складних слів зумовлюється тенденцією до лаконізму мовлення, до стислості, влучності вираження думки.

Складні слова в аналізованих текстах семантично різнопланові, вони номінують різноманітні предмети, явища, поняття навколишньої дійсності, називають різні відтінки кольору, характеризують зовнішність людини, розкривають риси її характеру, її внутрішній світ, передають індивідуально-авторське ставлення до навколишнього світу, подій, життя суспільства тощо.

Ключові слова: *складні слова, юкстапозити, композити, оказіоналізми, структурно-морфологічні типи, словотвірний зразок.*

Постановка проблеми. Серед українських поетів другої половини XX – початку XXI ст. виділяється постать Ліни Костенко – неперевершеного майстра поетичного слова. «Саме мовотворчість Ліни Костенко, – наголошує С. Єрмоленко, – становить мірило розвитку української літературної мови другої половини XX ст. в її поетичному жанровому різновиді» [2, с. 7]. У кожному віршованому рядку поетеси закладений глибинний зміст, звучить громадянська позиція, її глибокі роздуми над сущим і прийдешнім.

«Мова творів Ліни Костенко – це глибока криниця, з якої можна брати і брати джерельну воду, вона робить її творчість неповторною, цікавою і багатою своїми виражальними засобами» [1, с. 134]. Кожне слово Ліни Костенко – надзвичайно емоційне, символічне, виразне, у ньому – душа автора, його думки і почуття. Складні слова, яким належить вагоме місце в мовотворчості поетеси, є одним із конденсованих засобів художньої виразності, емоційної насиченості, засобом передачі авторської позиції, світобачення і світосприймання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складні слова в українській лінгвістиці вивчаються за їхнім морфемним складом, словотвірною структурою, семантикою. У наукових працях Л. Азарової, М. Доленко, Н. Клименко, О. Мізіної, З. Олійник, О. Поліщук, Л. Пашко, О. Селіванової та інших знаходимо детальну характеристику

складних слів, їх структурно-семантичних типів та синтаксичних функцій. Функціонування складних слів у мові художньої літератури вивчають А. Дем'янюк, Р. Коца, Т. Крупеньова, Н. Лісняк, В. Максимчук, І. Мислива-Бунько й інші.

Поетична мова Ліни Костенко стала об'єктом дослідження наукових праць таких мовознавців, як: А. Висоцький, Г. Горох, Г. Губарева, І. Дишляк, С. Єрмоленко, В. Калашник, О. Крупко, Н. Мех, Л. Савченко, М. Стецик, В. Щербатюк та інші. Так, стилістичні особливості поетичних творів Ліни Костенко аналізує Г. Горох, вербалізацію концепту *земля* в поезії майстра слова розглядає О. Крупко, синоніміці поетичного мовлення Ліни Костенко присвячені наукові розвідки В. Щербатюк. Однак поза належною увагою дослідників залишаються складні слова Ліни Костенко, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є структурно-семантичний аналіз складних слів, що функціонують у поетичних текстах Ліни Костенко. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) розглянути потрактування поняття «складне слово» у сучасній лінгвістиці; 2) визначити частотність уживання складних слів у поетичному мовленні Ліни Костенко; 3) розглянути структурно-морфологічні типи та семантику складних слів, виявлених у досліджуваних текстах.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до потрактування поняття «складне слово». І. Мислива-Бунько називає такі характеристики, що вкладені в сутність цього терміна і зумовлюють різноманітність наявнх визначень: морфемна структура слова; спосіб творення; семантична єдність компонентів складання; співвіднесеність складного деривата із синтаксичною структурою; принцип аналогії тощо [5, с. 7]. Аналіз наукових праць українських мовознавців (Л. Азарова, К. Городенська, В. Горпинич, Н. Клименко, І. Мислива-Бунько, Н. Родзевич, О. Селіванова й інші) дозволив розглядати складне слово як цілісно оформлену лексичну одиницю, побудовану за внутрішніми законами розвитку мови поєднанням двох або більше слів, основ чи коренів, які вступають у синтаксичні зв'язки підрядності чи сурядності і зберігають свої лексичні значення. Складні слова поділяють на композити (слова, утворені складанням основ), юкстапозити (слова, утворені поєднанням цілих слів) і абревіатури (слова, що виникли внаслідок скорочення компонентів твірного словосполучення).

Складні слова відзначаються емоційністю, образністю, здатністю служити місткими найменуваннями предметів, явищ і понять матеріального і духовного життя народу, надають певного стилістичного забарвлення контексту, передають авторське ставлення до зображуваного, що і зумовлює частотність їх уживання у поетичних текстах.

Джерельною базою нашого дослідження послужили збірки поетичних творів Ліни Костенко «Вибране» та «Триста поезій», у яких виявлено 327 складних утворень, що свідчить про високу словесно-художню майстерність автора. Найчисленнішими в текстах поетеси є іменникові найменування – 202 одиниці (61,8%), складні прикметники вживаються рідше – 107 одиниць (32,7%). На дієслівні та прислівникові номінації припадає 5,5%, відповідно 1,8% (6 одиниць) і 3,7% (12 одиниць) (рис. 1). У поетичних текстах Ліни Костенко абревіатури нами не зафіксовані.

Досить поширеними в мовотворчості Ліни Костенко є іменники-композити (45%). Найбільшу кількість становлять утворення, в основі яких – підрядна конструкція типу «іменник + дієслово»: *водопій* – воду пити, *ґрунтознавство* – ґрунти знати, *землетрус* – землю трусити, *злодійство* – зло діяти (творити), *зорепад* – зорі

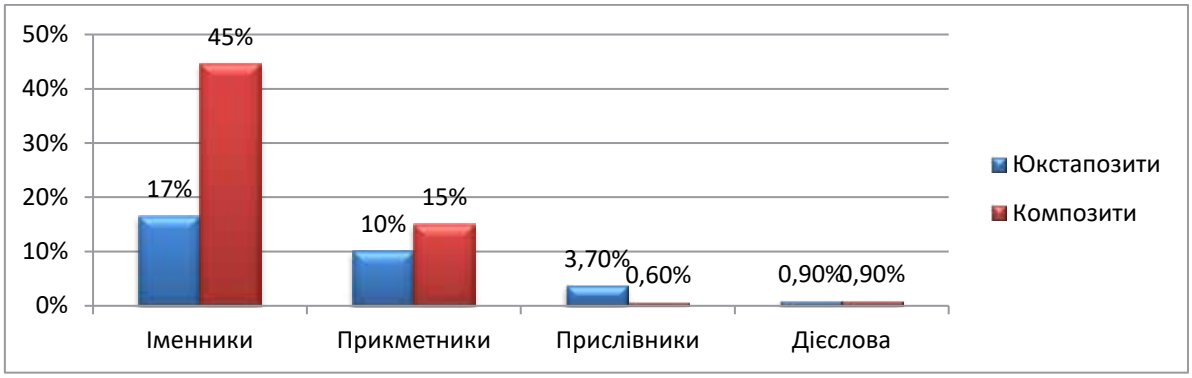

Рис. 1. Кількісний аналіз складних слів у поетичних текстах Ліни Костенко

падають, *кровопролиття* – кров проливати, *листопад* – листя опадає, *місяцехід* – місяцем ходити, *сонцестояння* – сонце стоїть тощо.

За словотвірним зразком «іменник + дієслово» утворюються назви осіб за професією, видом занять, діяльністю, учинками тощо: *добродій*, *злодій*, *лісоруб*, *мореплавець*, *полководець*, *хлібороби*. Переважно це загальномовні композити, що зафіксовані у словниках. У поезії Ліни Костенко вони служать образним засобом змалювання певної історичної епохи, окремих історичних постатей та народу загалом: *«Понад Дніпром жили все* ***хлібороби****, / що звав їх Геродот – борисфеніти»* [3, с. 427]; *«Якщо були у скіфів* ***полководці****, / і Анахарс, брат Савлія, мудрець, – / то що, у скіфів не знайшлося хлопців, / котрі могли в руці держать різець?»* [3, с. 439].

Серед композитних іменників структурно-морфологічного типу «іменник + дієслово» виділяються оказіональні утворення, які передають авторське сприйняття світу: *«Божевілля моє, божемилля, /* ***богомілля*** *моїм сльозам! / Один-єдиний дотик абсолютного – / моя душа відкрилась, як Сезам»* [4, с. 22]; *«Отак воно і йдеться до руїни. / Отак ми й загрузаємо в убозтво. / Є боротьба за долю України. / Все інше – то велике* ***мискоборство****»* [4, с. 269].

В українській мові оказіоналізми часто утворюються за аналогією, за вже існуючими в мові словотвірними моделями. Так, за аналогією до іменника *листопад* Ліна Костенко утворює композит *сонцепад*, чим досягається емоційність, образна виразність: *«Рве синій вітер білі посторонці. / А в серці літа – щедрий* ***сонцепад****»* [3, с. 333].

Особливою змістовністю відзначаються композити – назви певних проміжків часу, абстрактних понять тощо, утворені за словотвірним зразком «числівник + іменник»: *двоєдушність*, *двозначність*, *дволикість*, *двомовність*, *дворушництво*, *одноокість*, *першоджерело*, *п'ятирічка*, *століття*, *сторіччя*, *тисячоліття*, *триніг*. Такі утворення інтенсифікують висловлення, у стислій формі передають авторське бачення різноманітних подій, явищ, процесів: «*Які слова страхітливі –* ***дволикість, / дворушництво, двозначність, двоєдушність****! /* ***Двомовність*** *– як роздвоєне жало. / Віки духовної руйнації. / Змія вжалила серце нації»* [3, с. 549]; *«Індустріальний подих* ***п'ятирічки*** */ до нас у сад тоді ще не проник»* [3, с. 68].

Виявлено значну кількість композитів із першим прикметниковим компонентом, що приєднується до іменникової основи: *красноперка*, *крутосхил*, *лихоліття*, *просторіччя*, *пустослів'я*, *сухожилля*. Серед них виокремлюються утворення з колірним компонентом *чорно-*: *чорнобиль*, *чорнобрив'я*, *чорнозем*, *чорноклен*, *чорнокнижжя*. Із чорним кольором традиційно асоціюються темні сили, щось лихе, грізне. У поетичних рядках Ліни Костенко іменникові композити з компонентом *чорно-* передають щось таємниче, загадкове, незвідане: *«Готичні смереки над банями буків, / гаркаві громи над країною крон. / Ночей* ***чорнокнижжя*** *читаю по буквах, / і сплю, прочитавши собі Оріон»* [4, с. 382]; *«Це б лишитись. Але не можу я. / Нареченою нарече й / заколисує, заворожує /* ***чорнобрив'я*** *таких ночей»* [3, с. 313].

Крім цього, у мовотворчості Ліни Костенко спостережені композитні іменники таких структурно-морфологічних типів: «дієслово + іменник»: *Вернивода*, *Вернигора*, *Вернидуб*, *знайдибіда*, *ломикамінь*; «прислівник + дієслово»: *гучномовець*; «займенник + іменник»: *всесвіт*, *всесильність*; «займенник + дієслово»: *самовигнанець*, *самознищення*, *самокрутка*, *самосій*, *самоспалення*; «іменник + іменник»: *божемилля*, *божевілля*.

Юкстапозиція є продуктивним способом творення оказіональних іменників. Сучасні науковці Г. Вокальчук, В. Максимчук, А. Попович та інші юкстапозитні іменники поділяють на: слова-повтори; синонімічні зближення; парні зближення сумарної семантики; контрастні поєднання лексем; словоскладання компонентів із різним граматичним родом; прикладкові сполуки.

У поетичному словнику Ліни Костенко найчисленнішими є іменники-юкстапозити, утворені на основі прикладкових сполук: *білочка-біженка*, *велетень-художник*, *вечір-мисливець*, *вечір-мулат*, *вітер-голодранець*, *вовки-сіроманці*, *горобці-хвилини*, *греки-веслярі*, *камінь-рюкзаки*, *кінь-мислитель*, *кремінь-ноженята*, *місяць-дармовис*, *орли-чорнокрильці*, *піфія-сидуха*, *поет-автомат*, *руки-митарі*, *скіфи-землероби*, *слово-брила*, *слово-філігрань*, *церква-кам'яниця*, *яблука-циганки* тощо.

Значно рідше у віршових тестах поетеси вживаються складні іменники, утворені шляхом складання компонентів із різним граматичним родом (напр.: *зоря-полин*, *туман-трава*, *яблуко-гібрид*, *яблуко-недоквас* тощо), синонімічного зближення компонентів (напр.: *андрофаги-людоїди*, *гуси-лебедята*), конструкції із семантично рівноправними іменниками, побудованими як «парні зближення сумарної семантики, які становлять певний концепт» [6, с. 242]: *батько-мати*, *отець-мати* –

батьки; *звір-птиця* – світ фауни, *ґрунт-худоба* – господарство тощо.

Юкстапозитні іменники Ліни Костенко семантично різнопланові. Вони становлять такі тематичні групи: назви спорідненості, свояцтва: *батько-мати*, *отець-мати*; назви осіб за професією, родом діяльності, соціальним станом тощо: *батюшка-цар*, *велетень-художник*, *залицяльники-п'яниці*, *опівночник-поет*, *скіфи-землероби*; назви народностей, національностей: *андрофаги-людоїди*, *греки-весляпі*, *черкуси-негритоси*; назви тварин, птахів, риб: *білочка-біженка*, *буй-тур*, *вовки-сіроманці*, *горобці-хвилини*, *гуси-лебедята*, *жар-птиця*, *звір-птиця*, *кінь-мислитель*, *кіт-воркіт*, *коник-стрибунець*, *мислитель-чорногуз*, *орли-чорнокрильці*, *риба-кит*; назви рослин та їх плодів: *близнята-зерна*, *іван-чай*, *іноплемінники-дерева*, *яблука-циганки*, *яблуко-гібрид*, *яблуко-недоквас*; назви предметів і явищ природи: *зоря-полин*, *місяць-дармовис*, *туман-трава*; назви частини доби, певних проміжків часу тощо: *вечір-мисливець*, *вечір-мулат;* назви будівель, архітектурних споруд, їх елементів тощо: *акротерій-машкарон*, *церква-кам'яниця*.

Стилетворчим засобом виразності й образності в поезії Ліни Костенко є складні прикметники, серед яких домінують композитні утворення. Враховуючи класифікацію складних прикметників, в основі якої – синтаксична сполучуваність кожної частини мови [7], виділяємо такі типи композитів, виявлених у досліджуваних текстах:

1) складні прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі іменник (*благословенний* – благо славити, *вікопомний* – вік пам'ятає, *дивовижний* – диво видіти, *клинописні* – клином писати, *літописний* – літа описувати, *торфодобувний* – торф добувати, *чудотворний* – чудо творити) чи займенник (*самозаслуханий* – сам заслухався, *самотканий* – сам тче, *самочинний* – сам чинить);

2) композити, що утворюються від прикметників, які узгоджуються з іменниками чи підпорядковують собі іменники: *боговгодний* – Богу вгодний, *високовольтні* – високі вольти, *вишневогубий* – вишневі губи, *гостробородий* – гостра борода, *давньогрецький* – давні греки, *добросовісний* – добра совість, *жовторотий* – жовтий рот, *злоязикий* – злий язик, *повногрудий* – повні груди, *прекраснокінний* – прекрасні коні, *русявокосий* – русяві коси, *сивоголовий* – сива голова, *темнолиці* – темні лиця, *темноокий* – темні очі, *тонковидий* – тонкий вид, *тонкосльозий* – тонкі сльози, *червонощокий* – червоні щоки, *чорнобровий* – чорні брови, *чорноокий* – чорні очі, *щирозлотий* – щире золото тощо;

3) складні прикметники, утворені на основі поєднання іменника із числівником (*двоглавий* – дві голови, *двозначний* – два значення, *дволикий* – два лиця, *двоопуклий* – дві опуклості, *однозначний* – одне значення, *семиструнний* – сім струн, *столикий* – сто лиць, *столітній* – сто літ, *сторукий* – сто рук, *триглавий* – три голови, *шестиколісний* – шість коліс), займенником (*вселюдський* – усі люди, *всесвітній* – увесь світ, *всесильний* – уся сила) тощо.

Серед юкстапозитних прикметників, побудованих на основі сурядної синтаксичної конструкції, переважають деривати моделі «прикметник + прикметник»: *кришталево-об'єктивний*, *неосяжно-голубий, пружинно-спіральний*, *темно-лазуровий*, *срібно-золотий*, *пустоширокий*, *червоно-жовтий*, *чорно-білий*, *чорно-синій*, *чорно-ятряний*.

Виокремлюються юкстапозити, утворені повторенням того самого слова чи синонімічного: *білий-білий*, *живий-здоровий*, *затяжний-затяжний*, *крихітний-крихітний*, *мокрий-мокрий*, *сивий-сивий*, *чорний-чорний* тощо. У поетичному контексті вони підсилюють, увиразнюють ознаку певного предмета, явища: *«І снився їй народ, такий до болю милий! / І зорі, і вітри, і* ***чорний-чорний*** *ліс. / Ох, як її там ждуть, аж руки заломили / тонесенькі сестрички із племені беріз!»* [3, с. 407]; *«При згадці про тебе я гріюсь, немов при багатті. / Дощі зарядили, такі* ***затяжні-затяжні****»* [3, с. 309].

У поетичних текстах Ліни Костенко складні прикметники називають різні відтінки кольору, характеризують зовнішність людини, розкривають риси її характеру, її внутрішній світ, передають індивідуально-авторське ставлення до навколишнього світу, подій, життя суспільства: *«Потомки розберуться. Їм видніш / крізь* ***кришталево-об'єктивну*** *призму – / хто був митцем, а хто ховав фетиш / простацтва за щитом соцреалізму»* [3, с. 152]; *«З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогоднішнього дня / немає кращого гримера, / ніж* ***добросовісна*** *брехня»* [3, с. 147]; *«Майстрували нам стелю до млості, до одуру, / із найкращих ідей, з настановами згідно, / знявши мірку з пресованих бовдурів / і* ***пружинно-спіральних*** *негідників»* [3, с. 142].

Серед складних прислівників переважають юкстапозитні слова-повтори: *давно-давно*, *довго-довго*, *дрібно-дрібно*, *дуже-дуже*, *ледве-ледве*, *мовчки-мовчки*, *тонко-тонко*, *трішки-трішки* тощо. У поезії Ліни Костенко прислівники-юкстапозити увиразнюють, підсилюють ознаку дії чи

ознаку іншої ознаки. Напр.: *«На берег вийшли люди тогобічні, / і* ***мовчки-мовчки*** *бачили б вони, / що це пливе князь Полоцький у вічність, / а з ним Родвіга і його сини»* [3, с. 379]; *«Отак брести. А тиша – як в соборі / з* ***давно-давно*** *загубленим ключем»* [3, с. 299].

Творення юкстапозитів часто супроводжується префіксацією. Префікс *пре-* традиційно вживають на позначення збільшеної міри ознаки. У складі юкстапозитного прислівника він підкреслює надзвичайний, більший звичайного, її вияв. Напр.: *«В хаті* ***тихо-претихо****. І натоплена піч. / Інкрустований місяць в заворожену ніч»* [4, с. 354].

Гірку іронію і сарказм містять поетичні рядки *«Загартований, загратований, / прикиданий землею, снігами, кременем, / досі був би / реа- / білі- /тований. / Хоч посмертно, зате –* ***своєвременно****»* [4, с. 114–115], створені за допомогою суржикового складного прислівника.

У поетичних текстах Ліни Костенко виявлено незначну кількість складних дієслів. Це переважно композити, зафіксовані в загальномовних словниках (*колобродить*, *благословляти*), та юкстапозити, утворені повторенням слів (*лежить-лежить*) чи внаслідок синонімічного зближення (*сікти-рубати*). Напр.: *«Страждаю, мучусь, і живу, і гину, /* ***благословляю*** *біль твоїх тенет»* [3, с. 33]; *«У верховіттях вітер* ***колобродить****, / сумує стежка дичками внатрус»* [3, с. 341]; *«Буде азовська орда доганяти, / Буде упень* ***сікти-рубати****»* [3, с. 522].

Висновки і пропозиції. Опрацьований матеріал засвідчує, що Ліна Костенко активно використовує як традиційні складні найменування, зафіксовані в загальномовних словниках, так і індивідуально-авторські, утворені за внутрішніми законами розвитку мови, за певними зразками. Утворення складних слів зумовлюється тенденцією до лаконізму мовлення, до стислості, влучності вираження думки. Вони відображають світовідчуття і світобачення автора, його неповторний світ поезії. Перспективним убачаємо функціональний аспект вивчення складних слів у поетичному мовленні Ліни Костенко.

Список літератури:

1. Горох Г. Стилістичні особливості поетичних творів Ліни Костенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2009. Вип. 20. С. 134–137.
2. Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко. *Культура слова.* 2010. № 73. С. 6–16.
3. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
4. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. 16-е вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА¸ 2019. 461 с.
5. Мислива-Бунько І. Теоретичні аспекти вивчення складних слів в українській лінгвістиці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна :* збірник наукових праць. Серія «Філологія». 2013. Вип. 67. № 1048. С. 7–14.
6. Підкамінна Л. Апозитивні епітети у поетичній мовотворчості Т. Г. Шевченка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови».* Київ, 2007. Вип. 3. С. 241–246.
7. Словотвір сучасної української літературної мови : монографія / Г. Гнатюк та ін. ; відп. ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 406 с.

Rud O. M. COMPLEX WORDS IN LINA KOSTENKO'S LANGUAGE: STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS

The article provides structural and semantic analysis of complex words that function in poetic texts of Lina Kostenko. The interpretation of the concept "complex word" in modern linguistics is considered, the concepts "composite" and "juxtaposition" are defined.

It is established that in Lina Kostenko's texts composite nouns are the most numerous, complex adjectives are used less often. Isolated cases of using complex verb and adverbial nominations have been recorded.

The following structural and morphological types of composite nouns are analyzed: "noun + verb", "numeral + noun", "adjective + noun", "verb + noun", "adverb + verb", "pronoun + noun", "pronoun + verb", "noun + noun". It is established that Lina Kostenko's individual style is characterized by juxtaposition nouns formed on the basis of apposition compounds by adding components with different grammatical gender, synonymous convergence of components and construction with semantically equal nouns.

It was found that composite formations of the following structural types dominate among complex adjectives: adjectives with a verb component that subordinates a noun or pronoun; composites formed from adjectives that agree with nouns or subordinate nouns; adjectives formed on the basis of combination of a noun with a numeral, pronoun, etc. Lina Kostenko's adjective juxtapositions are formed by repeating the same or a synonymous word.

The poetess actively uses both traditional complex names, recorded in common dictionaries and individual-author, formed by the internal laws of language development, according to certain patterns. The formation of complex words occurs due to the tendency to conciseness of speech, brevity and accuracy of a thought.

Complex words in the analyzed texts are semantically diverse, they nominate various objects, phenomena, concepts of the surrounding reality, name different shades of colour, characterize the appearance of a person, reveal his character traits, his inner world, convey individual-authorial attitude to the outworld, events, society, etc.

Key words: *complex words, juxtaposites, composites, occasionalisms, structural-morphological types, word-forming pattern.*

РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/12

Алиева У. Н.
Бакинский славянский университет

ВЫРАЖЕНИЕ ПРЯМОГО ОБЪЕКТА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

У статті досліджуються особливості вираження прямого об'єкта в російській мові. Відомо, що активна граматика передбачає правильний опис подій – від граматичного значення до граматичної форми. Це є важливим чинником під час навчання продуктивної мовленнєвої діяльності. Однією з важливих особливостей граматичного значення в російській мові є вираз значення прямого об'єкта. Під прямим об'єктом розуміється предмет, на який переходить, поширюється дія. У російській мові простий прямий об'єкт – це базовий варіант прямого об'єкта. Простий прямий об'єкт зазвичай виражається у формі родового і знахідного відмінків. У статті роз'яснюються такі особливості вираження прямого об'єкта: 1) винятковий (повний або частково винятковий) прямий об'єкт; 2) посилений прямий об'єкт. Аналіз показує, що важливі правила ґрунтуються на об'єктивних мовних чинниках. Тут мають місце також позитивні і негативні побудови формулювань. Ці конструкції згадуються у перетворенні іменника на дієслово й є актуалізаторами прямого об'єкта. Контекст же виступає в ролі визначального чинника семантичного комплексу.

Необхідно відзначити, що правила активної граматики утворюють певну ієрархію і включають: а) обов'язкові вимоги або заборони; б) факультативні рекомендації, застосування яких неможливо строго регламентувати, оскільки самі граматичні явища носять стилістичний характер (найбільш яскравий приклад у російській мові – вживання повних і коротких форм прикметників); в) дозвіл на відносно вільне вживання граматичних форм.

Ця стаття містить опис фрагмента граматичної системи російської мови, що відноситься до сфери вираження прямого об'єкта. Опис може бути використано під час викладання російської мови як іноземної. Конкретним предметом виступають закономірності вираження прямого об'єкта, сформульовані в описі у вигляді правил.

Ключові слова: *російська мова як іноземна, прямий об'єкт, значення, форма, особливості вираження, правила, твердження, заперечення.*

Постановка проблемы. Как известно, активная грамматика предполагает описание грамматических явлений в направлении от грамматического значения к грамматической форме, что необходимо при обучении продуктивным видам речевой деятельности [8, с. 333–338]. Правила такой грамматики входят в функциональную и коммуникативно-ориентированную грамматику как составная часть [1; 3]. При разработке активной грамматики возникают три основных методических вопроса: о характере семантических дефиниций, о типах правил и о принципах отбора материала [5; 7].

Постановка задания. Целью статьи является исследование особенностей выражения прямого объекта в русском языке.

Изложение основного материала. Необходимо отметить, что правила активной грамматики образуют определенную иерархию и включают: а) обязательные требования или запреты; б) факультативные рекомендации, применение которых невозможно строго регламентировать, поскольку сами грамматические явления носят стилистический характер (наиболее яркий пример в русском языке – употребление полных и кратких форм прилагательных); в) разрешение на относительно свободное употребление грамматических форм: *выпей молоко* и *выпей молока, не читал эту книгу* и *не читал этой книги*. В последнем случае выбор одной из возможных форм зависит от семантического задания. В случае *выпей молоко* речь идет о конкретном ограниченном объеме жидкости, глагол имеет значение «исчерпать до дна». В выражении *выпей молока* предполагается выбор между различными жидкостями (молока,

а не чая, не кофе), количество жидкости не определено заранее, а глагол означает «употребить в пищу». Как видим, различны пресуппозиции высказываний, по-разному ставится логическое ударение – в одном примере на *выпей*, в другом – на *молока*.

В выражениях *не читал эту книгу − не читал этой книги* (выбор между винительным и родительным падежами зависит от того, рассматривается объект как один из многих (родительный) или как единственно предполагаемый в данной ситуации (винительный). Как и в предыдущем примере, с этим связана разница в логическом ударении: не читал *эту книгу − не читал* этой книги.

Очень часто в случае в) свобода употребления конкурирующих форм ограничивается особенностями контекста или построения фразы. «В контексте могут выступать такие языковые средства, которые актуализируют одно из двух противопоставленных грамматических значений» [4, с. 53]. Сравним возможность выражения *не читал никаких книг* и невозможность *не читал никакие книги*. Точно так же можно сказать *пей молоко* и нельзя *пей молока*. Свои ограничения накладывает, по-видимому, и актуальное членение: *эту книгу я не читал* (эту книгу – тема), но: *я не читал этой книги* (этой книги – рема). Активная грамматика должна включать указание на типичные актуализаторы.

В русском языке к числу важных грамматических значений относится значение прямого объекта. Под прямым объектом (ПО) понимается предмет, на который переходит, распространяется действие, который охватывается действием: *ловить рыбу, окружать врага, управлять государством, дом строится рабочими*. В таком определении термин «предмет» используется в широком смысле: это может быть лицо, особь, конкретная вещь, абстрактное понятие. Действие может быть физическим: *ловит рыбу* или психическим: *решает в уме задачу*. В русском языке многие глаголы, обозначающие состояние, грамматически ведут себя так, как если бы они выражали действие: *любит дочь* (ср.: *обожает дочь*), *не боится трудностей* (ср.: *не избегает трудностей*), *увлекается спортом* (ср.: *занимается спортом*). В качестве особого, но весьма распространенного случая нужно отметить «нулевую» переходность. Она имеет место тогда, когда само действие по своему характеру как бы отвергает предмет: *избегать трудностей, беречься простуды*, или когда подобное значение придает действию отрицание *не* при глаголе: *не видеть Севды, не написать письма*.

В русском языке грамматическое значение ПО имеет три разновидности, обусловленные семантическими различиями и находящие разное выражение с помощью падежных форм [8, с. 97–98]. Оставляем в стороне вопрос о возможности выражения ПО предложно-падежными формами. На наш взгляд, последний случай должен описываться в том разделе активной грамматики, где речь идет о значении предлогов. Все отмеченное далее будет относиться только к беспредложным формам.

Основным вариантом ПО в русском языке является простой прямой объект (ППО). Его значение совпадает с указанным выше, не имея семантических уточнителей. Обычно ППО выражается винительным падежом, при некоторых трансформациях – именительным и родительным [2; 7]. ППО является немаркированным членом внутриобъектной оппозиции. Это значит, что в определенных контекстах его противопоставление другим видам ПО нейтрализуется, причем в позиции нейтрализации выступает именно ППО, например: *допить вино – выпить вина − упиться вином / пить вино.*

В данном случае позиция нейтрализации создается контекстом с глаголом *пить*, при этом независимо от значения употребляется одна и та же форма винительного падежа: *Сегодня мы пьем сухое вино. Он пил вино как бы нехотя. Мы заметили, что ты все чаще и чаще пьешь вино.* Исключения носят кажущийся характер: *Ты что-то много стал пить вина* – в этом предложении форма род. п. существительного *вино* управляется не глаголом, а неопределенным числительным *много*.

Итак, ППО употребляется как заместитель других разновидностей прямого объекта. Каковы же эти разновидности?

На втором месте по употребительности после ППО стоит значение прямого объекта с исключением (ПОИ). Оно имеет два варианта – с полным и частичным исключением (обозначаем соответственно $ПОИ_п$ и $ПОИ_ч$). $ПОИ_п$ – такой прямой объект, который по смыслу фразы исключается из сферы действия или состояния: *избегать неприятностей, бояться грозы, не поймать рыбы, не любить манной каши*. Выше мы назвали этот случай нулевой переходностью действия.

Грамматическое значение $ПОИ_ч$ реализуется тогда, когда действие распространяется не на весь предмет (предметы), а лишь на его часть (на

часть однородных предметов): *выпить вина* – не все вино, *отрезать хлеба* – отделить часть хлеба, *избегать трудной работы* – не всякой работы, *не прочел ни одной книги* – из многих возможных.

Оба варианта ПОИ выражаются родительным падежом, поэтому на практике их различение не всегда является необходимым. Однако различие существует и может проявляться в наличии/отсутствии параллельных конструкций с ППО: *выпить молока – выпить молоко, избегать неприятностей* – (конструкция с вин. п. отсутствует).

Наименее распространенной и все же обязательной для выражения является третья разновидность ПО – прямой объект усиленный (УПО). Значение УПО выражается при глаголах, обозначающих действие интенсивное или глобальное, которое охватывает предмет многосторонне и целиком. УПО – предмет, охваченный действием полностью через сумму конкретных и постоянных актов. Примеры: *управлять государством, владеть языком, упиться вином*. УПО выражается творительным падежом.

1. *Выражение ППО.* Как было отмечено выше, ППО является немаркированной разновидностью прямого объекта. В речи он встречается значительно чаще других разновидностей, поэтому общее правило употребления ППО будет носить, так сказать, отрицательный характер.

Правило 1. ППО употребляется во всех случаях, когда другие правила не требуют употребления ПОИ или УПО. Это правило носит характер полного или частичного разрешения. Случаи частичного разрешения будут специально оговорены как ограничения на правила употребления ПОИ и УПО. Здесь необходимо отметить только падежное выражение ППО в позициях различения разновидностей и в типичных позициях нейтрализации.

Правило 2. В позициях, где ППО противопоставлен ПОИ или УПО, он выражается формой винительного падежа.

Правило 3 (обязательное). При пассивной трансформации противопоставление разновидностей ПО нейтрализуется в варианте ППО. ПО выражается формой именительного падежа. Например: Мальчик читает *книгу* − *Книга* читается мальчиком; Мы избегаем *трудностей* − *Трудности* не избегаются нами; Народ управляет *государством* − *Государство* управляется народом.

Правило 4 (обязательное). При трансформации глагола в существительное противопоставление ППО и ПОИ нейтрализуется в варианте ППО. ППО выражается формой родительного падежа. Например: читать *книгу* − чтение *книги*; починить *обувь*− починка *обуви;* ремонтировать *здание* − ремонт *здания;* бояться *грозы* − боязнь *грозы;* не выполнить *приказа* − невыполнение *приказа.*

Трансформация, указанная в этом правиле, понимается как семантическая, а не как словообразовательная, поэтому в один ряд выстраиваются не только случаи типа *читать – чтение*, но и случаи с обратным направлением деривации: *ремонтировать – ремонт*.

УПО этим правилом не затрагивается: управлять *государством* − управление *государством;* заниматься *спортом* − занятия *спортом*.

2. *Выражение ПОИ$_п$*. ПОИ$_п$ выражается родительным падежом во всех случаях своего употребления. ПОИ$_п$ употребляется:

Правило 5 (обязательное). ПОИ$_п$ фигурирует при глаголах, семантика которых указывает на исключение объекта из сферы действия: *страшиться, пугаться, бояться, стесняться, стыдиться, опасаться, беречься, достигать*, также производные от них и видовые пары (например, *перепугаться, достигнуть), избегать/избегнуть*. Примеры: *стыдиться* бедности, *беречься* простуды. Употребление ПОИ$_п$ сохраняется при этих глаголах и в том случае, когда глагол получает отрицание в виде частицы *не*: *не стыдиться бедности, не беречься простуды*.

Правило 6 (факультативное). ПОИ$_п$ может употребляться при глаголах, не указанных в правиле 5, если эти глаголы имеют при себе отрицание *не*: *не вижу смысла, не терплю возражений*.

Конкретизацию этого правила целесообразно проводить особо, так как в конструкции «*не* + глагол + ПО» разграничение ПОИ$_п$ и ПОИ$_ч$ представляет серьезные трудности. Практическая полезность такого разграничения невелика, поскольку обе разновидности ПОИ выражаются одним падежом. Правила, действующие в указанной конструкции, выносятся в специальный раздел (исключая случаи, оговоренные в правилах 5 и 7).

3. *Выражение ПОИ$_ч$*: ПОИ$_ч$ всегда выражается родительным падежом. ПОИ$_ч$ употребляется:

Правило 7 (обязательное). ПОИ$_ч$ употребляется, когда дополнение выражено вещественным существительным и обозначает часть вещества, а глагол стоит в форме СВ или имеет отрицание. Примеры: *купить хлеба, отрезать колбасы, налить молока, не наливать молока.*

Актуализаторами значения ПОИ$_ч$ выступают глаголы с приставками *под-, до-, от-, из-* и значением добавления или отделения части вещества: *подлить воды, досыпать крупы, отрезать кол-*

басы, испить водицы и глаголы с приставкой *по-*, обозначающие неполное, ограниченное действие: *попить молока, поесть хлеба*. Следует иметь в виду многозначность приставок, вследствие чего имеются параллельные конструкции с другим значением: *поесть хлеба* «съесть немного хлеба» – *поесть хлеб* «съесть весь хлеб» [5, с. 69]. При отсутствии актуализаторов также возможны параллельные конструкции с ППО: *купить хлеб, выпить молоко, не выпивать молоко.*

Формулировка правила 7 содержит ограничение: при глаголах НСВ без отрицания употребляется только ППО: *покупать хлеб, отрезать колбасу, наливать молоко.*

Правило 8 (факультативное). ПОИ$_ч$ может употребляться при глаголах с отрицанием *не*: не исправил *одной опечатки*, не любил *трудной работы*.

Правило 9 (обязательное). ПОИ$_ч$ употребляется при глаголах с приставкой *на-*, имеющих значение действия, охватившего часть однородных предметов и достигшего при этом желаемой или возможной для субъекта полноты: *нарвать цветов, напечь пирогов, наслушаться песен.*

4. *Выражение ПОИ и ППО* в конструкциях «*не* + глагол + ПО». В данном разделе конкретизируются правила 6 и 8. В отрицательной конструкции зачастую трудно бывает разграничить значения ПОИ$_п$ и ПОИ$_ч$. Одно и то же предложение может иметь, по-видимому, различные пресуппозиции [6]. Так, в предложении *Этой книги я не читал* реализуется ПОИ$_ч$, если подчеркивается незнакомство именно с данной книгой (например, в контексте *С творчеством этого писателя знаком неплохо. Но этой книги я не читал*). Пресуппозиция исключает одну *книгу* из всего, написанного этим писателем. В другом контексте *Вообще не знаю этого писателя, и этой книги тоже не читал* множество объектов, составляющих ПО, рассматривается как включающее один элемент. Поэтому исключение полное.

Семантическая двойственность отрицательных конструкций подсказывает целесообразность суммарного описания их без различения ПОИ$_п$ и ПОИ$_ч$. Это не означает отступление от принципа описания от значения к форме. Обособленное рассмотрение таких конструкций, в конечном счете, оправдано тем, что в них проявляется новый *семантический* фактор – отрицание.

Правило 10 (рекомендующее). В отрицательных конструкциях преобладает ПОИ. Можно выделить ряд актуализаторов этого значения (кроме указанных в правилах 5, 7 и 9).

Актуализируется ПОИ, когда в позиции прямого объекта стоит абстрактное существительное: *не видел смысла, не имел желания*. Актуализатором ПОИ является форма деепричастия (в связи с присущим ей значением дополнительной предикативности): *Не зная броду, не суйся в воду; Не прочитав книги, всюду ругал ее*. В этих случаях дополнительно влияет на выбор ПОИ форма множественного числа существительного, выражающего ПО. Она подчеркивает избирательность отрицания: *не получить указаний, не слушая возражений.*

Способствует реализации ПОИ положение ПО в позиции темы высказывания: *Севды я давно не видел* (подчеркнута рема), ср.: *Севду я давно не видел, а с Ахмедом встретился вчера.*

Во многих случаях в отрицательной конструкции с ПОИ конкурирует ППО. Общим правилом является такое:

Правило 11 (разрешающее). В отрицательной конструкции употребляется ППО, когда значение отрицания сосредоточивается на глаголе, не выходя за рамки предиката.

Актуализатором ППО в рассматриваемых конструкциях являются имена собственные в позиции ПО: *Брат не обманул Севду*; *не нашел на небе Орион*; в таких предложениях наиболее четко выражается трехчленная логическая структура «субъект + предикат + объект», вследствие чего значение отрицания сосредоточивается в рамках предиката.

Другой актуализатор ППО – принадлежность ПО реме высказывания: *Не одобряю твою поспешность, твои метания.*

В отрицательных конструкциях может актуализировать ППО омонимическое отталкивание, возникающее при совпадении форм родительного единственного и винительного множественного: *не читать газету* (*не читать газеты* двусмысленно: одну или много?).

5. *Выражение УПО*. Эта разновидность прямого объекта выражается формой творительного падежа.

Правило 12 (обязательное). УПО употребляется при глаголах: *гордиться, дышать, жить, заниматься, играть, интересоваться, пользоваться, любоваться, обойтись, руководить, шутить, владеть, возмущаться, управлять, заведовать, распоряжаться, командовать: гордиться происхождением, заниматься спортом, дышать воздухом, жить страстями и идеями времени, играть человеком*, *пользоваться случаем, управлять заводом*.

Выводы и предложения. Итак, в статье описываются факторы, влияющие на выбор одной из разновидностей прямого объекта и в конкретном высказывании на русском языке. В процессе преподавания материал может быть упрощен в соответствии с уровнем коммуникативной компетенции обучаемых − по этапам обучения.

Список литературы:

1. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград : Наука, 1971.
2. Вагабова Х. Д. Я научу вас говорить по-русски : учебное пособие. Баку, 2019.
3. Забавников Б. Н. О двух уровнях конвенциональности языка в коммуникативно-ориентированной грамматике. *НДВШ. Филологические науки.* 1982. № 2. С. 80–83.
4. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. Москва : Просвещение, 1976.
5. Кожанова Н. И. Структурно-семантические особенности современной устной разговорной речи в практике обучения русскому языку как иностранному. *Современные проблемы лингвистики и методики преподавания русского языка в вузе и школе*. 2008. Вып. 5. С. 65–72.
6. Мамедов Н. Ш. Отрицательное предложение в современном русском языке : методическое пособие. Баку : Мутарджим, 2000.
7. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному / под ред. А. Н. Щукина. Москва : Русский язык, 2003.
8. Розенталь Д. Э. Управление в русском языке. Москва : Русский язык, 1981. С. 97–98.
9. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974.

Aliyeva U. N. EXPRESSION OF A DIRECT OBJECT IN RUSSIAN LANGUAGE

The article discusses the regularities of the expression of a direct object in Russian. It is known that active grammar involves the description of grammatical phenomena in the direction from grammatical meaning to grammatical form. This is necessary when teaching productive types of speech activity. In Russian, one of the important grammatical meanings is the meaning of a direct object. A direct object is understood as an object to which the action is transferred and extended. The main variant of a direct object in Russian is a simple direct object. The simple direct object is usually expressed in the accusative or genitive forms. The features of a direct object are described in detail: 1) direct object with exclusion (with full or partial exclusion); 2) enhanced straight object. The rules are formulated, both mandatory and optional, based on objective linguistic factors. A certain place is given to the opposition of affirmative and negative constructions. Transformations of verbs into nouns and actualizers of a direct object in the constructions under consideration are noted. At the same time, the context is the determining factor of the semantic complex.

It should be noted that the rules of active grammar form a certain hierarchy and include: a) mandatory requirements or prohibitions; b) optional recommendations, the use of which cannot be strictly regulated, since the grammatical phenomena themselves are stylistic in nature (the most striking example in Russian is the use of full and short forms of adjectives); c) permission for relatively free use of grammatical forms.

This article contains a description of a fragment of the grammatical system of the Russian language related to the field of expression of a direct object. The description can be used when teaching Russian as a foreign language. The specific subject is the patterns of expression of the direct object, formulated in the description in the form of rules.

Key words: *Russian as a foreign language, direct object, meaning, form, regularities of the expression, rules, affirmation, negation.*

УДК 81.114
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/13

Шепель Ю. А.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРО ДИНАМІЧНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СКЛАДІ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ І РЯДІВ

У статті описано процес реалізації динамічних процесів, які спостерігаємо на рівні словотворення. Представлено співвідношення основних словотворчих процесів на лексичному рівні – префіксації, суфіксації, метонімії і метафоризації. Автор виходить з того, що основна тенденція сучасного мовознавства, як і словотвору зокрема, полягає у прагненні до інтеграції різних методів, до пошуку нетрадиційних поглядів на об'єкт дослідження. Доведено, що семантичний аналіз словотвірних процесів диктується глибоким взаємозв'язком словотворчих і лексико-семантичних процесів у їхній динаміці з погляду історії та сучасного стану мови. Об'єктом опису є динамізм мовних явищ на рівні похідної лексики як складової частини словотвірних типів і словотвірних рядів. Предметом опису є похідна з погляду динамічних процесів утворення та функціонування лексика. Мета статті – відобразити й охарактеризувати лексико-семантичні особливості новоутворень у динамічному розвитку з урахуванням особливостей їхнього функціонування в мові. У статті показано, що словотвірна динаміка пов'язана з динамікою лексико-семантичних змін, що зумовлені власне мовними, когнітивними та соціокультурними чинниками. Підтверджено думку Н. С. Валгіної, що способи словотворення, словотвірні типи і навіть формальні словотворчі засоби набираються з самої словотвірної системи, новими виявляються тільки номінації, створені за образом і подобою. Процес словотворення рухливий, у його системі закладено великі потенції, реалізація яких майже не обмежена, що свідчить про відкритість словотвірних типів і словотвірних рядів як комплексних одиниць словотвірного рівня.

Ключові слова: *деривація, динамічний процес, лексика, похідне слово, словотвірний тип, словотвірний ряд, префікс, суфікс, метафоризація, метонімізація.*

Постановка проблеми. Як я вже зазначав раніше, мова, перебуваючи в постійному русі, безперервно розвивається. Збагачення словника є найважливішим чинником розросту і збагачення лексичного складу мови, що свідчить про його динамічний характер розвитку [14, с. 4]. Питання появи нових слів і значень абсолютно не нове. Водночас варто визнати, що останнім часом у лінгвістиці не отримують належного висвітлення питання аналізу слів через словотвірні процеси та їхню динаміку, незважаючи на те, що саме з динамізмом мовної системи як явищем пов'язані всі основні проблеми словотвору, які постають перед дослідниками будь-якої мови.

Динамічні процеси в дериватології, які спостерігаємо протягом останніх десятиліть у російській та інших слов'янських мовах, абсолютно слушно можна віднести до числа її пріоритетів, тому що саме динамічний підхід до вивчення лінгвістичних об'єктів дозволяє виявляти різні типи коливань у функціонуючій системі мови і сприяє виявленню загальних тенденцій її розвитку. На думку З. І. Рєзанової, у мовній онтології когнітивна та комунікативна функції «існують у нерозривній єдності, взаємно зумовлюючи одна одну: будь-яка комунікація когнітивно детермінована, а людська когніція глибинно комунікативна» [6, с. 196–197].

Зауважу, система словотвору російської, української, як, утім, і англійської, мов дуже рухлива, тому вона досить швидко відгукується на будь-які зміни в житті суспільства, коли модифікації у сфері політики, економіки, суспільного життя відбиваються на мовних процесах, у словотворі також. Соціальними причинами на дериваційному рівні стимулюються закони аналогії утворення нових слів, економії мовних засобів тощо.

Безсумнівно, людині властиво шукати назви для всього того, що є для неї важливим. В основі здійснення процесу номінації, особливо вторинної номінації, здебільшого спостерігаємо асоціативний характер людського мислення, який дозволяє визначати різні асоціації за подібністю, за суміжністю, а також категоризувати і субкатегоризувати об'єктивну дійсність. Процеси мислення йдуть у процесах номінації, що свідчить про когнітивний характер словотворення.

Визнано, що концепти, які розвертаються в основі формування семантики дериватів, певним чином співвідносяться з концептуальними ознаками словотворчого форманта й ознаками мотивувальної основи. Так, семантику мотивувальної бази можна примислити як своєрідний когнітивний фон, який уточнюється і структурується за допомогою семантики дериваційних формантів. Отже, семантика формантів також репрезентує певний компонент концептосфери мовної особистості, що дозволяє говорити про предикативні, напівпредикативні тощо відношення, які утворюються між певними елементами смислу, концептами та концептуальними сферами.

Дозволю собі зауважити, що дериваційні процеси займають одну з ключових позицій у процесі пізнання світу через одиниці природної мови, а деривацію цілком варто розглядати як систему забезпечення потреб у виявленні та фіксації особливих структур (ментальних репрезентацій досвіду і знань людини), тобто певної «упаковки» у мовні форми, що відповідають певним формальним і змістовним вимогам [3]. На думку О. С. Кубрякової, «до компетенції словотворення належить його участь у формуванні мовної картини світу в актах категоризації, у процесі когнітивної обробки інформації, що надходить до людини» [3, с. 412].

Постановка завдання. Мета статті – продемонструвати й охарактеризувати лексико-семантичні особливості новоутворень у динамічному розвитку з урахуванням особливостей їхнього функціонування в мові. *Об'єктом аналізу* є динамізм мовних явищ на рівні похідної лексики як складової частини словотвірних типів і словотвірних рядів. *Предметом* опису слугує похідна з погляду динамічних процесів утворення та функціонування лексика.

Виклад основного матеріалу. Сформований під час аналізу мови на початку 70-х рр. минулого століття ономасіологічний напрям викликав досить активний і чималий інтерес лінгвістів до важливості та ролі людського чинника в мові. Такий підхід досить успішно, треба сказати, поєднав у собі когнітивне опрацювання інформації, що надходить до людини.

За результатами перебігу пізнавальних процесів мова постійно збагачується і розвивається, а продукування дериватів передусім зумовлює усталення людського досвіду, що приводить до віддзеркалення у словотвірних одиницях когнітивних результатів осмислення світу як мовної особистістю, так і мовним співтовариством узагалі.

Зараз успішно застосовують в аспекті мовної синхронії саме динамічний спосіб аналізу похідного слова, за якого найбільш важливим фактом є теорія дії моделей у той чи той період розвитку мови, їхня продуктивність. З іншого боку, динамічне дослідження словотвірних відношень, що виникають між дериваційними одиницями та складовими частинами їхньої основи системними словотвірними зв'язками в межах словотвірних типів, словотвірних гнізд / рядів та інших об'єднань похідних слів, дозволяє зрозуміти потенційно процесуальні можливості самої системи [7, с. 73].

Наголошу на тому, що динамічні процеси у словотворі пов'язані із загальними мовними змінами, що викликані соціально-економічними та політичними трансформаціями в суспільстві з кінця XX і початку XXI ст. До таких змін, які посилюються в останні десятиліття внаслідок активного розвитку і застосування електронних засобів комунікації, відносять ослаблення правил утворення та вживання мовних одиниць, жаргонізації сучасної російської мови, поширення мовної гри, різке збільшення плину англійських запозичень [8].

У цих умовах, незважаючи на великі потенційні можливості російської й української словотвірних систем і сплеск неузуального словотворення, серед питомої ваги похідних слів із незапозиченим коренем серед неологізмів спостерігаємо зменшення, але зростання кількості лексичних запозичень. Водночас, як на мене, у потужному потоці запозичень словотвірні категорії та типи не упадають, не модифікуються, що відбивається в легкому переробленні запозичених лексем, в їхній адаптації до російської / української словотвірної системи (виступають мотивувальними, є членами словотвірних гнізд, можуть утворювати макроряди, констеляції й алігатури, відкриті словотвірні ряди). Пор. такі новоутворення: рос. *демпинг – демпинговый, антидемпинговый, демпинговать, демпингование, демпинговость*; *бренд – брендировать, брендироваться, брендированный, брендирование, забрендировать, брендовый, мультибрендовый*; *демпинг-политика, демпинг-стратегия, бренд-коммуникационный* та інші. Аналогічно в українській мові.

Аналіз практичного матеріалу показує, що у вокабулярі, наприклад, політичних неологізмів російської мови переважають неологізми, що пов'язані з періодом зародження і становлення в Росії нового суспільного устрою і системи в 90-ті рр. XX ст. Так, зі зміною політичного устрою з'явилися слова: *постсовет-*

ский, межправительственный, дебюрократизация, декриминализация, доперестроечный, доприватизационный, пиар, мажилисмен, маслихат, инаугурация; з переходом до ринкової економіки: *хеджирование, евровалюта, бизнес-леди, офшор;* з розширенням міжнародних зв'язків: *саммит, глобализация, нераспространение ядерного оружия, страна-изгой, большая восьмерка, планетарная этика, рашка, рашизм.*

До другої групи належать трансномінанти. Нагадаю, вони з'являються в мові з метою дати нове, більш емоційне ім'я предмету, що вже має нейтральне найменування. Вони налічують невелику групу політичних неологізмів (4%). наприклад: *наркозелье* (наркотик), *градоначальник* (будівничий), *вахи* (ваххабіти), *триколор* (прапор), *криминал* (злочин) та інші. Невелику кількість трансномінантів у суспільно-політичній сфері російської мови пояснюємо тим, що сучасна російська мова ще формує новий суспільно-політичний словниковий запас і, головним чином, за допомогою власних ресурсів або через словотвір. У російських медіатекстах неологізми-трансномінанти або є запозиченими (в основному з англійської мови чи її американського варіанта), або один з елементів, що становить складне слово, являє собою запозичення. Очевидно, зміна суспільного життя країни та розширення різного виду контактів із Заходом, де в мовах (особливо в мові засобів масової інформації) європейських країн спостерігаємо майже засилля «американізмів», знайшли своє відображення в російській мові, що прозирає у використанні величезної кількості запозичень в російських масмедіа. Під час переходу з однієї мови в іншу спостерігаємо тенденцію до збереження форми згідно із правилами вихідної мови, пор.: *бизнесвумен, грин-кард* та інші.

Основне джерело появи трансномінантів у російській мові в суспільно-політичній сфері – це політичні евфемізми, оскільки традиційною сферою, у якій активно вживають евфемістичні засоби вираження, є дипломатія. Цілком очевидно, що ті комунікативні завдання, з якими доводиться мати справу дипломатам і політикам, неможливо вирішити за допомогою лише прямих номінацій, без натяків, недомовок, камуфляжу, тобто без усього того, для вираження чого ніби й призначені евфемізми [2, с. 28]. Наприклад: *безвременье* (період суспільного застою), *зачистка* (позбавлення від небажаних осіб), *страны третьего мира* (країни, що розвиваються) тощо.

До третьої групи належать семантичні неологізми – уже відомі в мові лексичні одиниці, що отримали нове або нові значення [1, с. 211]. Основну частину політичних неологізмів становлять слова, які є результатом вторинної номінації, тобто отримані через переосмислення споконвічних або запозичених слів, які вже існують у мові. Соціальне переосмислення слів відбувалося поступово, причому спочатку вони з ідеологічно нейтральної лексики перетворювалися на ідеологізовану лексику, а потім уже в деяких випадках термінологізувалися. Як показує аналіз, семантичні неологізми суспільно-політичної сфери російської мови кінця XX – початку XXI ст. були утворені за допомогою всіх відомих видів семантичних переносів: на основі метафори; на основі метонімії; на основі розширення або звуження значення, а також семантичного зсуву.

Метафоричний перенос водночас є найпоширенішим способом розвитку у слова нового ЛСВ, пов'язаного з позначеннями реалій сучасного суспільно-політичного життя. Наприклад: *блокада* – припинення, затримка руху транспорту, перекриття транспортних шляхів людьми на знак протесту; *шоу* (політичне) – виступи, дебати політиків, спрямовані на залучення мас, формування корисної громадської думки; *марафон* – про будь-яке суперництво, тривалу і напружену боротьбу за лідерство в чому-небудь (передвиборчий, президентський марафон); *дивіденди* (політичні) – переваги у політичній конкуренції; *донор* – організація, територія, завдяки коштам і продуктам виробництва якої існують інші.

Процес розвитку нових похідних значень, що співвідносні з позначеннями реалій суспільно-політичного життя, відображено не тільки в кількісних і якісних змінах на рівні денотативного компонента значення словесних знаків, але супроводжується іноді змінами, що зачіпають емотивний компонент значення слова [4]. Відмітною особливістю семантичних неологізмів суспільно-політичного змісту в російській мові XXI ст. є перевага змін у напрямі негативних оцінок (*кормушка, обвал, грабительский, коллапс* та інші). Іноді у процесі становлення нового значення спостерігаємо зміни нейтральної оцінки на меліоративну (*подвижки, амортизатор* і деякі інші).

Менш активним способом утворення семантичних неологізмів із кінця XX ст. є метонімічне перенесення. Наприклад: *зеленые* – учасники громадського руху захисту навколишнього середовища; *зеленые человечки* – російські окупаційні війська, *Беслан* – захоплення заручників першого вересня 2004 р. в одній зі шкіл Беслану; *Норд-*

Ост – захоплення заручників у Москві під час показу мюзиклу «Норд-Ост».

До складу семантичних неологізмів, утворених у результаті розширення значення, входять, наприклад, слова *партиец* (у значенні «рядовий член якоїсь партії, руху»), *контекст* (у значенні «оточення, зв'язки і відносини, що впливають на розуміння тих чи тих явищ, ситуацій») тощо. До семантичних неологізмів, що виникли в результаті звуження значення, відносимо, наприклад, слова *квота* (у значенні «встановлена кількість людей для перебування будь-де»); *унитарный* (у значенні «заснований на централізованому керівництві»).

Семантичний зсув спостерігаємо, наприклад, у таких ЛСВ: *команда* (у значенні «особи, що становлять безпосереднє оточення будь-якого діяча, його радники, помічники, апарат») (пор. *команда* – загін, військовий підрозділ), *элита* (у значенні «вузьке коло людей, що мають усю повноту політичної влади», а також «привілейована верхівка суспільства або будь-якій його частини, будь-якій групі») (пор. *еліта* – кращі представники суспільства чи будь-якої його частини).

Нові похідні слова утворюють і входять до мовного вжитку, як слушно зазначає Г. Н. Скляревська, стрімко, «когда в соответствии с потребностями языкового коллектива, в связи с актуализацией того или иного понятия, в речевой обиход обрушивается сразу громоздкое словообразовательное гнездо» [12, с. 180].

Відповідно, активною тенденцією в російській мові початку XXI ст., як і в інших слов'янських мовах [12], є утворення абсолютно нових словотвірних рядів і гнізд від численних англійських запозичень, посилення адаптивної функції словотвірних типів.

Система афіксальних словотворчих типів настільки міцна, що вона легко «адаптує» запозичені корені, утворює похідні з російськими афіксами. В останнє десятиліття, як і наприкінці 1990-х рр., від іншомовних основ активно утворюють іменники із суфіксами *-ник, -чик- / -щик-, -ец- / -овец-, -ист-, -изм-*, в українській – *-ник, -овець, -іст-, -ізм-,* уживання яких характерне для текстів засобів масової інформації й інтернету (пор.: *оффшорник / офшорник, пиаровец / піарник, спамщик / спамник*). Продуктивними є моделі із суфіксами *-ств(о)* та *-ость: клипмейкерство, антикиллерство, брокерство, премьерство* та под.; *мультимедийность, суицидальность, рейтинговость* тощо. Зростає кількість процесуальних іменників, утворених за допомогою суфікса *-аціј(а) /-изацj(а)*, минаючи дієслівний крок деривації, наприклад: *вестерн – вестернизация* («процес зміни чого-небудь за образом вестерна»); *кластер – кластеризация* («процес розподілу на кластери»), *буфер – буферизация* («процес передачі даних у буфер обміну»). У сфері освіти прикметників найбільшу активність проявляють суфікси *-ськ, -ов-/-ивского, -н-*, в українській – *-ськ-, -н-, -ов-*: *шенгенский / шенгенський, фольковый / фольковий, онлайновый / онлайний, пиаровский / піарний, интернетовский / інтернетний, гламурный / гламурний.* Активізувалася взаємодія із запозиченими основами і дієслівних суфіксів, крім *-ирова- / -уват-*, також *-ова-, -и-* (переважно в текстах інтернету і засобів масової інформації): *брендировать, продюсировать, демпинговать, роуминговать, кастинговать, офшорить, мониторить.*

Що стосується запозичення з англійської мови структурних елементів – афіксів, то кардинальних змін тут не відбувається, їхній корпус у російській / українській мовах поповнюється дуже повільно, хоча в російській мові існує цілий клас словотворчих афіксів іншомовного, насамперед греко-латинського, походження. Імовірно, можна говорити про перші ознаки появи нового негативного префікса *нон-,* запозиченого з англійської мови, хоча він трапляється в нечисленних словах з іноземним коренем, як-от *нон-стоп, нонфикшен, нонконформизм, нонфактор, нонфакт, нонстандарт, нонфигуративный.*

Цей процес підтримується, по-перше, чітким негативним значенням цього форманта; по-друге, іншомовними словами без цього префікса, що увійшли дотепер у лексичну систему (*стоп, конформизм, фактор, факт*), за відсутності таких однокореневих слів елемент *нон-* не сприймається як префікс (пор.: *нонсенс*); по-третє, появою стилістично нейтральних неологізмів на російському ґрунті (*нонфигуративный / нонфігурантний*).

Суфіксу *-инг-* свого часу пророкували входження в російську / українську словотвірну систему, адже для цього були всі умови: наявність цілої низки однотипних неологізмів у рекламно-економічній сфері: *шопинг, кастинг, маркетинг, демпинг, роуминг, факторинг, франчайзинг, толлинг, консалтинг, мониторинг, ребрендинг, джипинг*, та наявність цього суфікса в багатьох однокореневих споріднених слівовах, пор. пари: *монитор – мониторинг*, *бренд – ребрендинг, супермаркет – маркетинг, фактор – факторинг, джип – джипинг.* Проте суфікс *-инг-,* чужий для російської морфонологічної системи, не став

дериваційним формантом, здатним утворювати нові слова в російській словотвірній системі, окрім ігрової функції. Іронічні й анекдотичні похідні, як-от *объегоринг* і *свалинг,* доводять це (пор. анекдот: *Как делать бизнес по-русски? Проводим маркетинг, организуем холдинг, даем в лизинг, делаем консалтинг, а потом уже объегоринг <…> и с бабками свалинг*).

У зв'язку з активним утворенням складних одиниць номінації російська й українська словотвірні системи поповнюються новими словотворчими формантами радіксоїдного і суффіксоїдного типу (*медіа-, арт-, бренд-, топ-* тощо). Активно почали розвиватися і поповнюватися словотвірні ряди з адаптацією форманта *-мейкер* (іноді трапляється також у графічному варіанті *-мэйкеры*), що не вживається в російській і українській мовах як самостійна лексема. У сучасних словниках іншомовних слів знаходимо лише кілька запозичень з формантом *-мейкер* (з написанням разом чи через дефіс), висхідних до англійських вільних словосполучень (які можуть мати варіативне написання) – *маркетмейкер, маркет-мэйкер* (market maker), *имиджмейкер* або *имидж-мэйкер* (image maker), *клипмейкер* або *клип-мэйкер* (clip maker, clipmaker). У текстах засобів масової інформації та інтернету за останні двадцять років з'явилися десятки нових похідних – *суши-мейкер, пицца-мейкер, топик-мейкер, матч-мейкер, файлмейкер, шоумейкер, климат-мэйкеры*.

Першою частиною таких складних похідних зазвичай є лексеми, запозичені раніше (*клип, суши, пицца, топик, файл, шоу, видео*). Популярними і такими, що часто трапляються, виявилися також інші афікси, наприклад:

– *медиа-* (фіксується двояке написання – разом і через дефіс): *медиабизнес, медиаактивы, медиа-менеджер, медиа-брокер, медиамаркет, медиахолдинг, медиа-группа, медиаимперия, медиакратия, медиамагнат, медиапартнерство, медиапокупка, медиапространство, медиапрофсоюз, медиарынок, медиасеть, медиа-среда, медиа-художник*;

– *арт-* (з написанням через дефіс): *арт-менеджер, арт-менеджмент, арт-шоу, арт-гламур, арт-группа, арт-галерея, арт-группировка, арт-данные, арт-диктатор, арт-дилер, арт-директор, арт-жизнь, арт-журналист, арт-заказник, арт-звезда, арт-инсталляция, арт-каталог, арт-кино, арт-клуб, арт-колледж, арт-конверсия, арт-критика, арт-критик, арт-лицей, арт-место, арт-объект, арт-проект, арт-работа, арт-рынок, арт-событие, арт-сообщество, арт-столица, арт-студия, арт-сцена, арт-театр, арт-терапия, арт-туризм, арт-тусовка, арт-фильм, арт-фотография, арт-хит, арт-центр, арт-экспозиция, арт-элита, арт-ярмарка, арт-дуэт, арт-искусство, арт-азбука*.

Формант *-арт* може бути у постпозиції у складному слові, пор.: *боди-арт, фото-арт, поп-арт, соц-арт, топ-арт, модерн-арт, данц-арт, тех-арт, арт-кафе, дизайн-арт, ОРФО-арт.* Серед наведених прикладів чимало неологізмів, утворення яких за цією моделлю на російському ґрунті не викликає сумнівів. Зауважу, що характер іншої частині композиту (запозичений або споконвічний) уже не настільки важливий, адже формант *-арт-* натепер міцно розмістився в низці інших радіксоїдів.

Гніздовий вплив іншомовної лексики на російську словотвірну систему відкриває її для нових запозичень. Похідні неологізми із запозиченими коренями швидко втрачають поволоку незвичайності і стилістичного маркування в текстах засобів масової інформації, реклами, інтернету. Це нове явище можна пояснити тим, що іноземні елементи, вільні від асоціативно-семантичних і формальних зв'язків у російській лексичній і словотвірній системах, мають незайняті словотвірні валентності, на відміну від російських коренів, пов'язаних формальними і семантико-асоціативними відношеннями з одиницями російського словотворення. Тому у творенні неологізмів у текстах масмедіа російські корені поступаються запозиченим. А оскільки йдеться про тексти масової комунікації, то за вдяки цій масовості загалом можна констатувати, що у продукуванні нових слів, які швидко потрапляють до словотвірної системи, у сучасній російській мові більш активні запозичені корені.

На думку М. Н. Епштейна, «корни русского языка перестали расти и плодоносить», втрачається «словопорождающая мощь родного языка» [15, с. 229–256; 16]. Про збіднення російської мови, особливо протягом двадцятого століття, трагічного для Росії, багато писав також О. І. Солженіцин, який вивчав «Словарь живого великорусского языка» В. І. Даля в зіставленні з лексиконом сучасної російської мови. Для свого дослідження і створення «Русского словаря языкового расширения» він залучав також і «словный запас других русских авторов», тобто ті слова, які «мы все незаслуженно отбросили по поспешности нашего века, по небрежности словоупотребления и по холостящему советскому обычаю» [11, с. 5; 10; 5]. На думку О. І. Солженіцина, «лучший спо-

соб обогащения языка – это восстановление прежде накопленных, а потом утерянных богатств» [11, с. 5; 5]. М. Н. Епштейн пропонує інший шлях поповнення словникового складу російської мови і пожвавлення словотворення від російських коренів – цілеспрямоване індивідуальне утворення нових слів у рамках проєкту творчого розвитку російської мови й укладання словника таких новоутворень, водночас особливе значення надається інтернету в закріпленні і поширенні штучно створених неологізмів [14].

Обидва способи поповнення лексичного складу російської мови, безсумнівно, заслуговують на уважне лінгвістичне вивчення, але вони не відображають реальний стан словотворення від російських коренів у сучасній мові, ігнорують уже створені за продуктивними моделями та вжиті в реальних художніх, публіцистичних та розмовних текстах нові лексеми, які ще не зафіксовані у словниках.

Ми можемо констатувати, що на тлі зростання загальної словотвірної активності збільшується також утворення нових слів від російських коренів – передусім завдяки лакунарності російської словотвірної системи та заповнення «порожніх клітин» потенційно можливими похідними [9; 12]. Російські корені проявляють свою найбільшу словотвірну активність у художній літературі, публіцистиці та розмовній мові, утворюють численні потенційні деривати. Породжені потребами конкретного дискурсу, вони зазичай не фіксуються словниками нових слів, орієнтованими на засоби масової комунікації. Ігнорування такої лексики словниками пов'язане також з тим, що визначити ступінь новизни неологізму, утвореного від російського кореня, значно складніше, ніж неологізму з іноземним елементом. Наведемо приклади не зазначених словниками, але досить звичних і нейтральних похідних, що заповнюють порожні клітини російської словотвірної системи, утворених від російських коренів різними способами:

– за допомогою зворотного словотворення: депрефіксації та депостфіксації. У дієслівній системі під час утворення деад'єктивних дієслів зі значенням набуття якої-небудь ознаки виражається передусім результат (префіксально-суфіксальним способом), самий же процес набуття або становлення ознаки може бути виражений депрефіксацією, пор.: *посерьезнеть – **серьезнеть**: Вообще тенденция во всем «цивилизованном» мире такова – взрослеть, **серьезнеть** и в Новый год дарить не какие-нибудь танцующие цветки, а косметику и часы. Так живут взрослые люди* («Огонек». 2003 р. № 44). Депостфіксація дозволяє заповнити «клітинку» похідного каузатива: *раскошелиться – раскошелить*: *Только забудь об эмоциях, потому что ты имеешь дело с компаниями или людьми, которых хочешь **раскошелить** на покупку* (Б. Левин, «Блуждающие огни». URL: www.ruscorpora.ru.);

– за продуктивними моделями префіксального та суфіксального словотворення, зокрема й за допомогою префіксації, за якої відбувається обмін префіксами, наприклад: *закавычить – раскавычить*: *Любопытно, что «автор» у Добычина становится книгой и заключается в кавычки, а заглавия, напротив, **раскавычиваются**, и персонажи рассказов превращаются в реальных людей* (И. Сухих, «У прозрачной стены». «Звезда», 2003 г., № 8); *утончить – перетончить: Если я говорил, что стихотворение неудачно, он с комическим постоянством повторял: – Опять **перетончил**! Главный признак провинциализма в литературе – стремление быть модным* (Ф. Искандер, «Поэт». «Новый мир», 1998 р., № 4); суфіксації (за допомогою суфікса *-лив-* за моделлю *крикливый, шумливый*): ***Гремливая** цивилизация совершенно лишила нас сосредоточенной внутренней жизни, вытащила наши души на базар – партийный или коммерческий* (А. Солженицын). Потенційні слова утворюються як за продуктивними моделями, так і за аналогією з окремими похідними, пор.: (зразок *междуречье*): *Помимо «рабочих» маршрутов существуют и «междугородие» с указанием мест предполагаемого пребывания и дат путешествия* (URL: subscribe.ru); (зразок наведений у тексті: *самоограничение*): *Разумное **самостеснение** и самоограничение во имя здоровья души и достойного существования будущих поколений* (Ю. Кубланский, «Спасение через слово». «Новый мир», 1996 р., № 6).

Потенційні слова, що утворені за продуктивною словотвірною моделлю, – типове явище для багатьох сучасних художніх творів, наприклад: *доподумать, обшутить, донумеровывать, развспоминаться, урезониться, оттелефонить, прифантазировать*), і синтаксичні деривати – абстрактні іменники (пор.: *оборонительность, милота, беспризорничество; невыношенье сору из избы, необсужденье на общей кухне политики*) і прислівники (пор. *воспоминательно, сухо-календарно*), а також композити, утворені за допомогою зрощення / додавання і суфіксації (*пестровитринные лавочки, внутримагазинная толпа, разнотематические лекции, домотворчес-*

кий кинозал, судьбоопределившее, *первоэтажное окно, околосценическая среда, бескопеечный, телевещательный ящик*).

Трапляються також імена осіб чоловічої (*изобретенец*) і жіночої статі, як модифіковані (*прозаичка*), так і мутаційні, що не мають парних іменників зі значенням осіб чоловічої статі (*комплиментщица, балетница, складчица*), відносні прикметники (*воспоминательный рассказик, комплиментарный восторг, комаровский июнь, безрежимный*) і різноманітні оцінні модифікації (*сверхлюбить, сверхлюбимые люди, пренеобходимое, одетенькие*).

Висновки і пропозиції. Опис наведеного матеріалу свідчить про те, що всі деривати являють собою утворені в мові потенційні лексичні одиниці, що характеризуються комбінацією номінативної функції з іншими функціями словотвору, але в основному утворені з метою мовної економії й експресії, із прозорою семантикою – їх розуміння не вимагає обов'язкового опертя на контекст.

Багато з наведених похідних перебувають на межі потенційних і узуальних слів. Ця межа в російській мові нечітка, традиційно вона ґрунтується на зафіксованих у тлумачних словниках словах, що не може бути надійним критерієм визначення узуальності / потенційності слова. Відсутність фіксації того чи того деривата у класичних тлумачних словниках (як-от академічний 17-томний словник російської мови), заснованих на великих картотеках, які фіксують уживання лексем у текстах, не завжди може слугувати показником його відсутності в мові, оскільки актуальне вживання дериватів, утворених за продуктивними моделями, у конкретному тексті має випадковий характер і часто залежить від немовних чинників [18, с. 67].

Свобода від різного виду обмежень сприяє розкутості мови. Наслідком цього є типова риса сучасної мови – поширення неузуального словотворення.

Аналіз новоутворень висуває перед лінгвістами безліч питань як власне мовного, так і лінгвокультурологічного, психолінгвістичного, когнітивного, соціолінгвістичного характеру, які становлять перспективу подальших досліджень.

Список літератури:

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва : Изд-во МГУ, 1973. 235 с.
2. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи. *Русистика.* Берлин, 1994. № № 1–2. С. 28–49.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. *Роль языка в познании мира.* Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
4. Курасова Е. В. Семантические неологизмы общественно-политической сферы в русском языке новейшего периода : дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Воронеж, 2006. 241 с.
5. Малыгина И. Ю. «Русский словарь языкового расширения» А. И. Солженицына как форма «диалога» с русскими писателями XX в. (А. Солженицын, Е. Замятин, И. Шмелев). URL: https://www.gramota.net/materials/2/2016/1-2/10.html.
6. Резанова З. И. Функциональный аспект словообразования: Русское производное имя. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1996. 218 с.
7. Николаев Г. А. Русское историческое словообразование : Теоретические проблемы. Казань, 1987. 152 с.
8. Петрухина Е. В. Возможности, функции и конкуренты словопроизводства в современном русском языке. *Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование : доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов* / под ред. Е. В. Петрухиной. Москва : Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2010. URL: https://www.portal-slovo.ru/philology/45939.php.
9. Рацибурская Л. В., Первухина И. Ю. Тенденция к демократизации в современных словообразовательных процессах. *Развитие словообразовательной и лексической системы русского языка*. Саратов, 2009. 299 с.
10. Солженицын А. И. Как нам обустроить Россию? : Посильные соображения. Париж : YMCA-Press, 1990. 50 с.
11. Солженицын А. И. Русский словарь языкового. Москва : Русский путь, 2000. 280 с.
12. Скляревская Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI ст. : состояние, проблемы, перспективы. *Исследования по славянским языкам.* Сеул, 2001. № 6. С. 177–202.
13. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 232 с.

14. Шепель Ю. А. Активные процессы современного словопроизводства : учебное пособие. Днепропетровск : ЧП «Середняк». 2012. 75 с.

15. Эпштейн М. Н. Русский язык в свете творческой филологии разыскания. *Знамя.* 2006. № 1. URL: https://magazines.gorky.media/znamia/2006/1.

16. Эпштейн М. Н. О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество. *Знамя*. 2007. № 3. С. 192–207. URL: http://magazines.russ.ru/znamia/2007/3/ep18.html.

17. Эпштейн М. Н. Русский язык: система и свобода. *Новый журнал*. Нью-Йорк, 2008. Кн. 250. С. 229–256.

18. Bogusławski A. Język w słowniku : desiderata semantyczne do wielkiego słownika polszczyzny. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. 146 s.

Shepel Yu. A. ABOUT DYNAMIC DERIVATION PROCESSES IN COMPOSITION OF WORD-FORMATION TYPES AND ROWS

The article describes the process of implementing dynamic processes observed at the level of word formation. The ratio of the main word-formation processes at the lexical level is presented – prefixing, suffixing, metonymy and metaphorization. The author proceeds from the fact that the main trend of modern linguistics, as well as word formation in particular, is the desire to integrate various methods, to search for non-traditional points of view on the object of research. It is proved that the semantic analysis of word-formation processes is dictated by the deep interconnection of word-formation and lexical-semantic processes in their dynamics from the point of view of history and the current state of the language. The object of the description is the dynamism of linguistic phenomena at the level of derived vocabulary as a component of word-formation types and word-formation series. The subject of the description is the vocabulary derivative from the point of view of the dynamic processes of education and functioning. The purpose of the article is to present and characterize the lexical and semantic features of new formations in dynamic development, taking into account the peculiarities of their functioning in the language. The article shows that word-formation dynamics is associated with the dynamics of lexical and semantic changes, predetermined by the proper linguistic, cognitive and socio-cultural factors. The article confirms the opinion of N. S. Valgina that the methods of word formation, word-formation types and even formal word-formation means are taken from the word-formation system itself, only nominations created in the image and likeness are new. The process of word formation is mobile, its system contains great potentials, the implementation of which is practically unlimited, which indicates the openness of word-formation types and word-formation series as complex units of the word-formation level.

Key words: *derivation, dynamic process, vocabulary, derivative word, word-formation type, word-formation series, prefix, suffix, metaphorization, metonymization.*

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.162.1'373:811.161.2'373]:821.162.1.0(092)
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/14

Осіпчук Г. В.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСЕМИ 'ОЧІ' ЯК ЗАСОБУ ВИРАЖЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В РОМАНІ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»

У статті проаналізовано змістове, функціональне й емоційне навантаження лексеми 'ОЧІ' в художньому творі. Вивчено результати наукових розвідок аналогічного характеру вітчизняних і зарубіжних дослідників. Зроблено висновок щодо необхідності детальнішого розгляду окресленої проблеми. Презентовано перспективи досліджень у цьому напрямі.

Звернено увагу на підбір мовних засобів на позначення зовнішності людини польським письменником Генриком Сенкевичем, що демонструє особливості індивідуального авторського стилю. Вказано на різноманітність мовних зображальних засобів на позначення лексеми 'ОЧІ'. Вивчено, що портретні замальовки ОЧЕЙ Г. Сенкевичем є багатогранними, детальними, з яскраво підкресленим емоційно-психологічним навантаженням. Це дає змогу читачеві познайомитися не так із зовнішнім, як із внутрішнім світом героя, адже 'ОЧІ' є однією з художніх портретних ознак, яка створює цілісну модель характеру літературного персонажа.

Зроблено висновки, що Г. Сенкевич є одним із представників письменницького світу XIX ст., котрі активно використовували у романній творчості портретну деталь і віддавали перевагу найбільш інформаційній – очам. Деталізовано особливості портретної характеристики героїв роману за змалюванням ОЧЕЙ: осіб чоловічої статі (за кольором, виглядом, віком, видом діяльності чи соціальним становищем, характером героя, психологічним станом) і жінок (врода, емоції, настрій, переживання й почуття).

Наша наукова розвідка сприяє процесу дослідження механізмів відтворення внутрішнього світу персонажа, а через вивчення портретної деталі (презентування ОЧЕЙ) – розуміння потенціалу людини, її внутрішнього світу, а також ставлення письменника до створеного образу. Завдяки цьому забезпечується процес естетично-духовної комунікації між власне читачем та автором.

Ключові слова: *художній текст, літературний герой, зовнішність людини, портрет, персонаж, мовні засоби, деталь зовнішності, 'ОЧІ', індивідуальний стиль письменника, емоційна лексика.*

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство продовжує наукові розвідки на основі ідей антропоцентризму, що пронизує усі сфери життя людини, відображає розуміння статусу особи в соціумі, мові та мовленні. У своїх поглядах на світ та історію, значення індивіду в них дослідники звеличують силу знання і розуму, а вивчення людського фактору в лінгвістиці стає надзвичайно актуальним.

Найважливішою рисою антропоцентризму є аналіз мовних явищ через призму творчої діяльності певної особи. Власне цей важливий принцип проявляється у вивченні об'єктів за їх місцем у житті людини та є головною ознакою будь-якого літературного твору. Аналіз мотивів адресанта на матеріалів авторських текстів допомагає не лише глибше зрозуміти природу принципу, відповідно до якого людина є завершенням еволюції світобудови, а й реалізацію антропоцентризму у структурі тексту. Людина в тексті – це не тільки персонаж, але й автор, яка через художні образи демонструє власний світогляд і представляє на розсуд читача особливий індивідуальний стиль.

Зовнішність людини (літературного персонажа) є одним із найважливіших елементів будь-якого художнього твору, адже такий опис формує враження в читача про героя, демонструє психологічне навантаження образу, відображає деталі внутрішнього світу, а певні елементи, зокрема, очі акцентують увагу за визначальних рисах характеру людини, презентують внутрішню боротьбу, увиразнюють думки та вчинки особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексема 'ОЧІ' як елемент портретної характеристики проаналізована в розвідках науковців-лінгвістів О. Дуденко [2], Т. Ліщук [3], О. Турчак [8], Л. Шутова [10] та ін.

Творчість Г. Сенкевича з історичного погляду вивчалася українськими дослідниками (М. Васьків [1], В. Марценішко [4], Р. Радишевський [5], Є. Сінкевич [6], А. Ткачук [7], Т. Чужа [9]) і польськими науковцями (Р. Висоцкий [15], В. Конопчинський [11], М. Кукєл [12], В. Томкєвіч [14] та ін.), однак аналіз вживання польським письменником лексеми 'ОЧІ' як виразника індивідуального авторського стилю, її змістове, стилістичне та функціональне наповнення не представлено в наукових працях, тому обрана тема є актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз вираження семантико-стилістичної функції портретної деталі 'ОЧІ' в романі польського письменника Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». Меті підпорядковується вирішення таких завдань: 1) виявити мовні особливості портретної деталі 'ОЧІ' у прозі польського романіста; 2) дослідити специфіку вживання художніх засобів на позначення лексеми 'ОЧІ'; 3) вивчити змістове й емоційне навантаження лексичної одиниці 'ОЧІ' в романі «Вогнем і мечем», що продемонструє особливості польської мови та представить риси індивідуального стилю митця.

Виклад основного матеріалу. У будь-якому прозовому художньому творі опис зовнішності героя використовується письменниками для зображення людини в комплексі, тобто тісного взаємозв'язку фізіологічних рис із психологічними, які залежать від впливу соціальних факторів. Портрет персонажа є найважливішою складовою частиною літературного образу, завжди найбільш семантично наповнений і виконує функцію індивідуалізації: інформує читача про світогляд героя, дії, вчинки, життя, особливості ментального впливу на формування характеру.

У романі «Вогнем і мечем» портретним характеристикам автор відводить чи не найважливішу роль, роблячи акцент на очах персонажа. Народна мудрість стверджує, що очі – це дзеркало душі. В очах відображається людський досвід, інтелект, душевні якості, емоції, почуття й переживання. Проаналізувавши найуживаніші мовні засоби на позначення ОЧЕЙ героїв у прозі Г. Сенкевича, пропонуємо лексико-семантичну класифікацію: 1) за гендерними особливостями: змалювання чоловічих очей:

1. 1) розмір очей та індивідуальні особливості;
1. 2) колір очей, їхній вигляд;
1. 3) вид діяльності персонажа, його соціальний стан;
1. 4) вік, наслідки участі у військових діях;
1. 5) характер;
1. 6) психологічний стан;

2) за гендерними особливостями: змалювання жіночих очей:

2. 1) колір і врода;
2. 2) характер;
2. 3) настрій, переживання;
2. 4) емоції;
2. 5) почуття.

Детальний опис ОЧЕЙ дає можливість автору виокремити стать персонажа. Для характеристики чоловіків письменник вживає гендерно марковані лексеми, що демонструють специфічні уявлення про таких героїв як сильних, відважних, різких, мужніх, активних, впевнених у собі: *sam Chmielnicki utkwił w niego wzrok niespokojny* [13, с. 200]; *obaj z dzikimi oczyma* [13, с. 208]; *ale pułkownik oczy groźne w niego utkwił* [13, с. 200]; *a oczy poczęły ciskać takie błyskawice, że wszyscy obecni struchleli o wojewodę* [13, с. 211]; *więc tylko oczy swe stalowe utkwił w panu Stachowiczu* [13, с. 213].

Для характеристики жіночих образів – лексеми на позначення типових й очікуваних якостей, таких як чуйність, ніжність, загадковість, і загальноприйнятних моделей поведінки (кокетство): *zali oczom zabronisz patrzyć na tak cudną istotę, jak księżniczka Barbara, której widok dzikie nawet bestie poruszyć byłby zdolny?* [13, с. 52].

Г. Сенкевич детально вимальовує описи зовнішності очей осіб чоловічої статі. Залежно від контексту й авторської оцінки читач знайомиться з героями, проживає з ними їхнє життя, бореться за віру та справедливість. «Вогнем і мечем» – роман, побудований на історичному сюжеті, у якому відтворена автором певна епоха й період в історії. Саме тому одним із основних чинників вживання мовних засобів на позначення чоловічих очей є демонстрація польським письменником належності особи до соціального стану чи певного виду діяльності, зокрема: в очах військового керівни-

цтва – радість від очікуваної битви чи навіть впевненість у перемозі в ній: *Chmielnickiemu zaś radość strzeliła z oczu* [13, с. 418]; в очах солдатів – напруженість від очікування битви: *a nad nimi pochylone twarze jeźdźców, którzy przysłaniając rękoma od blasku oczy patrzyli bystro w światło* [13, с. 8].

Гірким є розчарування після поразки в битві: *I znowu książę zakrył rękoma oczy – widok był to zaś tak żałosny tego bólu i żalu, że pułkownicy zgoła nie wiedzieli, co czynić ze łzami, które im do oczu nabiegły* [13, с. 212]; *Chmielnicki wodził oczyma po pułkownikach, którzy pod wpływem tego spojrzenia wzrok spuszczali ku ziemi* [13, с. 202].

У рисах обличчя та власне в ОЧАХ героїв польський автор так чи інакше відображає соціальні особливості описаної епохи, елементи військової доби. Г. Сенкевич шанобливо та з повагою змальовує польських воєначальників, підкреслюючи їхню вдало замасковану хитрість, вправність і вміння вести бій: *Twarz młodego watażki jaśniała uprzejmą wesołością tak dobrze symulowaną, że mogłaby omylić najwprawniejsze oko* [13, с. 39].

Лексеми на позначення чоловічих ОЧЕЙ виокремлюємо за розміром і станом – великі та спокійні: *Oczy miał duże, spokojne, prawie słodkie, jednakże gromy zdawały się być w nich uśpione, i czułeś, że biada temu, kto by je rozbudził* [13, с. 51]; *błysnął swymi wypukłymi oczyma* [13, с. 14]; *z pozapadanymi oczyma* [13, с. 205]; *a oczy coraz bardziej na wierzch wyłaziły* [13, с. 14]; за індивідуальними особливостями: *Jeden z nich, czarny jak żuk i kosooki* [13, с. 153], *kosooki* [13, с. 154].

У художньому тексті наявні номінації на позначення кольору ОЧЕЙ і їхній вигляд: *i zielonymi oczyma* [13, с. 204]; *Był to stary Tatar o bystrych czarnych oczach* [13, с. 42]; *oczy czarne i nieco ukośne jak u Tatara* [13, с. 6].

Письменник деталізує увагу читача на віці героя, що підкреслено саме в очах: *stare oczy* [13, с. 31], та їхньому закривавленому стані після поранення в битві: *Przez czas jakiś wodził nabiegłymi krwią oczyma po obcych, badając ich twarze* [13, с. 6], а також описує наслідки втрати зору в битві: *bo gdy mnie Turcy w Galacie oko wypalili, chcieli wypalić i drugie* [13, с. 159]; *Bracia przy pomocy Bohuna i jego Zaporożców odbili go wprawdzie, ale z wykapanymi oczami. Od tej pory ten w domu siedzieć musiał* [13, с. 37]; *rzekł przymrużając oko pokryte bielmem* [13, с. 154]; *iż to Wołosi mu oczy wypalili?* [13, с. 159]. Один із персонажів у творі є незрячим: *W jednym oku trochę mi światła bożego zostało, a drugie ciemne na wieki* [13, с. 163].

У прозі Генрика Сенкевича характеристики ОЧЕЙ чи ПОГЛЯДУ інколи мають вигляд окремих штрихів, які характеризують зовнішність героя, частіше – у формі детальних описів, що дає змогу показати внутрішній світ головного чи другорядного персонажа. Для кожного із героїв автор знаходить певну ключову деталь опису, яка виокремлює його серед інших, наприклад, доброту: *Zbliżywszy się począł mrugać swoim zdrowym okiem, uśmiechać się i sapać* [13, с. 158].

ОЧІ та ПОГЛЯД передають негативно забарвлені відчуття – страх, невпевненість, жах: *Skrzetuski ujrzawszy ich przybladł nieco i oczy zmrużył, bo mu zbyt dużo wspomnień na myśl przywiedli, aby miał bez bólu znieść ich widok* [13, с. 400]; ненависть: *zabłysła nienawiść, oczy zaświeciły mu posępnie i odrzekł z wolna a dobitnie* [13, с. 8]; огиду: *Który dziwną jakąś awersję uczuł do tego podstarościego od pierwszego spojrzenia* [13, с. 13]; виснаження, небажання жити, неминучу смерть: *a zamiast oczu miał dwie czerwone jamy* [13, с. 40]; лють: *a wściekłość w oczach* [13, с. 210].

Виділивши якусь окрему рису характеру, письменник смакує її, використовуючи різноманітні засоби, будує незвичні асоціації, створює враження взаємозв'язку та взаємодії зовнішніх ознак і внутрішнього світу. Г. Сенкевич змальовує кожного зі своїх численних персонажів неповторним і своєрідним. Герої відрізняються один від одного не тільки деталями зовнішності, а і вдачею та характером. Автор вказує на радість і щастя: *Porucznik spojrzał i twarz mu się rozjaśniła* [13, с. 5]; *Łuny odbijały mu się w oczach i obłóczyły różowym blaskiem jego delikatną, białą twarz* [13, с. 408]; життєстверджуваність: *owszem, wesołość biła mu z oczu i twarzy* [13, с. 405]; жадобу до перемоги: *Żołnierze mieli ogień w oczach* [13, с. 404]; *z płomieniem jeszcze nie zgasłym w oczach* [13, с. 416]; доброту персонажа: *i potoczył tryumfalnie swoim zdrowym okiem* [13, с. 300]; уважність: *– Kto ty? – pytał książę wojewoda utkwiwszy w niego swe spokojne źrenice* [13, с. 408]; скромність, виваженість, мрійливість: *i oczy, to skromnie spuszczone i rzęsami nakryte, to błyszczące jak dwie gwiazdy* [13, с. 41].

Особливої уваги заслуговує зображення кохання в романі «Вогнем і мечем»: *Serce zmiękło w nim jak wosk, gdy czuł jej rękę na swojej, z oczu aż skry poszły – i rzekł* [13, с. 41]. Таке яскраве та світле почуття виражається очима: *w oczach mu pojaśniało wszystko, jakoby promienie słoneczne na świat padły, uczuł w sobie jakieś moce nieznane, jakieś skrzydła u ramion* [13, с. 41]. Очі – джерело людських переживань: *I znowu jedwabne*

zasłony oczu kniaziówny podniosły się, a wzrok jej napotkał, męskie i szlachetne oblicze młodego żołnierza i spojrzenie tak pełne zachwytu, że ciemny rumieniec pokrył jej twarz. Ale nie spuszczała już wzroku ku ziemi i przez chwilę on pił słodycz jej cudnych oczu [13, с. 31].

Автор демонструє силу та вагомість погляду героя: *Nikt też znieść nie mógł spokojnego blasku tego spojrzenia* [13, с. 51]; впевненість, схожу на жорстокість: *W oczach jego malowała się okrutna fantazja i zadzierżystość, ale w obliczu miał wyraz uczciwy* [13, с. 6]. Інша сторона – байдужість героя до жінки, яка поруч, також представлена в погляді, тобто у його відсутності: *Natomiast drażniła ją, zaciekawiała i gniewała obojętność pana Skrzetuskiego, który wróciwszy po tak długiej nieobecności, prawie na nią nie spojrzał* [13, с. 52]; бажання помсти: *i ten Bohun blady, z zemstą w oczach* [13, с. 155].

Жіночі образи в романі «Вогнем і мечем» наділені привабливістю, ніжністю, романтичністю. Колір очей вказує на пристрасть героїні: *świdrowała swymi czarnymi oczkami w twarzy namiestnika* [13, с. 52], її неповторну й таку бажану вроду: *czekały go w Łubniach jeszcze i pewne czarne oczy, tak słodkie jak miód* [13, с. 24]; випромінюють зацікавленість і впертість: *Nie śmiał on nawet zrazu spojrzeć w stronę Anusi i po niejakim dopiero czasie rzucił znienacka okiem – ale aż zadrżał. Spoza ramienia księżnej Gryzeldy dwoje jarzących ślepków patrzyło na niego istotnie z ciekawością i uporem* [13, с. 54].

ОЧІ жінки спокушають: *Oczki Anusi strzelały na pana Longina po trochu umyślnie, na złość panu Skrzetuskiemu* [13, с. 53]; примушують до дії, заохочують: *Ten szatanek wyglądający zza pleców księżnej tyle miał ponęt, te oczki tak świeciły jasno, że pana Longina aż ciągnęło coś, by w nie choć jeszcze raz tylko spojrzeć* [13, с. 54]; акцентують увагу на напрямку погляду: *podniosła oczy ku panu Zagłobie* [13, с. 160]; випромінюють радість і щастя: *i z kolei zajrzawszy z bliska w te pałające źrenice, spytał* [13, с. 32]; демонструють сміх: *i poweselał w oczach* [13, с. 403]; виражають захоплення: *Pan Skrzetuski posyłał tedy swoje westchnienia kuczarnym oczom na równi z innymi* [13, с. 25]; презентують сміливість, глузливість і зухвалість: *Przy świetle księżyca ujrzał dwoje oczu, które patrzyły na niego zuchwale, wyzywająco i szyderczo zarazem* [13, с. 32].

Г. Сенкевич яскраво передає протилежні емоції: *spoglądała ponuro na namiestnika* [13, с. 15]; розпач, сльози, біль: *Nawet i łzy pokazały się w jej oczach* [13, с. 160]; *gdy spojrzawszy na kniaziównę ujrzał przy świetle księżyca oczy jej zalane łzami…* [13, с. 32]; *i modlił się długo, podnosząc oczy do gwiazd* [13, с. 155]; весь різноманітний спектр почуттів: *Zmieszany był jeszcze i dlatego, że spod kuniego kapturka spojrzały nań takie oczy, jakich jak życie swoje nie widział, czarne, aksamitne, a łzawe, a mieniące się, a ogniste, przy których oczy Anusi Borzobohatej zgasłyby jak świeczki przy pochodniach* [13, с. 28].

Нейтральна лексема ОЧІ, вживана письменником як художня деталь у портреті багатьох персонажів, набуває експресивного забарвлення завдяки порівнянням: *Był to człek czterdziestoletni, niski, z twarzą zapalczywą, której to zapalczywości przydawały jeszcze bardziej oczy jakby śliwy na wierzchu głowy siedzące, bystre, ruchliwe – człek widocznie bardzo żywy, wichrowaty i do gniewu skory* [13, с. 13]; *Straszne te oczy świeciły jak ślepie wilka w ciemnym borze* [13, с. 32].

Автор вживає фразеологізми: у мить ока – тобто дуже швидко: *jak strzała przebija ciało żołnierza, i w mgnieniu oka przedostał się do środka* [13, с. 405]; не вірячи, в те, що бачить персонаж, тобто своїм очам: *nie wierząc własnym oczom* [13, с. 157]; *Bywał ja i w Łubniach i widział kniazia na własne oczy* [13, с. 163].

Семантичне значення виразів, пов'язаних зі значенням лексем ОЧІ чи ПОГЛЯД, передають простір – скільки око могло бачити: *Na próżno oczy ludzkie szukały końca tych szeregów; jak wzrok sięgnął, czerniło się mrowie ludzkie i końskie ginące w dymach i łunach oddalenia* [13, с. 407]; широту – з поля зору: *Tatarzy jednak, czując, że za nimi idzie Chmielnicki i chan, nie znikli całkiem z oczu* [13, с. 406].

Часто польський письменник вживає такі лексеми в контексті у переносному значенні: *Nagle w oczach jej mignął* [13, с. 155]; *Chwytano go też za cugle, by oczy widokiem bohatera dłużej napoić* [13, с. 403]; *dwoje świecących oczu…* [13, с. 155]; не засліплені владою: *Już było bowiem wiadomo, że Chmielnicki, a z nim chan ciągną z potęgą, akiej od czasów Tamerlana nie widziały ludzkie oczy* [13, с. 400].

Висновки і пропозиції. У романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» художня деталь ОЧІ є найвагомішою в портретній характеристиці, адже демонструє читачеві риси характеру героя, допомагає зрозуміти його дії та вчинки, розкриває світогляд і внутрішній світ персонажа. Подальші наукові розвідки будуть направлені на дослідження концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ у творчості польського письменника.

Список літератури:

1. Васьків М. Світло і тіні Генріка Сенкевича. «Вогнем і мечем»: антиукраїнський роман чи твір для «зміцнення сердець»? *День*. 2012. № 229/230 (14–15 грудня). С. 9.
2. Дуденко О. В. Зовнішність жінки з погляду письменника: М. Стельмах про українку І пол. ХХ ст. *Актуальні проблеми прикладної лінгвістики* : тези допов. Міжнародної Інтернет-конференції, 5–6 травня 2020 р. Умань. URL: https://prlingv.at.ua/ (дата звернення : 25.04.2021).
3. Ліщук Т. Д. Постмодерністське зображення зовнішності людини в тексті роману Ю. Андруховича «Рекреації». *Лінгвістичні дослідження*. 2013. Вип. 36. С. 158–162.
4. Марценішко В. Сюжетно–композиційні особливості трилогії «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і роману «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича: типологічні паралелі. *Вісник Черкаського університету*. 2012. *Серія «Філологічні науки».* Вип. 5. С. 29–37.
5. Радишевський Р. Література та історія в романі «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича. *Вісник Черкаського університету*. 2005. Вип. 2. С. 132–148.
6. Сінкевич Є. «Трилогія» Генрика Сенкевича в польській і українській історіографії. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Zeszyty Historyczne.* 2017. T. XVI. S. 15–21. http://dx.doi.org/10.16926/zh.2017.16.01.
7. Ткачук А. І. Спроба «ревізії» в оцінках особистості Б. Хмельницького польськими дослідниками часів Другої Речі Посполитої. *Історичний архів.* 2015. Вип. 10. С. 141–146.
8. Турчак О. М. Лексема «очі» як основа портретної деталі та її мовна реалізація у творах Григора Тютюнника. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.* 2014. № 1 (7). *Серія «Філологічні науки».* С. 228–233.
9. Чужа Т. Непольські джерела роману Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем». *Українська полоністика*. 2007. № 3. С. 25–31.
10. Шутова Л. І. Семантика епітетів на позначення зовнішності людини в українській поезії 20–30-х рр. ХХ ст. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 32. С. 164–166.
11. Konopczyński W. Fotomontaż historyczny. *W obronie «Ogniem i meczem». Polemiki z Olgierdem Górką.* Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. Kraków. 2006. S. 96–99.
12. Kukiel M. «Ogniem i mieczem» a odwracana rzeczywistość dziejowa. *W obronie «Ogniem i mieczem» Polemiki z Olgierdem Górką.* Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. Kraków. 2006. S. 90–94.
13. Sienkiewicz H. Ogniem i mieczem. Warszawa. Wydawca : Fundacja Nowoczesna Polska, 1974. S. 476. URL: https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/ogniem-i-mieczem.pdf (дата звернення: 27.04.2021).
14. Tomkiewicz W. Wartości historyczne «Ogniem i mieczem». *W obronie «Ogniem i mieczem». Polemiki z Olgerdem Górką.* Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. Kraków. 2006. S. 141–168.
15. Wysocki R. Narodziny nowoczesnego narodu. Ukraińska idea narodowa w latach. 1775–1914. *Res historica*. 2006. T. 22. S. 19–50.

Osipchuk H. V. LANGUAGE REALIZATION OF THE LEXEME 'EYES' TO BE A MEAN FOR PERSON'S APPEARANCE EXPRESSION IN HENRYK SIENKIEWICZ'S NOVEL "WITH FIRE AND SWORD"

The article analyzed content, functional and emotional elements of the lexeme 'EYES' in the literary work. Analogical results of the scientific studies of native and foreign researches are examined. It is concluded on the necessity of more detailed investigation of the issue. Research perspectives in the course are presented.

It is accentuated on the use of the language means by Polish writer Henryk Sienkiewicz to describe person's appearance. It proves the specific individual features of the author's style. The article demonstrates a variety of language figurative means to describe the lexeme 'EYES'. They are studied to be diverse, detailed, using bright emotional and psychological elements that promote reader's exploring both inner and outer world of the personage. It is reasoned by the fact that 'EYES' to be known as a literary portrait feature, and makes a holistic character of the literary personage.

The article concludes that H. Sienkiewicz is among the writers of the 19-th century who actively used portrait details in his romantic works and preferred more informational one – the eyes. The specific features of personages' portrait characteristic on the EYES expression are extended: of males (according to the color, form, age, activity or social status, personage's character, psychological state) and females (beauty, emotions, mood, emotional experience and feelings).

The work provokes the investigation of variants to express the personage's inner world, and while studying a portrait detail (EYES presenting) – comprehension of person's potential, his inner world, as well as writer's relation to the formed image. It stimulates esthetical and inner communication between the reader and the author.

Key words: *literary text, literary character, person's appearance, portrait, personage, language means, detail of the appearance, 'EYES', writer's individual style, emotional vocabulary.*

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'373.72
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/15

Бечко Я. В.
Уманський національний університет садівництва

СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОРІННЯ АНГЛ. *BURN*, *FIRE* У КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕМ

У статті аналізуються особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають багатозначні дієслова на позначення термічних процесів, а саме ті, які передають процес горіння/спалення (англ. burn, fire), а також розглядаються такі аспекти внутрішньої форми фразеологічних одиниць, як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. Автор з'ясовує, як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями відповідної ключової лексеми, а також визначає семантичний і фразеотвірний потенціал полісемантичних дієслів термічної семантики англ. burn, fire відповідно до їх здатності передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать до різних семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Автор залучає до розгляду не лише ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, а й порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовими компонентами виступають багатозначні дієслова високотемпературної семантики англ. burn, fire.

Автор зауважує, що для структурно-функціонального угруповання фразем із дієсловом на позначення горіння важливим є протиставлення, з одного боку, термінологічних сполук (як сучасних, так і традиційних) стилістично більш або менш нейтрального характеру і образно-експресивних фразеологізмів, здебільшого експліцитно предикативних – з іншого. Окрім того, для полісемантичних дієслів термічної семантики англ. burn, fire тут має вагоме значення можливість фігурувати у складі фразеологічних утворень не лише в особових, а й у неособових, зокрема дієприкметникових, формах. З іншого боку, саме з дієслівною приналежністю ключової фразеотвірної лексеми можна зіставити і ті випадки, коли терміносполука має предикативний характер, а дієслово горіння виступає в ній в особовій формі.

Ключові слова: *фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантема, багатозначність.*

Постановка проблеми. Термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному довкіллі. Лексеми, що належать до «термічної» сфери, здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Нас цікавить внутрішньомовний механізм функціонування семантики багатозначних лексичних одиниць на фразеологічному рівні, оскільки проблематика взаємовідношень лексико-семантичної та лексико-фразеологічної підсистем мови теж є недостатньо вивченою й **актуальною** у теоретичній фразеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням смислового розвитку «термічних» слів у царині лексичної семантики і словотвору займаються І. В. Беседовська, Т. О. Черниш, Л. В. Педченко, К. С. Верхотурова, Я. В. Бечко [4; 9; 7; 6; 5], натомість фразеологічних студій тут бракує, особливо на матеріалі англійської мови.

Постановка завдання. У нашій статті ми ставимо за мету з'ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні дієслова на позначення термічних процесів англ. *burn, fire*. За об'єкт нашого дослідження ми вибрали англійські ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки,

усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають дієслова англ. *burn, fire*. Предметом нашої розвідки є аналіз рис та особливостей функціонування внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні дієслова на позначення термічних процесів. Відповідно, ми поставили перед собою завдання з'ясувати, як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключових лексем.

Виклад основного матеріалу. Структурно-семантичний аналіз предикативних фразем із ключовим лексичним компонентом показав: а) що їхня внутрішня форма виявляє певні спільні риси; б) що ці риси знаходяться у співвідношенні з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексеми. Фразеологічно пов'язаним, чи фразеопохідним, ми називаємо те значення, яке слово отримує, виступаючи у контексті фраземи, й яке є, отже, складником цілісного значення цієї фраземи.

Серед проаналізованого матеріалу ми знаходимо приклади з «нульовим» семантичним розвитком, тобто такі утворення, де фразеологічне значення відповідної лексеми є цілком тотожним її лексичному значенню. Передовсім це сталі порівняння; що ж до паремій із такими дієсловами, то хоча вони здебільшого й допускають дослівне прочитання, але є підстави вважати, що істотним для них є не це, а узагальнююча інтерпретація їх дослівного змісту.

У номінативних описових термінопозначеннях денотатами виступають об'єкти, у той чи інший спосіб реально пов'язані з вогнем (чи схожі на нього, але в історичній перспективі те, що зараз витлумачується як подібність, могло сприйматись як тотожність). Через це розвиток відповідної семантеми у їх складі можна визначити як метонімічний, пор., напр., англ. *burnt-cork artist* «виконавець негритянських пісень, загримований негром» [3, с. 174] (досл. «актор, що загримований опаленим корком») (палений корок використовувався як засіб гримування «під негра»); пор. також англ *burn iron* «знаряддя таврування» [13, т. 1, с. 451] («досл. залізо для припалювання»); *burn mark* «тс.; тавро» [13, т. 1, с. 451] (досл. «позначка, зроблена шляхом припалювання»). Зазначимо, що у стилістично відзначеному предикативно-ідіоматичному виразі англ. *to be burnt with the same / one iron* «бути однаковим, нічим не вирізнятися, бути не кращим за інших / іншого» [13, т. 1, с. 451] (досл. «бути припаленим тим же тавром») семантика таврування служить внутрішньою формою для образно-узагальненої метафори.

У прислів'ї англ. *old love burns low when new love breaks* «старе кохання лише слабішає, натомість нове розбивається; стару любов іржа не їсть» [1, с. 188] (досл. «стара любов горить слабко, коли нова ламається») наявність предикативного компонента *low* свідчить, що тут ми маємо саме фразеологічну метафору, яка, конкретизуючи й унаочнюючи мовно-усталене афективно-емоційне значення дієслова *burn*, образно ототожнює стару любов із вогнем, який може слабшати, але ж продовжує горіти.

Словосполука англ. *to burn the water* «бити рибу остенем з човна в нічний час при світлі факела, вогнища тощо; лучити рибу» [3, с. 175] (досл. «палити воду) відображає, як уже було зазначено, старий спосіб ловлі риби вночі за допомогою штучного світла; тоді рибу приваблювали, використовуючи запалені смоляні лучини – звідси російська назва – або факели, і били острогою. Цікаво зіставити цей вираз з іншим, із позірно ідентичною внутрішньою формою, але з іншим, протилежним змістом, в якому йдеться про невдалу ловлю риби, англ. *to burn the beck* «невдало ловити рибу» [13, т. 1, с. 452] (досл. «палити ручай»; англ. діал. *beck* «ручай»).

Серед переносних фразеосемантичних варіантів присутнє значення, яке пов'язане з негативно-деструктивним впливом і є типовим для «термічних» слів, зокрема для найменувань вогню, ужитих у складі фразем (англ. *a (the) burnt child dreads the fire* «обпікся на молоці, будеш дути і на воду» [2, с. 277] (досл. «обпечена дитина вогню боїться»); *if you play with fire you get burnt* [12, с. 43] (досл. «якщо будете гратися з вогнем, то обпечетеся»)). Аналогічне значення знаходимо також в: англ. *fiddle while Rome burns* «займатися дрібницями в годину серйозної небезпеки, нічого не робити серйозного під час того як руйнується, або знищується щось важливе» [15, с. 104] (досл. «грати на скрипці в той час, як горить Рим»); *burn in effigy* «символічно знищити; дати вихід своєму гніву на зображення об'єкта почуття» [11, с. 526] (досл. «спалити у вигляді зображення»); *burn one's fingers (get one's fingers burnt)* «обпектися на чомусь», «страждати через те, що втрутились у чиїсь справи» [15, с. 38] (досл. «палити свої пальці (обпалити пальці)»).

Варто зауважити, що серед проаналізованого матеріалу ми зустрічалися з образним витлумаченням вогню, процесу горіння як причини (зокрема, негативного характеру), яка спонукає

людину до швидких активних дій, пор. вираз англ. *where is the fire?* «Що ви поспішаєте як на пожежу?» [2, с. 279] (досл. «Де пожежа?»), уживаний для передачі здивування від поспішних дій співрозмовника. Аналогічні вирази (зокрема, і мовленнєві формули), але зі словесним вираженням «рушійного» образу вогню за допомогою дієслова горіння, знаходимо серед фразем із цим дієсловом. Ця причина поспіху може локалізуватися поза людиною, але процес горіння образно може міститися й у самій людині, виступаючи як метафора її внутрішньої потреби. Тут теж можна навести паралелі, де образне представлення палкого й нестримного бажання як процесу горіння всередині тіла може вербалізуватися у субстантивній формі як позначення вогню, пор. англ. *fire in one's belly* «сильне бажання» [10, с. 597] (досл. «вогонь у когось в череві»).

Натомість специфічним для дієслів горіння є переносне значення, умотивоване семантикою цілеспрямованого утилітарного спалення, що його можна окреслити у такий спосіб: «витрачати(ся), знищувати(ся) із певною (конструктивно-утилітарною) метою»: *to burn the candle at both ends* «1. тринькати життя, дарма витрачати сили, здоров'я; 2. не жаліти себе (згоряти на роботі)» [15, с. 41] (досл. «палити свічку з обох кінців»); *you cannot burn the candle at both ends* «не можна робити дві абсолютно різні речі одночасно; не можна витрачати енергію лише в одне русло» [15, с. 41] (досл. «ти не можеш палити свічку з обох кінців»); *burn daylight* «1. палити світло вдень; 2. дарма витрачати час, даремно витрачати сили» [15, с. 38] (досл. «палити денне світло») (цей вираз вжито в трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» 1, 4, у репліці Меркуціо: *Come, we burn daylight* «Ну ж бо, ми марнуємо час!»); *burn one's house to get rid of the mice* «спалити свій дім, щоб позбутися мишей» (тобто пожертвувати багато чим задля того, щоб позбутися незначної неприємності) [2, с. 402]; *burn not your house to rid of (to frighten) the mouse* «не жертвуй великим, щоб уникнути малої неприємності» [3, с. 174] (досл. «не пали свій будинок для того, щоб позбутися (налякати) миші(у)»).

У виразі *keep the home fires burning* «підтримувати сімейне вогнище, зберігати сім'ю, годувати сім'ю» [2, с. 278] (досл. «підтримувати горіння домашніх вогнищ») горіння, вогонь у печі виступає як символічне осердя домашньої «економіки»).

З огляду на те, що нічна праця (тобто надмірна праця у невластивий час) потребує особливих зусиль, ми вбачаємо згадане значення й у дієслові горіння, вжитому у фраземі *to burn the midnight oil* «працювати ночами, засиджуватися на роботі допізна» [15, с. 41] (досл. «палити опівнічну олію»). Тут, однак, структура внутрішньої форми видається складнішою: з одного боку, згадка про нічне спалювання олії функціонує як метонімічна перифраза, свідчачи про нічний час відповідної діяльності; водночас «витратним матеріалом» тут виступають і власні сили людини, які витрачаються понад пересічну міру. Образ, що його мотивує значення цілеспрямованого спалення як ефективного технологічного засобу, можна вбачати й у виразі давнього походження англ. *burn one's boats (bridges) (behind one)* «спалити свої кораблі, відрізати собі шлях до відступу, позбавити себе можливості повернення до попереднього» [15, с. 31] («спалити човни (мости) (за собою)»). Укладачі історико-етимологічного словника російської фразеології наводять три версії походження цього виразу, відповідники якого існують у різних мовах. Так, одна із цих версій пов'язує його з «Енеїдою» Вергілія, де одна з троянок, змучена мандрами після загибелі Трої, запропонувала спалити кораблі, щоб чоловіки не змогли плисти далі; інша версія пов'язує цю сполуку з реальними історичними подіями, коли застосовувалася саме така військова тактика з метою запобігти можливості відступу [8, с. 300–301]. Так або інакше, внутрішня форма тут є цілком прозорою, хоча водночас очевидною є й її архаїчність.

У комічному дусі семантика утилітарного спалювання обігрується шляхом переносного вживання виразу біблійного походження *a burnt offering* «1. щось, що пропонується як дар для Бога шляхом спалення на вівтарі; 2. їжа, яка випадково підгоріла під час приготування» [10, с. 199] (досл. «спалена пожертва»), пор. у прецедентному тексті Старого Заповіту *And he said, Take now thy son, thine only son Isaac, whom thou lovest, and get thee into the land of Moriah; and offer him there for* ***a burnt offering*** *upon one of the mountains which I will tell thee of* [14, с. 2].

Фразему *to be burnt with the same / one iron* «бути однаковим, нічим не вирізнятися, бути не кращим за інших/іншого» [13, т. 1, с. 451] (досл. «бути припаленим тим же тавром») ми розглядаємо як вторинну, отже, тут «горіти» – це «виявляти свою сутність через істотну ознаку». До речі, можна також сказати, що тут має місце «текстуальна» синекдоха: фрагмент певного тексту служить для передачі змісту, який виражається цілим текстом. Цей приклад демонструє, як фразема може

набувати свого ідіоматичного значення, не просто спираючись на образне переосмислення певної ситуації, а ніби «компресуючи» в собі згадку про таку ситуацію в рамках певного ширшого тексту, в котрому вона вперше виникла як його дослівний фрагмент і без покликання на котрий вона залишається незрозумілою. У семасіології подібне явище, коли слово ніби вбирає в себе семантику свого текстуального оточення, називають, використовуючи термін М. Бреаля, семантичним «зараженням» (чи семантичним перенесенням). Як бачимо, це поняття може знайти собі застосування й під час висвітлення виникнення вторинних фразеопохідних семантем.

Натомість знання саме історичних реалій дає нам змогу реконструювати мотивацію виразу англ. *burn charcoal* «не мати недільного вбрання» [13, т. 1, с. 451] (досл. «випалювати деревне вугілля»), адже ця виробнича діяльність неминуче призводить до забруднення одягу. Отже, сполука на позначення відповідного фаху, вживаючись у зазначеному переносному сенсі, жартівливо натякає на зазначену обставину; інакше кажучи, це вживання спирається на пресупозицію «якщо хтось займається випалюванням деревного вугілля, то той не носить при цьому святкового вбрання», а те, що реальних підстав для такої пресупозиції в даному випадку разі немає, вносить у використання цього виразу елемент мовної гри з буквальним значенням сполуки.

Висновки і пропозиції. Оцінюючи отримані результати, доходимо таких висновків. Для структурно-функціонального угруповання фразем із дієсловом на позначення горіння важливим є протиставлення, з одного боку, термінологічних сполук (як сучасних, так і традиційних) стилістично більш або менш нейтрального характеру і образно-експресивних фразеологізмів, здебільшого експліцитно предикативних – з іншого.

Однак ця подібність реалізується, зокрема, завдяки частиномовному характеру фразеотвірної лексеми, тобто її приналежності до лексико-граматичного розряду дієслів. Для дієслів англ. *burn, fire* зі значенням горіння тут важить можливість фігурувати у складі фразеологічних утворень не лише в особових, а й у неособових, зокрема дієприкметникових, формах, в останньому випадку займаючи синтаксичну позицію окреслення. З іншого боку, саме з дієслівною приналежністю ключової фразеотвірної лексеми можна зіставити й ті випадки, коли терміносполука має предикативний характер, а дієслово «горіння» виступає в ній в особовій формі.

У плані функціонування у структурі фразеологізмів дієслова англ. *burn, fire* мають високий потенціал породження ними вторинних фразеопохідних семантем. Тут ми теж бачимо, що на лексико-фразеологічному рівні у досліджуваних лексем з'являються узагальнені значення ефективної (результативної), деструктивної за наслідками і негативної за характером цих наслідків дії; а крім того, ці ж дієслова можуть тут передавати дії, також результативні, але протилежні за результатом і за своїми оцінними конотаціями.

Окрім того, і тут ми знаходимо «вогняну» образність як засіб представлення внутрішніх станів людського організму і психіки.

У цьому останньому плані ми можемо вказати на структурування фразеогруп на основі базового для них смислового фрейму, який і визначає інтерпретацію семантики горіння на лексико-фразеологічному рівні; цей фрейм становить утворення, у центрі якого лежить позначення ефективної (результативної) дії, яка співвідноситься з такими експліцитно чи імпліцитно вираженими смислами, як «людина», «вогонь», «негативна/позитивна оцінка», «деструктивний/конструктивний наслідок».

Показовим щодо семантичних відношень іменника на позначення вогню англ. *fire* і дієсловами на позначення процесу горіння англ. *burn, fire*, які існують між ними на лексико-фразеологічному рівні, є те, що дані іменник і дієслова у низці випадків спільно виступають у внутрішній структурі тих самих фразеологізмів, і «вогняна» семантика на рівні дослівного значення в одному випадку дістає лексичне вираження за допомогою субстантиву зі значенням «вогонь», а в іншому – за допомогою дієслова «горіння». Отже, семантика цих позначень є не «субстанціальною», а скоріше процесуальною. Інакше кажучи, із погляду того, як постає «вогонь» на лексико-фразеологічному рівні й на тлі фразем із термічними лексемами, він є не об'єктом (предметом), а дією, процесом, а його назви можна розглядати як такі, що належать до розряду nomina actionis.

Список літератури:

1. Англо-американські прислів'я та приказки / авт.-уклад. О. Ю. Дубенко. Вінниця : Нова книга, 2004. 416 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / авт.-сост. А. В. Кунин. Москва : Рус. яз., 1984. 944 с.

3. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. Київ : Знання, КОО, 2005. 1056 с.

4. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162–165.

5. Бечко Я. В. Особливості внутрішньої форми фразеологізмів з ключовою лексемою укр. *вогонь*. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10. С. 53–56.

6. Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2009. 213 с.

7. Педченко Л. В. Лексика вогню в говірках російської мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова». Харків, 2000. 20 с.

8. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / авт. А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. Санкт-Петербург : Фолио-пресс, 1999. 701 с.

9. Черниш Т. О. Слова на позначення високої температури (на матеріалі української та польської мов). *Польсько-український бюлетень : Київські полоністичні студії*. Київ, 2010. Т. 16. С. 482–495.

10. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / ed. by S. Bullon. Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. 1949 p.

11. The American Heritage Dictionary of Idioms / ed. Christine Ammer. NY : Houghton Mifflin Company, 1997. 1191 p.

12. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs / ed. John Simpson, Jennifer Speake. Oxford: Oxford University Press, 1998. 364 p.

13. The English Dialect Dictionary / ed. Joseph Wright. London : Oxford University Press, 1898 – 1905. V. I-VI.

14. The Holy Bible (Authorized King James version) / ed. Trinitarian Bible Society. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 1235 p.

15. The Oxford Dictionary of Idioms / ed. Judith Siefring. Oxford, New York : Oxford University Press, 2004. 350 p.

Bechko Ya. V. SEMANTIC DEVELOPMENT OF POLYSEMOUS VERBS ENG. *BURN*, *FIRE* WITHIN THE FRAMEWORK OF INNER FORM OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms which include polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire and considers such features of inner form of phraseological units as clarity, imagery, metaphoric/metonymic nature. The author also finds out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component and defines semantic and phrase forming potential of polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire, according to its ability to transfer, particularly in its secondary use, a wide variety of meanings referring to different semantic spheres and their expressing is directly or indirectly motivated by thermal semantics. The author conducts the research using not only nominative and predicative idiomatic phraseological units, but also comparative phrases, proverbs, speech formulae with the key lexical component – polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire.

The author mentions that for the structural and functional grouping of phrases with verbs of thermal semantics Eng. burn, fire, it is important to contrast, on the one hand, terminological compounds (both modern and traditional) stylistically more or less neutral, and figuratively expressive phraseological units, mostly explicitly predicative. In addition, for polysemantic verbs of thermal semantics Eng. burn, fire it is important to have an opportunity to appear as part of phraseological formations not only in personal but also in non-personal, in particular adjective forms. On the other hand, because of the verb affiliation of the key lexical component we can compare those cases when the term compound has a predicative character, and the verb appears in it in the personal form.

Key words: *idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.*

УДК 378.147:81'243
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/16

Бортник С. Б.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

НАВЧАННЯ РЕФЕРУВАННЮ ТА АНОТУВАННЮ ФАХОВИХ ІНШОМОВНИХ ТЕКСТІВ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядаються особливості реферату та анотації як вторинних документів, звертається увага на різні варіанти перекладу цих термінів, перераховуються спільні та відмінні характеристики. Зокрема, увагу зосереджено на процесі створення професійно спрямованих документів, підкреслено необхідність глибокої роботи та осмислення змісту первинного тексту з метою написання логічних та чітко структурованих вторинних висловлювань. Пропонуються етапи та алгоритм організації роботи з анотування та реферування тексту. Реферат та анотація мають відповідати певним вимогам, а не бути просто скороченим варіантом первинного тексту. Відповідно, окрема увага приділяється системі завдань, що сприяють виробленню навичок роботи з текстом. Наголошено на важливості вправ, що тренують навички узагальнення та перефразування, а також розвивають навички компресії тексту. Методика роботи з текстом починається та залежить від розуміння змістової структури абзацу, відповідно, розглядається таке поняття, як key sentence, або topic sentence. Пошук ключових слів, які несуть основне змістовне навантаження, можливий під час роботи зі студентами будь-якого рівня володіння мови і необхідний під час анотування та реферування. Також сприяє процесу логічного аналізу тексту складання mind maps, що може бути в нагоді на певних етапах роботи з текстом. Вивчення питань навчання студентів нелінвістичних спеціальностей анотуванню та реферуванню текстів за фахом зумовлене актуальністю та доцільністю формування навичок роботи з фаховим текстом як складової частини професійної компетенції. У статті підкреслено важливість навичок написання вторинних текстів як для вивчення мови та оптимізації оцінювання, так і в подальшій професійній діяльності студентів. Такі види діяльності розвивають навички самостійної роботи з іншомовним джерелом, формують іншомовну компетенцію. Реферування та анотування можуть розглядатися також як додатковий засіб оптимізації процесу навчання іноземної мови в умовах дистанційної освіти.

Ключові слова: *реферування, анотування, вторинний текст, компресія тексту, структура абзацу, ключові слова, узагальнення, перефразування, візуальна схема логічних зв'язків (майнд меп).*

Постановка проблеми. Стрімка глобалізація сприяє збільшенню обсягів науково-технічної інформації, що міститься у науковій, науково-популярній, науково-навчальній, науково-публіцистичній літературі. Відповідно, вміння працювати з інформацією є передумовою успіху в усіх галузях життєдіяльності людини. Сутність такої діяльності полягає у багатоаспектному пошуку необхідних джерел, аналізі та синтезі даних, їх опрацюванні та трансформації отриманої інформації.

Однією з компетенцій спеціаліста мають бути вміння виокремлювати головне від другорядного, аналізувати та узагальнювати матеріал і при цьому не витрачати зайвий час на дослівний переклад усього матеріалу. Важливими складниками інформаційної діяльності є обробка документів, складання оглядів інформаційних джерел і бібліографій, індексування, технічний переклад, у тому числі реферативний, реферування та анотування першоджерел.

Реферування та анотування включені до програмних вимог у курсах «Іноземна мова за професійним спрямуванням» (1–2-й курси), «Професійна іноземна мова» (3-й або 4-й курс, а також на 5-му курсі на деяких спеціальностях) немовних ВНЗ. Мета навчання студентів професійної іноземної мови – уміння читати фахову літературу в оригіналі (першоджерелі), а також володіти навичками її обробки: анотувати, реферувати та конспектувати і навичками самостійної роботи з текстом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання навчання студентів компресії тесту,

навичок написання рефератів та анотацій є складовою частиною методики викладання іноземної мови взагалі та іноземної мови професійного спрямування зокрема, тому ці питання розглядалися у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Слід зазначити праці А. Вейзе [3], в яких розглядаються теоретичні та практичні аспекти реферування. Варто відзначити роботи Н. Фролової [12], О. Цибіної [13], І. Карпової [5], Дж. Віріка, Дж. Свінтона, Дж. Свейлза [19], С. Келлі [18], Т. Ньюфілдза, Е. Верліха. Вітчизняні науковці О. Безлюдний [2], Л. Байдак [1], К. Вороніна [4], Н. Рябова [9], І. Лутовинова [7], О. Шкурко [14], Т. Корж [6], І. Серебрянська [10], О. Тимошенко [11] досліджували питання реферування та анотування.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних алгоритмів навчання реферуванню й анотуванню професійно-орієнтованих іншомовних текстів у навчанні іноземної мови для спеціальних цілей та підготовці студентів немовних спеціальностей. Власний досвід викладання студентам природничих спеціальностей показав, що анотування та реферування не завжди сприймаються студентами як важливий вид діяльності, тому цей аспект вимагає особливої уваги та додаткового часу і практики. Дуже часто студенти просто вибирають ключові (на їхній власний розсуд) речення з різних частин тексту та складають із них новий текст, що в принципі не відповідає нормам укладання рефератів та анотацій. Робота зі студентами негуманітарних спеціальностей указує, що вилучення з тексту основної інформації, її узагальнення й оформлення в максимально стислому вигляді вимагають кропіткої та систематичної підготовки.

Навчання студентів навичкам і вмінням анотувати та реферувати іншомовний текст як основне джерело професійної фахової інформації є однією з найефективніших форм практичного володіння іноземною мовою.

Актуальність дослідження зумовлена потребами майбутніх фахівців, випускників немовних спеціальностей у вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням. Беззаперечно, існує достатньо рекомендацій та алгоритмів написання анотацій та рефератів, але переважно вони адресовані студентам факультетів іноземних мов, майбутнім перекладачам або ж аспірантам та науковцям, і значно менша частина – студентам немовних спеціальностей ВНЗ саме на рівні бакалаврату, а не аспірантури. Окрім того, актуальності набуває академічна та професійна мобільність. Згідно з п. 7 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» від 12 серпня 2015 р. № 579, формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, що здобувають освітні ступені молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії в українських вищих навчальних закладах, є: навчання за програмами академічної мобільності; стажування з практики мови; наукове стажування [8]. Саме зараз, коли збільшується кількість годин самостійної роботи студентів, навички анотування та реферування набувають першочергового значення.

Виклад основного матеріалу. Уміння орієнтуватися в іншомовному матеріалі й вибирати потрібне є однією з найефективніших форм практичного володіння іноземною мовою, і це забезпечить успіх студентів у майбутній професійній діяльності. Компресія інформації є природним наслідком ентропійної сутності мозку, інформація зберігається нетривалий час, і тільки дійсно важливе зберігається довго [18, с. 1]. Процес обробки тексту (реферування та анотування) полегшує отримання знання, рухаючись від специфічного до загального, усуваючи несуттєве та зберігаючи дійсно важливе. Під час укладання вторинного документу першоджерело, що має деревовидну структуру, зазнає певного «формування». (*To obtain the abstract, the document text (which, as a whole, has a tree-shaped structure), must undergo «pruning»: removing all the accessory foliage and maintaining the essential part, the «sap» or informative gist* [18, с. 1].)

Реферат та анотація значно скорочують час на обробку інформації та гарантують ефективний обмін науково-технічною інформацією. Реферат та анотація разом із бібліографічним описом, конспектом, рецензією, синопсисом та перекладом належать до вторинних документальних джерел наукової інформації. Вторинний текст – це текст про текст, створений як результат сприйняття, аналізу та інтерпретації первинного (оригінального) тексту. Такі тексти використовуються для комплектування інформативних видань типу реферативних журналів, наукових перекладів, довідкової літератури тощо. І реферат, і анотація здійснюють компресію першоджерел, але відбувається це різними засобами. Анотація перераховує питання першоджерела і не висвітлює зміст. Реферат не лише перераховує всі питання, а й розкриває основний зміст цих питань. Тобто анотація просто повідомляє,

про що написано в першоджерелі, а реферат ще й розкриває зміст. Під час анотування враховується не лише зміст першоджерела, а й його призначення, цінність, спрямованість, і анотація дає змогу робити висновки про доцільність докладнішого вивчення оригінального тексту. За обсягом реферат завжди докладніше анотації, його розміри залежатимуть від розміру першоджерела і цілей реферату (реферат-конспект, резюме, оглядовий реферат). Обсяг реферату може становити від 10–15% до 30% від обсягу першоджерела, тоді як анотація може складатися з трьох-чотирьох речень, обсяг анотації коливається від 500 до 2 000 друкованих знаків, що вимагає значно вищий ступінь узагальнення.

Процес навчання написання вторинних текстів у курсі іноземної мови є питанням ще відносно детально не дослідженим, не існує навіть загальної термінологічної бази, іноді немає прямих відповідностей у перекладі.

Анотація (від лат. *annotatio* – зауваження) – це досить короткий виклад змісту первинного документу, що є результатом компресії тексту оригіналу і який дає уявлення про тематику першоджерела декількома реченнями [2]. Переклад слова «реферат» (від лат. *refer* – доповідати, повідомляти) англійською мовою має декілька варіантів, що пропонуються різними авторами та джерелами, а найпоширенішими з них є такі: *abstract, extract, summary, synopsis, synoptic, paper, report, precis, surveys, review essay, essay, research essay, referential report* тощо. Подібна ситуація спостерігається і з поняттям «анотація»: *annotation, summary, abstract,outline,abridgment* тощо. У цій статті будемо дотримуватися найбільш загальноприйнятих варіантів перекладу, де «анотація» – це *summary* або annotation, а «реферат» – це *abstract*, хоча всі вищенаведені варіанти вживаються в науковій та методичній літературі. Заради об'єктивності варто розглянути визначення деяких понять саме англійською мовою.

Abstract. *A brief and objective representation of a document or an oral presentation. Abstract gives a first impression of the document that follows, letting readers decide whether to continue reading and showing them what to look for if they do. Though some abstracts only list the contents of the document, the most useful abstracts tell the reader more. An abstract should represent as much as possible of the quantitative and qualitative information in the document, and also reflect its reasoning.*

Annotation*. Brief explanation of a document or its contents, usually added as a note to clarify a title.*

Extract*. One or more portions of a document selected to represent the whole.*

Summary*. A brief restatement within a document (usually at the end) of its salient findings and conclusions intended to complete the orientation of a reader who has studied the preceding text. Summary is a short statement that gives the main information about something, without giving all the details. Usually it describes a larger work (such as an entire book, speech, or research project), and should include noticeably less content than the original work. Summaries can save a reader time because it prevents the reader from having to actually go through and filter the important information from the unimportant.*

Synopsis. *Brief condensation, outline, or summary of the main points of an articles, book, or plan. Unlike an abstract, a synopsis maintains the point by point sequence of the salient ideas.*

Synoptic. *A concise original publication of key results selected from an available but previously unpublished paper. It differs from an abstract (which it may contain) in that it is usually longer* [16].

Науковці вирізняють різні класифікації рефератів. За характером викладення інформації реферати поділяються на *інформативні* та *індикативні.* Інформативний реферат (реферат-конспект) узагальнює всі основні ідеї першоджерела, а індикативний реферат (реферат-резюме) повідомляє, про що пишеться в оригіналі. Відповідно, індикативний реферат вимагає більшого ступеня узагальнення. Також реферати діляться на *усні* та *письмові* за оформленням. Стосовно джерел реферати поділяються на *монографічні, зведені, оглядові* та *вибіркові*. Монографічний реферат складається на основі одного джерела. Зведений реферат укладається за змістом декількох статей, книг, документів. Оглядовий реферат складається на «різнопланову» тему по декількох документах із короткою характеристикою змісту кожного з них окремо. Оглядове реферування – це інформація про наявність літератури з певного питання. Оглядовий реферат пишеться на основі анотацій на першоджерела, що стосуються теми реферату.

Уміння анотувати прочитану літературу допомагає опануванню навичок реферування. Анотація розкриває зміст першоджерела, а реферат інформує, що викладено по кожному питанню. Таким чином, читання анотації не може повністю замінити читання першоджерела, а от читання реферату дає вичерпну інформацію про зміст матеріалу та основні висновки автора.

Основний алгоритм навчання реферуванню та анотуванню складається із завдань, що націлені на знаходження структурно-змістовних компонентів тексту, виділення ключових фрагментів та компресію тексту. Вище були наведені основні розбіжності у структурі та функції анотації та реферату, але методика навчання та завдання й вправи мають багато спільного, тому типи завдань для засвоєння навичок роботи над цими видами документів подібні.

Процес реферування та анотування вважається рецептивно-репродуктивною мовленнєвою діяльністю. На першому етапі відбувається декодування іншомовного тексту, а на другому – переробка змістової інформації та складання вторинного тексту. У ході роботи над текстом завжди виконуються два завдання: виділення основного й головного та коротке формулювання цього головного. Таким чином, скорочення матеріалу першоджерела йде двома шляхами: у напрямі відсівання другорядного і несуттєвого та у напрямі перефразовування головної думки в коротку лінгвістичну форму. Сама схема не вкладається тільки в дві основні дії, вона набуває деталізованої та розгалуженої структури.

Лінгвістичні трансформації під час написання реферату можуть відбуватися у таких напрямках: 1) компресія – передача тексту в коротшому вигляді; 2) компенсація і перефразування; 3) узагальнення – відбір основної інформації за одночасного усунення надлишкової та зайвої.

У методичній літературі надається такий план реферування статті: 1) перегляд тексту та ознайомлення із його загальним змістом; 2) більш уважне читання тексту, визначення значення незнайомих слів за контекстом або словником; 3) змістовий аналіз тексту, виділення ключових фрагментів і розподіл матеріалу статті на три групи за ступенем важливості; 4) ключові фрагменти. Виділення найбільш важливих повідомлень, що вимагають повного і точного відображення в рефераті; 5) другорядна інформація, що передана в скороченому вигляді; 6) малозначима інформація, яку можна пропустити; 7) організація відібраного матеріалу (логічний план), лінгвістична обробка і виклад. Завдяки реферату читач вирішує, чи варто читати першоджерело.

Методика роботи з текстом починається та залежить від розуміння змістової структури абзацу. Речення, що входять до абзацу, не є однаковими з погляду їх змістовного навантаження. Як правило, перше речення є більш важливим, аніж інші. Воно в концентрованому вигляді містить інформацію всього абзацу, тобто узагальнення змісту цілого абзацу, всі наступні речення деталізують та розвивають його. Узагальнюючі речення в абзаці називаються ключовими (*key sentences*), або тематичними, реченнями (*topic sentences*). Тобто що абзац вже можна розглядати як логічну структуру, побудовану від загального до конкретного. Інколи узагальнення у формі ключового речення може бути у кінці абзацу. Можна зустріти абзаци, що містять і узагальнення, і зачин з узагальненням та закінчення-узагальнення. Але не завжди в кожному абзаці може бути узагальнення. Відповідно, вміння знаходити ключові речення в абзаці допоможе орієнтуватися в тексті.

Одним із традиційних методів компресії тексту є пошук ключових слів та складання конспекту. Якщо раніше складався звичайний лінійний план-конспект, то зараз дуже добре застосовується складання візуальних схем, так званих *mind maps*. Техніка, що з'явилася майже півстоліття тому, допомагає на всіх етапах вивчення мови – від вивчення слів та словосполучень до розуміння логічних зв'язків між основними змістовними елементами тексту. Викладач може заохочувати студентів використовувати такі застосунки для побудови *mind maps*, як Coggle, MindMeister, Mindomo, FreeMind, Xmind, iMindMap.

До вправ, що підготують студентів до згортання (компресії) змісту, належать перефразування (*paraphrasing)* та узагальнення (*generalization*). Перефразування може бути лексичним, граматичним та змішаним, лексико-граматичним *(re-phrase the sentence, re-state the idea, express it in another way)*, що є (обов'язковою) невід'ємною частиною навчання усного та письмового мовлення, а не тільки реферування. Граматичне перефразування складається із заміни складних конструкцій на більш прості. Слід розбивати довгі речення на простіші, уникати складнопідрядних речень зі сполучниковими словами *which, whose, that* та з'єднувати речення за допомогою сполучників *when, where, then, but, and*; заміняти, де можливо, віддієслівні іменники дієслівними формами. Лексичне перефразування складається із заміни на тотожний за змістом варіант чи заміни більш широкого поняття на більш вузьке, або навпаки. Відповідно, як окремий вид роботи розглядаються вправи, що містять перефразування та використання засобів, що поєднують текст.

Вправи, що навчають компресії тексту, важливі та необхідні у навчанні реферуванню та анотуванню. Студенти часто припускаються таких помилок, як надання зайвої інформації або,

навпаки, значна втрата важливої інформації, дублювання авторських фраз і відсутність чіткої структури. Прикладами вправ можуть бути такі: 1) Виключіть усі вступні речення в абзаці, вступні слова в реченні та підрядні речення. 2) Виключіть приклади, крім тих, що містять значиму (значущу) інформацію. 3) Виключіть факти, що логічно зрозумілі з вищезгаданого. 4) Виключіть усі повтори. Виключіть речення, що є несуттєвими з погляду основної інформації. 5) Знайдіть надлишкову інформацію в тих реченнях, що залишилися. Слід пам'ятати, що в абзацах можуть бути повтори, переходи та поєднання. 6) У кожному реченні знайдіть слова, які можна видалити без утрати змісту. 7) Прочитайте речення, висловіть цю ж думку іншими словами.

На першому курсі протягом адаптивного періоду у вивченні іноземної мови, коли студенти повторюють та систематизують шкільні знання із загальної англійської (*General English*), під час читання текстів різної тематики вже слід готувати їх до пошуку та обробки отриманої інформації. Слід надавати тексти для вивчаючого та пошукового читання, метою яких є розвиток уміння швидко прочитати текст і визначити його основну думку чи знайти певну інформацію. У сучасних автентичних підручниках завдання такого типу є на всіх рівнях вивчення мови – від A1 і до C2 [15; 17]. Під час вибору підручника варто звертати увагу на тип та кількість завдань, що можуть бути ефективними у подальшому навчанні анотуванню та реферуванню, а саме завдання такого типу: *1) Read the article. Complete the pie chart with information from the article. 2) Read the article. Complete the tables. 3) See how much of this story you can understand without using dictionary. Then choose five words to look up in the dictionary and read it again. 4) Skim the text and find the key words. 5) Read back through the extracts and underline the information which helped you decide which city was being described. 6) Read the text below. Suggest the title for each passage and for the whole text. 7) Read these four extracts and match these headings to them.* Завдання типу *1) Analysing the rubric. 2) Reading for details. 3) Reading for main ideas* допомагають знаходити основні ідеї параграфу та цілого тексту [15; 17].

На прикладі простого тексту можна побачити, що студенти будь-якого рівня володіння мовою можуть учитися працювати з текстом не лише у напрямі перекладу:

Read the paragraph. Then fill in the bubble that best completes each sentence.

People have used many materials to make maps. At first they drew on rocks, wood, or clay. Sometimes they made maps on animal hides. Later mapmakers painted on silk or scratched on metal. On islands in the Pacific Ocean, people made sailing maps from sticks. The sticks were tied together to show the patterns of winds and waves. Tiny shells were added to show where islands were located.

The main idea of the paragraph is
A. using animal hides for early maps
B. different materials used for maps
C. sailing maps for the Pacific Ocean
A detail that tells more about the main idea is
A. using maps on the Internet
B. maps were painted on silk
C. how the first globes were made
The best title for this paragraph would be
A. Sailing With a Map
B. Sticks and Stones
C. Map Materials [17, с. 25].

Сутність анотування й реферування полягає у максимальному скороченні обсягу джерела інформації за істотного збереження його основного змісту.

Також варто зауважити, що написання анотацій та рефератів вимагає використання кліше і спеціальної термінології, наприклад: *The text is headlined … The main idea of the text is …The text is about …The text deals with … The text touches upon … The text is concerned with …The text is devoted to …The text dwells upon…The text highlights… The text discusses…The text presents…The purpose of the text is to give the reader some information on … The subject of the text is…The aim of the text is to provide the reader with some material (data) on.* Але це окрема тема, у загальному доступі є перелік усіх необхідних мовних кліше, у даній роботі основна увага приділялася алгоритму роботи з текстом та типу вправ.

Висновки і пропозиції. Сутність реферування та анотування – це переробка першоджерела з метою виокремлення основного змісту. Реферування та анотування є підсумковою демонстрацією володіння лінгвістичними навичками (письмом, граматичним та лексичним матеріалом) і володіє контролюючим та навчаючим потенціалом. Написання вторинних документів дає змогу оцінити рівень розуміння тексту, вміння опрацювати та відтворити прочитаний текст, виділяючи основний зміст із використанням ключових слів. Навіть в умовах дистанційного навчання студенти можуть успішно розвивати свої навички роботи з фаховою літературою та написання вторинних текстів.

Реферування та анотування розвиває навички письмового мовлення. У повсякденній практиці це вміння написати діловий лист, заяву, твір, доповідь, звіт, рецензію. Реферування та анотування можуть розглядатися також як додаткові засоби оптимізації процесу навчання іноземної мови, а також оцінювання рівня володіння мовою. Тому одним із завдань навчання іноземній мові є формування навичок працювати з оригінальною іншомовною літературою, зокрема реферування, анотування та складання оглядів у письмовому вигляді.

Список літератури:

1. Байдак Л. І. Анотування та реферування як ефективні прийоми роботи з іншомовною фаховою літературою. *Strategiczne pytania światowej nauki*. Volume 13. Filologiczne nauki. Przemỳl : Nauka i studia, 2015. С. 3–5.
2. Безлюдний О. І. Особливості формування умінь і навичок роботи з іншомовним текстом зі спеціальності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2014. № 42/43. С. 265–270.
3. Вейзе А. А., Конышева А. В. Практическое пособие по обучению реферативному переводу. Минск : МГЛУ, 2007. 197 с.
4. Вороніна К. В. Основи перекладацького анотування та реферування текстів різних типів і жанрів : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 120 с.
5. Карпова И. В. Коммуникативно-когнитивный подход к обучению реферированию студентов на продвинутом уровне в неязыковом вузе (Экономический профиль, немецкий язык) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Москва, 2005. 151 с.
6. Корж Т. М. Навчання студентів вищих технічних навчальних закладів анотування англійських професійно орієнтованих текстів : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови». Київ, 2008. 26 с.
7. Лутовинова В. І. Реферування як процес мікроаналітичного згортання інформації : практичний посібник / наук. ред. Г. М. Швецова-Водка. Київ, 2007. 73 с.
8. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України № 579 від 12 серпня 2015 р. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid =248409199.
9. Рябова Н. Н. Навчання реферуванню та анотуванню іншомовних текстів студентів немовних вузів. *Культура народов Причерноморья.* 2002. Т. 37. С. 373–375.
10. Серебрянська І. М. Реферування як засіб підвищення інтенсивності навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3. С. 86–90.
11. Тимошенко О. В. Особливості написання анотації англійською мовою. URL: http://www.confesp.fl.kpi.ua/node/1150.
12. Фролова Н. А., Алещанова И. В. Обучение реферированию и аннотированию профессиональной литературы на иностранном языке в комплексной подготовке специалиста. *Современные проблемы науки и образования*. 2007. № 5. С. 67–71.
13. Цибина О. И. Обучение реферированию и аннотированию иноязычной литературы в неязыковом вузе (английский язык) : автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения иностранным языкам». Москва, 2000.
14. Шкурко Е. В. Обучение аннотированию текстов на иностранном языке. URL: http://lingvodnu.com.ua/arxiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-2011/obuchenie-annotirovaniyu-tekstov-na-inostrannom-yazyke/.
15. Diane Engelhardt. Advanced English Reading and Comprehension. McGraw Hill Education. 2013. 255 p. URL: http://www.e4thai.com/e4e/images/pdf2/PracticeMakesPerfectAdvancedEnglishReadingandComprehension.pdf.
16. Guidelines for Abstracts. National Information Standards Organization (NISO). Baltimore, Maryland, USA. 30 p. URL: https://www.oregon.gov/ODOT/Programs/ResearchDocuments/Abstract-Guidelines.pdf.
17. Linda Ward Beech. Reading Passages That Build Comprehension. Main Idea and Details. Scholastic. 48 p. URL: https://www.shmemorial.org/cms/lib/NJ01912932/Centricity/Domain/58/Scholastic%20Reading%20Passages%20%20Main%20Idea%20and%20Details.p.
18. Maria Pinto Molina. Documentary Abstracting: Toward a Methodoligical Model. Journal of the American Society for Information Science, 46(3):225-234. 1995. URL: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.96.7210&rep=rep1&type=pdf.
19. Kelly S. Creative instructional tactics and strategies in teaching summary writing to grade seven students. Pedagogy in a New Tonality: Teacher Inquiries on Creative Tactics, Strategies, Graphics Organizers, and Visual Journals in the K-12 Classroom / ed. P. Gouzouasis. – Rotterdam: Sense Publishers, 2011. P. 103–120.

20. Swales J. M. Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills / J. M. Swales, C. B. Feak. – Ann Arbor, Mich : University of Michigan, 2004. 132 с.
21. Graphical abstracts. *Elsevier*. URL: https://www.elsevier.com/authors/journal-authors/graphicalabstract.

Bortnyk S. B. TEACHING ABSTRACT AND SUMMARY WRITING OF SPECIAL FOREIGN TEXTS IN TRAINING OF NON-PHILOLOGIST STUDENTS

The article reviews distinguishing features of an abstract and summary as secondary documents, considerable attention is paid to different versions of the terms translation, there being listed common and different characteristics. In particular, attention is focused on the process of creating professionally oriented documents, emphasizing the need for in-depth work and understanding of the content of the primary text, in order to write logical and clearly structured secondary statements. There being proposed stages and algorithm of organization of work on summarizing and abstracting the text. Both the abstract and summary must meet certain requirements, and not be just a shortened version of the original text. Accordingly, special attention is paid to the system of tasks that facilitate development of skills of work with a text. The importance of exercises that train the skills of generalization and paraphrasing is emphasized, alongside with tasks that stimulate the development of text compression skills. The method of working with text begins with and depends on the understanding of the semantic structure of a paragraph; respectively, such concepts as «key sentence» or «topic sentence» are taken into consideration. Search for keywords which carry the main content load is possible when working with students of any level of language proficiency, and is necessary for summarizing and abstracting. Mindmapping is also helpful in the process of logical analysis of the text and may be expedient at certain stages of working with the text. The study of issues of teaching summary and abstract writing of specialty texts to students of non-linguistic specialities is determined by expedience and importance of developing skills of working with professional texts as a part of professional competence. The article emphasizes the importance of skills of secondary texts writing both for language learning and optimization of assessment, and in the further professional activity of students. Such activities develop skills of independent work with a foreign language source, form a foreign language competence. Abstracts and summaries can also be considered as an additional means of optimizing the process of learning a foreign language in distance education.

Key words: *abstract writing, summarizing (annotation writing), secondary text, text compressing, paragraph structure, key words, generalization, paraphrase, mind map.*

УДК 811.112.2`42:[791.004.55](304)
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/17

Гаман І. А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Лисюк Б. О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МОВНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ НІМЕЧЧИНИ У ВІДЕОМАТЕРІАЛАХ САЙТУ YOUTUBE

У статті виокремлено й проаналізовано особливості використання лексичних мовних засобів для відбиття актуальних проблем німецького суспільства (багатство й бідність, безпритульність, безробіття, наркотична й алкогольна залежність). Усі досліджені відеоповідомлення були опубліковані на сайті YouTube у період із 2016 по 2020 рр.

Особливості використаних мовних засобів у текстах газет, журналів, реклам, новин уже були предметом мовознавчих розвідок, у кожній з яких зазначається, що в текстах переважає та лексика, яка найбільш вдало реалізує комунікативні інтенції автора. Однак лексичний аналіз відеоповідомлень, в яких викладаються суспільно-економічні проблеми, потребує уваги з боку науковців з огляду на те, що сучасні мас-медіа не лише передають інформацію, а й супроводжують її оцінними судженнями й поясненнями.

У статті розглядаються дослідження, присвячені особливостям функціонування мови засобів масової інформації та використанню різноманітних мовних засобів із метою реалізації прагматичного потенціалу висловлювань. Особлива увага приділяється аналізу лексики у відеоматеріалах суспільно-економічної тематики й встановленню основних тенденцій викладення суспільно-економічних проблем Німеччини. З огляду на проаналізовані відеоповідомлення виокремлено основні мовні засоби для опису таких суспільно-економічних проблем, як багатство й бідність, безробіття, безпритульність, наркотична й алкогольна залежність, а також з'ясовано, що кожна із зазначених проблем хвилює суспільство, а отже, є важливою темою для обговорення. У ході дослідження було розкрито прагматичне навантаження лексичних одиниць та інтенції учасників комунікації. Зокрема, лексичні одиниці було виокремлено у дві групи: стилістично нейтральна (міжстильова) й експресивно забарвлена лексика.

Для проведення дослідження використовувались описовий, статистичний, гіпотетико-дедуктивний та індуктивний методи. За допомогою описового методу розглянуто мовні засоби, які використовуються в медіатекстах на суспільно-економічну тематику, а також проаналізовано їхні особливості й прагматичний потенціал. Гіпотетико-дедуктивний метод використовувався для зібрання матеріалу дослідження, індуктивний – для його лінгвістичного аналізу. Статистичний метод слугував проведенню підрахунків.

У зв'язку з постійним зростанням кількості німецькомовних відеоповідомлень на вищезазначену тематику є доцільним і надалі досліджувати лексичний аспект і прагматичне навантаження мовних засобів, які використовуються для відбиття проблем сучасної дійсності.

Ключові слова: *відеоповідомлення, засоби масової інформації, суспільно-економічна проблематика, нейтральна й експресивно забарвлена лексика, прагматичне навантаження.*

Постановка проблеми. Зростання кількості німецькомовних відеоматеріалів суспільно-економічної тематики сприяє формуванню певних стереотипів, зокрема щодо відсутності проблем всередині держави в суспільстві Німеччини. Однак не завжди можна бути впевненим в об'єктивному зображенні подій, зважаючи на відомий маніпулятивний вплив мас-медіа. Автори медіатекстів вдаються до різних мовних засобів для досягнення ефективної реалізації комунікативної мети адресанта, що потребує проведення мовознавчих і міждисциплінарних розвідок задля виокремлення сучасних тенденцій відбиття суспільно-економічних проблем Німеччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості мови засобів масової інформації (далі – ЗМІ) неодноразово були предметом наукових досліджень; серед мовознавчих розвідок особливо помітними є праці Д. Люгера, У. Фікс, Ю. М. Лотмана, В. С. Ващенка, Г. М. Подшивайлової та інших. Однак німецькомовні відеоповідомлення суспільно-економічної тематики з фокусом на проблемах подібного спрямування ще не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження.

Автори медіатекстів часто вдаються до мовного маніпулювання: часом інтуїтивно, часом цілком усвідомлено. Вони застосовують як лексичні, так і граматичні засоби, які привертають увагу реципієнтів і формують ставлення кожного індивіда до тієї чи іншої проблеми. Л. О. Поденежна, аналізуючи мовні засоби в рекламі, зазначає: «Особливості лексичного складу рекламних текстів полягають у вживанні поруч із міжстильовою лексикою позитивно-оцінної, експресивної, яка має повне стилістичне забарвлення та легко «читається» під час швидкого сприйняття тексту, суттєве значення має вибір слів з урахуванням доступності й зрозумілості, адже реклама розрахована на масову аудиторію» [1, с. 20]. Вона також вказує на те, що в рекламних текстах головне місце займає позитивно маркована лексика, за допомогою якої відбивається якість рекламованого об'єкта. Таким чином, залучається емоційна (полегшене запам'ятовування рекламного тексту) й стимулюється образна пам'ять реципієнта.

Мета ЗМІ полягає у зверненні уваги й зацікавленні реципієнта темою. Реакція адресатів була й залишається важливою та враховується під час аналізу журналістських успіхів або невдач [2, с. 6]. Тому повна реалізація комунікативного впливу за допомогою різних тактик і стратегій вважається одним з основних завдань, які стоять перед авторами медіатекстів.

Тема є одним із найважливіших критеріїв під час аналізу тексту. Ю. Є. Кійко зазначає, що лексичний склад проаналізованих ним заміток зумовлений спільною тематикою – зовнішня політика, передусім конфлікти між державами, етнічними групами та їх врегулювання. Відповідно до теми домінівною є лексика політичного спрямування нейтрального забарвлення. Проте також часто зустрічається експресивна лексика, яку складають такі стилістичні засоби, як метафори, епітети, метонімії та гіперболи [3, с. 356–361].

Викладення будь-якої теми потребує підбору відповідних лексичних одиниць. Якщо тема вважається проблемною, наприклад, безробіття, злочинність чи безпритульність, будуть використані мовні засоби, головним завданням яких є апелювання до емоцій адресата, про що й говорить Б. Ліхтенбергер у своїй науковій роботі на тему „Sprache und Erscheinungsbild bei Tageszeitungen". Вона наголошує на тому, що в текстах преси суспільної тематики (зокрема в репортажах) переважає нейтральна й негативно-оцінна лексика, оскільки вона передає актуальні проблеми сучасної дійсності й впливає на настрої суспільства [4, с. 65].

Таким чином, автори медіатекстів намагаються використати такі мовні засоби, які будуть найефективнішими для реалізації комунікативної мети. Адресанти застосовують як лексичні, так і граматичні засоби, які слугують для привертання уваги якомога більшої кількості реципієнтів. Мова повинна бути максимально зрозумілою, але водночас відзначатися високою якістю журналістської роботи.

Постановка завдання. Мета розвідки полягає в лінгвістичному аналізі (лексичний аспект) відеоматеріалів із сайту YouTube, в яких порушуються теми суспільно-економічної проблематики німецького суспільства, а також у виокремленні основних тенденцій викладення суспільно-економічних проблем Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-економічні проблеми держави тематизуються в медіатекстах, оскільки саме відеоповідомлення є ефективним інструментом для реалізації комунікативних інтенцій адресанта з огляду на можливість використання різних семіотичних кодів (слово й зображення). Проте журналістам складно лишатися об'єктивними під час роз'яснення ситуації в країні одночасно з прагненням сформувати певну думку в суспільстві, яка відповідатиме їхнім очікуванням. Головним завданням відеоповідомлення на суспільну тематику є викликання певних емоцій у реципієнта, бажаного ставлення до проблеми, яка хвилює безпосередньо конкретного індивіда. Варто також враховувати те, що більшість медіатекстів створюються колективно, тому в них можуть бути представлені як суб'єктивні, так і об'єктивні думки.

Очікувано, що відеоматеріали викладають одну тему, залучаючи різні засоби залежно від урахування аспектів проблеми. У них також чітко простежується варіація типів візуальної інформації, яка слугує для підтвердження сказаного диктором і таким чином посилює комунікативно-прагматичний вплив на реципієнта. Мовцем може

бути як особа, що говорить за кадром, так і особа, яка знаходиться в кадрі.

Для дослідження було використано 19 різних за тривалістю відеоматеріалів, в яких викладено такі суспільно-економічні проблеми Німеччини: багатство й бідність (4 відеоповідомлення), безробіття (3 відеоповідомлення), безпритульність (3 відеоповідомлення), залежність від наркотиків (4 відеоповідомлення) та алкогольна залежність (5 відеоповідомлень).

На основі медіатекстів (відеоматеріалів сайту YouTube) було зібрано матеріал дослідження – лексичні одиниці, які використовувалися німецькими журналістами, політиками, представниками державних установ і пересічними громадянами для тематизації основних проблем сучасного німецького суспільства. Аналіз лексичних одиниць передбачає їх розподіл на дві групи: стилістично нейтральну (міжстильову) й експресивно забарвлену лексику (слова на позначення почуттів, позитивного й негативного сприйняття дійсності, такі, що містять у своєму значенні оцінний компонент).

Експресивність виникає насамперед завдяки оцінним висловлюванням, які виявляються знову ж таки у виборі лексики (наприклад, якісно-оцінні прикметники, найвищі ступені порівняння, метафоризація, порівняння).

Досліджений лексичний матеріал було також класифіковано на такі тематичні групи, як достаток (матеріальна забезпеченість) і бідність, безробіття, безпритульність, залежність від наркотиків і алкоголю. Тематика відеоповідомлень вказує на певні тенденції відбиття суспільно-економічних проблем Німеччини.

Достаток і бідність. До такої тематичної групи належать лексичні одиниці, які використовувались для викладення умов життя людей із низьким і високим рівнем достатку. Варто зазначити, що всі проаналізовані відео групи побудовані на контрасті, тобто на зіставленні лексичних одиниць, які характеризують вищезгадані прошарки суспільства. Зауважимо, що контраст є важливим стилістичним засобом і способом структуризації повідомлення.

На позначення заможних людей у проаналізованих відеоматеріалах 86 разів використовується прикметник *reich*, натомість прикметник *arm*, що характеризує людей низького рівня достатку, згадувався лише 23 рази. Позитивно маркована лексема *reich* використовується частіше, оскільки не має негативного смислового навантаження та жодним чином не ображає відповідну категорію суспільства. Замість прикметника *arm*, який має негативну конотацію, вживаються лексеми *finanzschwach* [8; 16], *ärmlich* [16; 22], *bedürftig* [23]. Також для *die Arme* зустрічалися такі перифрази: *die Menschen, die Hilfe brauchen* [16]; *normale Leute* [22] (під час порівняння з багатшими), *die Menschen, die von Hartz IV leben* [14]. Однак помічаємо також вживання емоційно-експресивної лексики з оцінним компонентом і негативним маркуванням, наприклад: *die Menschen, die unter der Armut leiden* [16], *unter der Armutsgrenze leben* [9]. Варто зауважити, що перифраза *die Menschen, die von Hartz IV leben* [14] є амбівалентною та може викликати в реципієнта негативні асоціації, зважаючи на загальні критичні настрої щодо осіб, які отримують соціальну допомогу від держави, яка не мотивує їх до працевлаштування.

Представників так званого «вищого суспільства» характеризують як *bessere Gesellschaft* [21], де вищий ступінь порівняння, утворений від прикметника *gut*, поряд з іменником *Gesellschaft* вказує на його приналежність до експресивно забарвленої лексики; як *die Schönen und Reichen* [21], де субстантивований прикметник *schön* слугує для підсилення експресивності лексеми *reich*; як *König von Burladingen* [21] (для позначення мільйонера з м. Бурладінген), перифраз з експліцитним наголосом влади й високої позиції; як *Rich kids of Germany* [19] – англомовне словосполучення, що вказує на відмежованість певної групи від інших, німецькомовних громадян, і підкреслює соціальний статус *von reichen Kindern Deutschlands*.

Безпритульність. Ця тематична група складається зі слів, словосполучень і речень, які викладають життя людей без постійного місця проживання. Було досліджено репортажі й інтерв'ю, в яких також зазначено причини, які призвели до такого способу життя. Розглянуто не лише проблему безпритульності дорослих людей, а й молоді.

Субстантивований прикметник *die Obdachlosen* негативно маркований і переважає під час опису вищезазначеної суспільно-економічної проблеми. Спостерігаємо нагромадження однієї лексеми, ступінь узагальненості й нейтральності якої знижується. У досліджених відеоповідомленнях лексема *die Obdachlosen* має лише кілька контекстуальних синонімів: *die Ärmsten der Armen* [18] (інтенсифікація якості); *die Menschen, die auf Platte leben* [16; 17]; *die Menschen, die von Spenden leben* [14].

Поряд зі стилістично нейтральним словом *betteln* [16; 17; 18] використовуються також *schnürren* [17] та *sich durchfechten* [17], які належать до лексики високого стилю.

На прикладі відеоповідомлення *„Obdachlose Jugendliche: Leben auf der Straße – Unterwegs mit Ilka Bessin“* [17] встановлюємо, що мова інтерв'юера й респондента, який є безпосереднім учасником подій, майже не відрізняється. Журналіст, враховуючи вікові особливості особи, в якої бере інтерв'ю, намагається використовувати просторічну лексику, щоб завоювати довіру й зробити спілкування максимально легким: *klippen, quatschen, sich herumtreiben, rumbummeln, krass, halt, geil*. Така лексика має яскраво виражене емоційно-експресивне забарвлення, містить розмовні, просторічні елементи.

Безпритульність часто порівнюється з втечею, водночас не використовується конструкція з порівняльною часткою *wie,* а лише твердження зі структурою «це є …»: „*Es ist eine Flucht vor der Trostlosigkeit, vor familiärer Gewalt oder sexuellem Missbrauch“; „Manchmal ist es nur ein Weglaufen vor der Langeweile“* [18].

До емоційно-оцінних слів цієї тематики належать:

– слова, що виражають емоції страху й відрази: *graulich* [16], *erschrecklich, ängstlich* [18], *scheußlich* [17];

– слова з негативним оцінним компонентом: *schwierige Situation* [17], *dramatisch, gar nicht komisch* [18], *hart* [17];

– позитивно марковані лексеми: *„Viele Menschen sind aber hilfsbereit, es ist ja hübsch“* [17], *„Es ist nicht Ende des Lebens, Gutes kann auch sein“* [18];

– висловлення, що вказують на безвихідь: *„Ich lebe von nichts, hab´ keine andere Option“* [18].

Залежність від наркотиків. Тематична група містить слова й вирази, більшість з яких належить до емоційно забарвленої лексики.

На відміну від респондентів (безпосередніх учасників подій), мова журналістів наближена до літературної мови.

Використовуються такі лексичні одиниці для позначення наркозалежних осіб: *Betroffene* [11; 13; 20] – ступінь нейтральності досить високий, *Drogensüchtige* [11; 13], *Süchtige* [11; 12], *Suchtkranke* [12; 20] – мають смислове навантаження, негативну конотацію.

Для позначення місць, де можливо придбати наркотичну речовину, крім німецькомовних лексем *Brennpunkt* [11; 12] використовуються також англіцизми, зважаючи на «інтернаціональність» вживання наркотиків: *Drogen-Hotspot* [12], *Dealer an jeder Ecke* [12].

Іронічне речення *„Wie kann es also sein, dass ich fast überall in Berlin Gras kaufen kann – Im Gegensatz zum veganen Burger ist das sicher nicht Fairtraide…“* [12] є яскравим прикладом експресивного мовлення в досліджених відеоповідомленнях. Використання порівняння, що наркотик легше купити, аніж веганський бургер, свідчить про глобальність проблеми та є вираженням негативно-оцінних суджень із вживанням нейтральної лексики. Підсилює експресію висловлення англіцизм *Fairtraide*.

Під час інтерв'ю журналіст порівнює ситуацію в країні з німецьким документальним серіалом, спираючись на контраст як стилістичний засіб: *„Herr Schremm, haben Sie eigentlich die Serie 4 Blocks gesehen? Rocker aus dem Wedding kämpfen gegen Clans aus Neukölln um Plätze, wo sie ihre Drogen verkaufen können“* [13]. Інтерв'юер використовує аналогію із серіалом, але водночас вказує на масштаби проблеми, послуговуючись нейтральною лексикою. Порівняння виконує як зображальну, так і емоційно-оцінну функцію.

Через негативно-оцінну лексему *Rauschgift* [13; 20] (вживається синонімічно до *Drogen,* але також до *Alkohol* у наступній тематичній групі) підсилюється прагматичний вплив і наголошується на високому ступені небезпеки, яку несе за собою вживання наркотиків.

Алкогольна залежність. Матеріалом дослідження слугували репортажі й коментарі у відеоповідомленнях. Слова-композити й словосполучення з компонентом / лексемою *der Alkohol* очікувано були вжиті найчастіше, а саме 184 рази: *alkoholbedingte Ausschaltungen* [7], *Alkoholschmuggel* [7], *alkoholsüchtig* [5; 6; 7], *Alkoholrausch* [6], *Alkoholkonsum* [5; 7], *alkoholische Exzesse* [6], *Alkoholiker* [5; 6], *Alkoholproblem* [7], *Alkoholsucht* [5; 6; 7], *Alkoholiker-Karriere* [6], *Alkoholmissbrauch* [5; 7], *Alkoholentzug* [7], *Alkoholgenuß* [5], *Alkoholvergiftung* [5; 7]. У попередній тематичній групі (наркотична залежність) лексична одиниця *das Rauschgift* була також згадана неодноразово, що свідчить про зв'язок між проблемами залежності та їхню небезпеку.

Поряд із нейтрально забарвленим словосполученням «вживати алкоголь» *(Alkohol konsumieren)* використовувались негативно марковані лексеми, які вказували на різний ступінь залежності й серйозності проблеми. Тут варто виокремити таку градацію:

1) feiern [5], *schwelgen* [5], *angeheitert sein* [7];

2) süffeln (trinken, aber nicht oft) [6]; *angetrunken sein* [5];

3) Alkohol trinken [15,7], *sich betrinken* [15], *trunksüchtig sein* [6];

4) saufen [6];

5) Alkohol „saugen“ [5, 15], *(veilchen) blau sein* [6].

Однак негативно маркована лексема *die Alkoholiker* у більшості випадків замінювалась на *die Betroffenen*. Припускаємо, що через переважання негативно-оцінної лексики *die Betroffenen* використано для більшої нейтралізації мовлення.

У досліджених відеоповідомленнях не лише описується проблема: *„In Deutschland gibt es keine Trinkkultur“* [7], а й прогнозується ситуація в країні в цілому: *„Der Alkoholspiegel der Nation wird weiter hoch“* [7].

Безробіття. До такої тематичної групи належать слова, словосполучення та речення, що описують рівень безробіття в країні.

Представники державних органів управління характеризують ситуацію як стабільну (стабільність як позитивна ознака) чи позитивну тенденцію: *„Derzeit ist die Situation weiterhin stabil“* [8], *„Arbeitslosenquote sinkt auf unter fünf Prozent“* [8]. Проте журналісти спростовують сказане, використовуючи, наприклад, модальну частку *eigentlich,* і зазначають: *„So niedrig wie die Arbeitslosigkeit angegeben wird, ist sie eigentlich also nicht. Es kommt darauf an, wie man rechnet“* [8]. Спостерігається протиставлення думок: влада використовує позитивно марковану й нейтральну лексику *(stabil* [8; 16], *kontrollierbar* [8], *die Situation verbessert sich* [8]), натомість свідки подій та їхні безпосередні учасники – негативно марковану *(dramatisch* [16], *hoffnungslos* [8], *schwierig* [16], *hart* [8], *unangenehm* [16], *unklar* [8], *peinlich* [16]).

Безробітні порівнюють себе із жебраками *„Ich habe ein Gefühl, als ob ich Bettler wäre“* [16], водночас лексема *Bettler* (зустрічається загалом 9 разів) набуває негативної конотації. Порівняння є підтвердженням того, що проблема має серйозний характер: хоча це не є констатацією факту, але свідчить про те, що люди на межі з бідністю.

Словосполучення *ein beschämendes Gefühl* [16], в якому *beschämend* є негативно-оцінною лексемою, вказує на розчарування безробітних, про що вони відверто говорять, використовуючи лексеми на позначення негативних емоцій *frustriert* [14], *resigniert* [8], *enttäuscht* [8].

Висновки і пропозиції. Підсумовуємо, що суспільно-економічні проблеми, тематизовані в досліджених німецькомовних відеоповідомленнях, тісно пов’язані одна з одною. За допомогою різних мовних засобів учасники репортажів, інтерв’ю, нарисів і коментарів намагалися сформувати відповідне ставлення глядача до кожної з проблем, викликати в нього емоції, а також викласти якомога об’єктивніше теми, які хвилюють суспільство та є так званими «вічними темами», а тому не втратять актуальності.

Проведений лексичний аналіз німецькомовних відеоповідомлень суспільно-економічної тематики із сайту YouTube, в яких розглянуті проблеми багатства й бідності, безпритульності, наркотичної залежності, алкоголізму й безробіття, дозволив дійти такого висновку: в кожному з відеоповідомлень переважає негативно маркована лексика, виражена прикметниками, іменниками й дієсловами. Тому кожна з вищезгаданих проблем тісно пов’язані й більш-менш однаково хвилюють глядача. Проте тема багатства й бідності в проаналізованих відеоматеріалах викладається переважно за допомогою позитивно маркованої лексики (для опису заможності) й нейтральної (для опису малозабезпеченості) з елементами негативно-оцінної лексики, яка все одно не становить більшість. Таким чином, зазначена проблема є менш гострою та не викликає такого рівня співпереживання, як це відбувається у випадку з іншими суспільно-економічними проблемами.

Оскільки кількість відеоповідомлень суспільно-економічної тематики зростає, викладається все більше проблем сучасного суспільства, є доцільним і надалі досліджувати функціонування мови ЗМІ в зазначеній тематиці й визначати пріоритетність напрямів розвідок, які розширюються через охоплення не менш бентежливих суспільно-економічних проблем всього людства.

Список літератури:

1. Поденежна Л. О. Мовні засоби маніпулятивного впливу в рекламі. Кривий Ріг, 2018. 80 с. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/2619/1/%d0%9f%d0%9e%d0%94%d0%95%d0%9d%d0%95%d0%96%d0%9d%d0%90%20%d0%9b.%20%d0%9e._%d0%9c%d0%b0%d0%b3%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b5%d1%80%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0%20%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0_2018.pdf (дата звернення: 18.03.2021).

2. Gaman I. Das Deutschlandbild in der ukrainischen Presse (am Beispiel der Zeitung „Spiegel der Woche“). Frankfurt Oder, 2012. 31 S.

3. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інваріантноваріантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах : дис. … д-ра філол. наук. : 10.02.2017. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2017. 433 с.
4. Lichtenberger B. Sprache und Erscheinungsbild bei Tageszeitungen. Ein Vergleich zwischen „Kronen Zeitung“ und „Der Standard“. Eisenstadt, 2004. 79 S.

Джерела ілюстративного матеріалу:

5. Alkoholismus im Alter. URL: https://www.youtube.com/watch?v=O3gg8e33dLU (дата звернення: 12.02.2021).
6. Alkoholismus und Co-Abhängigkeit: wie Partner und Angehörige unter der Sucht leiden. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HMHVajc3wBk (дата звернення: 09.02.2021).
7. Alkohol Konsum in Deutschland. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CW zip20gU2k (дата звернення: 16.01.2021).
8. Arbeitslosenquote sinkt auf unter fünf Prozent. URL: https://www.youtube.com/ watch?v=wTOeBMuaYLk (дата звернення: 02.03.2021).
9. Arme, reiche Münchner. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OLFnE2v4dlc (дата звернення: 12.01.2021).
10. Aus dem Rausch: Leben mit der Alkoholsucht. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CrKpd7HupIw (дата звернення: 13.03.2021).
11. Brennpunkt Bahnhof | WDR Doku. URL: https://www.youtube.com/watch?v=s1 wYXZOg8g8 (дата звернення: 03.03.2021).
12. Brennpunkt Berlin: Die Hauptstadt und ihr Drogenproblem – Dealer an jeder Ecke. URL: https://www.youtube.com/watch?v=dMO89SXeJUA (дата звернення: 07.02.2021).
13. Drogen Hotspots Düsseldorf: Zielfahnder packt aus. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kxyO1VWHMiA (дата звернення: 17.02.2021).
14. Hartz IV-Kinder: Wir sind nicht arm, wir haben nur kein Geld aus. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gP4vxAriAsQ (дата звернення: 28.01.2021).
15. Jugendliche im Alkoholrausch: Wenn saufen zum Freizeitsport wird. URL: https://www.youtube.com/watch?v=FV_HLlxNh9o (дата звернення: 12.02.2021).
16. Leben am Existenzminimum – Armut in Deutschland. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DsUdUY2R4wo (дата звернення: 13.01.2021).
17. Obdachlose Jugendliche: Leben auf der Straße – Unterwegs mit Ilka Bessin. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Kd-sDnzCgEk (дата звернення: 12.02.2021).
18. So leben Deutschlands Obdachlose in der CoronaKrise. URL: https://www.youtube.com/watch?v=cEV55nWk1C0 (дата звернення: 06.04.2021).
19. Was denken Reiche über die wachsende Ungleichheit? URL: https://www.youtube.com/watch?v=bdcgdQtxvjc (дата звернення: 09.03.2021).
20. Wie Deutschland im Kampf gegen die Drogen versagt. URL: https://www.youtube.com/watch?v=SLNFyHTZ_jo (дата звернення: 26.01.2021).
21. Was ist Luxus? Geld. Macht. Glück. RABIAT. URL: https://www.youtube.com/ watch?v=uBIj5aIaqMU (дата звернення: 06.02.2021).
22. Zwei Kinder, zwei Welten – Armut und Reichtum in Deutschland. URL: https://www.youtube.com/watch?v=c8TzZppSoL4 (дата звернення: 15.02.2021).
23. Wenn Kinder zur Tafel müssen – Kinderarmut in Deutschland. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TDJ8Hgs87iM (дата звернення: 07.02.2021).

Gaman I. A., Lysiuk B. O. LINGUISTIC MEANS OF REFLECTING THE SOCIOECONOMIC ISSUES OF GERMANY IN YOUTUBE-VIDEOS

The article analyzes the features of the use of lexical linguistic means to reflect the current problems of German society (wealth and poverty, homelessness, unemployment, drug and alcohol addiction). All researched video messages were published on YouTube in the period from 2016 to 2020.

The features of the used linguistic means in the texts of newspapers, magazines, advertisements, news have already been studied by many linguists, and they note, that the texts mostly contain the vocabulary that most successfully turn the communicative intentions of the author into reality. However, lexical analysis of video messages about socioeconomic issues constantly needs the attention of linguists.

The article deals with the research devoted to the features of functioning of language in the media sphere and the use of various linguistic means in order to realize the pragmatic potential of statements. Particular attention is paid to the analysis of the vocabulary in the videos about socioeconomic issues and the determination

of the main trends in the coverage of socioeconomic issues of Germany. The article establishes that each of these problems is of concern to society, and therefore, each of them is an important topic for discussion. The research analyzes the pragmatic load of lexical units and the intentions of communication participants. The analyzed lexical units are divided into two groups: stylistically neutral (interstylistic) and emotionaly colored vocabulary.

Descriptive, statistical, hypothetico-deductive and inductive methods were used to conduct the research. The descriptive method was used for examination of the linguistic means used in the media texts on socioeconomic topics, for analysis their features and pragmatic potential. The hypothetic-deductive method was used to collect the research material, the statistical method – to carry out the calculations and the inductive method – for linguistic analysis.

Due to the constant increase of German video messages on such topics it is advisable to further investigate the lexical aspect and the pragmatic load of the linguistic means used to represent the problems of modern reality.

Key words: *video messages, mass media, socioeconomic issues, neutral words and emotionaly colored vocabulary, pragmatic load.*

УДК 811.112.2:81′37
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/18

Гойда О. І.
Національний університет «Львівська політехніка»

ГЕНДЕРНО КОРЕКТНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В РІЗНИХ ФОРМАХ ЇЇ УЗУСУ

У статі досліджується проблематика гендерно коректної політики німецької мови та поява нової, а саме третьої гендерної форми – «d» (divers). Ця проблематика не є достатньо вивченою, її розгляд досі триває, адже постійно змінюється соціальний план і відбуваються відповідні зміни у мові, що ми можемо бачити на прикладі нещодавніх законодавчих змін. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності вивчення лінгвістичних засобів репрезентації гендера у сучасній німецькій мові. Як відомо, мова та соціум розвиваються паралельно, адже мова фіксує зміни, які відбуваються в суспільстві. Це питання сьогодні залишається актуальним, що підтверджується майже в усіх сферах нововведеннями щодо гендерно коректного вживання мови на території німецькомовних країн та тривалими дискусіями з цієї теми. Не зупиняється й потік наукових і медіапублікацій, які певним чином порушують питання альтернативного (несексистського) вживання німецької мови.

Наукова новизна роботи полягає у вивченні сучасних підходів у німецькомовних джерелах до гендерно коректних найменувань жінок і чоловіків, транссексуалів, трансгендерів і гомосексуалів та пропозиції можливих варіантів перекладу цих найменувань. Практичну значущість має накопичений у процесі роботи досвід, який у подальшому можуть використовувати інші лінгвісти, викладачі, перекладачі та ті, хто вивчає або досліджує німецьку мову. Результати дослідження також можуть бути використані на заняттях із практики перекладу, вивчення мови. У німецькій мові гендерні перетворення виявилися в назвах професій, посад, титулів, ступенів та ін. Дискримінаційні найменування чоловічого роду набували, наскільки це дозволяла мова, аналогічної форми жіночого, але зміни в мові тривали й у подальшому. Було створено велику кількість посібників і рекомендацій щодо того, як правильно звертатися до людини (залежно від того, відома чи ні його стать), а також до групи людей, де присутні особи обох статей та особи третьої гендерної форми (з 2019 року). На підставі аналізу в статті виокремлюються 4 основних моделі-принципи гендерної коректної політики німецької мови, зазначаються рекомендації та мовні норми, розкривається можливість використання як гендерно специфічної, так і гендерно нейтральної лексики (залежно від мовної ситуації).

Ключові слова: *гендерно коректна політика німецької мови, гендер, гендерна нейтралізація, гендерно специфічна лексика, гендерно нейтральна лексика, третя гендерна форма – «d» (divers).*

Постановка проблеми. Феміністська критика мови, що зародилася в 70-х рр. минулого сторіччя, має результати, тому сьогодні ми можемо бачити, як змінилася сучасна німецька мова, поступившись вимогам мовної політики, яка націлена на гендерно коректне нормування мови. Ідеться про публічні тексти, що побутують у різних сферах суспільної діяльності (адміністративна сфера, ЗМІ, освіта, видавництво, законодавство тощо). Це питання сьогодні залишається актуальним, що підтверджується майже в усіх сферах нововведеннями щодо гендерно коректного вживання мови на території німецькомовних країн та тривалими дискусіями з цієї теми. Не зупиняється й потік наукових і медіапублікацій, які певним чином порушують питання альтернативного (несексистського) вживання німецької мови.

У 2019 році в Німеччині відбулися зміни на законодавчому рівні щодо норм, які регулюють порядок реєстрації актів про народження („Gesetz zur Änderung der in das Geburtenregister einzutragenden Angaben“). У порядку з чоловічим і жіночим родами наразі офіційно встановленим є третій гендерний маркер – «d» (divers) [5]. Стосовно досягнення гендерної рівноправності цей факт можна вважати великим прогресом, однак у лінгвістичному плані такі зміни викликають певні труднощі, пов’язані з необхідністю гендерної нейтралізації мови. Актуальність питання щодо розгляду гендерно коректних

номінацій є безперечною, адже ця проблематика не є достатньо вивченою, її розгляд триває досі, адже постійно змінюється соціальний план і відбуваються відповідні зміни у мові, що ми можемо бачити на прикладі нещодавніх законодавчих змін. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності вивчення лінгвістичних засобів репрезентації гендера в сучасній німецькій мові. Як відомо, мова та соціум розвиваються паралельно, адже мова фіксує зміни, які відбуваються в суспільстві. Поняття «гендерна нейтралізація» може використовуватися як у «широкому» значенні, так й у «вузькому». У першому варіанті йдеться про «інклюзію», тобто включення жінок й уже зараз небінарних ідентичностей, або людей із третім гендерним маркером, до лінгвістичного контексту. У такому разі говорять також про «гендерно інклюзивну» мову. У вузькому сенсі мається на увазі нейтралізація, коли гендерний маркер «затирається», згадування гендера нульове, тобто переважальними є форми, в яких статі носія не «видно». У цьому разі йдеться про нейтралізацію статі/роду в мові. Здається, обидва підходи взаємовиключаються, але на практиці вони часто комбінуються.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути можливі варіанти гендерно коректних номінацій, дослідити гендерно коректну політику німецької мови в різних формах її узусу, її моделі та основні засади.

Під час дослідження цієї проблематики в цій статті не використовується один переважний підхід. Завданням цієї роботи є дослідження гендерно коректної політики на різних рівнях мови та в різних її формах і видах.

Наукова новизна роботи полягає у вивченні сучасних підходів у німецькомовних джерелах до гендерно коректних найменувань жінок і чоловіків, транссексуалів, трансгендерів і гомосексуалів та пропозиції можливих варіантів перекладу цих найменувань. Практичну значущість має накопичений у процесі роботи досвід, який у подальшому можуть використовувати інші лінгвісти, викладачі, перекладачі та ті, хто вивчають або досліджують німецьку мову. Результати дослідження можуть також бути використані на заняттях із практики перекладу, вивчення мови.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, у фокусі яких перебуває гендер як соціокультурний конструкт, пов'язаний із наданням індивіду певних якостей і норм поведінки на підставі його біологічної статі, є порівняно новою галуззю гуманітарних знань. Широке розповсюдження це поняття отримало лише на початку 1970-х років під впливом постмодерністської філософії, а також в епоху розквіту феміністського руху. Новий підхід вимагав нової термінології. Так, до наукового вживання введено термін «гендер», аби підкреслити суспільно зумовлену природу статі, її автономність, конвенціональність та суб'єктивізм [4, с. 142–171].

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення іноземної мови видається продуктивним, оскільки дозволяє фокусувати увагу на змінах у мові через призму трансформацій, що відбуваються в суспільстві, та навпаки. Наразі в науці немає єдиного погляду на природу гендера. Його зараховують до розумових конструктів або моделей, розроблених із метою більш чіткого наукового опису проблем статі в мові та розрізнення його біологічних і соціокультурних функцій. З іншого боку, гендер розглядається як соціальний конструкт, який створюється суспільством, зокрема за допомогою мови, а от у російській науці вчені дотримуються другої концепції [3, с. 13–20].

Багато відомих гендерно нейтральних форм, що були введені до узусу в німецькій мові на початковому етапі проведення гендерної реформи в Німеччині у 80-х роках XX ст., в контексті зазначених нововведень стають непридатними. Так, варіанти „Liebe Lehrerinnen und Lehrer“ або „Sehr geehrte Damen und Herren“ уже не відповідають сучасним вимогам суспільства, адже не імпліціюють осіб, які не зараховують себе однозначно до чоловіків або жінок. Що робити, якщо треба звернутися до інтерсексуалів безпосередньо? Такі звертання, як „Liebe Frau Müller“, також стають неприйнятними. Слід зауважити, що наразі немає єдиних офіційно прийнятих норм, що регулюють звертання до представників нейтральної статі у федеральному масштабі. Рада з німецького правопису перебуває в позиції очікування та обмежується суто рекомендаціями. Тим часом багато суспільних організацій Німеччини випустили перелік рекомендацій із шендерн-коректного вживання німецької мови. Рекомендації надаються представниками різних федеральних земель. Так, наприклад, першою була столиця Нижньої Саксонії Ганновер. Міська адміністрація йде за гендерним мейнстримом із 2001 р. У 2003 р. були видані перші рекомендації щодо гендерно коректного вживання німецької мови. У 2019 р. брошуру, що регламентує використання гендерно нейтральних форм, було перевидано з урахуванням змін у законі про гендерну рівність.

Наразі у багатьох європейських країнах, зокрема в німецькомовному просторі, а саме в Германії, Швейцарії та Австрії, розроблені рекомендації з гендерно коректного вживання мови та усунення гендерної асиметрії. Рекомендації спрямовані на всіх, хто використовує німецьку мову на професійному рівні (в школах, університетах, ЗМІ та держустановах) [2, с. 508–542].

Основними принципами гендерно коректного вживання мови вважаються: 1) відображення присутності жінок в мови за допомогою мовних засобів; 2) мовна симетрія.

Реалізація першого принципу відбувається шляхом фемінізації мови. Ідеться про створення нових словоформ жіночого роду. Ними є похідні слова від найменування осіб чоловічої статі, утворені шляхом додання суфікса -in: die Bundeskanzlerin (der Bundeskanzler), die Ministerin (der Minister), die Managerin (der Manager). У деяких випадках похідні слова із суфіксом -in набувають умлауту: die Bischöfin (der Bischof), die Gästin (der Gast). Другий шлях створення словоформ жіночого роду – заміна компонента -mann у найменуванні професій компонентом -frau: die Geschäftsfrau (der Geschäftsmann), die Feuerwehrfrau (der Feuerwehrmann).

Принцип мовної симетрії реалізується через подвійні форми, які у феміністській лінгвістиці позначаються терміном *Splitting*. Подвійні форми – це слова та вислови, що включають номінації чоловічої та жіночої статі. Вони можуть мати повну та коротку форми. У повній формі обидві номінації поєднуються сполучниками und (та), oder (або), bzw. (скорочення від beziehungsweise – та, або відповідно) залежно від контексту, наприклад: Kolleginnen und Kollegen (колеги); wir suchen eine Fachfrau oder einen Fachmann (нам потрібен спеціаліст). Слід також зазначити, що в усіх формах номінація жіночого роду передує номінації чоловічого роду. У коротких формах використовуються різноманітні орфографічні знаки: дужки, слеш, велика літера I у середині слова, наприклад: Lehrer(innen), Lehrer/innen, LehrerInnen (вчителя) [1]. Але що відбувається стосовно третього гендерного маркеру – «d» (divers)? Сплітинг поширюється й на транссексуалів.

Окрім подвійних форм, існують інші способи дотримання мовної симетрії, що влучно використовувати й для коректності щодо третього гендерного маркера – «d» (divers). До них належать:

1) уживання гендерно нейтральних слів і компонентів:

а) в однині: -mitglied, -person, -kraft, наприклад: Ratsmitglied (член ради), Vertrauensperson (повірений), Fachkraft (спеціаліст) [1];

б) у множині: -leute, -personen, -kräfte, -personal, наприклад: Staatsleute (державні діячі), Wahlleute (виборці). Arbeitskräfte (робітники), Lehrpersonen (вчителі), Pflegepersonal (медперсонал із догляду за хворими) [1];

2) уживання субстантивованих прикметників та дієприслівників у множині: Reisende (мандрівники, пасажири), Angestellte (службовці), Studierende (студенти), Auszubildende тощо [9].

Іншим способом дотримання мовної гендерної політкоректності є використання замість певних осіб метонімічних форм із перенесенням значення на функції, установи, групову належність тощо (однак слід віддавати перевагу позначенням осіб): das Personal, die Direktion, das Institut, die Abteilung, das Projektteam.

Креативність також допомагає у дотриманні гендерної політкоректності. Креативні рішення полягають у пошуку різноманітних можливостей гендерно коректного вживання мови залежно від контексту. Так, у Берлінському університеті імені Гумбольдта [7] спеціально створена робоча група, роблячи власний вклад до антидискримінаційної мовної політики, видала брошуру, що свідчить про креативні здібності її авторів. Молоді новатори пропонують замість суфікса чоловічого роду використовувати літеру «a» як нейтральний елемент (Drucker´ – Drucka), а кому це не подобається, то заміняти вихідну літеру чоловічого найменування якимось нейтральним знаком («зірочкою» або «x») (Doktor – Doktox, мн. Doktoxs). А в «сексистському» займеннику man та однокореневих словах пропонується замінити голосну «a» на позначку @ (m@n, hum@n).

Для коректного гендерного вживання мови та уникнення смислового перенавантаження й структурного ускладнення спостерігається вживання множини за одночасного позначення осіб жіночої та чоловічої статі, як зазначалося вище. Наприклад, перенавантажена фраза, як зазначає Антропова, „Die Mitarbeiterin oder der Mitarbeiter, die oder der ihre oder seine Lohnsteuerkarte…“ замінюється на значно простішу: „Die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter, die ihre Lohnsteuerkarte…“ [1].

Рекомендовано вживати множину субстантивованих прислівників і прикметників, як-от die Beisitzenden замість Beisitzer und Beisitzerinnen. Тут підходять і композитні новоутворення: die Wahlberechtigten замість der Wähler/die Wählerin. У середовищі праці почали широко використову-

ватися й збірні іменники з різними суфіксами, як-от -leute, -kraft тощо. У деяких випадках навіть рекомендується вживати прислівникові форми у сполученні з гендерно нейтральними іменниками: Die antragstellende Person muss ihre Geburtsurkunde… замість Die Antragstellerin oder der Antragsteller muss seine oder ihre Geburtsurkunde… Активне використання пасивного стану може відмовитися від позначення активної дійової особи, наприклад: Der Träger der Ausbildung hat dem Schüller eine angemessene Ausbildungsvergütung zu gewähren / Während der Ausbildung wird eine angemessene Ausbildungsvergütung gewährt.

У листах, інструкціях, рекламних брошурах замість позначення осіб можна побачити прямі звертання: Die Bibliothek steht den Benutzern und Benutzerinnen in der Zeit von… bis… zur Verfügung / Die Bibliothek steht Ihnen in der Zeit von… bis… zur Verfügung [1].

Наразі замість прямих найменувань осіб чоловічої або жіночої статі часто використовують предметні позначення (ein Professor / eine Professorin – eine Professur) або абстрактні похідні від дієслова іменники на -ung (leitende, vertretende oder bedienende Personen beiderlei Geschlechts – Leitung, Vertretung, Bedienung). Існує й можливість відмовитися від позначення осіб шляхом заміни іменника прикметником: Rat eines Arztes – ärztliches Rat. Активно використовуються збірні поняття на -schaft: Lehrerschaft, Bürgerschaft. Також як замінники іменників використовуються невизначені займенники, як-от jemand, niemand, irgendjemand, alle: Niemand sollte den Eindruck bekommen, das Objekt eines seelenlosen Verwaltungsapparates zu sein. Під час уживання питального займенника wer, аби уникнути чоловічої форми присвійного займенника sein, що узгоджується з ним, рекомендується використовувати гендерно нейтральні форми: Wer aus dem städtischen Dienst ausscheidet, hat sein Job-Ticket zurückzugeben / Wer aus dem städtischen Dienst ausscheidet, hat das Job-Ticket zurückzugeben [1].

Аналізуючи німецькомовні посібники з гендерно коректної мови Кельнського університету (ÜberzenGENDERe Sprache) [11], Вільного університету Берліну (Geschlechtersensible Sprache) та університетів федеральної землі Бремен (Orientierungshilfe für eine gendergerechte Sprache: an den Hochschulen im Land Bremen) [9], можна спостерігати, що гендерно коректне вживання мови може називатися по-різному, наприклад: geschlechtergerechte / geschlechtersensible / gendergerechte / sexusgerechte / geschlechterfaire / nicht-sexistische Sprache. Незважаючи на деякі відмінності, ці терміни позначають «спосіб знайти більшу рівноправність жінок, чоловіків (і трансгендерів, транссексуалів, гомосексуалів) на мовному рівні та через мову в інших сферах» (ein Mittel, zu mehr Gleichbereichtigung von Frauen und Männern auf der Ebene der Sprache und über den Weg der Sprache auch in anderen Bereichen zu finden) [7, с. 5]. З інших регламентованих указівок видно, що формулювати тексти правильно з точки зору статі – це звертатися до жінок і чоловіків, трансгендерів, транссексуалів і гомосексуалів на рівні, показати їх графічно та позбавитися стереотипного уявлення про суспільні ролі (Texte geschlechtergerecht zu formulieren bedeutet, Frauen und Männer gleichermaßen anzusprechen, Frauen sprachlich und bildlich sichtbar zu machen und stereotypen Vorstellungen über die gesellschaftlichen Rollen von Männern und Frauen entgegen zu wirken) [7]. В іншому разі текст буде вважатися сексистським. У керівництві Кельнського університету наводиться цитата з праці Марліс Хеллінгер та Кристини Бірбах: «Sprache ist sexistisch, wenn sie Frauen und ihre Leistungen ignoriert; sie ist sexistisch, wenn sie Frauen in Abhängigkeit von oder Unterordnung zu Männern beschreibt und wenn sie Frauen nur in stereotypen Rollen zeigt; sie ist sexistisch, wenn sie Frauen durch herablassende Ausdrücke demütigt und lächerlich macht» [7, с. 4]. Перекласти цю фразу можна так: «Мова тоді є сексистською, коли вона ігнорує жінок та їх досягнення; коли вона описує жінок, залежних або підкорених чоловікам, та коли зображує жінок лише у стереотипних ролях; коли принижує й висміює жінок бундючними висловами». Ми це можемо перекладати й на сучасні реалії через появу встановленого третього гендерного маркера – «d» (divers).

Можна відстежити ці ознаки в кожній мові, але, як відомо, ступінь антропоцентризму мов різний. Уважається, що до гендерних реформ німецька мова була дуже антропоцентричною, однак наразі (завдяки роботі уряду та суспільства) німецька мова стала прикладом політкоректності. До того ж для гендерно правильної усної та письмової мови в ній знайшлося багато можливостей і засобів.

Н. А. Антропова [1] наводить класифікацію, приклади якої зазначені вище, щодо гендерно коректного позначення людей різної статі в німецькій мові: повні парні форми, як-от alle Teilnehmerinnen und Teilnehmer; сплітинг у різних варіаціях: Teilnehmer/innen, TeilnehmerInnen, Student(inn)en, Teilnehmer_innen; нейтралізація

понять, а саме: гендерно нейтральні позначення осіб, як-от die Person; гендерно нейтральні субстантивовані прислівники та прикметники у множині, як-от die Studierenden; метонімічні форми з перенесним значенням, як-от das Institut; креативні рішення, композитні новоутворення, як-от die Wahlberechtigen; збірні іменники з напівсуфіксами -kraft, -schaft, як-от Lehrkraft; предметні позначення, як-от eine Professur; абстрактні дієслівні іменники на -ung, як-от Leitung; гендерно нейтральні іменники з використанням дієприслівникових форм, як-от die antragstellende Person; заміна активного стану пасивним; пряме звертання; використання невизначених займенників jemand, alle тощо.

У регламентованих керівництвах німецької мови пропонуються рішення з уживання гендерно коректної мови. У німецькій мові, аби мова була гендерно коректною, можна використовувати як гендерно специфічну, так і гендерно нейтральну лексику (залежно від ситуації).

Таким чином, виходячи з перелічених способів і рекомендацій утворення гендерно коректних позначень, можна зробити висновок, що в основі гендерно коректного вживання мови лежать чотири загальні принципи.

1) «візуалізація жінок і чоловіків (дівчат і хлопчиків)». Чоловічий рід втрачає власну раніше широко розповсюджену узагальнювальну форму; з'являється третя гендерна форма і виникає відповідне толерантне ставлення;

2) необхідна наявність «симетрії» під час називання осіб різної статі, тобто найменування повинні мати однакові значення. Отож, аби в назвах професій, титулів, посад тощо не простежувалася навіть частка дискримінації, треба дотримуватися такої симетрії, при цьому враховувати додаткові конотації слів, які можуть призвести до смислової помилки;

3) «рівність шансів», що означає, що чоловіки та жінки, особи гендерної третьої форми повинні отримувати однакове до них ставлення та рівність між собою, коли хтось до них звертається в загальній формі;

4) «жінки вперед»: під час паралельного називання осіб чоловічої та жіночої статі, як правило, на першому місці стоїть феміністична форма.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи все вищесказане, необхідно зазначити, що спочатку гендерна реформа відбувалася в англійській мові. Активно розвивався феміністичний рух у США. Далі хвиля гендерних реформ охопила й Німеччину (приблизно з 1980-х років), де мовні реформи підтримувалися як на урядовому рівні, так і на суспільному, тому вони невдовзі були зафіксовані у Федеральному законі ФРН. У німецькій мові гендерні перетворення виявилися в назвах професій, посад, титулів, ступенів тощо. Дискримінаційні найменування чоловічого роду набували, наскільки це дозволяла мова, аналогічної форми жіночого, але зміни в мові тривали й у подальшому. Було створено велику кількість посібників і рекомендацій щодо того, як правильно звертатися до людини (залежно від того, відомо чи ні його стать), а також до групи людей, де присутні особи обох статей та особи третьої гендерної форми (з 2019 року). Як наслідок, виокремлено декілька способів моделювання гендерно коректних найменувань: повні парні форми, форми на основі сплітингу, нейтральні форми та різноманітні контекстуальні креативні формулювання.

Список літератури:

1. Антропова Н. А. К вопросу гендерно корректного употребления немецкого языка. *Гуманитарный вектор*. 2016. № 3. С. 49–55.
2. Горошко Е. И. Гендерная проблематика в языкознании: введение в гендерные исследования: учеб. пособие; под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. С. 508–542.
3. Каменская, О. Л. Гендергетика наука будущего. *Гендер как интрига познания. Пилотный выпуск.* Москва : Изд-во Рудомино, 2002. С. 13–20.
4. Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа. *Гендерные исследования*. 2000. № 5. С. 142–171.
5. Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/pressemitteilungen/DE/2018/12/drittesgeschlecht.html (in German)
6. Geschlechtersensible Sprache. Die Freie Universität Berlin. 2 p. (in German)
7. Geschlechtergerechte Sprache. Empfehlungen der Gleichstellungsbeauftragten der Universität zu Köln, 2009. 24 p. (in German)
8. Die Humboldt-Universität zu Berlin. URL: https://www.hu-berlin.de/de (in German).
9. Hellinger M., Bierbach Ch. Eine Sprache für beide Geschlechter: Richtlinien für einen nicht-sexistischen Sprachgebrauch. Bonn: Dt. UNESCO-Komm., 1993 p.

10. Orientierungshilfe für eine gendergerechte Sprache. An den Hochschulen im Land Bremen : керівництво. 2014. 22 с.

11. ÜberzeuGENDERe Sprache. Leitfaden für eine geschlechtersensible und inklusive Sprache : керівництво. 2017. 32 с.

Hoida O. I. THE GENDER-CORRECT POLICY OF THE GERMAN LANGUAGE IN ITS VARIOUS FORMS OF USAGE

This article explores the problematic of the gender-correct policy of the German language and the emergence of a new, namely the third gender form – "d" (divers). This problematic is not sufficiently studied and the consideration is quite ongoing, because the social plan is constantly changing and the corresponding changes in the language are taking place, we can see by the example of very recent changes at the legislative level. The relevance of this study is the need to study the linguistic means of representation of gender in the modern German language. As is known, language and society develop in parallel, speech captures the changes that take place in society. This issue remains topical today, which is confirmed in almost all spheres by the innovations on the gender-correct use of language in German-speaking countries and the ongoing discussions on this topic. The flow of scientific and media publications that in some way raise the question of alternative (non-sexist) use of the German language does not stop either.

The scientific novelty of the work lies in the study of modern approaches in German-language sources to gender-correct names of women and men, transsexuals, transgender people and homosexuals and suggestions of possible options for the translation of these names. The experience accumulated in the course of the work has practical significance, which can be further used by other linguists, teachers, translators and those who study or research the German language. The results of the study can also be used in classes on the practice of translation, language learning. In German, gender transformations appeared primarily in the names of professions, positions, titles, degrees, etc. Discriminatory names in the masculine form acquired, as far as speech allowed, a similar form of the feminine form. But the changes in language continued farther afield. A large number of manuals and recommendations have been created on how to properly address a person depending on whether his or her gender is known, as well as to a group of people with both genders, and persons of the third gender form from 2019. Based on the analysis, the article identifies 4 basic models – the principles of gender correct German language policy, specifies recommendations and language norms, presents the possibility of using both gender-specific and gender-neutral vocabulary depending on the speech situations.

Key words: *gender-correct German language policy, gender, gender neutralization, gender-specific vocabulary, gender-neutral vocabulary, third gender form – "d" (divers).*

UDC 801.82:821
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/19

Gryshkova R. O.
Petro Mohyla Black Sea National University

STYLISTIC ANALYSIS OF JOE BIDEN'S INAUGURATION SPEECH

An attempt to study President Joe Biden's inauguration speech from the view points of style, general impression, philological aspects, public importance has been made in the article. The inauguration speech is considered here as an example of a political discourse which contains all its features: expressiveness, briefness, persuasion, repetition of some words and parts of the sentence, figurativeness. Political discourse and its peculiarities is characterized. This research is conducted in order to investigate the persuasive stylistic devices employed by Joe Biden in his inauguration speech. The speech is regarded as an act of communication and statements, requests, promises and apologies are examples of the four major categories of communicative illocutionary acts: constatives, directives, commissives and acknowledgments. Descriptors of each category are given and the type of Joe Biden's inauguration speech is defined. It is an example of a constative type of speech act with such its characteristics as affirming, announcing, answering, attributing, claiming, classifying, concurring, confirming, denying, disagreeing, disclosing, disputing, identifying, informing, insisting, predicting, ranking, reporting, stating.

Most attention is paid to the stylistic peculiarities of the speech that allowed the President to influence the target audience. Word composition, vocabulary, structure, oratory methods used by the American president are researched in the article. The main ideas of the speech – democracy and unity – and the ways the president is going to realize them are defined. The most important personal characteristics which helped him gain the highest position in the country are cleared out.

All conclusions are made as the result of the stylistic analysis of the text and are confirmed by the quotations from the speech.

Key words: *political discourse, inauguration speech, peculiarities, stylistic devices, vocabulary, characteristic.*

Introduction. American President's inauguration speech is generally considered as the strategy of the country's development and the program of actions for the nearest four years. The forty sixth American president Joe Biden's inauguration speech is not an exception. In the address to the nation and the world community his professional speechwriters tried to reflect all his ideas concerning the most important questions of American life and the international situation. As a rule, all presidents promise to make America stronger and the life of the people better and happier. But Joe Biden appeared in the more tensed situation than his predecessors because of the corona virus that spread all over the world and made a lot of harm to Americans carrying away thousands of people and leaving hundreds of unemployed. That is why American society was expecting their new president to define the steps directed to bettering the situation in the labor market, combating the corona virus, uniting the nation and supporting democracy.

In the article Joe Biden's inauguration speech is considered as a political and social discourse aimed at comprehension by all American citizens no matter they supported him or his competitor. So we are going to characterize the speech as an example of a political and social discourse the distinguishing features of which are: expressiveness, briefness, persuasion, repetition of some words and parts of the sentence, figurativeness.

Analysis of relevant researches. According to I. Galperin, publicistic style became discernible as a separate style in the middle of the 18th century. Unlike other styles, the publicistic style has spoken varieties, in particular, the oratorical substyle. In this style "the most powerful instrument of persuasion is brought into play: the human voice" [10, p. 296]. Academician A. Potebnya wrote: "Oratorical speech aims not only at the understanding and digesting of the idea, but also serves simultaneously as a spring setting off a mood (which is the aim) that may lead to action" [5, p. 17]. In the course of time when the notion of "discourse" rooted in philology the term "publicistic style" was replaced by more modern term "political discourse" which supposes taking into consideration the target audience, the time and circumstances of the utterance, the speaker's personality etc. Certain typical features of the spoken variety of speech present in political discourse are: direct address to the audience, the use of the 2nd per-

son pronoun *you*, sometimes contractions and the use of colloquial words. Besides it contains many obligatory characteristics of political discourse: evaluation, appealing, passion, emotions, figurativeness, simplicity and accessibility.

Now political discourse is being researched by numerous scientists, as it is constantly changing according to the changes in home and foreign policies of different countries and constantly changing international situation. It is the political discourse where neologisms and nonce-words most often occur, and traditional words may possess unusual meanings. In Ukraine it was researched by O. Aleksievets [1], T. Vashchuk [2], I. Koroliov [3], I. Petrenko [4] and others. In English-speaking countries scientific works by Bobin, Charteris-Black, Chilton, Woods, Vesnic-Alujevic and some others are devoted to researching political discourse. As a rule politicians study inauguration speech of all presidents very attentively comparing them with the speeches of their predecessors, and linguists interpret their inner sense and potential influence on the target audience.

Politicians try to convince people to change their views using persuasive strategies in their political speeches. Politics is seen as a struggle for power (Chilton, 2004) and in this struggle politicians want to present their plans and policies by providing evidence, persuading the electorate to act in their favor, and convincing them to support their plans and thoughts. Stylistic manipulation is typical of political discourse, and politicians have learned well to obtain power through "the oratorical art of manipulating language for persuasive ends" [11].

Actually politicians manipulate and frame their ideas and messages in order to better reach their electorates (Bobin, 1988). Attracting the audience's attention to the most important ideas, it has to do with the intention, act and effect of changing an audience's thinking (Charteris-Black, 2011).

Before analyzing the president's inauguration speech in details it is necessary to define the type of speech it belongs to. Messages incorporated in political discourse aim at persuading the audience and affecting their attitudes and beliefs (Vesnic-Alujevic, 2011). According to Vesnic-Alujevic, persuasion has four interdependent elements including: **the speaker, the audience, the message and the way the message is conveyed.** In the case with Joe Biden none of these four elements of persuasion has been researched so far.

The aim of the study is:

– to characterize the political discourse to which the inauguration speech belongs;

– to define stylistic devices which help clear out some Joe Biden's personal characteristics that allowed him to be elected president and gain the highest position in the country (the speaker);

– to describe stylistic devices which are used in the speech to characterize the American people as it is comprehended by the president (the audience);

– to underline the stylistic specifics used to express the main ideas of the speech and the ways the president is going to realize them (the message);

– to analyze Joe Biden's inauguration speech from the viewpoint of its stylistic peculiarities as the strategy of the country's development and the program of actions for the nearest four years (the way the message is conveyed).

Research findings. Speech acts are acts of communication. To communicate is to express a certain attitude, and the type of speech act being presented corresponds to the type of attitude being expressed. As an act of communication, a speech act succeeds if the target audience identifies, in accordance with the speaker's intention, the attitude being demonstrated. In saying something a person generally intends more than just to communicate – getting oneself understood is intended to produce some influence on the listener. According to the nomenclature used by Kent Bach and Michael Harnish [7] who develop a detailed taxonomy in which each type of illocutionary act is individuated by the type of attitude expressed. Statements, requests, promises and apologies are examples of the four major categories of communicative illocutionary acts: constatives, directives, commissives and acknowledgments. Kent Bach and Michael Harnish give descriptors of each type:

– constatives: affirming, alleging, announcing, answering, attributing, claiming, classifying, concurring, confirming, conjecturing, denying, disagreeing, disclosing, disputing, identifying, informing, insisting, predicting, ranking, reporting, stating, stipulating;

– Directives: advising, admonishing, asking, begging, dismissing, excusing, forbidding, instructing, ordering, permitting, requesting, requiring, suggesting, urging, warning;

– Commissives: agreeing, guaranteeing, inviting, offering, promising, swearing, volunteering;

– Acknowledgments: apologizing, condoling, congratulating, greeting, thanking, accepting (acknowledging an acknowledgment) [7].

Joe Biden's inauguration speech is an example of a constative type of speech act with such its characteristics as affirming, announcing, answering, attributing, claiming, classifying, concurring, con-

firming, denying, disagreeing, disclosing, disputing, identifying, informing, insisting, predicting, ranking, reporting, stating.

After defining the type of speech it is necessary to state its composition, i.e. the number of sense parts and micro subjects of these parts.

Joe Biden's inauguration speech begins with stating *This is America's day. This is democracy's day. A Day of history and hope. Of renewal and resolve.*

The main body of the speech consists of several parts in which Joe Biden expresses his desire to support the course of democracy and thanks his *predecessors of both parties for their presence here.* Having mentioned *the violence sought to shake this Capitol's very foundation* he stresses on the necessity of *carrying out the peaceful transfer of power* and states *we have much to do.*

Saying *"my whole soul is in this: bringing America together. Uniting our people. And uniting our nation"* Biden announces the motto of his work for the benefit of the people. *"I will be a president for all Americans. I will fight as hard for those who did not support me as for those who did".* These sentences characterize Joe Biden as the speaker who believes in his people, understands the situation with those who did not support him and is ready to unite the country. His decisiveness and confidence in his ability to reach his goals demonstrate his willpower, readiness to serve his people, positive thinking and success orientation. These personal features as well as his consecutiveness, political perspicacity, strong desire to better the life of Americans, readiness to struggle for democracy and unity of the nation helped him to be elected president and gain the highest position in the country.

Characterizing the current situation in the country Joe Biden says:

Few periods in our nation's history have been more challenging or difficult than the one we're in now. A once-in-a-century virus silently stalks the country. It's taken as many lives in one year as America lost in all the World War II. Millions of jobs have been lost. Hundreds of thousands of businesses closed. The dream of justice for all will be deferred no longer. A cry for survival comes from the planet itself. A cry that can't be any more desperate or any more clear. And now, a rise in political extremism, white supremacy, domestic terrorism that we must confront and we will defeat.

To overcome these challenges – to restore the soul and to secure the future of America – requires more than words. It requires that most elusive of things in a democracy: Unity.

Being a deeply religious person Joe Biden cites St Augustine, a saint of his church, who many centuries ago wrote that "*a people was a multitude defined by the common objects of their love"*. And he states that the common objects they love are *opportunity, security, liberty, dignity, respect, honor, and the truth.* Remembering that most Americans are religious people and trust in God president Biden mentioned the Bible in his speech. Referring to it he says "*we come together as one nation, under God, indivisible ..."* And continues*:"I promise you this: as the Bible says, weeping may endure for a night but joy cometh in the morning"*. He calls his citizens:*"Let us say a silent prayer for those who lost their lives, for those they left behind, and for our country. Amen."* Joe Biden ends his speech with the words: *"May God bless America and may God protect our troops. Thank you, America."*

Addressing his audience, "*my fellow Americans*", Joe Biden calls it "*a great nation and a good people"*. Identifying himself as one of the Americans he uses the word "*we*" eighty two times, and only twenty five times the pronoun "*I*" is used. It shows the president is more concentrated on the people than on his personality.

The main ideas of the speech and the ways the president is going to realize them are expressed by the repetition of the words "Unity" and "democracy" which are used relatively nine and ten times. Joe Biden says:

"*This is our historic moment of crisis and challenge, and unity is the path forward. And we must meet this moment as the United States of America. If we do that, I guarantee you, we will not fail. We have never, ever, ever failed in America when we have acted together."*

Characterizing the tensed situation in the country, the president states:

"This is a time of testing. We face an attack on democracy and on truth. A raging virus. Growing inequity. The sting of systemic racism. A climate in crisis. America's role in the world. But the fact is we face them all at once, presenting this nation with the gravest of responsibilities."

Drawing attention to the problems America faces just now Joe Biden uses not homogeneous parts but short nominative sentences to make the speech more emotional and convincing. It is justified stylistically as it influences the audience's comprehension of the current situation in the country. As the human voice is one of the crucial elements of any aural speech the president deliberately uses short abrupt sentences to make the listeners understand how complicated the situation in the country is.

Understanding that his speech is addressed to be heard by the audience and not to be read the president uses very short sentences with numerous repetitions saying: *"We have **much** to do in this winter of peril and possibility. **Much** to repair. **Much** to restore. **Much** to heal. **Much** to build. And **much** to gain".*

Calling people to unite to fight the common foes they face: *"anger, resentment, hatred. Extremism, lawlessness, violence. Disease, joblessness, hopelessness*" the president states: *"With unity **we can** do great things. **We can** right wrongs. **We can** put people to work in good jobs. **We can** teach our children in safe schools. **We can** overcome this deadly virus. **We can** deliver racial justice. **We can** make America, once again, the leading force for good in the world".*

Having mentioned tragic moments in American history – *the civil war, the Great Depression, world war, 9/11,* – the president states:"…*enough of us came together to carry all of us forward. And we **can** do so now. **We can** see each other not as adversaries but as neighbors. **We can** treat each other with dignity and respect. **We can** join forces…"* The modal verb **can** is used to demonstrate the president's confidence in the ability of the Americans to overcome these troubles. Moreover all these sentences start with the word "***we***" showing that the president trusts in his people and is sure to reach his goals together with Americans.

Now according to the algorithm of a stylistic analysis it is necessary to define the character of sentences connection in Joe Biden's inauguration speech and to clear out whether it is parallel or chainable. The very first look at the text proves that the character of sentences connection is parallel. There are no connecting words like *that is why, as a result, so, therefore* or any other words demonstrating the reason-consequence unities in the text. Connection of the sentences in the inauguration speech is done by means of its logical and emotional aspects as it was first of all intended for listening comprehension.

Being an example of a political discourse the inauguration speech contains social and political vocabulary (*democracy, unity, the peaceful transfer of power, political extremism, domestic terrorism, historic moment of crisis and challenge, violence, conservative v liberal, peace, progress and security)*, gradations (…*more than two centuries, over the centuries, 108 years ago, yesterday, today, tomorrow),* using verbs which mean a repeating action (*rebuild, renewal, resolve, retreat, restore,*), other devices of emotional influence.

Numerous appealing to the listeners with the words "*we, my friends, we come together as one nation, we are a good people, my fellow Americans etc."* and calls for the people: "… *let us start afresh. Let us listen to one another. Hear one another. See one another. Show respect to one another"* illustrates the invocatory character of his speech, the device which makes any aural speech very emotional and provokes listeners to trust every word in it.

Using the rhetorical questions "***Will we** rise to the occasion? **Will we** master this rare and difficult hour? **Will we** meet our obligations and pass along a new and better world for our children?*" to attract the audience's attention the president answers:" *I believe **we must** and I believe **we will**. **We will** write the next chapter in the American story"* demonstrating his firm confidence in his ability to do this together with his people. Asking general questions with a rising tone is a rather successful stylistic device as modulation of a human voice allows to influence the audience's consciousness.

Analyzing Joe Biden's inauguration speech from the viewpoint of the way the message is conveyed to express its emotional influence on the audience such stylistic devices as epithets and metaphors are used. Epithets *deadly virus, safe schools, harsh, ugly reality, a desperate cry, eternal peace, a painful lesson, cascading crises (*to name a few) help to make his speech brighter and more impressive, they demonstrate the president's attitude towards his people and the situation in the country. Metaphors "*if we're willing to stand in the other person's shoes", "…this winter of peril and possibilities", "A cry for survival comes from the planet itself"* help to make the speech bright, appealing and full of sense. The message is conveyed by means of short abrupt sentences, direct addressing the people, numerous repetitions, appeals and calls and with the usage of the main instrument of any oral speech – human voice.

Conclusions. Detailed stylistic analysis of Joe Biden's inauguration speech as an example of a political discourse shows that numerous stylistic devices (short abrupt sentences, repetitions, appeals and calls, gradations, epithets, metaphors) are used to persuade people to trust him. Political discourse to which the inauguration speech belongs is characterized by expressiveness, briefness, persuasion, repetition of some words and parts of the sentence, figurativeness. Messages incorporated in political discourse aim at persuading the audience and affecting their attitudes and beliefs. Direct address to the audience, the use of the 2nd person pronoun *you*, sometimes contractions and the use of colloquial words are also typical for political discourse.

Stylistically Joe Biden's personal characteristics that allowed him to be elected president and gain the highest position in the country are expressed by means of selection the accurate vocabulary that cor-

responds to the message conveyed, personification in addressing the people with the words "my fellow Americans", "*my whole soul is in this: bringing America together. Uniting our people. And uniting America".* He calls the people: *"Let us add our own work and prayers to the unfolding story of our nation."* God, St. Augustine and the Bible are mentioned in the speech which justifies Joe Biden's deep religious beliefs.

Remembering that most Americans are religious people and trust in God, president Biden mentioned the Bible in his speech. Political aspects of his speech demonstrate his readiness to pursue the policy of non-violent solving problems and keeping principles of democracy defined by the founding fathers of the nation. So Joe Biden's inauguration speech being so rich and bright, emotional and appealing thanks to its vocabulary, structure, stylistic devices persuaded his people to believe that all together they will reach democracy and unity in the country.

All president's beliefs, plans and priorities are reflected in his speech.

References:

1. Алексієвець О. Історія та сучасність політичної лінгвістики. Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : ТНПУ, 2012. Вип. 9. С. 248–255.
2. Ващук Т. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка.* 2007. № 33. С. 182–185.
3. Корольов І.Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення, структура, типологія. Studia Linguistica: Зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Вип. 6. С. 285–305.
4. Петренко І.І. Політичний дискурс: зміст, особливості, функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія.* Київ, 2010. № 100. С. 54–57.
5. Потебня А.А. Проблемы лингвистической стилистики. Москва, МГПИИЯ, 1969.
6. Bach, Kent (1994). 'Conversational impliciture', Mind & Language 9: 124-162.
7. Bach, Kent, Robert M. Harnish (1979), Linguistic Commuication and Speech Acts, Cambridge, Mass.: MIT Press.
8. Joe Biden's inauguration speech. https://www.politico.com/news/2021/01/20/joe-biden-inauguration-speech-transcript-full-text-460813.
9. Searle, John R. (1970). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language, Cambridge, Eng.: Cambridge University Press.
10. Galperin I.R. Stylistics. M., Higher School Publishing House, 1971.
11. Searle, John R. (1970). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language, Cambridge, Eng.: Cambridge University Press.

Гришкова Р. О. СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНАВГУРАЦІЙНОЇ ПРОМОВИ ДЖОЗЕФА БАЙДЕНА

Статтю присвячено стилістичному аналізу інавгураційної промови президента Сполучених Штатів Америки Джозефа Байдена. Промова досліджується з точки зору стилю, загального враження, філологічних аспектів, суспільної значущості. Інавгураційна промова розглядається як приклад політичного дискурсу, що містить такі характеристики: експресивність, адресність, стислість, переконливість, повтор окремих слів і частин речень, фігуративність. Політичному дискурсу в його усній та письмовій формах притаманна наявність різноманітних стилістичних засобів і фігур мови. Дослідження спрямоване на виявлення переконливої сили стилістичних засобів, використаних Джо Байденом у його інавгураційній промові. Розцінюючи промову як акт комунікації, зазначається, що твердження, запит, обіцянки і вибачення є прикладами чотирьох основних категорій комунікативного акту: констатації, доручення, наказу, визнання. Надано дескриптори кожної категорії, визначено тип інавгураційної промови як констатувальний. Цей тип характеризується ствердженням, оголошенням, відповіддю, зверненням, визначенням, домаганням, зазіханням, класифікацією, погодженням, підтвердженням, запереченням, незгодою, визнанням, наполяганням, передбаченням, ранжуванням тощо.

Значна увага приділена стилістичним особливостям промови, що дозволили президентові вплинути на цільову аудиторію. У роботі досліджені словотвір, структура речень, політична й соціальна лексика, ораторські прийоми, використані президентом у промові. Визначено основні ідеї промови, як-от єдність і демократія, та шляхи їх упровадження в життя суспільства. Виявлено найважливіші риси особистості президента, що дозволили йому обійняти найвищу посаду в державі.

Усі висновки зроблено на основі стилістичного аналізу інавгураційної промови і підтверджено цитатами з тексту.

Ключові слова: *політичний дискурс, інавгураційна промова, стилістичні засоби, особливості, словниковий запас, характеристика.*

УДК 81
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/20

Гулиева С. А.
Азербайджанский университет языков

РОЛЬ СИТУАЦИИ В КОММУНИКАЦИИ

У статті розглядається роль ситуації в процесі комунікації. Аналізуючи оригінальні тексти, як наслідок, не акцентуючи на його структурі, автор проаналізував систематичності тексту, роль ситуації в процесі комунікації. Водночас певним чином описано функціонально-прагматичні властивості тексту, чим усебічно пояснено роль ситуації у формуванні тексту, на основі чого зроблено відповідні висновки.

У статті автор досліджує уривки тексту трохи інакше, ґрунтуючись не тільки на теоретичних ідеях, тобто не тільки на формуванні текстів, а й на їх структурі у взаємодії ситуації та комунікації. Ми маємо намір і далі працювати в цьому напрямі.

Для виконання цієї роботи ми прагнемо пояснити напрямом комунікації залежно від ситуації, виявити структурні та семантичні особливості тексту, імпліцитність і експліцитність у тексті, те, чи можуть комунікатори прийняти цю інформацію залежно від ситуації, базових знань та інших проблем. І це основні цілі нашого дослідження.

На сучасному етапі розвитку суспільства комунікація є не лише необхідною умовою буття людей, а й інструментом впливу в процесі спільної діяльності. У взаємозв'язку тексту з комунікаціями в контексті діалогу ставиться мета максимально оптимізувати діяльність читача, мовця і комуніканта, котрий приймає інформацію, тобто намагається активізувати ті внутрішні механізми, за яких відбувається найбільш ефективне опрацювання інформації і синтез нових сенсів, наслідком чого є розуміння і сприйняття тексту в тексті.

У статті також дається специфіка розуміння і сприйняття ключових для теорії функціональної перспективи понять «тема» і «рема».

Автор розглядає текст як поєднувальний елемент у ситуації. Зв'язок між окремими фрагментами тексту називається когезією. Будь-яке речення має посилання, яке підтримує зв'язок із контекстом. Тут відіграють важливу роль попередні і подальші ділянки тексту.

Ключові слова: *текст, комунікація, контекст, синтаксична одиниця, тема, рема.*

Постановка проблемы. Одним из крупнейших исследователей текстов является чешский ученый В. Матезиус. Большая заслуга В. Матезиуса состоит в том, что он поставил наиболее важную категорию текста, то есть актуальное членение, как проблему и, как отмечается в лингвистической литературе, считался вершиной. В 70-х годах XX века К. М. Абдуллаев подчеркнул роль актуального членения в формировании текста на материалах азербайджанского языка, сделал его объектом исследования и представил свой оригинальный метод определения границ текста. Позже К. Велиев, Ф. Ализаде, А. Абдуллаев, А. Мамедов, Н. Новрузова, Г. Бейзаде и другие лингвисты провели значительные исследования по лингвистике текста (синтаксису).

Подчеркнем, что современный уровень развития теории текста, основанный на идеях В. фон Гумбольдта, А. А. Потебни, А. М. Пешковского и других выдающихся исследователей, позволяет принципиально по-новому и честно подойти к механизму формирования текста и проблеме понимания.

Постановка задания. Целью статьи является исследование роли ситуации в коммуникативном процессе.

Изложение основного материала. При создании текста, при освоении коммуникации синтаксический уровень, естественно, был взят в лингвистике отдельно, а предложение рассматривалось как самостоятельная структура. Говоря о синтаксическом уровне, К. М. Абдуллаев отмечает: «Даже когда исследователи встречаются с несколькими предикативными комбинациями со структурной точки зрения, они все равно говорят об одном предложении, каким бы странным оно ни было. Таким образом, на самом деле парадоксальная ситуация была связана в основном с сочинительными сложными предложениями. В лингвистической литературе единство, которое фактически разделяется как сочинительное сложное предложение, включающее два или более предложений, по выражению А. М. Пешковского,

«объединение предложений фактически давалось как предложение. Парадоксальность была в этом» [1, с. 221].

И. Ф. Вардуль заключает, что «изучение синтаксического явления, традиционно изучаемого как сочинительное сложное предложение, должно быть полностью включено в синтаксические границы более высокого синтаксического сочетания, а именно текста» [5, с. 81].

Все это, конечно, служит коммуникации. Во время коммуникации (участвуя в процессе) мы понимаем, о чем говорится, и сами создаем текст в зависимости от ситуации. Прежде всего наша главная цель в этом процессе – понять идеи, выраженные на языке. При этом наряду с нашими познаниями о мире, обществе и жизни во время коммуникации социальный контекст текста, способность выразить информацию в памяти в зависимости от ситуации в тексте, другими словами, принимая во внимание роль ситуации, планирование, управление и другие аспекты текста имеют особое значение. В этом случае только изучение средств взаимного общения, мобилизация всех знаний могут помочь понять суть коммуникации, в то же время успешное овладение коммуникацией зависит от языковой практики в повседневной жизни, а также уточнения характера выполняемых семантических результатов.

Успешное общение не ограничивается последовательностью предложений. Кроме того, слова, составляющие текст, вместе со словами, которые создают между ними формальную связь, зависят от ситуации, а также намерения и цели человека, который создает текст, всегда пересекают золотую линию. Естественно, некоторые идеи выражаются здесь эксплицитно и имплицитно в тексте, не менее важны фоновые знания передатчика и получателя информации во время коммуникации. Обратимся к тексту:

“Did you know, mother”, said Jessica another day, “the Spencers are getting ready to go away?”

“No. Where, I wonder?”

“Europe”, said Jessica. “I met Georgine yesterday and she told me. She just put on more airs about it”.

“Did she say when?”

“Monday, I think. They’ll get a notice in the papers again – they always do”.

“Never mind”, said Mrs. Hurstwood consolingly, “we’ll go one of these days”.

Hurstwood moved his eyes over the paper slowly, but said nothing.

“We sail for Liverpool from New York”, Jessica exclaimed, mocking her acquaintance. “Expect to spend most of the “summah” in France, – vain thing. As If it was anything to go to Europe”.

“It must be if you envy her so much”, put in Hurstwood.

It grated upon him to see the feeling his daughter displayed.

“Don’t worry over them, my dear”, said Mrs. Hurstwood [8, с. 115].

Bir dəfə Cessika dedi:

–Bilirsənmi, ana, Spencerlər səfərə hazırlaşırlar.

–Eləmi? Sən bilən hara gedirlər?

–Avropaya. Mətn dünən Corcina ilə görüşdüm və o mənə bu barədə danışdı. Əlbəttə, o yaman lovlağalanır.

–O nə vaxt gedəcəklərini sənə dedimi?

–Deyəsən, bazar ertəsi gedirlər, – Cessika cavab verdi. – Yəqin, həmişə olduğu kimi, onlar haqqında qəzetdə yenə məlumat olacaqdır.

–Eyb etməz, – deyə m-s Herstvud qızına təskinlik verdi. – Dizdə bir vaxt Avropaya gedərik.

Bu söhbəti eşidən Herstvud yalnız başını qəzetdən qaldırdı, lakin bir söz demədi.

–“Biz əvvəl Liverpula gedirik” – deyə Cessika rəfiqəsinin səsinə oxşadaraq davam etji: – Yayın çox hissəsini Fransada keçirmək istəyirik. Lovğa! Görəsən nə böyük iş imiş: Avropaya gedirlər!

Herstvud söhbətə qarışdı.

–Hərgah sən ona belə qibtə edirsənsə, görünür, böyük işdir.

Qızın sözləri ona toxunmuşdu.

–Bəsdir əzizim, fikir çəkmə! – deyə m-s Herstvud qızına təsəlli verməyə tələsdi.

Во время коммуникации в диалоге, состоящем из нескольких предложений, можно наблюдать, какая эксплицитная информация учитывается, обращая внимание на то, что в самом первом предложении: дается информация, что Джессика спрашивает у матери «Знаешь?» и о подготовке Спенсеров к поездке.

Когда вы обращаете внимание на то, какая эксплицитная информация передается в диалоге, состоящем из нескольких предложений, вы знаете от матери Джессики в первом предложении, и информация о подготовке Спенсеров к поездке. Но какой смысл стоит за «знаешь?», а также за поездкой – *“Eləmi, sən bilən hara gedirlər?”* когда спрашивает мать – задание вопроса усугубляет ситуацию и увеличивает желание получателя узнать, почему это так, с другой стороны, человек, формирующий текст, снова снижает напряжение с мыслью Джессики *“deyəsən bazar ertəsi gedirlər”* при помощи дополнительных функций для достижения цели и задачи, и обычным тоном,

кажется, завершается идеей Джессики *"Yəqin, həmişə olduğu kimi, onlar haqqında qəzetdə yenə məlumat verəcəklər"*.

Однако с помощью когниции можно определить, что также можно уточнить на основе предшествующих базовых знаний, что Спенсеры всегда отправляются в путешествие и пишут об этом в газете, и все это одни из самых раздражающих качеств в семье Герствудов. Если бы не это, следующее предложение миссис Герствуд было бы: *"Eyb etməz – Never mind, we'll go one of these days – Biz də bir vaxt Avropaya gedərik olmazdı"*. Сама фраза кажется утешением для ее дочери, но есть еще один имплицитный момент: визит Спенсеров также имеет некоторое влияние на Герствуд. Следующее предложение-мысль касается Герствуд, которая, как будто равнодушная к разговору матери, просто вытаскивает голову из газеты, но ничего не говорит и дает новое направление, выражающее ироническое отношение Джессики к визиту Спенсеров *"Corcinianın dili ilə – "We sail for Liverpool from New-York", "Expect to spend most of "summah" in France vain thing. As if it was anything to go to Europe" – "Biz əvvəl Liverpula gedirik – yayın çox hissəsini Fransada keçirmək istəyirik. Lovğa! Avropaya getmək nə böyük işmiş!"* и этим теперь заставляет отца общаться. *"It must be if you envy her so much" – "Hərgah sən ona belə qibtə edirsənsə görünür, böyük işdir"*. Цель авторского замысла – закрыть текст, вступить в диалог, по крайней мере, в результате путешествия Спенсеров завершено поспешным предложением матери *"Don't worry over them my dear" – "Bəsdir əzizim, fikir çəkmə!"* Нам кажется, что возникший в результате диалог, как мы уже указывали, смог создать коммуникацию, таким образом, в целом на основе ранее данных частей произведения искусства, и мы хотели бы еще раз подчеркнуть, что когниция также играла особую роль в этом диалоге-тексте – это единственный способ определить смысловые связи между предложениями.

Н. С. Поспелов – один из исследователей, занимающих особое место в области лингвистики текста, а также структуры текстов. В своем исследовании Н. С. Поспелов отмечает, что фактическая синтаксическая единица связной речи – это не простое и сложное предложение, а синтаксическое целое, сохраняющее синтаксическую исчерпанность и независимость при удалении из контекста связанной речи. Эта идея проходит красной линией через все исследования, посвященные анализу текста. Однако следует отметить, что все исследователи текста (то есть сложного синтаксического целого) воспринимают это явление, иными словами, в частности, как единицу, отвечающую (полностью) требованиям лингвистической категории [7, с. 41].

Конечно, мы полностью принимаем эти мнения Н. С. Поспелова, и в отрывке текста, который мы привели выше, есть отрывок текста, который полностью перекликается с высказанными взглядами. Хотя мы комментируем этот текст, но хотели бы добавить еще один оттенок к некоторым пунктам. Как отмечается во всех источниках, единство, которое предложения создают связным образом вокруг определенной идеи, приводит к созданию текста, иначе текст не был бы создан.

Вернемся к текстовой части диалога. В этом диалоге Джессика, как обычно, спрашивает свою мать, знает ли она, собирается ли кто-нибудь отправиться в путешествие, это простое вопросительное предложение, но, с удивлением так ли это на самом деле, откуда ты это знаешь – другими словами, существование имплицитных моментов и ожиданий, стоящих за первым предложением вопроса, начинает восприниматься через познание получателя информации, и ситуативно ответ Джессики – в Европу, но ситуация требует, чтобы для получения информации возникла идея о том, откуда Джессика получает эту информацию, и некоторые детали этой имплицитной информации в ответе Джессики *I met Georgine yesterday and she told me – Mən dünən Georqinini gördüm o dedi. İlk baxışdan sadəcə informasiya ötürülür, ancaq onun (Cessikanın)* второе предложение *"She (Georgine) put on more air about it" – Əlbəttə o yaman lovğalanır,* может внести некоторую ясность в эту имплицитность.

С другой стороны, новости о путешествии в понедельник открывают новое направление, в котором, исходя из фоновой информации, Спенсеры немного обеспокоены тем, что об их поездках сообщалось в газетах в прошлом, им завидуют и т.д. Коммуникация достигается в этой ситуации, и, как мы уже указывали, во время диалога возникает либо тишина, либо напряжение (В этом тексте Джессика и Герствуд, а конце и сам Герствуд, раздражены действиями Спенсеров).

Выдающийся лингвист Дж. Лайонз пишет о контексте текста, рассматривая текст через призму тесного контакта с контекстом, и отмечает, что «тексты являются неотъемлемой частью контекстов, в которых они являются составной частью. Текст и контекст дополняют друг друга и подразумевают друг друга. Тексты имеют место в контексте, и контексты также появляются в тек-

стах, постоянно трансформируются и создаются. Понятно, что даже фраза, имеющая размер как предложение, интерпретируется на основе контекстной информации. В данном случае они имеют имплицитное значение» [4, с. 272].

Когнитивное направление языкового общения начали изучать в лингвистической литературе в 50-х годах прошлого века. А. А. Абдуллаев, один из исследователей, ведущих исследования в этой области, пишет: «Передача определенных знаний во время языковой коммуникации – очень сложный и противоречивый вопрос. Знания, выраженные в эксплицитной форме, являются лишь частью общей базы знаний. Хранение информации в этой базе знаний не находится в застойном состоянии, напротив, это самовоспроизводящаяся и саморегулирующаяся система, которая постоянно движется, изменяется и совершенствуется на основе новой информации» [3, с. 20].

В вышеупомянутом тексте-диалоге имплицитность, упомянутая А. Абдуллаевым, действительно очень заметна, но есть и эмплицитность, но приведенные здесь выражения, безусловно, имплицитны в первом предложении. Обычная передаваемая информация, то есть подготовка Спенсеров к поездке или передача информации о том, что они уедут в понедельник, приводит к формированию следующих частей диалогового текста. Отец, который остается равнодушным к этому тексту диалога, должен вмешаться в разговор, и появляется эксплицитность, но все еще остаются вопросы имплицитности (потому что это часть), и почему семью Герствудов так раздражает семья Спенсеров, только потому, что газеты писали, что они собираются в поездку, или были другие вопросы, которые, конечно же, не могли быть изложены в небольшом фрагменте текста-диалога.

Однако следует отметить: поскольку имплицитные идеи формируются в английских текстах, ситуация диктует, что все намерения автора были эксплицитными, и что новые имплицитные идеи могут быть найдены в тех же самих эксплицитных идеях. Текст обновляется, ситуация меняется, поэтому в общении появляются новые структурно-смысловые предложения. Путешествия Спенсеров, с одной стороны, различия между семьями, с другой стороны, неудовлетворенность между людьми, порождают такой диалог, но в этой ситуации могут быть другие имплицитные идеи, намерения, тогда нужно только обратиться к тому периоду, к тому времени и ко времени мыслей того, кто их написал.

Ироничное повторение Джессикой слова Джорджины: *“Lovğa böyük iş olub, Avropaya gedir”*, на переднем плане имплицитное недовольство между Джессикой и Джорджиной, комментарий автора *“Qızın sözləri ona toxunmuşdu”*, а также поспешность матери утешить дочь дают повод все это говорить.

В чем причина всего этого: социальная ситуация, общество или люди, комментирующие события того времени? Все они ставят читателя-слушателя перед дилеммой, поэтому направление этого общения, тот факт, что оно меняется, является совершенно естественным в зависимости от ситуации, зависит от пространства, времени и контекста. Потому что первое слово Джессики *“Did you know, mother – the Spensers are getting ready to go away!”* – разговор мог бы пойти в другом направлении, если бы мать сказала одной фразой: *“bilirəm – onlara yaxşı yol”*. Подходя к проблеме с этой точки зрения, можно заметить, что каждое предложение может полностью раскрыть свои структурно-семантические особенности только внутри текста. Тот факт, что предложения также в некоторой степени связаны, приводит к формированию текста, и, следовательно, коммуникация проходит успешно. Считаем важным подчеркнуть роль ситуационной коммуникации в формировании парадигматической связи с смысловой связью и интонацией. С другой стороны, не следует забывать, что вес информации, передаваемой в тексте, отличается, а намерение передатчика имеет более широкий объем и содержание (диалог-текст в нашей статье – *С.Г.*). В этом тексте диалога передача темы-ремы действительно ожидается последовательно, но следует отметить: если мы изменим место хотя бы одного предложения в структуре текста, содержание не будет получено. То есть после ироничного повторения Джессикой фразы Джорджины: “*Мы едем в Ливерпуль – мы останемся во Франции большую часть лета”,* если бы было дано *“Вы знаете, что Спенсеры готовятся к поездке?*”, а потом *“будут ли о них писать в газетах?”* – идея потеряла бы часть своего значения. Потому что идея *“Знаете ли вы, мама, Спенсеры едут в Европу”* о начальном событии как реме ситуации – первая тема с этой точки зрения. В зависимости от ценности намерения, что визит Спенсеров может показаться Герствудам интересным по какой-то причине, текст диалога должен быть представлен в том же порядке, что мы представили ранее, то есть содержание текста должно быть более логичным.

Известно, что отношения внутри текста, то есть отношения между ними, бывают как семантическими, так и грамматическими. Семантическая согласованность фундаментальна и, как мы полагаем, имеет решающее значение. Эта смысловая связь ведет к тематическому развитию. Это связано с тем, что все они однозначно соответствуют и служат намерениям и целям Герствудов, приведенных в нашем тексте-диалоге. В противном случае коммуникативная функция текста не была бы обеспечена, а без этой смысловой связи формирование текста было бы невозможным.

В. Матезиус – один из лингвистов, который рассматривает тему и рему как две части речи, он показал, что эти компоненты состоят из следующих частей: а) отправная точка речи, которая также называется основной. Эта часть (компонент) известна, описана, передается; б) новая информация – часть, указывающая на новую информацию. Это также называется коммуникационным ядром. Новую информацию еще называют «душой, ядром информации» [6, с. 240].

Как мы отмечали в нашем тексте, вопросы темы-ремы последовательно сменяли друг друга, то есть, хотя подготовка Спенсеров к поездке была изначально названа новой, в следующих предложениях газета напишет об их поездках как новую информацию. Затем ироничный рассказ Джессики о поездке, вначале равнодушие отца и, наконец, его реакция, как указывает Матезиус, приводят к смене темы и, наконец, к общению (какой бы напряженной ни была ситуация – *С.Г.*). Здесь уместно упомянуть еще один вопрос. Это техника построения этого диалогового текста (в нашей версии – *С.Г.*). Говоря о структуре текстов и логико-смысловой связи их предложений, А. Абдуллаев пишет: «Техника построения текста такова, что каждый речевой акт переходит от темы к остальной, потому что в устной и письменной речи цель – не тема, и, как мы уже отметили, тема известна как говорящему, так и слушающему. Настоящая цель – предоставить информацию о теме, выделив ее. Эта новая информация составляет коммуникативную основу, суть предложения, цель – передать ее. Эта часть, называемая рема (что означает сказуемое), ведет к развитию, продвижению, углублению мысли, предоставлению новой информации слушателю, читателю. Как следствие, раскрываются новые особенности темы в зависимости от ситуации, цели рассказчика, писателя. В этом смысле собранные вокруг темы высказывания взаимосвязаны и определяют формирование текста» [2, с. 8].

В нашем примере отрывок диалогового текста на пути от известного к неизвестному, от темы к реме, упомянутый А. Абдуллаевым, из первого предложения ясно, что Спенсеры отправляются в путешествие, но в следующем предложении или фразе текста диалога появляется более интересная информация об этом путешествии. Конечно, это обычное дело, когда кто-то отправляется в путешествие, но сама эта информация интересна для семьи Герствудов, потому что они подходят к явлению с разных точек зрения. С одной стороны, стоит вопрос, будут ли газеты сообщать об их визите, по крайней мере, за счет фоновых знаний, Герствуд дает мгновенное напоминание. Джессика, с другой стороны, иронично повторяет слова Джорджины, как из-за визита, так и из-за информации в газете, а также из-за идеи, что она проведет большую часть лета во Франции. Другие вопросы – это дополнительная информация о «визите Спенсеров», о которой говорилось выше, рема, которые свидетельствуют о коммуникации в тексте диалога в соответствии с ситуацией.

Выводы и предложения. Говоря о ситуативной коммуникации текста при его формировании, мы хотели бы еще раз подчеркнуть в этой статье, что мы общаемся не только словами, отдельными предложениями, но и текстами. Мы, люди, разговариваем, передаем информацию друг другу, люди пишут о событиях, а все это возможно в текстах. Естественно, что в форме текста и в функции текста язык становится коммуникацией между людьми. Анализ этого небольшого фрагмента диалогового текста в литературе показал: в зависимости от контекста и ситуации в любом, даже небольшом диалоговом тексте может быть передано много эксплицитной и имплицитной информации, поэтому коммуникация может происходить в этой ситуации.

Список литературы:

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, 2016, 356 s.
2. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Xəzər Universitetinin nəşriyyatı. Bakı, 1998, 190 s.
3. Abdullayev Ə.Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı, 1999, 344 s.
4. Layonz C. Linqvistik semantika. Giriş (ingilis dilindən tərcümə). Bakı, 2014, 389 s.
5. Вардуль И.Ф. Основы описательной лингвистики. Москва : Наука, 1977, 350 с.

6. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложении. В кн.: Пражской лингвистической кружок. Москва, 1967, С. 236-251.
7. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматики. Москва, 1990, 403 с.
8. Dreiser Th. Sister Carrie. Moscow, 1968, 593 p.

Guliyeva S. A. THE ROLE OF THE SITUATION IN THE COMMUNICATION PROCESS

The article examines the role of the situation in the communication process. Analyzing the original texts, finally, without attention to its structure, the author also analyzed the systematic nature of the text, the role of the situation in the communication process. Along with these, she somehow touched upon the functional and pragmatic properties of the text, and these comprehensively explained the role of the situation in the formation of the text and had to make appropriate conclusions.

In the article, the author explores passages of the text in a slightly different way, based not only on theoretical ideas, that is, not only on the formation of texts, but also on their structure in the interaction of the situation and communication. She intends to continue working in this direction.

To carry out this work, the author strives to explain the direction of communication depending on the situation, to identify the structural and semantic features of the text, implicitness and explicitness in the text, whether communicators can accept this information depending on the situation, basic knowledge and other problems. And these are the main goals in the study.

At the present stage of development of society, communication acts as a necessary condition for the existence of people, but also as an instrument of influence in the process of joint activities. In the interconnection of the text with communications in the context of dialogue, the goal is to optimize the activities of the reader, speaker and communicator, receiving information, which is to try to activate those internal mechanisms in which the most effective processing of information and the synthesis of new meanings occurs, as a result, the understanding and perception of the text occurs in the text.

The article also gives the specifics of understanding and perception of the concepts "theme" and "rheme", which are key for the theory of functional perspective.

The author considers the text as a coherent element in the situation. The connection between individual pieces of text is called cohesion. Any sentence has a link that maintains its relationship with the context. The preceding and following sections of the text play an important role here.

Key words: *text, communication, context, syntactic units, theme, rhema.*

УДК 811.111'34
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/21

Гуменюк І. Л.
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ІНТОНАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДИНАМІЧНИХ ПЕЙЗАЖНИХ ОПИСІВ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

У статті подано результати вивчення функціонування інтонаційних параметрів у реалізації англомовних динамічних пейзажних описів. Дослідження інтонаційних параметрів, що забезпечують динамічність описів природи, здійснено шляхом аудитивного аналізу цього виду описових уривків. Під час експерименту аудитори-фонетисти спиралися на робочу класифікацію лінгвістичних ознак описів природи, авторську модель графічної інтерпретації взаємодії одиниць різних мовних рівнів у процесі реалізації описів та комплексну програму й методику експериментально-фонетичного дослідження. Окрім загальновідомих просодичних параметрів, уперше визначено рівень емоційно-прагматичного потенціалу динамічних пейзажних описів. Отримані дані вможливлюють виокремлення інтонаційних ознак, які дозволяють безпомилково визначати опис природи за видовою належністю (динамічний). Вищезгадані просодичні характеристики здатні сформувати інваріантну інтонаційну модель динамічних описів природи, до якої входять: середній підвищений і високий такти; усічена, поступово спадна ступінчаста і поступово спадна ступінчаста з порушеною поступовістю шкали; низький і високий спадні, низький висхідний термінальні тони; широкий, розширений і середній тональні діапазони; нульовий, позитивний розширений та негативний широкий міжсинтагменний інтервали; нульовий, позитивний середній і розширений інтервали між передтактом і тактом; позитивний звужений та негативні середній і вузький інтервали між шкалою і ядром; на ділянці «ядро – затакт» – нульовий, позитивний розширений, середній і звужений тональні інтервали. Динамічність описів також забезпечується наявністю коротких і перцептивних пауз, модифікаціями гучності та темпу. Отримані результати можуть слугувати підґрунтям для подальшого дослідження англомовних динамічних описових фрагментів на матеріалі інших мов.

Ключові слова: *аудитивний аналіз, динамічні пейзажні описи, інваріантна інтонаційна модель, інтонаційні параметри, інтонація, емоційно-прагматичний потенціал, усна реалізація.*

Постановка проблеми. Художні твори привертають увагу науковців завдяки жанровій різноманітності й багатству мовних засобів, які використовують автори. У процесі розгортання фабули художнього тексту пейзажний опис є тлом для змалювання образів, подій, настрою головних героїв. Проте пейзажна замальовка виконує низку інших функцій, які перетворюють її на важливий елемент англомовного художнього твору, здатного впливати на емоції та враження читача. На нашу думку, більш повне сприйняття картин природи можливе саме під час усної реалізації. Цьому сприяє певне інтонаційне оформлення, притаманне опису природи і його динамічному різновиду зокрема. Отже, вважаємо за необхідне розглянути у статті особливості інтонаційної моделі англомовних динамічних пейзажних описів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис природи розглядається лінгвістами як одна з композиційно-мовленнєвих форм [6], в оформленні якої беруть участь одиниці всіх мовних рівнів [1, с. 161–165]. При цьому найбільш висвітленими у лінгвістичних джерелах є лексичне наповнення [5, с. 162−167], граматична структура [4, с. 121−125] та стилістичні особливості [7, с. 146−148; 8, с. 137−141] описів природи. На противагу згаданим вище результатам лінгвістичних розвідок інтонаційний складник поки що не отримав достатньої уваги з боку науковців. Саме дослідження просодичного оформлення творів і динамічних пейзажних описів уможливлює їх цілісне сприйняття читачем та слухачем. На нашу думку, детальний розгляд функціонування одиниць підсистем інтонації динамічних описів здатний доповнити й урізноманітнити висвітлення картин природи англомовних творів.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення просодичних параметрів інтонаційної моделі динамічних описів природи в англомовних прозових творах шляхом аудитивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення інтонації динамічних пейзажних описів розроблено програму й методику проведення експериментально-фонетичного дослідження, одним з етапів якого є проведення аудитивного аналізу динамічних фрагментів із залученням аудиторів-фонетистів. У процесі експерименту аудитори послуговувалися робочою класифікацією лінгвістичних ознак описів природи [2, с. 165–169] та моделлю графічної інтерпретації взаємодії одиниць різних мовних рівнів у процесі реалізації описів [1, с. 161–165]. Крім того, їм пропонувався алгоритм визначення емоційно-прагматичного потенціалу (далі – ЕПП) описів природи [3, с. 107–118] задля виокремлення ЕПП кожного уривка. Отримані експериментальні дані підлягали узагальненню та лінгвістичній інтерпретації.

Результати аудитивного аналізу інтонації динамічних пейзажних описів уможливлюють виокремлення певних просодичних параметрів, які входять до інтонаційної моделі вищезгаданих описів.

Отримані у процесі експерименту дані аналізу руху тону на першому наголошеному складі шкали свідчать про те, що середній підвищений (61,54%) і високий (34,62%) із висхідний рухом такти є найрекурентнішими у динамічних пейзажних описах. Ці види такту маніфестують інтоногрупи (далі – ІГ), які містять нову думку та можуть бути інформаційними або емоційними центрами описів інших видів. Тенденція до зростання показників середнього підвищеного і високого початку шкали віддзеркалює зростання динамічного складника в аналізованих описах та свідчить про підвищення ступеня їх динамічності й емоційного рівня до високого.

Зареєстровані особливості функціонування типів шкал у динамічних описах природи вказують на наявність усіченої (42,83%) й повної шкал, серед різновидів якої найчастотнішими є поступово спадна ступінчаста (20,02%) і поступово спадна ступінчаста з порушеною поступовістю (28,08%) шкали. Висока рекурентність усіченої шкали в описах природи цього виду пов'язана з подрібненим членуванням на ІГ (1–2 ритмогрупи), високим рівнем емоційності та модифікаціями темпу впродовж звучання описів. Значні показники останнього типу шкали пояснюються тим, що поступово спадна ступінчаста шкала з порушеною поступовістю у поєднанні з модифікаціями гучності й темпу, складним ритмом, розширенням тонального діапазону (розширений → широкий), перепадами тонального інтервалу на ділянках інтонаційного контуру також сприяє підвищенню рівня ЕПП динамічних пейзажних описів. Поступово спадна ступінчаста шкала, на противагу згаданим вище типам шкал, зафіксована в ІГ, які не несуть вагомої чи нової інформації і є тлом для кульмінаційних ділянок описів. Функціонування описаних вище типів шкал можна прослідкувати на такому прикладі: «*…and at´last*§ ˈ*went* ˬ*out*§ *to the* ˬ*road*,§ ˬ*where*§ ˈ*headless of the* ↑*growling* ˋ*thunder*§ *and the* ˈ*great* ↑*drops of* ˏ*rain*§ *that be*ˈ*gan to* ˈ*splash a*ˏ*round her*…||.» [9, с. 83]. Опис розпочинається ІГ – актуалізованою усіченою шкалою у поєднанні з високим висхідним тоном із високою швидкістю руху тону, що містить обставину часу (*…and at´last*§). Таке інтонаційне оформлення передає кульмінаційний момент, коли героїня, яка втікала від загрози, вийшла на дорогу у пошуках допомоги. Аж раптом почалася негода (… ˈ*headless of the* ↑*growling* ˋ*thunder*§ *and the* ˈ*great* ↑*drops of* ˏ*rain*§ *that be*ˈ*gan to* ˈ*splash a*ˏ*round her*…||), що у подальшому розгортанні опису актуалізується за допомогою поступово спадної шкали з порушеною поступовістю у комбінації з низькими спадним та висхідним термінальними тонами.

Щодо ролі термінального тла в оформленні англомовних динамічних описів, то нами зафіксовано переважання алотонів спадного тону (низький – 29,03%, високий – 20,36%). У складі аналізованих прозових фрагментів зареєстровано також ІГ, оформлені низьким висхідним термінальним тоном (14,51%). Такий розподіл числових даних цілком відповідає природі.

Саме високий спадний термінальний тон із великою швидкістю зміни напрямку руху та різкі перепади тональних рівнів на межі ритмогруп і надають розглядуваним описам динамічності й високого рівня ЕПП, що унаочнює такий приклад: «´*Pretty (The Avenue)*?|˥ *Oh*,§ ˏ*pretty*§ *doesn't* ˈ*seem the* ˈ*right* ˈ*word to* ˬ*use*.|| ˈ*Nor* ˈ*beautiful*˯ *either*.|| *They don't* ˈ*go* ˏ*far e*ˬ*nough*.|˥ *Oh*, § *it was*˯ *wonderful* – § ˬ*wonderful*.|| *It's the* ˈ*first* ˈ*thing I* ˈ*ever* ˏ*saw*§ *that couldn't be im*ˈ*proved upon my i·magi*ˬ*nation*.|| *It* ˈ*just* ˬ*satisfies me* ˬ*here'*§– *she* ˈ*put* ˈ*one* ˈ*hand on her* ˏ*breast*§ – ˈ*it* ˋ*made a* ˋ*queer* ˋ*funny* ˬ*ache*§ *and* ˏ*yet*§ *it was a* ˬ*pleasant* ˬ*ache*.|| ˈ*Did you* ˈ*ever have an* ˈ*ache like´that*,§ ˈ*Mr.* ˏ*Cuthbert*? ||» [10, с. 22]. Піднесений настрій дівчинки від споглядання квітучих яблунь передається вигуками, реалізованими з високим спадним тоном (ˋ*Oh*, §…). Головна героїня не погоджується з попереднім описом вулиці (*Pretty (The Avenue)*?||) й намагається висловити свої позитивні почуття від уперше побаченого пейзажу (…ˋ *Oh*, § *it was*˯ *wonderful* – § ˬ*wonderful*.||), що

прослідковується у лексичному повторі, оформленому високим спадним тоном. Також приємне відчуття й хвилювання від милування красою деревами навесні (… *'it ˋmade a ˋqueer ˋfunny ˏache*&*and ˏyet*& *it was a ˏpleasant %ache*.||) підсилюється актуалізацією ІГ ковзною шкалою в поєднанні із середнім спадним тоном. Таке інтонаційне оформлення надає динамічності опису й підвищує його ЕПП до високого.

Щодо функціонування тонального діапазону в англомовних динамічних пейзажних описах, то за результатами аналізу в інтонаційній структурі описів установлено високу частоту актуалізації розширеного (53,62%) й середнього (25,00%) тонального діапазону. Крім того, в аналізованих уривках зафіксовано також ІГ із широким його різновидом (20,45%), що свідчить про характерні відмінності такого виду описів, де динамічність забезпечується поєднанням цього параметра з іншими (гучністю, темпом, ритмом тощо). Актуалізація ІГ з широким або розширеним тональним діапазоном у поєднанні з високими різновидами спадного й висхідного тону, прискореним темпом, зміною гучності від підвищеної до високої у межах опису забезпечує пейзажним описам високий рівень ЕПП і дозволяє безпомилково класифікувати їх як динамічні.

Наступним параметром для аудитивного аналізу був тональний інтервал на стику ІГ. Визначаючи види тонального інтервалу між інтоногрупами динамічних описів, аудитори відзначали високу частоту нульового тонального інтервалу (45,15%). Наступними за числовими показниками стали негативний широкий (30,36%) та позитивний розширений (20,04%) інтервали. Зафіксована висока рекурентність його нульового різновиду в динамічних описах сприяє смисловій зв'язності й цілісності тексту.

Позитивний розширений інтервал фіксується на стиках між ІГ, де кожна наступна семантично вагоміша ІГ, оформлюється високими й середніми спадними тонами, та таких ІГ, тональний рівень початку яких є середнім, підвищеним або високим, що підкреслює важливість для всього опису. Негативний широкий різновид цього параметра на аналізованій ділянці маніфестує стики між ІГ, оформленими високими алотонами висхідного тону, та ІГ із середнім або середнім зниженим/низьким тактом. Наявність негативного широкого інтервалу між ІГ у поєднанні з темпоральними модифікаціями, розширеним/широким тональним діапазоном, високими термінальними тонами, певними типами шкал сприяє виокремленню кульмінаційних моментів опису загалом, а також віддзеркалює видову належність та впливає на підвищення рівня ЕПП до високого.

На ділянці «передтакт – такт» у динамічних описах зареєстровано високу рекурентність позитивних середнього (65,00%) та розширеного (30,00%) тональних інтервалів. Це пояснюється тим, що ці різновиди тональних інтервалів маніфестують середній та високий тональний рівні початку поступово спадної ступінчастої шкали з порушеною поступовістю, що призводить до наростання динаміки під час усної актуалізації динамічного фрагмента, чим надає значущості цій ділянці інтонаційного контуру.

На ділянці «шкала – ядро» зафіксовано нульовий, позитивний розширений та негативний середній тональні інтервали. Найрекурентнішим у динамічних описах є нульовий інтервал (31,10%). Це пояснюється початком реалізації термінального тону, який не інтенсифікує ІГ і не позначає нову чи важливу інформацію. Переважання негативного середнього інтервалу (16,80%) між перед'ядерною частиною і термінальною ритмогрупою спостерігається в ІГ зі спадним тоном, які є емоційними чи інформаційними центрами описів. Наявність розширеного позитивного різновиду інтервалу (10,66%) на аналізованій ділянці підвищує семантичну вагу певної ІГ та емоційний рівень фрагмента загалом.

Найрекурентнішим тональним інтервалом на стику ядра та затакту в досліджуваних описах є нульовий (65,00%). Цей різновид інтервалу зареєстровано в ІГ, позначених рівним або спадним тоном і низьким рівним затактом. Динамічні описи мають значні показники позитивних звуженого (17,18%), середнього (13,5%) інтервалів між ядром і затактом в ІГ, оформлених висхідним тоном. Відмінною рисою досліджуваного виду описів є наявність позитивного розширеного тонального інтервалу (12,5%), що свідчить про зростання динамічного складника. Зазначений вище вид інтервалу між ядерним складоносієм і затактом у поєднанні з модифікаціями темпу (повільний → прискорений → швидкий) і гучності (помірна → підвищена), виокремленням певних лексем спеціальним підйомом, складним інтонаційним контуром ІГ (наявність двох кінетичних тонів) надають описам емоційності, що змінюється від низького до середнього й високого рівнів.

Під час експерименту також розглядалися темпоральні особливості динамічних пейзаж-

них описів – види пауз і темп. Щодо паузації, то між ІГ аналізованих уривків зафіксовано короткі (21,05%) й перцептивні (67,36%) паузи, а їх тривалість на стиках висловлень залежить від семантичної зв'язності опису. Середні паузи є найменш частими (9,97%) у динамічних описах. Такий розподіл показників пояснюється їх динамічною природою й високим рівнем ЕПП. Тенденція до зростання частоти перцептивних пауз у досліджуваних описах пов'язана зі зростанням рівня ЕПП і динаміки описуваних подій: «*Then§ with'out ˏwarning§ the 'tempest ˏbroke.|| With a raˏpidity§ which, at the time, ˋseemed inˋcredible,§ and 'even ˏafterwards§ is imˋ possible to ˏrealize,§ the 'whole 'aspect of ˏnature§ at 'once be'came conˏvulsed. || The ˋwaves ˋrose in ˋgrowingˋ fury,§ ˋeach over ˋtopping its ˏfellow,§ till in a 'very 'few ˏminutes§ the 'lately 'glassy ˏsea§ was like a ˋroaring and ˋdevouringˋ monster.|| 'White-ˏcrested ˏwaves§ 'beat ˏmadly§ on the 'level ˏsands§ and 'rushed up the ↑shelving ˏcliffs;§ ˏothers§ 'broke ˏover the ˏpiers,§ masses of ↑sea- ˏfog§ 'camè drifting ˏinland§ – 'white, 'wet ˏclouds,§ which 'swept ˏby§ in 'ghostly ˏfashion,§ so ˏdank§ and ˏdamp§ and´cold§ that it 'needed but ↑littlè effort§ of i'magiˏnation§ to ˋthink§ that the 'spirits§ of 'those 'lost at ˏsea§ were 'touching their ↑living ˏbrethren§ with the 'clammy 'hands of ˏdeath.||*» [11, с. 97]. У цьому прикладі перцептивна пауза відокремлює групу підмета (*the 'whole 'aspect of ˏnature § at 'once be'came con ˏvulsed.||*), чим привертає увагу слухача до неочікуваного повороту в описі, коли вся природа здригнулася від несподіваної бурхливої стихії. Іншу ІГ (*that the ˏspirits§ of 'those 'lost at ˏsea §*) така пауза відокремлює від ІГ, що містить атрибутивне уточнення (*of those 'lost at ˏsea*) та групу присудка (…*were 'touching their ↑living ˏbrethren§ with the 'clammy 'hands of ˏdeath.||*) для інтенсифікації наступного слова або групи слів. Особливості функціонування перцептивних пауз у цій частині фрагмента опису разом із помірною гучністю, прискореним темпом, перепадом тонального діапазону від середнього до звуженого підвищують рівень його емоційності й динамічності. Виявлені особливості інтонаційної організації аналізованого опису передають емоційне напруження героїв, страх перед стихією. Ці відчуття підкріплюються також стилістичними засобами лексичного рівня мови. Тут штормові хвилі порівнюються з привидами затонулих моряків, які ніби оживають і торкаються до моряків на шхуні. Їхні дотики порівнюють із дотиком хвацьких рук смерті (*were touching their living brethren with the clammy hands of death*).

Отже, скорочення тривалості пауз і розподіл пейзажних описів на короткі ІГ сприяє переданню динаміки зміни описуваних деталей пейзажу, швидкого руху істот.

Результати аналізу темпоральних характеристик динамічних пейзажних описів свідчать про те, що їм притаманний помірний темп (36,95%). Значна ж частка прискореного (31,06%) темпу, наявність ІГ, реалізованих швидким темпом, а також невисока частота (10,36%) сповільненого різновиду сигналізують про зростання ступеня їх динамічності. Такі темпоральні характеристики у комбінації з модифікаціями гучності (помірна → підвищена) та оформлення ІГ середнім або високим спадним і висхідним тоном властиві динамічним описам із високим рівнем ЕПП. Реалізацію зазначених видів темпу демонструє такий приклад: «*They 'came ˏdown§ at 'Castel Be'nito ˏAerodrome§ in a 'storm of ˏrain.|| Vic ˏtoria§ was by ˏnow§ 'feeling ↑slightly ˏsick,| and it 'took ↑all her ˏenergies§ to a'ccomplish her ˏduties§ 'vis-à-'vis her empˏloyer.|| They were 'driven through ↑scurring ˏrain§ to the ˏrest-house.||*» [12], який маркується помірним темпом на початку, де констатується бурхливий стан природи (… *in a 'storm of ˏrain*…), та поступовим прискоренням темпу в другій половині опису (… *They were 'driven through ↑scurring ˏrain§ to the ˏrest-house.||*). Такі зміни темпу в поєднанні з короткими паузами між ІГ, оформленими низьким спадним тоном, виокремленням спеціальним підйомом займенника *all* та прислівника *slightly,* що підкреслює збіг підсилення дощу (*scurring rain*) з пригніченим емоційним і незадовільним фізичним станом героїні після перельоту, надають цьому опису середнього рівня ЕПП.

Розподіл числових показників модифікацій гучності в динамічних описах свідчить про рекурентність високої, підвищеної та помірної гучностей (із домінуванням останньої (45,00%)). Отримані результати аналізу пояснюються тим, що динамічність опису досягається модифікаціями високої, підвищеної й помірної гучностей, а також наповнюваністю короткими ритмічними групами та змінами швидкості руху тону в термінальній ІГ такого уривка: «*The ˏwind ˏrushed ˏpast my ˏears§ and ˈblew the ˈhair ˈoff my ˏforehead.|| I could ˈsmell the ˈsalten ˏair,| ˏsharp§ and ˏtart.|| The 'surf ˏpounded,| the 'waves were like ↑foamed 'black ˏglass.|| I 'kicked ˈoff my 'rubber ˏsandals| and 'pounded a'cross the 'sand ˏbarefoot,| not 'minding the 'sharp 'digs of an o'ccasional ˏshell.|| My 'blood ˏroared.||*» [13]. Наведений приклад динамічного опису природи демонструє модифікації гучності на різних

його ділянках. Підвищена гучність у поєднанні з виокремленням семантично важливого слова спеціальним підйомом (↑*foamed*), високими спадними тонами (*..`sharp and tart.* ||; *…the ˈwaves were ·like ↑foamed ˈblack` glass.*||; *My` blood` roared.*||) та високим тональним рівнем початку фінальних ІГ опису (нічний прибій океану) передає динаміку водного пейзажу й надає опису високого рівня ЕПП. Такі особливості його просодичного оформлення підкріплюються і лексичним наповненням, де високий емоційний ступінь фрагмента виражено метафорою (*My blood roared),* де кров й емоції героя порівнюються з шумом бурхливого прибою океану.

Висновки і пропозиції. Отже, висока частота помірної, підвищеної та наявність ділянок, оформлених високим її різновидом, маніфестують динамічну домінанту і підвищення ступеня ЕПП аналізованого виду описів.

Проведений аудитивний аналіз англомовних динамічних пейзажних описів дозволив обґрунтувати їх інваріантну інтонаційну модель, до якої входять: середній підвищений і високий початок шкали; усічена, поступово спадна ступінчаста і поступово спадна ступінчаста шкала з порушеною поступовістю шкали; низький і високий спадні, низький висхідний термінальні тони; широкий, розширений і середній тональний діапазони. У динамічних описах природи зареєстровано варіювання різновидів тонального інтервалу на всіх ділянках інтонаційного контуру, як-от нульовий, позитивний розширений, негативний широкий інтервал між ІГ; позитивний середній і розширений інтервал між передтактом і тактом; нульовий, позитивний звужений та негативні середній і вузький інтервали між шкалою і ядром; на ділянці «ядро – затакт» – позитивний середній і звужений тональні інтервали. Динамічність описів забезпечується наявністю перцептивних і коротких пауз, модифікаціями гучності та темпу.

Отримана інваріантна модель інтонаційного оформлення динамічного різновиду описів природи вможливлює їх коректне визначення за ступенем розгортання фабульної динаміки, а також може бути використана у подальших експериментальних дослідженнях функціонування просодичних засобів під час реалізації динамічних описових текстів на матеріалі інших мов.

Список літератури:

1. Гуменюк І. Л. Експериментально-фонетичне дослідження англомовних прозових описів природи. *Вісник Черкаського університету*, *Серія: Філологічні науки.* 2011. Вип. 213. С. 161−165.
2. Гуменюк І. Л. Систематизація ознак описів природи сучасної англомовної прози. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки (мовознавство).* 2009. Вип. 81 (2). С. 165−169.
3. Калита А.А. Энергетика речи : монография. Киев : «Кафедра», 2016. 291 с.
4. Мозгова Я. О. Синтаксичні експресивні засоби. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2007. Вип. 19. С. 121−125.
5. Морякіна І. А., Яремко Д. П. Образи неживої природи у мовній картині світу англійців (на матеріалі романів форсайтівського циклу Дж. Голсуорсі). Мова, культура й освіта в сучасному світі : зб. матеріалів наук.-практ. конф. до 90-річчя докт. філол. наук. проф. Романовського О. К. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2008. С. 162−167.
6. Насалевич Т. В. Портретний опис у різних типах тексту : дис. … канд-та филол. наук: 10.02.04 / Одесск. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 2003. 197 с.
7. Турчин В. В., Турчин В. М. Деякі аспекти лексико-стилістичного аналізу німецького художнього тексту. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2006. Вип. 2. С. 146−148.
8. Юрков Е. Е. Метафора лингвокультурного кода «растения» в аспекте лингвокультурологии. *Вестник Воронежского государственного университета*. 2012. № 1. С. 137−141.
9. Bronte E. Wuthering Heights. London: Penguin Books, 1994. 279 p.
10. Montgomery L. M. Anne of Green Gables. Вінниця : Нова книга, 2003. 399 с.
11. Stoker B. Dracula. London: Penguin Books, 1994. 449 p.
12. Christie A. They Came to Baghdad. [CD]. Київ : ТОВ «СідіКом», 2004.
13. King S. Selected Stories. URL: http://free-books.me/audio/hudozh/fantastica/63148-King-rasskazymp3 (дата звернення: 30.09.2020).

Humeniuk I. L. INTONATION PATTERN OF DYNAMIC LANDSCAPE DESCRIPTIONS IN ENGLISH PROSAIC FICTION WORKS

In the article the author gives the results of studying the role of intonation parameters in actualising English dynamic landscape descriptions. Intonation parameters that secure the dynamic nature of landscape descriptions were researched by means of the auditory analysis of the fragments selected from English literary texts. During the experiment phoneticians considered the working classification of linguistic features

of landscape descriptions, the original mechanism of different multilevel linguistic means' interaction in descriptions' realisation and the program and methodology of carrying out the experimental phonetic study. Besides widely known prosodic parameters the dynamic fragments' level of emotional-and-pragmatic potential was evaluated for the first time.

The obtained data enabled the author to distinguish the prosodic features, which let correctly define a description according to its kind (dynamic). The aforementioned features can form the invariant intonation pattern of dynamic landscape descriptions, which includes: a mid-raised and high head; a checked scale, a descending broken scale, gradually descending stepping scale; low and high falling and low rising terminal tones; wide, widened and mid pitch range of a sense group; zero, positive widened and negative wide pitch interval at the juncture of intonation groups; zero, positive mid, widened or narrowed and negative mid and narrow variants of pitch intervals within the segments of an intonation group. Dynamic nature is also secured by presence of short and perceptive pauses, modifications of loudness and tempo.

The obtained results can serve as a ground for further profound studying of English dynamic landscape descriptions in other languages.

Key words: *auditory analysis, dynamic landscape descriptions, emotional-and-pragmatic potential, intonation, intonation parameters, invariant intonation pattern, oral actualisation.*

UDC 808.51:81.42
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/22

Humeniuk N. H.
Borys Grinchenko Kyiv University

PRAGMATIC ASPECT OF THE QUEEN ELIZABETH II CHRISTMAS 2020 MESSAGE (12.25.2020)

The following work is devoted to problems of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse pragmatic features. The Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is defined in the given work as a declarative discourse with the purpose of Queen Elisabeth II to express Her Majesty's congratulations and wishes for the inhabitants the UK and the Commonwealth realm on the Jesus Christ Birth occasion, as well as an argumentative discourse to analyze and make conclusions of the passing over year, to draw the plans and guide lines of the forthcoming year and to convince the interlocutor (the inhabitants of the UK and Commonwealth realm) in the correctness of these conclusions and plans to act in the way proposed by Queen Elizabeth II. It is stressed that the given discourse is organized by Queen Elizabeth II with the purpose to orient the inhabitants of UK and Commonwealth realm for Christian life in 2021, full of love, hope and support to each other, full of respect to people of different cultures, traditions and believes. It is pointed out that the ideas of the community being united, of the community tolerance and personal contribution, even personal readiness for sacrificing, are the main ideas of Her Majesty Christmas 2020 message. It is stressed that the situation layout, the video and photo materials, the image plans and music are used to achieve the purposes of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse by creating the semi-official and private, elevated and calm, magic and symbolic atmosphere of the given discourse. It is stated that argumentative tactics, the appealing to act tactics are used within the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse. It is pointed out that orientation on the Jesus life, on the heroic deeds of national personalities, on Her Majesty readiness to serve the community, as well as on Jesus teaching in the form of parables are helpful to achieve the pragmatic purposes of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse.

Key words: *Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse, argumentative tactics, appealing to act tactics, extra-linguistic factors, message.*

Problem statement. The problems of modern life, full of challenges, is a focus of national and global elite. Manifestly, the challenging time of COVID is reflected within the annual traditional speeches of statesmen, devoting to the national, religious or state holidays. In this case, Christmas as a global Christian holiday of Jesus Christ Birth has the signs, the marks of the challenging time of COVID in the speech of the UK and Commonwealth realm sovereign – Queen Elizabeth II.

The Queen Elizabeth II Christmas 2020 speech to the nation with the analysis of the problems to decide as well as with the Her Majesty proposed ways to overcome these problems is a focus of the given work.

In other words, the purpose of the given work is to make a survey and studying of the pragmatic features of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse, which is possible to achieve with the help of the several methods usage: discourse analysis method, method of simple calculation, pure sampling and comparative method, method of immediate constituents.

Literature review. The given work makes its contribution to the further discourse investigations [1; 6; 7; 10].

It continues a series of research findings dealing with the discourses of national and global elite with a focus on the pragmatic purposes of their creators [2; 3] as well as an attempt to make findings of the Queen Elizabeth II discourses with the pragmatic purposes of Her Majesty [4; 5; 9].

The aim of the paper is to make a survey of the pragmatic features of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 speech to the nation with the purpose of Her Majesty to congratulate the inhabitants of the UK and the Commonwealth realm with the Day of Jesus Christ Birth, to make analysis of the passing over year and make up the future plans of the forthcoming year in the life for the UK and Commonwealth realm community. Making the survey of the pragmatic features of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse presupposes the differentiation of the discourse strategies and tactics.

The material of the article. Traditionally, Queen Elisabeth II sends Her Christmas message to the nation to congratulate the inhabitants of the UK and the Commonwealth realm with one of the most important holidays for Christians – the Day of Jesus Christ Birth – and to express Her wishes for them in this occasion. Traditionally, Her Majesty Christmas message contains the analysis of the passing over year in the life of the UK community and future plans of the forthcoming year.

The Queen Elisabeth II Christmas 2020 message was recorded in Windsor Castle and broadcasted by TV, radio, internet on the 25-th of December, 2020.

In our work we differentiate the annual Queen Elisabeth II Christmas message as a declarative discourse with the purpose of Queen Elisabeth II to express Her Majesty's congratulations and wishes for the inhabitants the UK and the Commonwealth realm on the Jesus Christ Birth occasion as well as an argumentative discourse to analyze and make conclusions of the passing over year, to draw the plans and guide lines of the forthcoming year and to convince the interlocutor (the inhabitants of the UK and Commonwealth realm) in the correctness of these conclusions and plans to act in the way proposed by Queen Elizabeth II.

We consider that the Queen Elisabeth II Christmas 2020 message has the features of declarative, argumentative and appealing to act discourse.

The Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is prepared beforehand, recorded and later broadcasted in the form of monologue. In other words, it is virtual discourse, created artificially and imitating the natural communication in the form of monologue.

Normatively, the given discourse contains the text of message itself, known as linguistic factor, and factors defining the given situation known as extra-linguistic factors.

It is known that extra-linguistic factors play the great role in discourse realization. So, the set-up, as one of extra-linguistic factors, of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse plays the great role in its realization. It is very important "from what she wears, to what music is heard and what images and footage are shown, every aspect of the speech has the capacity to affect how it is received" [8].

The layout, the set-up of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is highly predictable because of its annual repeated matter as well as of the nature of the event to celebrate. But each Christmas message of the Queen Elizabeth II is unique because of its informative essence and valuable ideas, as well as of its organization as a certain art masterpiece with its elements of décor, music, photo, video materials.

Thus, the situation of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is semi-official, but solemn and elevated.

The message is starting with the national anthem of the UK and of some countries of the Commonwealth realm, as well as of the Royal family "God Save the King/Queen". The anthem is played by the band on horses and in uniforms within the territory of Windsor Castle, which is a royal residence. The presence of the Royal Standard flying at royal residence, demonstrating that the sovereign is present, and the central sign "the Queen" make the given situation official, solemn and elevated.

The situation is transforming its official tone into semi-official one by the Queen Elizabeth II Queen delivering her message from "the Green Drawing Room of Windsor Castle, which was the same location as last year, but the staging was very different" [8].

Queen in purple dress with diamonds and broche on the background of Christmas tree with lights which is a constant attribute of Christmas Holiday, makes the given situation magic and symbolic, solemn and elevating.

Her Majesty sitting near the table with a sheet of paper, silver box and a flowerpot with blossoming flowers, with the photo of her husband Prince Philip, "not dressed for a royal occasion but wearing an ordinary-looking blue jumper" [8] and the dark green curtains with the daily light through the window make the given situation calm and private.

At the same time the given situation with Queen Elizabeth II on the background of the daily light through the window and the lights of Christmas tree is rather symbolic. The daily light through the window symbolizes Jesus Christ, who came to Earth to save the people from the sin, being crucified and resurrected, given them chance, given them hope to join and become part of eternity. In this context, the Christmas lights symbolize the people of the UK and Commonwealth realm community and their own contribution to the national and global goodness, to the mutual victory of good over evil. The position of Queen Elizabeth II is intermediate between the Christmas lights and the daily light of the window, which is also symbolic, pointing out Her Majesty role as God mediator, as God agent with emphasis on Her responsibility and liability for the people, which were given Her Majesty by God Jesus Christ, as well as Her own contribution for the mutual deeds of good.

The other extra-linguistic factor which plays the great role in the Queen Elizabeth II Christmas

2020 discourse realization is the factor of music. Music is used three times within Her Majesty Christmas 2020 message: the band playing "God Save the Queen" to make the situation official and solemn at the beginning of the message; the playing of the bagpipes (an ancient type of instrument) to make the situation solemn, but touching and sad in the middle of the message, while commemorating the Tomb of the Unknown Warrior in the Westminster Abbey; the singing of the Christmas carol by the Lewisham and Greenwich NHS Choir to make the situation solemn, elevating and joyful at the end of the message like a final holiday chord of it.

The other extra-linguistic factor which plays the great role in the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is the factor of using photo and video materials to make the information of the message more vital and vivid, to emphasize the main ideas of the message. Totally, the video material is used four times and photos are used three times within the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse, and one time photo and video materials are used as a combination to make the final part of the message more informative, expressive and evidential.

All the photo and video materials are given in the nearest contact with the content of the message. The first video block is devoted to the problems of volunteering activity in the countries of the Commonwealth during the period of coronavirus pandemic in 2020.

Across the Commonwealth, my family and I have been inspired by stories of people volunteering in their communities, helping those in need [9].

The second one is connected with the 200th anniversary of the birth of the nurse Florence Nightingale and the contribution of the UK medical front-line services during the coronavirus pandemic in 2020:

1. *This year, we celebrated International Nurses' Day, on the 200th anniversary of the birth of Florence Nightingal* [9].

2. *Today, our front-line services still shine that lamp for us – supported by the amazing achievements of modern science – and we owe them a debt of gratitude* [9].

The third video block demonstrates another event in the life of the UK and the Commonwealth realm – the commemoration of the Unknown Warrior in Westminster Abbey:

In November, we commemorated another hero – though nobody knows his name. The Tomb of the Unknown Warrior isn't a large memorial, but everyone entering Westminster Abbey has to walk around his resting place… [9].

The fourth video block, being a combination of the Lewisham and Greenwich NHS Choir Christmas carol singing and information about the happy moments of the Royal family and the UK inhabitants in 2020, united with the photo material of the happy and touching moments for the UK people in 2020, who belong to the different social, religious, cultural groups, makes the given message joyful, full of harmony, hope and love:

Joy to the world! Lord has come! Lets Earth receive Its King… [9].

All the video materials within the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse have their specific features. Firstly, being devoted to some problems, they contain the materials of the people natural interaction, as well as of virtual communication with the help of video conferences, which became common during the coronavirus isolation in 2020. Secondly, all the video materials contain information of the Royal family contribution to the UK and the Commonwealth realm community deeds during 2020.

The other extra-linguistic factor which plays the great role in the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is the factor of the image plan usage. So, the far, the middle and the closest (the nearest) plan images are used to realize the pragmatic purpose of the speaker. The far image plan is used twice: at the beginning of message to introduce the theme of discussion – the celebration of Christmas (1), and in the middle of the message to introduce the final part of Queen Elizabeth II speech with Her conclusions, and wishes and desires for all the community of the UK and commonwealth realm in 2021, which starts with some sad events of commemoration of the Unknown Warrior in Westminster Abbey (2):

1. *Every year we herald the coming of Christmas by turning on the lights* [9].

2. *...honouring this unnamed combatant of the First World War a symbol of selfless duty and ultimate sacrifice* [9].

The peculiar feature of the far image plan usage within the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse is its gradually transformation to the middle plan image, which is predominantly used within Her Majesty Christmas 2020 speech. In this context, the closest plan image is used once, at the end of the message, to emphasize the final part of it, to make it the strongest element of all the speech:

It is in that spirit that I wish you a very happy Christmas [9].

So, all the extra-linguistic factors of layout, music, video material, photos, image plans are used in the closest contact with the message itself to real-

ize the pragmatic purposes of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 speech – to congratulate the inhabitants the UK and the Commonwealth with Christmas, make conclusions of 2020, to draw the plans of 2021.

As it was mentioned above, being the declarative discourse, the Queen Elizabeth II Christmas 2020 speech contains Her Majesty congratulations and wishes for the inhabitants of the UK and Commonwealth realm:

It is in that spirit that I wish you a very happy Christmas [9].

As an argumentative discourse, in Her Christmas 2020 message Queen Elizabeth II uses the argumentative tactics to realize the pragmatic purposes – to influence the inhabitants of the UK and Commonwealth realm to act in the way Her Majesty proposes.

It is known that argumentative tactics presuppose analysis, synthesis, giving arguments, making conclusions and proposing decisions. In its turn, analysis presupposes drawing of negative and positive, weak and strong peculiarities of the phenomenon under analysis, as well as its advantages and disadvantages.

Thus, making analysis of the 2020 year going away, Queen Elizabeth II tries to avoid its negative assessment, focusing only on the idea of challenging year. Its problems of the coronavirus disease (1) and of the religious, socio-cultural distance (2), which are vulnerable and of great importance for the inhabitants of the UK and Commonwealth realm, receive the form of Her Majesty slant on them:

1. *For Christians, Jesus is the light of the world, but we can't celebrate his birth today in quite the usual way* [9].

2. *People of all faiths have been unable to gather as they would wish for their festivals, such as Passover, Easter, Eid, and Vaisakhi, but we need life to go on* [9].

Making analysis of the year 2020, Queen Elizabeth II makes several conclusions. The first conclusion is that the challenging time of coronavirus made people closer expressing their support and help to each other:

1. *Remarkably, a year that has necessarily kept people apart has in many ways brought us closer* [9].

2. *Across the Commonwealth, my family and I have been inspired by stories of people volunteering in their communities, helping those in need* [9].

The second one is that the medical services showed the examples of the high level support for the population during the coronavirus pandemic:

Today, our front line services still shine that lamp for us, supported by the amazing achievements of modern science. And we owe them a debt of gratitude [9].

As for the urgent problem of religious and cultural distance, Queen Elizabeth II makes the conclusion that people of all faith should be united because of the common problems to decide – the problem of coronavirus overcoming:

People of all faiths have been unable to gather as they would wish for their festivals, such as Passover, Easter, Eid, and Vaisakhi [9].

In order to stress the idea of social, religious and cultural tolerance to all the inhabitants of the UK and Commonwealth realm Her Majesty demonstrates the parable of the Good Samaritan, which is given from Bible, which was taught by Jesus. According to the parable "the man who is robbed and left at the roadside, later saved by someone who did not share his religion or culture" [9].

Demonstrating this parable Queen Elizabeth II tries to stress the idea that people of other faith, living within the Christian community of the UK and Commonwealth realm, fulfill the role of their neighbors, whose presence does not contradict the Christian religion dogmas, but it is a necessary factor of Christian love and patience to people of different social groups, cultures and religions, as all the people are equal in the eyes of God:

This wonderful story of kindness is still as relevant today. Good Samaritans have emerged across society showing care and respect for all, regardless of gender, race or background, reminding us that each one of us is special and equal in the eyes of God [9].

So, the conclusions of Queen Elizabeth receive the character of the main message ideas: necessity of nation's unity and tolerance within the UK and Commonwealth realm community.

The other important idea of the Queen Elizabeth II Christmas 2020 speech is the idea of individual contribution to the UK and Commonwealth realm community.

For Christians, the life of Jesus Christ is an example of love, hope and sacrifice for all the people of the Earth, it is an etalon which people should orient their lives:

1. *For Christians, Jesus is 'the light of the world'* [9].

2. *The teachings of Christ have served as my inner light, as has the sense of purpose we can find in coming together to worship* [9].

In order to prove the idea of selflessness, of individual responsibility for the community Queen Elizabeth II demonstrates 2 very important events for the UK and Commonwealth realm community – the 200th anniversary of the birth of nurse Florence

Nightingale (1) and the commemoration of the Tomb of the Unknown Warrior (2):

1. *This year, we celebrated International Nurses' Day, on the 200th anniversary of the birth of Florence Nightingale. As with other nursing pioneers like Mary Seacole, Florence Nightingale shone a lamp of hope across the world* [9].

2. *In November, we commemorated another hero – though nobody knows his name. The Tomb of the Unknown Warrior isn't a large memorial, but everyone entering Westminster Abbey has to walk around his resting place, honouring this unnamed combatant of the First World War – a symbol of selfless duty and ultimate sacrifice* [9].

Orientation on the national heroes within the Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse makes it possible to achieve Her Majesty pragmatic purposes – to orient the inhabitants of the UK and Commonwealth realm for Christian life full of love, support and hope, full of selflessness, even readiness to personal sacrifice for the community.

In this case, Her Majesty expresses her readiness to make Her own contribution for the community during the challenging time of coronavirus by supporting people in need in Her Majesty praying and thoughts:

Of course, for many, this time of year will be tinged with sadness: some mourning the loss of those dear to them, and others missing friends and family-members distanced for safety, when all they'd really want for Christmas is a simple hug or a squeeze of the hand. If you are among them, you are not alone and let me assure you of my thoughts and prayers [9].

Orientation on the Jesus life, on the heroic deeds of national personalities, on Her Majesty readiness to serve the community, as well as on Jesus teaching in the form of parable about Good Samarian makes it possible to use another tactics – appealing to act tactics, which contains an appeal to live and have the spirit of love, hope and selflessness:

Let the light of Christmas – the spirit of selflessness, love and above all hope – guide us in the times ahead [9].

Conclusions. Summing up the material, it is important to state that Queen Elizabeth II Christmas 2020 discourse as a unity of content and form contains the pragmatic purposes of its creator: to express congratulations and wishes of Her Majesty to the inhabitants of the UK and Commonwealth realm on the occasion of Jesus Christ Birthday; to make conclusions of 2020 year and to make up plans for 2021. Using the argumentative tactics, making analysis of 2020 year as a challenging year of coronavirus disease and of some cultural-religious problems, Her Majesty tries to orient the inhabitants of UK and Commonwealth realm for Christian life in 2021, full of love, hope and support to each other, full of respect to people of different cultures, traditions and believes. The ideas of the community being united, of the community tolerance and personal contribution, even personal readiness for sacrificing, are the main ideas of Her Majesty Christmas 2020 message.

It is perspective to pay attention to the stylistic features of the given discourse, to the Queen Elisabeth II individual style of their usage.

References:

1. Grice H. P. Logic and Conversation. *Syntax and semantics* : in 3 vol. / P. Cole, J. L. Morgan (eds.). New York : Academic Press, 1975. Vol. 3 : Speech acts. P. 41–58.

2. Humeniuk N. G. Pragma-communicative aspect of the Boris Johnsons' first speech as a Prime Minister (July 24, 2019). *Закарпатські філологічні студії***.** 2019. Вип. 12. С. 68–74.

3. Humeniuk N. G. Pragmatic features of the UK Prime Minister Question Time discourse, 09.04.2019. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація».* 2020. Вип. 1. С. 9–14.

4. Humeniuk N. G. Stylistic aspect of the Queen Elizabeth II coronavirus discourse (04.05.2020). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31(70). № 4. Ч. 2. С. 52–56.

5. Humeniuk N. G. Storytelling Technique within the Queen Elizabeth coronavirus discourse, 04.05.20. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)».* 2020. № 14. С. 36–39.

6. Lakoff R. The logic of politeness: Or, minding your p's and q's. *Papers from the 9th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* / C. Corum, T. Cedric Smith-Stark, A. Weiser (eds.). Chicago : Chicago Linguistic Society, 1973. P. 292–305.

7. Leech G. N. Principles of pragmatics. London : Longman, 1983. 250 p.

8. Murphy V. All The Spoken and Unspoken Messages in Queen Elizabeth's Christmas Day Broadcast. URL: https://www.townandcountrymag.com/society/tradition/a35076614/queen-elizabeth-brooch-prince-philip-christmas-day-broadcast-2020-analysis/.

9. Queen Elizabeth II Christmas Broadcast Speech Transcript 2020. URL: https://www.rev.com/blog/transcripts/queen-elizabeth-ii-christmas-broadcast-speech-transcript-2020.

10. Van Dijk T., Kintsch W. Strategies of Discourse Comprehension. New York : Academic Press, 1983. 389 p.

Гуменюк Н. Г. ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РІЗДВЯНОГО 2020 ПОСЛАННЯ КОРОЛЕВИ ЄЛИЗАВЕТИ II (25.12.2020)

Статтю присвячено розгляду прагматичних особливостей Різдвяного 2020 дискурсу Королеви Єлизавети II. Різдвяний 2020 дискурс Королеви Єлизавети визначено в роботі як декларативний дискурс, метою якого є прагнення Королеви Єлизавети II висловити привітання й побажання мешканцям Сполученого Королівства та країн Співдружності з нагоди народження Ісуса Христа, а також як аргументивний дискурс для проведення аналізу та формулювання висновків за рік, що минув, складання планів та орієнтирів на майбутній рік і переконання співрозмовників (жителів Великобританії та країн Співдружності) у правильності цих висновків і планів діяти у спосіб, запропонований королевою Єлизаветою II. Підкреслюється, що поданий дискурс організовано Королевою Єлизаветою II з метою зорієнтувати мешканців Великобританії та країн Співдружності на християнське життя у 2021 році, сповнене любові, надії, підтримки один одного, поваги до представників інших культур, традицій і переконань. Варто зазначити, що єдність та толерантність у суспільстві, вагомість персонального внеску, навіть готовність до самопожертви є основними ідеями Різдвяного 2020 послання Її Величності. Зазначається, що ситуаційне оформлення, відео- та фотоматеріали, використання музики і планів зображення сприяють досягненню прагматичних намірів Королеви Єлизавети II в дискурсі Різдвяного 2020 послання Її Величності за рахунок створення напівофіційної та приватної, піднесеної і спокійної, магічної та символічної атмосфери поданого дискурсу. Зауважено, що в Різдвяному 2020 дискурсі Королеви Єлизавети II використовуються аргументативна тактика та тактика заклику до дій. Вказано на те, що орієнтація на життя Ісуса Христа, на національні персоналії, на готовність Її Величності служити спільноті, на вчення Ісуса Христа у формі притч сприяє досягненню прагматичних намірів Королеви Єлизавети II в Різдвяному 2020 дискурсі.

Ключові слова: *Різдвяний 2020 дискурс Королеви Єлизавети II, аргументативна тактика, тактика заклику до дій, екстралінгвістичні фактори, послання.*

УДК 519.562:81`255.4:82-96
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/23

Ємельянова Д. В.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Тадеуш О. Х.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

ЗАСТОСУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ АСТРОФІЗИКИ

Актуальність дослідження проблем перекладу науково-технічної літератури зумовлена багатьма подіями, що відбуваються в сучасному світі: процесами глобалізації, розширенням Європейського Союзу, збільшенням мобільності населення, безпрецедентним розвитком інформаційних технологій тощо. Політичну, культурну, соціальну і наукову сфери життя людини на рівні спілкування всього людства складно уявити без участі кваліфікованого перекладача. Нині перекладацька діяльність набуває дедалі більших масштабів і соціальної значущості. Науково-технічний переклад передбачає не тільки переклад слів з однієї мови іншою, а й застосування цілого комплексу знань (як лінгвістичних, так і вузькоспеціалізованих).

Метою проведеного дослідження є детальний аналіз поглядів науковців щодо особливостей і труднощів науково-технічного перекладу, зокрема автоматизованого, і застосування набутих знань на прикладі автоматизованого перекладу науково-технічної літератури з проблем астрофізики.

У процесі дослідження використано комплекс взаємопов'язаних методів:

– теоретичні: аналіз наукової літератури, загальних і спеціальних праць із теорії і практики автоматизованого перекладу науково-технічної літератури, виявлення труднощів автоматизованого перекладу науково-технічної літератури;

– емпіричні: дослідження труднощів автоматизованого перекладу науково-технічної літератури на прикладі конкретних науково-технічних текстів із сучасних проблем астрофізики.

Результати проведеного дослідження представлено у вигляді таблиць, у яких наведено оригінальний текст, комп'ютерний (машинний) переклад і автоматизований варіант із редакцією автора дослідження. Автоматизований переклад здійснювався як редагування автором машинного варіанта.

Показано, що відмінність синтаксичного ладу речень в англійській і українській мовах є наслідком їх особливостей щодо подання тематичних і рематичних елементів речення і традиціями мовлення щодо подання інформації, поданої в реченні, що призводить до необхідності певних змін у порядку слів, тобто до пермутації членів речення.

Ключові слова: *науково-технічні тексти, астрофізика, автоматизований переклад.*

Постановка проблеми. Основною проблемою проведеного дослідження є аналіз поглядів науковців щодо особливостей і синтаксичних труднощів науково-технічного автоматизованого перекладу і застосування набутих знань на прикладі автоматизованого перекладу науково-технічної літератури з проблем астрофізики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовне спілкування, як відомо, реалізується в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні і говорінні (під час усного спілкування), читанні і письмі (під час письмового спілкування). Переклад визначається сучасними лінгвістами як «п'ятий вид мовної діяльності, необхідний для забезпечення можливості спілкування між людьми, що говорять різними мовами» [2, с. 156].

За висловом А. Л. Пумпянського, «переклад наукової і технічної літератури є особливою дисципліною, що виникла на межі лінгвістики, з одного боку, і науки і техніки – з іншого. Тому переклад наукової і технічної літератури треба розглядати як із мовознавчих, так і з наукових і технічних позицій (із приматом перших позицій під час дослідження загальномовних питань і других – під час розгляду вузької термінології)» [3, с. 19].

Переклад науково-технічних текстів – це сфера перекладацької діяльності, в якій професійне

виконання роботи можливе тільки кваліфікованими фахівцями, які добре знають предметну галузь, її специфічну термінологію, достатньо володіють іноземною мовою і вміють грамотно викладати свої думки мовою перекладу, зберігаючи суть і стиль оригіналу [4]. Лінгвістична підготовка обов'язково включає перекладацькі вміння і навички, істотно впливає на професійну компетентність сучасного фахівця, тому сучасний перекладач повинен мати високий рівень мовної та професійної компетенції, вміння працювати з профільними словниками як необхідною умовою точно передати всю інформацію тексту оригіналу, максимум необхідної інформації. Оскільки тексти різні за характером, то їх переклад повинен здійснюватися з урахуванням особливостей конкретного жанру [2].

Основною складністю науково-технічного перекладу є необхідність поєднання знання іноземної мови зі знаннями відповідних галузей науки і техніки.

Важлива особливість сучасного етапу науково-технічного прогресу полягає у взаємному проникненні спеціальної термінології з одних галузей знань в інші. Як наслідок, для перекладу науково-технічної літератури і документації потрібно одночасно використовувати тлумачні і профільні словники з відповідних галузей науки і техніки. Якщо йдеться про науковий або науково-технічний текст, то вимагається, крім знання прийомів перекладу, володіння термінологією та сферою знань, описуваною в тексті.

У науковій літературі є різні підходи до класифікації перекладу за формами, видами та жанрами. Складність науково-технічного перекладу, зокрема автоматизованого, полягає в тому, що він повинен бути максимально точним, тому що найменші похибки перекладу можуть змінити смислове навантаження тексту. Таким чином, необхідно визначити базові вимоги, що висуваються до перекладу науково-технічного тексту.

До труднощів перекладу належить збереження еквівалентності, адекватності, інформативності, логічності й чіткості викладу [5; 6]. Під еквівалентністю в перекладі розуміють збереження рівності змістовної, смислової, семантичної, стилістичної і функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі і перекладі. За умов якісного перекладу еквівалентність передбачає рівність між початковим і кінцевим текстами. Адекватність – це відповідність перекладу вихідним комунікативним умовам. Логічність (як риса науково-технічної літератури викладу) пов'язана із синтаксичними особливостями наукового стилю. У синтаксичному ладі виявляється доказовість, аргументованість викладу наукового стилю. Скрупульозний відбір відповідних лексичних одиниць передає необхідну наукову інформацію, сприяє ясності і чіткості перекладу.

Щоб переклад науково-технічного тексту був адекватним і еквівалентним, тобто якісним, перекладачеві необхідні загальні та специфічні навички, вміння і такі знання: теоретичні (про фонетичний, лексичний і граматичний лади іноземної мови (лексичні одиниці, граматичні правила, словотвір)), практичні (про особливості перекладу науково-технічних текстів (види перекладацьких трансформацій і відповідностей)), лінгвістичні практичні знання (способи перекладу (транслітерація, калькування, заміни, перестановки, додавання, опущення, способи описового перекладу)), екстралінгвістичні знання (володіння достатньою інформацією для перекладу спеціалізованого тексту), необхідні у процесі перекладання тексту і побудови осмислених і адекватних речень мовою перекладу.

Для успішного перекладу науково-технічної літератури перекладачеві необхідно мати певний лексичний запас, зокрема спеціальних термінів; знати специфічні граматичні конструкції іноземної мови; знати синтаксичні, лексичні, граматичні та стилістичні правила перекладу; розуміти особливості побудови словника і вміти ним користуватися; орієнтуватися в специфічній сфері наукового знання, до якої належить текст, що перекладається [5].

Передання інформації з іноземної мови за допомогою електронних пристроїв становить найостанніші розробки в сучасній практиці перекладу. Завдяки фундаментальним дослідженням систем алгоритмів та встановленню лексичної еквівалентності на різних лексичних рівнях автоматизований переклад значно прогресував за останні роки [6; 7; 8]. Глобалізація – процес розширення меж спілкування у всіх сферах людської діяльності, процес виникнення глобального інформаційного простору, поява якого викликає безліч соціальних наслідків, насамперед зростання взаємозалежності і необхідність вироблення узгоджених рішень. В основі мобільності інформації лежать сучасні інформаційні й комунікаційні технології (далі – ІКТ), а також засоби масової комунікації (далі – ЗМК), які також значно впливають на розвиток автоматизованих систем перекладу, на вивчення автоматизованого перекладу як складника сучасної інформаційної

культури, з'ясування впливу глобалізаційних процесів на розширення сфери вжитку автоматизованих систем перекладу [9].

Автоматизований переклад – це переклад, у процесі якого завдання виконуються за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення. Найважливіше те, що в автоматизованому перекладі застосовуються особливі правила. Програмне забезпечення спочатку аналізує, а потім передає граматичну структуру тексту оригіналу за допомогою мови перекладу [10].

Постановка завдання. Метою статті є застосування здобутих знань на прикладі автоматизованого перекладу науково-технічного популярного тексту з астрофізики.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення автоматизованого перекладу обрано переклад науково-технічної літератури на прикладі науково-популярного тексту з проблем астрофізики, а саме актуальну тему сучасної астрофізики «Black Holes. Three kinds of black holes» («Чорні діри. Три види чорних дір»). Результати проведеного дослідження представлено у вигляді таблиці, в якій наведено оригінальний текст, комп'ютерний (машинний) переклад і автоматизований варіант із редакцією автора дослідження, тобто автоматизований переклад здійснювався як редагування автором машинного варіанта.

Як видно з проведеного автоматизованого перекладу наукового тексту із сучасних проблем астрофізики та на підставі власного досвіду, в англійській і українській мовах інформація, що передається, синтаксично може подаватися по-різному. Це зумовлено особливостями мов щодо подання тематичних і рематичних елементів речення і традиціями мовлення щодо подання інформації про агентів та обставини позначених у реченнях дій. Через цю та деякі інші причини під час перекладу внесено певні зміни в порядок слів (пермутації членів речення).

Таблиця 1

Black Holes. Three kinds of black holes (Чорні діри. Три види чорних дір)

Оригінальний текст	Комп'ютерний переклад	Автоматизований переклад
1	2	3
Black holes are areas in the universe where gravity pulls in everything, even light. Nothing can get out and all objects are squeezed into a tiny space.	**Чорні діри** – це ділянки у Всесвіті, де сила тяжіння тягне за собою все, навіть світло. Нічого не може вийти, і всі предмети видавлюються в крихітний простір.	**Чорні діри** – це області у Всесвіті, де гравітація притягує все, навіть світло. Ніщо не може вийти, і всі об'єкти стискаються в крихітний простір.
Because there is no light in black holes we cannot see them. But scientists can detect the immense gravity and radiation around them. They are the most mysterious objects in astronomy. Scientists think that the first black holes were formed when the universe began about 13 billion of years ago.	Оскільки у чорних дірах немає світла, ми їх не можемо побачити. Але вчені можуть виявити величезну гравітацію та радіацію навколо них. Вони є найзагадковішими об'єктами в астрономії. Вчені вважають, що перші чорні діри утворилися, коли Всесвіт почався приблизно 13 мільярдів років тому.	Оскільки в чорних дірах немає світла, ми не можемо їх побачити. Але вчені можуть виявити величезну гравітацію і радіацію навколо них. Це найбільш загадкові об'єкти в астрономії. Вчені вважають, що перші чорні діри були сформовані, коли зародився Всесвіт, тобто близько 13 мільярдів років тому.
Albert Einstein was the first scientist to predict that black holes existed. But it was in 1971 that the first black hole was actually discovered. Black holes can have various sizes, some may be even as small as an atom. But they all have one thing in common – a very large mass.	**Альберт Ейнштейн** був першим вченим, який передбачив що чорні діри існують. Але саме в 1971 році була фактично виявлена перша чорна діра. Чорні діри можуть мати різні розміри, деякі можуть бути навіть малими, як атом Але всі вони мають одне спільне – дуже велика маса.	**Альберт Ейнштейн** – перший учений, який передбачив існування чорних дір. Але перша чорна діра була виявлена тільки в 1971 році. Чорні діри можуть мати різні розміри, деякі можуть бути навіть такими ж маленькими, як атом. Але всі вони мають одну спільну рису – дуже велику масу.
A stellar occurs when very large stars burn away the rest of the fuel that they have and collapse. It is so massive that several of our suns could fit in it. Our sun, however, could never become a stellar because it is too small.	**Зоряний вигляд** виникає, коли дуже великі зірки випалюють решту пального, яке в них є, і розпадаються. Він настільки масивний, що в нього могло вміститися кілька наших сонців. Однак наше сонце ніколи не може стати зоряним, оскільки воно занадто мало.	**Чорні діри зоряних мас** виникають тоді, коли дуже великі зірки спалюють залишки палива, яке вони мають, і руйнуються. Вони настільки масивні, що в них можуть вписатися кілька наших сонць. Однак наше сонце ніколи не зможе стати чорною дірою, тому що воно занадто мале.

Закінчення табл. 1

1	2	3
Supermassives are the largest and most dominating black holes in our universe. They have masses of a million or more suns put together. Every galaxy has a supermassive in its centre. As they become larger and larger they pull in more material. The black hole at the centre of our Milky Way is four million times as massive as our sun and surrounded by very hot gas.	**Супермасивна** – це найбільша і домінуюча чорна діра у нашому Всесвіті. Вони мають мільйон і більше сонечок, зібраних разом. Кожна галактика має в своєму центрі надмасивне. У міру того, як вони стають більшими і більшими, вони втягують все більше матеріалу. Чорна діра в центрі нашого Чумацького Шляху в чотири мільйони разів масивніша, ніж наше сонце та оточена дуже гарячим газом.	**Супермасиви –** найбільші та домінуючі чорні діри в нашому Всесвіті. Їх розміри досягають мільйонів або більше сонць, зібраних разом. Кожна галактика має супермасивну чорну діру у своєму центрі. За мірою того. як вони стають все більшими і більшими, вони притягують більше матерії. Чорна діра в центрі нашого Чумацького Шляху в чотири мільйони разів масивніша за наше Сонце й оточена дуже гарячим газом.
Intermediate-mass black holes have not been found yet, but scientists think they probably exist. They have the mass of between a hundred and a thousand suns.	Чорних дір **середньої маси** ще не знайдено, але вчені вважають, що вони, мабуть, існують. Вони мають масу від ста до тисячі сонців.	**Середні за** масою чорні діри ще не знайдені, але вчені вважають, що вони, швидше за все, існують. У них маса від ста до тисячі сонць.
A black hole consists of three parts: **he outer event horizon** is the farthest away from the centre. Gravity here is not so strong and you would be able to escape from it;	**Чорна діра складається з трьох частин:** **зовнішній горизонт** події знаходиться найдалі від центру. Гравітація тут не така сильна, і ви змогли б від неї втекти;	**Чорна діра складається з трьох частин:** **зовнішній горизонт** подій знаходиться найдалі від центру. Сила тяжіння тут не така сильна, і з неї ви змогли б вирватися;
the inner event horizon is the middle part of a black hole. In this area, an object would be slowly pulled to the centre;	**внутрішній горизонт події** – це середня частина чорної діри. У цій області предмет повільно витягнувся б до центру;	**внутрішній горизонт** подій – це середня частина чорної діри. У цій області об'єкт буде повільно притягатися до центру;
the singularity is the centre of a black hole, where gravity is strongest.	**сингулярність** – це центр чорної діри, де сила тяжіння найсильніша.	**сингулярність** - центр чорної діри, де гравітація найбільш сильна.

Проведений аналіз результатів перекладу дозволив дійти таких висновків.

1. Для уникнення неточностей під час роботи необхідно володіти термінологією, уникати синонімів і багатозначності термінологічних одиниць, уживати той денотат, який найбільш точно підкреслює та виражає лексему, відмовлятися від самовільного скорочення, дотримуватися встановлених стандартів.

2. Необхідно знаходити точний лексичний відповідник.

3. Не варто використовувати слова іншомовного походження для позначення терміна, якщо в рідній мові вже існують.

4. Характерною особливістю науково-технічних текстів є передання змісту за допомогою пасивних конструкцій. Пасивні конструкції поділяються на прямий пасив (The Direct Passive), непрямий пасив (The Indirect Passive), прийменниковий пасив (The Prepositional Passive). Саме через стилістичну нейтральність пасивні конструкції є найбільш уживаними в науково-технічному тексті. Проте не завжди вдається передати зміст оригіналу через пасивний зворот, у такому разі переклад можна здійснити за допомогою емоційно-нейтрального підрядного стверджувального речення.

5. Власне граматичні та власне лексичні проблеми під час перекладу науково-технічної літератури розмежувати досить нелегко, адже кожне граматичне явище нерозривно пов'язане з лексичним. Отже, до лексико-граматичних проблем належить переклад герундія, артиклів, присвійного займенника, а також засоби передання часового значення.

6. У сучасній українській мові є три часи (минулий, теперішній, майбутній), яким в англійській мові відповідають 16 часів дійсного способу. Так, форма теперішнього часу українського дієслова-присудка відповідає англійським Present Indefinite, Present Continuous та Present Perfect, тому виникають труднощі під час перекладу, пов'язані з обсягом змісту подібних форм мови перекладу та мови оригіналу. Беручи до уваги

мовностилістичні норми української і англійської мов, потрібно особливо зважити на правильний граматичний аналіз будови речення, морфологічний склад і структурні аспекти вираження реалій мовою перекладу.

7. Розуміння тексту оригіналу перекладачем – обов'язкова умова повноцінного перекладу. Механічне завчання термінів і відсутність фонових знань можуть призвести до грубих помилок під час перекладання.

8. Поширеним явищем у науково-технічних текстах є елемент новизни, котрий ще не зафіксований у словниках, а це створює серйозні труднощі для перекладача. У такому разі необхідно детально дослідити новоутворення та передати його сталими термінами, які є загальноприйнятими в науці.

9. Науково-технічні тексти характеризуються частою повторюваністю термінів, тому потрібно уважно дослідити всі випадки вживання та обрати найбільш близький еквівалент у мові перекладу.

10. Говорячи про мовно-стилістичні норми англійської й української мов, потрібно враховувати особливості жанру і стилю під час перекладу. Жанрово-стилістичні помилки є менш серйозними, ніж смислові, проте вони знижують якість перекладу. Такі помилки є характерними для науково-технічних текстів, тому для їх запобігання слід дотримуватися стилістичних норм мови.

11. Сталі необразні, емоційно нейтральні фрази перекладаються за допомогою дійсного відповідника, тому потрібно уникати дослівного або машинного перекладу.

Висновки і пропозиції. Проведено аналіз синтаксичних труднощів автоматизованого перекладу науково-популярних текстів із проблем астрофізики.

Показано відмінність синтаксичного ладу речень в англійських і українських мовах, що є наслідком їх особливостей щодо подання тематичних і рематичних елементів речення і традиціями мовлення щодо подання інформації про агентів та обставини, позначені у реченні. З огляду на це, необхідно робити певні зміни в порядку слів, тобто пермутації членів речення.

Потрібно враховувати особливості синтаксису, жанру і стилю під час перекладу. Допущення помилок і неточностей знижують якість перекладу. Такі помилки є характерними для науково-технічних текстів, тому для їх запобігання слід дотримуватися синтаксичних і стилістичних норм мови.

Список літератури:

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода. (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва, «Высшая школа», 1990. 253 с.
2. Айзенкоп С. М., Багдасарова Л. В., Васина Н. С., Глущенко И. Н. Учебное пособие по техническому переводу. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 288 с.
3. Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык. Москва : Наука, 1965. 304 с.
4. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. 4-е вид., виправлене. Вінниця : Нова книга, 2004. 574 с.
5. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харьков : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
6. Хоменко С.А., Цветкова Е. Е., Басовец И. М. Основы теории и практики перевода научно-технического текста с английского языка на русский. Минск : БНТУ, 2013. 203 с.
7. Разинкина Н. М. Стилистика английской научной речи. Москва : Наука, 1972. 162 с.
8. Рецкер Я. И. Методика технического перевода. Москва : Дрофа, 2009. 216 с.
9. Борисова Л. И. Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода. Москва : МПУ, 2001. 208 с.
10. Беляева Л. Н., Откупщикова М. И. Автоматический (машинный) перевод. Санкт-Петербург : С.-Петерб. ун-т, 1996. С. 360–388.

Yemelyanova D. V., Tadeush O. Kh. APPLICATION OF AUTOMATED TRANSLATION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS ON MODERN PROBLEMS OF ASTROPHYSICS

The urgency of studying the problems of translation of scientific and technical literature is due to many events taking place in the modern world, namely: the processes of globalization, the enlargement of the European Union, increasing population mobility, unprecedented development of information technology and more. It is difficult to imagine the political, cultural, social and scientific spheres of human life at the level of communication of all mankind without the participation of a qualified translator. Today, translation activity is gaining more and more scale and social significance. Scientific and technical translation involves not only

the translation of words from one language to another, but also the application of a range of knowledge, both linguistic and specialized.

The purpose of the study is a detailed analysis of the views of scientists on the features and difficulties of scientific and technical translation, in particular, machine translation, and the application of acquired knowledge on the example of automated translation of scientific and technical literature on astrophysics.

The research used a set of interrelated methods:

– of theoretical: analysis of scientific literature, general and special works on the theory and practice of automated translation of scientific and technical literature, identification of difficulties in automated translation of scientific and technical literature;

– of empirical: study of the difficulties of automated translation of scientific and technical literature on the example of specific scientific and technical texts on modern problems of astrophysics.

The results of the study are presented in the form of tables, which show the original text, computer (machine) translation and an automated version edited by the author of the study. Automated translation was carried out as editing by the author of the machine version.

It is shown that the difference in syntactic structure of sentences in English and Ukrainian is a consequence of their peculiarities in the presentation of thematic and rhematic elements of the sentence and speech traditions regarding the presentation of information in the sentence, which leads to certain changes in word order, i.e permutation of sentence members.

Key words: *scientific and technical texts, astrophysics, automated translation.*

UDC 811.111`42
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/24

Zaitseva M. O.
Yaroslav Mudryi National Law University

COMMUNICATIVE SPECIFICITY OF ANGLOPHONE COURTROOM POLEMICS (LINGUISTIC ASPECT)

This article aims to establish the communicative specificity of Anglophone courtroom polemics. In order to achieve this goal, the following objectives are to be solved: to clarify the terminological apparatus involved in the article; to describe the communicative specificity of polemics in Anglophone court discourse; to establish the language means expressing polemics in Anglophone court discourse.

The aim, objectives and specificity of the material determined the choice of methods of analysis. At the stage of terminological grounding the main method is comparison, that is comparing the views of different scholars, directions of problem analysis, etc. Whereas at the second and third stages the following methods as classification (identifying linguistic means), generalisation (summarising information), argumentation (in support of its position) were used.

In our choice of approaches to the analysis we were guided by the contemporary scientific paradigms: cognitive linguistics, pragmatic linguistics, speech communication theory, lexico-semantic analysis methods. Elements of cognitive analysis helped to identify the dependence of court discourse on social conditions.

To carry out our research, we selected and described the authentic language material.

Based on the analysis of the linguistic material, it was established that each type of discursive personality in Anglophone court discourse is "assigned" a particular communicative mode. The judge as the dominant discursive personality in Anglophone court discourse uses a mentative communicative mode. The discursive personalities of an advocate and a prosecutor, unequal in status to the judge, argue within a narrative mode represented by diegesis and mimesis. In a debate, the judge realises his or her dominant position by using certain linguistic resources. The speech behaviour of the lawyer and the prosecutor during the debate demonstrates their unequal status in relation to the judge, which can be seen in the use of language that emphasises their dependent position.

Key words: *Anglophone court discourse, discursive personalities, communicative mode, mentative, narrative, linguistic means.*

Introduction. This study sheds light on the communicative specificity of Anglophone courtroom polemics. The analysis, in our view, must begin with an interpretation of the relationship in the dichotomous pair "law and language". Law is inseparable from language, from expression in language. The involvement of participants in the process of law making is one of the specific characteristics of court discourse. It is possible to argue that participants engaged in any kind of discourse are also involved in the creation of one kind of discourse or another, to name but few, political discourse, mass-media discourse, theatrical discourse, pedagogical discourse, etc. However, there is a lived but ignored fact that the specificity of participants' involvement in the creation of judicial discourse is often complicated. I should like to stress, it is complicated by the fact that "law exists in a continuous sense-making about the text of law, a multiplication of replenishing intermediaries who produce meaning and draw it out; rewriting what is relegated, disguised, namely the struggle for power and truth in society" [1, p. 22]. The hope for truth, the expectation of a "just retribution" from the law, is an essential modus operandi of human existence in principle. As a semiotic model, justice manifests its significance when the expected justice "…is played out as a drama in which retribution for the violation of the prohibition is recounted, hence any criminal case is a story of the struggle of evil against good and the affirmation of an ethical choice in favour of good" [1, p. 25]. In line with this, it is therefore important for the sender of the speech in court to relate his role and his speech activities to a position of goodness, a position of affirmation of the truth in the eyes of the jury, the public and the witnesses. Thus, on the one hand, polemics in court should be constructive, aimed at finding the truth. On the other hand, it is not an argument for the sake of an argument, not just immersion in a conflict context, but the need to confront in a way that is sure to win in

court, i.e. aimed at success. All this makes for a communicative specificity of court discourse.

The study is conducted in the communicative and discursive paradigm. The object of the study is modern Anglophone court discourse, which is a communication of both equal-status communicators (judge – judge) and unequal-status communicators (judge – prosecutor, judge – advocate). The subject of the study is Anglophone courtroom polemics from the point of view of its linguistic representation.

The **relevance** of the research is due to the lack of study of communicative specificity of court discourse in general and courtroom polemics in particular.

Recent researches analysis. As a communicative specificity of court discourse, we note that the participants in a trial act within the established ceremoniality of action, which is based not only on two basic principles: reverence and the ability to behave [3, p. 98], but also on the principle of communicative expediency. Participants in court proceedings during court debates "act out" the so-called courses of action, in other words, "patterns of verbal and non-verbal acts" [3, p. 18]. Through such patterns, the communicant expresses his or her view of the situation and evaluates the other participants. The pattern here acts as a discursive practice, that is, a "way of speaking in a particular social domain or social institution that reflects the lived experience and knowledge of the participants in the communication" [6].

It is worthwhile to bear in mind that the way of speaking in court discourse is determined by a strictly established ritual and the role of each participant in the process, the observance of which is not subject to change. The aim of the established ritual behaviour is different for each type of discursive language personality in judicial discourse, but in any case, it involves "scoring as many points as possible for oneself in relation to the opponents and getting as many benefits as possible. The presence of an audience is almost mandatory for such a contest" [3, p. 40]. Common to all litigants is the attitude to present facts favourable to themselves and facts unfavourable to others in such a way as to demonstrate a better mastery of the situation in comparison with the opponent. As many scholars have amply pointed out, today the ability to demonstrate mastery of the situation and build one's image is often even more important than a credible presentation of information. This is especially true in the modern era of image influence in a continuous flow of information, where image is used to convey as much information as possible in a minimum of time. A result of the increasing flow of image-containing information messages is that "people-images, both living and fictional, play an essential role, creating patterns of behaviour, roles and situations, according to which we draw conclusions about our own lives" [8]. However, it should not be forgotten that in the context of litigation, all of the above is complicated by the constant presence of conflict and constant polemics between the parties. Thus, the **aim** of the paper is to establish the communicative specificity of polemics in modern Anglophone court discourse.

In order to achieve this goal, the following **objectives** are to be solved:

1) to clarify the terminological apparatus involved in the article;

2) to describe the communicative specificity of polemics in Anglophone court discourse;

3) to establish the language means expressing polemics in Anglophone court discourse.

Research methods and techniques. The aim, objectives and specificity of the material determined the choice of **methods** of analysis. At the stage of terminological grounding the main method is comparison, that is comparing the views of different scholars, directions of problem analysis, etc. Whereas at the second and third stages the following methods as classification (identifying linguistic means), generalisation (summarising information), argumentation (in support of its position) were used.

In our choice of approaches to the analysis we were guided by the contemporary scientific paradigms: cognitive linguistics, pragmatic linguistics, speech communication theory, lexico-semantic analysis methods. Elements of cognitive analysis helped to identify the dependence of court discourse on social conditions.

To carry out our research, we selected and described the authentic language material.

Results and discussion. To put the key point explicitly, the ritual of the court session, as we have noted, involves a) the ability to behave, rather, to present oneself – the ritual of presenting oneself/image-making – and b) deference to the dominant person – the judge, consisting in expressions of respect and avoidance.

In sociology, some scholars have considered the issue of distance in relation to social classes, "the higher the class, the more extensive and complex the taboos regarding contact" [3, p. 82]. In judicial discourse, the same is observed in relation to the dominant personality of the judge, when partisans, while expressing deference to the judge, seek not to violate the distance, thus recognising his inviolability.

This, in fact, is the "ritual of avoidance", whereas other participants in the process do not possess such properties. Maintaining the ceremonial distance in court discourse does not even imply a demonstration of respect, which, incidentally, may not exist, for the judge, but recognition and marking the judge's status as a dominant personality.

It may be added at this point that a similar ritual of deference and avoidance is also observed in the relations between advocates and prosecutors in court discourse. Although the degree of expression of these rituals is reduced as the ceremonial distance between these participants in the proceedings is reduced, i.e. the "personal protected area" may be broken and "familiarity" between these participants may be shown.

There is already an unequal ceremonial relationship between the judge on the one hand and the prosecutor and the lawyer on the other. It manifests itself in the fact that they can be asked any question, which can be rejected or approved by the judge as the guarantor of ceremonial relations in the court, who establishes order in the trial process. Thus, in a legal newspaper we read, "Persons present in the courtroom must stand when the court enters and exits. The decisions of the court shall be heard standing up by all those present in the courtroom. Participants in the process and other persons present in the courtroom shall address the court and one another standing up, give explanations, testimonies, conclusions, and consultations. It is customary to speak in the process only with the permission of the presiding officer. In court, it is strictly forbidden to argue with the judge; to interrupt the judge; to ask the judge or the prosecutor questions; to explain anything to the judge; to show emotion; to descend into personal humiliating attacks on the participants of the process" [7]. Let us note this as confirmation of our conclusions that the judge is a dominant discursive linguistic personality, since the code of conduct of the participants first specifies the rules towards the judge and only then the rules of conduct towards the other participants in the process.

The empirical materials of the study have made it possible to establish that of the two aspects of adhering to the principle of ceremonialism in relation to the dominant discursive linguistic personality in court, that is, in the expression of deference and avoidance as a mode of maintaining ceremonial distance, it is the ritual of maintaining ceremonial distance that nowadays becomes of paramount importance. Whereas the ritual of respecting deference is becoming secondary. In our view, this suggests that discursive practices that depend on the attitude, the modality, are a dynamic structure. The change of attitude, modality transforms discursive practices, the understanding of which is based on conceiving practices "as activities and social experiences given in direct observation" [6]. However, not all discourses undergo a complete change of attitude or modality, but only those that are not confined and complete. My point here is that judicial discourse is in many ways a closed and complete system, so it does evolve, but not as quickly and dramatically as, for example, mass media discourse, political discourse. It may be added at this point that in judicial discourse, the violation of the ceremonialism of action is not even seen as a violation of traditional relations, but as a threat to the balance of the system as a whole.

An important focus of the ceremonialism of judicial actions is not only the non-verbal actions that are obligatory for the actor, but also the verbal behaviour that provides for how to enter into an argument with an opponent, a judge, how to ask questions, etc. Thus, W. O'Barr, analysing the speech behaviour of actors in court, writes that the way the way a person speaks may be more important than what is said, "It is common knowledge that how something is said may be more important than what is actually said" [10, c. 1]. We find ourselves in full agreement with A. S. Aleksandrov who remarks that in court: "about the 'promised' justice, a drama is played out that tells of retribution for the violation of the prohibition" [1, p. 24].

Thus, participants` verbal behaviour becomes one of the most important characteristics of polemics in judicial discourse. Let us dwell in this connection on the notion of style of speech behaviour. The term "speech style" is introduced by W. O'Barr in "Linguistic Evidence: Language, Power, and Strategy in the Courtroom" (1982), who distinguishes such styles of speech behaviour or speech styles in the courtroom as speech behaviour demonstrating power (powerful speech), speech behaviour demonstrating no power (powerless speech). Speech behaviours that demonstrate power and speech behaviours that demonstrate a lack of power affect the perception of the speaker. In particular, listeners may view the use of "strong style" with the use of certain language means as a reflection of high status and tend to view such participants favourably. Powerful speech is characterised by the use of legal language as a tool to control, regulate, impose obligations and pass judgement: "…law uses its language as an instrument, through which people are ruled, regulated, obligated, and judged" [10, p. 25]. This kind of speech behaviour is realised in the mentative mode.

Mentative mode implies above all an attitude of domination over the addressee. Speech activity in the mental mode aims at affecting firstly and persuading secondly. Mentative is a class of discursive practices, which "do not simply inform about states or processes of being or thinking, but assume – as a consequence of communicative event – some mental event (change of world picture) in the addressee's mind" [9, p. 40]. Mentative, per se, expresses power in discourse, suggesting a certain mental impact. Let us explain the above with the help of examples. The examples given below are taken from case 14–185 of 2014, which was heard by the US Supreme Court. Thus, only the judge has the right to ask questions in court to any participant:

JUSTICE KENNEDY: Can you explain why…? But why that is not a crime involving moral turpitude? …why did the Fifth Circuit treat this, therefore, as a – as it requested review the sua sponte extension granted below? Why? Why would one that?

JUSTICE GINSBURG: Would the Fifth Circuit, with this rulemaking, you can't tell us what it is at this stage, this early stage, would it be available, will they have a rule should we remand this case to the Fifth Circuit?

CHIEF JUSTICE ROBERTS: Where… where is Mr. Mata at this point?

A further feature of polemics in judicial discourse is the use of humour. The judge, as the dominant discursive person, is able to make jokes in the courtroom, while other participants are limited in this regard. Moreover, jokes on their part are not considered appropriate. Here are some examples from the case cited:

JUSTICE KENNEDY: You know the way to our hearts. (Laughter.)

JUSTICE KAGAN: He's definitely Justice Scalia. (Laughter.)

JUSTICE KAGAN: And we're not often confused. (Laughter.)

JUSTICE SCALIA: It's a good question, though. (Laughter.)

Judges may use expressive language:

JUSTICE GINSBURG: Can you explain why ***on the surface****, he beats up his girlfriend.*

The judge may re-question (1), clarify (2) and even interrupt (3):

(1) JUSTICE SOTOMAYOR: ***Now, I've – I've forgotten****, but is there a circuit split on that third on the sua sponte review?;*

JUSTICE KAGAN: I'm sorry, but there would be an NPR when? Late this calendar year?

(2) JUSTICE GINSBURG: ***What if*** *…;*

JUSTICE KAGAN: And Mr. Yang, ***could you point me to the place*** *in the board's decision that you think makes clear what the board was doing?;*

JUSTICE KAGAN: So on that assumption, that would, as I understand it, give the Fifth Circuit something new to think about in – in addressing this question; ***is that right****?*

(3) MR. FLEMING: ***It's*** *…*

JUSTICE SCALIA: ***Why****… why would it have done that if it – if it thought that, in fact, there was some argument;*

*MR. FLEMING****: The*** *…*

JUSTICE SCALIA: ***I thought*** *all it did was…;*

MR. FLEMING: Now, because ***they have not …***

JUSTICE SCALIA: ***Which means*** *there… there's no equitable tolling.*

For speech behaviour that demonstrates a lack of power corresponds, in our view, to the mode of narrative. Toward this end, this paper briefly explains the notion of narrative. Narrative acts as a model, a specific form of discourse, and is defined as "an ensemble of linguistic and psychological structures transmitted culturally and historically, limited by the level of skill of each individual and a mixture of his or her social and communicative abilities with linguistic skill" [2, p. 30].

The discursive person in judicial discourse with a speech behaviour that demonstrates a lack of authority also uses certain linguistic means in judicial polemics: addressing the judge with title and surname, using the modal verb *may*, the noun *permission*, a constant manifestation of gratitude:

MR. YANG: ***Mr. Chief Justice****, and* ***may it please*** *the Court…*

MR. FLEMING: ***Mr. Chief Justice****, and* ***may it please*** *the Court…*

MR. FLEMING: I try ***to please, Justice Kennedy****.*

MR. FLEMING: With the ***Court's permission****, I'll reserve the balance of my time.* ***Thank you.***

MR. FLEMING: It did, ***Your Honor***

The speech behaviour of an unequal status discursive personality within a narrative communicative mode may be subject to correction by a judge, e.g:

MR. YANG: That's right. We disagree with Alderson Reporting Company Official Petitioner ***on this point****…*

JUSTICE SCALIA: ***On that point****.*

JUSTICE KAGAN: But, I mean, ***you can't really operate*** *very well if you can't figure it out.*

MR. YANG: ***Well, that's true****.*

Within the boundaries of the narrative communicative mode, we will distinguish its forms, such as diegesis and mimesis.

The first mode of storytelling describes objects and events literally, the so-called "simple narrative" [4, p. 60]. The sender of the speech impartially describes the course of events. The prosecutor's speech is usually an example of diegesis:

MR. YANG: The court of appeals here rested its decision on a ***basic and fundamental error of administrative law****. Rather than review the board's decision on its own terms, the court of appeals* ***recharacterized the question*** *before it into a different question over which it* ***lacked jurisdiction****. That course is* ***inconsistent with the Chenery rule****, which, since even before the APA, required that* ***judicial review of agency action be based*** *on the* ***rationale adopted by the agency****.*

MR. YANG: But the ***construal rule*** *itself is just fundamentally into the teeth of the* ***Chenery doctrine****. And had the court of appeals recognized that what it had to review was the* ***denial of the alien's motion*** *to* ***reopen****, it would have* ***had jurisdiction****.*

Note here the abundance of professional vocabulary and the official style expressed both lexically and grammatically, e.g. the sentence with the Subjunctive I: *That course …required that judicial review of agency action be based…*

Sentence with inversion: *And had the court of appeals recognized…*

The second mode of storytelling contrasts with the first and describes objects and situations as dramatic events. Mimetic storytelling aims to "play out a kind of spectacle that passes off the copy as the original and leads away from the truth" [5]. An advocate usually uses it:

MR. FLEMING: The Court has been offered ***two ways to approach this case****,* ***a short way and a long way****. We believe* ***we prevail*** *under both and I will address both, but I would start with the short way, which we think is the* ***right way****. This is a case about appellate jurisdiction…*

We should pay attention to the metaphor based on the antonyms *short – long*. The advocate tries to influence the recipients with such lexical means as *prevail, right way* which can be grouped into the thematic group "unconditional triumph".

MR.FLEMING: …But I – I want to be clear, we we do ***not fear*** *this question* ***at all****. And if the*

Court wishes to reach the merits issues that Mr. Peterson has put before the Court, we are ***happy to fight*** *on that ground. We* ***simply want*** *it to be plain…*

It should be noted here that the advocate stresses that they will get a positive decision from the court because they have the advantage in the dispute on their side. He is not afraid to enter into an argument because of the irrefutability of his evidence. The language means do not fear…at all, happy to fight, simply want are united by the seme "willingness to act because of their assertion of rightness".

Conclusions. The ritualism of the court session does not involve a change of communicative modes. Each type of discursive personality in judicial discourse is "assigned" a certain communicative mode. Analysing the correlation between narrative and mentative modes, we conclude that the mentative communicative mode is used by the judge as the dominant discursive personality in judicial discourse.

The discursive identities of the advocate and the prosecutor that are unequal in their status in relation to the judge, argue within a narrative mode represented by diegesis and mimesis. The diegetic storytelling implies an impartial presentation of events by the prosecutor, so the use of official and professional vocabulary and grammatical means inherent to the official style becomes characteristic to the form. Whereas a mimetic description seeks to dramatise events and make an obvious show of being right, so the lawyer uses figurative lexical means and grammatical means that are characteristic of the conversational style.

During the debate, the judge realises his dominant position by using the questioning form, allowing for clarification and interrogation. He may interrupt the lawyer and the prosecutor while they are speaking. The judge may make jokes during the debate and use expressive language. Moreover, it is not stipulated by the ceremonial rules for the judge to use certain linguistic means.

The speech behaviour of the lawyer and the prosecutor during the controversy demonstrates their unequal status in relation to the judge, which is manifested by the fact that they do not use the question form, resort to constant polite address to the judge, and use linguistic means that emphasise their dependent position.

As a communicative specificity of judicial discourse, we would like to note that the participants in the judicial process act within the established ceremonialism of action, which implies the imposition of certain above-mentioned restrictions on the disputing parties.

This piece of research has theoretical and practical value. We can stress the importance of the value of our paper in its original analysis of the speech behaviour of such discursive personalities in the course of judicial polemics as judge, prosecutor and advocate.

The practical value of the paper is in providing the possibility of using its provisions and conclu-

sions, the factual material in the study of communicative science, psycholinguistics, discourse analysis, in the practice of translation, linguistics and area studies, in the course of legal writing, oratory.

It is worthwhile to bear in mind that for reasons of scope of the article, we were not able to fully cover all the issues of interest related to the communicative specificity of courtroom polemics. Therefore, we would like to note that the study is **promising** in terms of dealing with such issues as the features of speech behaviour in polemics of other litigants, e.g. defendants, witnesses, experts.

References:

1. Александров А. С. Язык уголовного судопроизводства : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2003. 60 с.
2. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. 3. С. 29–42.
3. Гофман И. Ритуал взаимодействия. Очерки поведения лицом к лицу. Москва : Смысл, 2009. 319 с.
4. Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 1. С. 60–281.
5. Компаньон А. Демон теории. Литература и здравый смысл. Москва : Изд-во Сабашниковых, 2001. 336 с.
6. Понятие дискурсивной практики. *Myfilology.ru – информационный филологический ресурс.* 2016. URL: https://myfilology.ru//yazykoznanie/poniatie-diskursivnoi-praktiki/ (дата звернення 01.05.2021).
7. Студенников С. Как выступать в суде и как себя правильно вести: примеры из практики. *Судово-юридична газета*. 22.03.2019. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/138023-kak-vystupat-v-sude-i-kak-sebya-pravilno-vesti-primery-iz-praktiki (дата звернення 01.05.2021)
8. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. 557 с.
9. Тюпа В. И. Коммуникативные стратегии теоретического дискурса. *Критика и семиотика.* 2006. Вып. 10. С. 36–45.
10. O'Barr W. Linguistic Evidence. Language, Power and Strategy in the Courtroom. New York, London, Paris, San Diego, San Francisco, Sao Paulo, Sydney, Tokyo, Toronto : Academic Press, 1982. 192 p.

Зайцева М. О. КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ СУДОВОЇ ПОЛЕМІКИ (ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Метою статті є встановлення комунікативної специфіки англійськомовної судової полеміки. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: уточнити термінологічний апарат у статті; описати комунікативну специфіку полеміки в англійськомовному судовому дискурсі; встановити мовні засоби, що виражають полеміку в англійськомовному судовому дискурсі.

Мета, завдання і специфіка матеріалу зумовили вибір методів аналізу. На етапі термінологічного обґрунтування основним методом є порівняння, тобто зіставлення поглядів різних учених, напрямів аналізу проблеми і т. д., тоді як на другому і третьому етапах використовувалися такі методи, як класифікація (виявлення мовних засобів), узагальнення (узагальнення інформації), аргументація (на підтримку своєї позиції).

У виборі підходів до аналізу ми керувалися сучасними науковими парадигмами: когнітивною лінгвістикою, прагматичною лінгвістикою, теорією мовної комунікації, методами лексико-семантичного аналізу. Елементи когнітивного аналізу допомогли виявити залежність судового дискурсу від соціальних умов.

Для проведення дослідження був відібраний і описаний автентичний мовний матеріал.

На основі аналізу мовного матеріалу було встановлено, що за кожним типом дискурсивної особистості в англійськомовному судовому дискурсі «закріплений» певний комунікативний режим. Суддя як домінуюча дискурсивна особистість використовує ментативний комунікативний режим. Дискурсивні особистості адвоката і прокурора, які є нерівними за своїм статусом судді, сперечаються у рамках наративного режиму. Останній може бути у формі дієгезу і мімезису.

Під час дебатів суддя реалізує своє домінуюче положення, використовуючи певні мовні засоби. Мовна поведінка адвоката і прокурора у полеміці демонструє їх нерівний статус щодо судді, що проявляється у використанні мовних засобів, які підкреслюють їхнє залежне становище.

Ключові слова: *англійськомовний судовий дискурс, дискурсивна особистість, комунікативний режим, ментатив, наратив, мовні засоби.*

УДК 81'38: 811.112.2
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/25

Ковальова Т. П.
Поліський національний університет

ЯВИЩЕ ХУДОЖНЬОГО ПАРАДОКСА В ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ БЕРТОЛЬТА БРЕХТА)

У статті на матеріалі філософських притч Б. Брехта "Geschichten vom Herrn Keuner" проаналізовано структурно-семантичні, функціональні й комунікативно-прагматичні особливості різних видів художнього парадокса. З'ясовано, що в межах однієї синтаксичної структури (речення) найчастіше реалізуються філософські парадокси, які мають стислу афористичну форму й побудовані на змістовому зіставленні елементів висловлювання, виражених контекстуальними, рідше загальномовними антонімами. У межах складного або декількох простих речень найчастіше реалізуються парадокси, побудовані на семантичній невідповідності між частинами висловлювання, що створює ефект невиправданого очікування. Характерним для парадоксів такого типу є вживання лексичних елементів, які є непередбачуваними в такому контексті, належать до віддалених поняттєвих сфер. Серед парадоксів цієї групи виокремлюються іронічні парадокси, які стають засобом створення підтексту й вираження суб'єктивно-оцінної авторської модальності. Засобами стилістичного увиразнення виступають антитеза, лексичний повтор, синтаксичний паралелізм.

На рівні структури цілого художнього твору реалізуються сюжетні парадокси, побудовані на несподіваних подієвих лініях. Засобом реалізації сюжетного парадокса слугує прийом висунення – розміщення ключових для розуміння суперечності слів у сильних позиціях тексту, підсилювально-експресивну функцію виконують різного роду повтори. У сюжетному парадоксі найбільшою мірою виявляється характерологічна функція художнього парадокса.

У діалогічному мовленні реалізується комунікативний парадокс, побудований на порушенні постулатів мовної комунікації, зокрема спостерігається недотримання максим ясності, релевантності та якості. Крім того, комунікативний парадокс ґрунтується на суперечності між прагматичними пресупозиціями, зокрема оцінними судженнями й переконаннями мовців. Комунікативний парадокс відбиває суб'єктивні погляди мовців, бере участь у створенні їхнього характерологічного портрета, а також акцентує читача на порушеній автором проблемі.

Ключові слова: *художній парадокс, парадоксальне висловлювання, сюжетний парадокс, комунікативний парадокс, філософський парадокс, характерологічний парадокс, іронічний парадокс.*

Постановка проблеми. У сучасній філології парадокс визначається не тільки як стилістичний прийом [17, с. 182], а й у ширшому сенсі як «художній прийом, що ґрунтується на суперечності загальній думці, стереотипу або умисно створеному очікуванню» [13, с. 90]. У художньому тексті парадокс виявляє потужний експресивний, образний і прагматичний потенціал, зокрема парадокс: здійснює вплив на емоційне й раціональне сприйняття мовлення адресатом, активізує процес мислення, що зрештою приводить до виявлення прихованої істини [15, с. 11]; акцентує на значущих смислових елементах тексту, стимулює пошук власних відповідей та осмислення художнього тексту в цілому [17, с. 181–182]; підкреслює не експліцитно виражені проблеми художнього твору [6, с. 200]. Парадокс виражає суб'єктивну думку автора, тому набуває особливого значення для розкриття індивідуальної картини світу письменника [5, с. 44]. Крім того, парадокс привертає увагу до культурно-історичних суперечностей певної епохи, світоглядних принципів та естетичних ідеалів окремих літературно-мистецьких течій [10, с. 189].

Вивчення парадокса лише як стилістичного прийому, що обмежується сферою функціонування висловлювання, на думку Т. В. Федосєєвої та Г. І. Єршової, ризикує бути неповним та однобоким [13, с. 90]. Поділяючи цю думку, ми вважаємо, що дослідження лінгвістичних механізмів творення художнього парадокса повинно охоплювати його вияви на різних рівнях художнього тек-

сту й проводитись з урахуванням структурних, лексико-стилістичних і комунікативно-прагматичних параметрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До актуальних наукових проблем філології належать виявлення диференційних ознак художнього парадокса, розробка типології та вивчення особливостей функціонування парадокса в поетиці окремих авторів у межах певних жанрів і літературних напрямів. Диференційними ознаками художньо-літературного парадокса, що відрізняють його від інших художніх прийомів, дослідники вважають: зображення в парадоксі діалектичної взаємодії протилежностей; розкриття істини, відтворення цілісної картини світу; несподіваність парадоксальної суперечності [13, с. 88]. До інваріантних ознак парадоксального висловлювання зараховують: наявність суперечності; одночасну реалізацію відношень тотожності й контрасту; узагальненість; неочікуване тлумачення усталеної думки [5, с. 39].

Наразі не існує єдиної загальноприйнятої класифікації парадокса, що, на думку Г. О. Денискіної, «засвідчує недостатню диференціацію та фіксованість цього поняття» [4, с. 183]. Численні підходи до класифікації парадоксів відбивають потребу чіткіше визначити саме поняття, виявити засоби реалізації парадокса на всіх рівнях художнього тексту й відокремити його від інших, подібних до нього художніх прийомів [13, с. 82]. Наведемо деякі види парадоксів.

Парадоксальні висловлювання дослідники поділяють на загальномовні й індивідуально-авторські [5, с. 41–42]. Як зазначається, загальномовні парадокси реалізуються в прислів'ях, приказках, фразеологізмах, побудованих на парадоксах, тощо. Внаслідок їх частого вживання нейтралізується несподіваність протиставлення та «стирається» суперечливість думки. Індивідуальні парадокси, які є оказіональними утвореннями, зберігають свою оригінальність і незвичність. Відповідно до тематики й очікуваного комунікативного ефекту парадоксальні висловлювання можуть бути соціальні, моральні, сатиричні, гумористичні тощо [5, с. 41–42]. Залежно від того, який стилістичний прийом лежить в основі парадоксального висловлювання, виокремлюють антитезний, оксюморонний, перифразний і каламбурний парадокс. Крім того, парадоксальні висловлювання поділяють на синтагматичні – побудовані на руйнуванні наявної у свідомості людей картини світу, й парадигматичні – зумовлені законами «асиметричного дуалізму мовного знаку», зокрема його омонімією, синонімією тощо [11, с. 111–112].

О. О. Яшина класифікує типи парадоксальних суперечностей за трьома основними ознаками – за способом синтаксичної та семантичної організації, а також відповідно до функції парадокса в художньому тексті. За функціональною ознакою дослідниця виокремлює філософський, історичний, характерологічний, сюжетний та іронічний парадокс. Водночас авторка зауважує, що між різними типами не існує чіткого розмежування, і найчастіше йдеться про їх переплетіння. З боку синтактичної побудови парадоксальні судження поділяються на такі, що реалізуються в макроконтексті (в межах цілого художнього твору), в мікроконтексті (в межах абзацу або декількох речень) і на рівні речення та словосполучення. За семантичною ознакою типи художнього парадокса класифікуються на такі, що базуються на зіставленні, протиставленні й перифразуванні відомих висловлювань [17, с. 181–186].

Відзначимо також спроби науковців розглянути парадокс з урахуванням комунікативно-прагматичних параметрів. О. В. Ємець вважає парадокс одним із виявів навмисного порушення автором художнього тексту комунікативних категорій задля реалізації комунікативного наміру [7, с. 35]. І. В. Зорницька виокремлює комунікативний парадокс як «інтенціональне створення в художньому тексті такої ситуації, за якої досягнення комунікативної цілі утруднене (але не неможливе)» [6, с. 198]. О. Л. Колесниченко визначає комунікативно-прагматичний парадокс як такий, що «виникає в результаті суперечності між компонентами комунікативного акту» [11, с. 114].

У низці наукових праць парадоксальність досліджується як маркер індивідуального стилю письменника. Так, цитовані в статті науковці досліджують парадокс на матеріалі англійської [8; 9; 10; 16]; української [3; 4; 5] та російської мов [11]. Наразі існує потреба вивчення явища на матеріалі німецької мови.

Постановка завдання. У фокусі сучасної лінгвістичної парадигми перебуває вивчення характеру взаємодії мови й мислення, тому дослідження способів вираження парадоксальної думки набуває особливої актуальності. Крім того, окреслена тематика входить до загального кола питань, які стосуються дослідження структури й семантики художніх текстів, мовних складових частин індивідуального авторського стилю. Художній манері Б. Брехта притаманне парадоксальне бачення та зображення дійсності, проте аналітичний огляд

наукового доробку виявив, що проблема функціонування художнього парадокса у творах письменника залишається поза увагою дослідників.

Мета статті – визначити різновиди парадоксів у творах Б. Брехта, проаналізувати лінгвістичні механізми реалізації парадокса, виявити специфіку функціювання парадокса в художніх творах письменника. Об'єктом дослідження є парадокс як художній прийом. Предметом дослідження виступають лінгвостилістичні й прагмакомунікативні засоби створення художнього парадокса.

Матеріалом дослідження виступають філософські притчі із циклу "Geschichten vom Herrn Keuner", написані й опубліковані Б. Брехтом протягом 1930–1956 років. Головним героєм є в багатьох смислах неоднозначна фігура пана Койнера, якого вважають найвідвертішим серед численних автопортретів письменника [19]. Як зазначає Е. Віцисла, фігура Койнера значною мірою позбавлена особистісних рис, а біографічні відомості не створюють певну ідентичність [1, с. 90]. Пан Койнер – мислитель, який ставить під сумнів усталені істини й культурні цінності, виявляє парадоксальні сторони буття.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо види парадоксів, що утворюються на різних композиційно-структурних рівнях тексту.

Парадоксальні висловлювання, які реалізуються в межах однієї синтаксичної конструкції (на рівні речення), мають виражений афористичний характер – узагальненість, завершеність думки поєднується з лаконічністю та експресивністю форми. За змістом такі парадокси здебільшого можуть бути класифіковані як філософські – в них порушуються глибинні світоглядні проблеми, переосмислюються усталені морально-етичні норми й естетичні цінності. Так, наприклад, у філософських парадоксах розкривається суперечливий характер процесу пізнання, що неминуче породжує нові таємниці *("Es ist besser… daß Unbekanntes unbekannt bleibe, als daß die Geheimnisse vermehrt werden" (Herr Keuner und der Arzt));* амбівалентність людської природи, в якій співіснують чесноти й вади *("Jeder weiß, daß die verloren sind die auf ihre Menschenwürde bedacht sind" (Über die Auswahl der Bestien);* суспільні суперечності *("Aber wo Geldhaben herrschen bedeutet, da ist herrschen nichts, was Geldstehlen entschuldigen kann" (Über Bestechlichkeit));* мистецько-філософські проблеми, зокрема діалектика зв'язку між змістом і формою *("Bei der Bemühung um die Form geht der Stoff verloren" (Form und Stoff))* [18] та інші. Специфічною рисою такого роду парадоксів є здатність функціонувати самостійно, незалежно від початкового контексту, оскільки їх зміст має універсальний характер, зрозумілий поза межами конкретного твору й історичного контексту [17, с. 182–183].

У семантичному плані парадокси такого типу найчастіше базуються на змістовому зіставленні елементів висловлювання, що виражені лексичними одиницями, пов'язаними між собою антонімічними відношеннями. Використання контекстуальних антонімів ілюструє висловлювання "*Sich zur Ruhe zu legen, ist eine Arbeit… sie soll Erfolg haben" (Herr K. und die Katzen)* [18]. На перший погляд, парадоксальне твердження «лягти відпочити – це теж робота» виявляє спільні ознаки зіставлених сутностей, якими є затрата певних зусиль, спрямованість на результат. В основі парадоксального висловлювання "*Ein Diener und ein Herrscher unterscheiden sich kaum, außer für Diener und Herrscher" (Diener oder Herrscher)* [18] лежить зіставлення протилежних понять «слуга» – «правитель», між якими, на думку автора, не існує суттєвої різниці, що вказує на складний і неоднозначний характер взаємовідносин між людьми в суспільній ієрархії. Ще одним способом творення парадоксального є зіставлення несумісних сутностей, як, наприклад, понять «самозакоханість» і «самовбивство»: "*Selbstliebe hat immer etwas Selbstmörderisches" (Liebe zu wem?)* [18]. Установлюючи несподіваний зв'язок між, на перший погляд, несумісними явищами, автор розкриває їхню глибинну суть. Увиразненню протиставлення слугує використання антитези, лексичного повтору й синтаксичного паралелізму: "*Nicht dass die Menschen verschieden sind, ist gut, sondern dass sie gleich sind. Die Gleichen gefallen sich. Die Verschiedenen langweilen sich" (Gleich besser als verschieden)* [18]. У наведеному прикладі антитеза має ускладнений характер, оскільки будується на протиставленні декількох понять «різні» – «однакові», «подобатися» – «нудьгувати».

Серед парадоксальних висловлювань виокремлюються також такі, що ґрунтуються на ефекті невиправданого очікування. Парадокс традиційно трактують не тільки як висловлювання, що суперечить наявній усталеній думці, а і як таке, що суперечить очікуваному [15, с. 9]. Як зазначає М. В. Шевлякова, ефект невиправданого очікування виникає «під час заміни звичного, «очікуваного» в певному контексті елемента на елемент низької передбачуваності», в результаті чого увага адресата зосереджується на несподіваному [14].

За таким принципом побудована значна частина парадоксів Б. Брехта.

Розглянемо приклади парадоксів, в яких початок висловлювання отримує несподіване продовження: *(1) "Ich habe bemerkt… daß wir viele abschrecken von unserer Lehre dadurch, daß wir auf alles eine Antwort wissen" (Überzeugende Fragen); (2) "Viele Fehler… entstehen dadurch, daß man die Redenden nicht oder zu wenig unterbricht" (Über Systeme)* [18]. У першому випадку вираз "*auf alles eine Antwort wissen"* (знати на все відповідь) виявляється несподіваним обґрунтуванням фактів, викладених у попередній частині речення (вчення відлякує людей). У другому прикладі неочікуваний ефект спричинено тим, що усталена норма етикету – не перебивати співрозмовника – спростовується завдяки зіставленню компонентів "*Fehler"* та *"die Redenden nicht oder zu wenig unterbricht"*. Ефект невиправданого очікування створюють також висловлювання, в яких відбувається невідповідність змісту через порушення причинного зв'язку, наприклад: *"Unrecht gewinnt oft Rechtscharakter einfach dadurch, daß es häufig vorkommt" (Rechtsprechung)* [18]. Автор замінює причину наслідком і робить алогічний умовивід: несправедливість набуває правового характеру, оскільки часто трапляється. Парадоксальність такої думки твориться також завдяки зіставленню несумісних понять *"Unrecht" – "Rechtscharakter"*.

Парадокси Б. Брехта в багатьох випадках показують ірраціональність дійсності в іронічній манері: автор надає висловлюванню форми удаваної згоди чи схвалення, тоді як істинним смислом слів стає не прямо виражене заперечення або висміювання, наприклад: *(1) "Er ist ein großer Staatsmann. Er läßt sich durch das, was einer ist, nicht darüber täuschen, was er werden kann" (Kommentar); (2) "Er [*der Elefant – *T. K.] tut etwas für die Kunst: Er liefert Elfenbein" (Herrn K.s Lieblingstier)* [18]. У першому прикладі парадокс реалізується шляхом протиставлення характеристик *"was einer ist"* і *"was er werden kann"*. Іронічного забарвлення парадокс набуває завдяки вживанню виразу *"großer Staatsmann"*: автор характеризує особу як «великого державного діяча», оскільки він здатний розпізнати, якою людина може стати, незважаючи на те, якою вона є наразі. Істинним смислом слів *"großer Staatsmann"* стає протилежний імпліцитно виражений смисл, а іронія стає непрямим способом висміювання героя автором. У другому прикладі іронічний парадокс розкриває гостро осудливе ставлення автора до винищення слонів заради отримання слонової кістки. Негативна оцінка імплікується іронічно забарвленими словами *"tut etwas für die Kunst"* (роблять дещо заради мистецтва), *"liefert Elfenbein"* (постачають слонову кістку), які удавано маскують реальний факт убивства. Вживання лексеми *"Kunst"* надає висловлюванню парадоксальності, адже викриває глибинний моральний конфлікт – вбивство заради мистецтва.

Серед засобів побудови іронічного парадокса слід виділити прийом трансформації відомих висловлювань: *"<…> trat der Sophist Sokrates hervor mit der arroganten Behauptung, er wisse, daß er nichts wisse. Man hätte erwartet, daß er seinem Satz anfügen würde: denn auch ich habe nichts studiert (Um etwas zu wissen, müssen wir studieren)" (Sokrates)* [18]. Відомий афоризм Сократа «я знаю тільки те, що нічого не знаю», який автор навмисно трактує в буквальному сенсі, отримує несподіване продовження – «адже я нічого не вивчав». Така трансформація оновлює експресивність змісту часто вживаного висловлювання, повертає йому первинну виразність і водночас слугує засобом вираження скептичного ставлення автора щодо авторитетної думки. Наступний приклад ілюструє використання прийому мовної гри: *"Wer das Wissen trägt, hat von allen Tugenden nur eine: dass er das Wissen trägt" (Von den Trägern des Wissens)* [18]. Завдяки концентрації слів і смисловому нагромадженню мовець увиразнює думку, оживляє мовлення та привертає увагу реципієнта. Зазначимо, що цей парадокс виконує також характерологічну функцію – пан Койнер абсолютизує цінність знання, ставить його вище інших якостей людини.

Розглянемо приклади реалізації парадокса в макроконтексті, на рівні структури цілого художнього твору. Насамперед йдеться про сюжетний парадокс, що базується на неочікуваних змінах подієвої лінії [17, с. 182]. Дослідники також називають цей вид парадокса ситуативним, оскільки автор створює парадоксальні ситуації, що зазвичай виявляються в несподіваному кінці тексту [8, с. 75]. Так, принцип парадокса покладений в основу сюжетної лінії оповідання *"Herr Keuner und die Flut" [18]:* головний герой, опинившись у полоні морського припливу, всупереч здоровому глузду залишається бездіяльним і сподівається на сторонню допомогу доти, поки вода не підіймається йому до підборіддя. Тільки тоді пан Койнер нарешті починає діяти, рятуючи себе самотужки. Парадоксальність ситуації підкреслюється багаторазовим повтором лексичних одиниць, які зображують пасивність героя *("Er blieb sofort stehen…*

blieb er stehen“), марні сподівання отримати сторонню допомогу *(“... gab er diese Hoffnung auf und hoffte ... gab er auch diese Hoffnung auf“).* Ключового значення набуває чотирикратний повтор лексеми *“Kahn“,* яка зазнає семантичної трансформації: до предметно-логічного значення «човен» в останньому реченні додається метафоричне значення «порятунок»: *“Er hatte erkannt, dass er selber ein Kahn war“.* Парадоксальна ситуація в алегоричній формі виражає ідею необхідності використовувати власні ресурси, бути самостійним у своїх діях.

Як зазначають дослідники, сюжетний парадокс реалізується в сильних позиціях тексту – в назвах творів, які повністю або частково суперечать змісту тексту, в кінцевих словах оповідань і в рамкових повторах ключових слів [8, с. 74]. Для прикладу розглянемо оповідання *“Das Schlechte ist auch nicht billig“* [18]. Ситуативний парадокс розгортається таким чином: пан Койнер, розмірковуючи над бідністю, забажав мати меблі, які б виглядали гірше й дешевше, ніж ті, які він мав, і доручив тесляру здерти з них лакове покриття. Проте меблі було лише зіпсовано, і пан Койнер був змушений купити нові меблі, які хоча й виглядали жалюгідно, але виявились дорожчими за старі. Зображення парадоксальної ситуації здійснюється завдяки багаторазовому повтору лексем *“schlecht“, “billig“, “armselig“,* які на семантичному плані зв’язують текст твору з його заголовком. Абсурдність ситуації реалізується в кінці твору завдяки вживанню епітета *“teuer“*, який представляє результат дій героя як повністю протилежний очікуваному: *“... seine armseligen Möbel teurer geworden waren wie die lackierten“.* В останньому реченні, яке належить до сильних позицій тексту, сюжетний парадокс доповнюється парадоксальним висловлюванням *“Zur Armut gehört nicht sparen, sondern ausgeben“,* що побудовано на протиставленні протилежних понять «економити» – «витрачати» й спростовує загальноприйняту думку про те, що поняття «бідність» обов’язково співвідноситься з поняттям «економія».

Мініатюра *“Zwei Städte“* [18] ілюструє оповідання, цілком побудоване на антитезному парадоксі. В ініціальному реченні повідомляється, що пан Койнер вважав місто Б кращим, ніж місто А: *“Herr K. zog die Stadt B der Stadt A vor“.* Проте аргументи, які наведені далі, виявляють переваги міста А щодо міста Б. Зіставлення двох міст реалізується завдяки антитезі, яка поширюється на весь текст: *“In der Stadt A <...> liebt man mich; aber in der Stadt B war man zu mir freundlich. In der Stadt A machte man sich mir nützlich; aber in der Stadt B brauchte man mich. In der Stadt A bat man mich an den Tisch, aber in der Stadt B bat man mich in die Küche“.* Створена логічна суперечність виконує характерологічну функцію – зображає героя як людину, що більше цінує відношення, сповнені простоти та ясності.

Парадоксальні висловлювання та ситуації показують амбівалентність особистості головного героя, співіснування протилежних поглядів, неоднозначність у ставленні до навколишнього світу. Так, пан Койнер хоча й вихваляє люб’язність, проте вважає найкращою ту дружню послугу, яка не вимагає великої жертви: *“Herr K. nannte diesen Freundschaftsdienst richtig, weil er keine besonderen Opfer verlangte“ (Freundschaftsdienste)* [18]. Таке ж суперечливе ставлення героя до моральної норми дотримуватися слова, не зраджувати: *“Der Denkende verrät. Der Denkende verspricht nichts, als daß er ein Denkender bleibt“ (Über den Verrat)* [18]. Проте пан Койнер фанатично дотримується домовленостей навіть тоді, коли це недоцільно й суперечить здоровому глузду. Так, попросивши в знайомого річ, герой спішить забрати її попри те, що захворів і ця річ йому не знадобиться *(“Verläßlichkeit“* [18]*).* Актуалізації характерологічного парадокса сприяє контекстуальне протиставлення лексем, що входять до семантичного поля «надійність» *(“Verläßlichkeit“, “die Ordnung der menschlichen Beziehungen“, “die Verabredung einzuhalten“, “pünktlich“)*, зі вжитою в останньому реченні лексемою «непотрібний» *(“den unnütz gewordenen Mantel“).* Прагматичний ефект посилюється завдяки стилістичному прийому висунення – розміщенню слів, що формують смислові домінанти, в сильних позиціях тексту (в заголовку, на початку й на кінці тексту).

Комунікативний парадокс реалізується в діалогічному мовленні й виявляється в порушенні основних постулатів мовної комунікації, сформульованих Г. П. Грайсом як максими кількості (повноти) інформації, якості (істинності), відповідності (релевантності), ясності (способу / манери висловлення) [2, с. 222]. Зауважимо, що недотримання постулатів спілкування цілком виправдане, адже входить у комунікативне завдання автора, має на меті допомогти читачу зрозуміти імплікації тексту, розкрити художній задум автора.

Порушення постулату ясності, манери мовленнєвої поведінки ґрунтується на двозначність, неясності смислу. Приклад цьому знаходимо в мініатюрі *“Wenn Herr K. einen Menschen liebte“* [18]. На запитання, що він робить, коли кохає людину,

пан Койнер відповідає, що робить її ескіз: *"Ich mache einen Entwurf von ihm", sagte Herr K., "und sorge, daß er ihm ähnlich wird"*. Оскільки в контексті займенник *«er»* може бути замінником обох іменників чоловічого роду *"Entwurf"* і *"Mensch"*, виникає двозначність, яку співрозмовник намагається усунути запитанням: *"Wer? Der Entwurf?"*. Всупереч очікуваному й загально прийнятим уявленням, що зображення повинно бути схожим на людину, пан Койнер вважає, що людина повинна відповідати зображенню: *"Nein", sagte Herr K., "Der Mensch"*.

Обігравання максими релевантності спостерігається в репліках пана Койнера, які часто не відповідають предмету розмови. Так, в оповіданні *"Hungern"* на запитання про батьківщину пан Койнер неочікувано відповідає, що голодувати може всюди: *"Herr K. hatte anläßlich einer Frage nach dem Vaterland die Antwort gegeben: "Ich kann überall hungern"* [18]. Хоча насправді голод йому не загрожує, цим зауваженням герой виражає свою позицію проти того, що голодують інші. Різке відхилення від теми створює певну напругу, загострює увагу реципієнта до відповіді.

Максима якості (істинності), яку, на думку В. З. Саннікова, правильніше формулювати як постулат щирості [12, с. 387], свідомо порушується в разі логічної контрадикторності висловлювань. Так, у розмові з особою, яка є противником газет *("Ich bin ein großer Gegner der Zeitungen», sagte Herr Wirr, «ich will keine Zeitungen" (Herr Keuner und die Zeitungen)* [18]), пан Койнер висловлює думку, в якій наявні одночасно як ствердження, так і заперечення, як згода, так і незгода зі співрозмовником: *"Ich bin ein größerer Gegner der Zeitungen: ich will andere Zeitungen"*. В оповіданні *"Maßnahmen gegen die Gewalt"* [18] несумісними є судження пана Койнера, який спочатку критикує насилля *("Als Herr Keuner, der Denkende, sich in einem Saale vor vielen gegen die Gewalt aussprach"),* а потім, злякавшись його, змінює свою думку на протилежну: *"Ich sprach mich für die Gewalt aus"*. Суперечливість своєї позиції мислитель пояснює так: *"Ich habe kein Rückgrat zum Zerschlagen. Gerade ich muß länger leben als die Gewalt"*. Отже, людина має бути не тільки хороброю, а й розумною: щоб боротися з насиллям, необхідно залишитися неушкодженим.

Іншим випадком обігравання постулату якості є вираження заперечення, незгоди під виглядом згоди. Так, роздивляючись картину сучасного художника, пан Койнер промовляє: *"Ein barbarisches Zeitalter, das Altertum!" ("Das Altertum")* [18]. На зауваження, що картина сучасна, герой відповідає: *"Ja", sagte Herr K. traurig, "aus dem Altertum"*. Удавано погоджуючись зі своїм співрозмовником, він ще раз повторює слово *"Altertum",* вкладаючи в нього метафоричний зміст і виражаючи своє негативне ставлення до сучасного живопису. Висловлення незгоди з позицією мовця може також проявлятись в ухилянні від відповіді. Так, пан Койнер уникає обговорення новини про теля з п'ятьма головами: *"In Amerika gibt es ein Kalb mit fünf Köpfen. Was sagst du darüber?" Herr Keuner sagte: „Ich sage nichts" (Der Denkende und der falsche Schüler)* [18]. Відмова реагувати на провокаційне запитання – стратегія протидії небажаній кооперації.

Комунікативний парадокс породжується суперечністю в прагматичних пресупозиціях, а саме дисонансом між позиціями комунікантів, їх переконаннями й оцінками: *"Woran arbeiten Sie?" wurde Herr K. gefragt. Herr K. antwortete: "Ich habe viel Mühe, ich bereite meinen nächsten Irrtum vor" (Mühsal der Besten)* [18]. Співрозмовник пана Койнера, запитуючи, над чим він працює, виходить з того, що праця спрямована на певний позитивний результат, тоді як пану Койнеру знайома інша праця – розумова, яка часто призводить до хибного результату. Парадоксальний ефект виникає через те, що іменник *«Irrtum»,* в значенні якого присутня сема «ненавмисний» *("unabsichtlich falsche Annahme"),* неочікувано співвідноситься з поняттям *«vorbereiten»,* що позначає сплановану діяльність, спрямовану на прогнозований результат *("die notwendigen Arbeiten für etwas im Voraus erledigen" (Duden).*

Неузгодженість між світоглядними позиціями комунікантів виявляється і в таких ситуаціях. Пан Койнер розуміє слова співрозмовника, з яким довго не бачився, (*"Sie haben sich gar nicht verändert" (Das Wiedersehen)* [18]) не як комплімент (пресупозиція співрозмовника), а як натяк на те, що він зупинився у своєму розвитку, що його як мислителя лякає: *"Oh!" sagte Herr K. und erbleichte"*. Пан Койнер відмовляється спілкуватися, тому що не може сказати своєму співрозмовнику нічого путнього. Для співрозмовника це привід виказати симпатію, втішити: *"Aber das macht mir doch nichts", tröstete ihn der andere' (Gespräche) [18].* Тоді як для самого героя це привід для стурбованості: *"Das glaube ich", sagte Herr K. erbittert, "aber mir macht es etwas"*. Кардинальна протилежність поглядів виявляється в застосуванні тактики «перекручування» слів співрозмовника. Так, зауваження, що певна

актриса здобула успіху завдяки своїй красі *("Sie hat neulich Erfolg gehabt, weil sie schön ist"),* пан Койнер перетворює на протилежну тезу: *"Sie ist schön, weil sie Erfolg gehabt hat" (Erfolg) [18].* Цей парадокс виникає внаслідок зміни думок і ґрунтується на обіграванні причинно-наслідкового зв'язку між явищами «краса» й «успіх». Комунікативний парадокс відбиває суб'єктивні уявлення мовців, які умисно зіставляються автором, щоб зобразити суперечливі сторони дійсності.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дозволив виявити різні види парадоксальних суперечностей, що реалізуються в досліджуваних творах Б. Брехта, описати їх за способом синтаксичної та семантичної організації, а також визначити функції художнього парадокса в тексті. З'ясовано, що парадокси, які реалізуються в межах одного речення, мають форму афористичних висловів, наповнених філософським змістом. Основою лексико-семантичної побудови таких парадоксів є протиставлення, що реалізується здебільшого за допомогою використання контекстуальних антонімів та увиразнюється завдяки стилістичній фігурі антитези.

У межах складного або декількох простих речень реалізуються парадоксальні висловлювання, в яких спостерігається семантична невідповідність між частинами висловлювання, що створює ефект невиправданого очікування. Парадокси такого роду побудовані на вживанні лексичних елементів, які є непередбачуваними в такому контексті, що порушує семантичну сполучуваність компонентів висловлювання. Іншим способом творення парадокса виступає порушення логічного зв'язку між частинами висловлювання, зіставлення несумісних предметів чи якостей, використання прийому трансформації відомих висловлювань і прийому мовної гри. Серед парадоксів цієї групи виділяються іронічні парадокси, які стають засобом вираження суб'єктивно-оцінної авторської модальності.

На рівні структури цілого художнього твору реалізується сюжетний парадокс, який виражається у створенні парадоксальної ситуації. Прагматичний ефект посилюється завдяки стилістичному прийому висунення – розміщенню ключових для розуміння суперечності слів у сильних позиціях тексту, а також завдяки різного роду повторам, що увиразнюють зміст парадокса. У сюжетному парадоксі найбільшою мірою виявляється характерологічна функція парадокса – зображення світосприйняття героя, внутрішніх суперечностей його характеру.

У діалогічному мовленні реалізується комунікативний парадокс, побудований на порушенні основних правил мовного спілкування та на суперечності між прагматичними пресупозиціями. Обігравання постулату ясності базується на двозначності, неясності смислу; порушення максими релевантності виявляється в невідповідності висловлювання предмету розмови; логічна контрадикторність висловлювань, вираження заперечення під виглядом згоди є випадками обігравання постулату якості. Комунікативний парадокс відбиває суб'єктивні уявлення мовців, бере участь у створенні їх характерологічного портрета, а також загострює увагу адресата, змушує замислитись над порушеною автором проблемою.

Перспективами розвитку актуалізованої в дослідженні теми є детальніший аналіз прагматичного контексту реалізації парадоксальних ситуацій, зокрема вивчення механізму виникнення комунікативно-прагматичних парадоксів у результаті суперечності між компонентами комунікативного акту. На наш погляд, доцільно розглянути феномен парадокса на матеріалі й інших творів Б. Брехта, дослідити роль парадокса у створенні «ефекту очуження».

Список літератури:

1. Віцисла Е. Як же я можу розповідати кожному одну і ту ж історію? Післямова / Пер. з нім. М. Л. Ліпісівіцького. *Брехтівський часопис (Brecht-Heft) : статті, доповіді, есе* : збірник наукових праць (філолог. науки) / Ред. колегія О. Є. Бондарева, П. В. Білоус, Е. Віцисла та ін. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2013. № 3. С. 87–90.

2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. Новое в зарубежной лингвистике. Москва : Прогресс, 1985. Вып.16. С. 220–223.

3. Денискіна Г. О. Парадоксальні висловлення у прозі Ліни Костенко : логічний та лінгвістичний феномен (на матеріалі роману «Записки українського самашедшего»). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство).* 2014. Вип. 15. С. 123–131.

4. Денискіна Г. О. Реалізація парадоксальності як типу мовомислення у текстах есе (на матеріалі «З мапи книг та людей: есеї» Оксани Забужко). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови.* 2014. Вип. 11. С. 182–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2014_11_42 (дата звернення: 04.05.21)

5. Денискіна Г. О. Парадоксальні висловлення: типологія, семантика, функції (на матеріалі есе Юрія Шереха (Шевельова)). *Теоретична і дидактична філологія. Серія : Філологія (літературознавство, мовознавство).* 2016. Вип. 23. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tdff_2016_23_7 (дата звернення: 04.05.21)

6. Зорницька І. В. Типологія парадоксального: класифікація парадоксів у художньому тексті. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах.* 2012. № 26. С. 192–201. URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/go/article/view/7966/9222 (дата звернення: 04.05.21)

7. Ємець О. В. Стилістичні засоби створення парадоксу в гумористичних текстах. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка.* 2010. № 51. С. 35–38. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4190/1/vip51_8.pdf (дата звернення: 03.05.21).

8. Ємець О. В. Особливості сюжетного парадоксу у художньому тексті. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2011. № 56. С. 74–76. URL: http://eprints.zu.edu.ua/5023/1/vip_56_15.pdf (дата звернення: 03.05.21).

9. Ємець О. В. Прагматичний ефект парадокса в поетичному тексті. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія.* 2011. Вип. 22. С. 25–29 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2011_22_6 (дата звернення: 04.05.21)

10. Кабіна Ю. Г. Функція художнього парадокса в англійському естетизмі (на матеріалі творів О. Вайлда). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 189–193. URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/36.pdf (дата звернення: 04.05.21)

11. Колесниченко Е. Л. Парадокс в комическом дискурсе. *Східнослов'янська філологія. Мовознавство.* 2016. Вип. 29. С. 115–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sfil_2016_29_21 (дата звернення: 04.05.21)

12. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 552 с.

13. Федосеева Т. В., Ершова Г. И. К вопросу о литературном парадоксе. *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. 2013. № 1 (38). С. 81–90. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/k-voprosu-o-literaturnom-paradokse (дата звернення: 04.05.21)

14. Шевлякова М. В. Ефект обманутого очікування у структурі тексту коментуючого та оціночного типу італійської преси. *Філологічні науки/2. Риторика і стилістика.* URL: http://www.rusnauka.com/3._KAND_2007/Philologia/18841.doc.htm (дата звернення: 03.05.21).

15. Шмид В. Заметки о парадоксе. Парадоксы русской литературы : сборник статей / под ред. В. М. Марковича, В. Шмида. Санкт-Петербург : ИНАПРЕСС, 2001. С. 9–16. URL: http://ec-dejavu.ru/p/Paradox.html (дата звернення: 03.05.21).

16. Яловенко Г. Д. Стилістичні прийоми контрасту і парадоксу в оповідній прозі Оскара Уайльда. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 190–193. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/336.pdf (дата звернення: 03.05.21).

17. Яшина Е. А. Типология парадоксов в художественном тексте. *Проблемы филологии, культурологии и искусствоведения*. 2007. № 4. С. 181–186. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2007_4/Iashina/34.pdf (дата звернення: 03.05.21).

18. Brecht. B. Geschichten vom Herrn Keuner. URL: https://nosologoethevlc.files.wordpress.com/2013/03/brecht-geschichten-keuner.pdf (дата звернення: 05.05.21).

19. Henrichs B. Bertolt Brecht: „Geschichten vom Herrn Keuner". Frankfurt : Suhrkamp Verlag, 1971. 108 S. URL: http://www.zeit.de/1979/35/geschichten-vom-herrn-keuner/komplettansicht (дата звернення: 04.05.21).

Kovalyova T. P. PHENOMENON OF LITERARY PARADOX UNDER A LINGUISTIC ASPECT (BASED ON THE WORKS OF BERTOLT BRECHT)

The article presents an analysis of structural, semantic, functional, communicative and pragmatic characteristics of different types of the literary paradox based on the cycle of philosophical parables "Geschichten vom Herrn Keuner" by B. Brecht. It is stated, that philosophical paradoxes, most often realized within one syntactic structure (a sentence), have a short aphoristic form and are based on a juxtaposition of the elements of the statement, expressed by contextual, less often by conventional antonyms. Paradoxes, most often realized within one complex or several simple sentences, are based on a semantic incongruity between the parts of a statement, which creates the effect of defeated expectancy. Characteristic of this type of paradoxes is the usage of lexical elements, that are unexpected in the given context, belong to remote conceptual spheres. In this group of paradoxes there are ironic paradoxes, which become a means of creating implication and expressing the author's subjective evaluative modality. Antithesis, lexical repetition, syntactic parallelism serve as means of strengthening the meaning.

Story paradoxes, realized within the structure of the whole literary text, are based on unexpected storylines. Foregrounding – placing the words crucial for understanding the contradiction in the strong text positions – serves as a linguistic device for the story paradox formation, different types of repetition perform the function of expressive intensification. The characterological function of the literary paradox manifests itself to the largest extent in story paradoxes.

Communication paradoxes, realized in dialogical speech, are based on the violation of postulates of speech communication, in particular on the non-observance of the maxims of manner, relation and quality. Besides communication paradoxes are based on the contradiction between pragmatic presuppositions – the speakers' value judgements and beliefs. Communication paradoxes express the speakers' subjective opinions, create their characterological portrait and also focus the reader's attention on the problem the author touches upon.

Key words: *literary paradox, paradoxical statement, story paradox, communication paradox, philosophical paradox, characterological paradox, ionic paradox.*

УДК 811.111'42:316.48
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/26

Козлова О. Б.
Національний університет «Запорізька політехніка»

Приходько А. М.
Національний університет «Запорізька політехніка»

СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ МЕДІАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню стратегії запобігання конфлікту, що знаходить свій вияв в англомовному дискурсі медіації. У статті визначаються поняття «медіація», «дискурс медіації», «комунікативна стратегія», описується історія появи та розвитку медіації як соціального феномену, встановлюються передумови можливості вивчення медіації в лінгвістиці, надається загальна характеристика дискурсу медіації. Основна увага в статті приділяється дослідженню комунікативної стратегії запобігання конфлікту та засобів її реалізації в англомовному дискурсі медіації.

Медіація є технікою подолання спорів і конфліктів, що використовується поза межами інституту права. Хоча конфлікти турбували людство з часів його появи, медіація як соціальний феномен та окрема процедура врегулювання конфліктів з'явилася в США лише в другій половині XX століття (з огляду на переобтяженість судової системи країни та небажання значної кількості американців вирішувати конфлікти в судовому порядку).

Оскільки медіація є комунікативною і власне дискурсивною практикою, то це дозволяє говорити про можливість її вивчення як лінгвального феномену, тобто дискурсу медіації. Виокремлення та дослідження вказаного типу дискурсу стає можливим завдяки появі та розвитку дискурс-аналізу як окремої дослідницької парадигми в лінгвістиці.

Дискурс медіації є типом інституційного дискурсу, спрямованим на вирішення конфліктів. Учасниками комунікативної ситуації, в якій відбувається актуалізація вказаного типу дискурсу у вигляді диспуту, є пропонент, медіатор та опонент.

Стратегічна організація англомовного дискурсу медіації визначається використанням медіатором комунікативної стратегії запобігання конфлікту. Вказана стратегія є планом оптимального втілення комунікативного наміру врегулювання конфлікту, що визначає сукупність обраних медіатором комунікативних засобів. Реалізація стратегії запобігання конфлікту в англомовному дискурсі медіації відбувається комунікативними тактиками з'ясування причини конфлікту, ствердження позиції пропонента, а також з'ясування позиції опонента.

Ключові слова: *дискурс медіації, інституційний дискурс, медіатор, стратегія запобігання конфлікту, комунікативна тактика.*

Постановка проблеми. Феномен медіації як «окремої, самостійної успішної технології вирішення конфліктів» почав активно вивчатися науковцями в межах конфліктології [2; 4; 8; 10; 13], соціології [3], політології [5], менеджменту [9; 13] тощо в другій половині XX – початку XXI. Оскільки медіація є соціально-комунікативною та дискурсивною практикою, то її вивчення є актуальним і для лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на численні дослідження медіації в інших науках гуманітарного циклу, медіація як дискурсивний феномен загалом лише починає вивчатися мовознавцями [11; 14]. Саме цей факт зумовлює необхідність дослідження дискурсу медіації як окремого типу дискурсу зі своїми прагматичними цілями, своєрідним комунікативно-функціональним призначенням, особливою стратегічною організацією.

Постановка завдання. Метою цієї наукової розвідки є вивчення стратегії запобігання конфлікту, що широко використовується в англомовному дискурсі медіації, а її **завданнями** – визначення понять «медіація», «дискурс медіації», «комунікативна стратегія», аналіз появи, розвитку та сутності медіації як соціального феномену, з'ясування передумов можливості вивчення медіації в лінгвістиці, надання загальної характерис-

тики дискурсу медіації, а також аналіз способів реалізації комунікативної стратегії запобігання конфлікту в англомовному дискурсі медіації.

Виклад основного матеріалу. Поняття медіації не отримало єдиного визначення у фаховій літературі, що зумовлено різними підходами науковців до її дослідження, їх належністю до різних парадигм знання. Під медіацією (від англ. *mediation – посередництво*) розуміють «техніку врегулювання конфлікту» [1, с. 8], «спосіб вирішення спору за допомогою посередника» [4, с. 11], «одну з технологій альтернативного врегулювання спорів за участю третьої нейтральної сторони» [15, с. 66].

Проблема врегулювання конфліктів існувала з часів появи людства. Для вирішення спорів, що здійснювалося неюридичним шляхом, почали залучати посередників ще в Стародавній Греції. Перші професійні медіатори-посередники були жерцями, писцями, авторитетними воїнами, представниками знаті. Медіація в її сучасному розумінні почала розвиватися лише в другій половині XX століття в США. Її поява та розвиток були зумовлені довгими та вартісними цивільними судовими процесами, які відбувалися в країні. Подібні процеси переобтяжували американських суддів та були малозначущими. З огляду на це, в країні почали виникати недержавні організації, метою яких було надання можливості особам, які не хотіли чи не могли звертатися до суду, вирішувати ті чи інші конфліктні ситуації.

Важливий етап у розвитку альтернативних технологій із регулювання спорів пов'язують з іменем професора Гарвардської школи права Ф. Сандера [4, с. 32; 10, с. 44]. Науковець висунув ідею про те, що справедливе вирішення спорів не обов'язково має обмежуватися державною юридичною системою, а може здійснюватися «за допомогою великої кількості інших державних процесів, які самі по собі або в комбінаціях можуть забезпечувати більш ефективне вирішення конфліктів» [15, с. 66].

Ідея науковця слугувала стимулом для досліджень і практичного використання способів альтернативного вирішення спорів. Зважаючи на це, в американському варіанті англійської мови з'явилась метафора *multi-doors courthouse*, що використовувалася для позначення зв'язку мети (вирішення спору) та засобів (використання різних способів для цього) [13, с. 24].

З усього різноманіття способів урегулювання спорів саме медіація оформилась в окрему процедуру, що стала застосовуватися в США, Великобританії і (пізніше) в інших країнах Європи. Нині інститут медіації функціонує також у Японії, Китаї, Кореї, Індії тощо. До нього звертаються задля вирішення різних спорів (від сімейних до складних економічних конфліктів).

Як форма альтернативного вирішення спорів медіація відрізняється від традиційного судового процесу за критеріями мінімальності ризику публічного оголошення спору, можливості регулювання процедури примирення, добровільності участі та права вибору посередника, оперативності процесу, можливості домовлятися про оплату за послуги медіатора, обрання території, нежорсткого регламенту, можливості вироблення взаємоприйнятного вирішення, задоволення інтересів обох сторін, досягнення консенсусу.

Подібні характеристики медіації відображені в її визначенні, наданому С. М. Марковим: «медіація – неформальне, тобто недержавне, конфіденціальне, рівноправне, відверте, але поважно-делікатне вирішення спорів у формі діалогу-диспуту, яке не виключає при цьому емоційно-психологічних методів доведення правоти, толерантне (компромісне) обговорення та врегулювання конфлікту (спору) з метою пошуку взаємовигідних інтересів для подальшого укладання мирної угоди або перемир'я» [10, с. 50].

Оскільки медіація є не тільки соціальним, а й власне дискурсивним феноменом, що здійснюється за допомогою мови, в конфліктних ситуаціях говорять про існування такого типу дискурсу, як дискурс медіації [11, с. 493; 14, с. 32]. Зазначимо, що не тільки вивчення, а й виокремлення цього типу дискурсу стає можливим завдяки появі та розвитку в лінгвістиці дискурс-аналізу як окремої дослідницької парадигми, спрямованої на вивчення «соціокультурних комунікативних практик» [17, с. 31]; дискурсу як «виду соціальної дії й інтеракції» [17, с. 12].

Нині в мовознавстві є різні класифікації типів дискурсу. Російський дослідник В. І. Карасик виокремлює основні їх типи: персональний (особистісно орієнтований) та інституційний [7]. Якщо в першому випадку мовець виступає як особистість, що бере участь у побутовому спілкуванні, то в другому випадку він є представником певного соціального інституту, від імені чи в межах якого він діє. Це визначає тематику його дискурсу, регламентує вибір мовних засобів та його комунікативну поведінку загалом.

Зазначимо, що англомовний дискурс медіації належить до інституційного типу дискурсу, що реалізується в межах сталої системи статусно-

рольових відносин комунікативного середовища досудового вирішення конфліктів. Отже, дискурс медіації є типом інституційного дискурсу, спрямованого на вирішення конфлікту між його сторонами.

Дискурс медіації передбачає трьох учасників комунікативного процесу (медіатора та двох конфліктних сторін). При цьому всі учасники є частиною дискурсивної моделі медіації. Їхнє мовлення є компонентами цього типу дискурсу, на відміну від моделі «той, що говорить – текст – той, що слухає», в якій стосунки між учасниками спілкування є зовсім іншими. Можна говорити також про поліфонічну організацію аналізованого типу дискурсу, оскільки спосіб організації інформації в ньому, породження та сприйняття його фрагментів здійснюється з огляду на зміст багатьох інших, на те, кому саме вони належать, на їх комунікативне призначення.

Основним комунікативним призначенням дискурсу медіації загалом та англомовного дискурсу медіації зокрема є врегулювання та вирішення конфліктів. Це не може не позначитися на його стратегічній організації, виборі комунікативних стратегій і тактик, а також засобів їх реалізації мовцем. Під комунікативною стратегією розуміємо «план з оптимального втілення комунікативного наміру, що визначає сукупність комунікативних, а також мовних і мовленнєвих засобів» [6, с. 34], а комунікативною тактикою вважаємо «набір мовленнєвих дій, сукупність мовних засобів, що використовуються для її реалізації» [12, с. 64].

Намір опонента в дискурсі медіації полягає в усуненні конфлікту задля можливого перемирення його учасників та знайдення виходу з кризової чи конфліктної ситуації. Це позначається на виборі та використанні ним *стратегії запобігання конфлікту*. Наведемо фрагмент дискурсу, де спостерігається використання вказаної стратегії:

P.: Well I really don't know what the basis of the whole thing is a bunch of unfounded nonsense (.) I really don't know why we are here.

A.: Well that's a bit strange.

P.: Putting me in just an awful situation (.) some wild allegations being made.

A.: So I'm just one of those crazy women and you 're a victim of some loony single mom.

Mediator: *Ann (.) tell me what's the basis for the allegation.*

P.: Well paranoia (.) a lot of paranoia [14, с. 205].

Для адекватного розуміння змісту вказаного фрагмента необхідно здійснити опис комунікативної ситуації, в якій він використовується. Вона стосується розбору конфлікту між професором одного з американських університетів Ф. Брауном і студенткою Анджелою, яка звинувачує професора в домаганнях. Професор був ініціатором створення програми вільного навчання тих студентів, які за сімейними обставинами не можуть відвідувати всі лекції. Подібна форма навчання передбачала індивідуальні консультації з викладачем.

Завданням медіатора у вказаному фрагменті є встановлення сутності бачення конфлікту обох учасників задля його вирішення, адже Анджела подала скаргу керівництву університету. Якщо вона не забере її, то професора можуть звільнити. Реалізації обраної стратегії у вказаному дискурсі сприяє застосування *тактики з'ясування причини конфлікту*, що, як правило, завжди ініціює подальші пояснення та обговорення його причин сторонами, що конфліктують. Зазначимо: хоча Анджела й звинувачує професора, він говорить про те, що абсолютно не розуміє, про що йдеться, критикує дівчину та створює таку основу для подальшої дискусії, яка потенційно могла б сприяти подальшому ствердженню своєї невинуватості та звинуваченню дівчини в неадекватності.

Проаналізуємо фрагмент іншого медіативного дискурсу, в якому розглядається конфлікт двох друзів, що є співвласниками успішного бізнесу. Аналіз усіх фрагментів їх вербальної взаємодії дозволяє з'ясувати, що конфлікт виник через те, що Девід уважає розподіл обов'язків між ними нерівномірним: він увесь день стоїть біля печі, випікаючи рогалики, тоді як Роберт, що відповідає за їх збут, проводить половину дня на полі для гольфа, встановлюючи контакти з клієнтами. Девід вимагає механізації праці, щоб більше часу проводити із сім'єю, тоді як Роберт уважає, що жодних змін робити не потрібно, оскільки бізнес приносить дохід. Він уважає свою частину роботи також важкою, а витрати на додаткове обладнання необґрунтованими:

Robert: ... David is always complaining about this or that, but I also work hard and my work is not less important. His complaints are groundless

Mediator: *The bottom line is okay (.) you feel that the labor costs are too high and (.) could be brought down in some way (.) you feel that the selling costs are too high and could be brought down…*

David: *Well not even (.) I don't even feel that the selling costs (.) are that high everything is in line (.) I just want…*

Robert: Well, you 're here to complain again about my expense account.

Mediator: *So what is it (.) David (.) that golfing makes you resentful.*

David: Well (.) basically that he's out there in the open (.) in the sun (.) having fun (.) and I'm in front of the oven and can't (.) well hell (.) you know (.) I guess if being in front of the oven is what I did for leisure (.) maybe I'd enjoy it.

David: *But I really feel that (.) yes (.) either I've got in have a whole lot more, time off (.) and be up (.) in the mountains with my family doing whatever I want to do (.) just to even up the situation and have that time to spend with my family.*

Mediator: *Would you be more comfortable if Robert didn't 't play golf?*

David: *Well (.) depending what he was doing.*

Robert: *I'm maintaining our customers* (*we've got to maintain our customer relationships* [16].

Із наведеного прикладу стає зрозумілим, що Девід не може чітко сформулювати свою позицію, а Роберт коментує її як скаргу, тобто не хоче визнавати конфлікт. Із метою запобігання конфлікту медіатор використовує тактику *з'ясування причини конфлікту*, застосовуючи для цього не тільки питальне речення (*Would you be more comfortable if Robert didn 't play golf*), а й низку речень, за допомогою яких висвітлює суть скарги та незадоволення Девіда (*The bottom line is okay (.) you feel that the labor costs are too high and (.)… So what is it (.) David (.) that golfing makes you resentful*). Остання з визначених фраз свідчить про те, що Роберт підкреслює важливість саме своєї праці у суспільному бізнесі, що вказує на те, що він, на відміну від модератора, не хоче заглиблюватися в сутність конфлікту та розуміти позицію свого партнера.

У подальшій дискусії Девід говорить про те, що знає і цінує Роберта як гарного фахівця, але хоче, щоб обов'язки було розподілено порівну, інакше йому доведеться залишити бізнес. Позиція Девіда майже озвучується медіатором:

Mediator: *So your feeling is that you 're doing more than your half.*

David: Oh (.) I know it.

Mediator: *Okay (.) Robert (.) what's your perception.*

Robert: I don't see it as that. I mean C.) I'm putting in as many hours as he's puttins in and I'm there early in the morning and (.) and I'm doing the sales work. I'm making sure that the (.) deliveries are ready for the drivers when they come in in the morning to take the product out. You know I go on from there I make sure everything is done before I go and meet with the customer, *It's not always on the self course*) *obviously you've got to have meetings with them in their offices and so on* [16].

Стратегія запобігання конфлікту, яку використовує модератор, реалізується в його мовленні спочатку за допомогою *тактики ствердження позиції пропонента*, тобто Девіда (*So your feeling is that you 're doing more than your half*), а потім із застосуванням *тактики з'ясування позиції опонента*, тобто Роберта (*Okay (.) Robert (.) what's your perception*). Використання вказаних тактик спрямовано на реалізацію ключової стратегічної мети модератора, що полягає в усуненні конфлікту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, медіація є однією з ключових технік вирішення спору, що здійснюється поза межами судового процесу. Конфлікти та спори існували з часів появи людства. Виокремлення медіації як окремого інституту вирішення різних конфліктів відбулося вперше в США через обтяженість судової система та перенавантаження американських суддів незначними (з точки зору правосуддя) справами, а також з огляду на бажання позивачів вирішувати конфлікти не тільки суто правовим способом. Дискурс медіації є типом інституційного спілкування, зорієнтованого на вирішення конфлікту за допомогою посередника. Засобом актуалізації цього типу дискурсу є диспут, у якому беруть участь такі три сторони, як пропонент, опонент і медіатор, або посередник. Оскільки основним комунікативно-прагматичним наміром медіатора є врегулювання конфлікту, то стратегічна організація англомовного дискурсу медіації позначена використанням ним стратегії його запобігання. Аналіз фактичного матеріалу дав можливість з'ясувати, що вказана стратегія реалізується в аналізованому типі дискурсу тактиками з'ясування причини конфлікту, ствердження позиції пропонента, з'ясування позиції опонента. **Перспективи** подальших досліджень убачаємо в аналізі інших комунікативних стратегій і тактик їх реалізації, що використовуються посередниками для вирішення конфліктів в англомовному дискурсі медіації.

Список літератури:

1. Азбука медиации / сост., ред. С. М. Ташевский, Ц. А. Шамликашвили. Москва : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2011. 64 с.

2. Аллахвердова О. В., Карпенко А. Д. Медиация как средство разрешения конфликтов : области применения. *Социальные конфликты : экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения*. Москва : Едиториал УРСС, 2003. Вып. 20. С. 427–435.

3. Аристова М. К. Социология. Москва : УРСС, 2001. 232 с.

4. Бесемер Ч. Медиация. Посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н. В. Маловой. Калуга : Духовное познание, 2004. 176 с.

5. Евденко А. С. Политология. Москва: Изд-во «Знание», 1982 с.

6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: дис… докт. филол. наук: 10.02.01. Омск, 1999. 385 с.

7. Карасик В. И. О типах дискурса. Языковая личность : институциональный и персональный дискурс сб. науч. тр. ВГПУ. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.

8. Кармин А. С. Конфликтология. Санкт-Петербург : «Лань», 1999. 448 с.

9. Кроули Дж., Грэм К. Медиация для менеджеров : разрешение конфликтов и восстановление рабочих отношений. Москва : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2010. 304 с.

10. Марков С. М. Медиация – альтернативный метод разрешения конфликтов (споров). *Вестник Хабаровской государственной академии экономики и права.* Хабаровск : Изд-во ХГАЭП. 2010. № 3. С. 42–59.

11. Моногарова А. Г. Проблема онтологии и структуры дискурса. Специфика англоязычного дискурса медиации. *Молодой ученый*. 2013. № 5 (52). С. 490–495.

12. Филинский А. А. Критический анализ политического дискурса предвыборных кампаний 1999–2000 гг. : дис… канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2000. 163 с.

13. Bercovitch J., Rubin K. Mediation in international relations. Multiple approaches to conflict management. New York : St. Martin's Press, 1992. 301 p.

14. Morasso G. S. Argumentation in Dispute Mediation : A reasonable way to handle conflict. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2011. 286 p.

15. Sandr F. E. A. Varieties of dispute processing. *The Pound Conference. Perspectives on justice in the future. Proceedings of the National conference on the causes of popular dissatisfaction with the administration of justice /* ed. by A. L. Levin and R. R. Wheeler. St. Paul Minnesota : West Publishing Co, 1979. P. 65–87.

16. Teachers complaints and disputes. Master Series in Mediation. Edumonde mediation. 1 електр. опт. диск (DVD-ROM). Заголовок з етикетки диска.

17. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Analysis. London : Sage Publications, 2002. 200 p.

Kozlova O. B., Pryhodko A. M. THE STRATEGY OF PREVENTION OF CONFLICT IN THE ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE OF MEDIATION

The article is devoted to research of strategy of conflict prevention in the English-language discourse of mediation. The notions of «mediation», «discourse of mediation», communicative strategy are defined in the article. History of emergence and development of mediation as a social phenomenon is described, preconditions of possibility of study of mediation in linguistics are determined, general characteristics of the discourse of mediation is given in the article. Main attention is also given in it to the research of the communicative strategy of prevention of conflict and means of its realization in the English-language discourse of mediation.

Mediation is a technique of overcoming of disputes and conflicts, used beyond the institution of law. Although conflicts troubled humanity since its emergence, mediation as a social phenomenon, and separate procedure appeared in the USA only in the second half of the XX-th century. It happened because of overloading of judicial system of the country and reluctance of Americans to solve conflict issues in courts.

As mediation is a discursive practice, it allows to study it as a lingual phenomenon, i.e. the discourse of mediation. Its research becomes possible due to the emergence and development of the discourse-analysis as a separate research paradigm in linguistics.

The discourse of mediation is a type of institutional discourse aimed at the settlement of conflicts. Participants of a communicative situation in which the abovementioned type is actualized in the form of disputes are proponent, mediator and opponent.

The strategic organization of the English-language discourse of mediation is determined by use of the communicative strategy of prevention of conflict. This strategy is viewed as a plan of optimal implementation of communicative intention of conflict regulation, which is determined by communicative means chosen by moderator. The realization of the strategy of prevention of conflict in the English-language discourse of mediation is done with the help communicative tactics of clarifying of reasons of the conflict, declaration of the position of the proponent, clarifying the position of the opponent.

Key words: *the discourse of mediator, institutional discourse, mediator, the strategy of prevention of conflict, communicative tactics.*

УДК 811.11'276.6
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/27

Колісниченко Т. В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Коропатніцька Т. П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МЕТАХТОН TOURISM: ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ

Актуальність наших пошуків зумовлена аналізом концептуального наповнення туристичного рекламного дискурсу англійської мови, в якому метахтон TOURISM виступає значущим концептуальним елементом. Мета дослідження вбачається в конструюванні поняттєвої складової частини метахтону TOURISM на основі семантики лінгвальних мереж.

Для аналізу нами брались до уваги лише неметафоричні номінації метахтону TOURISM, тематичне впорядкування яких дозволяє згрупувати їх на основі базисних пропозиційних схем (предметної, акціональної, посесивної, таксономічної, компаративної) під час побудови концептуального набору й представленні фреймової моделі досліджуваного метаконцепту. Для аналізу виокремлено загалом 552 номінації іменника tourism у системі англійської мови. Предметний фрейм структурує кількісні, квалітативні, буттєві, локативні й темпоральні ознаки аналізованого концепту. Акціональний фрейм є узагальненням функціональних характеристик метахтону. Компаративний фрейм спрямований на співвіднесення досліджуваного концепту з іншим об'єктом на основі аналогії чи подібності. Посесивний фрейм поєднує схеми, спрямовані на демонстрацію зв'язків. Таксономічний – охоплює спектр ролей, які «виконує» досліджуваний концепт.

Інтенціонал метаконцепту TOURISM у сучасному світі у свідомості англомовного споживача містить не тільки поняття переміщення, але і явища, яке корегує ситуацію в країні, спосіб доходу або схему змін. Імплікаціонал метаконцепту TOURISM представлений сильними семантичними значеннями як «туризм виконує роль», «туризм здійснює та зазнає впливу», медіальними – «туризм може приймати різноманітні форми», «виступати частиною або бути цілим», «туризм може порівнюватись із чимось» і слабкими – «туризм відбувається в різний час», «туризм є схемою змін», «виступати спільною справою» або «туризм є способом доходу».

Ключові слова: *номінація, фрейм, концепт, метахтон, неметафоричні номінації.*

Постановка проблеми. Туризм – соціально-економічне явище, яке розширює свої межі й значущість у сучасному світі, й, відповідно, вносить позитивні зрушення як в економічний, так і в культурний розвиток країни.

«Відкритість» країн, зацікавленість споживачів у туристичних послугах і «туристична» конкуренція вплинула на розвиток такого явища, як туристичний рекламний дискурс, і такий феномен не залишився поза увагою лінгвістів, оскільки дискурс є поєднанням методик впливу й маніпуляції реципієнтом через текстові й візуальні засоби.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу концептуального наповнення туристичного рекламного дискурсу сучасної англійської мови. Концептуальне наповнення англомовного туристичного рекламного дискурсу полягає у встановленні основ вербалізації та експлікації уявлень про туризм – фіксування концептосфери дискурсу, які ментально й образно реєструють взаємодію та співіснування реклами у сфері туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-яка концептосистема формується поєднанням і «зрощенням» автохтонів або концептуальних констант (див. А. М. Приходько (2007 р., 2013 р.), І. М. Осовська (2013 р.)) та алохтонів, чільне місце серед яких посідає метахтон (див. А. М. Приходько (2007 р., 2013 р.), І. М. Осовська (2013 р.)), як термінологічний фіксатор основних понять, знань, уявлень та інформації, пов'язаної з досліджуваним дискурсом. Беручи до уваги, що метахтон – провідний концепт дискурсу, концепт TOURISM ми розглядаємо як метахтон досліджуваного туристичного рекламного дискурсу сучасної англійської мови.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження виступає метахтон TOURISM як значущий кон-

цептуальний елемент досліджуваного дискурсу. Предмет дослідження – синтагматичні зв'язки метахтону TOURISM та його концептуалізація в дискурсі.

Мета дослідження вбачається в конструюванні поняттєвої складової частини метахтону TOURISM на основі семантики лінгвальних мереж. Реалізація поставленої мети вимагає виконання низки завдань:

1) зафіксувати неметафоричні номінації та синтагматичні зв'язки метахтону TOURISM у текстових уривках англомовного туристичного рекламного дискурсу;

2) згрупувати виокремлені зв'язки на основі базисних пропозиційних схем;

3) представити фреймову модель поняттєвої складової частини метахтону TOURISM;

4) на основі кількісних показників фіксації частотності пропозиційних схем метахтону TOURISM окреслити «зміст» досліджуваного метахтону.

Виконання поставлених завдань потребує кількох етапів дослідження.

Перший етап спрямовано на фіксацію неметафоричних номінацій метахтону TOURISM в англомовному рекламному туристичному дискурсі. Метахтон TOURISM по-різному вербалізується в дискурсі: як прямими номінаціями з прямим лексичним значенням (лексемами з домінантою *TOURISM*, словосполученнями, реченнями, дериватами, абревіатурами), так і непрямими номінаціями (метафорами, метоніміями, фразеологізмами), в структурі яких наявна відповідна сема, експлікована в словникових дефініціях певної одиниці або її близьких синонімах, через які вона визначається. Для конструювання фреймової моделі поняттєвої складової частини метахтону TOURISM нами брались до уваги лише неметафоричні номінації метахтону.

Матеріалом дослідження слугували тексти 215 рекламних брошур і туристичних путівників Англії періодом за 2018–2020 рр. Методом суцільної вибірки нами виокремлено 552 синтагматичні зв'язки неметафоричних номінацій метахтону TOURISM.

Наступний етап передбачав групування виокремлених зв'язків на основі базисних пропозиційних схем. Для конструювання поняттєвої складової частини метахтону TOURISM на основі семантики лінгвальних мереж ми дотримуємось методики, розробленої С. А. Жаботинською [1; 2], теоретичні основи якої перегукуються з основними положеннями ономасіології, композиційної семантики (О. С. Кубрякова (2007–2012 рр.), фреймової семантики (Ч. Філлмор (1967 р., 1985 р.), A. E. Goldberg (1995 р.)), когнітивної граматики (R. Langacker (2001 р.)), теорії концептуальної метафори (G. Lakoff & M. Johnson (1980 р.), P. N. Johnson-Laird (1983 р.), M. Black (1986 р.), G. Lakoff (2003 р.), Z. Kovecses (2005 р.), G. Fauconnier & M. Turner (2002 р.)) та іншими напрямами західних лінгвокогнітивних шкіл.

На третьому етапі нами представлено зафіксовані кореляції у вигляді фреймової моделі метахтону TOURISM. Останній етап передбачав визначення частотності пропозиційних схем метахтону TOURISM із залученням квантитативного методу для окреслення «змісту» метахтону TOURISM, яке представляється в уявленні членів англомовної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Здійснений за описаною методикою аналіз дозволяє встановити таке.

Тематичне впорядкування виокремлених у текстових уривках 552 неметафоричних номінацій – «певних «посилань» на екстралінгвістичні форми, в яких зображено конотативні, денотативні значення або відношення мовця до мовної одиниці» [8, с. 204] – іменника *tourism* дозволяє згрупувати їх на основі базисних пропозиційних схем (предметної, акціональної, посесивної, таксономічної та компаративної), які виступають «універсальним інструментарієм» [2, с. 11] під час побудови концептуального набору, який структурує поняттєву складову частину [2, с. 11] (у {} наведена кількість зафіксованих уживань метахтону в досліджуваному дискурсі).

1. <u>Предметний фрейм</u> структурує кількісні, квалітативні, буттєві, локативні й темпоральні ознаки аналізованого концепту.

1.1. <u>Квалітативна схема</u> «TOURISM є ТАКИЙ» поєднує групи предикатів, які виражають відносні характеристики концепту: «TOURISM є ТАКИЙ – різнотипний» {22}: *green and gold tourism are the alternatives; domestic tourism is the major contributor to the sector.* «TOURISM є ТАКИЙ – складний» {3}: *tourism is a complicated product wit a lot of stakeholders involved.* «TOURISM є ТАКИЙ – який впливає на розвиток» {9}: *tourism is a growing and thriving part of our economy.* «TOURISM є ТАКИЙ – важливий» {9}: *tourism is important for the economy and an investment in our country.* «TOURISM є ТАКИЙ – негативний» {2}: *tourism is even more sinister.* «TOURISM є ТАКИЙ – необхідний» {3}: *tourism has gained a great reputation.*

«TOURISM є ТАКИЙ – стійкий» {3}: *sustainable tourism through exchanges with indigenous tourism leaders.* «TOURISM є ТАКИЙ – потенціальний» {3}: *tourism has a great potential.* «TOURISM є ТАКИЙ – домінантний» {4}: *tourism is the dominant sector of the economy.* «TOURISM є ТАКИЙ – конкурентоспроможний» {5}: *tourism is perhaps the most globally competitive enterprise.*

1.2. Локативна схема структурує контексти на позначення специфіки просторових вимірів.

– «TOURISM існує ТАМ – місце у фізичному просторі» {9}: *the development of tourism in a country; the growth in tourism in their region.*

1.3. Темпоральна схема структурує контексти на позначення часових вимірів.

– «TOURISM існує ТОДІ – часові рамки» {8}: *tourism dates back to 1698.*

1.4. Буттєва схема містить контексти на позначення сутності туризму «TOURISM існує ТАК» {31}: «TOURISM існує ТАК – схема змін» {6}: *a bright future for local tourism;* «TOURISM існує ТАК – спільний для всіх» {9}: *tourism is everybody's business;* «TOURISM існує ТАК – дохід» {16}: *tourism has been a major source of revenue for the past several decades.*

2. Акціональний фрейм є узагальненням функціональних характеристик досліджуваного концепту й фокусується на актуалізації взаємодії одного об'єкту з іншим, і, відповідно, виокремлення семантичних полів, як агенс, пацієнс, мета, причина тощо.

2.1. Схема стану / процесу «TOURISM (AG-агенс) діє» репрезентує дію агенса (виконавця дії), яка не впливає на інший предмет, об'єкт тощо {25}: *tourism brings in around $35 billion each year; tourism only causes problems.*

2.2. Схема контактної дії «TOURISM (AG-агенс) діє на КОГОСЬ / ЩОСЬ (PT-патієнс)» демонструє взаємодію агенса й іншого предмета – пацієнса (того, що не змінюється в результаті дії агенса) {51}: *tourism can be used to improve the quality of life.*

2.3. Схема контактної дії «ХТОСЬ / ЩОСЬ (AG-агенс) діє на TOURISM (PT-пацієнс)» демонструє, що TOURISM може бути не лише агенсом дії, але й пацієнсом, тобто зазнавати впливу {33}: *exports boost from tourism.*

2.4. Схема контактної дії «TOURISM (AG-агенс) діє на КОГОСЬ / ЩОСЬ (AF-афектив)» демонструє взаємодію агенса й афектива (іншого предмета), в результаті якої афектив набуває нових якостей {21}: *tourism is dedicated to catering for the preferences of a wide range of customers.*

3. Компаративний фрейм спрямований на співвіднесення досліджуваного концепту з іншим об'єктом на основі аналогії чи подібності.

3.1. Схема аналогії «TOURISM (компартив) є наче ХТОСЬ / ЩОСЬ- корелят» {14}: *tourism might be perfect for those that reside in town.*

3.2. Схема аналогії «TOURISM (компартив) є начебто ХТОСЬ / ЩОСЬ- корелят» {26}: *tourism flows to country as the second-largest exporter.*

3.3. Схема аналогії «TOURISM (компартив) є як ХТОСЬ / ЩОСЬ- корелят» {59}: *tourism is a very good hand, but this is not a royal flush.*

4. Посесивний фрейм поєднує схеми, спрямовані на демонстрацію зв'язків:

– Партитивна схема «TOURISM є WH-ціле» {12}: *the tourism is main economic activity;*

– Партитивна схема «TOURISM є PR-частина» {68}: *tourism has become an important component of its economy.*

5. Таксономічний фрейм охоплює спектр ролей, які «виконує» досліджуваний концепт, а саме «TOURISM є»: ланкою {12}: *tourism is the latest branch of the industry;* прикладом {11}: *tourism is a perfect example;* бізнесом {8}: *tourism is big business; tourism is a booming business;* індустрією {24}: *tourism is an industry for earning;* засобом {36}: *tourism is an effective developmental tool;* напрямом {4}: *tourism is the right direction for progress;* загрозою {5}: *tourism is a major threat to country;* сектором {18}: *tourism is private sector driven worldwide;* ресурсом {5}: *tourism is thus the major economic resource;* партнерством {4}: *tourism is the partnership between government and industry;* фактором {3}: *tourism is an important institutional factor.*

Розгляд фреймових схем підсумовується в представленні фреймової моделі поняттєвої складової частини метахтону:

Спираючись на кількісні показники фіксації частотності застосування досліджуваного метахтону TOURISM у контекстах, можна окреслити с його «зміст»:

– TOURISM може мати **різні характеристики {65}** – різнитись за розміром і типом {22}; різнитись за **складністю** {3}; бути таким, що **спонукає до розвитку** {9}; **важливим** {9}; **негативним** {2}; **необхідним** {3}; **стійким** {3}; **незалежним** {2}; **потенціальним** {3}; **домінантним** {4}; **конкурентоспроможним** {5};

– TOURISM може відбуватися в **різний час** {9}; різнитись за **локацією** {8}; існувати як **схема змін** {6}; виступати **спільною справою** {9}; виступати способом **доходу** {16};

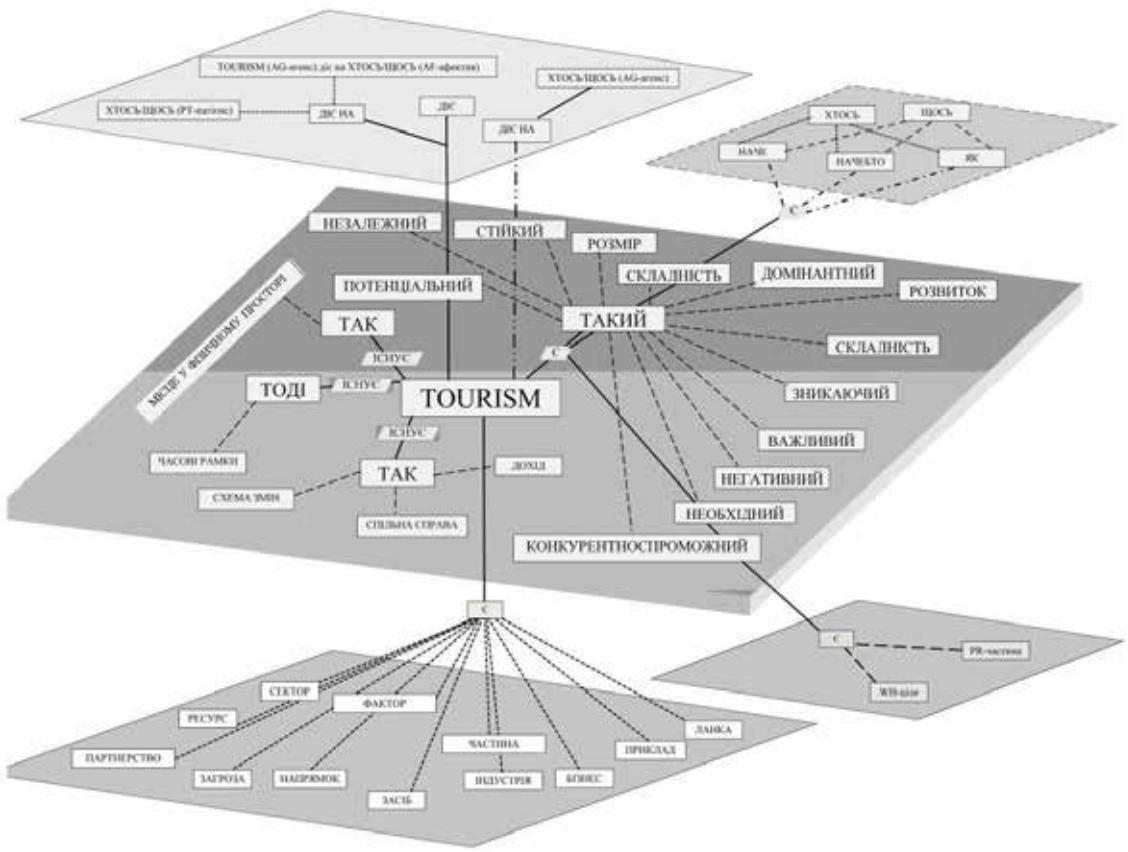

Рис. 1. Фреймова модель метахтону TOURISM

– TOURISM може репрезентувати **дії** {25}; **впливати** на інший об'єкт; {72} **зазнавати вплив** зі сторони {33};

– TOURISM може бути **наче** корелят {14}; **начебто** корелят {26}; **як** корелят {59}; виступати **частиною** чогось{68}; виступати чимось **цілим** {12}.

Щодо спектра ролей, то TOURISM може виконувати ролі: **ланки** {12}; **прикладу** {11}; **бізнесу** {8}; **індустрії** {24}; **засобу** {36}; **напряму** {4}; **загрози** {5}; **сектору** {18}; **ресурсу** {5}; **партнерства** {4}; **фактору** {3}.

На основі кількісних проявів певних компонентів у дискурсі до високого імплікаціоналу відносимо компоненти «туризм виконує роль», «туризм здійснює та зазнає впливу» (понад 100 випадків), до високо імовірного імплікаціоналу – компоненти «туризм може приймати різноманітні форми», «виступати частиною або бути цілим», «туризм може порівнюватись із чимось» (50–90 випадків), до слабкого – компоненти «туризм відбувається в різний час», «туризм є схемою змін», «туризм виступає спільною справою» або «туризм є способом доходу» (менше ніж 20 випадків).

Висновки і пропозиції. Інтенціонал метаконцепту TOURISM у сучасному світі у свідомості англомовного споживача містить не тільки поняття переміщення, але й (1) явище, яке впливає на ситуацію в країні й зазнає змін; (2) певний спосіб доходу; (3) схему змін. Імплікаціонал метаконцепту TOURISM представлений сильними семантичними значеннями, такими як «туризм виконує роль», «туризм здійснює та зазнає впливу»; медіальними – «туризм може приймати різноманітні форми», «туризм може виступати частиною або бути цілим», «туризм може порівнюватись із чимось»; слабкими – «туризм відбувається в різний час», «туризм є схемою змін», «туризм може виступати спільною справою» або «туризм є способом доходу».

Перспектива наших подальших пошуків вбачається в аналізі номінативного інвентарю метаконцету TOURISM, моделюванні структури номінативного поля через сукупність номінацій і групування номінацій у комплекси лексико-тематичних груп, таких як макрополя метахтону TOURISM, для встановлення прямих і непрямих номінацій концепту й для розкриття його окремих когнітивних ознак.

Список літератури:

1. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства.* № 9 : Проблеми прикладної лінгвістики. Одеса : Астропринт, 2004. С. 81–92.
2. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели. *Культура народов Причерноморья.* 2009. № 168. Т. 1. С. 254–259.
3. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс. Чернівці : РОДОВІД, 2013. 401 с.
4. Приходько А. М. Дискурсологія концепту vs концептологія дискурсу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна*. 2007. № 782. С. 66–72.
5. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.
6. Kuhn J. Gianni Angenelli – 'un tifoso vero': Thouhts on the discourse construction of identities in Italian print media. *The Linguistics of Football*. Vol. 38. 2008. P. 203–211.

Kolisnychenko T. V., Koropatnitska T. P. FRAME MODEL OF METACONCEPT TOURISM

The topicality of our paper lies in the analysis of "conceptual basis" of modern English tourism advertising discourse where metaconcept TOURISM is a key conceptual element.

Our paper aims at the analysis of non-metaphor nominations and the formation of frame model of metaconcept TOURISM. Their thematic grouping allows classify them according to the propositional frames (thing, action, possession, identification, comparison). The data for the analysis comprises 552 nominations of the noun tourism in English.

The thing frame comprises information about the properties of a concept, such as quantitative, qualitative, locative, existential and temporal features. The action frame contains state/process, contact, and causation schemas. The comparison frame highlights the relativity of the concept with the other object by identity, similarity, and likeness. The possession frame generalizes "possession"-schemas. The identification frame contains the personification, classification, and characterization schemas.

The intra-zone of metaconcept TOURISM nowadays in the mentality of the English speakers includes the fact of moving, the fact that influence the situation in the country, kind of earning and the scheme of change. The extra-zone is presented by components "tourism plays the role", "tourism influences and is influenced by" that have high implication meaning; components "tourism can have different forms", "tourism can be a part or be a whole", "tourism can be compared to" have relatively high implication meaning and components "tourism takes place at various time", "tourism is scheme of change", "tourism can be everyone's business", "tourism is income" have low implication meaning.

Key words: *nominations, frame, concept, metahton, non-metaphor nomination.*

УДК 811.111'373.46:69
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/28

Котенко А. О.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Камишова Т. М.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

АНГЛОМОВНІ МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА

Статтю присвячено вивченню англомовних метафоричних термінів галузі будівництва. Надається визначення понять «термін галузі будівництва», «метафоричний термін», встановлюється спосіб, за яким відбувається творення метафоричних термінів, з'ясовуються екстралінгвальні та лінгвальні фактори появи метафоричних одиниць в аналізованій термінології англійської мови. Основну увагу приділено аналізу типів метафоричних одиниць англійської мови галузі будівництва, сфер залучення мовних засобів їх творення, тематичних груп загальновживаних одиниць англійської мови, від яких творяться англомовні метафоричні терміни галузі будівництва.

Термін галузі будівництва є мовною одиницею, словом чи словосполученням, що використовується для позначення професійного поняття галузі. Англомовна будівельна термінологія представлена, зокрема, метафоричними термінами. Подібні терміни утворені шляхом метафоричного перенесення значення загальновживаних слів англійської мови. Метафоричний спосіб термінотворення є семантичним, до якого належать також одиниці, утворені за метонімічними, гіпо-гіперонімічними моделями, мовні засоби, утворені шляхом спеціалізації значення.

Більшість метафоричних одиниць з'явилися в аналізованій термінології у зв'язку із формуванням нових понять, які потребували номінації на початку формування будівництва як окремої промислової галузі в англомовних країнах. Основними типами метафор у термінології англійської мови галузі будівництва є номінативні. Наявні також образні метафори.

За сферою походження метафоричні будівельні терміни англійської мови поділяються на антропоморфні, зооморфні, фітоморфні, артефактні. Загальновживані одиниці, від яких було утворено антропоморфні метафори, є назвами осіб; частин і органів людського тіла; станів, якостей і дій людини. Артефактні метафори походять від назв одежі, взуття та їх частин, а також назв предметів домашнього вжитку. Найбільш поширеними серед аналізованих метафоричних термінів є зооморфні. Перенесення значення у метафоричних термінах англійської мови галузі будівництва здійснюється на основі зовнішньої чи функціональної схожості з одиницями, від яких вони утворюються.

Ключові слова: *англійська мова, антропоморфна метафора, зооморфна метафора, семантичний спосіб, термін галузі будівництва, термінотворення.*

Постановка проблеми. Одним із параметрів самоорганізації та життєздатності будь-якої мови як синергетичної системи є розгалуженість її термінології, що обслуговує комунікативні потреби різних професійних сфер. Дослідження структури, організації термінологій дозволяє не тільки поглибити знання про певну сферу людської діяльності, специфіку її пізнання й ословлення носіями певної мови та культури, але й виявити закономірності термінотворення, тенденції розвитку терміносистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на численні дослідження способів творення термінологічних одиниць різних мов [див., напр., 9–11], ще й донині у вітчизняному мовознавстві не було приділено належної уваги вивченню англомовної термінології галузі будівництва, встановленню ключових механізмів і способів творення її одиниць, аналізу окремих груп цих термінів. Саме цей факт і визначає ***актуальність*** наукової розвідки. ***Мета*** її полягає у дослідженні метафоричних термінів англійської мови галузі будівництва, а ***завданнями*** стають визначення понять «термін галузі будівництва», «метафора», «метафоричний термін», встановлення способу творення метафоричних термінів, з'ясування екстралінгвальних і лінгвальних факторів появи більшості метафоричних

одиниць в аналізованій англомовній термінології, дослідження типів її метафоричних одиниць, а також сфер залучення мовних одиниць для їх творення, аналіз тематичних груп загальновживаних одиниць англійської мови, від яких було утворено англомовні метафоричні терміни галузі будівництва.

Виклад основного матеріалу. Оскільки термін розглядають як засіб позначення фахового поняття певної галузі знання чи професійної діяльності [7, с. 32; 13, с. 11], під терміном галузі будівництва розуміємо слово чи словосполучення, що використовується для позначення її фахового поняття. Метафора є «механізмом, принцип якого полягає у вживанні слова, що позначає деякий клас предметів, явищ чи процесів для характеристики та номінації об'єкта, котрий входить до іншого класу, або ж номінації іншого класу об'єктів, які мають схожість до зазначеного у будь-якому відношенні» [6, с. 4].

Під метафорою розуміють також структурне впорядкування одного поняття в термінах іншого чи організації цілої системи понять за зразком іншої системи [3, с. 57]. Метафору вважають і прихованим порівнянням, котре здійснюється шляхом використання назви одного предмета для іншого, що дозволяє виявити його важливу рису, засновану на подібності [1, с. 36].

Метафора розглядається і як троп або механізм мовлення, яке полягає у використанні слова на позначення певного класу предметів, явищ тощо для надання характеристики чи найменування об'єкта, предмета, що входить до іншого класу чи найменування іншого класу об'єктів, аналогічного цьому у певному відношенні [2, с. 148]. У широкому значенні термін «метафора» використовується стосовно будь-яких видів вживання слів у непрямому значенні.

Метафора слугує засобом концептуалізації дійсності та передбачає такий погляд на світ, який пов'язує різні галузі знання на основі різних асоціацій і призводить до формування нових змістів мовних одиниць. Говорячи про метафору, В. Г. Гак відзначає її універсальний характер, що виявляється у «просторі та часі, у структурі мови та функціонуванні» [5, с. 20]. Науковець також вказує, що «метафора притаманна усім мовам у всі епохи; вона охоплює різні аспекти мови та виявляється у всіх її різновидах» [5, с. 21].

На думку Н. Д. Арутюнової: «Зростання теоретичного зацікавлення метафорами стимульоване збільшенням їх присутності у різних типах текстів, починаючи з поетичного мовлення і публіцистики та закінчуючи підмовами різних галузей наукового знання» [2, с. 168]. Провідну роль метафора відіграє у термінотворенні англійської та інших мов, на що вказують багато вітчизняних [9; 10] і зарубіжних науковців [7; 8; 11]. Отже, у зв'язку з цим можна говорити про продуктивність метафоричного термінотворення в англійській мові.

Терміни, утворені шляхом метафоризації значення, називаються метафоричними [9, с. 32]. Метафоричний спосіб термінотворення є семантичним, це відбувається шляхом семантичної деривації. За визначенням М. В. Нікітіна, семантична деривація є «механізмом утворення похідних значень від слів без зміни їх форми, що здійснюється за метафоричними, метонімічними, гіпо-гіперонімічними моделями, а також шляхом спеціалізації значення вихідних одиниць» [12, с. 88]. Отже, метафоричні семантичні деривати є лише одним із типів похідних одиниць, утворених за допомогою семантичної деривації.

Традиційний у творенні одиниць різних галузевих термінологій англійської мови «семантичний спосіб термінотворення був особливо активним на початку утворення термінологічних систем, відзначеного стихійністю, несистемністю і нестандартизованістю» [10, с. 310]. На цьому етапі розвитку терміносистем метафора була єдиним способом систематизації значень.

Терміносистема англійської мови галузі будівництва почала формуватися лише на початку XX ст., коли будівельна індустрія стала окремою сферою в англомовних країнах світу [14, с. 32]. Виникнення та розвиток будівельної індустрії у Великій Британії та США на початку XX ст. був викликаний стрімким розвитком промисловості, міст, шляхів сполучення, торгівлі, у зв'язку з чим і виникла необхідність зведення нових і дедалі складніших споруд, масштаби яких закономірно зумовили перехід до індустріальних методів будівництва. Це відобразилося в термінології галузі, а згодом призвело до систематизації та внормування її одиниць.

Первинним матеріалом для формування будівельної термінології англійської мови стала її загальновживана лексика, яка ставала фаховою внаслідок переосмислення, що здійснювалося шляхом метафоричного перенесення найменувань на основі схожості за формою, функцією та ін., а також звуження (спеціалізації) та розширення значення загальнолітературних слів.

Зазначимо, що залежно від ролі метафори у формуванні мовних значень виокремлюють зазвичай

чотири її типи: номінативну, образну, когнітивну, генералізуючу [1, с. 172]. Номінативна метафора з'являється внаслідок заміни однієї назви іншою та слугує джерелом синонімії (наприклад, *the leg of the table*). Когнітивна метафора є результатом зсуву сполучуваності однакових слів зі зміною їх значення від більш конкретного до більш абстрактного. Подібна метафоризація відбувається у предикативній чи ознаковій лексиці (наприклад, *the river ran between the mills*). Генералізуюча метафора є джерелом логічної полісемії (наприклад, *посміхатися* – «*Посмішка*»). Образна метафора є засобом індивідуалізації, оцінки, пошуком образу об'єкта, предмета, фрагмента дійсності, що отримує метафоричне позначення (наприклад, *дияволята*).

В аналізованій термінології спостерігається здебільшого номінативна метафора. Одиницями, що підлягли переосмисленню значення, були лексеми загального вжитку, наприклад: *arm* (*arm of crane*) – *стріла крана*, *face* (*face work – лицювальна кладка*), *jaw* (*jaw crusher – щокова дробарка*), *cheek* (*cheek boards – опалубка для вертикальних граней бетонної балки*), *age* (*age of concrete – вік бетону, strain ageing – застарілість від деформації*), *creep* (*creep of concrete – пластична деформація бетона*), *skeleton – каркас* (*skeleton construction – каркасна конструкція*), *seat – опорна поверхня, площа опори, cushion* (*cushion course – пружна основа*), *bed* (*mortar bed – шар розчину, подушка з розчину*), *bed – горизонтальні шви кам'яної кладки, bedplate – фундаментна плита*. Наявні в англомовній будівельній термінології також образні метафори, наприклад: *dead man – анкерна паля, анкерний лежень; dead area – зона, яка не бере участь у роботі; drunken soldiers – розрізнений ряд цегли*.

Відповідно до сфер, із яких залучаються назви об'єктів і явищ для творення англомовних будівельних метафоричних термінів, вони поділяються на антропоморфні, зооморфні, фітоморфні, артефактні. Антропоморфна метафора – це метафора, в якій позамовна дійсність, її фрагменти, об'єкти, поняття представлені в асоціативному зв'язку з людськими формами та якостями [4, с. 30].

Антропоморфна метафора англійської мови галузі будівництва не є однорідною. Аналіз значення англомовних загальновживаних одиниць, від яких було утворено метафоричні терміни галузі будівництва, дозволяє виокремити такі їх групи:

назви осіб (*soldiers – вертикальні бруски для прикріплення плінтуса; стояки; цегла, покладена стійма, drunken soldiers – розрізнений ряд цегли, tall boy – висока підставна труба, lady – покрівельний шифер*);

назви частин і органів людського тіла *body* (*body of masonry – масив кам'яної кладки*), *cheek* (*cheek boards– опалубка для вертикальних граней бетонної балки*), *head* (*head beam – насадка), breast – нижня частина балки* (*breast wall – підпірна стіна без засипання, що підтримує природний ґрунт*), *leg* (*leg bridge – міст із береговими стояками*), *arm* (*arm of crane – стріла крана*), *face* (*face mix – бетонна суміш для облицювання бетонних каменів*, *face brick– лицювальна цегла*), *nose* (*nose of pier – льодоріз моста*), *throat* (*throat of weld – найменьший розмір шва, розрахунковий перетин зварювального шва*) та ін.;

стани, якості, дії людини *age* (*age of concrete – вік цегли, aging –витримка бетону до певного періоду*), *strength* (*bond strength – міцність зчеплення*), *blind* (*blind storey – поверх без вікон*), *dead* (*dead area – зона, що не бере участь у роботі, dead man – анкерна паля*), *walking excavator – екскаватор з крокуючою ходою, piles are home – повністю забиті палі*).

Застосування зооморфних метафор в аналізованій термінології можна пояснити тим, що тваринний світ завжди співіснував із людиною, безперервно вивчався та спостерігався нею. Зооморфними метафорами в англомовній термінології галузі будівництва є: *bull* (*bull wheel derrick – дерик із горизонтальним колесом в основі щогли, що слугує для повороту дерика, bullgrader – грейдер великої потужності*), *bull gang – бригада чорноробів, horse* (*jack horse – козли, підмостки*), *camel* (*camel-back truss – ферма з вигнутим уверх криволінійним верхнім поясом*), *pony* (*pony truss – низька ферма без верхніх зв'язків*), *monkey* (*monkey of pile driver – баба копра*), *ram* (*ram engine – копер*), *fox* (*fox belt – анкерний болт із відігнутим кінцем*), *cat* (*cat ladder – прикріплена до стіни вертикальні сходи*), *cock* (*cock's comb – зубчаста пластина для обробки обломів*), *caterpillar* (*caterpillar excavating machine – гусеничний екскаватор*), *dovetail* (*dovetailing machine – шипорізний верстат*), *worm* (*conveying worm – гвинтовий транспортер*), *tail* (*swallow tail – врубка у ластівчин хвіст, tail beam – балка, що спирається на ригель*).

Фітоморфними є ті метафоричні одиниці аналізованої термінології, сферою походження яких є рослинний світ, наприклад: *bush* (*bush hammer – зубчатка, бучарда*) *mushroom* (*mushroom floor – безбалкове перекриття*), *leaf* (*leaf bridge – роз-*

відний міст), *nut* (*bolt with winged nut – болт зі смушковою гайкою*).

Під артефактом розуміють «будь-який штучно створений об'єкт, продукт людської діяльності» [3, с. 36]. Артефактні метафоричні терміни також не є однорідними. Одиниці їх походження представлені двома тематичними групами:

назва одягу та взуття та їх частин (*button* (*button welding – точкове зварювання*), *shoe* (*shoe of pile – башмак палі, anchorage shoe – анкерна опора*), *cap* (*pile cap – наголовник палі*), *belt* (*belt conveyer – стрічковий транспортер*), *coat* (*first coat in plaster work – перша штукатурки*), *collar* (*stay collar – будівельна затяжка*), *scarf – сполучення або зрощування брусів без збільшення перетину*);

назва предметів домашнього вжитку (*blanket – поверхневий шар, покриття; brush* (*air brush – фарбодувка*), *bucket* (*excavator bucket – ківш екскаватора*), *bed* (*mortar bed – шар розчину, подушка з розчину*, *bedding of brick – постіль цегли з розчину*), *needle* (*needle beam – горизонтальна балка, що підпирає стіну для укріплення фундаменту*), *box* (*box beam – балка коробчастого перетину*), *key* (*concrete key trench – замок із бетону*), *cage* (*cage of reinforcement – каркас арматури, cage construction – каркасна конструкція*), *cushion* (*cushion block – подушка, що вставляється в наголовник палі*), *plate* (*foundation plate – фундаментна плита*), *pan* (*pan conveyer – тарілковий секційний транспортер*).

Аналіз вказаних метафоричних термінів свідчить про те, що перенесення значення в них відбувається або за зовнішньою схожістю, або за схожістю функцій. Найбільш поширеною групою англомовних метафоричних термінів є зооморфні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, під терміном галузі будівництва розуміємо слово чи словосполучення на позначення фахового поняття галузі. Англомовний метафоричний термін аналізованої галузі є терміном, утвореним шляхом метафоричного перенесення значення на основі зовнішньої чи функціональної схожості з одиницями, від яких утворюється подібний термін. Більшість англомовних метафоричних термінів галузі будівництва було утворено на початку розвитку галузі будівельної індустрії у Великій Британії та США від загальновживаних слів англійської мови. Наявні в аналізованій термінології номінативна й образна метафора. За сферою походження аналізовані метафоричні одиниці поділяються на антропоморфні, зооморфні, фітоморфні й артефактні. Найбільш поширеними є зооморфні будівельні терміни. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі метонімічних термінів англійської мови галузі будівництва.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник. Москва : Флинта : Наука, 2002. 384 с.
2. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика). Лингвистика и поэтика. Москва : Просвещение, 1979. С. 147–173.
3. Беляевская Е. Г. Семантика слова. Москва : Высшая школа, 1987. 128 с.
4. Бурманова Е. А. Антропоморфная метафора в художественном дискурсе (на материале автобиографических рассказов В. М. Шукшина). *Научный диалог.* 2015. № 3 (39). С. 29–45.
5. Гак В. Г. Метафора : универсальное и специфическое. Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия. Москва : Наука, 1988. С. 11–26.
6. Галкина О. В. Метафора как инструмент познания (на материале терминов-метафор компьютерного интерфейса) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2004. 20 с.
7. Гринев С. В. Введение в терминоведение. Москва : Моск. лицей, 1993. 309 с.
8. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение : учебное пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 304 с.
9. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспект. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.
10. Кущ Е. О. Історія розвитку, структурно-семантичні особливості та способи творення кінематографічних термінів англійської мови. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2015. Вип. 692. С. 308–313.
11. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура. Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. 256 с.
12. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие. Санут-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. 756 с.
13. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. Москва : Наука, 1989. 246 с
14. Smith P. Civil Engineers reference book. London : Butterworth, 1980. 1320 p.

15. Hornby A.S. The advanced learner's dictionary of current English. Oxford : University Press, 1983. 1200 p.
16. The Oxford dictionary of English etymology / ed. by T. C. Onions. Oxford : University Press, 2006. 1025 p.
17. Schwicker A. G. International Dictionary of Building Construction: English, French. German. Italian. Paris; Milan : Dunod; Ulrico, 1972. 1261 p.
18. Zboinsky A. & Tyszynski L. Dictionary of architecture & building trades in four languages: English, German, Polish, Russian. New York : Pergamon Press Book, Macmillan Co., 1963. 491p.

Kotenko A. O., Kamyshova T. M. ENGLISH-LANGUAGE METAPHORICAL TERMS OF THE SPHERE OF BUILDING

The article is devoted to research of English-language metaphoric terms of the sphere of building. The definitions of the notions of "term of the sphere of building", "metaphoric term" are given in the article. Way of forming of metaphoric terms is determined, extralingual and lingual factors of emergence of metaphoric units in the English-language terminology of building are also clarified in the article. Main attention is given to the research of types of metaphoric units of the English-language terminology, spheres of attraction of lexical units from which they are formed, thematic groups of English words of general use from which metaphoric terms of the sphere of building have been formed.

A term of the sphere of building is a language unit, either a word or a word combination used for designation of a notion of the corresponding professional sphere. Metaphoric units exist in the English-language terminology of the sphere of building. Such terms are formed by metaphoric transfer of meanings of English-language words of common use. Metaphoric way of forming of terminology is semantic one. Units formed according to metonymic, hyponymic-hyperonymic models and units formed by means of specialization of meanings belong to semantic way of word-forming.

Most of metaphoric units appeared in the analyzed terminology because of emerging of new notions which required designation in the period of forming of the sphere of building as a separate industrial branch in the English-speaking countries. Main types of metaphoric units in the terminology of the English language of building are nominative metaphors. Image metaphors also exist in it.

According to spheres of their origin English-language terms of building are subdivided into anthropomorphous, zoomorphic, phytomorphic, artifactual. Lexical units of general use from which anthropomorphous metaphors were formed are units designating persons, parts and organs of human body as well as states, qualities and actions of people. Artifactual metaphors originate form names of clothes, footwear and their parts as well as from names of objects of household items. The most widespread among other metaphoric terms are zoomorphic. Transfers of meanings in English-language metaphoric terms of the sphere of building are carried out on the basis of outward or functional similarity of units from which they are formed.

Key words: *English language, anthropomorphous metaphor, zoomorphic metaphor, semantic way, term of the sphere of building, term-building.*

УДК 81'24=111
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/29

Ликіна В. В.
Київський національний лінгвістичний університет

КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНІ МОДЕЛІ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ *ДЕМОКРАТІЯ* У ПРОМОВАХ ПРЕЗИДЕНТА БАЙДЕНА

У статті виконаний аналіз втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ як одного із ключових у політичному дискурсі, оскільки саме демократія є обов'язковим атрибутом демократичного устрою як форми організації політичного життя суспільства правової держави. Політичний дискурс як інституційний включає низку спеціальних і неспеціальних концептів (А. Вежбицька). Розуміння політичного дискурсу базується на тлумаченні набору ключових концептів, серед яких концепт ДЕМОКРАТІЯ посідає чільне місце. У статті виокремлено моделі вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ у двох промовах президента США Джозефа Байдена: переможній, виголошеній після оприлюднення результатів виборів, та інавгураційній. На когнітивному рівні досліджуваний концепт втілюється завдяки іменуванню його трьох складників: предметно-образного, означеного лексемами people «народ» і government «уряд», ціннісного, позначеного лексемами fairness «чесність», justice «справедливість», і поняттєвого, відображеного лексемою democracy «демократія». На риторичному рівні вербалізація концепту ДЕМОКРАТІЯ виявляється у текстовому домінуванні його окремих складників, що розкривається у статті із залученням теорії силової динаміки (Л. Талмі), яка дозволяє виявити способи дискурсивної репрезентації різних суспільних сил, представлених досліджуваним концептом. Згідно з нею промови фокусуються на народі, президентові або уряді, співвідносних із предметно-образним складником концепту і наділених різною енергією до дії. З урахуванням взаємодії когнітивного і риторичного рівнів вербалізації досліджуваного концепту у статті виокремлено когнітивно-риторичні моделі його втілення. Встановлено, що переможна промова спирається на взаємодію предметно-образного та ціннісного складників концепту, останній із яких реалізований звертанням до свободи та справедливості. Натомість інавгураційне звернення синтезує предметно-образний і поняттєвий складники концепту зі спорадичним звертанням до ціннісного компонента, представленого свободою.

Ключові слова: *концепт ДЕМОКРАТІЯ, когнітивно-риторична модель втілення концепту, президент Байден, інавгураційна промова, переможна промова.*

Постановка проблеми. Феномен політичного дискурсу перебуває у центрі уваги сучасного мовознавства, що зумовило формування окремої дисципліни – політичної лінгвістики [7, с. 305]. З одного боку, вважається, що цей різновид дискурсу зосереджений на формах публічної комунікації професійних політиків, метою яких є завоювання й утримання влади. З іншого боку, він охоплює всі форми мовленнєвої діяльності, у яких будь-який елемент може бути пов'язаний зі сферою політики: суб'єкт, адресат чи зміст дискурсу [3, с. 184]. У нашому дослідженні ми дотримуємося саме цього широкого розуміння політичного дискурсу, адже виступи політиків призначені для впливу на всі верстви населення.

Будь-яке розуміння політичного дискурсу спирається на набір специфічних ключових концептів, які тлумачаться як оперативно-змістові одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої у людській психіці [6, с. 90]. Політичний дискурс включає низку спеціальних і неспеціальних концептів [1, с. 201]. До перших із них зараховують такі: ВЛАДА, ПАРТІЯ, ФРАКЦІЯ, ДЕМОКРАТІЯ, УРЯД, ПАРЛАМЕНТ, ЗАКОН, НАРОД. Утім, саме концепт ДЕМОКРАТІЯ виявляється найменш дослідженим, що зумовлює наше звернення до аналізу способів його ословеснення у промовах американського президента Байдена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвісти сходяться на думці, що будь-який дискурс слід вважати «концептуальним» за своєю природою [4, с. 64].

Відповідно до класифікації концептів політичного дискурсу А. Вежбицької концепти поділяються на спеціальні, тобто філософсько-політичні (PARLIAMENT, OATH, DEMOCRACY), і неспеціальні, як-от FREEDOM, JUSTICE, TRUTH. На думку вченої, неспеціальні концепти є культурно-специфічними, оскільки в них закодовані певні

способи концептуалізації світу, а не картина дійсності [1, с. 70–76].

Філософсько-політичний концепт ДЕМОКРАТІЯ неодноразово ставав предметом дослідження мовознавців різних лінгвістичних шкіл у кількох ракурсах: аксіологічному як найвища цінність американського народу, ідеологічному як історично зумовлена сутність, і лінгвокультурологічному як соціально значущий концепт американської ментальності [4, с. 67]. Метод, задіяний у пропонованій статті, базується на основоположних принципах силової взаємодії за Л. Талмі [10, с. 409]. Ця теорія враховує наявність двох принципових об'єктів або структурних елементів динаміко-силової протидії: Агоніста – фокальної сили, й Антагоніста – протиставленої сили. Агоніст й Антагоніст характеризуються природним прагненням до спокою (бездіяльності) або руху (зміни стану), але, впливаючи один на одного, сприяють зв'язності й упорядкованості різних аспектів нашого досвіду [10, с. 415], зокрема зображенню політичної боротьби.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті постає вивчення особливостей утілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у переможній та інавгураційній промовах президента США Джозефа Байдена з опертям на теорію силової динаміки, що досягається шляхом аналізу сполучення лексичних одиниць, які позначають предметно-образний, поняттєвий і ціннісний компоненти концепту, співвідносні з денотатом, гештальтом та оцінкою відповідно [2, с. 73].

Виклад основного матеріалу. Відмінності у моделях втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у досліджуваних промовах президента Байдена зумовлені ситуативними чинниками: переможний виступ слугує подякою народу, який підтримав демократичні цінності й обрав його на високу посаду, а інавгураційне звернення демонструє план новообраного президента. У переможній промові президента США Джозефа Байдена домінує предметно-образний складник концепту ДЕМОКРАТІЯ у поєднанні із ціннісним компонентом. Предметно-образний складник позначений іменниками *people* «народ» і *folks* «народ», кожен із яких вживається по сім разів, що відбиває єднання лідера з нацією в ракурсі спільного походження, способу життя та вдячність Байдена людям за їхній вибір, напр., *people who share common background or way of life* «люди, які розділяють однакове походження або стиль життя». Ціннісний складник відображений іменниками *fairness* і *justice*, що позначають справедливість, напр., *forces of fairness* «сили справедливості» або *dream of justice for all* «мрія про справедливість для всіх».

Вживання одиниць на позначення демократії та її складників розподіляється за чотирма комунікативними блоками переможної промови: вдячність народу; плани на майбутнє; посвята Америці; заключна частина.

У комунікативному блоці вдячності народу, який забезпечив йому перемогу на виборах, новобраний президент дякує людям за їхній вибір, активуючи предметно-образний компонент концепту ДЕМОКРАТІЯ, позначений іменником *folks* у звертанні та субстантивом *people* у комунікативному блоці*: Folks, the people of this nation have spoken. They've delivered us a clear victory, a convincing victory, a victory for we, the people. We've won with the most votes ever cast for a presidential ticket in the history of the nation. Seventy-four million.* У двох перших реченнях наведеного уривку іменник *people* у сполученні із присудками *have spoken* «висловилися» і *delivered* «забезпечили» відбиває домінування народу, зображаючи його як Агоніста з тенденцією до руху, на що додатково вказують означення *clear* і *convincing* у словосполученнях *a clear victory, a convincing victory* «чітка переконлива перемога». Поряд із цим спостерігаємо підвищення статусу президента та його команди, співвідносних з Антагоністом, позначеним займенником *us* «нас», і схильних до руху, на який вказує іменник *victory* «перемога». У третьому реченні займенник *we* «ми», що об'єднує народного обранця та тих, хто віддав свої голоси за нього, позначає Агоніста із тенденцією до руху, передану групою присудка *won the most votes* «перемогли з найбільшою кількістю голосів». Водночас числівник *seventy-four million* «сімдесят чотири мільйони», винесений в окреме речення, підсилює враження про чисельність народу-Агоніста, який забезпечив перемогу кандидата на виборах.

У комунікативному блоці про плани на майбутнє президент поєднує предметно-образний компонент концепту, позначений іменником *people*, із двома іншими складниками: ціннісним, активованим іменником *fairness* «справедливість», і поняттєвим, відображеним субстантивом *democracy*: *What is the will of the people? I believe it's this: America has called upon us to marshal the forces of decency, the forces of fairness. The battle to achieve racial justice and root out systemic racism in this country. The battle to restore decency, defend democracy and give everybody in*

this country a fair shot. That's all they're asking for. A fair shot.

У наведеному уривку іменники *people* та *America* у сполученні із субстантивом *will* «воля» та дієсловом *call upon* «закликати» передають домінування американської нації як Агоніста із тенденцією до руху. Водночас займенник *us* «нас» відбиває подвійний статус президента та його партії: з одного боку, дієслово *call upon* зображає їх як Антагоніста з тенденцією до спокою, а з іншого – дієслово *marshal* «організовувати» репрезентує їх як Агоніста з тенденцією до руху, на що вказують словосполучення *forces of decency* «сили порядності» та *forces of fairness* «сили справедливості». У наступних висловленнях президент говорить про боротьбу партії-Агоніста за расову справедливість (*racial justice*), добропорядність (*decency*), демократію *(democracy)*, зображені як Антагоністи з тенденцією до спокою дієсловами *restore* «відновлювати» та *defend* «захищати».

У комунікативному блоці, присвяченому країні, яку він очолюватиме, президент Байден поєднує предметно-образний компонент досліджуваного концепту, позначений займенником *we* «ми» й іменником *people* «народ», із ціннісним, названим прикметниками *free* «вільний» і *just* «справедливий»*: You see, I believe in the possibilities of this country. We're always looking ahead. Ahead to an America that is freer and more just.* У наведеному уривку новообраний президент мовить про можливості країни, акцентуючи на ціннісних аспектах рівності та справедливості. Займенник *we* «ми», ужитий для демонстрації єдності обранця та його прихильників, співвідносить їх з Агоністом, схильним до руху, на що вказує дієслов *looking ahead* «дивитися уперед», уможливлюючи перехід до ціннісного складника, вираженого означеннями *free* «вільний» і *just* «справедливий». Відприкметникові утворення *freedom* «свобода» та *justice* «справедливість» характеризують США як демократичну країну, позначають ціннісний компонент концепту ДЕМОКРАТІЯ.

Продовжуючи комунікативний блок, присвячений Америці, новообраний лідер знову повертається до предметно-образного компонента концепту ДЕМОКРАТІЯ, позначеного іменником *people.* На цьому етапі мовець наголошує, що сила країни – у сильній нації: *Ahead to an America that never gives up, never gives in, this great nation. It's always been a bad bet to bet against America. We're good people. This is the United States of America. There's never been anything, never been anything we've been not able to do when we've done it together.* У цитованому уривку іменник *America* метонімічно вказує на американську націю, надалі позначаючи її як Агоніста із тенденцією до руху негативними дієслівними словосполученнями *never gives up* «ніколи не здається», *never gives in* «ніколи не поступається», тобто акцентується її домінування внаслідок подолання перешкод. У третьому висловленні аналізованого комунікативного блоку предметно-образний компонент позначений займенником *we* й іменником *people*, вказує на Агоніста з тенденцією до руху, що підсилюється в останньому реченні негативними одиницями: *never been anything we've been not able to do* «ніколи не було такого, що ми не змогли зробити».

У заключній частині переможної промови президент повертається до свого народу, вкотре поєднуючи два складники концепту: предметно-образний, позначений іменником *people* «народ», і ціннісний, поданий в аспекті справедливості, на що вказує іменник *justice*: *And now together, on eagles wings, we embark on the work that God and history have called upon us to do, with full hearts and steady hands, with faith in America and each other, with love of country, a thirst for justice.* У наведеному фрагменті займенник *we* вказує на єдність народу й уряду, що дозволяє їм набути ролі Агоніста з тенденцією до руху, позначеного групою присудка *embark on the work* «приступаємо до роботи». Сполука *thirst for justice* «жага справедливості» позначає ціннісний компонент концепту, пов'язаний зі справедливістю як одним із ціннісних аспектів демократії.

Інавгураційна промова президента Байдена, виголошена 20 січня 2021 р., спирається на поєднання предметно-образного і поняттєвого складників концепту ДЕМОКРАТІЯ. Останній із них позначений іменником *democracy,* що повторюється у виступі 10 разів. Досліджуваний концепт активується у трьох комунікативних блоках: про значущість демократії; про справедливість; про країну. На відміну від переможної промови, інавгураційне звернення має окремий блок, присвячений Америці, замість фрагмента, зверненого до народу, що зумовлено різними цілями двох виступів.

У комунікативному блоці про значущість демократії президент Байден поєднує предметно-образний і поняттєвий компоненти концепту вживанням займенника *we* й іменника *democracy*. Зауважимо, що іменникова сполука *the cause of democracy* вказує на одну з основних ознак

демократії – вільні вибори: *Today, we celebrate the triumph not of a candidate, but of a cause, the cause of democracy.* У наведеному уривку займенник *we* на позначення народу та президента експлікує предметно-образний компонент досліджуваного концепту. У поєднанні з дієсловом *celebrate* «святкувати» вказаний займенник зображає президента разом із народом як Агоніста із тенденцією до руху, а іменник *democracy* вказує на Антагоніста із тенденцією до руху, акцентованого іменником *triumph* «тріумф». Домінування демократії додатково підкреслюється протиставленням іменників *democracy* та *candidate*.

У продовження цього комунікативного блоку президент Байден характеризує демократію як двоєдину сутність, розкриваючи її значущість і слабкість: *We have learned again that democracy is precious. Democracy is fragile.* У наведеному уривку займенник *we* разом із дієсловом *learn* «розуміти» позначає єдність народу та президента на предметно-образному рівні як Агоніста із тенденцією до руху, оскільки навчання – це діяльність. Вони домінують на тлі слабкого Антагоніста, позначеного іменником *democracy* й увиразненого предикативом *precious* «цінна», що передає сталість демократії. У другому реченні іменник *democracy* позначає Агоніста із тенденцією до ще більшого спокою, ніж у попередньому висловленні, оскільки предикатив *fragile* «крихка» вказує на слабкість демократії. Таким чином, президент Байден наголошує на цінності демократії та потребі в її постійній підтримці.

У комунікативному блоці, присвяченому значущості демократії, мовець запевняє аудиторію, що його інавгурація постає саме тим моментом, коли демократія отримала повну перевагу. Він вкотре звертається до поняттєвого складника концепту: *And at this hour, my friends, democracy has prevailed.* Домінування демократії передається в наведеному фрагменті з виступу її зображенням як Агоніста з тенденцією до руху, на що вказує дієслово *prevail «*переважати».

У комунікативному блоці про справедливість, пов'язану з ціннісним складником досліджуваного концепту, президент Байден наголошує на ній як невід'ємній властивості демократичної держави: *A cry for racial justice some 400 years in the making moves us. The dream of justice for all will be deferred no longer.* Словосполучення *racial justice* «расова справедливість» відсилає в наведеному уривку до ціннісного компонента концепту, зображеного як Агоніст із тенденцією до активності, на що вказує дієслово *moves* «рухає». Однак займенник *us* «нас» позначає Антагоніста, зображеного дієсловом *moves* «рухає», як ціль примушення. На подальше домінування справедливості як Агоніста завдяки її тенденції до руху в наступному реченні вказує іменник *justice* «правосуддя» у сполученні із групою присудка *will be deferred no longer* «більше не буде відкладатися на потім», що вказує на усунення перешкод для домінування справедливості.

У продовження комунікативного блоку про справедливість президент Байден пов'язує поняттєвий компонент концепту, названий іменником *democracy*, із ще одним ціннісним складником демократії, єдністю, позначеною іменником *unity*: *To overcome these challenges – to restore the soul and to secure the future of America – requires more than words. It requires that most elusive of things in a democracy: Unity. Unity.* У цитованому уривку душа і майбутнє Америки як Агоністи, позначені іменниковою сполукою *the soul and the future of America,* наділені тенденцією до спокою, імплікованою дієсловом *restore* «відновлювати». Їм протиставлені демократія та єдність, представлені як Антагоністи із поступово зростаючою тенденцією до руху, позначеною прислівником *more «більше»* і дієсловом *requires «потребує»* у сполуці *requires more than words* «треба більше за слова».

У комунікативному блоці про країну президент Байден знову поєднує предметно-образний і поняттєвий складники концепту, критикуючи тих, хто намагався зруйнувати демократію в Америці: *And here we stand, just days after a riotous mob thought they could use violence to silence the will of the people, to stop the work of our democracy, and to drive us from this sacred ground.* Вираз *here we stand* «тут ми стоїмо» вказує в наведеному уривку на непохитність Америки та її народу, наділяючи їх рисами Агоніста з тенденцією до спокою на тлі натовпу, позначеного надалі іменником *mob* і зображеного як Агоніст із тенденцією до хаотичного руху, на що вказує прикметник *riotous* «буремний». Натомість Антагоніста із тенденцією до спокою-впевненості позначають словосполучення *the will of the people* «воля народу», іменник *democracy «*демократія» у сполученні з дієсловами *silence* «замовчувати», *stop* «зупиняти» та вираз *to drive us from this sacred ground «виштовхнути нас зі священної землі».*

У продовження комунікативного блоку про Америку президент акцентує на тому, що демократія у країні забезпечує важливі права вибору і власної думки для всіх людей, поєднуючи всі

три складники концепту ДЕМОКРАТІЯ: *To all those who did not support us, let me say this: Hear me out as we move forward. Take a measure of me and my heart. And if you still disagree, so be it. That's democracy. That's America. The right to dissent peaceably, within the guardrails of our Republic, is perhaps our nation's greatest strength.*

У наведеному уривку предметно-образний складник концепту активується зверненням до опонентів президента (*all those who did not support us*) і його самоідентифікацією займенником *me*. Домінування поняттєвого компонента досліджуваного концепту відображено вживанням іменників *democracy* й *America* у складі екзистенційних висловлень *That's democracy. That's America*. Ціннісний складник активований словосполучення *right to dissent,* що зображає право на інакодумство як Агоніста із тенденцією до обмеженого руху, окресленого групою присудка *is our nation's greatest strength* «найбільша сила нашої нації».

В аналізованому комунікативному блоці про Америку мовець зупиняється на загрозах демократії, поєднуючи предметно-образний і поняттєвий складники концепту ДЕМОКРАТІЯ: *We face an attack on democracy and on truth. A raging virus. Growing inequity. The sting of systemic racism. A climate in crisis. America's role in the world. Any one of these would be enough to challenge us in profound ways. But the fact is we face them all at once, presenting this nation with the gravest of responsibilities.* Загрози демократії підкреслюються в наведеному уривку зображенням аудиторії, позначеної займенником *we* як спостерігача-Агоніста із тенденцією до спокою, що підкріплюється групою присудка *face them all at once* «зустрічаємо їх одночасно». Утім, іменник *democracy* також позначає Агоніста із тенденцією до спокою, оскільки нині демократія потерпає від низки незгод, тоді як Антагоніста з тенденцією до руху й домінування втілюють власне ці незгоди, позначені одиницями *virus* «вірус», *inequity* «нерівність», *racism* «расизм», *climate crisis* «кліматична криза».

Завершуючи блок про Америку, президент Байден прагне заспокоїти аудиторію, демонструючи свою здатність захистити демократію, поєднуючи предметно-образний, поняттєвий і оцінний складники: *I will defend our democracy. That democracy and hope, truth and justice, did not die on our watch but thrived.* Задля переконання аудиторії займенник *I* «я» спершу зображає президента як Агоніста із тенденцією до руху, підкріплену дієсловом дії *defend* «захищати»: на цьому фоні демократія сприймається як Антагоніст із тенденцією до спокою, проте вже в наступному висловленні іменники *democracy, hope, truth* і *justice* позначають Агоніста із тенденцією до руху, оскільки поєднується із присудком *thrive* «процвітати», що можна сприймати як результат діяльності президента.

Порівняння заключних блоків досліджуваних промов продемонструвало певні відмінності у зображені предметно-образного складника аналізованого концепту. У переможній промові Агоністом із тенденцією до руху постає народ, позначений займенником *we*. Натомість в інавгураційній промові роль Агоніста виконує сам президент Байден, ідентифікований займенником *I,* і його діяльність із захисту демократії. Такі відмінності пояснюються ситуаціями виголошення виступів: мета переможної промови полягала у подяці виборцям, які допомогли кандидату Байдену перемогти, чим зумовлений акцент на займеннику *we*, а інавгураційне звернення орієнтоване переважно на особу нового президента і його спроможність втілити обіцяне та підтримати демократію.

Висновки і пропозиції. У переможній та інавгураційній промовах президента Байдена втілені образно-оцінна й образно-поняттєва моделі вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ. У переможному виступі предметно-образний компонент, втілений іменником *people*, який вказує на американський народ, поєднується з ціннісним компонентом, схарактеризованим одиницями *free*, *just*, *fairness*, *justice*. Взаємодія цих двох компонентів концепту впродовж усієї промови презентує американців і їх нового обранця як сильного Агоніста, здатного забезпечити рівність і справедливість. В інавгураційній промові образно-предметний компонент взаємодіє з поняттєвим зі зверненням до ціннісного у кульмінаційних позиціях. Залучення різних моделей утілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у промовах президента Байдена зумовлено відмінністю між ситуаціями їх виголошення: переможний виступ зосереджується на подяці тим, хто підтримав демократичні цінності й обрав його президентом, а інавгураційне звернення викладає програму дій, спрямовану на втілення та підтримку ідей демократії.

Перспективою дослідження вбачаємо вивчення моделей втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ за принципами силової взаємодії на матеріалі публічних виступів британських політиків.

Список літератури:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов : монография. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
2. Карасик В. И. Языковый круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2012. 477 с.
3. Константинова А. А. Современный американский политический дискурс: паремии в риторике Барака Обамы. *Вестник Томского государственного унивеситета.* 2010. № 331. С. 7–13.
4. Косьянова О. Г. Шляхи дослідження ключових концептів в англомовному політичному дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство.* 2015. Т. 23. Вип. 21(3). С. 63–67.
5. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филологическ. Ф-т МГУ, 1996. С. 90–94.
6. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 315 с.
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Черкаси, 2017. 890 с.
9. Шейгал Е. И. Культурные концепты политического дискурса. Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах. Пятигорск, 2002. С. 24–26.
10. Talmy L. Force Dynamics in Language and Cognition. Concept Structuring Systems. *The MIT Press*. 2000. Vol. 1. P. 409–470.

Lykina V. V. COGNITIVE RHETORICAL MODELS OF *DEMOCRACY* CONCEPT EMBODIMENT IN PRESIDENT BIDEN'S SPEECHES

The article focuses on analysis of the concept of DEMOCRACY implementation being one of the key concepts in political discourse as democracy is a mandatory attribute of a democratic system as a form of political life organization of a law-bound state.

Political discourse as an institutional includes some special and non-special concepts (A. Vezhbytska). Comprehension of political discourse is based on interpretation of its key concepts, among which the concept DEMOCRACY occupies a prominent place. The article highlights the models of verbalizing the DEMOCRACY concept in two speeches by US President Joseph Biden: the victory speech, delivered after the announcement of the election results, and the inaugural address. At the cognitive level, the studied concept is embodied by naming its three components: perceptual, denoted by the nouns "people" and "government"; evaluative, denoted by the nouns "fairness", "justice"; and notional, rendered by the noun "democracy". At the rhetorical level, the verbalization of the DEMOCRACY concept is manifested in the textual dominance of its individual components, which is revealed with the help of the force dynamics theory (L. Talmy), allowing to identify ways of discursive portrayal of various social forces represented by the concept. In the vein of the theory, the speeches under analysis focus on the people, the president or the government, which belong to the perceptual component of the concept, being different in energy for action. Taking into account the interaction of cognitive and rhetorical levels of verbalizing the studied concept, the paper identifies cognitive-rhetorical models of its realization. It is found that the victory speech is based on the interaction of perceptual and evaluative components of the concept with the latter realized by appeal to freedom and justice while the inaugural is based on the combination of perceptual and denotative components with a sporadic reference to the evaluative component evoked by the noun freedom.

Key words: *DEMOCRACY concept, cognitive-rhetorical model of concept embodiment, President Biden, inaugural speech, victory speech.*

УДК 811.111'373.42:14
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/30

Лучик О. Ю.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Петренко О. Д.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МЕТАФОРИЧНІ ОДИНИЦІ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено вивченню англомовних метафоричних термінів військової сфери. Надається визначення понять «військовий термін», з'ясовується спосіб творення метафоричних термінів англійської мови військової сфери. Головна увага приділяється аналізу типів метафоричних термінів з огляду на сферу їх походження.

Військовий термін є одиницею позначення професійного поняття відповідної сфери. Англомовні військові терміни утворюються морфологічним, морфолого-синтаксичним, синтаксичним, а також семантичним шляхом. Поширеними в аналізованій термінології є метафоричні одиниці, творення яких відбувається шляхом семантичної деривації, власне метафоричного перенесення значень загальновживаних слів англійської мови, а також спеціалізації значень термінологічних одиниць інших сфер.

За сферою походження референтів, від яких утворюються військові метафоричні терміни англійської мови, вони поділяються на антропоморфні, природоморфні, соціоморфні, артефактні, одиниці міфологічного та релігійного походження, а також метафори-колороніми. Найбільш поширеними в аналізованій термінології є антропоморфні метафори, що походять від одиниць на позначення частин тіла людини, її фізіологічних, психічних чи розумових станів та особливостей, її відчуттів, дій і поведінки.

Поширеними є також природоморфні метафори, котрі походять від одиниць позначення природних і фізичних явищ, ландшафтних особливостей, одиниць позначення водяних просторів, тварин, рослин, а також артефактні метафори, що походять від одиниць позначення побутових предметів, професійних інструментів, видів одежі та тканин, продуктів харчування, зброї, споруд, будівель, будівельних конструкцій, побудованих пристроїв і їх частин.

Менш поширеними в аналізованій термінології є соціоморфні метафори, корелятом яких є суспільні відносини, метафоричні одиниці міфологічного та релігійного походження, а також метафори, що містять колороніми. Метафоричні одиниці аналізованої термінології утворюються на основі зовнішньої схожості референтів, які порівнюються, а також схожості їх функцій або дій.

Ключові слова: *англійська мова, антропоморфна метафора, артефактна метафора, семантичний спосіб, військовий термін, метафоризація.*

Постановка проблеми. Пильна та всебічна увага лінгвістів до термінологій різних галузей і сфер професійної діяльності зумовлена факторами їх постійного розвитку, роллю у фаховій комунікації. Не є винятком і військова сфера, термінологія якої динамічно розвивається й оновлюється в зв'язку зі змінами, що постійно відбуваються у військовій сфері різних країн і світу, її вдосконаленням, існуванням військових конфліктів. Подібні події широко висвітлюються у ЗМІ, а термінологія військової сфери використовується не тільки її фахівцями, але й журналістами, політиками, дипломатами, громадськими діячами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність великої кількості розвідок, присвячених вивченню галузевих термінологій [1; 5; 10], ще й дотепер у вітчизняному мовознавстві не приділено належну увагу дослідженню англомовної військової термінології й окремих груп її одиниць. Цей факт і зумовлює ***актуальність*** запропонованого дослідження, а ***мета*** його полягає у вивченні метафоричних термінів англійської мови військової сфери. ***Завданнями*** статті є визначення поняття «військовий термін», з'ясування способу творення метафоричних термінів англійської мови військової сфери й аналіз тематичних груп визначених термінів залежно від сфери походження.

Виклад основного матеріалу. Оскільки терміни є лексичними одиницями, що позначають фрагменти чи поняття професійного знання та фахової діяльності [3, с. 32; 12, с. 28], під військовим терміном розуміємо просту або складну за будовою мовну одиницю (слово чи словосполучення), яка позначає професійне поняття сфери військової справи (військової науки, техніки, професійно зумовлених понять життя та діяльності військових тощо).

Військові терміни англійської мови утворюються різних шляхом, зокрема морфологічним (наприклад, *embus, emplane*), морфолого-синтаксичним (наприклад, *infantry-heavy, trigger-happy*, *mortar – to mortar, blockade – to blockade*), синтаксичним (наприклад, *friendly fire, battlefield air interdiction, several large guns used together*). Велика кількість одиниць аналізованої термінології є метафоричними, утвореними семантичним шляхом.

Вказаний спосіб термінотворення називають також семантичною деривацією, що є процесом «утворення похідних номінативних одиниць від вихідних без зміни форми знака» [7, с. 32] «використання знака однієї предметної сфери на позначення іншої зі зміною (спеціалізацією) його значення» [5, с. 310]. Такі одиниці отримали назву семантичні деривати [4, с. 72; 10, с. 56]. Ними є не тільки метафоричні, але й метонімічні терміни, терміни-антономазії тощо.

Роль метафори в термінотворенні важко переоцінити. Більшість метафоричних термінів утворюються від одиниць загальновживаної мови, до якої вони належать. Метафора асоціативна, креативна та творча за своєю сутністю, надає можливість людині визначити сутність змісту нових (спеціальних) понять або уточнити значення вже наявних шляхом їх порівняння з тими, що існують, встановлення їх подібності за певними ознаками.

Зазначені характеристики метафори відображені в її численних дефініціях, наданих у науковій літературі. Так, наприклад, Ж. Марузо вважає метафору «способом вираження, яка розглядається як перенесення абстрактного поняття у конкретне шляхом своєрідного порівняння» [6, с. 155]. О. О. Реформатський вбачає сутність метафоризації у «перенесенні значення, що базується на схожості предметів, понять за зовнішньою ознакою, формою, кольором, цінністю, положенням, характером руху тощо» [8, с. 83]. О. І. Селіванова визначає, що метафора є «креативним засобом збагачення мови, проявом мовної економії, семіотичної закономірності, виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери для позначення іншої» [9, с. 388].

Процес утворення метафоричних термінів відбувається у кілька етапів, які можна описати таким чином:

1) вичленовування поняття за певними відмінними рисами, що надає можливість скласти первинну уяву про нього та визначити вибір необхідного слова із загальновживаної мови або іншої термінології;

2) концептуалізація, тобто формування поняття та його подальше ословлення під впливом значення залученого слова, котре визначає точки дотику у значенні слів, що порівнюються та зіставляються за певними ознаками подібності;

3) закріплення обраної мовної одиниці за новим поняттям і перетворення її у самостійний термін.

Зазначене свідчить, що метафоричні одиниці, у т. ч. й термінологічні, мають сфери-джерела походження або так звані сфери-донори або домени, про що йдеться у теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона [14]. Метафора розглядається ними як ментальна операція, яка лежить в основі метафоричних мовних виразів і сприяє розумінню абстрактних сутностей шляхом їх порівняння з конкретними сутностями, доступними для перцептивного сприйняття [14, с. 37]. Отже, у теорії концептуальної метафори (conceptual metaphor theory) розкривається когнітивна природа метафори, котра допомагає розуміти невідоме через відоме.

Згідно з концепцією науковців «метафора пронизує усе наше повсякденне життя та виявляється не тільки у мові, але й у мисленні та діях» [14, с. 38]. «Саме метафоричне перенесення виступає головним механізмом розуміння, осягнення світу. Зрозуміло, що метафору в такому її тлумаченні не можна вважати суто мовним явищем, хоча насамперед вона і є ним, оскільки лише в мові можуть бути зафіксовані розвинуті форми метафоричного перенесення як механізму розуміння» [14, с. 39].

Концептуальна сфера, що отримує у термінах науковців назву домен (domain), постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названої ними джерелом (source domain) [14, с. 40]. Причому «переноситься» не ізольоване ім'я (із прямим номінативним значенням), а ціла концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), що активується у свідомості людини завдяки існуванню конвенціонального зв'язку слова з кон-

цептуальною структурою [14, с. 40]. Метафора дозволяє зрозуміти доволі абстрактні сутності у термінах більш конкретних або, принаймні, більш структурованих сутностей.

За сферою-донором метафоричні терміни англійської мови військової сфери можна поділити на антропоморфні, природоморфні, соціоморфні, артефактні, міфологічні та релігійні, метафори-колороніми. Найбільш поширеними за нашими спостереженнями є антропоморфні метафори військової сфери, що підтверджує антропоцентричний характер мови та його прояви. Вони представлені групами одиниць, які походять від:

одиниць позначення частин тіла людини (*beachhead – плацдарм морского десанту на березі, bipod – сошки кулемета, body of order – текст наказу, bridgehead – плацдарм на березі річки, hair trigger – спусковий гачок, що потребує слабкого натискання, leg – відрізок шляху, lips of the wound – краї рани, shoulder – переносний зенітно-ракетний комплекс), soft-skinned vehicle –машина, яка не має броньового захисту, teeth arms – брит. бойові роди військ (брит.*);

одиниць номінації фізіологічних, психічних чи розумових станів та особливостей людини (наприклад, *air force – повітряна армія*, *live ammunition – бойові патрони, augmentation force – підсилення вже розгорнутих військ, barrel life – живучість ствола, battle fatigue – бойовий посттравматичний синдром, blind – маскувальна сітка, blind transmission – передавання інформації без підтвердження, blind spot – простір, що не можна проглянути, ділянка місцевості, непридатний для радіозв'язку, combat fatigue – бойовий посттравматичний синдром, concentrated efforts – зосереджені зусилля, dumb bomb – холостий заряд, elite forces – ударні (елітні) війська, force-on-force training – бойова підготовка із залученням сил для імітації умовного суперника, strength – кількість солдатів, strong point – укріплений пункт, strong resistance – лютий опір, task force – експедиційний корпус, use of force – використання сили, weak defense – слабкий захист; active army – склад армії на дійсній військовій службі, aggressive patrolling – агресивне патрулювання, aggressive war – агресивна війна, fierce assault – люта атака, fierce fighting – жорстокий бій, harassing fire – виснажливий вогонь, rude shock – раптовий удар, standing force – сили готовності, decisive victory – рішуча перемога; dummy ammunition – холості боєприпаси, educated msl – ракета, що програмується, impaired vision – погане бачення, indiscriminate attack – напад без врахування наявності цивільних цілей у зоні поразки, ruse – військова хитрість*);

одиниць номінації відчуттів людини *(heavy cavalry / light cavalry – важка / легка кавалерія, cold steel – штиковий бій, cold war – холодна війна,hard-target – ціль, що маневрує, weight of artillery, attack – вага артилерії, атаки, firm foothold – твердий плацдарм, tight formation – зімкнений ряд)*;

одиниць номінації дій і поведінки людини (*support – підтримка, flash-hider – вогнегасник, grenade launcher – пускова установка, heat-seeking – ракета з тепловою головкою наведення, incoming fire – вогонь противника, hit – попадання, jammer – апаратура придушення радіозв'язку, killing ground – заздалегідь обраний і пристріляний простір для знищення супротивника, denial weapon – авіаційний боєприпаси для руйнування злітної полоси, rush – раптова атака, salvo – залп, батарейна черга, show of flag – демонстрація сили, silencer – прибор беззвучної стрілянини, sleeper – співробітник іноземної спецслужби, surprise action – раптові дії, stunning blow – сильний вибух, wait out – тимчасове припинення вогню, defensive war – оборонна війна, war-cry – бойовий клич, water-jump – техніка приземлення на водяну поверхню, to blunt attack – стримувати натиск, to lift fire – переносити вогонь в глибину, to open fire – відкривати вогонь, to reload – перезаряджати зброю, to stake-in – встановлювати міномет, кулемет, to silence – знімати часового, подавляти вогньові засоби супротивника*);

назв професій людини (наприклад, *bandit – літак супротивника, controller – навідник-коригувальник, gunsmith – особа, котра виготовляє вогнепальну зброю, hunter-killer, killer submarine – підводний човен, задіяний у підводний військових операціях, manhunt – пошук ворога, втікача, злочинця, military observer – військовий спостерігач, naturalist – іноземний розвідник, seaman – нижче військове звання у ВМС США*).

Поширеними та тематично неоднорідними за походженням в англійській мові є природоморфні метафори, що походять від:

одиниць позначення природних і фізичних явищ (наприклад, *burst of speed – різке збільшення швидкості, electronic silence – режим виключення радіоелектронних випромінюючих засобів, flashlight – ручний ліхтар, echo – відбитий сигнал, percussion cup – капсюль патрона, war in shadow – специальні операції*);

ландшафтних назв (наприклад, *airfield – аеродром, ditch – аварійна посадка літального апа-*

рата на воду, environment – обстановка, field of fire – простір, що прострілюється, sump – вловлювач, trail – буксуємий лафер артилерійського судна, traverse – окопный траверс, field of view – поле зору);

одиниць номінації водних просторів і їх особливостей (наприклад, *blast wave – вибухова хвиля, carrier wave – хвиля передачи радіосигналу, current – зустрічна течія current situation – поточна ситуація, shock wave – ударна волна*);

одиниць позначення тварин, частин їх тіла тощо (зооморфна метафора) (наприклад, *shell shock – бойовий посттравматичний синдром, bug – жучок, dog-watch – дозор, dogfight – повітряний бій, рукопашний бій, caterpillar track – гусеничний трек, half-cock – насторожі, war-bird – військовий літак, frogman – бойовий плавець, foxhole – вічко для стрілянини, leapfrog – пересування почергово, перебіжками, wings – названа нагрудного відмітного знаку BBC*);

одиниць номінації рослин (фітоморфна метафора) (*наприклад, branch – рід військ, caltrops – огорожа із шипами для блокування руху, gooseberry – дротяна огорожа «їжак», leaflet – листівк,а pea green – тип камуфляжної форми, rod – гарматний ствол).*

Поширеними в аналізованій термінології є й артефактні метафори. Артефакт розуміється нами як «будь-який штучно створений об'єкт, продукт людської діяльності» [2, с. 32]. Група артефактних метафоричних термінів не є гомогенною, вона представлена метафоричними одиницями, утвореними від:

одиниць позначення побутових предметів (наприклад, *cluster bomb – касетна бомба*, *pipe – саморобний вибуховий пристрій спрямованої дії, round baton – пластикова куля, dish-radar – параболічна антена, dry bas – ізолюючий костюм бойового плавця, field-glasses – апаратура оптичного спостереження, forklift – вилковий автонавантажувач, hammer – курок, kill box – квадрат нанесення артилерійського чи авіаційного удара, knife rest – дротове огородження*);

одиниць позначення професійних інструментів (наприклад, *drill exercise – стройове вчення, accordion – бойовий порядок «гармошкою»*, *drumfire – ураганний вогонь*, *straddle – залп, що накриває*);

одиниць позначення видів одежі та тканин (наприклад, *ammunition belt – кулькова стрічка, apron – дротяне огородження, bulletproof vest – куленепробивний жилет, poncho – водонепроникна накидка, sabot – піддон снарядної гільзи, танковий снаряд, skirt – порожній циліндр, tag – особистий знак*);

одиниць позначення продуктів харчування (*conservation – консервація техніки й озброєння, feed block – приймач, sandwich – бойовий устрій, red herring – маневр, що відволікає*);

одиниць позначення зброї, військових дій і військових понять попередніх часів (наприклад, *arrow – стріла на карті, catapult – авіаносна катапульта для зліту літаків, cavalry – мобільні війська, coup de grace – вмертвіння пораненого через неможливість його спасіння з метою припинення його подальших страждань, feint – розвідка боєм, human shield – використання населення як прикриття для дій військового характеру, sword of honor – почесний клинок – нагорода, squadron – рота спеціального призначення, lance – сержантський склад*);

одиниць позначення споруд, будівель, будівельних конструкцій, побудованих пристроїв та елементів техніки, їх частин (наприклад, *avenue of approach – шлях проходу, bore – канал ствола, choning tower – рубка підводного човна, tunnel – мінна галерея, turret – бойова вежа*, *homing system – система самонаведення*, *home base – аеродром постійного базування авіаційної частини, entiflade fire – безперервний вогонь супротивника за всією шириною та довжиною бойових порядків, pontoon shelter – сховище, blockhouse – зміцнена будівля, stray bullet – шалена куля, cupola – гарматна вежа корабля, що постійно обертається*).

Менш поширеними в аналізованій термінології є соціоморфні метафори, корелятом яких виступають суспільні відносини, наприклад:

alien – літак-порушник, buddy-buddy philosophy – філософія військового товариства та взаємовиручки, friend-or-foe – впізнавання «свій – чужий», friendly fire – помилковий обстріл із боку своїх, comrade-in-arms – товариш по зброї, women army corps – жіноча бойова частина.

Наявні у військовій термінології англійської мови також метафори міфологічного та релігійного походження (наприклад, *baptism of fire – хрещення вогнем, dragon's teeth – бетонний протитанковий надовб, holy war – справедлива війна, service – служба, Red Devils – неформальна назва військовослужбовців парашутно-десантних частин армії Великобританії, subversive – підривна діяльність, team spirit – командний дух*); метафори, які містять у своєму складі колороніми (*orange cell – сили, що позначають союзників, Black and Tans – англійські каральні загони*

в Ірландії після Першої світової війни, black friar – диверсант-одинак, Blue-on-Blue fire – помилкове ведення вогню, grey diplomats – бойові кораблі як засіб дипломатії з позиції сили, paint white – підсвічування цілі лазерним приладом наведення, red cell – компонент, що позначає сили супротивника в ході навчань, yellow zone – нейтральна зона).

Аналіз визначених груп метафоричних термінів свідчить про те, що вони утворюються на основі найбільш важливих загальних характеристик і асоціацій, пов'язаних із референтом, зовнішньої схожості референтів, схожості функцій або дій, які виконуються ними.

Висновки і пропозиції. Таким чином, військовий термін є одиницею номінації професійного поняття відповідної галузі. Творення англомовних військових термінів здійснюється морфологічним, морфолого-синтаксичним, синтаксичним, семантичним способом. Поширеними є метафоричні військові терміни, творення яких відбувається шляхом семантичної деривації. За сферою походження ці одиниці є антропоморфними, природоморфними, соціоморфними, артефактними, міфологічними та релігійними метафорами, а також метафорами-колоронімами. Метафоричні одиниці аналізованої термінології утворюються на основі зовнішньої схожості референтів, схожості функцій або дій, що виконуються ними. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі метонімічних термінів англійської мови військової сфери.

Список літератури:

1. Асмукович І. В. Формування та розвиток англійської авіаційної термінології. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 6. С. 112–117.
2. Беляевская Е. Г. Семантика слова. Москва : Высшая школа, 1987. 128 с.
3. Гринев С. В. Введение в терминоведение. Москва : Моск. лицей, 1993. 309 с.
4. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспект. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 218 с.
5. Кущ Е. О. Історія розвитку, структурно-семантичні особливості та способи творення кінематографічних термінів англійської мови. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2015. Вип. 692. С. 308–313.
6. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 440 с.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учебное пособие. Санкт-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. 756 с.
8. Реформатский О. О. Введение в языкознание : учебник. Москва : Аспект-Пресс, 2001 536 с.
9. Селіванова О. О. Когнітивне підґрунтя метафоризації російської лінгвістичної термінології. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия *«Филология. Социальные коммуникации».* 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 286–292.
10. Тропіна Н. П. До питання про сутність лексико-семантичної деривації. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 54–59.
11. Юровський І. М. Про утворення англо-американської юридичної термінології. *Питання романо-германської філології.* Вип. 2. 1973. С. 210–218.
12. Шелов С. Д. Термины, терминологичность и значение. *Научно-техническая терминология*. 1991. Вып. 1. С. 27–32.
13. Bowyer R. Dictionary of military terms London : A&C Black Business Information and Development, 2007. 286 p.
14. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
15. Knollys W. A handy dictionary of military terms and associated notions. New York : HardPress Publishing, 2018. 668 p.

Luchik O. Yu., Petrenko O. D. METAPHORICAL UNITS OF THE ENGLISH-LANGUAGE MILITARY TERMINOLOGY

The article is devoted to research of English-language metaphoric terms of military sphere. The definition of the notion of «military term» is given in the article. Way of forming of metaphoric terms is determined in it. Main attention is given to the research of types of military metaphoric units of the English-language terminology taking into consideration spheres of their origin.

A military term is a language unit designating a professional notion of the corresponding sphere. English-language military terms are formed morphologically, morphologically-syntactically, syntactically, and semantically. Metaphoric terms are widely used in the analyzed terminology. They are formed by means of semantic derivation, revealed in metaphoric transfer of meanings of English-language units of general use as well as in specialization of meanings of terminological units of other spheres.

According to the spheres of referents from which military terms are originated they are subdivided into anthropomorphous, natural, artifactual, sociomorphic metaphors, units of mythological and religious origin, as well as metaphors-coloronyms. The most numerous are anthropomorphous terms originating from units designating parts of human body, human physiological, psychical and mental states and peculiarities, human sensations, actions, behavior, professions.

Natural and artifactual metaphors are also numerous in the analyzed terminology. Natural metaphors originate from units designating natural and physical phenomena, types of landscapes, water areas, animals, plants. Artifactual metaphors originate from units designating objects of household items, professional instruments, types of clothes and fabric, gastronomic products, weapon, buildings, constructions, equipment, devices and their parts.

Less numerous are sociomorphic metaphors originating from units denoting social relations, metaphoric units of mythological and religious origin, as well metaphors containing coloronyms. Metaphorical units of the analyzed terminology are formed on the basis of outward similarity of compared referents, as well as similarity of their functions or actions.

Key words: *English language, anthropomorphous metaphor, artifactual metaphor, semantic way, military term, metaphorization.*

УДК 81'373.2
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/31

Медвідь О. М.
Сумський державний університет

Лигуша А. О.
Сумський державний університет

Таценко Д. О.
Сумський державний університет

ПОТЕНЦІЙНІ НОМІНАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ БЛЕНДИНГУ

У статті викладено результати дослідження блендингу як потенційного динамічного сучасного засобу словотвору. Завдяки такому засобу словотвору, як блендинг, у сучасній англійській мові з'явилися та продовжують з'являтися нові слова, які широко використовуються у різних сферах сучасного світу на позначення новітніх артефактів і явищ, а також на уточнення вже знайомих понять, але викривають їх нові семантичні аспекти застосування за нових умов. З огляду на ємний і економний характер бленди активно використовуються у сфері політики, економіки, соціології, ЗМІ, реклами тощо, а також у повсякденній мові. До блендів належать лексичні одиниці, у процесі утворення яких діють два методи словотвору, а саме: упущення й об'єднання компонентів, тобто для блендингу характерне урізання деяких компонентів слова і їх комбінування між собою. Вивчення блендів не обмежується лише виявленням їх структурних особливостей, слово має не тільки граматичне, а й лексико-семантичне значення. У блендах корелятами часто виступають лексеми, що становлять певну соціальну, культурну, економічну, політичну, наукову (та ін.) значимість на конкретному етапі розвитку суспільства, а це робить їх відповідно вмотивованими.

Метою дослідження є структурно-семантичний аналіз блендингу як продуктивного лінгвального засобу утворення англомовних номінацій сучасних об'єктів і явищ, зокрема антропонімів, топонімів, ергонімів тощо. Комплексний аналіз матеріалу дослідження, зокрема 130 блендингових номінацій, відібраних методом суцільної вибірки, доводить, що блендинг є одним із основних способів креації інноваційних номінацій у сучасній англійській мові. Актуальність дослідження полягає у систематизації теоретичних концепцій щодо зазначеної проблеми, а також у формуванні власної класифікації блендів-онімів у сучасній англійській мові та визначенні потенційних можливостей блендингу у системі словотвору номінативного прошарку як англомовної лексики, так і дискурсів інших мов, що може слугувати перспективою дослідження.

Ключові слова: *словотвір, блендинг, бленд, номінація, онім, структурно-семантичний аналіз.*

Постановка проблеми. Лексичний склад мови відображає національну культуру в усьому її різноманітті та формує мовленнєву картину світу, яка визначає сприйняття всієї навколишньої щодо носія мови дійсності. Важливо зазначити, що саме завдяки різним видам і підвидам словотвору англійська мова як мова, котра є аналітичною за своєю структурою, динамічно розвивається, а її лексичне надбання збільшується щодня. Саме завдяки словотворенню мова збагачується та стає більш різноманітною й унікальною. Нині у сторіччя стрімкого розвитку технологій і відповідних сфер, що обслуговують цей процес, серед яких і мовлення, актуалізувався такий економний, оригінальний, структурно скомпресований і семантично ємний засіб словотворення, як блендинг лексичних одиниць – основних номінантів різних об'єктів і явищ сучасного навколишнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці з проблем англомовного словотвору слугували теоретичною основою цього дослідження, зокрема М. І. Мостового, О. Д. Мєшкової, П. М. Каращука та ін. Актуальну проблему змістового аспекту мови та семантику слів дослідили І. В. Арнольд та А. А. Уфімцева; у своїй наукових дослідженнях К. М. Вашист, Т. О. Грідіна, С. М. Єнікеєва, Ю. А. Зацний, Л. А. Нефедова, О. О. Хрущева, С. О. Швачко детально розглянули

тему блендингу як окрему категорію у системі словотвору та звернули увагу на його роль у лексиці сучасної англійської мови, яка відрізняється здатністю до утворення нових словникових одиниць завдяки своєму аналітичному складу. Переважна більшість новоутворень створюється за допомогою традиційних словотворчих способів, якими володіє мова, але є інновації, що потребують серйозного лінгвального аналізу, зокрема лексичні бленди. Останній спосіб словотвору популярний і широко застосовується для утворення назв місць, підприємств, компаній тощо. Вивченням процесу номінації та створенням унікальних індивідуальних назв різних об'єктів і феноменів буття займалися такі відомі вчені, як О. О. Реформатський, О. В. Суперанська, Ю. О. Карпенко, F. L. Utley, H. Motschenbacher та ін., роботи яких також мають неабияке значення для науково-методологічною бази цього дослідження.

Об'єкт вивчення опрацьований багатьма лінгвістами, але мова не стоїть на місці, розвивається, і є потреба у нових дослідженнях і детальному аналізі нового прошарка англомовного дискурсу, зокрема різних номінацій, кількісний і якісний склад яких постійно оновлюється під впливом різних як лінгвальних, так і екстралінгвальних аспектів, тож ця тема буде залишатися актуальною завжди.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є структурно-семантичний аналіз блендингу як продуктивного лінгвального засобу утворення англомовних номінацій сучасних об'єктів і явищ, зокрема антропонімів, топонімів, ергонімів тощо.

Науковий пошук організовано за допомогою аналізу науково-методичної літератури із проблем дослідження словотворчих процесів у сучасній англійській мові; методу узагальнення, що слугував підґрунтям для систематизації та логічного викладу наукової інформації; а також низки емпіричних методів: словотворчого та компонентного аналізу для визначення основних принципів словотвору і виявлення взаємозв'язків між складовими частинами блендингових одиниць номінації; типологічного методу і методу класифікації для виявлення й упорядкування засобів номінації; герменевтичного методу для поглибленого тлумачення семантичної навантаженості мовленнєвих одиниць; а також для доведення актуальності вивчення матеріалу дослідження (130 одиниць блендингових номінацій), отриманих методом суцільної вибірки в інтернет-медіа, використовувався кількісний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні блендинг є одним із найбільш продуктивних способів словотворення, особливо в англійській мові, що пояснюється прагненням англійської мови до аналітичності, а також тенденцією використання мовленнєвої гри з метою залучення уваги, зокрема у засобах масової інформації.

Блендинг (від англ. blend – суміш, комбінація) – це спосіб словотворення, який поширився в англійській мові у XX ст. Принцип такого способу словотвору полягає у злитті двох (іноді більшої кількості) слів, точніше їх «уламків», в одну нову одиницю мови – бленд. Компонентами бленда є одиниці різних морфологічних рівнів – квазіморфи та морфеми – на відміну від інших складних слів, де функціональні тільки морфеми [1]. Блендинг є результатом взаємодії двох або більше вихідних одиниць, які проходять процес урізання й об'єднуються в одну лексичну одиницю або мають схожі фрагменти у своїй структурі й утворюються шляхом накладання один на одного. Бленд отримує структуру головного слова (слова, на якому акцентується увага), тобто одного із двох або трьох слів, які брали участь у його утворенні [2]. Наприклад: *videorazzi* = ***video*** + *papar**azzi*** як нова назва професії людини, яка знімає на відео певні дії відомих людей. У цьому випадку лише частина слова *papar-* була вилучена, а друга частина слова була скомбінована з головним словом у бленді, на якому саме і поставлений смисловий акцент – *video-*. На відміну від слів, що утворюються шляхом складання або ж префіксально-суфіксальним способом, бленди не мають чітко розрізнювальної схеми утворення, і саме явище блендингу є досить нелогічним. Якщо порівняти два слова: *sunrise* і *slurb*, стає зрозуміло, що перше слова виникло шляхом злиття двох окремих слів *sun* і *rise*, друге – шляхом злиття двох мовних одиниць *slums* і *suburb* [3]. Отже, можна зробити висновок, що компонентами бленду є одиниці різних морфологічних рівнів, його утворення проходить процес змішування певної головної лексичної одиниці з додаванням морфологічної частки іншого слова. Важливо зазначити той факт, що у бленді зберігається акцентована структура одного з похідних слів, яке виступає семантично головним.

Необхідно розуміти, що блендинг є навмисним і вмотивованим способом словоскладання, часто зі специфічним стилістичним забарвленням або смисловим акцентом. Варто звернути увагу на певні особливості універсальності блендів, які частіше проявляються на рівні дискурсу, а саме:

використання та поширення блендів у художньому, публіцистичному, науковому, рекламному та ін. текстах. Необхідно також звернути увагу на те, що нині переважає кількість блендів-іменників на морфологічному рівні, значно рідше можливо зустріти використання блендів, які мають багаточленну структуру [4]. На семантичному рівні бленди займають значне місце у формуванні нових лексем, зокрема наукових термінів і визначень для позначення комплексних понять, а також різних назв – власних, географічних, організацій, компаній, торгових марок тощо.

У сучасній англійській мові словотворчий процес номінації, а точніше утворення онімів, що є назвами індивідуалізованих предметів і явищ, переважно відбувається за допомогою використання власного мовного матеріалу, та розширення використання засобів словотворення [5], зокрема блендингу, на базі вже наявних мовних одиниць, які належать до класу як власних назв, так і загальних. Насамперед оніми називають предмети, виконуючи номінативну функцію, до того ж як вторинну, так і первинну. Для непрямої номінативної функції характерним є перенесення найменування на інший предмет, внаслідок чого воно отримує здатність визначати певні властивості низки об'єктів. У прямій номінативній функції вони вказують на предмет, якому вони присвоєні в індивідуальному порядку [6].

Позначуваний власною назвою предмет називають носієм, тобто референтом. Люди, тварини, компанії, установи, географічні й астрономічні об'єкти, кораблі, назви книг, фільмів та інших творів літератури та мистецтва тощо можуть виступати в ролі таких носіїв. Лінгвісти завжди намагалися запропонувати різноманітні варіанти класифікації онімів. М. П. Кочерган поділяє власні назви на: 1) антропоніми (імена людей); 2) топоніми (географічні назви); 3) теоніми (назви божеств); 4) зооніми (клички тварин); 5) астроніми (назви небесних тіл); 6) космоніми (назви зон космічного простору і сузір'їв); 7) хрононіми (назви відрізків часу, пов'язані з історичними подіями); 8) ідеоніми (назви об'єктів духовної культури); 9) хрематоніми (назви об'єктів матеріальної культури) та ін. [7, с. 50–55].

М. Е. Рут класифікує власні назви за позначуваними предметами, тобто за предметною сферою: 1) назви осіб (ім'я, прізвище, по батькові); 2) клички тварин, птахів та ін.; 3) топографічні імена – річок, океанів, морів, заток, проток, озер, країн, океанів, гір, гірських хребтів, міст, поселень, парків, вулиць, доріг та ін.; 4) імена будинків, установ, кораблів, суден, літаків та інших засобів пересування; 5) назви книг, журналів, п'єс, музичних гуртів і виконавців та ін. [8, с. 61].

Враховуючи спроможність онімів виконувати у мовленні функції ідентифікації, номінації, диференціації, табуювання тощо, у зв'язку з появою та швидким розвитком культурних і технологічних тенденцій щодня в англійській мові створюються нові блендингові одиниці на позначення нових назв і визначень, які стають унікальними [9, с. 103]. Безліч назв міст, торгових марок, туристичних місць, власних імен і прізвищ (тощо) виникають завдяки блендингу.

У нашому дослідженні всі блендингові одиниці-номінації, виокремлені з корпусу англомовних медіа-текстів інтернету (130 од.), умовно поділено на такі групи: 1) власні імена-бленди; 2) бленди-топоніми; 3) бленди-ергоніми; 4) назви-бленди артефактів-гібридів; 5) блендингові номінації нових наукових і соціальних понять.

1. Власні імена, що є блендами

Базою для формування похідних лексем-онімів можуть бути як загальні, так і власні імена, зокрема антропоніми: імена, прізвища та прізвиська людей. Нині власні імена трактуються у лінгвістиці як «семантично порожні слова», але власні імена мають і мовне, і мовленнєве вираження, а також характеризуються актуалізацією індивідуалізуючого компоненту. Як мовна одиниця антропонім є одиницею словникового складу мови та має певне значення, яке вказує на належність до певного класу, на гендерні характеристики (жіноче або чоловіче ім'я), на національно-культурні ознаки тощо.

У випадку, коли власні назви є результатом блендингу, навіть якщо вихідними словами для цього словотворення слугували інші власні назви, вони вже не є «семантично порожніми», а стають вмотивованими одиницями, семантично зумовленими, а не лише яскравим емотивним явищем для стилістичного забарвлення [10, с. 15–19].

Наприклад: *Oxbridge* = ***Ox****ford* + *Cam****bridge*** як позначення двох найбільших університетів Великої Британії. Метою цього бленду є створення одного поняття, яке буде об'єднувати назви двох університетів як символ і історичний центр освіти Великої Британії.

Часто блендинг використовують для створення нових «гучних назв» із певним емоційним характером. Такі прийоми частіше використовуються у ЗМІ для умовного опису відомих пар і їх стосунків, щоб привернути увагу шанувальників. Все почалося з нового бленду – *Bennifer*, що означало

злиття двох імен *Jennifer Lopez* і *Ben Affleck*; далі утворився не менш відомий бленд *TomKat*, який уособлював злиття імен *Katie Holmes і Tom Cruise*; одним із найвідоміших і найпопулярніших блендів США є *Brangelina*, що походить від імен *Angelina Jolie* and *Brad Pitt*; бленд *Vaughniston* означає симбіоз імен *Vince Vaughn* і *Jennifer Aniston*; бленд *MacDuff* утворився на основі злиття імен *James McAvoy + Anne-Marie Duff;* а такий відомий бленд, як *Hillbilly (Hillary + Billy)* став символом подружньої єдності та любові президента Білла Клінтона та його дружини Хілларі.

2. Бленди-топоніми

Ще у 1994 р., коли відкрився залізничний тунель під Ла-Маншем, який з'єднував Францію та Велику Британію, він згодом став відомий під назвою «*Chunnel*,» поєднавши слова *channel* і *tunnel*, що зараз можна вважати ще одним власним іменем Ла-Маншу.

Популярний район Нью-Йорка Трайбека – *TriBeCa* – отримав саме таку назву шляхом змішування слів *Triangle Below Canal Street*.

Такі власні назви міст, як *Bollywood і Nollywood,* створено шляхом наслідування (*Hollywood*) і блендингу: *Bollywood (Bombay + Hollywood)* і *Nollywood (Nigeria + Hollywood*).

Відомі також топоніми – *Mexicalo = Mexico + Californiна* – місто в Мексиці біля Каліфорнінї; *Ohiowa = Ohio + Iowa* – місто в штаті Небраска, яке отримало свою назву від древніх поселенцінв-вихідців з Огайо й Айови; *Texarkana = Texas + Arkansas* – місто в Арканзасі поруч із Техасом; *Australind = Australia + India* – місто у графстві Харві, Західна Австралія.

3. Бленди-ергононіми

Американська компанія під назвою *Nabisco*, що є однією з найпопулярніших компаній із виготовлення солодощів, утворилася за допомогою блендингу початкових складів: *National Biscuit Company*.

Така всесвітньо-відома компанія з оптової торгівлі як *Walmart*, утворилася за допомогою складання прізвища засновника *Walton* і скороченого слова *mart* (від англ. *market)*.

Торгова марка *Dumpster* була створена за допомогою складання слів *dump* і прізвища *Demster*.

Американська компанія, котра виготовляє солодощі з 1990 р., має незвичайну назву *Triscuit*, що походить із поєднання слів *biscuit* та *electricity.* У цьому випадку засновники компанії взяли за основу слово *biscuit* і додали частку *tri* зі слова *electricity*, можливо, враховуючи фонетичний аспект ономатопії.

Фірма з виготовлення дитячого харчування *Nestlé* для створення своєї назви взяла за основу іменник *nest* і додала частку *lé* для більш пестливо-зменшуваного акценту, в перекладі назва звучить як «маленьке гніздечко».

Усім відома назва молочного шоколаду *Milka* – також бленд, що створено завдяки поєднанню слів *milk* і *cocoa*.

Відомий шоколадний батончик KitKat отримав свою назву завдяки симбіозу слів *Christopher Catling*, де із французької утворилося слово *Kit від Christopher*, а скорочене *Kat – від* прізвища *Catling.*

4. Назви-бленди артефактів-гібридів

В англійській мові з'явилося безліч нових визначень за допомогою блендингових номінації для нових комбінацій продуктів у наш синтетичний вік: *Broccoflower = broccoli + cauliflower; Spam = spiced + hum; Plumcot = plum + apricot; Tangemon = tangerine + lemon; Celtuce = celery + lettuce; Tofurkey = tofu + turkey,* а також гібридів-тварин як результату новітніх селекційних технологій*: Liger =lion + tiger; Labradoodle = labrador + poodle; Geep = goat + sheep; Cockapoo = cocker spaniel + poodle; Chicagorilla = Chicago + gorilla, etc.*

5. Блендингові номінації нових наукових і соціальних понять

Блендинг широко використовується для створення нових понять і визначень, що пов'язані з різними сучасними науковими та соціальними сферами.

Таке поняття, як *Californication* (каліфорнізація), було створено за допомогою змішування слів *California* та *fornication*.

Назви відомих політичних феноменів *Brexit* і *Texit* створені за допомогою симбіозу слів *Britain+exit, Texas+exit*.

Визначення *Trumponomics* утворилося об'єднанням прізвища американського президента *Trump* та іменника *economics.* Аналогами такого словотворення є також бленди *Obamanomics, Putinomics, Rogernomics, Tarzanomics, etc.*

Blaxploitation = black + exploitation – бленд, котрий широко використовується у науково-популярній літературі й усному спілкуванні, серед населення Сполучених Штатів Америки.

Назву, що часто використовують у розмовному дискурсі на позначення американського індійця, *Amerind,* створено з часток *American* та *Indian*.

Неформальна назва суміші розмовної англійської та іспанської мов *Spanglish* була початком номінацій міксів різних мов: *Frenglish =*

French + English, Cubonics = Cuban Spanish + English, *Yinglish = Yiddish + English, Hungarican = Hungarian + American, Japlish = Japanese + English, etc.*

Широко використовуються лексичні бленди для номінацій різних сучасних термінів: *Maskne = mask+akne (нова хвороба шкіри, що пов'язана з постійним носінням маски на обличчі); Foodoholic = food + alcoholic; Mutagen = mutation + genesis; Arcology = architecture + ecology*; *Anacronym = anachronism + acronym*; *Voxel = volume + pixel.*

Висновки і пропозиції. Як доводить дослідження, здебільшого у номінації сучасних явищ і новітніх об'єктів, зокрема технологічно зумовлених, соціально вмотивованих і стилістично забарвлених, у сучасній англійській мові використовується такий спосіб словотвору, як блендинг, адже комплексний аналіз основних груп слів, що були виділені (власних імен-блендів; блендів-топонімів; блендів-ергонімів; назв-блендів артефактів-гібридів; блендингових номінацій нових наукових і соціальних понять), підтверджує цей факт. Більшість нових блендів-онімів у сучасній англійській належать до 1-ї, 2-ї та 4-ї груп, що становить близько 65% опрацьованих одиниць, а до 3-ї та 5-ї груп відповідно – близько 35%. Завдяки цьому типу словотвору лексичне надбання сучасної англійської мови, і не тільки англійської, постійно збільшується та розвивається. Всі назви інноваційних об'єктів і явищ навколишнього світу й артефакти результату людської діяльності, як доводить дослідження, спочатку є власними номінаціями, але, як показує динаміка їх існування в мові та соціумі, через деякий час отримують статус «телевізора», тобто стають загальними назвами, а можливо, і зовсім зникають разом з об'єктами чи явищами, які «кануть у Лєту». Гіпотетично можна стверджувати, що найбільша кількість онімів у сучасній англійській мові утворюється завдяки блендингу, особливо у сфері маркетингу, реклами, журналістики та туристичному дискурсі, адже саме ці галузі розвиваються надзвичайно швидко та постійно потребують нових лексичних номінацій у мові, і це може слугувати перспективою дослідження.

Список літератури:

1. Вашист К. М. Оказіональний характер англомовних блендингових лексем в україномовному рекламному дискурсі. *Наукові записки. Філологічні науки.* 2019. Вип. 175. С. 168–173.
2. Карпенко Ю. О. Ономастика. *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2007. С. 457.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Альма-матер, 2010. 288 с.
4. Рут М. Э. Антропонимы: размышления о семантике. *Известия Уральского государственного университета.* 2001. № 20. С. 59–64.
5. Danks D. Separatinng Blends: A Formal Investigantion of the Blending Process and its Relationsнhip to Associatend Word Formation Processes. RDUES, 2003. URL: http://rdues.bcu.ac.uk/publ/Debbie_Danks_Thesis.pdf (дата звернення 23.04.2021)
6. Jin M.-J. English Blends: A Descriptive Study of Their Distributional Patterns and Prosodic Features. The Modern Linguistic Society of Korea, 2005. 231 p.
7. Kaunisto M. Relations and proportions in English blend words. QUALICO 2000. Prague, August 26, 2000. 55 p.
8. Motschenbacher H. Corpus Linguistic Onomastics: A Plea for a Corpus-Based Investigation of Names. 2020. P. 88–103. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00277738.2020.1731240.
9. Plag I. Word-Formation in English. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 157 p.
10. Utley F. L. The Linguistic Component of Onomastics. 2013. P. 145–176. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/nam.1963.11.3.145?journalCode=ynam20 (дата звернення 20.04.2021)

Medvid O. M., Lyhusha A. O., Tatsenko D. O. POTENTIAL NOMINATIVE POSSIBILITIES OF BLENDING

The article presents the results of the study of blending as a potential dynamic modern means of word formation. Due to such a tool of word formation as blending, new words have appeared and continue to appear in modern English, which are now widely used in various spheres of the contemporary world to denote the latest artefacts and phenomena, as well as to clarify familiar concepts, but exposing their new semantic aspects of application under new conditions. Due to their capacious and economical nature, blends are actively used in politics, economics, sociology, media, advertising, etc., as well as in everyday language. Blends include lexical units, in the process of formation of which there are two methods of word formation, namely: omission and combination of components, i. e. blending is characterized by cutting some components of the words and combining them with each other. The study of blends is not limited to identifying their structural features,

the word has not only grammatical but also lexical and semantic meaning. Blends correlates often contain a certain social, cultural, economic, political, scientific (etc.) significance at a particular stage of society development, which makes blend units accordingly motivated.

The goal of the study is the structural and semantic analyses of blending as a productive linguistic means of formation of English-language nominations of new modern objects and phenomena, in particular anthroponyms, toponyms, ergonyms, etc. A comprehensive analysis of the research corpora, in particular of 130 blending nominations, which were selected by the method of sampling, proves that blending is currently one of the main ways to create innovative nominations in modern English. The relevance of the study is to systematize the existing theoretical concepts on this issue, as well as to form a new approach to classification of blends-onyms in modern English and determine the potential of blending in the word-formation system of the nominative layer of both English vocabulary and discourses of other languages, that is the perspective of the research.

Key words: *word formation, blending, blend, nomination, onym, structural-semantic analysis.*

УДК 811.111'373.612:114
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/32

Нікуліна Г. В.
Національний університет «Запорізька політехніка»

Кущ Е. О.
Національний університет «Запорізька політехніка»

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ МОДИ

Статтю присвячено дослідженню питань історії розвитку англомовного дискурсу індустрії моди та його термінологічних одиниць. Надається визначення понять «мода», «дискурс моди», «термінологія індустрії моди». Основна увага приділяється аналізу історії появи та розвитку англомовного дискурсу індустрії моди та його термінологічних одиниць.

Поняття мода використовується в широкому та вузькому значенні. У широкому значенні мода є сукупністю звичок, цінностей, смаків, прийнятих у певному суспільстві в певний час, ідеологією чи стилем у певній сфері життя чи культури, а у вузькому – стилем одягу та зовнішнього вигляду людини. Дискурс індустрії моди є сукупністю текстів, присвячених проблемам моди, які функціонують, зокрема, у відповідній професійній сфері.

Формування англомовного дискурсу моди відбувалося протягом століть. Історія розвитку вказаного типу дискурсу та його термінології зумовлена екстралінгвальними факторами: завоюванням Британських островів, змішенням різних культур і мов, появою та розвитком відповідної сфери, впливом культури континентальної Європи, вдосконаленням засобів комунікації та способів представлення інформації у сфері моди.

Англомовна термінологія індустрії моди, що є сукупніст. одиниць на позначення фахових понять відповідної сфери, не є однорідною. Суто англійські одиниці становлять значну частку аналізованої термінології. На початку її розвитку більшість із них були загальновживаними одиницями (прототермінами) на позначення видів одягу, взуття, головних уборів тощо. Згодом їх значення підлягло спеціалізації, а це сприяло подальшому формуванню термінології відповідної сфери. До її складу входять також латинські, французькі, італійські, іспанські, арабські, турецькі, східноєвропейські запозичення. Багато англомовних термінів сфери є інтернаціональними.

Нині англомовний дискурс індустрії моди є складним полікодовим комунікативним явищем, вербальна складова частина якого представлена не тільки термінологічними одиницями, але й експресивними, оцінними, стилістичними мовними засобами різних рівнів. Невербальний рівень дискурсу індустрії моди позначений кінемами шрифту, кольору, розташування інформації, фото, малюнками, плакатами, експозиціями.

Ключові слова: *англійська мова, дискурс, екстралінгвальні фактори, запозичення, історія розвитку, мода, термін.*

Постановка проблеми. Увага лінгвістів до фахової комунікації, її мовних одиниць і дискурсів, які функціонують у тих чи інших професійних сферах, зумовлена важливістю їх для розвитку людства, його економічного, культурного та соціального прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні у лінгвістиці існує велика кількість розвідок, присвячених проблемам фахового спілкування та його різнорівневих одиниць [1; 9; 10; 18]. Попри цей факт, ще й дотепер не приділено належну увагу аналізу англомовного дискурсу індустрії моди, який є самостійним типом професійного дискурсу, що обслуговує окрему комунікативну сферу. Саме цей факт і зумовлює актуальність цієї наукової розвідки. Мета її полягає в аналізі історії появи та розвитку вказаного типу дискурсу, а також дослідженні його термінологічної складової частини як ключової у визначенні цільового призначення цього типу дискурсу з обслуговування комунікативних потреб професійної сфери. Завдання статті полягають у визначенні понять «дискурс», «мода», «дискурс моди», «термінологія індустрії моди», аналізі історії появи та розвитку англомовного дискурсу індустрії моди та його термінологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Поняття «дискурс» не отримало єдиного визначення в сучасній лінгвістиці у зв'язку зі своєю багатозначністю та різними науковими позиціями лінгвістів до його аналізу. Найбільш поширеним у мовознавстві слід вважати визначення дискурсу, надане йому російською лінгвісткою Н. Д. Арутюновою, котра визначає його як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними психологічними факторами, як «мовлення, занурене в життя» [3, с. 137–137].

Дискурсом вважають і «когнітивний процес, пов'язаний із творенням мовлення, котрий відбувається під впливом соціокультурних факторів» [18, с. 132]. Дискурс розглядають і як «реалізацію мови як системи знаків, мовлення, що актуалізує цю систему знаків для взаємодії людей через механізми їх свідомості, і мовленнєвої діяльності як цілеспрямованої соціальної дії для суспільної орієнтації та комунікації» [14, с. 261]. Сьогодні існують різні класифікації типі дискурсу [див., напр., 4, с. 38–41; 15, с. 32–34; 16, с. 491–493], які розмежовуються залежно від комунікативних сфер, у яких вони функціонують [19, с. 293–376]. Однією із таких сфер є сфера моди.

Мода (від франц. *mode*, лат. *modus – міра, образ, спосіб, правило, припис*) є сукупністю звичок, цінностей, вкусів, прийнятих у певному середовищі в певний час, ідеологією чи стилем певної сфери життя чи культури [21, с. 112]. Моду розуміють і як загальновизнане ставлення до зовнішніх форм культури, що існує в певний період: стиля життя, звичок, поведінки, одежі [8, с. 12]. Р. П. Андрєєва характеризує моду як «взаємовідносини між людиною, річчю або предметним середовищем загалом» [2, с. 12]. У вузькому значенні під модою розуміють стиль одягу та зовнішнього вигляду людини [7, с. 4]. Під дискурсом сфери моди у зв'язку з цим розуміємо сукупність текстів, присвячених питанням моди, що використовуються у сфері індустрії моди.

Зазначимо, що мода є невід'ємною частиною життя будь-якої людини. У прадавні часи одежу виробляли зі шкіри тварин, оскільки вона була теплою та в ній можна було зігрітися в морози. Коли виникли перші цивілізації, мода ще не з'явилася, тому що в кожного народу був свій індивідуальний стиль в одежі, а будь-які чужоземні вбрання вважалися дивними. І лише у XIV ст. мода в її сучасному розумінні почала зароджуватися у Франції, проте перші прототипи журналів про моду з'явилися ще в Давньому Римі у І ст. до н.е. З появою перших текстів про моду з'являються і термінологічні одиниці на позначення видів одежі, взуття, аксесуарів.

Однією з основних діахронічних характеристик термінології є її вік, тобто період часу, в якому визначається поява її перших одиниць, їх поширення, поповнення та розвиток термінології. С. В. Гриньов пропонує визначати умовний вік термінології за середнім часом появи термінів, утворених шляхом спеціалізації значення, оскільки це, на думку науковця, свідчить про вияв і спеціалізацію галузі знань, до якої вони належать [5, с. 61].

Англомовну термінологію індустрії моди можна вважати порівняно малодослідженим шаром термінологічної лексики. Їй присвячено лише поодинокі наукові розвідки вітчизняних [11; 12] і зарубіжних [6; 17] науковців. Аналіз англомовної термінології індустрії моди, під якою розуміємо сукупність терміноодиниць на позначення її фахових понять, історії та етапів її розвитку, а також розвитку самого дискурсу, в якій подібні одиниці функціонують, неможливий без короткої характеристики відповідної сфери, історії її виникнення та поширення.

Термін *fashion* (від франц. *fasaon*), який є ключовим в аналізованій термінології та дискурсі, позначає поширення та панування певних смаків у сфері одягу, предметів побуту або в будь-якій іншій сфері людської діяльності або культури [22, с. 7]. Вказаний термін є полісемічним. Спочатку він використовувався в англійській мові у значенні «фасон одягу», і тільки з XVII ст. у зв'язку із швидкою зміною фасонів отримав значення «мода». Зазначимо, що вказаний термін був вперше зафіксований Оксфордським словником у 1602 р. [22, с. 8].

Галузь індустрії моди з'явилася як продовження галузі виробництва одягу та безпосередньо пов'язана з нею. Одяг відображає особливості побутового укладу, кліматичних умов країни, її соціально-економічно розвитку [20, с. 14]. Сучасне поняття одягу включає в себе плаття, костюми та інші види одягу, що одягаються безпосередньо на тіло людини, взуття, головний убір, аксесуари (рукавички, шарфи, пояси, сумки тощо).

Англомовна термінологія одягу сягає часів кельтських поселень на території Британських островів (V ст. до н.е. – І ст. н.е.) [22, с. 12]. Можна сказали, що за багато століть свого розвитку аналізована термінологія увібрала в себе основні риси костюмів і моди різних історичних епох, а також національних і етнічних спільнот. Наприклад, словосполучення *pointed shoes*

(*гостроносі туфлі*) – із моди готичного періоду, *tournure* (франц. *tournure – турнюр, подушка, що підкладається ззаду під плаття нижче талії для надання пишності фігурі*) – з'явилося у Франції у 70–80-ті рр. XIX ст., поширившись згодом у всій Європі, *poncho – пончо* (верхній одяг народів Латинської та Південної Америки).

Отже, англомовна термінологія індустрії моди є неоднорідною за своїм походженням. Вона містить велику кількість запозичень із інших мов, наприклад*: jabot (франц.) – жабо, комір із мережива, crepe-de-Chine – крепдешин, decolette – декольте; sarafan (рос.) – сарафан, fez (тур.) – феска, національний турецький головний убір; keffiyeh (араб.) – куфія, арафатка (чоловіча хустка), decolette (декольте)* та ін.

Значна кількість одиниць в аналізованій термінології є інтернаціональними, наприклад: *sarafan – сарафан, corset – корсет, costume – костюм, nylon – нейлон*, *crinoline – кринолін*, *sombrero – сомбреро, шляпа з широкими полями, poncho – пончо, верхній одяг індіанців, kimono – японський халат-кімоно, turban – тюрбан*, *boa – боа, довгий шарф із пір'я*, *corsage – корсаж.* Поповнюється аналізований шар термінологічної лексики і новими одиницями (наприклад, *bumsters – брюки або джинси із заниженою талією, multi-layered T-shirt – багатошарова футболка*), тоді як окремі одиниці застарівають і виходять із ужитку або ж змінюють свою форму та значення (наприклад, *tournure; bathing suit*, яке у другій половині XX ст. та під впливом розвитку водних видів спорту перетворилося на *swimming suit*, скоротившись до *swimsuit*).

Отже, поява та поширення різних видів одягу відбувалося у безпосередньому зв'язку із природними та соціально-економічними умовами епохи, естетичними та моральними вимогами суспільного життя та моди, яка тим чи іншим чином віддзеркалювала вищезазначене, впливаючи на розвиток своєї термінології.

Періодизація розвитку англомовної термінології індустрії моди та його дискурсу детермінована екстралінгвальними факторами. Вона включає в себе п'ять досить тривалих часових відрізків, що визначають особливості її розвитку:

перший етап (від початку н.е. до XI–XII ст.);

другий етап (XIII–XV ст.);

третій етап (XV – початок XVII ст.);

четвертий етап (середина XVII – кінець XIX ст.);

п'ятий етап (XX – початок XXI ст.).

Терміни першого періода не є численними. Це зумовлено фактором відсутності різноманітності одягу в зазначений період. Здавна і до Нормандського завоювання в XI ст. на Британських островах спостерігалося змішення різних культур і мов: кельтської, латинської (в період Римської імперії), англосаксонської та ін. Населення Британських островів носило теплі міхові куртки, вузькі штани, що позначалися словом *bracca,* від якого пізніше було утворено термін *breeches*, зафіксований лише у 1642 р. Взуттям мешканців островів були онучі *bends* – шкіряні або полотняні смуги, що обгорталися навколо гомілки. Дещо пізніше з'явилося взуття, для позначення якого використовувалася лексема *shoe*.

Чоловіча сорочка *shirt* була або до колін або ж до щиколоток і визначала статус її володаря: бідняки мали більш короткі сорочки, тоді як більш заможні люди носили довгі сорочки. Лексема *smock* використовувалася для позначення жіночої сорочки. Термін *gown* використовувався спочатку для позначення верхньої сорочки, а згодом для жіночої натільної сорочки. Зазначимо, що вказані терміни й дотепер функціонують в англійській фаховій термінології, але з видозміненими значеннями. Матеріалами, які використовувалися тоді для шиття одягу, були вовна (*wool*), льон (*linen*) і *флок* (*flock*) – груба тканина.

Римське завоювання (I ст. н.е.) принесло з собою новий тип одяг і нову лексику. З'являються такі її одиниці, як *silk, sandal, belt, buckle, hat, sleeve, belt, buckle.* Засоби номінації одягу норманів, котрі завоювали Англію в XI ст., не здійснили великого впливу на поповнення термінології. Відмітною рисою одягу завойовників були довгі панчохи *chausses* і плащ із капюшоном, що застібався на грудях.

Другий період (XIII–XV ст.) характеризується появою в аналізованій термінології запозиченої лексики. Розвиток термінології багато в чому зумовлений впливом континентальної Європи. Зокрема, великий вплив на англійську термінологію моди йй одягу справила культура Франції. До XIII–XIV ст. місцева мова перебувала під впливом романтизації, знать одягалася за французькою модою, і, відповідно, письмові джерела фіксували терміни одягу, запозичені із французької мови. Прикладами французьких запозичень є такі терміни: *bonnet – маленький капелюх-чепець, chemise – біла натільна блуза, sabot – дерев'яні чоботи для захисту взуття від бруду*.

Саме в цей період повністю сформувалися два окремі види гардероба – чоловічий і жіночий. З'явилися такі терміни на позначення жіночої одягу, як *petticoat – нижня спідниця* (1464 р.),

chemise – біла натільна блуза, bonnet – маленька шапочка-чепець (1499 р.). До термінів чоловічої одягу, що з'явилися у вказаний період, належать *jerkin – жеркін – різновид куртки, що щільно прилягає до тіла* (1519 р.), *jacket – жакет* (1462 р.), а також *hose – панчохи* (1460 р.). Аналізований шар термінологічної лексики збагачується також такими термінами, як *button – ґудзик, bead – бусина, sleeveless – без рукавів, standing collar – комір-стійка, padded shoulders – накладні плічки.* Як видно із зазначених прикладів, структура одиниць аналізованої термінології ускладнилася, в ній з'явилися похідні терміни.

Третій період розвитку англомовної термінології індустрії моди хронологічно збігається з епохою Відродження. В аналізований шар термінологічної лексики англійської мови активно проникають запозичення з італійської (*beret – берет, fazoletto – хустка* (використовувалося паралельно з *handkerchief*), французької (*jabot – жабо – рюшевий комір*, *décolletage – декольтований ліф, satin – атлас*, *brocade – парча*, *cambric – батист*, *parasol – парасолька від сонця*), іспанської (*ruff, ruffle – великий стоячий комір*), німецької (*slash – проріз*). В англійській мові з'являються одиниці, синонімічні окремим запозиченим термінам, наприклад: *low-cut neckline – жабр, waistcoat – жилет.* Отже, у вказаний період англомовна термінології індустрії моди не тільки поповнюється запозиченими одиницями, але й ускладнюється: з'являються не тільки похідні, але й складні слова та терміносполучення.

Четвертий період розвитку англомовної термінології індустрії моди (середина XVII – кінець XIX ст.) є найбільш насиченим у її історії з погляду мінливості. Саме в цей період розвивалися художні стилі Бароко, Рококо, класичний і романтичний художній стилі, а також стиль Ампір [13, с. 127]. Він характеризується також появою великої кількості нових предметів одягу, взуття, аксесуарів, що, безумовно, сприяє поповненню аналізованої термінології.

У цей період з'являються терміни на позначення різноманітних фасонів (*mutton-sleeve – широкий і об'ємний у плечі і вузький у зап'ясті рукав*), нових матеріалів (*moleskin – молескін, calico – мітка́ль, poplin – поплін*), збірних понять (*head-gear, head dress – головний убір*). До кінця XVIII ст. велику роль у Європі почала відігравати саме англійська мода, в якій з'являються власні предмети одягу, наприклад: *tailcoat – фрак*, *riding-coat –редингот*, *double-breasted suit – класичний англійській двобортний костюм.*

Слід відзначити, що запозичення, які надходили в цей період до англомовної термінології індустрії моди, не обмежувалися лише європейськими мовами. Так, внаслідок колонізації Індії, що розпочалася у 1757 р., в англійській мові з'явилися такі термінологічні одиниці, як *seersucker – індійська лляна смугаста тканина, cashmere shawl – смугаста тканина*, *cashmere shawl – кашемірова шаль*, *sari – національний індійський жіночий одяг сарі*. В аналізованій термінології з'являються також терміни індонезійського (*sarong – спідниця із запахом*), південноамериканського (*top hat – циліндр*), російського (*sarafan – сарафан*, *astrakhan – каракуль*) походження. У кінці XVIII ст. в термінології англійської мови індустрії моди з'являється нова тематична група *children's wear*.

П'ятий період (XX – початок XXI ст.) розвитку англомовної термінології аналізованої галузі можна поділити на два етапи: до 50-х рр. XX і з другої половини XX до початку XXI ст. Перша половина минулого століття відрізняється високим рівнем промислового виробництва, розвитком наук, збільшенням інтересу до спорту, великою кількістю відкриттів і винаходів. Жінки звільняються від зайвого, громіздкого в костюмі. Відбувається скасування корсетів, довжина спідниці коротшає до середини гомілки, жінки повсюдно починають носити брюки. Ці процеси позначилися значним поповненням аналізованої термінології, до якої, зокрема, входять такі одиниці, як *trouser suit – брючний костюм, ankle-length skirt – спідниця довжиною до середини гомілки, coverall – комбінезон, little black dress – маленьке чорне плаття, jersey suit – костюм із тканини джерсі, nylon stockings – нейлонові панчохи, polo-shirt – теніска, bathing suit – костюм для купання, bikini – бікіні.*

Промислове виробництво одягу, що бурно розвивалося у країні, особливо на другому етапі зазначеного періоду, сприяло появі нових категорій одягу та термінів, які позначали їх, наприклад: *casual – повсякденний, workwear – робоча одягу, evening wear – вечірній наряд, active wear – одягу для відпочинку, подорожей.* Велике значення почали надавати якостям тканини, з якої шили одяг: *flexible – еластична*, *unwrinkable – та, що не мнеться*, *waterproof – водовідштовхувальна, crease-resistant – та, яка зберігає форму.*

Новий етап у розвитку моди розпочинається після Другої світової війни, внаслідок чого у країні відкрилися нові підприємства легкого та текстильного виробництва, що також призвело до

появи нових видів одягу та, відповідно, термінів, зокрема: *pullover dress – в'язана сукня, що одягається через голову, jersey cowl dress – сукня з відкладним коміром типу «хомут»*. Ще одним важливим фактором, який вплинув на поповнення термінології індустрії моди, був фактор винаходу низки нових штучних матеріалів, наприклад: *orlon – орлон, dacron – дакрон, polyester – поліестер, lycra – лайкра*.

Починаючи із 60-х рр. XX ст. з'являються нові терміни, котрі позначають одяг для молоді та представників різних субкультур, наприклад: *ragged jeans – рвані джинси*, *punk dog collar – нашийна прикраса з тонкої чорної шкіри, baggy shorts – подовжені шорти з широкими мішкуватами штанинами, long-slung jeans– джинси з заниженою талією, hooded top – топ із капюшоном, combat boots – грубі солдатські чоботи на шнуровці.* Із сучасних синтетичних матеріалів у 1976 р. виготовляють новий вид спортивного взуття: *trainers – кросівки.*

Починаючи з 90-х рр. XX ст. стає доступною всесвітня мережа Інтернет, що стає додатковим, а згодом і основним засобом обміну інформацією в різних сферах, і сприяє розвитку індустрії світової моди. Новітні розробки науковців і матеріали стають доступними для масового виробництва одягу. У зв'язку з цим в аналізованій термінології з'являються такі одиниці, як *technical fiber – технічне волокно, PVC – полівінілхлорид*.

У 2005 р. американська художниця та дизайнер Еліс Санторо отримала патент на виробництво так званої «*тканини, що співає*» – *sonic fabric.* Вона розробила матеріал, що на 50% складається із бавовни, а на 50% – із касетної ленти, яка зберігає свої магнітні якості [22, с. 204]. Матеріал має таку назву через те, що виготовлені з нього речі можуть за бажанням автора звучати. Для цього необхідно провести по тканині спеціальним приладом, сконструйованим із магнітної голівки, підсилювача та динаміка, внаслідок чого можна почути музичне звучання.

На початку XXI ст. окремі терміни, що з'явилися в аналізованій термінології раніше, підлягають скороченню. Так, наприклад, *cardigan* (*кардиган*) стає *cardie*, а *hooded jacket* (*куртка з капюшоном*) – *hoodie*. Отже, останній, п'ятий етап у розвитку англомовної термінології індустрії моди характеризується значним збільшенням кількості терміноодиниць порівняно з попередніми етапами, появою значної кількості багатокомпонентних термінів, виникненням скорочень і абревіатур, появою нових тематичних груп.

Англомовний дискурс моди є нині складним полікодовим комунікативним явищем, яке функціонує не тільки у відповідній професійній сфері. Він відображений у журналах, газетах, на телебаченні, в Інтернет-сфері та ін. Вербальна складова частина дискурсу, в якій поряд із термінологічними одиницями широко використовуються стилістично забарвлені, експресивні, оцінні та ін. мовні одиниці різного рівня, поєднується з невербальною, представленою фото, малюнками, плакатами.

Висновки і пропозиції. Під дискурсом індустрії моди розуміємо сукупність текстів, присвячених питанням моди. Подібні тексти функціонують не тільки у відповідній професійній сфері, а й можуть бути доступними широкому загалу. Формування англомовного дискурсу моди відбувалося протягом століть, починаючи з формування англійської мови. Невід'ємною складовою частиною вказаного типу дискурсу, що визначає його цільове призначення, є спеціальна термінологія. Вона представлена сукупністю термінологічних одиниць, які використовуються для позначення фахових понять сфери моди, зокрема тих із них, що позначають предмети одягу, взуття, головні убори, їх фасони, матеріали, з яких вони виробляються, тощо. Нині англомовний дискурс сфери моди є складним комунікативним явищем, актуалізованим полікодовими текстами. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі жанрового розмаїття англомовного дискурсу індустрії моди, а також його метафоричних і метонімічних термінів.

Список літератури:

1. Авербух К. Я., Воротников Ю. Л., Коротких Ю. Г. LSP рыночной экономики. *Лексика и лексикография*. 2004. Вып. 15. С. 32–34.
2. Андреева Р. П. Энциклопедия моды. Санкт-Петербург : Литера, 2015. 416 с.
3. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1990. С. 136–137.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
5. Гринев С. В. Введение в терминоведение : учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1993. 309 с.
6. Долгова Т. В. Формирование и развитие английской терминологии дизайна одежды и моды в социолингвистическом аспекте : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.04. Омск, 2007. 20 с.

7. Долматовская Т. В. Феномен женского глянцевого журнала в российской культуре : автореф. дисс. … канд. культ. : 24.00.01. Москва, 2013. 29 с.
8. Зайцев В. Такая изменчивая мода. Москва : Молодая гвардия, 1980. 206 с.
9. Казак Е. А. Экономическая лексика современного немецкого языка : становление и особенности функционирования. Москва : Дипломат. Акад. МИД России., 2004. 166 с.
10. Калашник В. С., Покровська О. А. Складений термін у фразеологічному аспекті. *Українська термінологія і сучасність* : тези доп. Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 1996. С. 97–99.
11. Коваленко Г. М. Англійська лексика моди XX–XXI століть. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 130 с.
12. Косенко О. П. Неологізми у фешн-індустрії. *Спецпроект: аналіз наукових досліджень*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 июня 2012): у 7 т. Дніпропетровськ : Біла, 2012. Т. 4. С. 71–73.
13. Культурология. Словарь / гл. ред., сост. и авт. проекта А. Я. Левит. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 630 с.
14. Кущ Е. О. Критична перспектива дослідження дискурсу в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту імені В. Виниченка.* 2017. Вип. 153. С. 261–265.
15. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 280 с.
16. Моногарова А. Г. Проблема онтологии и структры дискурса. Специфика англоязычного дискурса медиации. *Молодой ученый*. 2013. № 52. С. 490–495.
17. Никитина О. Язык моды XVIII–XIX веков в русском культурном быту : трудности перевода. Москва : Альфа-книга, 2008. 130 с.
18. Попов А. Ю. Формы экономических текстов и дискурсов. *Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса* : сборник научных трудов. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2001. С. 130–137.
19. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : СмартБук, 2009. 651 с.
20. Boucher F. A History of Costume in the West. L.: Thames & Hudson, 2017. 365 p.
21. Cumming V., Cunnington C. W. The Dictionary of Fashion. Oxford : Berg Publishers, 2010. 320 p.
22. Franklin C. Fashion UK. L.: Conran Octopus Limited, 2017. 253 p.
23. Vergani G., Merio M. L., Shugaar. The Fashion Dictionary. Milan, 2010. 1400 p.

Nikulina H. V., Kushch E. O. HISTORY OF DEVELOPMENT AND TERMINOLOGICAL CONTENT OF DISCOURSE OF FASHION

The article id devoted to the research of history of development of the English-language discourse of fashion. The definitions of the notions of fashion, fashion discourse, terminology of fashion are given in the article. Main attention is given to the analysis of history of emergence and development of the English-language fashion discourse and its terminological units in it.

The notion of fashion is used in wide and narrow meanings. Fashion in a wide meaning is understood as a set of habits, values, tastes accepted in a certain society in a certain period of time, ideology or style in a certain sphere of life and culture. Fashion in a narrow meaning is a style of clothes and appearance of a human being. The discourse of industry is a set of texts, devoted to the problems of fashion functioning in a corresponding professional sphere.

The English-language discourse of fashion was formed during centuries. History of its development and development of its terminology is stipulated by different extralingual factors: the conquering of the British Isles, mixture of different cultures and languages, emergence and development of the corresponding sphere, influence of culture of the continental Europe, improvement of means of communication and ways of representing of information in the sphere of fashion.

The English-language terminology of the sphere of fashion is a set of terminological units denoting professional notions of the sphere. This terminology is not homogeneous. Pure English terms make up its significant part. At the beginning of its development most of them were units of general use (prototerms) denoting types of clothes, footwear, hat-dresses. Their meanings were specialized lately and this led to further processes of forming of fashion terminology. Latin, French, Italian, Spanish, Arabic, Turkish, East-European borrowings are its part and parcel. Many English terms of the sphere are international.

The English-language discourse of the sphere of fashion is a complex polycode communicative phenomenon now. Its verbal constituent is represented not only by terminological units, but also by expressive, evaluative, stylistic language means of different levels. Non-verbal level of the discourse of the sphere of fashion is represented by kinemas of print, color, arrangement of information, photos, drawings and pictures, posters, expositions.

Key words: *English language, discourse, extralingual factors, borrowings, history of development, fashion, term.*

УДК 811.111:378.147
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/33

Самаріна В. В.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Шахматова О. В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ОБРАЗНІСТЬ У ВИКЛАДАННІ ГРАМАТИКИ

У когнітивній лінгвістиці граматика описана як багатозначна і концептуально мотивована система, тісно пов'язана із процесами образного мислення і метафоризації. Хоча ці процеси мають великий потенціал для наочної ілюстрації граматичних принципів у контексті навчання мови, їх використання мало вивчено. З підйомом когнітивної лінгвістики відбувається зміна парадигми в концепції мови та граматики, що має важливі наслідки для вивчення мови. Поєднання когнітивно-лінгвістичних принципів граматики та відповідної з медіального погляду реалізації у вигляді анімованих послідовностей зображень, заснованих на принципах теорій мультимедійного навчання, веде до стійких позитивних наслідків навчання. У когнітивно-лінгвістичній концепції граматики, на відміну від генеративної граматики, мова розглядається як невід'ємна частина людського пізнання, символічна система якої пов'язана з аспектами сприйняття й уяви, тому є концептуально мотивованою. Розпізнають періодичні, повторювані сенсорні закономірності в наших фізичних взаємодіях із навколишнім середовищем, які зберігаються у формі так званих схем-зображень. Ці схеми-зображення доступні всім людям, оскільки вони можуть бути отримані із чуттєвих переживань і не потребують подальшого концептуального розроблення. Вони використовуються у процесі метафоризації для структурування більш абстрактних понять, зокрема й самої граматики. У результаті цього процесу утворюються так звані концептуальні метафори. Схеми-зображення стали значним внеском у концептуальну зумовленість граматики, вони забезпечують важливі організаційні принципи, за допомогою яких концептуальний зміст може бути структурований у межах певної когнітивної сфери. Використання конкретних дій у формі концептуальних метафор пропонує учню відчутну систему орієнтації, дає йому доступ до концептуальної структури граматики, формує основу для розумового моделювання граматичних структур.

Ключові слова: *метафоризація, когнітивна граматика, опанування іноземної мови, схеми-зображення, образність.*

Постановка проблеми. Використання візуальних засобів, як-от анімовані малюнки або кольори для ілюстрації граматичних принципів на заняттях з іноземних мов, не є новизною. Однак зазвичай це робиться на основі переважно синтаксично орієнтованого, семантично спорожненого розуміння граматики, через що використовувані візуальні засоби не відіграють певної ролі у створенні узгодженості, а лише слугують підвищенню мотивації та кращому засвоєнню граматики. Однак це може мати негативний побічний ефект, а саме те, що це може значно ускладнити учням інтеграцію візуальної та мовної інформації в єдине ціле, отже, спричинити непотрібне використання важливих когнітивних ресурсів. На цьому тлі виникає питання, чи можна граматику взагалі зобразити графічно, образно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницька робота з когнітивної лінгвістики (наприклад: М. Джонсон (1987 р.), Дж. Лакоф (1987 р.), Дж. Лангакер (1991 р.), Л. Талмі (2000 р.) та інші) дає перші підказки для відповіді на це питання. Граматика характеризується як значуща – отже, семантично мотивована – система, яка тісно пов'язана з образністю та метафоризацією. На основі цих підходів деякі дослідження в галузі вивчення мови засвідчили, що поєднання когнітивно-лінгвістичних принципів граматики та відповідної з медіального погляду реалізації у вигляді анімованих послідовностей зображень, заснованих на принципах теорій мультимедійного навчання, ведуть до стійких позитивних результатів навчання (Роше та Шеллер (2008 р.); Шеллер (2008, 2009 рр.); Грас (2013 р.)).

З підйомом когнітивної лінгвістики відбувається зміна парадигми в концепції мови та граматики, що має важливі наслідки для вивчення мови та досліджень [3; 8; 9; 10; 24; 25].

Перший важливий аспект цієї зміни парадигми стосується переважно орієнтованої на синтаксис та формальної концепції граматики, яка програє на користь розуміння граматики, орієнтованої на значення [12, с. 8]. Граматика більше не розуміється як абстрактний та довільний набір правил, але разом із лексиконом вона утворює континуум символічних структур, що складається з форми та значення [13, с. 67]. Відповідно, наприклад, символічна структура пасивної конструкції має таке саме значення, як символічна структура слова «таблиця». Однак найбільш вражаючою різницею між словом «таблиця» та пасивною конструкцією є ступінь абстрактності [11, с. 22] відповідних символічних структур: тоді як значення компонента слова «таблиця» є відносно конкретним і безпосереднім, значення пасивної конструкції є більш абстрактним і багатошаровим [16, с. 51]. Це призводить до першого важливого для викладання граматики розуміння, а саме до того, що для успішного засвоєння граматичних конструкцій також обов'язково засвоєння їхнього змісту [13]. Л. Талмі [24, с. 21] пропонує більш детальну характеристику семантичної функції граматики шляхом розмежування понятійного змісту / лексики та концептуальної структури / граматики когнітивних уявлень. Л. Талмі припускає, що під час кожного мовного висловлювання концептуальний зміст деяким чином структурується в рамках граматики. Спосіб структурування концептуального змісту відображає загальні організаційні принципи концептуальної системи, отже, людського пізнання, яке В. Еванс і М. Грін [5, с. 193] називають когнітивною прихильністю когнітивної лінгвістики. Це виявляє другий важливий аспект зміни парадигми в когнітивно-лінгвістичній концепції граматики – на відміну від генеративної граматики, мова розглядається як невід'ємна частина людського пізнання, символічна система якої пов'язана з аспектами сприйняття й уяви, тому є концептуально мотивованою [5; 21]. Отже, розуміють лінгвістичні та ментальні категорії на основі конкретних фізичних переживань (наприклад, рух, тиск, сила, співвідношення «частина – ціле», вертикальність тощо) [5]. Передача цього конкретного досвіду більш абстрактним поняттям відбувається за допомогою процесів метафоризації (так зване мапування) [6], центрального компонента концептуальної теорії метафори людської думки і дії. Крім того, інші автори показали цю концептуальну мотивацію й образність граматики на основі принципів загального пізнання та сприйняття фізичних переживань [11; 24]. Хоча ці підходи не були розроблені з метою навчання мови, вони пропонують цінні імпульси для формулювання альтернативного, орієнтованого на значення пояснювального підходу до граматики, який сумісний із результатами когнітивних досліджень і може досягти вищої психологічної правдоподібності [5, с. 17; 17; 26].

Третім важливим аспектом зміни парадигми є характер засвоєння мови на основі використання [14, с. 628; 2, с. 429]. Відповідно до цього розпізнають низку спільних рис у різних мовних висловлюваннях (події використання) і виводять своєрідний зразок або схему [13; 14] з вищим ступенем абстракції. Зростання схематизації та категоризації граматичних структур, їх також називають закріпленням [10; 4], може мати місце лише шляхом розгляду конкретних мовних виразів із самого введення. Це приводить до важливого для викладання граматики наслідку, а саме явне пояснення правил жодним чином не може замінити схематизацію та категоризацію, що збільшуються, мовних висловлювань граматичної структури, оскільки перше пояснює лише закономірності окремих висловлювань [1, с. 440].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розгляд повторюваних сенсорних закономірностей у фізичних взаємодіях із навколишнім середовищем, які зберігаються у формі так званих схем-зображень, у процесі метафоризації для структурування більш абстрактних понять, зокрема й самої граматики.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що конкретні фізичні переживання мотивують як семантичні, так і синтаксичні аспекти мови, для цього необхідні певні процеси метафоризації [15]. І навпаки, це також означає, що ефективне викладання граматики має зосереджуватися на концептуальній мотивації граматики й ініціювати відповідні процеси метафоризації – за допомогою так званих граматичних метафор. Перш ніж обговорювати викладання граматики на основі граматичних метафор, варто детальніше пояснити зв'язок між метафоризацією, образністю та граматикою.

Відповідно до М. Джонсона [7], ми розпізнаємо періодичні, повторювані сенсорні закономірності в наших фізичних взаємодіях із навколишнім середовищем, які зберігаються у формі так званих схем-зображень. Ці закономірності передаються

більш-менш безпосередньо з нашого сприйняття в концептуальну систему як ментальні уявлення та функціонують як свого роду шаблон для структурування концептуального змісту [18]. Ці схеми-зображення доступні всім людям – фізичний рух, маніпулювання предметами, сприйняття тиску та зовнішніх сил, поступова зміна стану тощо, оскільки вони можуть бути отримані із чуттєвих переживань і не потребують подальшого концептуального розроблення [7, с. 20]. Деякі приклади схем-зображень: «початок – шлях – призначення», «частина – ціле», складова частина, об'єкт, тиск, сила тощо [7; 18; 5], наводять детальний список схем-зображень. Крім того, схеми-зображення, за Т. Оклі [18, с. 216], набагато динамічніші та гнучкіші, ніж абстрактні, структуровані знання певних концепцій і зразків дій [20], і набагато більш загальнодоступні, ніж ментальні образи конкретних ситуацій. Наприклад, схема-зображення «початок – шлях – призначення» може бути застосована до всіх видів рухів від точки А через шлях до точки В, а не лише до конкретних ситуацій.

Однак схеми-зображення використовуються не лише для вираження фактів, що можна фізично відчути. Крім того, вони використовуються у процесі метафоризації для структурування більш абстрактних понять, зокрема й граматики [9]. У результаті цього процесу утворюються так звані концептуальні метафори, які Дж. Лакофф і М. Джонсон [9] ділять на три основні групи: структурні метафори, орієнтаційні метафори й онтологічні метафори. Тоді як структурні метафори описують відповідність між двома конкретними поняттями (наприклад, «життя – це шлях»), орієнтаційні метафори й онтологічні метафори використовують більш фундаментальні схеми-зображення як доменні джерела. Наприклад, речення "Deutschlands größte Bank hat alle Höhen und Tiefen deutscher Wirtschaftspolitik erlebt" – «Найбільший банк Німеччини пройшов усі злети і падіння німецької економічної політики» використовує схему-зображення *високий – низький* як вихідний домен для цільового домену *хороший і поганий*, що створює метафору орієнтації *вище – добре*, а *вниз – погано*. У прикладі речення "Max gab ihm eine tolle Idee" – «Макс подав йому чудову ідею» реалізована так звана онтологічна метафора, оскільки абстрактне поняття «ідея» концептуалізується як матеріальний об'єкт, який можна дати й отримати. У багатьох випадках, однак, можна спостерігати одночасне виникнення орієнтаційних метафор і онтологічних метафор, отже, дещо жорстке розділення між двома типами метафор має бути розглянуто в перспективі. Візьмемо, наприклад, таке речення: "Der Vorsitzende konnte seine Projektidee trotz des Widerstands des Aufsichtsrats in das nächste Programm aufnehmen" – «Голова зміг включити свою ідею проєкту до наступної програми, незважаючи на опір наглядової ради». Це речення спочатку викликає ситуацію, коли річ має певний власний імпульс, але їй заважає якась сила, що протидіє. У такому разі фізичний досвід із предметами, силою, тиском, рухом використовується для того, щоб говорити про абстрактні, відповідно, психічні явища: по-перше, психічний тиск відповідає фізичному, сприймається перцептивно як тиск (проєктна ідея має власну динаміку, яка має певний тиск у протилежному напрямку від зовнішньої сили); по-друге, проєктна ідея знову концептуалізується як об'єкт; по-третє, об'єкт набуває властивості контейнера (програма концептуалізується як контейнер, ідея проєкту могла бути включена у програму). Ці процеси метафоризації також можна спостерігати в галузі граматики, оскільки як частина мови вони багато в чому пов'язані з різними сферами загального пізнання, і тому їх варто розглядати як концептуально мотивовану систему [5, с. 116]. У цьому контексті схеми-зображення стали значним внеском у концептуальну зумовленість граматики, адже вони забезпечують важливі організаційні принципи, за допомогою яких концептуальний зміст може бути структурований у межах певної когнітивної сфери – простір, рух тощо [18].

Використання конкретних дій у формі концептуальних метафор пропонує учням відчутну систему орієнтації, а отже, дає їм доступ до концептуальної структури граматики [19]. Це також формує основу для концептуальних рамок для розумового моделювання граматичних структур, у межах яких можна відтворити «можливі світи» та їх можливі трансформації [23, с. 260]. У цьому сенсі, наприклад, Н. Вільсон та В. Гібс [27] виявили, що розуміння метафоричних виразів може бути оптимізовано, якщо випробовувані мали змогу візуалізувати конкретне значення або імітувати його розумово. Це розумове моделювання, яке спочатку відбувається як ментальна модель, є не лише важливою основою для подальшого гнучкого застосування граматичних знань, але і важливою передумовою для пізнішого перенесення нової інформації у формати довгострокових знань – схематизації [19; 21; 22]. Крім того, помітність граматичних метафор може, з одного боку, виступати шляхом переходу для форму-

вання фрагментів або синтаксичних зразків для подальшого використання, а з іншого боку, збільшити потенціал пам'яті, отже, ефективність у вивченні мови [19].

Висновки і пропозиції. Крім того, використання граматичних метафор забезпечує сенсибілізацію для специфічного для культури використання ментальних образів і дає зрозуміти, що засвоєння граматики не повинно ґрунтуватися на формі, а має починатися на рівні концептуалізації і розкривати, крім іншого, «культурне закріплення граматичних явищ». Водночас учням пропонується активно та рефлексивно мати справу із граматикою та мовою, завдяки чому їм дозволяється діяти як справжні «концептуалізатори» через процеси розумового моделювання.

Список літератури:

1. Achard Michel Teaching construal : Cognitive pedagogical grammar. Robinson & Ellis (Hrsg.), 2008. P. 432–455.
2. Behrens Heike. Konstruktionen im Spracherwerb. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik.* 2009. № 37: 3. S. 427–444.
3. Croft William. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford : Oxford University Press, 2001.
4. Ellis Nick C. Usage-based and form-focused language acquisition : The associative learning of constructions, learned attention, and the limited L2 endstate. Robinson & Ellis (Hrsg.), 2008. P. 372–405.
5. Evans Vyvyan, Green Melanie. Cognitive Linguistics. An Introduction. Mahwah, N.J. : L. Erlbaum, 2006,
6. Gibbs Raymond W., Ferreira Luciane C. Do people infer the entailments of conceptual metaphors during verbal metaphor understanding? In: Brdar et al. (Hrsg.). 2011. P. 221–236.
7. Johnson Mark. The philosophical significance of image schemas. *From Perception to Meaning* / Beate Hampe, Joseph E. Grady (Hrsg.). Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2005. P. 15–34.
8. Kay Paul, Fillmore Charles. Grammatical constructions and linguistic generalizations : the What's X doing Y construction. *Language.* 1999. № 75. P. 1–34.
9. Lakoff George, Johnson Mark. Metaphors we Live by. Chicago : The University of Chicago Press, 1980.
10. Langacker Ronald W. Descriptive Application. Foundations of Cognitive Grammar. Bd. 2. Stanford : Stanford University Press, 1991.
11. Langacker Ronald W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2008.
12. Langacker Ronald W. The relevance of cognitive grammar for language pedagogy. In : de Knop & de Rycker (Hrsg.). 2008. P. 7–35.
13. Langacker Ronald W. Cognitive grammar as a basis for language construction. In : Robinson & Ellis (Hrsg.). 2008. P. 66–88.
14. Langacker Ronald W. A dynamic view of usage and language acquisition. *Cognitive Linguistics.* 2009. № 20: 3. P. 627–640.
15. Littlemore Jeanette, Low Graham. Metaphoric competence and communicative language ability. *Applied Linguistics.* 2006. № 27: 2. P. 268–294.
16. Meex Birgitta, Mortelmans Tanja. Grammatik und Kognition. Deutsch anders gedacht. *Germanistische Mitteilungen.* 2002. № 56. S. 48–66.
17. Nuyts Jan. Pattern versus process concepts of grammar and mind. In : Brdar et al. (Hrsg.). 2011. P. 47–66.
18. Oakley Todd. Image schemas. Geeraerts & Cuyckens (Hrsg.). P. 214–235 ; Pulvermüller, Friedemann. Brain embodiment of syntax and grammar : Discrete combinatorial mechanisms spelt out in neuronal circuits. *Brain & Language.* 2010. № 112: 3. P. 167–179.
19. Roche Jörg. Mehrsprachigkeitstheorie. Erwerb – Kognition – Transkulturation – Ökologie. Tübingen : Narr., 2013.
20. Rumelhart David E. Notes on a schema for stories. *Representation and understanding : Studies in cognitive science* / Daniel G. Bobrow, Alan Collins (Hrsg.). New York : Academic Press, 1975. P. 211–236.
21. Scheller Julia. Grammatik, Kognition und Imagination. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht.* 2008. № 13: 2. URL: http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-13-2/beitrag/Scheller1.htm (дата звернення: 27.03.2013).
22. Scheller Julia. Digitale Grammatikvermittlung und interkulturelles Lernen. *LIFE. 5. Ergänzungslieferung der LIFE-Materialien* / Jörg Roche (Hrsg.). München : BMW Group, 2012. URL: http://www.bmwgesellschaft-download.de/ (дата звернення: 15.03.2013).
23. Seel Norbert M. Psychologie des Lernens. München : Reinhardt, 2003.
24. Talmy Leonard. Toward a cognitive semantics. Band 1 : Concept Structuring Systems. Cambridge : MIT Press, 2000.

25. Tomasello Michael. Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition. Cambridge : Harvard University Press, 2003.

26. Wildgen Wolfgang. Kognitive Grammatik: Klassische Paradigmen und neue Perspektiven. Berlin : de Gruyter, 2008.

27. Wilson Nicole, Gibbs Raymond W. Real and imagined body movement primes metaphor comprehension. *Cognitive Science.* 2007. № 31: 4. P. 721–731.

Samarina V. V., Shahmatova O. V. IMAGERY IN THE TEACHING OF GRAMMAR

Grammar is described in cognitive linguistics as a meaningful and conceptually motivated system that is closely linked to processes of figurative thinking and metaphorisation. Although these processes have great potential for visual illustration of grammatical principles in the context of language learning, their usage has been little studied. With the rise of cognitive linguistics, there is a paradigm shift in the concept of language and grammar, which has important implications for language learning. The combination of grammar cognitive-linguistic principles and appropriate implementation in the form of animated sequences of images based on the principles of theories of multimedia learning lead to lasting positive learning outcomes. In the cognitive-linguistic concept of grammar, in contrast to generative grammar, language is seen as an integral part of human cognition, the symbolic system of which is related to aspects of perception and imagination and is therefore conceptually motivated. In our physical interactions with the environment there have been recognized periodic, repetitive sensory patterns, which are stored in the form of so-called image schemes.

These image schemes are available to all people, because they can be obtained from sensory experiences and do not require further conceptual development. They are used in the process of metaphorization to structure more abstract concepts, including grammar itself. As a result of this process, the so-called conceptual metaphors are formed. Image schemes have become a significant contribution to the conceptual conditionality of grammar; they provide important organizational principles by which the conceptual content can be structured within a certain cognitive sphere. The usage of specific actions in the form of conceptual metaphors offers the student a tangible system of orientation, gives him access to the conceptual structure of grammar, forms the basis for mental modeling of grammatical structures.

Key words: *metaphorisation, cognitive grammar, foreign language acquisition, image-schemes, imagenery.*

УДК 811.111-26'42:82-32
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/34

Сухова А. В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛОМОВНОЇ НОВЕЛИ ЯК СИНЕРГЕТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Статтю присвячено вивченню лінгвосинергетичних характеристик англомовної новели як тексту і дискурсу. Обґрунтовується важливість дослідження лінгвістичних об'єктів, зокрема художнього тексту та дискурсу, із застосуванням синергетичного підходу. Розглядаються базові поняття синергетики, на яких ґрунтується дослідження. Особливу увагу зосереджено на особливостях процесу самоорганізації англомовної новели. За результатами проведеного аналізу встановлено, що із синергетичного погляду англомовна новела являє собою складну систему, яка самоорганізовується шляхом опозиційної взаємодії атракторів і репелерів та завдяки наявності точки біфуркації, що сприяє непередбачуваному розвитку сюжету. Атрактори включають у себе індивідуальний стиль автора новели, інтенції автора, а також засоби їх реалізації, серед яких композиційно-стилістична структура тексту, мовностилістичні засоби, ідейно-образний зміст. До репелерів належать мовна картина світу певного народу й епохи, традиції жанру новели, норми викладу інформації, відносно невеликий обсяг тексту, стильові риси, екстралінгвістичні чинники. З'ясовано, що в англомовній новелі відбувається рух сюжету до точки біфуркації (підготовча частина сюжету з однозначним смислом) – далі точка біфуркації (суперечність, що призводить до розгалуження смислу), а на завершення – кульмінація, що надає іншого смислу попередній частині сюжету. Починаючи із точки біфуркації сюжет може розвиватися різними шляхами, зазвичай вибір є непередбачуваним. Виявлено інші параметри англомовної новели, що доводять її синергетичну природу. До таких параметрів відносять відкритість, дисипативність, цілісність, ієрархічність, здатність рівнів системи моделювати один одного та середовище, нелінійність, віддаленість від стану рівноваги, поляризацію.

Ключові слова: *англомовна новела, атрактор, лінгвосинергетика, поляризація, репелер, самоорганізована система, точка біфуркації.*

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається посилення інтересу науковців до проблеми вивчення синергетичних параметрів різноманітних лінгвістичних явищ. Синергетика є наукою, що вивчає принципи самоорганізації складних нерівноважних систем різної природи та призначення. Такі системи складаються з різнорідних елементів, пов'язаних один з одним структурно і функціонально. У лінгвістиці це дискурс (ширше – будь-який завершений мовленнєвий твір), концепти, мовна система. Лінгвосинергетичний підхід до дослідження цих системних об'єктів, що завжди реалізуються в єдності, передбачає аналіз ієрархічного зв'язку між ними: дискурс – концепти / художні образи – їх мовна реалізація. У статті здійснена спроба виявити особливості англомовної новели як складної системи, що самоорганізовується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше термін «синергетика» було запропоновано в 1969 р. професором Штутгартського університету Г. Хакеном, який проводив дослідження самоорганізації фізико-хімічних явищ. Згодом методи синергетики почали застосовуватися в інших галузях науки, зокрема й у лінгвістиці. У витоків лінгвістичної синергетики стояли такі вчені, як Г. В. Ейгер [6], Р. Г. Піотровський [11], Л. С. Піхтовнікова [17], І. О. Герман [2]. У XXI ст. лінгвосинергетичні пошуки продовжилися і знайшли своє відображення в наукових працях Г. Г. Москальчук [8], С. М. Єнікєєвої [7], Т. І. Домброван [5], Ю. К. Папулової [10] та інших.

На сучасному етапі розвитку науки широкого застосування набуває лінгвосинергетичний підхід до вивчення текстів малих форм, зокрема досліджено синергетичні характеристики англомовної прозової байки [3], німецькомовної новели [20], англомовного афоризму [1], німецькомовної реклами [18], англомовної детективної розповіді [19], німецькомовної притчі [21], англомовного прислів'я [9] тощо.

Попри той факт, що сучасна лінгвістична наука відзначається тенденцією до вивчення синергетичної природи тексту і дискурсу, досі відсутні

наукові розвідки, присвячені дослідженню англомовної новели крізь призму лінгвосинергетичного підходу, що й зумовлює актуальність цієї праці.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні особливостей процесу самоорганізації англомовної новели. Поставлена мета передбачає вирішення низки завдань: розглянути інструментальні поняття синергетики; висвітлити лінгвосинергетичні характеристики англомовної новели; проаналізувати чинники, що беруть участь у процесі самоорганізації англомовної новели.

Об'єктом дослідження є англомовна новела як текст і дискурс, предметом – синергетичні параметри англомовної новели.

Виклад основного матеріалу. Напрям досліджень самоорганізації лінгвістичних об'єктів ґрунтується на синергетичній парадигмі, згідно з якою лінгвістичні системи (мова, жанр, що еволюціонує, дискурс), які перебувають у стані нерівноваги, самоорганізовуються параметром порядку під впливом цільових атракторів і репелерів. Змістом атракторів є інтенції комунікантів, автора тексту, екстралінгвістичні умови тощо; змістом репелерів є норми, традиції, мовні конвенції й інші обмежувальні системи. У межах синергетичної парадигми лінгвістичні об'єкти не втрачають своїх звичайних обрисів, а набувають нових вимірів, що дозволяє побачити в різнорідних лінгвістичних поняттях їхні функції самоорганізації [14, с. 115].

У самоорганізації мовленнєвого твору адресант (автор) як мовна особистість виступає лише в ролі одного з учасників. Самоорганізація розуміється не в тому смислі, що мовленнєвий твір виникає незалежно від автора, а в тому, що автор є водночас і творчим конструктором, і знаряддям атракторів і репелерів (цілей і обмежень) цього твору. Роль автора полягає у визначенні параметрів порядку мовленнєвого твору і в застосуванні їх для реалізації своїх інтенцій. Параметр порядку системи – це її найбільш рухлива та відносно незалежна характеристика, що своїми змінами спрямовує систему до нового стану рівноваги. Ці параметри порядку, якими автор має можливість керувати, у різних типах дискурсу зазвичай створюють опозиційні пари (наприклад, спосіб актуального членування тексту vs розстановка маркерів надфразової єдності, рима vs метр, інтертекстуальні включення vs концептуальна метафора), що й сприяє самоорганізації смислу під час сприйняття адресатом [12, с. 184].

У самоорганізованих системах мають місце гострі суперечності між вимогами до поведінки системи з боку атракторів і репелерів. Завдяки ієрархічності системи ці суперечливі вимоги не призводять до її розпаду, натомість у різних складових частин системи з'являються протилежні ознаки. Одні відповідають вимогам атракторів, інші – репелерів. Так, система зберігає свою структуру та цілі і водночас набуває полярно протилежних властивостей, що уможливлює її альтернативну поведінку. Явище поляризації, завдяки якому система перебуває в режимі динамічної стійкості, відіграє провідну роль у процесі самоорганізації різних типів дискурсу [15, с. 35].

Самоорганізація передбачає процес раптового упорядкування структури складноорганізованої відкритої системи під час проходження нею точки біфуркації, тобто точки найменшої стійкості системи. Процес самоорганізації відбувається в разі переходу системи в якісно новий стан [4, с. 51].

Отже, точка біфуркації – це точка нестабільності системи, що призводить до багатоваріативності шляхів її подальшого розвитку, реальний вибір одного з яких є непередбачуваним. Суттєвою властивістю точок біфуркації є те, що «поблизу» них спроможності системи очевидно фокусуються й обмежуються зміною кількох параметрів, вплив решти параметрів на систему стає незначним. У художньому тексті можлива зона, у якій розгалужується смисл попередніх подій сюжету і порушується лінійна залежність між намірами персонажа та результатом його дій [13, с. 12–13].

Резюмуючи, зазначимо, що згідно із синергетичними поглядами, до умов, необхідних для самоорганізації системи, відносять такі: віддаленість від стану рівноваги, суперечливість, нелінійність, ієрархічність, здатність рівнів системи моделювати один одного та середовище, відкритість, дисипативність [16, с. 36].

Синергетична парадигма, на засадах якої базується наше дослідження, дозволяє стверджувати, що англомовна новела є складною самоорганізованою системою. Пропонуємо розглянути параметри, що характеризують англомовну новелу як синергетичний феномен.

Як і будь-яка самоорганізована система, англомовна новела має цілі (атрактори), що сприяють стійкому стану системи, і обмеження (репелери), що виводять систему зі стану рівноваги. Загальною ціллю є організація комунікативного процесу між автором і потенційним читачем через художній текст, а також між автором і персонажами

в межах тексту. У більш конкретному розумінні атракторами виступають індивідуальний стиль автора, його інтенції та засоби їх реалізації (композиційно-стилістична структура тексту, мовностилістичні засоби, ідейно-образний зміст тощо). До обмежень належать мовна картина світу певного народу й епохи, традиції жанру, норми викладу інформації, обсяг тексту, стильові риси, екстралінгвістичні чинники тощо.

У дискурсі англомовної новели актуалізується опозитивна взаємодія змісту атракторів і репелерів, що є головним чинником самоорганізації. Явище поляризації виявляється у протистоянні тексту і контексту, експліцитних та імпліцитних смислів, прагматичних функцій адресанта й адресата. Англомовній новелі властива також опозиція стильових рис «нейтральність vs експресивність». Загалом у новелі превалює нейтральний стиль, що сприяє відносній стислості сюжету, зосередженості читача на головній ідеї та легкості сприйняття інформації. Проте нейтральний стиль виступає підґрунтям для реалізації експресивних засобів, що набувають ще більшої виразності завдяки створеному контрасту. Ці полярно протилежні складники доповнюють один одного та забезпечують досягнення цілі кількома альтернативними способами.

Прикладом конкуренції атракторів і репелерів може слугувати новела “The Smile” Р. Бредбері. Унаслідок протистояння цілей і обмежень поляризуються дві домінанти смислу: з одного боку, панує хаос, спостерігається нестримне бажання руйнувати, а з іншого – царить гармонія, відчувається прагнення зберегти вічні цінності. Конфлікт вказаних домінант смислу виявляє себе в кульмінації новели, коли відбувається неочікуване переосмислення життя і стверджується безглуздість деструкції:

Tom stood before the painting and looked at it for a long time.

“Tom, spit!”

His mouth was dry.

“Get on, Tom! Move!”

“But”, said Tom, slowly, “she’s beautiful” (“The Smile”, Р. Бредбері).

Два напрями думки, що становлять опозиційну пару, утворюють образ-символ, який сприяє вираженню авторського задуму. Отже, у процесі самоорганізації узагальнюється смисл художнього тексту та символізується образ.

Із синергетичного погляду важливим є той факт, що англомовна новела складається з різних компонентів, пов’язаних один з одним структурно й функціонально, які взаємодіють у межах складної системи, чим забезпечується її цілісність.

Англомовна новела характеризується ієрархічністю. Композиційно-стилістична структура зазначеного типу тексту уособлює систему, що складається із чотирьох рівнів: формального, формально-змістового, змістового й образно-символічного. Формальний рівень являє собою зовнішню побудову тексту (поділ на речення, надфразові єдності, фрагменти). Формально-змістовий рівень складається з архітектоніко-мовленнєвих форм (монолог, діалог, полілог, внутрішнє мовлення, авторське / чуже мовлення) та композиційно-мовленнєвих форм (повідомлення, опис, роздум). Змістовий рівень є внутрішньою структурою тексту, традиційними компонентами якої є експозиція, зав’язка, розвиток дії, кульмінація, несподівана розв’язка. На образно-символічному рівні через систему мікрообразів і образів-персонажів створюється наддетермінований символічний образ. Описані рівні композиції взаємодіють і взаємозумовлюють один одного, однак перебувають у певній ієрархічній залежності, де образно-символічний рівень є найвищим і підпорядковує собі всі інші.

Синергетичну природу англомовної новели доводять такі її параметри, як відкритість і дисипативність. Це передбачає певну взаємодію системи з оточенням, зокрема обмін інформацією з навколишнім середовищем і в межах своєї структури. Під навколишнім середовищем розуміємо реципієнта, який через текст англомовної новели сприймає авторські інтенції, інтерпретує їх, спираючись на свій життєвий досвід, світогляд, тезаурус. Стосовно обміну інформацією всередині самоорганізованої системи зауважимо, що відбувається взаємодія елементів різних ієрархічних рівнів, проаналізованих вище. Крім того, на образно-символічному рівні встановлено інтертекстуальні зв’язки об’єкта нашого дослідження з іншими художніми текстами, представлені цитатами, ремінісценціями, алюзіями. Виявлено запозичення окремих образів і мотивів з інших текстів, а також покликання на предмети мистецтва. Завдяки інтертекстуальним зв’язкам новела стає ланкою в загальному ланцюгу культурного спілкування людства.

Для англомовної новели як самоорганізованої системи характерний нерівноважний стан – невеликі відхилення в системі призводять до значних трансформацій її устрою. Такими відхиленнями можуть бути чергування проспективного та ретроспективного викладу подій, що спричинюють

досить непередбачуваний, нелінійний розвиток сюжету. Нелінійність тексту сприяє реалізації ефекту ошуканого очікування – однієї зі стильових рис англомовної новели.

Досягти ефекту ошуканого очікування допомагає також здатність англомовної новели до переходу в якісно новий стан. У новелі відбувається рух сюжету до зони біфуркації (підготовча частина сюжету з однозначним смислом) – далі зона біфуркації (суперечність, що призводить до розгалуження смислу), а на завершення – кульмінація, що надає іншого смислу попередній частині сюжету. Починаючи із зони біфуркації сюжет може розвиватися різними шляхами, зазвичай вибір є непередбачуваним.

Проілюструємо описане явище на прикладі новели "The Gift of the Magi" О. Генрі. В основі сюжету новели лежить конфлікт між головними персонажами (молоде подружжя) і зовнішнім світом, складними життєвими обставинами. У підготовчій частині сюжету персонажі намагаються вирішити фінансові проблемі, що гостро постали перед ними напередодні Різдва. Вони докладають усіх зусиль, щоб знайти кошти на придбання подарунків. Упродовж розвитку дії пошуки дівчини виражені експліцитно, тоді як спроби чоловіка вийти зі скрутного становища мають імпліцитний характер. Точкою біфуркації є усвідомлення того, що всі їхні зусилля марні, що підготовані подарунки є непридатними до використання за обставин, що склалися. Буквальним смислом є марність зусиль, важливість попереднього узгодження дій, а прихований криється в самопожертві заради коханої людини, що є найвищою цінністю в житті. У новелі простежується опозиція двох світів. Реальний світ – сіре похмуре середовище, що оточує подружжя, – протиставляється яскравому світу, наповненому коханням.

Новела містить епізод, у якому автор порівнює дійових осіб із волхвами, що являє собою Біблійну ремінісценцію:

"The magi, as you know, were wise men – wonderfully wise men – who brought gifts to the Babe in the manger. They invented the art of giving Christmas presents. Being wise, their gifts were no doubt wise ones, possibly bearing the privilege of exchange in case of duplication. And here I have lamely related to you the uneventful chronicle of two foolish children in a flat who most unwisely sacrificed for each other the greatest treasures of their house. But in a last word to the wise of these days, let it be said that of all who give gifts these two were the wisest. Of all who give and receive gifts, such as they are wisest. Everywhere they are wisest. They are the magi" ("The Gift of the Magi", О. Генрі)

Крім взаємодії адресанта з адресатом через художній текст, ремінісценція є ще одним доказом відкритості англомовної новели як системи, що вступає в інтертекстуальні зв'язки з іншими спорідненими системами.

Висновки і пропозиції. Отже, застосування базових понять синергетики щодо англомовної новели дає можливість поглянути на досліджуваний об'єкт під новим кутом зору. У результаті проведеного аналізу синергетичних механізмів функціювання англомовної новели доходимо висновків, що англомовна новела є складною системою, що самоорганізовується шляхом опозиційної взаємодії атракторів і репелерів та завдяки наявності точки біфуркації, що сприяє непередбачуваному розвитку сюжету. Серед інших параметрів, що доводять синергетичну сутність англомовної новели, виявлено відкритість, дисипативність, цілісність, ієрархічність, нелінійність, поляризацію. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні еволюції стилю англомовної новели в аспекті лінгвосинергетики.

Список літератури:

1. Анастасьєва О. А. Англомовний афоризм: прагмастилістичний та когнітивний аспекти : дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 237 с.
2. Герман И. А., Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику : монография. Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1999. 129 с.
3. Гончарук О. М. Комплексний підхід до вивчення англомовної байки у лінгвокогнітивному, прагмастилістичному та синергетичному аспектах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Мовознавство*. 2017. Вип. 2 (28). С. 23–29.
4. Домброван Т. И. Лингвосинергетика – новое направление филологических студий. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки (мовознавство)*. 2016. № 6. С. 50–56.
5. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : монография. Одесса : КП ОГТ, 2014. 400 с.
6. Ейгер Г. В. Язык и синергетика. *Вісник Харківського університету*. 1992. № 372. С. 131–137.

7. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI ст.) : автореф. дис. … докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2011. 32 с.

8. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс : монография. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 296 с.

9. Овсянко О. Л. Модифікації англомовних прислів'їв у світлі синергетичної парадигми : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2020. 313 с.

10. Папулова Ю. К. О художественном тексте как о синергетической системе. *Современная филология :* материалы III Международной научной конференции, г. Уфа, 7 июня 2014 г. Уфа, 2014. С. 147–153.

11. Пиотровский Р. Г. О лингвистической синергетике. *Научно-техническая информация. Информационные процессы и системы*. Москва, 1996. № 12. С. 1–12.

12. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: направления и перспективы. *Нова філологія.* Запоріжжя, 2016. № 68. С. 182–189.

13. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений : монография. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. 180 с.

14. Пихтовникова Л. С. Прагмастилистика дискурса в свете лингвосинергетической парадигмы. *Когниция, коммуникация, дискурс. Филология*. Харьков, 2016. № 13. С. 114–130.

15. Пихтовникова Л. С. Синергетическая парадигма в современной лингвистике. *Наукові записки. Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2014. Вип. 127. С. 34–39.

16. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (13–20 ст.): жанрово-стилістичні аспекти : дис. … докт. філол. наук: 10.02.04; 10.01.05. Київ, 2000. 427 с.

17. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка XIII–XX ст. : монографія. Харків : Бізнес Інформ, 1999. 220 с.

18. Самаріна В. В. Синергетичний підхід до дослідження німецькомовної реклами. *Наукові записки. Філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 164. С. 391–394.

19. Цапенко Л. В. Англомовна детективна розповідь: прагмастилістичний та лінгвосинергетичний аспекти : дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2019. 266 с.

20. Чередниченко В. П. Самоорганізація німецькомовної новели: синергетичний аспект. *Нова філологія*. Запоріжжя, 2017. № 69. С. 211–215.

21. Яремчук І. М. Основні положення синергетики в застосуванні до дискурсу німецькомовної притчі. *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород, 2020. № 13. Т. 2. С. 184–188.

Sukhova A. V. CHARACTERISTICS OF THE ENGLISH-LANGUAGE SHORT STORY AS A SYNERGETIC PHENOMENON

The article deals with the study of the linguosynergetic features of the English-language short story as a text and discourse. The importance of studying linguistic objects, in particular fictional text and discourse, in the synergetic aspect is explained. The basic notions of synergetics, on which the research is based, are considered. A special attention is paid to the peculiarities of the English-language short story self-organisation process. The results of the conducted analysis show that, from a synergetic point of view, the English-language short story is defined as a complex system self-organising through oppositional interaction between attractors and repellers and due to availability of the bifurcation point leading to an unexpected plot development. The attractors include the individual style of the short story author, author's intentions as well as means of their realisation (compositional-stylistic structure of the text, linguostylistic means, ideological and figurative content). The repellers comprise the linguistic world-image of a certain nation and period, traditions of the short story genre, norms of presenting information, relatively small volume of the text, style features, and extralinguistic factors. It is established that the plot action in the English-language short story aims at the bifurcation point (a preparatory part of the plot with an unambiguous sense) – further bifurcation point (a certain conflict leading to sense splitting), and in the end – climax giving another sense to the previous part of the plot. Starting from the bifurcation point, the plot can develop in various ways and the choice is as a rule unpredictable. Among other parameters of the English-language short story which prove its synergetic nature there are openness, dissipativity, cohesion, hierarchical structure, ability of the system levels to model each other and the environment, non-linearity, imbalance, and polarisation.

Key words: *English-language short story, attractor, linguosynergetics, polarisation, repeller, self-organised system, bifurcation point.*

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1:81'373.611
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/35

Косович О. В.
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

БОРОТЬБА ЧУЖОГО ТА ПИТОМОГО В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ В РОЗРІЗІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Статтю присвячено проблемі запозичених слів, які, будучи найважливішим джерелом поповнення словника, є однією з головних умов розвитку мови. Економічні, політичні й культурні відносини між країнами призводять до того, що деякі елементи однієї мови проникають в іншу. Однак надмірне запозичення в мові – серйозна проблема, з якою зіштовхнулися багато країн, що загрожує їм втратою національно-культурної самобутності, забрудненням мови. Довгий час французька мова займала провідну позицію серед світових мов. У XX столітті вона поступилася своєю позицією англійській, але (за даними офіційного сайту Французької Академії) робить значний внесок у світовий розвиток, а також вивчається і використовується повсюдно.

Авторка наголошує на тому, що (в результаті аналізу мовної політики Франції) таке явище, як пуризм, існує дуже давно в суспільстві, а представники вищих державних органів країни і самі користувачі, населення Франції зацікавлені у відстоюванні самобутності культури своєї мови, в її очищенні від іноземних слів. Із доби Середньовіччя і дотепер Франція активно веде боротьбу проти запозичень, створює різні закони і вживає заходів, до того ж робить це досить успішно, що говорить про високий ступінь свідомості і зацікавленості в розвитку своєї держави.

Аналіз корпусу прикладів з онлайнових газетних статей показав, що серед запозичень з англійської мови у французьку найчисленнішою є група частково асимільованих слів, адже вона займає близько половини всіх запозичень з англійської мови. При цьому велика частка цієї групи запозичень зберегла свою іншомовну форму і значення. Неасимільовані слова становлять близько третини всіх запозичень. Загалом, це ті слова, які не мають еквівалентів у французькій мові. Повністю асимільовані слова – це близько 20% усіх запозичень, вони адаптувалися у фонетичній, граматичній та семантичній системах французької мови. Так, у статті зроблено висновок, що запозичення – надзвичайно продуктивний і багатий спосіб розширення французького словника, який поповнює французьку лексику і досі.

Ключові слова: *запозичення, іншомовізм, асиміляція, англіцизм, мовна політика, чистота мови, франглє.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці дослідження в галузі іншомовної лексики не втрачають своєї актуальності, викликають науковий інтерес дослідників завдяки динамічному розвитку науки і техніки. Поряд із важливою роллю, пов'язаною зі збагаченням лексичного шару і розвитком лінгвокультурних зв'язків, запозичення викликають відторгнення у населення. Незважаючи на те, що запозичені слова частково пристосовуються до вимог мови, яка їх приймає, велика їх частина зберігає іншомовні форму і значення. Запозичені елементи проникають у мову й існують як слова-дублери, позбавляючи французьку мову оригінальності і самобутності. Мовна політика Франції зосереджена в діях і роботі таких інститутів, як Французька академія, яка створює різні закони і вживає заходів, що говорить про високий ступінь свідомості і зацікавленості в підтримці французької мови як національної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запозиченої лексики привертає увагу вчених одночасно з розширенням і зміцненням наукових і технічних зв'язків, зміцненням економічних, міжкультурних контактів. Публікуються лінгвістичні праці з проблем іншомовізмів, їх сутності й значення для розвитку мови. Ці питання

розглядаються у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: О. Ахманової, Н. Катагощіної, Л. Крисіна, Д. Лотте, Ю. Маслова, Н. Мечковської, Є. Розен, О. Поліванова, І. Скуратова, В. Ярцевої, У. Вайнрайха, П. Гарднер-Хлороса, Л. Деруа, Ж. Дюбуа та ін.

Постановка завдання. Із-поміж основних завдань виокремлюємо аналіз запозичень з англійської мови з точки зору їх асиміляції у французькій мові, а також розгляд проблеми запозичень та питань мовної політики Франції стосовно процесів запозичення загалом.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період розвитку суспільства на рівні загальної світової культури характеризується тенденціями міжкультурного обміну з домінуванням однієї традиції над іншою, що особливо відображається на мовному пласті як найбільш чутливому і схильному до впливу та змін. Упродовж багатьох століть розвивалося міжнародне співробітництво, країни обмінювалися лексикою, пов'язаною з різними науками, спортом і політикою. Результатом обміну стали запозичення – важливе соціолінгвістичне явище, що базується на контактах між мовами. Нині проблема запозичень порушується багатьма дослідниками і є неоднозначною.

З одного боку, запозичення, будучи найважливішим джерелом поповнення словника, є однією з головних умов розвитку мови. Це явище існувало в усі часи. Упродовж всієї своєї історії французька мова запозичила тисячі слів з інших мов: латинської: *avarice, charité, méditation, nature, passion, patience, vérité, fraternité, culpabilité*; арабської: *algèbre, chiffre, azimut, zenith*; італійської: *appartement, cabine, capuchon, parasol, botte*; німецької: *nouilles, valse, trinquer, zigzag, harmonica*; англійської: *comité, budget, session, club, shopping, pull-over*; української: *tzar, steppe*. Уважається, що близько 13% (приблизно 4 200 слів) є словами іншомовного походження в сучасній розмовній французькій мові [10].

Із 60 000 слів повсякденної французької мови 8 600 мають іншомовне походження (14,3%). Якщо взяти тільки 35 000 слів із повсякденної французької мови, то ця кількість сягає 4 192 слів (12%). Мовами-донорами цих 4 192 запозичень є такі: англійська, італійська, арабська, іспанська, німецька, перська і санскрит, слов'янські мови [6].

Більше 1 000 слів мають англійське походження. Лінгвіст Кл. Ажеж стверджує, що «цілісність мови забезпечується тільки в тому разі, якщо запозичення не перевищують поріг терпимості, що (за його оцінками) становить близько 15% лексики» [1, с. 54].

Надмірне запозичення в мові – серйозна проблема, з якою зіштовхнулися багато країн, що загрожує їм втратою національно-культурної самобутності, забрудненням мови. Довгий час французька мова посідала провідну позицію серед світових мов. У XX столітті вона поступилася своєю позицією англійській, але (за даними офіційного сайту Французької Академії) «робить значний внесок у світовий розвиток, а також вивчається і використовується скрізь» [5].

Типовою рисою сучасності є встановлення англійської мови як міжнародної та її інтеграція в інші мови. Не слід забувати, що існує низка слів, що мають споконвічно французьке походження. Це слова, запозичені англійською мовою з французької в попередні епохи, які згодом повернулися у французьку мову, змінивши вимову, форму і значення. Такі слова називаються «етимологічні дублети» – один із наслідків взаємозв'язку і запозичень у мовах [6, с. 14].

Запозичення слів – складний процес, комплексний взаємозв'язок фонетичної, граматичної і семантичної мовних структур, тому запозичені слова змушені адаптуватися у французькій мові за її нормами і правилами.

Є. Кожевнікова вважає, що близьке походження слів англійської та французької мов підтримує більш повну асиміляцію англійських, а також американських запозичень у французькій мові. І. Воронцова зазначає, що етимологічний зв'язок і подібність низки кореневих і афіксальних морфем у французькій та англійській мовах істотно полегшує асиміляцію англійських і американських запозичень, які вимовляються так, немов вони спочатку були французькими дериватами [3, с. 235; 2, с. 114].

Є різні класифікації запозичень. Так, наприклад, основою класифікації Н. Амосової є рівень використання слова в мові, оскільки поширення запозичень безпосередньо пов'язане з втратою ним своїх іншомовних ознак [1].

І. Арнольд запропонувала класифікацію запозичень залежно від їх асиміляції. Вона становить загальну класифікацію, зважаючи на те, що ще не існує суворої процедури встановлення цієї класифікації. Але саме вона визначає відмінні риси ступенів асиміляції запозичених слів. Ця класифікація ділить запозичення на три основні групи [3, с. 235]:

1. Повністю асимільовані лексеми – близько 20% від усіх запозичень, наприклад: *partenariat, partenaire, compétitivité, ciné, gène, électricité,*

footballeuse, cinéphile, environnement, gratte-ciel, supermarché, micro та ін. Ці англіцизми асимілювалися в усіх системах мови.

*"**L'électricité** peut être fabriquée à partir de deux sources d'énergie, les énergies fossiles et les énergies renouvelables. Comme **l'électricité se stocke** difficilement, il convient en permanence d'ajuster la production à la consommation (Mtaterre.fr).*

2. Частково асимільовані запозичені лексеми – найчисленніша група, що включає до свого складу трохи більше половини всіх запозичених слів. Ця група містить у собі кілька підгруп.

Запозичення, що не асимілювалися фонетично, становлять приблизно 15% від загальної кількості частково асимільованих запозичень: *yacht, timing, T-shirt, crash, leader, webcam, speaker, loser, leadership* та ін.

*"Au fil de mes questionnements, plusieurs allégories m'ont été proposées. J'ai retenu celle qui présentait **le timing** comme étant l'ingrédient magique en cuisine: le sel" (De saison.ca).*

Запозичені слова, які не асимілювалися графічно, становлять близько 39%: *blizzard, bonus, break, blog, budget, challenge, interview, jockey, magazine, performance, boycotter* та ін.

*"Le mot **"blog"** fête ses dix ans. C'est en effet le 17 décembre 1997 que Jorn Barger a contracté les mots "web" et "log" en "weblog" pour décrire son journal en ligne. Depuis, la définition reste vague. "Site Internet personnel", "journal de bord", "notes présentées par ordre ante-chronologique", "ouvert aux commentaires" ou "beaucoup d'hyperliens" sont parmi les caractéristiques fréquemment utilisées pour le décrire"* (Libération, le 19 décembre 2007).

Запозичені слова, які не асимілювалися лексично, становлять близько 40%: *métro, caméra, chèque, stress, téléphone, vidéo* та ін.

*"Les trois composantes du **stress**. Quand on parle de **stress**, il y a forcément les trois éléments suivants, agencés selon des combinaisons extrêmement variables"* (Passeport.santé.net).

Запозичені слова, які не асимілювалися граматично, становлять близько 6%: *self-made-man, shorts, medias, mass media, gentleman* та ін.

*"Andrew Jackson est le premier président des États-Unis d'extraction modeste. Homme de l'Ouest, avocat autodidacte d'une honnêteté scrupuleuse, c'est aussi **un self made man** énergique et fonceur, impétueux et même brutal"* (Herodote.net).

3. Неасимільовані запозичення, які зберегли свій фонетичний, графічний, лексичний і граматичний вид, становлять близько 25%. Ця група слів також поділяється на дві підгрупи.

Іншомовізми: *eye-liner, coca-cola, flash-back, dandy, tweet, box-office, internet, phishing, lobby, whisky, Xbox* та ін.

*"**Le flash-back** se décompose en général en quatre étapes: le choc mental qui suscite ou permet **le flash-back**, l'entrée dans **le flash-back**, l'explication du traumatisme, la sortie du **flash-back**"* (Cinéclub de Caen.com).

Варваризми – слова, які входять до словникового складу, перебуваючи на його периферії, порушують чистоту мови мови-реципієнта: *software, hardware, coaching, new-look, pancake, prime-time, superstar, star, storytelling* та ін.

*"**Le storytelling** qui peut être traduit par l'accroche narrative en français est une méthode de communication qui consiste à raconter des histoires dans le but de vendre un produit ou encore une image de marque"* (AntheDesign.fr).

Аналіз корпусу прикладів з онлайнових газетних статей показав, що серед запозичень з англійської мови у французьку найчисленнішою є група частково асимільованих слів, адже вона займає близько половини всіх запозичень з англійської мови. При цьому значна частина цієї групи запозичень зберегла свої іншомовні форму і значення. Неасимільовані слова становлять близько третини всіх запозичень. Загалом, це ті слова, які не мають еквівалентів у французькій мові. Повністю асимільовані слова – це близько 20% усіх запозичень, вони адаптувалися у фонетичній, граматичній та семантичній системах французької мови. На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що запозичення – надзвичайно продуктивний і багатий спосіб розширення французького словника, який поповнює французьку лексику і дотепер.

Слід зазначити, що в повоєнні роки особливо посилився приплив англійських слів у французьку мову. Англійська мова стала престижною в кругах технократів, комерсантів, промисловців, інтелігенції. Англоманія проникає і в більш широкі кола суспільства. «Наш панівний клас, – пише французький лінгвіст Ж. Селлар, – відчуває в глибині душі щодо англійської мови такий же комплекс неповноцінності, який німецьке дворянство зазнавало двісті років тому щодо французької мови» [7]. Багато торгових фірми і окремі підприємці в рекламних цілях користуються англійськими словами. Вони змінюють орфографію і порядок слів на англійський лад: *automatic* замість *automatique*, *moderne garage* замість *garage moderne.* Англійські слова засвоюються зі збереженням англійського правопису

і вимови (за можливості). Так, «розхитується» графічна і фонетична система французької мови, з'являються буквосполучення, яких не знає французька орфографія (*oo, ea, ії, sh*), що ускладнює її; незвичні звукосполучення; наприклад, звук *[w]* у французьких словах траплявся тільки перед голосною (*oiseau*), в англійських ж запозиченнях він з'являється перед приголосною (*cow-boy [kawboj]*), що суперечить нормам французької мови; вимова англіцизмів є нестійкою (те ж слово можна вимовляти *[koboj]*, що вносить додаткові коливання в норму мови [12]. У французьку мову проникають і граматичні особливості англійської мови: вживання неозначеного артикля на англійський лад, препозиція визначення тощо.

Результатом зловживання англійськими словами і виразами є те, що відбувається «креолізація» французької мови, створюється якийсь проміжний вид мовлення, який французький філолог Р. Етьємбль назвав «атлантичний сабір» (*le sabir atlantique*), або «франглійська мова» (*le franglais*) [8].

Французькі філологи з XIX ст. ведуть боротьбу з англоманією: це улюблена тема ревнителів мови і мовних «хронік» у газетах. У цій проблемі слід розрізняти такі два аспекти, як власне мовний та політико-ідеологічний.

У лінгвістичному плані англіцизми не становлять великої небезпеки для самобутності французької мови. Деякі лінгвісти вважають, що вони не є дуже численними, позначають іноземні реалії й техніку, тому вважаються необхідними; іноді вони повністю адаптуються французькою мовою. Захоплення англіцизмами – відома данина моді, що, як і будь-яка мода, є скороминущим. Загалом, не можна заздалегідь передбачити долю того чи іншого іншомовізму в мові.

У XVI ст. філолог-гуманіст Р. Етьємбль, висміюючи захоплення італійською мовою в придворних колах, писав: «Навіщо говорити *manquer* замість *défaillir*, *manquement* замість *défaut*, *à l'improviste* замість *au dépourvu*, *la premiere volte* замість *la premiere fois*, *grosse intrade* замість *gros revenu* тощо? Але одні з цих слів (*manquer*) зміцнилися, потіснивши споконвічні французькі слова, другі – набули особливого значення (*manquement* – це не те саме, що *défaut*, *à l'improviste* – не зовсім те ж, що *au dépourvu*), треті – збереглися в спеціальній термінології (*volte* – «поворот у кінному спорті»), четверті – зникли безслідно (*intrade, baster*)» [8]. Зрозуміло, що зловживання іншомовізмами користі мові не приносить. Французькі лінгвісти виступають проти непотрібного запозичення англійських слів, вносять пропозиції щодо їх «офранцуження», якщо вони зміцнюються в мові, і підтримують політику заміни англійських термінів французькими.

З огляду на це, грамотна мовна політика, що свідомо вживається суспільством для регулювання і використання мови, є дуже важливою. Така політика реалізується через державу, через різні інстанції, діяльність яких спрямована на збереження і розвиток мови, і суспільство як споживача різних державних програм. Так, Франція є одним із прикладів розв'язання мовних проблем на національному та регіональному рівнях, що виявляється через таке поняття, як пуризм. Пуризм – (французьке *purisme* (від латинського *purus* – чистий)) прагнення до очищення мови від усіх іншомовних елементів, неологізмів і вульгаризмів. Франція у XXI столітті переживає значний пуристичний потік, що офіційно підтримується французьким і квебекським урядами.

У боротьбі з англіцизмами особливого значення набуває політична і ідеологічна сторона. Р. Етьємбль не тільки висміяв «франглійську» мову, а й показав, що через мовні англо-американізми до Франції проникає американський спосіб життя, що руйнує французьку національну культуру. Він закликав уряд звернути увагу на цю проблему. Дійсно, незабаром французький уряд зайнявся проблемою охорони французької мови. Вирішальну роль тут зіграли не заклики окремих поборників рідної мови, а необхідність захисту французької продукції від американської конкуренції і турбота про престиж французької мови (виходило так, що французька мова поступається англійській на власній території). Уряд ухвалив низку постанов, що стосуються боротьби з англіцизмами і (ширше) розвитку французької мови. Декрет № 72-12 від 7 січня 1972 р. «Про збагачення французької мови» передбачав створення комісій для розробки французької термінології і для заміни англійської. Були створені термінологічні комісії з різних галузей знань. Затверджені офіційно терміни рекомендуються до вживання і вказуються в словниках (як-от у «Larousse»).

Франція широко відома своєю довгою традицією боротьби за чистоту мови і культури, зокрема відтоді, як ордонанс Віллер-Котре у 1539 році закріпив статус французької мови як єдиної державної в країні і зобов'язав, спираючись на паризьку норму, складати всі адміністративні документи. І досі в країні збереглася тенденція до очищення мови [11]. У Франції вживається величезна кількість заходів щодо запобігання проникнення в мову іншомовізмів і виразів.

У світлі втрати французькою мовою статусу міжнародної уряд Франції вживає активних заходів для повернення їй колишньої популярності. Дуже часто на мовне питання можна натрапити в передвиборчій програмі політиків. Так, наприклад, під час передвиборної кампанії колишній президент Франції Франсуа Олланд заявляв про необхідність підтримки міжнародної організації Франкофонії. Нині проблема збереження самобутності країни поки постає досить гостро, оскільки іншомовна лексика, переважно англіцизми, продовжують укорінюватися не тільки в розмовній мові, а й у ЗМІ. Такі слова, як *look, ASAP, flyer, cash, scorer, digital, indoor, outdoor* тощо, є надлишковими англіцизмами, тобто їх еквіваленти існують у сучасній французькій мові. Отож, Французька Академія наполягає на використанні саме цих еквівалентів, оскільки майже всі іншомовізми мають споконвічно французькі слова-замінники.

Слід зазначити, що суспільство також долучається до вирішення мовних питань. На певних форумах у соціальних мережах відбувається активне обговорення пропонованих Французької Академією неологізмів. Французька Академія є найбільш значущою науковою організацією у Франції, що стосується мовної політики, яка була заснована в 1635 році і поставила собі за мету «очищення» мови і просування *«le bon usage»* – правильне вживання французької мови. Її створення було серйозним кроком у посиленні і зміцненні позицій французької мови. Починаючи з публікації першого словника в 1694 році, Академія систематично підтверджує варіанти правильної вимови, лексики і граматики французької мови. Її основним завданням нині є обмеження використання іншомовізмів, зокрема англіцизмів, та запобігання запозиченню іншомовізмів у літературну мову. Якщо ж, наприклад, розвиток науково-технічного прогресу призводить до появи будь-якого нового явища, що не має поки своєї ухвали, своєї лексичної одиниці, то Французька Академія починає активно працювати над створенням неологізму і згодом рекомендує використовувати саме його, а не запозичену лексему [4].

Наприкінці 2011 року на сайті академії виник новий розділ *«Dire, Ne pas dire»*, який наводить небажані англіцизми, приклади неправильного вживання французької мови, а також лексичні та граматичні вирішення проблем, що виникають у зв'язку з їх використанням. Так, нижче наведена публікація із сайту Академії від 4 жовтня 2018 року. Рекомендується замість англіцизму *«fake news»* використовувати *«information fallacieuse»*, або неологізм *«infox»*, що є утворенням зі слів *«information»* та *«intoxication»*. А також зазначається, що у юридичних текстах можна використовувати лексеми, які датуються 1881 роком: *«nouvelle fausse», «fausse nouvelle», «information fausse»* або *«fausse information»*.

Академія затверджує нормативні слова, затверджуючи щороку 10–15 слів, які (після обговорення) входять до складу французької мови. Свої рекомендації Академія доводить до широких громадських мас за допомогою своїх видань і щорічних словників. Головним є те, що французька мова викладається в різних освітніх установах за розробленими Академією нормами [9].

Якщо зазирнути глибше в історію становлення і зміцнення французької мови, то можна сказати, що вона почалося після революції 1789 року, коли мова стала своєрідною ідеологією, покликаною об'єднати суспільство, розділене за лінгвістичним принципом. Головною перешкодою на шляху об'єднання виявилися діалекти, на яких говорило населення різних регіонів. У школи відправляли вчителів французької мови, незважаючи на те, що тоді більше половини населення регіонів не були білінгвами, а знали тільки рідну мову. Далі в 1883 році в Парижі була створена Французька асоціація «Альянс Франсез», ідея створення якої належала дипломатові Полю Камбону (Paul Cambon) з метою поширення французької мови у всьому світі і просуванню діалогу культур.

Нині Альянс Франсез налічує 1 072 представництва в 146 країнах, де навчаються близько 500 000 студентів. Боротьба за чистоту французької мови посилюється у XX-му столітті, позаяк на перше місце стала виходити англійська мова, яка незабаром набула статусу міжнародної. У 1975 був виданий закон Ба-Лорйоль (loi Bas-Lauriol) «Про вживання французької мови», затверджений президентом Франції Валері Жіскар д'Естеном. За цим законом вся реклама і технічний опис товарів, трудові договори повинні бути французькою мовою. Усі виступи міжнародних конгресів супроводжувалися анотацією французькою мовою. Але закон не був успішний, тому що не були призначені штрафні санкції за його порушення. У 1986 році міністр культури Франсуа Леотар розробив «Закон про свободу і передачу інформації», 21-ша стаття якого вказувала на обов'язкове використання французької мови в теле- і радіосферах. Ухвалений у 1994 році закон Тубона (Loi Toubon) також ставив собі за мету зміцнення позицій французької мови. Він був розширенням закону від 1975 р., що регулював використання інозем-

них слів: «У документах уряду, на робочому місці, у вивісках і маркуваннях товарів, комерційних договорах, діловому спілкуванні та деяких інших областях». Стаття друга визначає таке: «Використання французької мови є обов'язковим для позначення, пропозиції, оформлення, написання інструкцій із застосування або використання, опису термінів тривалості й умов дії гарантій на товари, продукти або послуги, а також у рахунках і квитанціях» [5].

Сьогодні сучасна держава продовжує звертатися до раніше виданих законів. Ще у 2003 році прем'єр-міністр Жан-П'єр Рафарен розробив циркуляр, у якому говорилося про необхідність посилення ролі французької мови на міжнародній арені. У Конституції французьку мову проголошено «основоположним елементом ідентичності та національної спадщини Франції». Є закони, які регулюють уживання іноземних слів у ЗМІ. Так, наприклад, для радіо існує квота – 40% пісень має бути французькою мовою. Крім цього, що стосується кіноіндустрії, держава створює певні пільги ТВ під час демонстрації французького кіно, як-от податкові, тому фільми показують дубльовані [11].

Висновки і пропозиції. Аналіз корпусу прикладів з онлайнових газетних статей показав, що серед запозичень з англійської мови у французьку найчисленнішою є група частково асимільованих слів, адже вона займає близько половини всіх запозичень з англійської мови. При цьому значна частина цієї групи запозичень зберегла свою іншомовну форму і значення. Неасимільовані слова становлять близько третини всіх запозичень. Загалом, це ті слова, які не мають еквівалентів у французькій мові. Повністю асимільовані слова – це близько 20% усіх запозичень, вони адаптувалися у фонетичній, граматичній та семантичній системах французької мови. На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що запозичення – надзвичайно продуктивний і багатий спосіб розширення французького словника, який поповнює французьку лексику і нині.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що (в результаті аналізу мовної політики Франції) таке явище, як пуризм, існує дуже давно в суспільстві. Тому і представники вищих державних органів країни, і самі користувачі, населення Франції зацікавлені у відстоюванні самобутності культури своєї мови, в її очищенні від іноземних слів. Із доби Середньовіччя і дотепер Франція активно веде боротьбу проти запозичень, створює різні закони і вживає заходів, до того ж досить успішно, що говорить про високий ступінь свідомості і зацікавленості в розвитку своєї держави.

Список літератури:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. 208 с. URL: https://www.booksite.ru/fulltext/amosova/text.pdf.

2. Воронцова И. Б. Изменения в семантике англо-американских заимствований во французском языке. *Иностранные языки в школе*. 1986. № 4. С. 13–17.

3. Кожевникова Е. И. Грамматическая ассимиляция англо-американских заимствований по категории рода в современном французском языке (на материале журнальных статей). *Известия РГПУ им. А.И. Герцена.* 2008. № 74-1. С. 233–236.

4. Мезенцева М. В., Балуян С. Р. Французские заимствования XX века в английском языке: семантический анализ. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2016. № 7. Ч. 3. С. 113–116.

5. Офіційний сайт Французької Академії. URL: http://www.academie-francaise.fr/ (Дата звернення – 20.04.2021 р.)

6. Смирнова О. А. Французский язык в современном мире. URL: http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990200_West_MO_2004_1%282%29/24.pdf (Дата звернення – 02.05.2021 р.)

7. Cellard J. La vie du langage. Paris: Le Robert, 1979. P. 10.

8. Étiemble R. Parlez-vous franglais? Editions Gallimard, 2014. 436 p.

9. La politique dcs langues regionales et minoritaires. URL: http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/france-3politik_minorites.htm. (Дата звернення – 24.04.2021 р.)

10. Les emprunts et la langue française. Le phénomène des échanges linguistiques. URL: http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/HIST_FR_s92_Emprunts.htm (Дата звернення – 24.04.2021 р.)

11. Organisation international de la francophonie, La langue française dans le monde 2018 en image. URL: http://observatoire.francophonie.org/qui-parle-francais-dans-le-monde/ (Дата звернення – 24.04.2021 р.)

12. Walter H. La nasale vélaire /ŋ/, un phonème du français? *Langue frangaise*. 1983. № 60.

Kosovych O. V. THE OWN LANGUAGE STOCK VS LOAN WORDS IN MODERN FRENCH IN TERMS OF LANGUAGE POLICIES

This article is devoted to the problem of loan words, which, being the most important source of dictionary replenishment, is one of the main conditions for language development. Economic, political and cultural relations between countries lead to penetration of some elements of one language into another. However, excessive borrowing in the language is a serious problem with which many countries encountered, and this threatens them to lose national-cultural identity, contamination of language. For a long time, the French language occupied a leading position among world languages. In the XX century, it gradually gave way to its position to English, but, according to the official website of the French Academy, it carries out a large contribution to world development, and also it is studied and it is used everywhere.

The author emphasizes that as a result of the analysis of the linguistic policy of France, such a phenomenon as purism has been very long ago in society and representatives of the highest state bodies of the country and the users themselves, the population of France are interested in defending the identity of the culture of its language, in its purification from foreign words. From the age of the Middle Ages and to the present, France actively struggles against borrowing, creates various laws and takes measures, quite successfully, which speaks of a high degree of consciousness and interest in the development of their state.

Analysis of the case of examples from online newspaper articles showed that among loan words from English to French, the most numerous is a group of partially assimilated words, it takes about half of all loan words from English in French. In this case, most of this loan words group has maintained its foreign-speaking form and meaning. Non-assimilated words make up about a third of all loan words. Basically, these are words that do not have an equivalent in French. Fully assimilated words are about 20% of all borrowings, they are adapted in phonetic, grammatical and semantic systems of the French language. Therefore, the article concludes that borrowing is an extremely productive and rich way to expand the French dictionary that replenishes French vocabulary nowdays.

Key words: *borrowing, loan words, assimilation, anglicism, linguistic politics, purity of language, franglais.*

УДК 821.161.2:811.133.1. Метерлінк
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/36

Чистяк Д. О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІФОПОЕТИЧНА КОСМОЛОГІЯ У ДРАМІ «ПЕЛЕАС І МЕЛІСАНДА» МОРІСА МЕТЕРЛІНКА

У статті проведено реконструювання елементів давньогрецького міфологічного інтертексту у структурно-семантичному ядрі авторської картини світу франкомовного бельгійського письменника-символіста Моріса Метерлінка на матеріалі знакового драматичного твору «Пелеас і Мелісанда» (1892 рік) для виявлення особливостей його художньої концептуалізації, адже актуалізується широка парадигма міфічних структур і їхніх інтерпретантів. До негативно маркованих семантичних зв'язків доби неоліту належать такі: НЕДОЛЯ = ТЕМНЕ (актант Ґоло, міфеми Гекати і Циклопа, топос Аллемонде, міфема кіммерійців як корелят міфологічного комплексу Аїд, міфеми Едипа й Ериній), НЕДОЛЯ = СТАРЕ (актант Ґоло, актант Аркель, міфеми Едипа й Ериній), НЕДОЛЯ = ВОЛОГЕ (актант Мелісанда, міфеми Афродити, Океану, Ериній, Аверно), НЕДОЛЯ = НИЖНЄ (міфеми Аверно і Тартару), НЕДОЛЯ = МІСЯЦЬ (міфема Гекати), НЕДОЛЯ = ХОЛОД, НЕДОЛЯ = ЗАХІД. Позитивно марковані семантичні тотожності доби родового ладу такі: ДОЛЯ = СОНЦЕ (актант Мелісанда, міфеми Зевса та Данаї), ДОЛЯ = СВІТЛО (актанти Мелісанда і Пелеас), ДОЛЯ = ВОГОНЬ (концепція Божественного Блага у Платона), ДОЛЯ = ВЕСНА (актант Мелісанда, міфема Богині Родючості), ДОЛЯ = ВИСОКЕ (міфеми Світового Древа та гори Олімп), ДОЛЯ = БІЛЕ (актанти Пелеас і Мелісанда, міфеми Гермеса й Аполлона). Водночас у тексті наявні актуалізації пізньоанімістичних тотожностей НЕБО = СВІТЛО = СМЕРТЬ (актант Аркель, Пелеас і Мелісанда, міфема Гермеса й Афродіти), а також ЗЕМЛЯ = МОГИЛА (актант Дитина, обрядовий образ «ляльки-смерті»). Провідною міфічно маркованою дієсхемою в тексті драми постає перехід концепту ДУША з негативно маркованого НИЖНЬОГО СВІТУ до позитивно маркованого ВЕРХНЬОГО СВІТУ. Перспективним постає моделювання космологічної концептосистеми в інших драматичних творах М. Метерлінка для реконструкції міфопоетичної картини світу в його ранній драматургії з подальшим компаративним аналізом з іншими міфопоетичними концептосистемами для виявлення міфопоетичного фонду драматургії бельгійського символізму.

Ключові слова: *космологія, міф, символізм, концептосистема, концепт, образ, картина світу.*

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма постструктуралістських студій переводить акцент із статичного аналізу структур художнього тексту на динамічну знакоутворювальну модель текстотворення в полілозі розмаїтих знакових кодів, у які включено процес художньої концептуалізації. Актуальним видається студія одного із засадничих рівнів авторської картини світу символістської концептосистеми, що ним постає давньогрецький міфопоетичний інтертекст як моделювальна форма художньої концептуалізації. Ґрунтуючись на розробленій нами в попередніх працях [8; 9; 10] методиці лінгвокогнітивного аналізу міфопоетичної концептуалізації, ми поставили собі за мету провести аналіз космологічної концептосистеми у знаковому драматичному творі нобелівського лауреата Моріса Метерлінка «Пелеас і Мелісанда» (1892 р.), який справив визначальний вплив на становлення європейської символістської «нової драми» і тогочасної музичної культури (твори К. Дебюссі, Я. Сібеліуса, Ґ. Форе, А. Шенберґа).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях доробку М. Метерлінка низка праць уже присвячена аналізу окремих аспектів міфопоетичної концептуалізації драми «Пелеас і Мелісанда» у річищі структуралістського [11], психокритичного [18], біографічно-рецептивного [17], а також тематичного [12] підходів.

Постановка завдання. Оскільки системної студії проєкції давньогрецького міфологічного інтертексту з урахуванням діахронічної семантичної динаміки текстових структур досі не проведено, пропонуємо заповнити цю лакуну, поставили собі завдання розкрити особливості міфопоетич-

ної концептуалізації в системі авторської картини світу в ранній драматургії М. Метерлінка.

Виклад основного матеріалу. На початку драми «Пелеас і Мелісанда» на сцені з'являється нічний мисливець-велетень принц Ґоло із псами, який полював звірину й "ne pourra plus sortir de cette forêt" [20, с. 8], що можна співвіднести із чоловічим дублікатом нічних мисливиць богинь Артеміди й Гекати [14, с. 576], атрибутами яких постають пси ("des chiens précurseurs d'Hécate" [25, с. 391]). Останнім «нічним полюванням» Ґоло стане вбивство Пелеаса і Мелісанди [20, с. 92]. Інфернальна семантика актанта Ґоло посилюється семою «наявність сивого волосся» [20, с. 11], що слушно пов'язати з тотожністю доби неоліту СТАРЕ = НЕДОЛЯ. Увиразнюється така семантизація й наявністю мотиву «смерті першої дружини за невідомих обставин» [20, с. 16]. З міфемою Циклопа Ґоло пов'язують семи «велетенський зріст» [20, с. 12], а також мотив «полювання із собаками» [20, с. 8], таксеми /сліпота/ [20, с. 64] й /оп'яніння/ [20, с. 97], що актуалізують міфічні тотожності доби неоліту ТЕМНЕ – ВЕЛИКЕ, з нашаруваннями доби залізного віку СЛІПЕ – МЕРТВЕ, П'ЯНЕ – МЕРТВЕ. Із другого боку, таксема /сліпота/ Ґоло актуалізує зв'язки актанта з міфемою Едип із трагедій Софокла «Цар Едип» і Еврипіда «Трахинянки». У М. Метерлінка знаходимо чимало образних запозичень із тексту Софокла: наявність «бруду», який не відмиє "toute l'eau du déluge" [20, с. 7], зіставна з реплікою Едипа: "ni l'Istros ni le Phasis ne pourraient laver les souillures inexpiables que cache cette maison" [24, с. 123]. Мотив зазіхання Ґоло з мечем на життя дружини [20, с. 77] можна зіставити з актом зазіхання Едипа з мечем на життя Іокасти [24, с. 124]. Натомість спробу Ґоло вкоротити собі віку мечем після злочину [20, с. 97] слушно зіставити зі спробою царя Фів убити себе мечем після осліплення у «Трахінянках» Еврипіда [15, с. 167]. Зазначені інтертекстуальні подібності актуалізують семантичні зв'язки доби неоліту СТАРЕ = ТЕМНЕ = СМЕРТЬ із нашаруванням метафоричного навантаження доби залізного віку (таксема /сліпота/ як маркер концепту ТЕМНЕ).

Актанта Аркель слушно зіставити саме з Едипом через спільні таксеми /сліпота/ і /старість/, а також таксему /хибна мудрість/. Дія переконання сліпця-Аркеля в тому, що він "a acquis je ne sait quelle foi à la fidélité des évènements" [20, с. 75], можна порівняти із заувагою сліпця-Едипа, що "le long temps et ma grandeur d'âme me font trouver que tout est bien" [24, с. 139]. Переконання Аркеля у правильному ході речей обертається нібито хибними порадами Пелеасові – не їхати в мандри [20, с. 18], а Мелісанді – передріканням відчинення дверей "à l'ère nouvelle que j'aperçois" [20, с. 75], натомість рокує закоханих на загибель, актуалізує вже виявлену раніше семантичну тотожність доби родових зв'язків на кшталт СТАРЕ = ТЕМНЕ = СМЕРТЬ. Із другого боку, поради Аркеля підштовхують актантів до логічної розв'язки – смерті. Цей акт пов'язаний з актуалізацією міфеми Старійшини-Жерця, що «по-обрядовому вбиває жінку й чоловіка» [6, с. 188], учиняє акт жертвоприношення, а відтак – гармонізацію поринутого в хаос світу внаслідок об'явлення божества.

Актант Мелісанда, "petite fille qui pleure à la fontaine" [20, с. 8], пов'язаний із такими образними і дієвими модифікаціями таксеми /волога/, як джерело і плач, які імплікують семантичні зв'язки доби неоліту ВОЛОГЕ = НЕДОЛЯ. Це дозволяє зіставити її з міфемою "nymphe des fontaines" [19, с. 43], дитиною "des sources des forêts et des fleuves sacrés qui coulent à la mer" [16, с. 152], топосом яких часто виступають гроти. Однак образи «море» та «гроти» семантизуються негативно: море в численних джерелах виступає як символ лиха та близької смерті [15, с. 346]), а образ «грот» апелює до міфеми печери Аверно, входу до потойбічного світу мертвих Аїду [24, с. 375]. Водночас актанта Мелісанда характеризує пов'язаність із солярною символікою – наявність "une couronne d'or" [20, с. 10], символ «ніколи не заплющуваних очей», що за Платоном (діалог «Тімей») постає джерелом внутрішнього вогню-світла, що відбиває світло Божественного Блага [22]. Метафоричний перенос типу ДУША = ВОГОНЬ із семантичної тотожності доби неоліту ВОГОНЬ = ДОЛЯ наявний і в інших античних філософів (Геракліт, Демокрит). В актанта Мелісанда наявний і зв'язок із квітами й зеленню [20, с. 22]. Водночас автохарактеристика Ґоло як "un vieux jardinier" [20, с. 67] і женця [20, с. 60] як убивці порослі (жнива поставали метафорою смерті [5, с. 207]) посилює його смертоносну семантику. Співвідноситься Мелісанда й із кораблем, солярним символом, що заходить у ніч і розчиняється у смерті-воді [20, с. 20], актуалізує архаїчні метафори доби залізного віку КОРАБЕЛЬ-СОНЦЕ.

Актанти Пелеас і Мелісанда пов'язані з таксемами /волога/ (образи моря, дія плачу [20, с. 15]) і /джерело світла/ (образ запаленої лампи, освіченої вежі як варіанти міфологеми Світового Древа [3, с. 145]), які актуалізують відповідні семантичні тотожності доби родових зв'язків

ВОЛОГЕ = НЕДОЛЯ, ДОЛЯ = СВІТЛО. Натомість Пелеас дуже яскраво маркований мертвотною семантикою. Про цей факт свідчить акт «відплиття на пошуки смертельно хворого друга» [20, с. 17], «відвідин його могили» [20, с. 41], тоді як власне ім'я його друга, Марцелл, апелює до однойменного мертвотного актанта з «Енеїди» Вергілія. Символ «відплиття» можна розглядати як метафору загибелі: відомі метафоричні кліше доби залізного віку: «корабель = життя», «море = смерть» [15, с. 72]. Кохання Пелеаса і Мелісанди семантизується у традиційних образах голубки і троянди [20, с. 50]. Голубок, які "sortent de la tour et se perdront dans l'obscurité" [20, с. 53], можна розглядати як семантичні кореляти пари актантів і водночас як атрибути богині кохання Афродити. У ліриці Сапфо наявний такий образ голубок: "les charmants passereaux t'amenaient de l'Olympe" [19, с. 130]. Отже, образ «Вежа з голубками» постає проєкцією міфеми Світового Дерева. Мелісанда пов'язана з родючістю та водяним хаосом, як і Афродита, постала із крові Урана, що актуалізує семантичну тотожність неоліту НЕДОЛЯ = ВОЛОГА з подальшим метафоричним переносом на КОХАННЯ. З попередньою семантичною тотожністю, вочевидь, пов'язана і семантизація КОХАННЯ = ТЕМНЕ [2, с. 189].

Варто вказати і на пережитки в її образі землеробського матріархічного образотворення типу «жінка-природа-земля, що вбиває чоловіка» (Афродита й Адоніс, Аттис і Кібела тощо), з подальшим його воскресінням, що виявляється в акті смерті Пелеаса від руки Ґоло, але водночас і з його розчиненням у природі – дія актуалізована символом «падіння до джерела». Троянда в М. Метерлінка "une rose dans les ténèbres" [20, с. 50] апелює також до міфеми Афродіти (пор. у Сапфо: ружа "exhale l'amour, attire et fixe Vénus" [19, с. 131]). Водночас троянда постає атрибутом володарки Підземного Світу Гекати Χθονία, Потойбічної [13, с. 823], що пов'язано з таксемою /темрява/ та символом «верба» [20, с. 51]. Такий розподіл вербалізованих образів фіксує маркування теми Кохання як реалізацію концепту СМЕРТЬ.

Неодноразово Ґоло кваліфікує Пелеаса з Мелісандою "des enfants" [20, с. 54], що апелює до проявлення такої семантичної тотожності доби неоліту, як ЮНЕ = СВІТЛО. У Яві IV Дії III актант пов'язує раніше зафіксоване порівняння «закохані як діти» із "des troupeaux qu'on mène à l'abattoir" [20, с. 59] (пор.: характеристика Мелісанди в Ґоло: "les yeux d'agneau" [20, с. 78]), що актуалізує давньогрецьке літературне кліше ВІВЦІ = ЛЮДИ, яке часто виявляється в метафоричних переносах типу Володар-Пастир, Демос-Отара в IV Книзі «Республки» Платона [22, с. 189]. Водночас у добу залізного віку побутувало також метафоричне кліше ВІВЦІ = МЕРЦІ, закріплене в міфемі Сонця-Гермеса водночас як Пастуха і Поводиря Мертвих [16, с. 411], а також в обряді жертвоприношення підземним богиням Персефоні та Никті [16, с. 161] овець. У такому контексті слушно пов'язати актанта Чабан [20, с. 80] з міфемою Гермеса, поводиря мертвих у потойбічний світ.

Спільна акватична й солярна семантика актантів Пелеас і Мелісанда імплікує розгортання сюжету: їхні побачення відбуваються біля "la fontaine des aveugles" [20, с. 23], з "l'eau du centre de la terre" [20, с. 24], куди поринає золоте волосся Мелісанди, туди ж падає її шлюбна обручка з Ґоло. Тут таксеми «прозріння» і «ясності» – кореляти теми «світла», а образ «осердя землі» імплікує міфему Тартару [25, с. 405], водночас апелює до семантичного зв'язку доби родових зв'язків ВОЛОГЕ = НЕДОЛЯ. Падіння-смерть амулета-обручки Ґоло провокує перетворення актанта з людини на живого мерця. Це пояснюється, зокрема, зв'язком символу «кінь» з Аїдом (неодноразово актуалізується в «Іліаді» Гомера, до того ж саме кінь виступає атрибутом бога-Аїда під час викрадення ним Персефони в гомерівському «Славні до Деметри» [16, с. 440]).

Топонім Allemonde, де відбувається дія твору, утворений від поєднання фламандського "all" («усе») та французького "monde" («світ»). «Все-світ» містить низку інфернальних ознак ("de sombres jardins", "des forêts <…> où l'on ne voit jamais le soleil", "la mer sombre" [20, с. 18–19], "un château très vieux et très sombre, très froid et très profond <…> tous ceux qui l'habitent sont déjà vieux" [20, с. 33], "la grotte au bord de la mer" [20, с. 35]. Низку генерованих цим текстом античних інтертекстем можна зіставити з міфологічним комплексом Аїд. Так, у трагедії Софокла «Едип у Колоні» вводиться "la forêt inaccessible aux rayons Hèliens <…> des déesses nourricières" [24, с. 179], що постає атрибутом підземних богів Ериній, отже, маркером Аїду. В «Одіссеї» Гомера шлях до Потойбіччя пролягає через море-Океан, а біля самого входу в потойбічний світ розташований край кіммерійців на березі ріки-Океану, "toujours enveloppés de brouillards et de nuées" [16, с. 157]), вводночас таксеми /темрява/, /старість/, /холод/ виступають як атрибутами Аллемонде, так і метафоричними кліше доби залізного віку на позначення концепту СМЕРТЬ.

Образ «гроту в місячному сяйві» з “deux lacs dont on n’a pas encore trouvé le fond” [20, c. 38], який стережуть “trois vieux pauvres à cheveux blancs” [20, c. 39], також інфернально конотований. Символ «озеро» слушно пов’язати з міфічним образом печери Аверно з “un lac noirâtre” [25, c. 375]. Натомість місячний промінь є атрибутом Гекати, “qui règne aux enfers” [25, c. 375], а образ «великі скарби» є перекодуванням імені Підземного Бога, “πλοῦτος”, в етимологічному трактуванні «багатого», згідно з діалогом «Кратил» Платона. Замок Аллемонде побудовано на “une suite de grottes énormes [à] l’odeur mortelle <…> [qui] provient du petit lac souterrain” [20, c. 55], які загрожують потопити замок: “tout le château s’engloutira une de ces nuits” [20, c. 56]. Грот з озером повторно відсилають до міфеми печери Аверно, а таємнича “gouffre” [20, c. 57] – до глибочезної прірви Аїду, міфеми Тартару. Промовисто, що Аркель порівнює Аллемонде з “une grotte trop sombre et trop froide <…> sous l’haleine de la mort” [20, c. 75], дублює цією характеристикою міфологічний комплекс Аїд.

Щоправда, і в цих темних краях наявні “une petite lumière <…> des phares” [20, c. 20], що актуалізує семантичну тотожність ДОЛЯ = СВІТЛО, вкупі з образом “un grand navire étranger à toutes voiles [qui] fera peut-être naufrage” [20, c. 21]. Вербалізований образ «корабель» в античних текстах зафіксований як метафора концепту ЖИТТЯ, а «розбурхане море» – СМЕРТІ або КОХАННЯ [19, c. 162]). Знаками семантичної тотожності доби неоліту ДОЛЯ = ВЕСНА виступають вербалізовані образи “une feuille qui vient de s’ouvrir”, “l’odeur des fleurs <…> [que l’] on vient d’arroser” [20, c. 58]. Іншим образом носіїв світла постають “les cygnes [qui] se battent contre les chiens” [20, c. 45]. Пси (як і місячний промінь, що падає на битву й мариться таємничою “elle” малому Іньйольду [20, c. 46]) слугують атрибутом Гекати-Місяця і її медіатора – Ґоло, лебеді ж – знаком Сонця-Аполлона, що у Платона (діалог «Федон») передвіщає “le bonheur dont on jouit au sortr de la vie” [21, c. 249], у передчутті злиття з Божественним Благом. Така ідеологічна трансформація апелює до палеолітичної тотожності ЗІР = СОНЦЕ [7, c. 50].

Акт одужання батька Пелеаса з подальшою смертю його сина і те, що “toute la maison semble revivre” [2, c. 73], можна пов’язати з майбутнім актом очисної жертви різностатевої пари фармаків, Пелеаса і Мелісанди, носіїв життя-смерті, корелятів сонця, на яких «подумки переноситься вся нечисть суспільства за збіглий рік» [6, c. 162], для відновлення гармонії в Аллемонде. Можна припустити, що саме міфема Бога-Сонця актуалізує в тексті анімістичну тотожність СМЕРТЬ = СВІТЛО, з подальшим нашаруванням семантики СВІТЛО = ЖИТТЯ (за доби неоліту), що виявилося, зокрема, у платонівській ідеологемі Кругообігу Душ – Тіней Божественного Блага. Так, розплетене волосся Мелісанди уподібнюється “un rayon de lumière”, “des oiseaux d’or” (пор.: міфема Золотого Пташати-Ерота в орфіків [1, c. 765]), і через евфемічну конструкцію “ils viennent de si haut et m’inondent jusqu’au cœur <…> tièdes et doux comme s’ils tombaient du ciel” [20, c. 52], де закодована міфема Золотого Дощу – атрибуту Сонця-Зевса в об’явленні Данаї [24, c. 272]. В іншому місці коси Мелісанди порівнюються з вогнем, але Пелеас “ne souffre plus au milieu de leurs flammes” [20, c. 53], що постає перекодуванням образу Сонця (у «Тімеї» Платона: боги “composèrent un corps particulier de tout le feu qui ne brûle pas, mais qui fournit cette douce lumière dont chaque jour est formé” [23, c. 144]). Трохи нижче в «Тімеї» читаємо: “quand donc la lumière du jour s’applique au courant de la vue, alors le semblable rencontre son semblable, l’union se forme” [23, c. 144].

Сам орган зору в актантів Пелеас і Мелісанда постає проєкцією Світла Божественного. Тому образ “les aveugles [dont] les lumières se sont éteintes” [20, c. 48] можна потрактувати як образ актантів, «закритих для божественного світла» (пор.: самохарактеристика Ґоло “un aveugle” [20, c. 64]), натомість образ «плачу в темряві» Пелеаса і Мелісанди [20, c. 47] – як платонівську ідеологему Душі-Бранки, що намагається побачити відсвіт Божественного Світла на стінах печери, де її замкнуто, і плаче від надміру божественного світла [23, c. 65]. Неспромога побачити Божественне Благо за життя конкретизується в образі Дверей “qu’on ne veut pas qu’elle soit ouverte” [20, c. 61]. Однак їх таки відчиняють у пролозі (Дія I, Ява I), і за ними відчиняються “de grandes fêtes”, а саме “le soleil se lève sur la mer”, тоді як завзяті служниці намагаються відмити ґанок попри засторогу Брамника, що “vous n’en viendrez jamais à bout” [20, c. 7]. Символ дверей відсилає до таксеми /межа між світами/, а в даному контексті постає знаком переходу від світу-Аїду до Світла Божественного, яке ще треба відчистити від бруду (сліпота – його корелят).

З намаганням духовно прозріти, вочевидь, пов’язаний і образ у Яві V Дії III, де Ґоло характеризує Пелеаса і Мелісанду як “ces pauvres

qui essaient d'allumer un petit feu dans la forêt" [20, с. 67]. Проєкцією божественного постає також об'єкт кохання: Мелісанда "verra, regardera toujours Pelléas" [20, с. 74], навіть після відплиття-смерті [20, с. 84], адже він став для неї надчасовим Благом, для нього ж вона – також не вповні досяжна для зору ("il faut que je la regarde bien cette fois-ci" [20, с. 81]), адже є лише відблиском надчасової Краси, звідси – звіряння, що "on dirait, par moment, qu'il y a plus de cent ans que je ne l'ai revue" [20, с. 82]). Ця репліка апелює до платонівської ідеологеми Кругообігу Душ, заснованій на міфічній анімістичній тотожності СМЕРТЬ = СВІТЛО. Анімістична тотожність ЗЕМЛЯ = ТЕМРЯВА подана в образі душі-бранки (актант Мелісанда) у світі темряви (актант Ґоло), що виявляється в акті обручення, а особливо – тягання за коси [20, с. 78]. Схожий образ – у «Благальницях» Есхіла, де дівчат тягнуть за коси для одруження з *темно*шкірими родичами-єгиптянами [14, с. 91]). У цих діях актанта-мисливця реалізуються метафоричні кліше доби залізного віку типу ВБИТИ (ПРИРУЧИТИ) ЗВІРЯ = ОВОЛОДІТИ ЖІНКОЮ [7, с. 99]. Але інфернальне закабалення актантові Ґоло не вдається. Якщо останнє побачення Пелеаса з Мелісандою відбувається в пекельній атмосфері – у темряві ("il fait trop noir sous cet arbre" [20, с. 86]) або при місяці, атрибуті Гекати (Мелісанда стоїть "au bord de clair de lune" [20, с. 82], що ототожнює її з інфернальною Гекатою), при палому листі і довгих тінях [20, с. 90], маркерах близької смерті, то в яві таки переважають знаки трансценденції смерті світлом. До них належать вербалізовані образи "les fers rougis", що «ont brisé la glace" [20, с. 85]. Тут убачаємо перевершення семантичною тотожністю доби неоліту ВОГНЮ = ДОЛІ іншої, ЗИМА = НЕДОЛЯ. Тож, попри зачинення дверей до замку-Аїду [20, с. 89], відбувається звільнення того, хто "a trouvé la beauté" [20, с. 86], прозрів вічним життям і врятував душу ("tout est sauvé ce soir" [20, с. 89]).

Сама дія смерті в тексті постала світловим вибухом ("toutes les étoiles tombent" [20, с. 92]) – виплеском у космічне Світло. Семантика єдності з космічним началом дублюється в акті «падіння у воду» як актанта Пелеас – у джерело [20, с. 98], так і актанта Мелісанда – у момент заходу сонця до моря [20, с. 108]. Акт смерті Мелісанди характеризується довгим вгляданням у велике вікно. Jбраз «вікна» (як і «брами») у давньогрецьких текстах виступає метафорою «обрію» [6, с. 85]. Під час смерті Мелісанди цикл кінця дня заразом дублюється циклом кінця року – настанням зими з "de grands froids" [20, с. 108]), що можна інтерпретувати як завершення певного есхатологічного циклу. Водночас наявне в актанта Мелісанда ототожнення із джерелом світла шляхом вглядання в нього ("c'est que j'ai le soleil du soir dans les yeux" [20, с. 104]), плачу з надміру світла [20, с. 111] і непевності, що помре, не воскреснувши (Мелісанда: "Pourquoi vais-je mourir ? – Je ne savais pas <…>" [20, с. 107]). Вочевидь, єдність із космічним началом-світилом передбачає перехід у нескінченно повторюваний космічний ритм (тотожність циклу життя людського та природного циклу актуалізує тотемістичний образ ЛЮДИНА = СВІТИЛО [6, с. 37]). Цикл життя у світі-Аїді продовжує дитина Мелісанди, "une petite figure de cire <…> qui doit vivre dans la laine d'agneau" [20, с. 98]. Актанта можна зіставити з фольклорним образом «мерця-ляльки» [6, с. 125], що коріниться в анімістичній семантичній тотожності ЗЕМЛЯ = МОГИЛА. Натомість репліку актанта Аркеля про те, що настала "tour de la pauvre petite" [20, с. 113], слушно розглядати як початок нового циклу життя, що, хай і слабко, але актуалізує семантичний зв'язок доби неоліту ЮНЕ = СВІТЛО = ДОЛЯ.

Висновки і пропозиції. Отже, у тексті драми М. Метерлінка «Пелеас і Мелісанда» актуалізується широка парадигма міфічних структур і їхніх інтерпретантів. До негативно маркованих семантичних зв'язків доби неоліту належать такі: НЕДОЛЯ = ТЕМНЕ (образи «нічний мисливець із псами», «сліпець», «ніч», закріплені за актантом Ґоло, міфеми Гекати і Циклопа, топос Аллемонде, міфема кіммерійців як корелят міфологічного комплексу Аїд, міфема сліпих Едипа й Ериній), НЕДОЛЯ = СТАРЕ (актанти Ґоло і Аркель, міфема Едипа й Ериній), НЕДОЛЯ = ВОЛОГЕ (образи «Джерело Сліпих» та «море», дія «плач», актант Мелісанда, міфеми Афродіти й Океану, образ «плакучі верби», пов'язаний із міфемою Ериній, образ «чорне озеро», міфема Аверно), НЕДОЛЯ = НИЖНЄ (образ «підземелля замку», «прірва», міфеми Аверно і Тартар), НЕДОЛЯ = МІСЯЦЬ (образ «місячний промінь», міфема Гекати), НЕДОЛЯ = ХОЛОД (образи «зима», «морози»), НЕДОЛЯ = ЗАХІД (образ «захід сонця на морі»).

Позитивно марковані семантичні тотожності доби родового ладу такі: ДОЛЯ = СОНЦЕ (образи «золота корона», «золоте волосся», «золота обручка», «золотий дощ», закріплені за актантом Мелісанда, міфеми Зевса та Данаї), ДОЛЯ = СВІТЛО (образи «розплющені очі», «лампа»,

«корабель», закріпалені за актантами Мелісанда і Пелеас) ДОЛЯ = ВОГОНЬ (ідеологема Божественного Блага у Платона, образи «маяки», «вогонь кохання»), ДОЛЯ = ВЕСНА (образи «квіти», «зілля», актант Мелісанда, міфема Богині Родючості), ДОЛЯ = ВИСОКЕ (образ «вежа», міфеми Світового Древа та гори Олімп), ДОЛЯ = БІЛЕ (образ «вівці», пов'язаний з актантами Пелеас і Мелісанда, міфема Гермеса, образ «лебеді», міфема Аполлона). Водночас у тексті наявна актуалізація пізньоанімістичних тотожностей НЕБО = СВІТЛО = СМЕРТЬ (актант Аркель, міфема Афродіти, образ «вівці», закріплений за актантами Пелеас і Мелісанда, міфема Гермеса), а також ЗЕМЛЯ = МОГИЛА (актант «дитина», обрядовий образ «ляльки-смерті»).

Варто зауважити також, що провідною міфічно маркованою дієсхемою в тексті драми постає перехід концепту ДУША з негативно маркованого НИЖНЬОГО СВІТУ до позитивно маркованого ВЕРХНЬОГО СВІТУ. Перспективним уважаємо моделювання космологічної концептосистеми в інших драматичних творах М. Метерлінка для реконструкції міфопоетичної картини світу в його ранній драматургії з подальшим компаративним аналізом з іншими міфопоетичними концептосистемами для виявлення міфопоетичного фонду драматургії бельгійського символізму.

Список літератури:

1. Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. Москва : Мысль, 1996. С. 681–976.
2. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Москва : Мысль, 1993. 959 с.
3. Марр Н. Я. Избранные работы. Ленинград : ГСЭИ, 1936. Т. II. С. 127–290.
4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва : Наука, 1976. 408 с.
5. Тахо-Годи А. А. Мифологическое происхождение поэтического языка «Илиады» Гомера. *Античность и современность*. Москва : Наука, 1972. С. 196–215.
6. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. Москва : Восточная литература, 1998. 800 с.
7. Фрейденберг О. Сюжет Тристана и Изольды в мифологемах эгейского отрезка Средиземноморья. *Тристан и Изольда*. Ленинград, 1932. Вып. II. С. 91–114.
8. Чистяк Д. О. Інтертекстуальний аналіз художнього тексту : навчальний посібник. Київ : Саміт-Книга, 2020. 138 с.
9. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : монографія. Київ, 2016. 272 с.
10. Чистяк Д. О. Мова міфопоетичного космосу в українській та бельгійській символістській поезії : монографія. Київ : Саміт-Книга, 2019. 608 с.
11. Couvreur M. Le thème mythique de l'ondine dans le théâtre de Maeterlinck. *Textyles*. 1997. № № 1–4. 45–50.
12. Descamps M. Maurice Maeterlinck. Un livre. Pelléas et Mélisande. Bruxelles : Labor, 1987. 115 p.
13. Dictionnaire des symboles. Paris : Robert Laffont, 1992. 1062 p.
14. Eschyle. Tragédies. Paris : Alphonse Lemerre, 1872. 380 p.
15. Euripide. Tragédies. Paris : Alphonse Lemerre, 1884. 611 p.
16. Homère. L'Odyssée, Hymnes homériques et Batrakhomyomakhia. Paris : Alphonse Lemerre, 1893. 486 p.
17. Lutaud Ch. Lecture. *Maeterlinck, Maurice. Pelléas et Mélisande*. Bruxelles : Labor, 1992. P. 71–109.
18. Lutaud Ch. Le Mythe maeterlinckien de l'anneau d'or engloti. *Annales Fondation Maurice Maeterlinck*.1978. № 24. P. 57–119.
19. Lyriques grecs. Paris : Lefèvre et Charpentier, 1842. 602 p.
20. Maeterlinck M. Pelléas et Mélisande. Bruxelles : Paul Lacomblez, 1908. 83 p.
21. Platon. Euthyphron. Apologie de Socrate. Criton. Phédon. Paris : Rey et Gravier, 1846. 325 p.
22. Platon. La République. Livres 1–5. Paris : Rey et Gravier, 1846. 323 p.
23. Platon. Parménide. Timée. Critias. Timée de Locres. Paris : Rey et Gravier, 1846. 383 p.
24. Sophocle. Tragédies. Paris : Alphonse Lemerre, 1877. 503 p.
25. Virgile. L'Ėnéide. Paris : Delalain, 1825. 435 p.

Chystiak D. O. MYTHOLOGICAL COSMOLOGY IN THE PLAY "PELLEAS AND MELISANDE" BY MAURICE MAETERLINCK

The article deals with the reconstitution of the elements of Ancient Greek mythological intertext in the structural and semantic basis of the author's worldview of the prominent Belgian French-speaking Symbolist writer Maurice Maeterlinck, especially in his dramatic text "Pelleas and Melisande" (1892) in order to reveal the peculiarities of his literary conceptualization. The vast paradigm of mythical structures is analyzed from the diachronic perspective. The negatively marked structures are involved in semantic relations of the Neolithic worldview such as BAD LUCK = BLACK (personages Golaud, myths of Hecate, Cyclopes,

Oedipus, Erinyes and Cimmerians, the Castle of Allemonde related with the myth of Hades), BAD LUCK = OLD (personages Golaud and Arkel, myths of Oedipus and Erinyes), BAD LUCK = WET (personage Melisande, myths of Aphrodite, Ocean, Erinyes, Hades), BAD LUCK = BOTTOM (myth of Hades), BAD LUCK = EVENING, BAD LUCK = COLD. The positively marked semantic structures are involved in the following relations: GOOD LUCK = SUN (personage Melisande, myths of Zeus and Danaë), GOOD LUCK = LIGHT (personages Pelleas and Melisande), GOOD LUCK = FIRE (Plato's conception of Divine Good), GOOD LUCK = SPRING (personage Melisande, myth of Demeter), GOOD LUCK = HIGH (myths of Arbor Mundi, Olympus), GOOD LUCK = WHITE (personages Pelleas and Melisande, myths of Hermes and Apollo). The mythically connoted scheme generated by the archaic semantics is the transposition of the concept SOUL from the negatively marked EARTH to the positively marked UPPER WORLD. It is suggested to pursue the study to succeed in reconstructing the cosmological conceptual system in the early playwright by Maurice Maeterlinck that could lead afterwards to the comparative analysis of his work with the other Belgian and French-Speaking dramatists to model the conceptual system of the Symbolist worldview in French-speaking literatures.

Key words: *cosmology, myth, symbolism, conceptual system, concept, worldview, image.*

ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.19’344.2’06:811.124’35
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/37

Arnautova A. R.
V. İ. Vernadskiy adına Tavriyla milliy üniversiteti

Qadri-zade Z. İ.
Terciman

ZEMANEVİY QIRIMTATAR TİLİNİÑ LATİN YAZISI: /X/ VE /H/ FONEMALARNIÑ YAZIDA AKS ETİLÜV MESELESİ

У статті досліджується проблема сучасної орфографії запозичених слів кримськотатарської мови, у діахронічному аспекті розглядаються латинська абетка кримськотатарської мови, прийнята у 1997 році Верховною Радою АР Крим, та абетка, запропонована групою фахівців із кримськотатарської мови, тюркологів і громадських діячів на мовній конференції у 1992 році.

Упродовж минулого сторіччя абетку кримськотатарської мови було двічі змінено у зв’язку з істотною перебудовою у політичній, економічній, культурно-соціальній сферах життя, яке формувалося на уламках Російської імперії.

Абетка кримськотатарської мови починаючи з 1991 року і донині перебуває у процесі переходу на латинську графіку. Фахівці кримськотатарської мови й літератури А. Емірова, І. Керімов, А. Меметов, К. Усеінов, Н. Сеітяг’яев, Е. Ганієва, Н. Сейдаметова, С. Усеінов, О. Рустемов, Т. Керімов та ін., письменник Різа Фазил і громадський діяч Сейран Муртазаєв зробили значний внесок у роботу з підготовки до переходу з кирилиці на латинську графіку – підготували й опублікували наукові статті та словники. Але, на жаль, кримськотатарська мова мало досліджена і перебуває під великою загрозою зникнення. Таке тяжке й складне становище зумовлюють недоліки у мовленнєвому процесі, зокрема деформація вимови специфічних звуків, порушення у логічній послідовності формування думки, що веде до змін у будові речення, а також орфографічні неточності й неоднакове відображення запозичених слів на письмі.

Пропонована стаття присвячена темі, яка є досить дискусійною та дуже важливою. У ході роботи розглядається проблематика відображення запозичених слів на письмі латинською графікою, звертається увага на історію кримськотатарської мови і практичне використання графем у словах, які мають важливий фонематичний складник у запозиченнях.

У дослідженні наводяться приклади графічного відображення фонем /х/ і /h/ в інших тюркських мовах. Із метою успішного поширення та навчання кримськотатарської мови як в Україні, так і в тюркомовному середовищі, а також серед науковців усього світу пропонується зробити перегляд графем відповідних фонем і скласти сучасну латинську абетку відповідно до міжнародної фонетичної абетки.

Ключові слова: *кримськотатарська мова, латинський алфавіт кримськотатарської мови, тюркологія, запозичені слова, графема, фонема.*

Mevzunıñ meselesi. Künümizde qırımtatar tiliniñ alını ve vaziyetini közge alğan, canlanuvını ve saqlanuvını kün terkibine çıqarğan Ukraina devleti qırımtatar tiliniñ on yıllıq inkişaf strategiyasını (2022-2932 s.) azırlamaqta. İş bu **maqaleniñ maqsadı** – devlet tarafından desteklengen ve berilgen imkânlarnen faydalanıp Yañı Latin Elfbesiniñ terkibine diqqat çekmektir; elifbe til ilminde bir alet olğanını hatırlatıp ve acele sürette «nasıl olsa keçeyik, qalğanı sonra tüzelir» degen zararlı mantıqtan qaçınaraq, latin elifbesine keçüv esnasına ciddiy ve mesuliyetli yanaşmasını talap etmektir.

Soñ tedqiqatlarnıñ ve derclerniñ tahlili. Keçken yüz yıl içinde eki kere elifbe deñişmesine oğrağan

qırımtatar tili 1991 senesinden berli künümizge qadar yañı latin grafikasına avuşuv devrinde bulunmaqta. Qırımtatar tili ve edebiyatı alimleri A. Emirova, İ. Kerimov, A. Memetov, K. Useinov, N. Seit-Yahya (Seityagyayev), E. Ganiyeva, N. Seydametova, S. Useinov, O. Rustemov, T. Kerimov ve digerleri, yazıcılardan Riza Fazıl ve cemaat erbaplarından Seyar Murtazayev maqaleler yazıp, sözlükler çıqarıp, bu avuşuv esnasına öz hissesini qoşqandırlar. Amma şusı kerçek ki, qırımtatar tili az ögrenile ve kün-künden halq arasında ğayıp olma tehlükesine adımlamaqta. Böyle menfiy hal, elbette, nutuqta telâffuz qusurlarınen, yazuvda orfografik yañlışları ve çubarlıqlarınen, cümle qurulışında mantıq noqsanlarınen akis olunmaqta.

Metinniñ esas qısımı. Künümizde eki elifbe esasında metinler yazılmaqta: hem kirill («Yañı dünya», «Qırım», «Yıldız» mecmuası ve ilâhre), hem latin («Nenkecan», «Avdet» ve ilâhre). Qayd etmelimiz ki, latin grafikalı metinlerde de eki şekilli yazılışqa rastkelmek mumkün:

1. Alınma (arap, fars) sözlerinde /h/ fonemasını körseterek böyle misaller ketirmek mümkün: ***bahar***, ***qahar***, ***her***, ***hep*** ve ilâhre [22].

2. Alınma (arap, fars) sözlerinde /h/ fonemasını körsetmeyip («Nenkecan» mecmuası, «Qırım inciri» edebiy eserler cıyıntığı kibi ve dig.), meselâ: ***baar***, ***qaar***, ***er***, ***ep***.

Bu eki yazılış şeklini (orfografiyasını) añlamaq içün kene de bir-birinden farqlı fikirlerde bulunğan ilmiy menbalarğa yönelmemiz kerektir.

Birinci menba – kölemli küçük olğan qullanma kitabı şeklinde basılğan ve 2010-2012 seneleri Bütün dünya qırımtatar Kongressiniñ havalesi ile A. Emirova, İ. Kerim, E. Abibullayeva, E. Ganiyeva, N. Seit-Yahya (Seityagyayev), L. Selimova, N. Abdulvaap, N. Seydametova, M. Settarova, Ş. Abduraşitova kibi alim-hocalarımız tarafından hazırlanğan qırımtatar tiliniñ yañı latin elifbesi boyunca ***Qırımtatar tiliniñ imlâ ve punktuatsiya qaideleri*** leyhasıdır [16]. Bu menbada latin yazısına keçüvi – tabiy esnası dep qabul etilmekte ve alınma sözlerniñ imlâsı ekili şekilde qullanmaq mumkün olğanını ilân etmekte, lâkin: ***«h arfiniñ imlâsı adım-adım cenkten evelki normalarına ketirilecek»*** – degen bilgi de mevcut.

Ekinci menba – A. Memetovnıñ müellifliginde 2014 senesi çıqqan ***Qırımtatar tiliniñ imlâ luğatı***dır [4]. Bu menbada: ***«… latin elifbesine qoşma olaraq bir Hh – haş arfi daa berile. Bu arif tek diniy metinlerde qullanıla bilir»*** – degen bir izaat bar. Yani böyle netice çıqara bilemiz: yalıñız diniy metinlerde ***h*** harfini qullanmaq mumkündir.

Añılğan ***Imlâ luğatı***nıñ muqaddemesinden daha bir iqtibas ketireyik: ***«İç bir umumtürkiy sözlerde bu arifni ifadelegen ses rastkelmey. Şunıñ içün arap ve fars tillerinden alıñğan sözlerde bu ses aytılmay»***. Bu yerde eki ayrı mesele birleşkenini köremiz, hem umumtürkiy sözlerde [h] sesiniñ yoqluğı, hem alınma sözlerdeki yazıluvınen telâfuzı. Elbet, umum türkiy sözlerde [h] sesi sözniñ başında, ortasında veyahut soñunda rastkelmez, lâkin türkiy tillerde alınma sözlerdeki /h/ foneması hem yazıda, hem telâffuzda saqlanıp qalına, meselâ: ***her biri*** (Türkiye Türkçesi) – ***hər biri*** (azerbaycan tili) – ***har biri*** (özbek tili) – ***hərberse*** – (qazan tatar tili) – ***(h)er biri*** (Qırım).

Qırımtatar tilinde ***h*** grafemasınıñ yoq olması hususında böyle añlatma mevcüt: ***«Qayd etmeli ki, bugün de bugün [h] sesini büyük nesilniñ tilinde rast ketirmege mumkündir. Zemaneviy qırımtatar tilinde bu sesniñ yoqluğı latin grafikasından kirill grafikasına avuşuv esnasında kerekli işaretnen (grafemanen) yansıtılmaması sebebindendir»*** (terc.) [5].

Sovetler devletinde qırımtatar tili, diger türkiy milletlerniñ tilleri kibi, büyük assimilation siyaseti neticesinde bir sıra denişmelerge oğratılğan edi. Halqnıñ asırlar devamında şekillengen medeniyetinden, tarihından, dünya baqışından, dininden uzaqlaştırmaq içün, ilk evelâ, dinniñ yasaq etilüvi, soñra ise, dinnen birlikte qullanılğan yazıdan uzaqlaştıruv şiarı boyunca iş alıp barıldı [20]. Qırımtatar tiliniñ arap elifbesinden Yañelif elifbesine keçüv esnası açıq munaqaşalar ve Türkoloji (Türkşnaslıq) Konferentsiyaları ötkerilmesi neticesinde kerçekleştirildi. Qayd etmeli ki, 1926 s. taqdim etilgen elifbeniñ grafemaları, yani yazı işaretleri evel qullanılğan arap ariflerine uygunlaştırıp berilgen edi. Neticede, yazıda hariflerniñ körünişi deñişmesine baqmadan orfografik prinsipleri saqlanıp devam etilmekte edi [21].

Cenkten evelki til dersliklerinde /h/ fonemasınıñ *Hh* grafeması nasıl yazılğanına bir köz taşlayıq:

1. H. Odabaş ve İ. Kaya. Qırımtatar tilini ögrenmek içün yol köstergiç. Qırım maarif komisarlığı tarafından ekinci basamaq rus mektepleri içün qabul olunğandır (arap elifbesi esasında). – Aqmescit. Qırım Neşriyatı, 1924. – 108 s [2].

2. İ.S. Kaya, R.M. Mullina, A.P. Murlıkin, K.T. Tohtarov. Qırımtatar tilini ögrenmek içün yol köstergiç. Qırım halq maarif Komisarlığı oquv-usul sektorı tarafından, Sovet muesseseleri yanında tatar tilini ögrenüv krujokları içün tevsiye oluna (latin elifbesi esasında). – Aqmescit, Qırım devlet Neşriyatı, 1931. – 103 s [1].

Bu misaller şunı isbatlay ki, alınma sözlerniñ terkibinde bulunğan [h] sesi ve /h/ foneması mahsus işaretlernen (grafemalarnen) yazıda ifadelenmekte edi.

1930-ıncı seneleri Birleşik Sovet Sotsialistik Respublikalarınıñ Politbüro Merkezi türkiy tilli respublikalarında qullanılğan Yañelif yazısına qarşı çıqtı ve kirill grafikasına keçüvni başlattı. Stalin devletniñ ziyalalarına, şu cumleden qırımtatar ziyalılarına da, repressiya areketlerini: tintüvler ve boş qabaatlavlar, qurşunğa tizilüvler, sürgün etilüvler, basqılar – uyğulap maqsadına yetti [19]. 1938 senesi qırımtatar tiliniñ kirill elifbesine avuşması konferentsiyalar ötküzmeden, munaqaşalar yapmadan, yalıñız yerli mutehassıslar tarafından ve doğrudan Moskov kontroli neticesinde yaptırıldı [4]. Orfografik qaideler olaraq şu prinsiplerge riayet etilgen edi: internatinal terminler rus tili vastası ile alınıp qullanılmalı; rus tilindeki terminler tercime etilmeden qullanmalı; arapçadan, farsçadan ve osmalıcadan alınğan sözler olğanı kibi degil de, rus tilindeki manasını ifadelegen sözlernen qullanmalı; diger türkiy tillerden sözler alınıp qullanmaq mumkün degil.

Böyleliknen yuqarıda sayılğan sebeplerden ötrü, qırımtatar tiliniñ kirill yazısında /h/ fonemasınıñ belli ***h*** grafeması lağu etildi; onıñ tüşürilmesi ise bugünki qırımtatar tiliniñ hem söz baylığına, hem de telaffuzına tesir etkeni bir kerçektir.

Añmaq ister edik ki, 1985 senesi «Yıldız» mecmuasında cenkten evel qırımtatar tilinde tahsil alğan Seyar Murtazayevniñ «Bazı sözlerniñ yazılışı aqqında» [6] adlı maqalesinde kiril elifbesiniñ noqsanları ve, şu cümleden, *Hh* grafemasınıñ qullanılmağanı teñqid etilmekte edi. Daha bir misal ketireyik: cenkten evel hem arap grafikasında, hem latin grafikasında tahsilini alğan, belli klassik yazıcımız Şamil Alâdin eserlerinde, kiril elifbesiniñ imlâsı pekingen sözlerniñ yanında, kendine has bir üslüpte alınma sözlerniñ yazılışını ifadelemekte edi, meselâ: **шубэсиз** (زس ەەبش / şubhesiz); **саиплик** (كلبحاص / sahiblik); **аятта** (ەتاي ح / hayatta); **муим** (مم / muhim); **акъикъий** (ي قيقي ح / haqiqiy); **вельасыл** (احلاو ل ص / velhasıl) – kibi sözleriniñ yazılışı yanında: **насихат** (ت حي ص ن / nasihat, lâkin künümizde kirilce yazılışı насиат/nasiat), **хайретсиз** (ز س ت ري ح / hayretsiz lâkin künümizde kirilce yazılışı айретсиз/ ayretsiz) [3].

Qırımtatar tiliniñ Yañı latin elifbesine avuşuv devrini qalemge alğan alimlerden biri N. Seytyagyayevdir. Onıñ ***«Проблема перехода на латинскую графику крымских татар в нач. 1990-х гг. – конце 2013 г.»*** adlı maqalesini añmamız yeridir [11]. Maqalede "Qırımatatr tili: Latin grafikasına keçüv problemaları" adlı til konferentisyası aqqında söz yürsetile ve /h/ fonemasınıñ ***h*** yardımcı grafemasınen yazılması meselesiniñ köterilgeni añıla. Qalemge alınğan mevzu boyunca filologiya ilimleri namzeti N. Seityagyayevniñ daha bir işini añmaq ister edik. Bu sefer tercime işini numaiş etken N. Seityagyayev 2018 senesi TDK (Türk Dili Kurumu) tarafından Türkiyede bastırılğan ***Kırım Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi – Rusça Sözlük***'tir. Sözlükniñ tertip eticileri R. Muzaffarov ve N. Muzaffarovdır. Muqaddemede alim kene de /h/ fonemsınıñ meselesine toquna ve ameliy tekliflerde bulunaraq sözlükteki söz yazılışlarını añlata [18].

90-ıncı senesinden berli latin elifbesine keçüvni tavsilâtlı şekilde taqip etken til ilimleri doktorı, professor Adile Emirovanıñ maqalelerini añmaq borcımızdır [14; 15]. 2012 senesi 23-25 mayıs künleri Qarasuvbazar şehrinde keçirilgen Bekir Çoban-zade adına I Qırım Halqara Türkoloji Konferentsiyasında seslendirilgen maruza diqqatımızını çekti. Bu maqalede alim qırımtatar tiliniñ orfografiya ve orfoepiyasını tekrar közden keçirilmesiniñ kerekligini hatırlata ve öz qaydlarını, añlatmalarını berip /h/ fonemsınıñ yazıda işletilmemesi tarafını tutmaqta.

Fikirimizce, *Hh* grafemasınıñ lâğu etilmesinden başlap keçken asırnıñ 1960-1990 seneleri arasında öseyatqan nesilniñ başlanğıç tahsili yabancı tilde olması qırımtatar tiliniñ yoq oluv yoluna basmasınıñ sebepçisi oldı. Neticede, tilniñ yazuv an-anesi qarıştı, kirill elifbesi esasındaki metinlerni oquğanda rus telâffuzına has olğan sesler numayışı meydanğa keldi, qırımtatar tiliniñ qıt eşitilüvi/qullanıluvı birleşken soñra ise, onıñ assimilâtsiya nesnesi pek süratlı ileriledi.

Añıp keçtigimiz ilmiy işlerden netice çıqaracaq olsaq: alınma sözlerniñ yazılışı metinlerniñ funktsiyasına köre deñişe bile, degen hulasağa kelirmiz.

Yañı latin elifbesi meselesi boyunca yazıcı, edebiyatşınas ve araştırmacı merhum Riza Fazılnıñ «İrmaqlar» adlı maqaleler cıyıntığında «Yetmiş kere ölçep bir kere kesmeli» degen maqalesini añmaq ister edik [12]. Bu maqalede ***Qırımtatar halqınıñ 2-inci Qurultay***ı sırasında yer alğan elifbe munaqaşaları añılıp izaatlar berilmekte. Ne esef ki, tilci ve edebiyatşınas mutehassısları, medeniyet erbapları tarafından işletip çıqarılğan ve qabul etilgen elifbeni Qurultay prezidiumı közge almayıp Türkiye Türkçesi Elifbesine mumkün olağanı qadar oşatılmasına riayet etip elifbe terkibini qabul ettirdiklerini ve til artı /x/ fonemasınıñ yazuvda *Hh* grafemasınen qullanacağına qarar berdiklerini añlata. Soñradan, yani 1997 senesi, aynı bu elifbe Qırım Şurası tarafından qabul etilgen edi. Bu elifbeniñ teñqid etilmesi nafile degil, çünki til artı /x/ fonemasını yazıda belgilegen işaret, yani grafema, Türkiye Türkçesinde yımşaq faringal /h/ fonemsını akis ete [7; 8; 9; 10].

Bir teñeştirme eteyik, türkiy tillerde til artı /x/ foneması yazıda x grafemasınen ifadelenmekte, meselâ:

xəbərlər (azerbaycan tili), ***xo'roz*** (özbek tili), ***хезмәт*** (qazan tatar tili), ***халкъ*** (qırımtatar tili). Edebiy Türkiye Türkçesinde teren til artı /x/ foneması yoq ve diger Türkiy tillerde qullanılğan teren til artı /x/ foneması yımşaq faringal /h/ fonemasına avuşmaqta, meselâ: ***haber***, ***horoz***, ***hizmet***, ***halk***. Diger türkiy tillerde de (azerbaycan, qazan tatar, özbek ve ilâhre) ***h*** grafeması aynı faringal /h/ fonemasını yazıda ifadelemekte [7; 12; 26]. Ayrıca, Hh arif olaraq, qırımtatar tili elifbesinde /hı/ degil de, /he/ telaffuzı ile berilmekte [16]. Yani ne grafema olaraq, ne de ses ifadesi olaraq teren til artı [x] sesi qabul etilgen elifbede kerekli derecede, ne yazıq ki, akis olunmamaqta.

Şunı da qayd etmeli ki, 1999-2001 seneleri arasında basılğan ***Günsel*** mecmuasınıñ sahifelerinde eki, yani /h/ ve /x/ fonemalarnı bir *Hh* grafemasınen numayışı mevcüt edi [23]. Bizler de böyle amelni devam etmege mecbur qalamız, çünki halâ bugün teren til artı /x/ fonemadan faringal /h/ fonemanı ayırıp köstergen grafema elifbede yoq ve, eñ muhimi, uyğun Yañı Latin Elifbesi halâ bugün keñiş dairede qabul etilmeden qullanılmaqta.

Maqalemizniñ başında añılğan A. Memetovnıñ ***İmlâ luğatı***nıñ muqaddemesinde yer alğan elifbede *Hh* grafeması *Xx* grafemasına deñiştirilip berilmekte [4]. Zanımızca, bu deñişme bitaraflıdır, çünki diger zemaneviy latin grafikalı metinlerde böyle grafemağa rastkelinmey, amma luğat 1992 senesi Qırımtatar tili Konferentsiyası sırasında işletip çıqarılğan elifbege köre tizilgeni añlaşila ve Umum Türkiy Elifbesine uyğun kele.

Yuqarıda qalemge alınğan bilgilerge yekün çeker ekenmiz böyle bir shema yardımınen körsetmek mumkün.

İhtar: cedvelde açıq mavı tüste til artı /x/ ve faringal /h/ fonemalarnıñ yazılışı cenkten evel qullanılğan elifbelerine, Türk Dilleri Ortak Elifbesine ve Bütün Dünya Fonetik Elifbesine köre tizildi.

Zemaneviy qırımtatar tiliniñ Yañı latin elifbesine keçüv esnası devam etmekte. Eger de /h/ fonemsınıñ yazıda yazılıp yazılmaması eki fikirge meavcüt olsa, /x/ fonemasınıñ elifbede asılsız şekilde oña ait olmağan grafemanen akis olğanına diqqat çekmelimiz. Delil ketirmek içün, til ocaları, studentler, tercimanlar, tilşınaslar, logopedler, yırcılar, teatro oyuncıları ve leksikograflar tarafından qullanılğan Bütün Dünya Fonetik Elifbesine köz taşlamamız yeterli olacaqtır [27]. Fonetik elifbede işaretlerden ğayrı ses çıqqan yeri belgilenip ses qaydları da berilmekte. Bu yerde eki sesni ayırğan frikativ-uvular **X işareti** ve frikativ-velar **x işareti** qullanılmaqta, amma şusı muhim ki, bu işaretler mahsus [x] sesiniñ eki türlü ses çıqarma yerini belgilep ayırmaqtalar. Lakin, bu yeri pek muhim, [x] sesi mahsus *Xx* işaretlerinen belgilenmekte. Butün Dünya Fonetik Elifbesine köre her til öz fönetik sistemasını qura ve, şusı mühim ki, türkiy tiller, şu cumleden qırımtatar tili de, bu sistemağa uyıp tizilmekte. Ayrıca diqqat etmeli ki, böyle işaret ayrıluvı tilni ögrengenler ve ögretkenler içün pek muhimdir, çünki işaret qarışması yoq, aydın, ve mantıqqa pek uyğundır, ayrıca da 1991 senesi tizilmesi başlap 1993 senesi tizilmesi yekünlengen Türk Dilleri Ortak Alfabesine uyğundır [28]. Yani, berilgen malümatqa hulâsa çıqaracaq olsaq: zemaneviy qırımtatar elifbesinde *Hh* işaretinen (grafemasınen) /x/ fonemsınıñ belgilenmesi yañlıştır ve tüzeltmelidir.

Qırımtatar tiliniñ latin yazuvı ket-kete yayğınlaşmaqta. İnternet platformalarında toqtamay yañı söz-

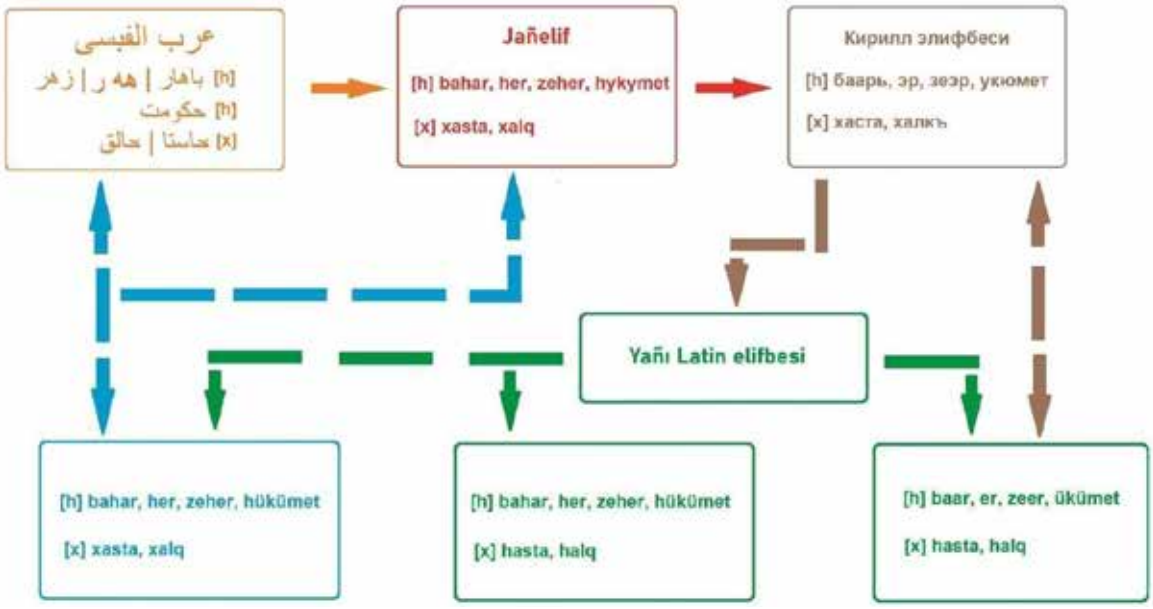

lükler (Qırımtatarca-Rusça luğat, Luğatçıq ve ilâhre) tizilip meydanğa ketirile ve yayğın şekilde qullanıla [25; 26]. Bu ketişatnıñ keyfiyetli olması içün, elbette, Yañı Latin Elifbesiniñ terkibini közden keçirme vaqtı keldi: ***«Çünki bu mesele (elifbe terkibi) milletniñ taqdirinen, onıñ keleceginen bağlıdır»*** [12].

Netice ve tevsiyeler. Qırımtatar tiliniñ assimilâtsiyasına, ya da aksine, ilerileme yol haritasına bağışlanğan ayrı ilmiy işlerge ihtiyac duyulmaqtadır. Elifbe – til aleti olaraq qabul etilmeli, onıñ qullanışta muvafaqiyetli olmasını qorçalamalıdır. Qırımtatar tiliniñ Yañi latin elifbesiniñ terkibini, tilniñ hususiyetlerine, Umum türkiy elifbesine ve Bütün dünya fonetik elifbesinde qullanılğan işaretlerine diqqat etip, tekrar közden keçirmeli. Tilniñ canlanuvını her taraflama ve her saada körmek içün til oqutuv kursları yayğınlaştırmalı; oquma ve telâffuz praktikası, grammatika ve yazı tecribesi, diñleme ve nutuq, inşa yazuv becerisi kibi meşğuliyetlerni arttırmalı degen fikirdemiz.

Qullanılğan edebiyat cedveli:

1. Kaya İ. S., Mullina R. M., Murlıkin A. P., Tohtarov K. T. Qırımtatar tilini ögrenmek içün yol köstergiç (latin elifbesi esasında). Aqmescit : Qırım devlet neşriyatı, 1931. 103 s.
2. Odabaş H., Kaya İ. Qırımtatar tilini ögrenmek içün yol köstergiç (arap elifbesi esasında). Aqmescit : Qırım neşriyatı, 1924. 108 s.
3. Алядин Ш. Ер делиджилер: эдебий-бедий макъалелер. Ташкент : Гъафур Гъулям адына эдебият ве саньат неширияты, 1991. С. 106–109.
4. Меметов А. Къырымтатар тилининъ имля лугъаты (кирилл ве латин элифбесинде). 3-юнджи, гъайрыдан ишленген нешир. Симферополь : КъДжИ «Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты, 2014. 448 с.
5. Меметов А. Лексикология крымскотатарского языка : учебное пособие. Симферополь : Крымучпедгиз, 2000. 288 с.
6. Муртазаев С. Базы сёзлернинъ язылышы акъкъында. *Йылдыз*, 1985, № 1. С. 121.
7. Муртазаев С. С новым алфавитом без старых букв. *Авдет*, 1997. Июнь 2. С. 3.
8. Муртазаев С. Элифбемиз акъкъында фикирлер. Тилимиз «х» арифине мухтадж. *Янъы дюнья*. 2001. Сентябрь 15. С. 2.
9. Муртазаев С. С алфавитом нельзя обращаться как с колодой карт. *Полуостров*. 2010. Июнь 18–24. С. 5.
10. Муртазаев С. Латиндже къырымтатар элифбеси акъкъында. *Янъы дюнья*. 2010. Июнь 26. С. 6.
11. Сейтягяев Н. Проблемы перехода на латинскую графику крымских татар в начале 1990-х годов – конце 2013 г. *Загроджені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні* : збірник наукових праць НАН України ; Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ, 2016. С. 155–172.
12. Фазыл Р. Ирмакълар: эдебий макъалелер, очерклер, хатыравлар, левхалар. Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 2002. С. 166–171.
13. Бекир Чобан-заде. Къырымтатар ильмий сарфы. *Умумий редакторлыкъ, кириш макъале ве изаатлар филология илимлери доктору, профессор А. М. Эмирова; Транслитерация, османлыджадан къырымтатарджасына акътарылмасы, адлар индекси ве сёзлюк Н.С. Сейтягъяевнинъ.* Симферополь : ДОЛЯ, 2003. 240 с.
14. Эмирова А. М. Лингвистические взгляды Бекира Чобан-заде. *Східний світ*. 2002. № 2. С. 113–120.
15. Эмирова А. М. Бекир Чобан-заде и актуальные проблемы современного крымскотатарского языкознания (орфография и орфоэпия). Мир Бекира Чобан-заде. *Сборник материалов 1 Крымской международной тюркологической конференции,* г. Белогорск (Карасубазар), 23–25 мая 2012 г. Симферополь : НАТА, 2013. С. 84–88.
16. Правила кримськотатарської орфографії і пунктуації (проєкт) / А. М. Емірова та ін. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2012. С. 6.
17. Емірамзаєва А. С. Історія кримськотатарської мови : навчально-методичний посібник. Київ : Майстер Книг, 2019. 139 с.
18. Muzaffarov R., Muzaffarov N. Kırım Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi – Rusça Sözlük. terc. Seyityahya (Seytyagyayev) N. Türk Dili Kurumu yayınları, Ankara, 2017. C. 23–35.
19. Betül Aslan., Sovyet rusya hakimiyetinde yaşayan türklerin ortak “birleştirilmiş türk alfabesi”nden “rus kiril” alfabesine geçirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 49, Erzurum, 2009. S. 357–374.
20. Латиница – алфавит революции. *Qazaqstan Tarihy*. URL: https://e-history.kz/ru/news/show/5611/ (muracat tarihı: 19.04.2021).
21. Яңалиф. Татарский энциклопедический словарь. Казань : Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 1999. 703 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Tatar_Latin_Janalif_Arabic_1928.png (muracat tarihı: 19.04.2021).

22. Tahir Nureddinoğlu Kerim. İlmimiz Milletimizge Hızmet Etmeli. URL: http://kerimofftahir.blogspot.com/ (muracat tarihı:19.04.2021).
23. "Günsel" mecmuası | журнал "Гюнсель" № 1, iyül-ağustos 1999. *OQUV | oqu.diñle.lafet.* URL: http://www.oquv.info/oquv/mecmualar/gunsel/ (muracat tarihı:19.04.2021).
24. АНА ЮРТ. Лугъат. URL: https://ana-yurt.com/qrt/lugat (muracat tarihı:19.04.2021).
25. Luğatçıq. URL: https://lugat.diyar.im/ (muracat tarihı:19.04.2021).
26. Переводчик. URL: https://translate.google.com/?hl=ru (muracat tarihı: 19.04.2021).
27. Международный фонетический алфавит. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82 (muracat tarihı: 18.04.2021).
28. Özgür Ansiklopedi URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ortak_T%C3%BCrk%C3%A7e_alfabesi (muracat tarihı:18.04.2021).

Arnautova A. R., Kadri-zade Z. I. LATIN GRAPHICS OF MODERN CRIMEAN TATAR LANGUAGE. THE PROBLEM OF DISPLAYING PHONEMES /X/ AND /H/ ON THE LETTER

The article examines the problem of modern spelling of borrowed words in Crimean Tatar language, in the diachronic aspect, the Latin alphabet of Crimean Tatar language, adopted in 1997 by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, and the alphabet proposed by a group of experts of Crimean Tatar language, Turkologists and public figures of the language conference in 1992 are considered.

During the last century, the alphabet of Crimean Tatar language was changed twice due to a significant restructuring in the political, economic, cultural and social spheres of life, which was formed on the ruins of the Russian Empire.

The alphabet of Crimean Tatar language since 1991 is still in the process of switching to the Latin script. Specialists of the Crimean Tatar language and literature A. Emirova, I. Kerimov, A. Memetov, K. Useinov, N. Seityagyaev, E. Ganieva, N. Seydametova, S. Useinov, A. Rustemov, T. Kerimov and others, writer Riza Fazyl and public figure Seyran Murtazaev made a significant contribution to the preparation for the transition from Cyrillic to Latin script – they prepared and published scientific articles and dictionaries. But, unfortunately, Crimean Tatar language has been little studied and is under great threat of extinction. Such a difficult and tough situation causes shortcomings in the speech process, in particular, deformation of the pronunciation of specific sounds, violations in the logical sequence of the formation of thoughts, which leads to changes in the structure of the sentence, as well as spelling inaccuracies and unequal reflection of borrowed words in writing.

This article is devoted to a topic that is quite controversial and very important. In the course of the work, the problems of displaying borrowed words in writing in Latin graphics are considered, attention is drawn to the history of Crimean Tatar language and the practical use of graphemes in words that have an important phonemic component in borrowings.

The study provides examples of graphical display of phonemes [x] and [h] in other Turkic languages. In order to successfully disseminate and teach Crimean Tatar language both in Ukraine and in the Turkic-speaking environment, as well as among scientists around the world, it is proposed to view the graphemes of the corresponding phonemes and compose a modern Latin alphabet in accordance with the international phonetic alphabet.

Key words: *Crimean Tatar language, Latin alphabet of Crimean Tatar language, Türkology, borrowed words, grapheme, phoneme.*

UDC 81
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/38

Hasanova K. K.
Institute of Linguistics named after Nasimi of Azerbaijan National Academy of Sciences

SOME ETHNOTOPONYMS OF TURKIC ORIGIN BELONGING TO DEMIRCHIHASANLI DISTRICT IN THE "COMPREHENSIVE BOOK OF TBILISI PROVINCE"

It is impossible to find a person, country, mountain, river, city, village, street without a special name. The whole nation participates in the creation of names individually. These names are derived from life, human desires, and human thinking. That is why our historical past and present life, desires and aspirations are in harmony with the names. It is our duty to reveal them. It should also be noted that as life develops, small settlements grow into villages, and villages over time become settlements and cities, and tribal and tribal alliances become large states. All this is sealed under special names. One of the sources where these names are stamped is the "Detailed Book of Tbilisi Province". The "Book…" is a historical document written at a time when it played a decisive role in the formation of the Azerbaijani people. It is also clear from this document that at that time (early 18th century, 1728) Azerbaijan had a strong system of feudal statehood. Each of the onomastic units in the "Book…" separately contains the names of our people related to more ancient times, as well as facts related to the economic development, socio-political, national-cultural spirituality, agriculture, crafts, household culture of that period. The names of the toponyms here correspond to the principle of the ancient Turkish-Azerbaijani toponymic tradition. Many toponymic units of Azerbaijani origin have been recorded in many sources on the history, culture and folklore of the Azerbaijani people. Ancient written monuments, folklore and cultural monuments of our people are rich in toponymic facts. Their research and analysis helps to reveal issues related to the historical thinking and social conditions of the people. One of the important issues is the study and involvement of the Azerbaijani language, in general, the cultural traces of the Turkic languages in the history and territory of other nations. It should be noted that the study of toponyms is of special importance in the study of the history of tribes, clans and peoples. Due to various socio-political events, different tribes named their new settlements in their native language. Traces of history are preserved in these names. From this point of view, the names of tribes and clans should be studied in connection with the territory and history of other states. We consider it expedient to give a detailed explanation of some historically existing toponymic names in this book.

Key words: *Tbilisi province, detailed book, ethnotoponym, Sirajli, Sofulu, Kapanakchi, etymological analysis.*

Introduction. At present, the study of toponyms of Turkish origin is of great importance. Toponymic units, especially ethnotoponyms of Turkish origin, are considered a valuable source in the history of language. Traces of history remain in toponyms. Therefore, the most important thing is to look for these historical traces [9, p. 38]. It should be noted that recently our toponymic names have been Armenianized and falsified. Ethnonymic units name human settlements belonging to Azerbaijan with reference to some fake materials. Extralinguistic factors are valuable evidence of the historical truths they carry, historical information, and the place of settlement of the people. In general, each language is based on national language units. These units are formed in connection with the history of the people, gain rights and live in the language [9, p. 260]. When analyzing the written monuments and other materials of the Turkic peoples, the history of most units of Turkish origin, especially onomastic units, goes back a long way. The nationality and antiquity of these names are especially prominent, the main part of the onomastic system consists of national special names created in accordance with the rules of our language.

Purpose and tasks of the research. To reveal toponymic names of Turkish origin registered in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province" and to give a broad etymological analysis of them.

Scientific novelty of research. Although ethnoponyms of Turkish origin have been extensively studied by scholars, ethnotoponyms of Turkish origin recorded in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province" have been thoroughly studied for the first time.

Methods and sources of research. The issues raised in advance determine the methods of their resolution and verification. Historical-comparative and comparative-contrastive methods are used. As a source, historical and modern terminological dictionaries are used, especially dictionaries related to linguistic terminology.

A review of recent research and publications. "Encyclopedic dictionary of toponyms of Azerbaijan"; "Toponyms of Turkic origin of the Caucasus" by T. Bakhshiyeva; "Toponyms of Kitabi Dada Gorgud and Caucasus area" by A. Bayramov; "Toponyms of Turkic origin of Western Azerbaijan Baku" by I. Bayramov; "Explanatory dictionary of toponyms of Azerbaijani origin in Armenia" by B. A. Budagov, Q. A. Geybullayev; "Borchali toponyms" by M. Chobanov, M. Borchali; "Historical geography of Armenian Azerbaijanis"; "Keys of talismans in the 40th room" by X. Aliyev (toponyms of Borchali, Akhisga, Gazakh); "Basics of Azerbaijan onomology" by A. Gurbanov; "Book-history – Karabakh" by Mir Mehdi Khazani; "Karabakh-letters"; "Detailed book of Tbilisi province" (Borchali and Gazakh) and other electronic sources were used during analyze of the topics.

Presentation of the main material. The importance of toponymic units in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province" in the study of toponyms of Turkish origin is undeniable. From this point of view, we consider it expedient to analyze the etymology of some toponyms mentioned in the "Book…". Most of the onomastic units here are toponyms, anthropoponyms and ethnotoponyms of Turkish origin. Different Turkic languages participated in the formation of these onomastic units at different times. When studying the toponyms of Turkish origin mentioned here, it is important to determine their phonetic, lexical-semantic features and areas. Any toponymic name must be written as it is, without distortion. When adapting the toponym to the literary language, the idiom of the local people should be indicated in parentheses [8, p. 101]. "Book…" also includes historical events related to various fields of ethnographic, agricultural, cattle-breeding, art culture of the Azerbaijani people, toponyms of geographical landscape, names of different historical figures, generations, tribes and clans and their parallels in different areas is reflected [8, p. 100–101].

Each area toponymic unit reflects the linguistic features of the period of its formation [2, p. 184]. The same name can be found in different sources. This shows that the ancient Turkic people settled in large areas. It is also due to the fact that these Turkic tribes are connected by the same roots and mix with each other. Of course, it is a bit difficult to say which is the original variant of toponyms that differ from the phonetic point of view.

The etymological analysis of the toponyms mentioned in the "Book…" will give a clearer picture of their language. Garachibashi winter camp, Yuzbashi community, Telli neighborhood, Chubuglu winter village, Uruz winter village of Yuzbashi tribe, Garatikanli Kapanakchi tribe, Gypsy community, Sinigkorpu, Sanli glass, Baysan, near Sarvan glass, Baylija near the Demirchihasanli district mentioned here community, Saracli, Gajarli, Nazarli, Sofulu community, Kosali community, Petekli winter camp, Calli community, Garadamirchi winter camp, Chomaglibulag field, Tap field, Gushgonan field, Calagli, Kolagir, Solagu, Kolagir villages of Baratli district Let's look at the etymological analysis of some toponyms of Turkish origin, such as Shishtepe, Selcikli, Sarajli, Tazali winter.

Sirajli (Sarajli) ethnotoponym is one of the toponyms subordinated to Demirchihasanli district in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province" [11, p. 92]. According to the sources, the Kipchak-Kazakh Karapapaks are named after the Sarajli people belonging to the Gazakh people. "Sarajli" was formed on the basis of the tribal name [6, p. 188]. In the Middle Ages, one of the tribes in the Ottoman Empire was Sarajli. The oldest official document about the village of Sarachli is the Tsar's "Programming", which is still preserved in three versions in Georgian museums. Compiled during the reign of George XI (1682–1688) and later added, the word "village" in the two versions of these documents – Sulkhan Mdivani and Alexi Meshkhishvili – is derived from the Arabic word for "information" and means "information" sopeli ("Saraclu village of Emin province"). Some Georgian clerks used the word "sopeli" to describe local settlements, and nomadic villages were called "oba" [12]. So, Georgian historical sources have considered Sarachli a settled village since the end of the 17th century. Until the end of the 18th century, the Sarach people lived in the Demirchihasanli district (now Gardabani region) on the left bank of the Kura River.

At present, Saracli people are mentioned among the tribes spread in different regions of Turkey. According to the locals, at one time this plain (in Sharur district) was from Saraj branch plain. What is the meaning of the words "Saraj" and "branch" in the origin of this toponym? According to the locals, the name of one of the 90 families of a tribe of Kazakhs is Sarashli, which was once the territory of the Sarajli dynasty [8, p. 220]. Sarajli is also men-

tioned as a pasture in Loru-Pembek district of Tbilisi province, now in Kalinino district. It is located in Jujakend (Golden Dawn) village of the region. The oronym is based on the name of the Sarijali Turkic tribe [10, p. 104–105]. So, Sarajli Sarijali is a simple ethno-oronym, which is a phonetic form of the name of the Turkic tribe. In another source, the toponym Sarajli is mentioned as a simple oykonim in the form Sarijali. Here are the settlements of Sarija, Sarija plain, Sarijalar, Sarijali Sheki region; Sarija plain, Sarijalar is marked as a settlement in Saatli region. Mugan is on the plain. His real name is Sarijali. Later it was distorted and became Sarichalar. The settlement was formed as a result of the settlement of the Sarijali (actually Sarijalili) branch of the Javanshir tribe. It is given as two villages in Aghdam region: 1) in the Karabakh plain it is in Aghdamkend region of Aghdam region. His full name was Dargahli Sarijali; 2) Chamenli Sarijalisi in the foothills of the Chamenli area of the Aghdam region. In addition, the toponym sarijali was given as a village name in Agjabadi district, Shukurbayli area of Jabrayil district (Gayan cholu), Sahlabad area of Tartar district (full name Yetim sarijali). The names of these settlements are connected with the name of Sarijali, a branch of Bahmanli [1, p. 175].

The sources give us reason to say that the toponym Sarajli is a toponym of Turkish origin, the lexical unit was initially developed in the form Sarijali and then as a result of phonetic change of the word Sarajli, Sarachli, Sirajli, Saraj, Sarichali, Sarajlilar, Sarijalilar, Sarija.

Sofulu, one of the toponyms of Turkish origin in the "Book…", is explained in different ways in the sources. It is noted that the name of the village in Boyahmedli i.a.v of Sofulu Aghdam region is an ethno-economic name formed as a result of settlement of the tribe of the same name living in Karabakh. It is also mentioned as the name of the village in Jafarli administrative district of Gazakh region (again under the name of Sofulu tribe), in Dag Tumas administrative district of Jabrayil region, at the foot of Karabakh range. This tribe began to lead a nomadic lifestyle and later a sedentary lifestyle in Azerbaijan. For this reason, the village of Sofulu was formed [1, p. 193]. It is the name of a village in Zangazur district of Yelizavetpol (Ganja) province, present-day Sisiyan region. It is located 18 km south-west of the district center. Only Azerbaijanis lived in the village. In 1959 alone, 1 816 Azerbaijanis lived here [7, p. 190]. In November 1988, Azerbaijanis were expelled from the area. At present, Armenians live in the area. It is a simple ethnotoponym by structure. The name of the village was distorted into Soflu [4, p. 261]. The Sophular oykonim mentioned in some sources is also connected with the name of the Sofulu tribe.

The fact that the representatives of the Sofulu tribe settled mainly in Gazakh and Zangazur districts also shows that it is a toponym of Turkish origin. Gorgud scholar Aslan Bayramov tried to reveal the etymological meaning of the word Sofulu in his book "Toponyms of Kitabi Dada Gorgud and the Caucasian area". When explaining the word Sofulu, the author equates it with the word Sufi. Although the word is of Greek origin, it was translated into Azerbaijani and Turkish through Arabic. In the first sense it means religious, ascetic, Muslim, in the second sense – hypocritical, hypocritical [3, p. 373]. It is not correct to connect this toponym with Sufism. Because Sufism is a religious movement that spread in Iraq and Syria in the VIII century, and in Azerbaijan in the 9th–10th centuries. The Sufis, on the other hand, came from Central Asia in the 5th century as a branch of the great Kangarli (Gangarli) tribe before Islam and settled in the Caucasus, especially in Azerbaijan. For this reason, the toponym sofulu is considered to be of Greek or Arabic origin and should not be equated with the word Sufi. It is sometimes found in the sense of "sofulu". But a large tribe could not take that name. The etymological meaning of each word and the source on which we base our interpretation of that meaning sometimes lead to a misinterpretation of that word, leading to the wrong conclusion. The word Sofulu is also a Turkish word (from the word "sofi") and means the name of a tribe, being an ancient ethnos. "Religious", "ascetic", "a person who does not deviate from religious doctrines" means "Muslim". Like other tribal names, sofulu is a tribal name.

Alavar is the name of a village in Borchali district of Tbilisi province (now in Gugar region of Armenia). In Turkish, the regiment consists of the words "military unit" and "there". In toponyms, the word "var" means both "get up" and "side" in Iranian languages, and "camp site" in the Azerbaijani language in the 19th century. In the 17th century, Alaber was recorded as the name of a village in the Armenian script in Kotak (later Darachichek) district of Iravan district, which has the same meaning as the name of the village [5, p. 117].

Qamishgut **–** name of the village in Borchali district of Tbilisi province. Now it is the name of a village in the Gugar region of Armenia. In the middle of the 19th century, Armenians from Turkey settled in the village. According to the information, in 1887 the population of the village was Armenian.

At the end of the 20th century, some Azerbaijanis returned and lived mixed with Armenians. In 1919, the Azerbaijani population was expelled and Armenians from Turkey were resettled. In 1935, the Armenian village was renamed Yehegnut. The Azerbaijani reed and Mongolian khot consist of the words "camp" or "gut" [5, p. 117].

Kapanakchi, mentioned in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province", is one of the largest tribes in the "Demirchihasanli" district in the "Book". Thus, many tribes, winters and villages are united here. Ilkhichi Yusif, Kathudali, Haji Saleh, Jafar, Abulgasim, Chatal Veli, Haji oglu, Dever, Garaokuz, Mohammad winter camps, Ahmad (34 people), Jarchi (14), Veli, Muganli (31) communities and neighborhoods were subordinated to this area [11, p. 69–75]. The word "kapanak" is used in the epics "Dada Gorgud" and "Koroglu" to mean "maker". Later, the word Kapanakchi was formed by combining the suffix -chi, which means art and occupation. The general meaning is a tribe engaged in the profession of making salman (while making) [6, p. 181]. Thus, the tribe and the village where they lived got their name from the word "butterfly", which is the name of their profession. The ethno-toponym Kapanakchi was created on the basis of this word. It is the name of a mountain in Alexandropol district of Iravan province, in the present-day Duzkend (Akhuryan) region. It is now the village of Bolnis-Kapanakchi. At present, there is a village called Kurustu Kapanakchi in Marnueli district and Kapanakchi in Zakatala district. In the territory of the former Iravan province there were Boyuk Kapanakchi and Kichik Kapanakchi villages, which were later renamed.

Conclusions. In any language, a name is associated with a distinctive sign. It is impossible to imagine human society without names. People, animate and inanimate beings, historical events, the names of the year, the moon, celestial bodies, and geographical objects are all distinguished by their names. In linguistics, all these special names are called onomastics, and special names are called onomastic units. The history, origin, phonetic, lexical-semantic and grammatical features of onomastic units in language are clarified by etymological analysis. As a result of the development of society, language also develops. In the process of this development, the ancient words in the language can change their form and content and create new shades of meaning. Such changes are more easily identified with the help of onomastic sources. From this point of view, the etymological analysis of onomastic units of Turkish origin registered in the "Comprehensive Book of Tbilisi Province" is also important.

References:

1. Encyclopedic dictionary of toponyms of Azerbaijan : in 2 vol. Baku : East-West, 2007. Vol. 2. 303 p.
2. Bakhshiyeva T. Toponyms of Turkic origin of the Caucasus. Baku, 2010. 255 p.
3. Bayramov A. Toponyms of Kitabi Dada Gorgud and Caucasus area. Baku, 2007.
4. Bayramov I. Toponyms of Turkic origin of Western Azerbaijan. Baku : Science, 2002. 346 p.
5. Budagov B. A., Geybullayev Q. A. Explanatory dictionary of toponyms of Azerbaijani origin in Armenia. Baku : Oguz eli, 1998. 385 p.
6. Çobanov M., Borchali M. Borchali toponyms. Baku, 2012. 356 p.
7. Historical geography of Armenian Azerbaijanis. Baku : Youth, 1995. 464 p.
8. Aliyev X. Keys of talismans in the 40th room (toponyms of Borchali, Akhisga, Gazakh). Ganja : Elm, 2008. 300 p.
9. Gurbanov A. Basics of Azerbaijan onomology : in 2 vol. Baku, 2019. Vol. 1. 280 p.
10. Mir Mehdi Khazani. Book-history – Karabakh : in 2 vol. Baku : Writer, 1991. Vol. 2 : Karabakh-letters. 202 p.
11. Detailed book of Tbilisi province (Borchali and Gazakh). Baku : Pedagogy, 2001. 256 p.
12. Qədim SARAÇLI kəndi. URL: http://zim.az/bolnisi/780-qdim-sarali-knd.html.

Гасанова К. К. ДЕЯКІ ЕТНОТОПОНІМИ ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ, ПІДПОРЯДКОВАНІ РАЙОНУ ДЕМІРЧІХАСАНЛІ, У «ДЕТАЛЬНІЙ КНИЗІ ПРОВІНЦІЇ ТБІЛІСІ»

Без спеціальної назви неможливо знайти людину, країну, гору, річку, місто, село, вулицю. Увесь народ бере участь у створенні імен індивідуально. Ці імена мають своїм джерелом життя, людські бажання та людське мислення. Ось чому наше історичне минуле та теперішнє життя, бажання і прагнення узгоджуються з іменами. Наш обов'язок – розкрити їх. Варто також зазначити, що з розвитком життя маленькі поселення переростають у села, а села із часом стають поселеннями та містами, племінні союзи і союзи племен – великими державами. Усе це закріплено спеціальними назвами. Одним із джерел, де ці імена представлені, є «Детальна книга провінції

Тбілісі». «Книга…» – це історичний документ, написаний у той час, коли він зіграв вирішальну роль у формуванні азербайджанського народу. Із цього документа також видно, що на той час (початок 18 століття, 1728 р.) в Азербайджані існувала потужна система феодальної державності. Кожна з ономастичних одиниць у «Книзі…» містить окремо імена наших людей, які проживали в більш давні часи, а також факти, пов'язані з економічним розвитком, соціально-політичною, національно-культурною ситуацією, сільським господарством, ремеслами, побутовою культурою цього періоду. Назви топонімів у книзі відповідають принципу давньої турецько-азербайджанської топонімічної традиції. Багато топонімічних одиниць азербайджанського походження зафіксовані в багатьох джерелах про історію, культуру та фольклор азербайджанського народу. Давні писемні пам'ятки, фольклор і пам'ятки культури нашого народу багаті на топонімічні факти. Дослідження їх дає змогу розкрити проблеми, пов'язані з історичним мисленням та соціальними умовами життя людей. Одним із важливих питань є вивчення азербайджанської мови, її залучення в життя, аналіз культурних слідів тюркських мов в історії та бутті інших народів. Варто зазначити, що вивчення топонімів має особливе значення у процесі дослідження історії племен, родів і народів. Через різні суспільно-політичні події різні племена називали свої нові поселення рідною мовою. У цих назвах збереглися сліди історії. Із цієї позиції назви племен і кланів варто вивчати у зв'язку з територією та історією інших держав. Ми вважаємо за доцільне детально пояснити деякі історично існуючі в цій книзі топонімічні назви.

Ключові слова: *Тбіліська губернія, детальна книга, етнотопонім, Сірайлі, Софулу, Капанакчі, етимологічний аналіз.*

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.112.2'373.7
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/39

Водяна Л. В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЧИСЛІВНИК У ЛАТИНСЬКИХ, НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті проаналізовано приказки та прислів'я з числовим компонентом латинської, німецької та української мов. Визначено, що паремії належать до найдавнішого пласта будь-якої мови та мають національну характеристику. Аналізуючи паремійні системи порівнювальних мов, визначено частотність уживання числівників.

З'ясовано, що числівник належить до давнього шару лексики, який у різних мовах загалом має тотожну семантику. Частина паремій латинської мови увійшла до мов романо-германської групи, зберігши майже однакове смислове навантаження. А нові паремії стають складовою частиною культури народу.

У ході дослідження виявлено, що ступінь частотності вживання числівників істотно різниться. Виокремлено та проаналізовано чотири числівника: нуль, один, два, три. Зафіксовано найчастотніше вживання та найширший діапазон значень у пареміях латинської мови числівників «один» та «два», у німецькій та українських мовах – «один», «два», «три», відсутність числівника «нуль» у німецьких та українських приказках та прислів'ях та рідше вживання цього числівника в латинській мові.

Аналізуючи паремії латинської мови з компонентом «нуль», відзначаємо мізерну значущість чогось або повну відсутність чого-небудь. У пареміях із компонентом «один» зазначаємо, що форма однини використовується у значенні першості, самотності, підкреслюючи екзистенційний стан людини. Ця самотність може бути як позитивною, так і негативною. Числівник два виконує кількісну функцію, вказуючи лише на несуттєве збільшення, означає протиставлення, непарну кількість, відображає парні та непарні поняття. У приказках та прислів'ях числівник три передає кількість та множинність за лічби.

У науковій розвідці зроблено висновок, що виразнішими та чисельнішими виявилися українські та німецькі паремії з числовими компонентами «один», «два», «три». Визначено, що одиниці паремії є невід'ємним елементом національної культури, бо вирізняють людину як носія національно-культурної спадщини та вимагають глибшого і детальнішого вивчення національних ознак.

Ключові слова: *приказка, прислів'я, паремія, числівник, екзистенціал, семантика, лексика.*

Постановка проблеми. Під час вивчення історії, культури, мови, світогляду сучасних європейських та слов'янських народів дослідники все частіше заглиблюються у першооснову людського існування та зосереджують свою увагу на фундаментальних категоріях людського мислення. Зокрема, зародження первинних понять числа та кількості, у яких відбувається кодування людського буття, котрі розглядаються як етап становлення прадавньої мови. Час появи числівників сягає давнини, а їх виникнення спричинено людськими потребами, адже вже на початку обміну будь-якими речами та на первинних стадіях господарювання у людей виникала потреба рахувати, оскільки неможливо створити справедливість у колективі без урахування числового обліку.

Числівник належить до давнього шару лексики, який у різних мовах загалом має тотожну семантику. Історично склалося, що сучасні західноєвропейські мови, зокрема німецька, завдячує своєму існуванню саме латинській мові, котра втратила своє комунікативне призначення; а українська мова, своєю чергою, наповнила свої лексичні фонди фразеологізмами та пареміями у перекладній формі. Саме тому прислів'я та приказки латинською мовою з категорією числа є скарб-

ницею духовності для сучасних народів, а дослідження їхніх глибинних та специфічних значень здійснено ще не в повному обсязі

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть у сучасній українській та зарубіжній лексикології не спостерігається значне зацікавлення науковців пареміями. Зокрема, праці присвячено дослідженню латинських, німецьких та українських прислів'їв та приказок. Так, зосереджувалася увага на семантиці й структурі паремій німецької мови (М. Зубковська, І. Грицюк, К. Пальм, A. Gondek, G. Grciano). Їх стилістика та тематична класифікація вивчалися Ю. Лісняком, М. Степановою, Г. Пермяковим, А. Райхштейном та ін. Особливе значення мають праці українських науковців (В. Мокієнко, Б. Степанишин, Т. Гайдар, О. Дуденко, Н. Ковальська, І. Тимченко) з висвітлення широкого кола проблем паремії: значення для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв і приказок; вивчення з космогонічного погляду; досліджується номінативна та комунікативна природа. Приказки та прислів'я латинської мови були предметом уваги таких дослідників, як О. Колодницька, О. Лазер-Паньків, І. Штиченко, Л. Мойсеєнко. Попри велику кількість наукових розвідок у галузі пареміографії, комплексний аналіз порівняння прислів'їв та приказок із числівниковим компонентом латинської, німецької та української мов ще недостатньо здійснений.

Постановка завдання. Мета статті – порівняти прислів'я та приказки з числівниковим компонентом латинської, німецької й української мов та з'ясувати особливості вживання числа та його значення. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати поняття прислів'я та приказки; 2) розглянути паремії з числівниковим компонентом трьох мов; 3) простежити й визначити частотність уживання числа у пареміях та їх відповідники у перекладах.

Виклад основного матеріалу. Прислів'я та приказки є здобутком народної мудрості, котру неможливо переписати чи змінити як книгу. Це є надбанням не однієї людини, а плодом цілого покоління лаконічних, виразних, ґрунтовно змістових висловів про поведінку людей, явища дійсності, правила моралі, суспільний устрій, досвід минулого життя.

Відомо, що прислів'я та приказки виникли ще далеко до появи писемності, тобто ще до виникнення сучасних європейських мов. Відповідно, частина паремій латинської мови увійшла до мов романо-германської групи (німецька, англійська, французька, іспанська, португальська тощо), зберігши майже однакове смислове навантаження в мовах. Така близькість за змістом і формою прислів'їв та приказок аргументується подібними умовами життя у відповідну епоху, схожістю життєвих ситуацій, притаманних людському суспільству. Із виникненням народності, наприклад німецької, з'являються приказки та прислів'я, що характеризують місцевий суспільно-побутовий устрій. Проте, не відкинувши здобутки своїх предків, разом зі старими прислів'ями нові паремії стають складовою частиною культури народу.

Таким чином, можна пояснити відповідність великої кількості приказок та прислів'їв у різних мовах, їх відмінність, що стали невід'ємною частиною народного побуту, його словесності. На думку сучасної дослідниці паремій О. Куцик, прислів'я та приказки є не лише короткими висловами, а «…лінгвокультурні тексти відтворюють у свідомості людини сукупність певних відомостей. З одного боку, ці відомості визначають логічну конструкцію виразу, з іншого – зумовлюють межі його вживання, стилістику, зв'язок із певними життєвими ситуаціями, історією і культурою народу. Сукупність таких відомостей … становить культурно-історичне тло прислів'їв та приказок» [3, с. 178].

У сучасній лінгвістиці існує багато визначень понять «прислів'я» та «приказка». Прислів'я і приказки – малі за розміром поетичні твори, проте вирізняються надзвичайною глибиною думки та яскравістю образів. Більшість науковців так розуміє п**рислів'я**: це народний вислів повчального змісту, виражений реченням і характеризує повсякденну закономірність або передає узагальнений суспільний досвід. **Приказка** – це стійкий образний вислів лаконічної будови, що не має повчального змісту.

Енциклопедія української мови так трактує приказки та прислів'я: «…вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду: примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [9, с. 424].

На думку Л. Лисиченко, прислів'я та приказки «самостійно виконують функцію повідомлення (хоча й образного) і не потребують ніякого додаткового лексичного оточення для висловлення завершеної думки» [4, с. 44].

Більшість визначень термінів «прислів'я» та «приказка» визначається як складники

«паремій». Сучасний дослідник природи паремій О. Дуденко вважає, що до розряду паремій можемо віднести тільки прислів'я, відокремлюючи від них приказки [1, с. 4]. Своєю чергою, М. Пазяк ототожнює термін «паремія» з поняттями «прислів'я» та «приказка»: «Паремія» здебільшого вживається для визначення родового поняття жанру поряд із термінами «прислів'я» та «приказки», а видові поняття позначаються термінами «прислів'я», «приказка», «побажання», «вітання», «каламбур», «велеризм», «загадка» та ін., хоча нерідко обидва терміни змішуються і вживаються як синоніми» [5, с. 3].

Т. Капітан, вивчаючи та аналізуючи паремії з погляду їх внутрішньої будови та ознак, доходить до висновку, що приказка – це лаконічний крилатий вислів, близький до прислів'я: «У багатьох приказках подано основні ознаки дійової особи, схарактеризованої лаконічно, переважно однією рисою. У прислів'ях представлено обидва компоненти: перша частина – це дійова особа і вказівка на її дію або її характеристика, тобто предмет; друга частина – дія предмета або стан, у якому він перебуває» [2, с. 227]. Отже, розбіжність між приказкою та прислів'ям лежить у кількості інформації, викладеної в обох текстах, адже у прислів'ї думку викладено цілісно та завершено, а в приказці – поверхово, з незакінченими судженнями. Таким чином, можемо вважати, що досить часто приказка виступає фрагментом прислів'я.

Духовна цінність паремії важлива саме з огляду на процес її розвитку, адже прислів'я та приказки, переживши стільки історичних епох, і тепер живуть у мовах. Особливу роль у семантиці прислів'їв та приказок займають числівники, архаїчність яких закарбована у людській свідомості. Аналізуючи числівники у приказках та прислів'ях латинської мови, визначаємо значну частотність уживання окремих числівників (від 0 до 3) та майже повну відсутність використання інших. У німецькій та українських мовах частотність уживання числівників у приказках та прислів'ях не надто різниться відносно латинських паремій. Найчастотнішими залишаються числівники «один», «два», «три»; числа «сім» та «десять» мають дещо меншу частотність вживання; а такі числівники як «чотири», «п'ять», «шість», «вісім», «дев'ять», «двадцять», «сорок», «сто», «тисяча», «мільйон» – лише одиничні випадки. Така особливість є не випадковою, а закономірною та історично прогнозованою.

У прадавній період люди розрізняли під час лічби категорії однини, двоїни та множини. Тобто один та два сприймались як окремі поняття, а три та кожне наступне число розумілися як множина. Така особливість уживання перших трьох числівників пояснюється сприйняттям використання під час лічби не чисел, а ототожнення їх із предметами, що становлять указану кількість. Більша кількість предметів складніша для підрахунку. Окрім того, числівники від чотирьох і більше часто виражають приблизність, а не точну кількість. Сучасні мовознавці вважають, що множина існувала як цілісна одиниця. В. Панфілов звертає увагу на те, що «у широкому колі сучасних мов, як наслідок, форма однини може передавати значення множини, однак не зафіксовано випадків, коли б форма множини передавала значення одиничності» [6, с. 312]. До того ж поняття множини чисел, тобто числівники після трьох – «чотири», «п'ять», «шість» тощо сприймалися як містичне, нереальне, надзвичайне. Спробуємо проілюструвати особливості використання числівників у пареміях порівнювальних мов.

«Нуль». Нуль – це відсутність чого-небудь, спустошення, ніщо. У свідомості людини нуль є уособленням усього, що не має меж і не є підвладним контролю. Варто придивитися до зображення цифри: вона не має ні початку, ні кінця, а її витягнутість може символізувати падіння і підйом.

Аналізуючи паремії латинської мови з компонентом «нуль», відзначаємо мізерну значущість чогось або повну відсутність чого-небудь. Наприклад, Nulla aetas ad discendum sera est / Zum Lernen ist niemand zu alt / Навчатись ніколи не пізно; Nulla calamitas sola / Ein Mißgeschick kommt nicht allein / Біда не ходить одна. Проте в німецькій та українській мовах спостерігається особливість передачі числівника «nullus, nulla, nullum» в пареміях – використання числівника «один» та прислівника.

Але якщо хтось хоче вказати на неможливість виконання якоїсь дії або її здійснення, то в латинській мові це передається за допомогою числівника, а в українській та німецькій – займенника та заперечення: Nulla vis est maior populi voluntate / Keine Kraft ist größer als der Wille des Volkes / Ніяка сила не більша волі народу; Nullus amor est sanabilis herbis / Любов – не пожежа, а займеться – не загасити.

«Один». У міфології числівник «один» включає в себе значення першості, надійності, володарювання, центральності. Числівник один у світовій символіці означає «буття, відкриття людині духовної сутності, містичний Центр, Вищу силу… символ духовної єдності, божественності»

[Словник, с. 238]. Приказки та прислів'я з числівником «один» частіше зустрічаються в лексичній системі порівнювальних мов. Насамперед, один – це форма однини, не в значенні самостійності, а в значенні одинокості, що вказує на екзистенційний стан людини. Ця самотність може бути як позитивною, так і негативною: Unus vir – nullus vir / Ein Mann, kein Mann / Один муж – ще не муж / Один у полі не воїн; Una hirundo non facit ver / Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer / Одна ластівка – ще не весна; Falsus in uno, falsus in omnibus / Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, und wenn er auch die Wahrheit spricht / Фальшивий в одному – фальшивий у всьому.

Проте поряд із таким негативним настроєм людини є й позитивні моменти, що передаються за допомогою числівника «один». Такі прислів'я стають рушійною силою, закликом до дій, перемоги. Наприклад, Unus pro omnĭbus et omnes pro uno / Geteilte Freude ist doppelte Freude, geteilter Schmerz ist halber Schmerz / Один за всіх і всі за одного.

Значення першості прослідковуємо на прикладі такої паремії: Primus inter pares / Erster unter Gleichen / Перший серед рівних. Поряд із цим є прислів'я та приказки, у яких людину закликають до розсудливості, виваженості, щоб не переоцінити свої знання та можливості та не допустити помилок, які інколи вже й неможливо виправити. Наприклад, Deliberandum est diu, quod statuendum est semel / Besser früh bedacht denn spät bereut / Сім разів відмір, а один раз відріж; Et semel emissum volat irrevocabĭle verbum / Eine abgefeuerte Kugel kannst du nicht wieder einfangen / І один раз сказане слово відлітає безповоротно, Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш. Та варто зазначити, що німецьких відповідників із наявністю числівника «один» до деяких паремій немає.

За допомогою числівника один утворені словосполучення, які показують можливість змінити щось, зазнаючи при цьому найменших втрат: Unum castigabis. centum emendabis / Für einen Gebildeten gibt man zwei Ungebildete / Одного покараєш – сотню виправиш.

«Два, двоє, двічі». Числівник «два» означає пару, протиставлення непарній кількості, збільшення. Він виконує у пареміях латинської, німецької та української мов кількісну функцію, вказуючи лише на несуттєві збільшення когось або чогось порівняно з числівником «один». Так, на позначення дії між декількома особами використовуємо даний числівник: Duobus certantibus tertius gaudet / Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte / Коли двоє б'ються, радіє третій; Duo quum faciunt idem, non est idem / Wenn zwei das Gleiche tun, ist es nicht das Gleiche / Коли двоє роблять те саме, то це вже не є те саме. Такі пареміологічні одиниці характеризуються однорідністю: у них зберігаються точна предметність, номінативність значення, що формується завдяки значенням слів-компонентів.

Числівник «два» також відображає і парні поняття у приказках та прислів'ях. Латинська паремія Duo pariĕtes de eādem fidelia dealbāre співвідноситься з німецькомовною та українськомовною: Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen / Одним махом двох зайців вбити. Ще одним прикладом парності є така паремія: Bis dat qui cito dat / Besser abwarten, als sich übereilen / Двічі дає той, хто швидко дає.

Числівник «два» може означати протиставлення, непрану кількість. Особливо це актуально, коли йдеться про екзистенціал вибору, який є одним із центральних понять становлення духовності людини. Цей вибір завжди важкий, адже можна стати на хибний шлях, з якого так важко зійти: Duos qui lepŏres sequĭtur, neutrum capit / Wer zwei Hasen hetzt, fängt keinen / Хто за двома зайцями поженеться, жодного не впіймає; Ex duobus malis minus est eligendum / Von zwei Übeln das kleine wählen / З двох бід вибирають меншу.

Є приказки та прислів'я, у яких відображено так званні порівняльні відношення відношеннями (краще… ніж): Unum malo datum, quam promissum geminātum / Eins geben ist besser als zwei versprechen / Краще, щоб мені раз дали, ніж двічі обіцяли.

«Три». Числівник «три» – це символ «духовного синтезу, формули для творення світів, символ створення духу із матерії, моделі Всесвіту (верх, середина, низ), щастя, багатства, Святої Трійці, оберега, цілющості» [Словник, с. 220].

Число «три» практично скрізь у світі вважається священним. Проте у паремійних конструкціях латинської мови цей числівник не відзначається великою частотністю на противагу числівникам «один» та «два».

«Три» має декілька значень, указує на невелику кількість чогось або когось: Tres faciunt collegium / Троє створюють товариство. Також числівник «три», як уже вище зазначалося, довгий час існував для позначення множинності під час лічби. Відповідно, прослідковуємо це у прислів'ях: Post tres saepe dies vilescit piscis et hospes / Der Gast ist wie ein Fisch, er bleibt nicht

lange frisch / Після трьох днів часто набридають риба і гість; Гості і риба псуються через три дні.

У значенні невеликої кількості числівник уживається не досить часто, як у німецькій, так і в українській мові, а ще рідше – у латинській. Наприклад, Duobus certantibus tertius gaudet / Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte / Коли двоє б'ються, радіє третій.

Висновки і пропозиції. Розглянувши і порівнявши приказки та прислів'я з числовим компонентом латинської, німецької, української мов, можна відзначати частотність уживання числівників у пареміях: часто вживаються «один», «два» (у трьох мовах), рідше – «три» (у латинській) і зовсім рідко – «нуль» (в українській та німецькій). Причини цього пов'язані з глибинною специфікою етнокультури націй та семантичними процесами у становленні лічби. Паремії є невід'ємним елементом національної культури, бо вирізняють людину як носія національно-культурної спільноти та вимагають глибшого і детальнішого вивчення національних ознак.

Список літератури:

1. Дуденко О. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київський національний ун-т. Київ, 2002, 19 с.
2. Капітан Т. Специфіка вживання прислів'їв та приказок в українській та німецькій мовах. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки».* Вип. 146. С. 226–230.
3. Куцик О. Прислів'я і приказки з ономастичним компонентом як лінгвокультурні тексти (на матеріалі російської та української мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 176–186.
4. Лисиченко Л. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ, 1972. С. 44–45.
5. Пазяк М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії. Київ : Наук. думка, 1984. 203 с.
6. Панфилов В. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. Москва : Наука, 1982. 360 с.
7. Словник символів культури України / за ред. В. П. Коцура. Київ : Міленіум, 2002. 259 с.
8. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 440 с.
9. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

Vodyana L. W. NUMERAL IN LATIN, GERMAN AND UKRAINIAN PAREMIAS

The article analyzes proverbs and sayings with a numerical component of Latin, German and Ukrainian languages. It is determined that paremias belong to the oldest layer of any language and have a national characteristic. Analyzing the paremia systems of comparative languages, the frequency of use of numerals is determined. It was found out that the numeral belongs to the ancient layer of vocabulary, which in different languages in general has identical semantics. Some of the paremias of the Latin language entered the languages of the Romano-Germanic group, retaining almost the same semantic load. And new paremias become an integral part of the culture of the people.

The study found that the degree of frequency of use of numerals differs significantly. Four numerals were singled out and analyzed: zero, one, two, three. The most frequent use and the widest range of meanings in the paremias of the Latin language numerals one and two, in German and Ukrainian one, two, three. Absence of the numeral zero in German and Ukrainian proverbs and sayings, and less frequent use of this numeral in Latin.

Analyzing the paremias of the Latin languages with the component "zero", we note the scant significance of something or the complete absence of something. In paremias with the component "one" we note that the singular form is used in the sense of primacy, loneliness, emphasizing the existential state of man. This loneliness can be both positive and negative. The numerator two performs a quantitative function, indicating only a slight increase, means opposition, odd number, reflects even and odd concepts. In proverbs and sayings, the numerator three conveys the number and plurality of numbers.

In the scientific investigation it was concluded that the Ukrainian and German paremias with the numerical component one, two, three turned out to be more expressive and numerous. It is determined that paremia units are an integral element of national culture, because they distinguish a person as a bearer of national and cultural heritage and require a deeper and more detailed study of national characteristics.

Key words: *proverb, proverb, paremia, numerator, existential, semantics, vocabulary.*

УДК 811.14'06'373.7(477.7)
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/40

Жарікова Ю. В.
Маріупольський державний університет

ПРАЦЯ ТА ДОБРОБУТ ЯК СКЛАДНИКИ УСПІШНОГО ЖИТТЯ В ПАРЕМІЯХ ГРЕКІВ НАДАЗОВ'Я

У статті розглянуто й проаналізовано паремії румейської мови, що позначають працю та добробут, які складають основу успішного життя людини. Фольклор, до складу якого поміж іншого входять прислів'я та приказки, є частиною культурної спадщини будь-якого етносу. Наразі в Україні актуальне питання збереження цієї спадщини в контексті політики нашої держави й закликів ЮНЕСКО щодо збереження мов національних меншин, і зокрема мов, що зникають. Саме до таких і належить мова греків Надазов'я. Після переселення з терен Криму до Надазов'я греки мали тяжко й наполегливо працювати, аби організувати своє життя на новому місці, збудувати будинки, нажити майно тощо. У своїй більшості вони були аграріями, займались сільським господарством, саме тому робота була для них сенсом життя. Не випадково ще й досі побутує стереотипне уявлення про те, що греки – заможна нація, яка дуже багато працює для того, щоб забезпечити собі комфортне життя та жити у добробуті. Крім того, праця описується не як важкий обов'язок чи тягар, а як процес, від якого людина отримує справжнє задоволення. Більшою мірою для румейських паремій притаманне вираження значення залежності результату роботи від кмітливості й професійності майстра. Тобто підкреслюється необхідність володіти високими інтелектуальними здібностями, окрім наявності фізичної сили. У пареміях греків Надазов'я зауважується на вмінні планувати, заощаджувати, раціонально використовувати свій час і свої сили. Акцентується на тому, що тільки завдяки чесній праці стають можливими багатство й матеріальний достаток. Для румеїв обов'язковою умовою матеріального добробуту є лад у родині, в товаристві, взаємодопомога, співчуття. Виявлено, що в румейських пареміях засуджуються ледарство, люди, що уникають роботи, які живуть чужим коштом. Дуже узагальнено всі румейські паремії на позначення праці можна згрупувати в 4 категорії: 1) місце праці в життя людини; 2) характеристика праці як процесу; 3) результати праці в житті людини та її необхідність; 4) типи поведінки людей відповідно до їх ставлення до праці.

Ключові слова: *паремії, греки Надазов'я, румейська мова, праця та добробут.*

Постановка проблеми. Вивчення народнопоетичної творчості однієї з малих етнічних груп, що населяють Україну, а саме румеїв або греків Надазов'я, є особливо актуальним у світлі необхідності збереження культурної спадщини України. Відомо, що фольклор не може лишатися в законсервованій формі, адже з плином часу змінюються умови його побутування, його носії, їхні потреби та їхнє ставлення до усної традиції. У грецьких селах Надазов'я ситуація ускладнюється ще й тим, що, крім соціальних змін, протягом останнього століття відбулись значні мовні зміни [6, с. 62]. Дослідники вказують, що протягом трьох поколінь відбувся мовний зсув (language shift) щодо ролі першої (рідної) мови; тобто батьки людей, що нині знаходяться в похилому віці, володіли російською пасивно або розмовляли нею з труднощами, в той час, як нинішня молодь має таке ж відношення до грецького діалекту [14, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше фольклором румеїв зацікавився Ф. Хартахай (1837–1880 роки життя). Ще навчаючись у Київському університеті, він 1859 року на канікули приїздить у рідне село Чердаклі (нині с. Кременівка), де записує народні пісні, а в сел. Сартана здобуває два рукописних збірники пісень. В історії вітчизняної фольклористики вони відомі як «Сартанські пісенники». Складаються вони переважно з грецьких патріотичних (героїчних) і ліричних пісень літературного походження. Збираючи фольклор, Ф. Хартахай разом із цим вивчає історію та мову рідного народу [12, с. 102]. Перші зразки фольклору румеїв були опубліковані в історичному нарисі Ф. Хартахая «Христианство в Крыму» (1864 рік) і книзі В. Григоровича «Записки антиквара о поездке его на Калку и Кальмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра» (1874 рік). У 20-х – на початку 30-х років XX ст. проводилися експедиції

з вивчення історії та культури грецької меншини Надазов'я. Збиранням і вивченням фольклорного матеріалу займались Д. Спірідонов, К. Костан, І. Соколов [6, с. 62]. У 30-х роках цю роботу було згорнуто, дослідників було репресовано й багато із зібраних матеріалів нині вважають загубленими для науки [1, с. 29].

До неоціненних коштовностей фольклору належать прислів'я та приказки (паремії) – короткі влучні вислови, які в художній формі типізують різні явища життя. Вони є узагальненою пам'яттю народу, висновками з життєвого досвіду. О. Макаренко зазначає, що «у своїй сумі прислів'я та приказки становлять систему правил, якими людина має керуватися в повсякденному житті. Ці фольклорні жанри приваблюють яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. У поетичній формі вони зберігають і поширюють народну мудрість, досвід пізнавальної діяльності, є засобом впливу на думки й вчинки людей. Що більше мова насичена прислів'ями, приказками, тим вона образніша, яскравіша» [8, с. 203]. Опублікованих прислів'їв греків-румеїв дуже мало. Власне, натепер існує лише один збірник Л. Кір'якова й Д. Патричі «Эна шилядъа маргаритарья (Тисяча перлин)» (1993 рік), який містить 1 000 прислів'їв, приказок та афоризмів надазовських греків-румеїв із перекладом російською мовою [5]. Основу збірника складають паремії сел. Сартана.

Понад 200 румейських прислів'їв із перекладом російською мовою опублікував житель села Велика Новосілка М. Хорош (Луіс) [13]. Збиранням прислів'їв, приказок і фразеологізмів румейської мови займався дослідник сел. Сартана Е. Хаджинов, але за життя не встиг їх опублікувати. Наразі його напрацювання частинами публікують його дружина й донька в газеті «Елліни України» й інших виданнях. У 2006 році була опублікована книга П. Мазура «Перлини народної мудрості. Етюди про народну педагогіку греків Приазов'я», в якій автор намагається осмислити основні принципи етнопедагогіки надазовських греків крізь призму румейських прислів'їв і приказок, опублікованих у збірнику «Эна шилядъа маргаритарья». Як зазначає сам автор, «оригінальні фольклорні джерела, представлені в книзі «Перлини народної мудрості», дають можливість побачити, що етнопедагогіка греків Надазов'я відбиває історію, працю, побут народу, його ідеали, прагнення до світла, жагу до знань» [7, с. 9]. Він розподіляє фольклорний матеріал за такими категоріями: про відношення еллінів Приазов'я до навчання та знань, про виховання дітей у родині, про працю та трудове виховання, про джерела краси, радості й здоров'я, про те, як жити в згоді з природою, про борг та обов'язки перед своєю совістю та Всевишнім [7, с. 35]. Науковим дослідженням паремій, приказок і фразеологізмів греків Надазов'я займаються викладачі кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету Ю. Кіор (Потіпак) та Ю. Жарікова [2; 3; 4; 9; 10].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та аналіз паремій румейської мови, що позначають працю та добробут, як основного складника успішного життя людини.

Виклад основного матеріалу. Паремії завжди були й залишаються енциклопедією народного життя. Важко знайти таку ділянку побуту, взаємин між людьми й природним довкіллям, які б не знайшли відбиття в народній мудрості. У своїй статті Ю. Жарікова цитує видатного педагога К. Ушинського, який писав, що в прислів'ях «як у дзеркалі відтворені всі сторони життя народу: домашня, родинна, рільнича, лісова, громадська, його потреби, звички, його погляди на природу, на значення всіх явищ життя» [3, с. 181]. В етнопедагогіці обов'язково зміст виховання охоплює піклування про здоров'я та фізичний розвиток дитини, передачу знань, трудових умінь і навичок, привчання до організації домашнього побуту, забезпечення професійної обізнаності в певній галузі виробництва, підготовку до сімейного життя, формування духовного світу [11, с. 43–44]. Основою виховання є праця – найперше життєдайне джерело людської гідності, моральності й щастя. Тому прекрасною є родинна виховна традиція, за якою кожний член сім'ї, в тому числі й дитина, обов'язково трудиться, бере на себе частину загальних турбот та обов'язків [11, с. 226].

Народна філософія розуміє працю як доцільну діяльність людини, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей («Чесна праця – наше багатство»). Вона справедливо вбачає в праці основу існування суспільства, природну умову людського життя: *Ан та дъулэвс ас тун аплогус – кардъыя-с юмуты хара* («Коли працюєш на себе, серце наповнюється радістю»). Без активної трудової діяльності немислимий усебічний розвиток особистості: *Ти каматэвкты мегала дъулыс, дъыхос мегала замеча* («Не робляться великі справи без великих зусиль»). Завдяки праці розвиваються здібності людини, формуються її світогляд і моральне обличчя. Тому народна педагогіка незмінно додержує принципу виховання працею [11, с. 48].

Для греків-румеїв, які в більшості були аграріями, праця, робота були сенсом життя, невіддільною частиною буття людини. Тому в прислів'ях і приказках зображено багатий історичний досвід грецького народу, уяви, пов'язані з трудовою діяльністю, побутом і культурою надазовських греків.

У румейських пареміях неодноразово підкреслюється, що запорукою матеріального добробуту завжди були й залишаються ощадливість, працьовитість, старанність: *На ми эшс та капикя-с махтаныя, махтанэфт ан т палкария-с* («Не хвалися своїми грошима, хвалися своїми молодецькими справами»); *Ту сабур ки н пиферия, фер с калусин ки флюрия* («Старанність і терпіння приносять золото й задоволення); *Тон пато ан агапас – плушенс* («Якщо землю будеш любити – розбагатієш»).

Уміння планувати, заощаджувати, раціонально використовувати свій час і свої сили обов'язково допоможуть створити свій добробут: *Тыс плушка на зи ирев, храшкит та капикя-т на сахиндраэв* («Хто хоче багатим бути, той повинен гроші складати); *Атос, тыс ти хьев эна капик, атос ти сурев шлядъыс* («Хто копійку не береже, той тисячі не збере»); *Капикя ан ханс – вришкс-та, тиро ан ханс – ти сонс-то* («Якщо гроші загубиш – знайдеш, якщо час загубиш – не здогониш); *Тирос капикя кам, ма ас та капикя тиро ти агоразс* («Час робить гроші, але за гроші час не купиш»); *Мера ханс – плушия ханс* («День губиш – багатство губиш»).

Але багатство, матеріальний достаток можливі лише тоді, коли дісталися чесною працею: *Ту хазанымену ту капик, эн акриво ах ту клыпсмену ту дъекар* («Зароблена копійка дорожча за вкрадену десятку»); *Эн исап на тройс салмадъыча, пара клыпсмена алматыча* («Краще їсти хліба шматок, ніж вкрадений жирок»). Украдене, нечесно зароблене, придбане обманом ніколи не принесуть щастя та здоров'я власникові: *Ан то клыпсию тыс эхтсин спит, ато стэра тъа кзен ах то мты-т* («Хто за вкрадене побудував дім, тому все боком вилізе потім»); *Тылага иртын то ишию ан то клыпсию, айц ки дъайн-па* («Як багатство, здобуте крадіжкою, прийшло, так воно й пішло»); *Ту ксену ту плушия, ти дъуй-се ия* («Чуже багатство не дасть тобі здоров'я»).

Хоча багатий і має певні «привілеї» в житті: *Гарипс кам ту храшкит, плушус ту ирев* («Бідняк робить те, що треба, багач – те, що хоче»), гроші несуть чимало лиха, особливо ті, що нажиті нечесним шляхом. У своїх пареміях народ попереджує, що рано чи пізно розплата настане: *Плушус ти тьматы, тун клэфт фоваты* («Багатому не спиться: він злодія боїться»); *Тыс зи ан то клэпсию, тъегос вгаль та матя-т* («Хто живе коштом крадіжок, тому Бог очі виколе»).

Обов'язковою умовою матеріального добробуту є лад у родині, в товаристві, взаємодопомога, співчуття: *Пу эн уртахлыя, ати эн плушия* («Де братство, там багатство); *То уюш эн плушия, то хавга эн гариплыя* («Мир багатство дає, а сварка до злиднів веде»); *Хийпси тун гарип, тыс теш эна капик, баро, атос-па эш пши* («Пожалій бідняка, в кого немає ані гроша, адже він теж жива людина»).

Окремо виділяються прислів'я, в яких говориться про справжніх трудівників, для кого робота – на першому місці, хто любить працювати й отримує задоволення від роботи: *Ас тун каматыро тун атъарпо, патус тен усалку* («Для працьовитої людини земля не лінива»); *Дъихос дъулыя мера мяз хронос* («Без роботи день здається роком»); *Тун атъарпу ти мурфяз т фуресия, тун атъарпу мурфяз ту кало т дъулыя* («Людину не прикрашає одяг, людину прикрашає в роботі старанність»). Такі люди по-справжньому красиві: *Патус ах тун илю фер мурфия, а атъарпус мурфен ах т дълыя* («Красу землі сонце посилає, а людині красу робота дає»); *Ан та камс кала дълыя, эшс хара ас н кардъыя* («Коли добре робиш роботу, маєш радість у серці»).

Велика кількість прислів'їв безпосередньо адресована селянину, кожного дня зайнятого роботою. Вони радили, як зробити роботу на землі краще, розкривали секрети її продуктивності, показували красу й сенс хліборобської праці: *Ан та камс дъулыя, нами дранас харшу стун илю* («Коли працюєш, не дивись на сонце»); *Эна мера ан ханс пэс ту чалыму, пула заиредъя тъа эшс ханыму* («Пропустиш день на косовиці – втратиш багато пшениці»); *Оспу эн ту стар пес то фтялыц, на ми катъыс ас ту щадъыц* («Поки зерно в колоску, не сиди в затінку»); *Ан та дъулэвс ас тун аплогус – кардъыя-с юмуты хара* («Коли працюєш на себе, серце наповнюється радістю»).

Результат роботи безпосередньо залежить від якості вкладених людиною зусиль: *Тыс кам кала дъулыя, атос эш палкария* («Хто любить гарно працювати, той може по праву пишатися (=в того є завзяття)»); *Атос эш ишию – тыс кам дъулыя* («Той багатство має, хто в роботі потіє»); *Ан ти спернс – ти чалэв-с* («Не посієш – не пожнеш»).

Більшою мірою для румейських паремій притаманне вираження значення залежності резуль-

тату роботи від кмітливості й професійності майстра. Працювати треба не лише добре, а й уміло: *Та шера-с нами камны кутуру дъулыя, храшкит фтял на эшс* («Щоб руки дарма не працювали, треба голову мати»); *Тыс кам ан ту иштах дъулыя, атос ти муганаэв ах кана-па камия* («Хто працює старанно, той ні в чому не має потреби»); *Палкарс тыс эн, ту пширсин птраэвту* («Той молодець, хто розпочату справу закінчив»). Тому в прислів'ях і приказках про працю часто підкреслюється важливість майстерності, засуджується невміло й погано організована робота: *На матъенс на камс дъулыя, храшкит мега башхария* («Навчитися працювати майстерно – це велике мистецтво»); *Атос, тыс теш юрух, т дъулыя-т камия-па ти питав* («У кого порядку немає, в того робота ніколи не закінчується»); *Ах ту ахмахку т дъулыя, нами флай-с файда ки ишию* («Від дурної роботи не чекай користі й достатку»).

Звичайно, в румейських пареміях дістається тим, хто не вміє або не бажає працювати. Ледарі засуджуються: *Тыс кам дъулыя – чичакьен, а тыс укна – марен* («Хто працює – розцвітає, а хто лінується – в'яне»). Саме слово «ледарювати» має кілька значень: абсолютно нічого не робити, байдикувати; базікати, марнословити; займатися марною роботою: *Ан та лахардес – ту чол ти сперн-ту* («Словами поля не засієш»); *Лахардэс дъихос дъулыя, та эн врунды дъихос вруши* («Слово без діла, наче грім без дощу»); *Дъихос дъулыня ан зис, мону тун урано капнызс* («Без роботи жити, тільки даремно небо коптити»); *Ан т алгу-па ти сонс-то камия ту хасис т мера дъихос дъулыя* («Й на коні не наздогнати день, який провів без роботи»). Засудження нероб іноді досягає сарказму: *Ас тун укняр т дълыя эн душманус* («Для лінивого робота – ворог смертельний»); *Ту стыкит ту нэро, фер кушуря ки вроми* («Стояча вода заростає й смердить»); *Сун укнар панда-па эн юрты* («Для лінивого завжди свято»).

Працювати повинні всі без винятку: *Тыс тевалын дъендро ки тескапсин пигадъыц, атос теш укум на пин нэро ки на пефт ас ту щадъыц* («Хто дерево не зміг посадити й джерело розкопати, той не має права воду пити й у холодку лежати»).

Висновки і пропозиції. Отже, характеристика прислів'їв і приказок про працю та добробут чітко відбиває риси менталітету румейського народу. У прислівниковому фонді румейської мови уявлення про працю, в цілому, може бути зведене до чотирьох основних груп, що містить такі:

1) місце праці в життя людини;

2) характеристика праці як процесу;

3) результати праці в житті людини та її необхідність;

4) типи поведінки людей відповідно до їх ставлення до праці.

Убачається перспективним визначення та вивчення особистого пареміологічного фонду окремо взятої мовної особистості з метою з'ясування головних тенденцій функціонування паремій на позначення праці й добробуту, оскільки, як зазначалось на початку розвідки, мова греків Надазов'я зазнала явища «мовного зсуву» та, ймовірно, більшість із зазначених прислів'їв наразі вживаються або дуже обмежено, або зовсім вийшли з активного ужитку.

Список літератури:

1. Араджиони М. А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVII – 90-е гг. XX в.). Симферополь : Издательский дом «Амена», 1999. 132 с.

2. Жарікова Ю. В. Концепт «Освіта» у світосприйнятті греків Надазов'я, відображений у румейських пареміях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 146–148.

3. Жарікова Ю. В. Паремії румейської мови на позначення родинних стосунків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* 2020. В. 10 (78). С. 181–183.

4. Жарікова Ю. В. Румейська фразеологія у її зв'язках з українською та новогрецькою фразеологіями. Маріуполь : Видавництво МДУ, 2016. 203 с.

5. Кір'яков Л. Н., Патрича Д. К. Тисяча перлин: афоризми, прислів'я та приказки приазовських греків. Донецьк : Донбас, 1993. 143 с.

6. Кутна Ю. Б., Потіпак Ю. А. Фольклор греків Приазов'я: історія вивчення і сучасний стан. *Сходознавство* ; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ, 2007. № 39–40. С. 61.

7. Мазур П. И. Жемчужины народной мудрости. Этюды. Мариуполь : Издательство «Азовье», 2006. 40 с.

8. Макаренко О. П. Малі фольклорні жанри у гуманістичному ставленні до особистості. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 202–205.

9. Потіпак Ю. А. Відображення родинних стосунків у пареміях греків Метрополії та Приазов'я. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Випуск 137. С. 518–521.

10. Потіпак Ю. А. Зображення відносин між нерідними членами родини в українських, грецьких та румейських пареміях. *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій :* Збірник матеріалів 2 міжнародної наукової конференції / За заг. ред. С. В. Шепітько. Маріуполь, 2014. С. 260–263.

11. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.

12. Хаджинов Е. В. З історії фольклору Південного. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 3. С. 102–105.

13. Хорош Н. А. Поговорки и пословицы греков Приазовья. *Греки Украины: история и современность* : Материалы научно-практической конференции «Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры». Донецк, 1991. С. 155–157.

14. Χρίστου Χ. Η γλώσσα των Ελλήνων της Αζοφικής. *Ενδείκτης: μετανάστες, ομογένεια, απόδημοι*. Ενημερωτικό δελτίο του Πανεπιστημίου Κύπρου, 2006. Τευχ.15. Σ. 27–39.

Zharikova Yu. V. LABOR AND WELL-BEING AS COMPONENTS OF SUCCESSFUL LIFE IN THE PAREMIAS OF THE GREEKS OF AZOV REGION

The article analyzes the paremias of the Rumeic language, denoting work and well-being, which form the basis of a successful life. Folklore, which includes proverbs and sayings, is part of the cultural heritage of any ethnic group. Nowadays, the issue of preserving this heritage is relevant in Ukraine in the context of our state policy and UNESCO's calls to preserve the languages of national minorities, and in particular, endangered languages. One of such languages is the language of Azov Greeks. After having resettled from Crimea to Azov region, the Greeks had to work hard to organize their lives in a new place, to build houses, to acquire property, etc. The vast majority of them were farmers, engaged in agriculture, that is why labor was the meaning of their life. It is no coincidence that there is still a stereotypical notion that the Greeks are a wealthy nation that works hard to live a comfortable and prosperous life. In addition, work is not described as a heavy duty or burden, but as a process which a person truly enjoys. To a greater extent, the dependence of the result of work on the ingenuity and professionalism of the master is characteristic for Rumeic paremias. Thus, the need to have high intellectual abilities, in addition to physical strength, is emphasized. The paremias of the Azov Greeks emphasize the ability to plan, save, and use one's time and energy rationally. The emphasis is stressed on the fact that wealth and material prosperity can be achieved only through honest work. For Azov Greeks, the necessary condition of material well-being is order in both the family and society as well as mutual assistance and compassion. It has been stated that not only laziness but also people who avoid work and live at someone else's expense are condemned in Rumeic paremias. Having generalized all Rumeic paremias on the designation of labor, we grouped them into 4 categories: 1) place of work in human life, 2) characteristics of work as a process, 3) results of work in human life and its necessity, 4) types of human behavior in accordance with one's attitude to labor.

Key words: *paremias, Azov Greeks, Romeic language, labor and prosperity.*

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/41

Ибаев Н. А.
Сумгаитский государственный университет

О ПРЕДМЕТЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

У статті йдеться про фразеологізми, які вивчаються в азербайджанському мовознавстві, дається коротка історична інформація з історії проблеми. Слід зазначити, що фразеологія – досить велика галузь науки, яку вченим ще належить вивчити. Як і в історії мовознавства інших народів, в азербайджанському мовознавстві робота вчених із вивчення проблем мовознавства триває і дотепер. Наші лінгвісти поглиблюють свої дослідження, залучаючи все нові джерела. Підготовлено та видано великий тлумачний словник фразеологізмів, що за обсягом і глибиною матеріалу перевершує попередні видання. Одні вчені вкладали в це поняття занадто вузький сенс, інші – використовували його для позначення більш широких понять. Дослідження в цій сфері показують, що фразеологію правильніше розуміти в широкому сенсі. Більшість учених-мовознавців, дослідників азербайджанського мовознавства також виступають за широке розуміння фразеології. Азербайджанським лінгвістам належить спроба широкого вивчення фразеології. У статті наводяться імена низки вчених, які досліджують цю сферу, і вказується, яка саме проблема розглядалася в кожному дослідженні. Надано інформацію про праці М. Гусейнзаде, С. Джафарова, Н. Рагімзаде, Г. Байрамова, Н. Сеідаліева та інших, а також про етапи і джерела вивчення фразеології в історії азербайджанського мовознавства.

Таким чином, із кінця XIX століття і до 50-х років XX століття комплексне вивчення фразеології стало розширюватися. З огляду на це, можна вказати на заслуги М. І. Міхельсона, І. І. Іллюстратова, Бодуена де Куртене, І. Вільвуса, С. І. Абакумова, А. А. Шахматова та ін. Значущість застосування: може бути використано на лекціях і семінарах у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *азербайджанське мовознавство, фразеологія, вчені-дослідники, історія мовознавства, метафора.*

К истории исследования вопроса. Хотя история созданных народом устойчивых сочетаний в языке уходит в глубокую древность, изучение данной области языкознания, сформировавшейся впоследствии в самостоятельную научную дисциплину, началось около ста лет назад.

Использование устойчивых словосочетаний в языке можно встретить в речи людей еще до нашей эры. Об этом говорит ученый-лингвист Нариман Сеидалиев в своей монографии «Фразеология языка азербайджанского дастана и сказки». В подтверждение своей мысли он приводит примеры выражений «до потемнения в глазах» из «Поэтики» Аристотеля и «Илиады» Гомера или же «отнять жизнь мечом» и «закат жизни» из произведения Эмпедокла «Очищение» [1, с. 16–17].

Еще Аристотель, описывая в своих произведениях метафоры, указывал на существование в речи устойчивых сочетаний, не используя при этом термин «фразеология».

Известный русский ученый М. В. Ломоносов в своем труде «Грамматика русского языка» так же затрагивает тему устойчивых выражений, рекомендуя при этом включать устойчивые выражения, пословицы, фразы и идиомы в словари. Из этого следует, что первые письменно зафиксированные словосочетания мы можем наблюдать в словарях.

Сведения об использовании фразеологических сочетаний в языке в начале XIX века можно найти в трудах А. А. Потебни, И. И. Срезневского, Ф. Ф. Фортунатова, А. А. Шахматова и других.

Тем не менее первые шаги по изучению фразеологизмов в общем языкознании с лингвистической точки зрения принадлежат французскому лингвисту Шарлю Балли. Вопросы, связанные с фразеологией, находят свое отражение в его произведении «Французская стилистика».

Работа была впервые опубликована в Женеве в 1905 году. После выхода в свет этого произведения началось повсеместное изучение фразеологизмов, которые стали объектом интереса ученых, особенно специалистов, занимающихся устойчивыми сочетаниями. Таким образом, с конца XIX века и до 50-х годов XX века комплексное изучение фразеологии стало расширяться. В этой связи можно отметить заслуги М. И. Михельсона, И. И. Иллюстратова, Бодуэна де Куртенэ, И. Вильвуса, С. И. Абакумова, А. А. Шахматова и др.

Большая заслуга по изучению фразеологизмов принадлежит В. В. Виноградову. Этой теме он посвятил целых три статьи. Он также отмечал, что фразеология существует как отдельная наука.

После опубликования этих работ о концепции В.В. Виноградова заговорили многие российские и иностранные ученые. Среди них были Л. А. Булаховский, А. И. Смирницкий, Х. Касарес, А. И. Ефимов, О. С. Ахматова, Б. А. Ларин, Н. А. Баскаков, а затем А. А. Реформатский, А. В. Бабкин, Н. М. Шанский, Н. Н. Амосова, Д. Н. Шмелев, А. В. Кунин и др.

Приблизительно в этот же период в истории азербайджанского языкознания начинается этап изучения фразеологии. Азербайджанские ученые-лингвисты в своих исследованиях в области фразеологии брали за основу концепцию В. В. Виноградова.

Вопросы изучения фразеологии в азербайджанском языкознании. В азербайджанском языкознании термин «идиома» впервые был использован в учебнике «Грамматика турецкого языка» (1982) Бакира Чобанзаде и Фариды Агаевой. Термин же «фразеология» используется Мухтаром Гусейнзаде в учебнике «Современный азербайджанский язык» (1954 г.). В отличие от М. Гусейнзаде Салим Джафаров предпочитал использовать термин «идиома», что ясно показывает его статья «Идиомы азербайджанского языка». Впоследствии автор включил ее в книгу «Лексика современного азербайджанского языка» в раздел под названием «Фразеология современного азербайджанского языка».

Абдулазал Демирчизаде также использовал термин «идиома» в своей книге по стилистике азербайджанского языка. Диссертационная работа Наргиз Рагимзаде так же называлась «Идиоматические выражения в азербайджанском языке». Первое исследование Гусейна Байрамова в этой области вышло под названием «Устойчивые словосочетания». Позже тот же автор издал монографию «Основы фразеологии азербайджанского языка». Из вышесказанного мы видим, что на ранних этапах развития фразеологии четких определений в терминологии не существовало.

В целом, следует отметить, что в истории азербайджанского языкознания, как и у других народов, исследования по фразеологии проводились в несколько этапов. Проведенные в азербайджанском языкознании исследовательские работы можно распределить по следующим группам:

1. Научно-исследовательские работы теоретического и теоретико-практического характера

В этом отношении кандидатская диссертация Нигяр Рагимзаде «Идиоматические выражения в азербайджанском языке», кандидатская диссертация Фидан Салаевой «Развитие теории о фразеологии в азербайджанском языкознании во второй половине XX века» и докторская диссертация Гусейна Байрамова «Основы фразеологии азербайджанского языка» заслуживают особого внимания.

Следует отметить, что название первого опубликованного исследования Гусейна Байрамова было «Устойчивые словосочетания».

Монография Гусейна Байрамова «Основы фразеологии азербайджанского языка» состоит из 3-х больших глав: «Общие вопросы фразеологии азербайджанского языка», «Структура фразеологии азербайджанского языка» и «Семантическая структура фразеологии азербайджанского языка».

Это произведение, изданное как учебное пособие, основано на богатом и разнообразном фразеологическом материале. Эту работу автора можно считать серьезным шагом вперед в истории изучения фразеологии азербайджанского языка. В работе впервые были детально изучены многие важные вопросы и введены новшества. Эти факты имеют большое научное значение.

Здесь так же можно упомянуть обширные статьи Афада Гурбанова «Фразеология современного азербайджанского языка» и Хасрата Гасанова «Фразеология азербайджанского языка». Хотя труды обоих авторов носят теоретико-практический характер, но это не исследовательская работа, а обзорные статьи по общим вопросам фразеологии.

Агамуса Ахундов в своей книге «Общее языкознание» также затрагивает область фразеологии.

2. Исследовательские работы, проведенные с точки зрения стилистики

Прежде всего здесь следует упомянуть статью Абдулазала Демирчизаде «Идиомы или идиоматические выражения» [8–2, с. 168–179] в книге «Стилистика азербайджанского языка». Кандидатская диссертация Камиля Алиева «Стилистические особенности фразеологии в художественной литературе, состоящая из трех глав, связана исключительно со стилистикой. В работе автор делает краткий экскурс в историю фразеологии, а затем рассказывает об объекте исследования стилистики, о роли фразеологии в стилистике и в его категориях. Кандидатская диссертация Имарет Сулеймановой «Стилистическая фразеология в азербайджанской поэзии (1990–2000-е годы)» также связана со стилистикой азербайджанского языка.

3. Исследования, проведенные на основе произведений какого-либо писателя

В эту группу азербайджанского языкознания входит самое большое количество исследовательских работ. Все эти исследования можно разделить на три подгруппы: а) изучение только фразеологии произведений какого-либо писателя; б) изучение фразеологии параллельно с другими областями лингвистики при изучении произведений какого-либо писателя; в) исследование только поэтической семантики какого-либо писателя.

В качестве примера к первому случаю можно назвать монографии «Фразеология комедий М.Ф. Ахундова» Садига Муртузаева и «Фразеология языка Насими» Тюркан Аскероой. Упомянутое выше произведение Садига Муртузаева было доработано и издано в 1962 году под названием «Языковые и стилистические особенности комедий М.Ф. Ахундова (на основе фразеологических материалов)». В этом произведении автор рассказывает о различных направлениях народной разговорной фразеологии, используемой в комедиях и о фразеологии, используемой в общественно-политической и других типах речи. Автор также касается вопроса о фразеологических синонимах и антонимах.

В монографии Тюркан Аскеровой дается подробный анализ именных и глагольных фразеологий, употребляемых в стихотворениях азербайджанского поэта-классика И. Насими, написанных на родном языке. Первая глава работы обоих авторов посвящена некоторым вопросам общей фразеологии.

Во второй подгруппе исследований при изучении произведений какого-либо писателя исследование фразеологии велось параллельно с другими областями лингвистики. Большинство исследователей предпочитают именно такой тип исследования. В качестве примера здесь можно назвать такие работы, как «Лексика и фразеология прозаических произведений Н. Нариманова» Мусеиба Мамедова, «Лексика и фразеология произведений Гасым бека Закира» Сулеймана Гусейнова, «Язык Сабира» Рахили Магеррамовой, «Роль Видади в развитии азербайджанского литературного языка XVIII века» Фазил Ахмедова, «Язык драматургии А. Хагвердиева (по пьесе «Разрушенный союз»)» Газанфара Кязимова, «Поэтика Наби Хазри» Агиля Джафарова, «Поэтический язык Мамед Араза (лексика, фразеология)» Динары Керимовой.

Как видно из названий проанализированных работ, одна глава в каждой из кандидатских работ связана только с фразеологией.

Среди исследователей, изучающих только поэтическую фразеологию, можно назвать Имарет Сулейманову с ее монографией «Смысловые направления поэтической фразеологии» и Магеррама Гусейнова, то есть его монографию «Поэтическая фразеология».

4. Исследовательские работы на основе изучения устного фольклора

Здесь следует особо отметить труды Наримана Сеидалиева, который внес большой вклад в развитие языкознания. В своей монографии «Фразеология языка азербайджанских дастанов и сказок» он подробно раскрывает многие вопросы фразеологии. В первой главе монографии, состоящей из 64 страниц, даны теоретические сведения о месте фразеологии в лингвистике. Затем описывается грамматическое строение и семантика фразеологий азербайджанских дастанов и сказок, анализируются стилистические особенности фразеологии, используемой как в дастанах, так и в сказках. Объем работы охватывает все дастаны и сказки. На основе этого исследования автор также опубликовал «Фразеологический словарь».

Нельзя не отметить здесь и заслуги Севиль Мехдиевой, которая провела большую работу в области исследований устной народной литературы. Ее исследования посвящены только языку письменных дастанов, основанных на материалах эпоса «Шахрияр».

Изучение пословиц и загадок, представляющих собой небольшой жанр устной народной литературы, представлено в монографии Зийнат

Ализаде «Жизнь азербайджанских пословиц». Работа, состоящая из двух частей и четырех глав, посвящена истории изучения азербайджанских пословиц, их лексико-семантическим особенностям и смысловому развитию.

5. Фразеология тюркских языков и их исследование методом сравнения

Исследования в этой области проводились как теоретически, так и методом сравнения. В этой группе большое внимание привлекает исследование Махаббат Мирзалиевой «Теоретические проблемы фразеологии тюркских языков». Работа состоит из введения, двух частей и трех глав. Во вводной части обсуждается место фразеологии в языковой системе. В работе также изучается история и принципы формирования и развития фразеологизмов на основе огузской группы тюркских языков.

В эту же группу исследований можно отнести монографию Гатибы Махмудовой, которая посвящена фразеологии кипчакской группы тюркских языков. В монографии рассматриваются некоторые вопросы фразеологии кыпчакских тюркских языков.

Интерес для нас представляют и другие кандидатские диссертации по тюркским языкам. Так, большое значение для развития фразеологии нашего языка имеют такие работы, как «Фразеологические сочетания в азербайджанском и турецком языках» Кемали Ахмедовой, «Фразеология карлугской группы тюркских языков (в сравнении с огузскими и кипчакскими тюркскими языками)» Гюнель Исаевой, «Фразеологические выражения пословиц и поговорок на турецком и русском языках» Айтен Мамедовой, «Тюркизмы (лексика, фразеология) в произведениях персоязычных тюркских поэтов» Мирали Ризаи, «Проявление интенсивности в идиомах (фразеологизмах) в тюркском наречии азербайджанского и турецкого языков» Курназ Месута, «Сравнительно-типологические особенности фразеологии в разных языковых системах (турецкий и русский)» Вафы Гасановой и др.

6. Исследовательские работы, в которых сравнительным методом сопоставляются разные языки и азербайджанский язык

В эту группу входят различные исследования по азербайджанскому языкознанию, которые можно разделить на две части:

1) исследовательская работа на основе материалов из трех языков;

2) исследовательская работа на основе материалов из двух языков.

Сравнительное изучение трех языков (азербайджанского, английского и русского) и их анализ отражены в двух диссертациях Нигяр Велиевой (кандидатской «Фразеологические единицы, образованные речевыми и мыслительными глаголами» и докторской «Сравнительно-лингвистический анализ фразеологических сочетаний»). Позже она опубликовала свои исследования в форме монографии. Также автор подготовила и напечатала фразеологический словарь на трех языках.

Еще одним примером может служить монография Гюльнары Садыховой «Фразеология и восхождение к Библии и Корану», написанная на материалах трех языков (французский, азербайджанский и русский).

Исследования, проводимые на основе двуязычных материалов, можно разделить на 3 группы:

1) научно-исследовательские работы, написанные на материалах английского и азербайджанского или азербайджанского и английского языков.

2) научно-исследовательские работы, написанные на материалах русского и азербайджанского или азербайджанского и русского языков.

3) научно-исследовательские работы, написанные на материалах азербайджанского и немецкого или немецкого и азербайджанского языков.

К научно-исследовательским работам, относящимся к первой группе, можно отнести «Соматические фразеологические сочетания в разных языковых системах» Азизы Гаджиевой, «Проблема адекватного перевода английских пословиц на азербайджанский язык» Иманверди Гусейнова, «Зоометафоризмы» Айтен Гаджиевой, «Фразеологические сочетания с названиями растений» Шафаг Меликовой, «Фразеологизмы, возникшие на основе глаголов движения в языках разных языковых систем» Севиндж Менсимзаде, «Структурно-семантический анализ азербайджанских и английских пословиц» Ульвии Мамедовой, «Роль устойчивых словосочетаний в структурно-семантической структуре художественного текста» Лейлы Джафаровой, и др.

Среди научно-исследовательских работ, написанных на материале русского и азербайджанского языков, можно назвать «Принципы сравнительного анализа азербайджанской и русской фразеологии и составления фразеологических словарей» Гасана Бахшиева, «Категориально-синтаксические характеристики фразеологических конструкций» Гюлары Теймуровой, «Структурно-стилистические особенности благословлений

и проклятий в азербайджанском и русском языках» Сабины Сулеймановой.

Среди исследований на материалах азербайджанского и немецкого языков можно выделить следующие: «Лингвистический анализ и вопросы перевода пословиц на языки разных языковых систем» Хатиры Ахмедовой, «Структурно-семантический анализ сравнительных фразеологических сочетаний в современных немецком и азербайджанском языках» Рухангиз Абдуллаевой, «Категория сказуемого в немецком языке и ее эквивалент в азербайджанском языке» Х. Гаджиевой, «Отрицательные приставки в немецком языке и их функционально-семантический анализ» Эльхана Юсифова.

7. Изучение фразеологизмов, отражающих различные области человеческой жизни

Из исследований этого типа следует отметить «Фразеологические сочетания, выражающие человеческие эмоции и чувства» Ханым Йолчиевой, «Фразеологические единицы с предикативной структурой в азербайджанском языке» Гюльнары Бабашовой, «Фразеологические единицы, отражающие гендерные отношения в азербайджанском языке» Кямали Алиевой, «Фразеологизмы с теоним и демоним компонентами в азербайджанском языке» Айтен Садиговой и др.

Параллельно с исследовательскими трудами были изданы одноязычные (толковые), двуязычные и трехъязычные фразеологические словари.

Выводы. Фразеология – обширная область науки, поэтому исследования на этом еще не заканчиваются. Как и в истории языкознания других народов, в азербайджанском языкознании ученые продолжают изучать фразеологизмы и в настоящее время. Нашими лингвистами ведутся глубокие исследования в этой области. Недавно стало известно, что подготовлен и издан большой толковый словарь, охватывающий данную область языкознания.

Список литературы:

1. Сеидалиев Н. Ф. «Фразеология языка азербайджанских дастанов и сказок», Баку: 2006. 324 с.
2. Демирчизаде А. М. Стилистика азербайджанского языка. Баку: 1962. 271 с.

Ibaev N. A. ABOUT THE SUBJECT OF PHRASEOLOGY IN THE AZERBAIJAN LANGUAGE

The article is based on phraseology, which is studied in the Azerbaijani language. Brief historical information is given on the history of the problem in the article. It should be noted that phraseology is a quite wide spread field of science and, the scientists have been still studying to research the problem of linguistics at the present moment. The history of linguistics of other peoples, in the Azerbaijani linguistics the work of scholars on the study of the problem of linguistics continues. Our linguists deepen their research, attracting all new, unexplored sources. Prepared and published a large explanatory dictionary of phraseology, in terms of volume and depth of material exceeding the previous edition. Some scholars have included this concept in a very narrow sense, while others have used it to describe more broad concepts. Extensive research in this area shows that the phraseology is better understood in a broad sense. The majority of linguists, researchers of Azerbaijani linguistics also perform a wide understanding of phraseology. Azerbaijani linguists have an attempt to study the science of phraseology. The article mentions the names of a number of scholars conducting research in this area, and it is pointed out that the name of the problem was considered in each specific study. Wide information about the works written by M. Huseyinzadeh, J. Jafarova, H. Rahimzadeh, Г. Bayramova, H. Seydaliyeva and others are given on the stages and sources of the study of phraseology in the history of Azerbaijani linguistics. Our linguists deepen their research, attracting all the new and unexplored sources. It has recently become known that a large explanatory dictionary of phraseologies, prepared and published, exceeds the previous edition of the material in volume and depth. It should be noted that phraseology is a vast field of science and the scientist here still has a lot to study. As well as in the history of linguistics of other peoples, in the Azerbaijani linguistics the work of scholars on the study of the problem of linguistics continues and in the present time. Thus, at the end of the XIX century and up to the 50s of the XX century, the complex study of phraseology began to expand. In this connection you can mark the merits of works written by M. I. Michelson, I. I. Illustratov, Baudouin de Courtenay, I. Vilvus, S. I. Abakumov, A. A. Shakhmatova and others. Significance of application: can be used in lectures and seminars in higher educational institutions.

Key words: *Azerbaijani linguistics, phraseology, scholars-researchers, history of linguistics, metaphor.*

УДК 81'342.82
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/42

Мамедова Н. Т.
Институт языкознания Национальной академии наук Азербайджана

МЕСТО УДАРЕНИЯ В СЛОЖНЫХ СЛОВАХ В АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Відомо, що слова складаються зі звуків, а складні слова складаються з комбінації двох або більше слів. При утворенні складних слів, крім наявності їх семантичної та граматичної подібності, також важливу роль відіграє наголос. У лексичній системі мови є певні рівні, які складаються з різних слів і виразів, що використовуються в мові. Іноді одне слово (наприклад, просте) не може повністю передати думку. Утворення складних слів збагачує лексичну систему. Утворюються складні слова, що складаються із двох і більше слів, похідні слова, словосполучення, фразеологічні звороти. Формування таких слів є закономірністю кожної мови. Складні слова належать до класу слів, які виникають у мові за необхідності. На відміну від простих слів, наголос у складних ставиться згідно зі сформованою структурою мови. Наприклад, в азербайджанській мові наголос фіксований, тобто в реченні він припадає на останнє слово, у слові – на останньому складі слова, тоді як в англійській мові наголос вільний і може падати на різні слова речення залежно від почуття або пережитого стану. У статті на підставі прикладів з обох мов детально розглядаються особливості наголосів у складних словах. Також підкреслюється роль наголосу в розрізненні складного слова серед інших фраз. Загалом подібно до того, як складні слова (що складаються із суміжних, розділених дефісом і окремих слів) по-різному утворюються в обох мовах, місце наголосів у них також різне і має властивість змінювати значення слова. За допомогою наголосу можна відрізнити складні слова від інших мовних одиниць. У простих словах наголос падає на останній склад, але може змінюватися в міру додавання суфікса до слова.

Ключові слова: *складні слова, фонетична система мови, силовий наголос, ортоепічна ознака.*

Постановка проблемы. Основная цель статьи – показать место ударения при понимании значений сложных слов в азербайджанском и английском языках и выявить различия. Предполагается на примерах сложных слов в английском и азербайджанском языках провести анализ этих различий, сравнение точек зрения исследователей. В сложных словах, образованных из комбинации двух простых и корректирующих слов, значение слова и части речи меняются в зависимости от присутствия суффиксов и приставок.

В статье на основе сравнительно-сопоставительного метода рассматриваются особенности расстановки ударения в азербайджанском и английском языках. Примеры, объясненные в статье с использованием программного обеспечения Phonetics Laboratory, четко указывают на ударение в речи.

Изложение основного материала. ***Сложные слова в лексической системе языка***. Закономерности и процесс изменений в фонетической системе языка влияют на сложные слова и их функционирование. Слова, которые не соответствуют этим закономерностям, входят в язык в соответствии с правилами языка, их понимают и усваивают пользователи. На наш взгляд, усвоить сложные слова, вероятно, было бы труднее, если бы они усваивались пользователями без фонетических изменений.

«Сложное слово – это сочетание двух или более слов, которые выделяются в качестве особой лексической единицы в предложении, составное же слово имеет особое значение. Структура сложного слова в целом (структурная сплоченность) зависит от семантических, графических, морфологических или фонетических факторов» [6, с. 159].

В целом «сложные слова формально и семантически взаимозависимы, и такая семантическая связь приводит к образованию новых единиц. Сложные слова, основанные на корне (ключевом слове), имеют разные уровни сложности, например, *week-end, office-management, postage-stamp, aircraft-carrier, fancy-dress-maker*. Основная часть семантики таких новых слов зависит от первого слова» [7, с. 140–142].

В образовании сложных слов важную роль играют морфологические, фонологические и синтаксические связи. Изучение фонологически сложных слов – одна из основных задач лингвистики. Ударение – одно из важнейших средств восприятия речи. Каждый язык имеет фонетические особенности в соответствии со структурой слова. Мы постараемся объяснить ударение сложных слов в азербайджанском и английском языках.

Особенности ударения в сложных словах. Свойственное азербайджанскому языку место ударения в словах фиксировано и, за некоторыми исключениями, попадает на последний слог. С этой точки зрения в сложных словах ударение приходится на последний слог.

А. Демирчизаде пишет: «В азербайджанском языке, который принадлежит к группе тюркских языков, слоговое ударение устойчиво, поскольку основная позиция слогового ударения, то есть точка прикрепления – это последний слог слова. Слоговое ударение в азербайджанском языке устойчиво с точки зрения привязанности к последнему слогу и является временным ударением с точки зрения перехода слова из предыдущего положения в следующий слог в результате словообразования» [2, с. 125].

В английском языке ударение свободное и может попадать на разные слоги слова. С этой точки зрения оно в сложных словах также приходится на разные слоги и имеет смысловой характер. В английском языке существует три степени словесного ударения: первая степень (то есть базовая), вторая степень (то есть слабая) и так называемые два основных акцента.

Итак, учитывая, что ударение в азербайджанском языке устойчиво, но меняется при увеличении суффиксов, можно отметить, что место ударения может измениться при добавлении определенных суффиксов к сложным словам. Например, когда суффикс множественного числа -lar2 и суффикс сказуемого dır4 добавляются к сложным словам, таким как *yolgöstərən, mal-qoyun, iynə-dərman, duz-çörək*, ударение смещается с последнего слога на суффиксы. Если ударение в направляющем слове падает на последний слог, и мы добавляем к слову суффиксы с ударением -lar2 и dır4, тогда ударение в основном слове изменится, и суффикс будет опущен. Несомненно, вышеупомянутые проблемы касаются суффиксов, на которые делается ударение. В азербайджанском языке есть суффиксы, которые не принимают ударения, и ударение не меняется, когда такие суффиксы добавляются к слову.

Д. Конц выделяет «фонетические элементы в составных словах английского языка» и делит составные слова на «составные слова с одним основным ударением, сложные слова с двумя основными ударениями» [14, с. 237–241]. Лингвисты отмечают, что в сложных словах, помимо основного ударения, присутствует еще и дополнительное: «В некоторых случаях основной упор в фонетическом образовании сложных слов, в определении их семантики имеет словообразующая функция, и в этом случае это может считаться словообразующим ударением. Например, по-английски *a ˈwhite ˈhead-ˈwhitehead, a ˈdancing ˈgirl-a ˈdancing-girl* и т.д.» [4, с. 125].

Говоря об ударении в сложных словах, Б. Халилов отмечает, что «это означает, что основное и вспомогательное, дополнительное ударение существует не только в соединениях, сложных словах, определенных фразах, но и в многосложных словах. В сложных словах основное ударение делается на последнем слоге последнего слова. Ударение предыдущего слова становится дополнительным ударением. Например, *i"tburnu`, dəvə"dabanı`, to"zsora'n* и т.д.» [3, с. 173–174].

На наш взгляд, понятие дополнительного ударения в сложных словах в азербайджанском языке является спорным. Если мы определяем составные слова и рассматриваем их как одно слово с новым значением, образованным комбинацией двух или более слов, мы также должны принять идею о том, что слово имеет одно главное ударение. Если учесть, что одним из компонентов составного слова является ключевое слово, то основной упор делается на этом слове. Другое слово получает дополнительное ударение.

Л. Е. Кукольщикова считает, что ударение не является основанием для определения сложных слов. «В английском языке оба компонента указывают на то, что есть много слов с ударением, и говорят о том, что суть такого ударения не соответствует действительности, и что характер ударения изменчив под влиянием изменения ритма речи» [5, с. 38–46].

Кроме того, считается, что «подобно тому, как составные слова в английском языке образуются по-разному (состоящие из смежных, разделенных через дефис и отдельных слов), составные слова различаются по месту ударения. Например, в составных словах, состоящих из двух существительных, ударение делается на первом слове: *ˈcar ferry, ˈsunrise, ˈteacup* и т. д. Во многих составных словах ударение падает на второй слог, например, если первый элемент составного слова

оканчивается прилагательным, а второй элемент -ed, например, *ˌbad-ˈtempered*, когда первая часть составного слова – это числительное, то ударение склоняется ко второму слову и т. д.: *ˌthree-ˈwheeler, ˌsecond-ˈclass*. В составных словах с функцией наречия основной упор делается на второе слово, например, *ˌhead'first, ˌNorth-'East* и т. д. Наконец, в составных словах, которые функционируют как глагольная функция, и первым элементом является наречие, акцент делается на втором слове, например, *ˌdown'grade ˌback-'pedal* и т. д. [8, с. 85].

В английском языке ударение – свободное. В сложных словах ударение делается либо на первом, либо на втором элементе. В сложных словах, которые имеют суффикс или префикс, ударение изменяется в соответствии с этими языковыми единицами, иногда основное ударение меняется на второстепенное или же основное ударение меняется на слог перед суффиксом в конце слова и становится слабым.

Ударение в сложных словах – это процесс, который тесно связан с формой и содержанием слова. То есть роль ударения в сложных словах определяется соотношением формы и содержания слова.

В сложных существительных в английском языке ударение делается на первое слово и образуется новое значащее слово, например, *newspaper, ˈblackboard, ˈapple-tree* и т. д.

В составных существительных, когда первый элемент имеет основное значение, основное ударение приходится на первый элемент, когда второй элемент зависит от первого элемента – основное ударение второго элемента становится второстепенным ударением, например, *ˈtea ˌset, ˈcoffee ˌset, ˈtea ˌkettel* и др.

В английском языке также есть несколько составных существительных, в которых основной упор делается на второй элемент, например, *manˈkind, shortˈcoming* и т.д.

В составных словах английского языка, когда оба элемента семантически важны, у них есть два основных ударения, например, *armˈchair, ˈseaˈside, ˈgas-ˈstove* и т.д. [1, с. 92–93].

Когда в определительной функции используются составные слова, ударение делается на первом слоге, например, *a ˈhand-picked man*, при использовании в предикативной функции ударение падает на следующий слог, *the man was hand-ˈpicked,* и т. д. [11, с. 91].

И. Плаг отмечает, что, если во фразеологических сочетаниях с существительными ударение падает на последнее слово, то в составных словах, образованных с помощью существительных, ударение падает на первый слог».

noun compound – noun phrase

a. bláckboard – a black bóard

‘a board to write on’ – ‘a board that is black’

b. greenhouse – a green house

‘a glass building for growing plants’ – ‘a house that is green’

c. óperating instructions – operating instrúctions

‘instructions for operating something’ – ‘instructions that are operating’

d. insttálling options – installing óptions

‘options for installing something’ – ‘the installing of options’ [12, с. 176].

Хомский и Галле подчеркивают, что задача ударения – отличать сложные слова от других выражений в английском языке. Рассмотрим следующие примеры:

a. noun phrases:

[the green cárpet], [this new hóuse], [such a good jób]

b. nominal compounds:

[páyment problems], [installátion guide], [spáce requirement] и др. [13, с. 17].

Даже если есть так называемое дополнительное ударение, выраженное содержание более тесно сочетается с основным ударением. Например, в таких словах, как *yırtıq-sökük, durnabalığı, çoxillik, döyüşqabağı, əməlisaleh, dünya-aləm* и т. д. акцент делается на втором слове, и в этом слове выражается основное содержание.

В сложных словах ударение делается по-разному. В сложных словах, состоящих из двух существительных, существительных и прилагательных, глаголов и послелогов, ударение делается на первом элементе. Например, *windscreen, postman, pushover, hotdog, walkout* и т.д. Некоторые составные слова образуются из прилагательных и существительных, а иногда составные слова используются в предложении в независимом смысле со свободным или равным ударением. Например, сравним:

What a beautiful <u>black</u>bird!

Look at the big <u>blackbird!</u>

В английском языке составные слова могут быть как глагольными, так и именным, с ударением на первый слог в именных и на второй слог в глагольных» [7, с. 63–65].

Одной из отличительных черт сложных слов от других фраз любого языка является сильное ударение в сложных словах. В английском языке ударение обычно подчеркивает первый элемент составного слова, тогда как ударение второго

элемента слабее, например, *door-knob/dour¸ nob/, upkeep/ʌp¸ki:p/* и т. д. Сложные слова иногда отклоняются от правил, и вторая часть остается безударной, например, *gentlman, milkman*. Когда составные слова используются с наречиями и предлогами, ударение падает на второй элемент, например, *without, upon* и т. д. В некоторых составных словах ударение падает на первое слово и меняет смысл слова, например, ice-cream/ˈaɪs¸kri:m/ – это сложное слово, ice-cream/ˈaɪsˈkri:m/ – значение не меняется, представляет собой комбинацию слов, хотя в денотативном смысле нет никакой разницы [6, ing., с. 221, az., с. 220].

В азербайджанском языке, помимо слогового ударения, есть логическое ударение. Мы произносим слово с более сильным ударением, когда необходимо уделить больше внимания определенному моменту в речевом процессе. Слово, произнесенное с более сильным ударением, чем другие слова, приобретает логическое значение. Относительно логического ударения считается, что оно обычно связано со сказуемым, но его место не фиксировано и может попадать в разные места в зависимости от интонации. В зависимости от цели и намерения говорящего мы можем логически выделить нужное слово в предложении. Можно сказать, что сложные слова, являющиеся частью речевого процесса, имеют логическое ударение, в зависимости от нашей цели и задач. Например: «Хозяйка дома накрыла для гостей красивый стол, однако забыла поставить на стол солонку». Здесь мы подчеркиваем сложное слово «солонка» сильнее, чем другие. Конечно, по ходу речи мы можем переместить слово «солонка» в любую часть предложения, это зависит от того, насколько сильно мы его произносим. Сложные слова, произносимые с логическим ударением, привлекают к себе внимание и помогают лучше понять слово. Такие слова с особым ударением привлекают внимание слушающей стороны к любой идее, которая должна быть передана, и в результате они правильно понимаются и расшифровываются.

Сложные слова пишутся и понимаются тремя разными способами. Сложные слова, образованные путем объединения разных слов, пишутся слитно. Если бы такие слова были написаны отдельно, они означали бы совсем другое. Например, веками *əsrlərboyu, əttökən, xoşsəsli, xoşətir* и т. д. Слитное написание таких сложных слов связано с тем, что они вместе могут выражать одно и то же значение, будучи словами с разными лексическими значениями. В составных словах, написанных слитно, ударение делается на второй части слова, поскольку оно ключевое.

Орфоэпические особенности составных слов также имеют большое значение. Условно их можно сгруппировать следующим образом:

1) Сложные слова, различающиеся по произношению только во второй части. Например, *yerüstü, yolgöstərən, itibucaq, yarımsaatlıq* и т. д. Сложные слова в этой группе можно условно сгруппировать следующим образом:

а) сложные слова с одной точкой на второй стороне во время произношения. Например, козлиная борода [козья борода], каменное сердце [каменное сердце], миска-ложка [миска-ложка] и т. д.

б) составные слова с двумя и более различиями в произношении. Например, keçisaqqal [keçisak'qal], daşürəkli [daşürəx'li],qab-qaşıq [qab-qaşıx] и т. д.

2) Сложные слова, различающиеся по произношению только первой части. Вторая часть произносится так, как написано. Например, başıpozuqluq [başıpozuxlux], yarımsaatlıq [yarımsa:tlıx], lal-dinməzlik [lal-dimməzlix'].

3) Сложные слова, различающиеся с обеих сторон при произношении. В произношении столь сложных слов обе стороны произносятся по-разному. Например, buruqsaç [buruxsaç], qutabsatan [qutapsatan], qurd-quş [qurt-quş].

Выводы и предложения. Адаптация сложных слов к слогам, ударениям, орфографическим, ортоэпическим нормам позволяет их понимать и интегрировать в речевой процесс. На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что орфографические нормы устраняют путаницу при письме, позволяют носителям языка более точно использовать сложные слова в письменной речи, придавая им единообразную форму; орфоэпические нормы облегчают произношение сложных слов, делая речь более ясной и понятной, облегчая восприятие. В целом фонетические особенности составных слов, как и другие элементы языка, особенно ударение, помогают формировать, понимать, использовать и передавать точную и ясную информацию непосредственно другой стороне.

Список литературы:

1. Бабаев С., Гараева М. Фонетика английского языка. Баку : BBU, 2013. 228 с.
2. Демирчизде А. Современный азербайджанский язык. Фонетика. Часть I, Баку : Восток-Запад, 2007. 256 с.

3. Халилов Б. Современный азербайджанский язык: фонетика, письмо, алфавит, графика, орфография, орфоэпия : учебник. Баку : Бакинская типография, 2013. 310 с.
4. Гулиев Дж. Сложное слово и его структура (на материалах английского и азербайджанского языков). Баку : Наука и образование, 2011. 196 с.
5. Кукольшикова Л. Е. Фонетическая характеристика сложных слов и атрибутивных словосочетаний в современном английском языке. *Известия АН СССР. Серия : Литература и язык*. Москва : 1968, т. XXVII, вып. 1.
6. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка : учебное пособие. Москва : ФЛИНТА: Наука, 2012. 376 с.
7. Гинзбург, С. С. Хидекель, Г. Ю. Князева, А. А. Санкин. Лексикология английского языка : учебник. Москва : Высш. школа, 1979. 269 с.
8. Bloomfield L. Language. London,George Allen and Unwin Ltd, 1973. 553 p.
9. Kenworthy, J. Teaching English Pronunciation. Longman Group UK Limited, London and New York, 1999, 163 p.
10. Roach P. English Phonetics and Phonology: A practical course. (Fourth edition), Emeritus Professor of Phonetics. University of Reading, Cambridge University Press, 2009. 227 p.
11. Adams V. An Introduction to Modern English word formation. Longman. 1973. 217 p.
12. Ingo Plag, Word-formation in English. Universität Siegen in press Cambridge University Press Series 'Cambridge Textbooks in Linguistics', 2002. 243 p.
13. Chomsky N. and Halle M., The Sound Pattern of English, New York: Harper and Row, 1968. 242 p.
14. Jones D. An outline of English Phonetics. Cambridge, 1947. P. 237–241.

Mamedova N. T. IMPACT PLACE IN DIFFICULT WORDS IN ENGLISH AND AZERBAIJAN LANGUAGES

It is known that words are made up of sounds and compound words are made up of a combination of two or more words. In the formation of compound words, in addition to the presence of their semantic and grammatical similarities, stress also plays an important role. In the lexical system of a language, there are certain layers that consist of different words and expressions used in the language. Sometimes one word (for example, a simple one) cannot fully express a thought. The formation of complex words enriches the lexical system. In this case, compound words are formed, consisting of two or more words, derivative words, phrases, phraseological turns. The formation of such words is a regularity in every language. Compound words belong to the class of words that arise out of necessity in a language. Unlike simple words, stress in complex words is placed according to the formed structure of the language. For example, in the Azerbaijani language the stress is fixed, that is, in a sentence it falls on the last word, in a word – on the last syllable of a word, while in English the accent is free and can fall on different words of the sentence depending on the feeling, or the experienced state. The article, based on examples from both languages, discusses in detail the features of stress in complex words. The role of stress in distinguishing a compound word from other phrases is also emphasized. In general, just as compound words (consisting of adjacent, hyphenated and separate words) are formed differently in both languages, the place of stress in compound words is also different and tends to change the meaning of the word. With the help of stress, compound words can be distinguished from other linguistic units. In simple words, although the stress falls on the last syllable, the stress may change as the suffix is added to the word.

Key words: *compound words, phonetic system of the language, force stress, orthoepic sign.*

УДК 81.371
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/43

Мельник О. М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОТИСТАВЛЕННЯ «СВОЄ/ЧУЖЕ» У РОМАНІ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА «ТІНІ В РАЮ»

У статті розглянуто концептуальне протиставлення свого/чужого в романі Еріха Марії Ремарка «Тіні в раю». Простежено градацію емоційно-оцінного ставлення німецького емігранта Роберта Росса до чужого американського світу. Прикметно, що чуже та своє почергово замінюють одне одного, а численні самовизначення засвідчують психологічний стан персонажа. Гостре відчуття культурного контрасту є визначальною інтонацією роману. З'ясовано ключові лексеми концептуального поля складників «своє» та «чуже». Визначено межові емоційні стани, які взаємодіють із обома концептами, як-от: двоїсту ностальгію, фрустрацію, страх перед крахом, моральний дисбаланс, відчуття нереальності, напруженість, приреченість та ін. Помітно, що образні компоненти концепту – індивідуально-авторські метафори – відбивають символічну сутність і «свого», і «чужого». Особливу увагу у статті приділено таким двом семантичним опозиціям, як: чужа мова (англійська) / рідна мова (німецька); Європа (Німеччина) / Америка. Зі сполучуваності слів виведено способи категоризації явища чужої мови, скажімо, вивчені нові слова позбавляють англійську загадковості, нова мова дарує «чарівність молодості», розщеплює особистість на американське «я» та європейське «я», означає водночас і зраду померлих рідних людей, і шанс вижити. Відзначено, що злиття різних мовних досвідів зумовлює гібридні утворення. Наголошено на тому, що поняття кордону своєї та чужої сфер окреслює далечінь планетарного масштабу (проміжком є «океани і пів світу») і пов'язане з іншими опозитивними корелятами: європейською війною «по той бік планети» й американською – у її суто медійному форматі. Виявлено, що контактне розташування складників семантичної опозиції сприяє ефекту разючої протилежності. На оцінювальній шкалі (з погляду емігрантів) із назвою «Америка» співвідноситься низка атрибутивних назв, а протилежний світ – свій – позначено найменуваннями, які підсилюють внутрішній конфлікт. Встановлено основні диференційні ознаки двох різних континентів: старість/молодість, тяглість/енергійність. Як засвідчує аналіз твору, і чітка самоідентифікація, й однозначне маркування своєї/чужої сфер не можливі через вимушений космополітизм Роберта. Виокремлено особливі етнопсихологічні характеристики, які доповнюють ряд світоглядних відмінностей Старого і Нового світів.

Ключові слова: *концепт, концептуальне поле, семантична опозиція, дихотомія чуже/своє, образи-протиставлення.*

Постановка проблеми. Проблеми дослідження культурної чужості є актуальними для вчених, адже навіть глобалізаційні процеси не позбавляють чужого його найхарактернішої ознаки (сприйняття як «не свого»). Функціональний потенціал семантичної опозиції своє/чуже в художньому тексті становить науковий інтерес із погляду зіставлення відмінних мовних картин світу. Особливу увагу привертають концептуальні образи свого та чужого в романі Еріха-Марії Ремарка «Тіні в раю», у якому відбито емігрантський досвід пізнання різних ступенів чужого (мовлення американців, їхніх цінностей і сприйняття світу). Матеріал для аналізу вибрано не випадково, адже саме завдяки автобіографізму та художньо-естетичній вартості роману виразно постають різні грані міжкультурної взаємодії, міжетнічних комунікативних контактів, несхожих моделей інтерпретації дійсності. Тож доцільно дослідити, з якими особливими психологічними характеристиками та виявами мовної свідомості має справу чужинець, які етнокультурні стереотипи формують позитивну чи негативну настанови стороннього спостерігача щодо спільноти. Неоднозначним є поняття кордону своєї та чужої сфер, особливо, коли йдеться про відтворену добу (як влучно окреслив долю цілого покоління Стефан Цвейг: «Отож, я більше нікому не належу, скрізь чужий, у кращому випадку – гість» [9, с. 4]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники європейської ментальності вказують на взаємозалежність усвідомлення свого

та чужого: «Чуже впливає на своє і навпаки досить часто чуже стає інструментом пізнання свого. Водночас усвідомлення себе, оцінки, помисли завжди є відмежуваннями від чужого» [2, с. 387]; «Чуже є своєрідним приводним механізмом до власних почуттів, все одно чи з ворожими, чи з дружніми намірами» [2, с. 424]. М. Іваницька вбачає у дихотомії між своїм і чужим усвідомлення «власного» та «іншого»: «Інше» передбачає спілкування іншою мовою, інші цінності, світогляд і розуміння історії на основі іншої соціокультурної традиції, іншого виховання, інших умов життя. Наявність іншостей може стати передумовою для діалогу та зацікавленості, а може вилитися в непорозуміння й антагонізм» [1, с. 8]. В. Красних підкреслює роль комунікативної поведінки у процесі входження в новий культурний простір: особа усвідомлено або підкреслює свою «чужість», або ж хоче бути «своєю» [4, с. 96]. Розглядаючи культурний шок і міжкультурну адаптацію, дослідниця припускає, що чужа культура ніколи не стане своєю, однак бути своїм серед чужих – цілком імовірно, якщо освоїти та прийняти основні коди чужої культури. Тож результат пристосування – «я знаю, що так думають і чинять інші», ідеалом же є «я так думаю і чиню» [4, с. 327–333].

Г. Ковальова відзначає, що зіставлення свого та чужого може зміцнювати власну ідентичність і водночас змінювати, руйнувати її [3, с. 90]. Л. Присяжнюк досліджує дихотомію СВІЙ/ЧУЖИЙ із погляду художньої семантики, в контексті індивідуально-авторської картини світу, реконструюючи концептуальні образи СВОГО/ЧУЖОГО у творах Г. Гріна. Дослідниця виявляє різні виміри відображення опозиції в художніх текстах: «як універсальна категорія, що віддзеркалює загальнолюдські засади мислення; як один із виявів авторського світобачення; а також як компонент художньої системи твору, де вона актуалізується у сукупності словесних і персонажних образів» [6, с. 17]. Бінарні опозиції у сучасних творах є об'єктом дослідження як засоби концептуалізації художньої картини світу, антиномію простежують на структурному, образному, ідейному та лінгвістичному рівнях [8].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити концептуальне поле образів свого та чужого в романі Еріха Марії Ремарка «Тіні в раю». Тож необхідно виконати такі завдання: 1) окреслити семантичне наповнення компонентів «своє» і «чуже»; 2) виявити комунікативно-прагматичне навантаження цих концептів у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Етнічний маргінал, політичний біженець із подарованим йому іменем Роберт Росс після довгої втечі від нацистів потрапляє до Нью-Йорка, де розпочинається болісний процес входження в чужий соціум. Тут емігрант переживає кризу етнічної самоідентифікації: з одного боку, «стер із пам'яті свою батьківщину», а з іншого – хоч і бажає «поєднатися» з новою спільнотою, проте так і залишається відщепенцем: «І чому я не міг стати частиною цього? Чому я мав вічно належати до людей без роду і племені, які, затинаючись, вичавлюють із себе найпростіші фрази англійською... і які полюбили цю країну тільки тому, що їх тут так довго терпіли?» [7, с. 68]. Про психологічний стан персонажа засвідчують такі численні самовизначення: *напівнімий і напівглухий; власне вбивче я; ворожий іноземець; справжній дезертир; безталанний вигнанець; шматок життя з чужим прізвищем; замучений шматок плоті, приліплений до власного паспорта; тінь минулого; паразит у Франції та США; людина без коріння; викинута на берег риба; ні риба ні м'ясо; глядач-невільник* та ін. Гостре відчуття культурного контрасту є визначальною інтонацією роману: «Тут усе було інакше, ніж у Європі» [7, с. 278].

Упродовж Робертової соціалізації простежуємо градацію емоційно-оцінного ставлення до чужого світу: від піднесеного захоплення, щирих сподівань на рай до втрати ілюзій стосовно Америки, котра виявилася спустошеною країною з безліччю проблем: «Невже там, де я уявив собі тверду землю, був лише сипучий пісок, у який я провалюся» [7, с. 280]. Прикметно, що чуже та своє почергово замінюють одне одного: «Я сидів серед чужих людей, які були мені ближчі й приємніші за тих, кого я чудово знав» [7, с. 77], водночас повернення в рідну країну після війни – це приїзд на чужину, у байдужість. У самій назві роману «Тіні в раю» безпосередньо розташовані елементи бінарної опозиції, й образи-протиставлення заголовка повсякчас резонують лейтмотив (примарність як емігрантського існування, так і землі обітованої): «А що залишиться? Тіні, тіні – і ми теж всього лише тіні» [7, с. 404].

Концептуальне поле першого складника – «своє» – становлять такі ключові лексеми: *минуле, вакуум, нестабільність, Німеччина, Європа, німецька кров, Берлін, несправедливість, небезпека, кінець, європейське «я», німецька мова.* Другий компонент – «чуже» – представлений лексемами: *земля обітована, рай, інша планета, безіменний світ, Америка, Нью-Йорк, Каліфор-*

нія, нереальність, невідомість, вир подій, початок, американське «я», англійська мова. Із обома концептами взаємодіють межові емоційні стани. Переживання, пов'язані зі «своїм», зумовлюють внутрішній розлад, а саме:

– двоїсту ностальгію (сум за Берліном та одночасну ненависть до нацистських убивць – «романтичну тугу за батьківщиною та романтичну ненависть»; « кожного переповнювали суперечливі почуття надії, огиди та страху» [7, с. 273]);

– важке відновлення («здійснити те, що здавалося неможливим: нічого не забувши, все почати спочатку, сублімувати минуле, аж поки не вщухне біль, усе переплавити» [7, с. 128]);

– ефект духовного вакууму («Я знову відчув цей полон без колючого дроту, це животіння у мертвому повітрі спогадів, цю примарну ненависть, що губилася у порожнечі» [7, с. 250]);

– страх перед крахом («після років чекання не хотів прокинутися одного дня і виявити, що сподівання та безглузда боротьба з тінями перетворили мене на струхлявілу прогнилу істоту» [7, с. 251]);

– гіркий сміх крізь сльози («Ці емігрантські жарти я вже давно знав –поєднання іронії з розпачем» [7, с. 41]).

Контакти із чужим середовищем так само стають причиною екстремальних станів:

– приреченості («насправді з цієї безнадійної самотності та безмежної чужини вже не було вороття – не з безневинної сентиментальної одинокості, а з останньої нелюдської самотини» [7, с. 229]);

– морального дисбалансу («Танцюю у свинцевих черевиках на канаті моральності й часто падаю додолу. Бути пристойним емігрантом – дуже важкий фах» [7, с. 244]);

– відчуття нереальності ситуації у Нью-Йорку й особливо – в Голлівуді, в якому світову катастрофу сприймали як вигадку сценаристів («ця велетенська країна вела війну, якої сама не чула і не бачила» [7, с. 316]), втрати об'єктивної дійсності;

– безпорадності, фрустрації, неповноцінності («Ми всі не придатні для нормального життя, – сказав Кан. – Чи ви можете уявити мене в ролі агента радіофірми, який має сім'ю, обирає на виборах демократа, відкладає гроші?» [7, с. 407]);

– напруженості в розмовах з американцями, коли треба штучно захищати свою батьківщину (як-от у розмові з Фрейзером: «Із мене мали повільно здирати шкуру і смажити на грилі для емігрантів», «хоч якось вистояти у двобої з ним» [7, с. 224]).

Особливу роль відіграє образний складник концепту, виявляємо виражальні засоби, що сконцентровують у своєму потужному семантичному полі яскраві асоціації, матеріалізуючи Робертів стан дезорієнтації в новому культурному просторі, як-от: «Раптом мені стало зрозуміло, що свіжозамерзлий лід іще довго буде затонкий, щоб по ньому ходити. Я провалююся крізь нього» [7, с. 13]. Індивідуально-авторські метафори як вияви авторського оцінного ставлення відбивають символічну сутність і «свого» («Сотні осліплених птахів раптом б'ються об пруття своїх кліток і несподівано виявляють, що ті вже не зі сталі, а з варених спагеті» [7, с. 435]), і «чужого» (життя в Нью-Йорку – «лиш інтермецо на шляху в невідомість»; італійські слова «плавають у твоєму англійському овочевому супі, мов шматки м'яса»).

Найпершим візуальним показником чужого стає незрозуміла гра маріонеток (сама лише пантоміма), а слуховим – «перегуд» навколо, тобто довгі протяжні звуки. Сфера незбагненного чужого світу в романі постає рухомою таємничою картинкою: оповідачеві кожен перехожий здається Прометеєм, кухар – неаполітанським богом, таксист – сфінксом, продавець – світовою загадкою, офіціант – Айнштайном, а жінки – екзотичними красунями. Для емігранта матеріальний зовнішній фрагмент позбавлений змісту, бо він не має будь-яких назв: «Ми помчали під землею цього чужого міста. Усе розпадалося. Жодне ім'я не мало сенсу. Безіменний світ загрозливо навис над нами і наповнив невимовними небезпеками» [7, с. 229].

Розгляньмо семантичні опозиції, що є ключовими у розмежуванні свого та чужого.

1. Чужа мова / рідна мова. Вивчення чужої мови пов'язане з роздвоєними, контрастними емоціями: від невпевненості в собі, важких сумнівів – до ентузіазму, натхнення. Спершу перспектива опанувати англійську символізує для біженця найгірші гріхи: «Чи вистачить мені сил прожити ще одне життя так само, як і вивчити цю мову, нову, незнайому, яка тільки й чекає, щоб я її опанував, і чи не буде це зрадою, злочином, подвійним убивством померлих, яких я любив?» [7, с. 13–14]. Згодом Роберт щодня «без сорому» практикує вивчену граматику з гостями готелю, службовцями, переймаючи різні акценти: французький, російський, бруклінський, єврейський. Зі сполучуваності слів виявляємо такі способи категоризації явища чужої мови: 1) чужа мова розщеплює особистість емігранта Роберта на аме-

риканське «я» та європейське «я»; 2) один день вивчення нової мови дорівнює одному рокові дорослішання, тож Росс проживає свою «американську юність»; 3) чужа мова таємнича через те, що в емігранта убогий словниковий запас, а вивчені нові слова позбавляють англійську цієї загадковості; 4) нова мова дарує «чарівність молодості» (персонаж відчуває «дитинність десятирічного хлопчика» і досягає мовного рівня 14-річного підлітка), 5) англійська вимова початківців – «старанна і моторошна», емігрантське мовлення – «жалюгідне квакання»; 6) навіть мізерні знання нової мови означають шанс вижити; 7) перехід на англійську – зрада померлих рідних людей; 8) смертельно хвора людина вже не зобов'язана говорити чужою мовою (настанова Бетті), тільки смерть звільняє від примусу англійської (заповіт, щоб на похороні звучали рідні пісні, а не англійські). Саме чужа мова унеможливлює соціалізацію німецьких акторів в Америці («нічого тут не досягнуть, бо ніколи не опанують англійської досконало»), письменників («їхніх творів тут не читатимуть»), лікарів (мають складати екзамени). Стати «своїм» в американському оточенні може перешкоджати передусім «німецька кров», як-от літнього Франка («німця до кісткового мозку»). Попри поступ в опановуванні нової мови, настає критичний етап емігрантської безмовності: «Я онімів. Англійську я знаю достатньо, щоб говорити, французькою можу навіть писати, а з німецьких газет мене навіки вигнали» [7, с. 412]. Зрештою, Роберта від його нової мовної особистості відділяє не граматика чи лексикон: німець виявляє, що американці знають слів не більше за нього, але є одна відмінність – вони «не затинаються». Цінності мовних знань на чужині нівелюються, рідна здається «триклятою» (як-от для Грефенгайма), а латина, грецька стають зайвими за межами Європи. Мова батьківщини залишається символом «безсилого бунту», за неї чіпляється Бетті, налякана завтрашнім днем.

Злиття мовних досвідів зумовлює гібридні утворення: «незрозумілу англійську з сильним угорським акцентом» (нею розмовляє Фрізлендер до отримання громадянства), «вавилонську» (суржик із німецько-англійсько-угорських слів та ідишу в німецькій сім'ї), англійську з різними акцентами, які «літають у повітрі, мов тифозні бактерії» (середовище готелю «Ройбен»). Найпарадоксальніший різновид для Росса – це англійська з уст голлівудських акторів, котрі грають есесівців у фільмах: «Переді мною розгорталася вже не імітація дійсності, а театр, ще й іноземною мовою» [7, с. 353]. Довершує відчуття абсурдності й шоку пісня Горста Весселя (не по-німецьки, а по-англійськи). В епізоді, коли із грамофона в похоронному бюро лунають голоси давно померлих німецьких співаків, так само різко окреслено контраст свого й чужого.

2. Європа (Німеччина) / Америка. Поняття кордону своєї та чужої сфер окреслює далечінь планетарного масштабу (проміжком є «океани і пів світу») і пов'язане з іншими опозитивними корелятами: європейською війною «по той бік планети», що «вирувала десь далеко, на іншому континенті», й американською – в її суто медійному форматі. Ідеться про напружене протистояння вселенського розмаху: з одного боку, США, а з іншого – вся Земля: «На цьому велетенському ситому острові між двох океанів усі дотримуються дієт, а на решті планети лютує голод» [7, с. 410]. Відсутність суміжного кордону поглиблює прірву: «тут таких кордонів немає. Де вони? У Японії і в Німеччині». Справжність/нереальність, чорна грозова ніч / справжній рай, надзвичайна небезпека / тиша і спокій буденності, боротьба за виживання / мертвий штиль, моторошні події в житті / сцени кіно – ось атрибути двох кардинально відмінних видів світової війни. Штучність імітованої в американських фільмах дійсності увиразнює метафора – «купка ласощів і безневинний феєрверк».

Старість/молодість, тяглість/енергійність – основні диференційні ознаки двох різних континентів. Американське місто хмарочосів втілює культурний контраст зі старою Європою – з історичного, естетичного, прагматичного поглядів: Нью-Йорк «швидко і цілеспрямовано побудували рішучі люди, не обтяжені традиціями та естетичними міркуваннями, – їхнім найвищим законом була доцільність, а отже, і нова, безстрашна, неромантична, некласична, сучасна краса» [7, с. 174]. Контактне розташування складників семантичної опозиції сприяє ефекту разючої протилежності: «Це місто не виникло поступово, не розрослося спокійно й органічно, не вкрилося патиною століть» [7, с. 174].

На оцінювальній шкалі (з погляду емігрантів) із лексемою «Америка» співвідносяться такі атрибутивні назви: *дивовижна, прекрасна, найгостинніша, спустошена, чужа, обітована, безмежна.* Протилежний світ – свій – позначено найменуваннями, що підсилюють внутрішній конфлікт, як-от: стара батьківщина (Європа), неніжна мати (Німеччина). «Чуже» не є однорідним, а містить розмаїті елементи: Нью-Йорк – це не лише аме-

риканське місто, а й італійське, іспанське, єврейське, угорське, китайське, африканське і суто німецьке (означення Кана). Роберт особливо відчуває присутність «свого» в німецькому кварталі Нью-Йорка. Зрештою, і чітка самоідентифікація, й однозначне маркування своєї/чужої сфер не можливі через вимушений космополітизм:

– Ви з Відня?

– Так. Віденський американець. А ви?

– Віденець за покликом серця і громадянин світу [7, с. 30].

З досвіду першого і другого поколінь емігрантів видно, якою мірою чуже стає своїм: для старших чужий край є «в'язницею без стін» («всі ці стіни споруджують і відчувають лише вони самі»), молодші ж асимілюються легко. Подекуди окрема деталь сконцентровано увиразнює антиподи-континенти, як-от: американські коричневі люльки на вітрині, які символізують «вишуканий спокій», неквапну розмову, надійність, і європейські цигарки – «із запахом страху, а не спокою та затишку». Особливі етнопсихологічні характеристики доповнюють низку світоглядних відмінностей Старого і Нового світів: спонтанна душевна близькість / європейська стриманість, дружба в Америці («найпростіша і найважча») / дружба в Європі («найповільніша і найважча»), шана вічній молодості / повага до мудрості старців. Виявляємо крайній вияв емоційно-оцінного ставлення до чужої невербальної комунікації, а саме нестерпність, коли йдеться навіть про дружелюбний американський жест – плескання по плечу. Контакти з чужим увиразнюють низку автостереотипів, типових особливостей німецької психології з погляду спільноти на саму себе: прямодушність; зловтіху (сміх із інших); несхильність до революцій; бюрократизм навіть під час злочинів; відсутність почуття гумору; поєднання шарму та водночас геройства в жінок.

Висновки і пропозиції. Отже, у проаналізованому художньому перекладі роману Еріха Марії Ремарка бінарна опозиція своє/чуже є динамічним компонентом, що посилює контрастні образи та психологізм викладу. Чужина стає індикатором почуттів емігранта, вона і приваблива, і ворожа. Ключовими в розмежуванні свого і чужого є семантичні опозиції: чужа мова / рідна мова; Європа/Америка. Мовленнєва поведінка Роберта, активне вживання нової мови свідчать про позицію «я свій» і бажання асимілюватися, але водночас зумовлюють критичний стан «оніміння». І «чуже», і «своє» охоплюють суперечливі елементи, тож чітке маркування протилежних сфер не є можливим, символічний кордон постає на тлі вселенських подій усіх континентів. Градація емоційно-оцінного ставлення до чужого світу відбиває противагу щирого захоплення та втрати будь-яких ілюзій; із досліджуваними концептами взаємодіють крайні емоційні стани. Етнопсихологічні риси американців і європейців довершують відмінні ознаки двох протилежних світів. Перспективою дослідження є вивчення бінарних опозицій як стрижневих складників художньої моделі світу на матеріалі сучасних перекладів.

Список літератури:

1. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2015. 604 с.
2. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера ; перекл. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2019. 632 с.
3. Ковальова Г. Опозиція «свій – чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія».* 2009. Вип. 5. С. 84–91.
4. Красных В. Свой среди чужих чужих: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
5. Мальцева К. Опозиція «своє/чуже» як культурна універсалія. *Наукові записки НаУКМА.* 2002. Т. 20–21. Теорія та історія культури. С. 6–10.
6. Присяжнюк Л. Свій/чужий в образній системі романів Г. Гріна: семантико-когнітивний аспект : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2007. 22 с.
7. Ремарк Е. М. Тіні в раю : роман / перекл. з нім. Ю. Микитюк. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 464 с.
8. Сальникова Е. Бинарные оппозиции как способ концептуализации художественной картины мира в романе С. Ахерн «Там, где ты». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія».* Вип. 76. С. 335–337.
9. Цвейг С. Світ учора: спогади європейця / перекл. з нім. А. Савченко. Харків : Фоліо, 2019. 411 с.

Melnyk O. M. CONCEPTUAL OPPOSITION "ONE'S OWN/ALIEN" IN ERICH MARIA REMARQUE'S NOVEL "SHADOWS IN PARADISE"

The article examines the conceptual opposition of one's own/alien in the novel by Erich Maria Remarque "Shadows in Paradise". The gradation of the emotional and evaluative attitude of the German emigrant Robert Ross to the alien American world is traced. It is noteworthy that one's own/alien alternately replace each other, and numerous self-definitions testify to the psychological state of the character. A keen sense of cultural diversity is the defining tone of the novel. The key lexemes of the conceptual field of the constituents "one's own" and "alien" have been clarified. The limiting emotional states that interact with both concepts are determined, such as: dual nostalgia, frustration, fear of collapse, moral imbalance, a sense of unreality, tension, doom, etc. It is noticeable that the figurative components of the concept – individual author's metaphors – reflect the symbolic essence of "one's own" and "alien". Special attention is paid to the following semantic oppositions in the article: foreign language (English) / native language (German); Europe (Germany) / America. From the combination of words, methods of categorizing the phenomenon of a foreign language were derived, for example, learned new words deprive English of mystery, a new language gives "the charm of youth", splits a personality into an American self and a European self, means both betrayal of deceased relatives and a chance to survive. It is noted that the fusion of various linguistic experiences leads to hybrid formations. It is noted that the concept of the border of one's own and alien spheres determines the distance of the planetary scale (the gap is "oceans and half the world") and is associated with other opposed correlates: the European war "on the other side of the planet" and the American war in its purely media format. It was revealed that the contact arrangement of the components of the semantic opposition contributes to the effect of a striking opposition. On the rating scale (from the point of view of emigrants), a number of attributive names are associated with the lexeme "America", and the opposite world – friend – is indicated by names that intensify internal conflict. The main differential features of two different continents have been established: old age/youth, continuity/energy. As the analysis of the work shows, both clear self-identification and unambiguous marking of one's own/alien spheres are impossible due to Robert's forced cosmopolitanism. Special ethnopsychological characteristics that complement a number of worldview differences between the Old and New worlds are highlighted.

Key words: *concept, conceptual field, semantic opposition, alien / one's own dichotomy, image-opposition.*

УДК 81:316.64
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/44

Пелепейченко Л. М.
Національна академія Національної гвардії України

МЕЖІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ

Стаття присвячена обґрунтуванню меж толерантності за лінгвістичними показниками, до яких віднесено когнітивно-семантичні та власне мовні ознаки. З використанням методів когнітивної лінгвістики встановлено перелік суміжних концептів, через які визначається поняття толерантності; виявлено, яким чином у них відображена аксіологічна діяльність мовної спільноти, її ціннісні пріоритети. Показано способи вербалізації аксіологічного досвіду соціуму та виявлено типи семантичних компонентів, що актуалізують аксіологічну інформацію. Найбільш поширеним є тлумачення поняття толерантності через поняття терпимості; обґрунтовано диференційні ознаки названих понять. Доведено, що всі інші поняття, через які визначається «толерантність», репрезентують міжконцептуальні зв'язки аналізованого феномену; семантичні ознаки слів-вербалізаторів представляють або складовий елемент толерантної поведінки, або мотиви толерантності чи її обов'язкові умови, або окремі уточнення. Розмежовано ознаки, що вимагають встановлення меж толерантності, ті, які меж не передбачають, і такі, що потребують уточнення. Пошук меж толерантності здійснено з опорою на аксіологічну інформацію як таку, що відображає загальноприйняті в соціумі оцінки, які гарантують неможливість нанесення шкоди окремій людині чи певній соціальній спільноті. Шкодою визнаються ті лінії поведінки, що суперечать ціннісним пріоритетам суспільства. Доведено, що когнітивно-семантичним маркером, який свідчить про допустимість і необхідність толерантності до певного явища, є відповідність явища загальнонародним моральним цінностям, представленим у значеннях одиниць-вербалізаторів як пресупозиційна або формально виражена інформація. Толерантність є недопустимою стосовно тих явищ, що не відповідають ціннісним пріоритетам суспільства та окремої мовної спільноти. Власне мовними маркерами є лексичні, фразеологічні, пареміологічні ресурси мови, а також норми, правила, кодекси, закони, які вербалізують уявлення про загальновизнані ціннісні пріоритети та репрезентують інформацію про позитивну чи негативну суспільну оцінку фактів, учинків, подій, явищ.

Ключові слова: *толерантність, терпимість, межі толерантності, когнітивно-семантичні маркери, власне мовні маркери, аксіологічна інформація, ціннісні пріоритети суспільства.*

Постановка проблеми. Поняття толерантності належить до тих феноменів, які містять загадкові суперечності, поки що не осмислені настільки, щоб знайти способи їх усунення [1; 6; 7; 11; 12; 18–20]. З одного боку, толерантність розглядається як ознака, без якої неможливо уявити ефективну співпрацю різних особистостей у межах одного колективу, мирне співіснування різних комунікативних культур на міжнародній арені, безконфліктні стосунки ув будь-яких сферах суспільного життя. З іншого, ще у 1945 р. Карлом Поппером був зафіксований логічний парадокс толерантності: необмежена толерантність веде до її зникнення, оскільки терпимість до нетерпимості фактично призводить до глобального поширення останньої [19]. І все ж важливість толерантності визнана цивілізованим світом: Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. затверджено Декларацію принципів толерантності. У ній подано визначення вказаного поняття, а 16 листопада проголошено Міжнародним днем толерантності [5]. Тим часом у реальному житті часто спостерігаються конфлікти, спричинені саме толерантністю чи її відсутністю. Досить згадати міжкультурний конфлікт, що виник після опублікування карикатур на пророка Мухамеда у данській газеті «Jyllands-Posten» у вересні 2005 р. У зв'язку з масовими заворушеннями у мусульманських країнах редактору журналу довелося давати пояснення, і він аргументував цей факт з апеляцією до свободи слова. У мусульманських країнах його розцінили як образу, порушення релігійної толерантності. Вирішення суперечностей і запобігання конфліктам можливе за умови встановлення меж толерантності – проблема складна, багатоаспектна,

така, що перебуває на перетині різних наук. Її вивчають у філософії [1; 6–9; 18], психології [14; 16; 17], педагогіці [2; 10; 11], соціології [5; 12; 15; 19; 20], теорії міжкультурної комунікації [3] – і все ж вона все ще далека від вирішення. Наукові пошуки ускладнюються тим, що навіть поняття толерантності інтерпретується не зовсім чітко, причому завжди через інші поняття, які відрізняються в різних джерелах. Отже, виникла нагальна необхідність внести ясність у саме аналізоване поняття і дати логічне пояснення критеріям, здатним допомогти в обґрунтуванні меж аналізованого феномену, тобто відокремлення явищ, до яких необхідно ставитися толерантно, від тих, які терпіти не можна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В інтерпретації сутності поняття представники різних наук акцентують увагу на тих аспектах толерантності, що пов'язані із проблемами, які стосуються сфер відповідних наук. У працях із філософії розглядаються загальні ознаки толерантності як філософської категорії [8; 9], подається філософське трактування меж толерантності [1; 6; 7; 12; 18]; у психології – ознаки, пов'язані з характеристикою особистості та її поведінки: орієнтованості на самозбереження чи на неагресивне ставлення до інших [16; 17]; у педагогіці досліджується феномен толерантності як ціннісна основа професійної діяльності педагога [10; 11]. В усіх наукових працях відзначається різноплановість поняття толерантності, складність його вивчення і, попри всі труднощі – необхідність визначення меж толерантності, відокремлення її від уседозволеності. Глибоко і всебічно питання про межі та парадокси толерантності аналізується в праці М. А. Кукарцевої, котра у своїй філософській розвідці використала елементи концептуального аналізу названого феномену [6, с. 117–120]. Авторка виділила три компоненти концепту толерантності: компонент заперечення, схвалення і неприйняття – і дійшла висновку, що «толерантність є нормативно зумовленим концептом», у якому кожен із компонентів стає причиною парадоксу толерантності [6, с. 118]. М. А. Кукарцева доводить, що парадоксів три, а не один. Наявність декількох парадоксів обґрунтовували й інші дослідники [1; 18]. Оригінальне і цілком логічне рішення парадоксу заперечення, запропоноване М. А. Кукарцевою, потребує відповіді на питання: чи можна взагалі градуювати ознаку толерантності (альтернатива: або толерантність є, або її немає), яким чином доцільно градуювати – щодо сили заперечення чи щодо способу прояву терпимості і т. ін.

У випадках розбіжностей в інтерпретації понять і розв'язанні ще не вирішених питань часто допомагає аналіз образних ресурсів мови: фразеологічних зворотів, прислів'їв, приказок. Проте й тут доводиться відзначати своєрідний вакуум: у фразеологічних словниках, збірках прислів'їв немає жодної одиниці з формальним або семантичним компонентом «толерантність». Можна знайти численну кількість прислів'їв, приказок, фразеологічних зворотів про дружбу, повагу до людини, терпіння (у значенні «вміння переносити фізичні та моральні труднощі»), мир і злагоду, але не про толерантність та її межі. За таких умов перспективною виглядає спроба звернутися до лінгвістичного аналізу поняття з використанням методів тих наукових парадигм, у яких відображається взаємозв'язок фактору людини в мові та фактору мови в діяльності людини. Зрозуміло, що розраховувати на повне вирішення проблеми не варто, проте зробити ще один крок у названому напрямі цілком можливо. Викладена інформація була врахована у формулюванні мети та завдань дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – обґрунтувати межі толерантності за лінгвістичними показниками. Основоположна гіпотеза дослідження – припущення про можливість установлення меж толерантності за когнітивно-семантичними та власне мовними маркерами. Ключову концептуальну ідею дослідження, що була врахована в постановці завдань як орієнтир, сформулюємо так: як основний критерій розмежування допустимого і недопустимого мають виступати ціннісні пріоритети суспільства, сформовані внаслідок когнітивного досвіду поколінь і вербалізовані у значеннях мовних одиниць, а також у нормах, правилах, кодексах, законах.

Для досягнення мети необхідно виконати низку конкретних завдань з опорою на методи аналізу в рамках різних лінгвістичних парадигм. У межах когнітивної лінгвістики вважаємо за необхідне встановити перелік концептів, через які визначається поняття толерантності (назвемо їх «суміжні концепти»), виявити, яким чином у них відображена аксіологічна діяльність мовної спільноти, її ціннісні пріоритети; методи лексичної семантики, зокрема метод компонентного аналізу, застосуємо з метою виявлення аксіологічних семантичних компонентів значень слів і словосполучень, що вербалізують суміжні концепти; методи лексичної парадигматики будуть слугувати у встановленні структури парадигм, антонімічних словам-вербалізаторам за аксіологічною ознакою. Матеріалом

для дослідження слугувало три типи джерел: теоретичні розвідки, у яких представлені визначення поняття толерантності; тлумачні словники української мови, в яких репрезентовані дефініції слів-вербалізаторів; енциклопедичні словники – філософські та психологічні, в яких подана інформація про аналізоване поняття.

Виклад основного матеріалу. Пояснимо мотиви вибору методів виконання кожного із поставлених завдань. Використання елементів концептуального аналізу необхідне для створення чітких уявлень про сутність поняття толерантності. Як відомо, концепти акумулюють уявлення мовної спільноти про картину світу загалом, її окремі фрагменти й аксіологічні ознаки. Стосовно встановлення меж толерантності особливо важливими є результати аксіологічної діяльності соціуму. Логічним виглядають такі два твердження: а) негативна оцінка виноситься суспільством тим явищам, до яких не можна ставитися толерантно; б) позитивна оцінка – тим явищам, до котрих необхідно ставитися толерантно, попри те, що вони відрізняються від пріоритетів окремих осіб. Аксіологічна інформація представлена у значеннях мовних одиниць, які вербалізують концепти, тобто у значеннях слів-вербалізаторів або словосполучень. Щоб виокремити її, постає необхідність виконати компонентний аналіз значень відповідних слів чи словосполучень і розкласифікувати їх на групи за типом оцінки: слова та словосполучення із семою «позитивна оцінка»; мовні одиниці із семою «негативна оцінка»; слова та словосполучення із семою «ситуативна оцінка». Якщо серед виділених слів не виявиться одиниць із негативною оцінкою, доцільно використати елементи парадигматичного аналізу: створити антонімічні парадигми, встановити, які уявлення соціуму вербалізують антоніми з негативною оцінкою. Саме вони дадуть відповідь на питання, до чого не можна ставитися толерантно. На окрему увагу потребують слова-вербалізатори із ситуативною оцінкою: слід пояснити, у яких типах ситуацій яка оцінка актуалізується.

Звернемося до встановлення міжконцептуальних зв'язків уявлень про толерантність. У дослідженні, репрезентованому в цій статті, не ставиться мета аналізу концепту «Толерантність» – нас цікавлять концепти, через які різними вченими й укладачами словників визначається сутність уявлень соціуму про обраний нами феномен. Зауважимо, що концепт у цій роботі тлумачиться як «інформаційна структура свідомості, різносубстратна за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища» [13, с. 404]. Представлення знань про об'єкти та явища відбувається у процесі їх вербалізації, тобто номінування словами, словосполученнями, фразеологічними та пареміологічними ресурсами мови. У випадку, коли назва концепту репрезентується словосполученням, вербалізується уточнена інформація, у якій виокремлюються загальна назва концепту та його категоріальні ознаки. Основу концепту становить поняття – воно репрезентує найбільш суттєву інформацію про об'єкт чи явище. У цій роботі терміни «поняття» і «концепт» не ототожнюються; вважаємо, що в понятті представлені найбільш суттєві та необхідні для ідентифікації об'єкта ознаки та зв'язки з іншими поняттями, а концепті – всі ознаки об'єкта та міжконцептуальні зв'язки. Із цього випливає, що визначення понять можуть репрезентувати зв'язки не тільки між поняттями, а й між концептами – через поняття, що лежать в основі кожного з концептів.

Різні визначення поняття «толерантність» проаналізовані у працях багатьох авторів [1; 2; 6; 18], тому немає потреби повторювати інформацію. Спираючись на тлумачення, подані в теоретичних джерелах, можна скласти своєрідну мозаїку на тему «Толерантність – це…». Відобразимо перелік суміжних концептів за вказаною схемою. Толерантність – це ТЕРПИМІСТЬ (до чужих думок, поглядів, переконань; до всього чужого) – [3; 5; 11; 14–16; 18–20]; ВИЗНАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ [5]; ВІДМОВА ВІД ДОГМАТИЗМУ (там само); ПОВАГА ДО ІНШИХ КУЛЬТУР, ПОГЛЯДІВ, ТРАДИЦІЙ [5–10 та ін.]; СПІВІСНУВАННЯ [6]; ВИМОГА ПОВАЖАТИ ПРАВА ІНШИХ [12]; УСТАНОВКА ЛІБЕРАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ [15]; СВІТОГЛЯДНА І МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА НАСТАНОВА ОСОБИСТОСТІ [15]; ОДИН ЗІ СПОСОБІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ [16]. Погляди на толерантність деяких авторів загалом відповідають викладеним, але вони наводять ще й інші різнопланові ознаки аналізованого феномену: «ЕТИЧНЕ ОБМЕЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ НЕПРИМИРЕННОСТІ; УМОВА НОРМАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА; ОЗНАКА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ; ОСОБИСТІСНА АБО СУСПІЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА [2, с. 11–12]. У тлумачних словниках зафіксовано дефініції через словотвірні зв'язки: «Толерантність. 1. Властивість за значенням *толерантний*». *Толерантний* у загальновживаному лексико-семантичному варіанті означає «поблажливий, терпимий до чиїхось думок, погля-

дів, вірувань тощо» [4, с. 1459], із чого випливає, що толерантність – це поблажливість, терпимість до чиїхось думок, поглядів тощо.

Найбільш поширеним і найбільш загальним є розуміння толерантності як терпимості. Толерантність і терпимість – синоніми, але не абсолютні, вони все ж мають семантичні відмінності [4; 8; 14]. Їх розмежовує сема «мотивація терпимості», обов'язкова чи необов'язкова наявність позитивного ставлення до об'єкта. Можна терпіти когось із різних причин без позитивних почуттів до нього. Толерантність передбачає терпимість, зумовлену доброзичливим ставленням до об'єкта. Вказані семантичні нюанси візьмемо до уваги, і все ж приймемо наведену інтерпретацію як опорну, робочу. Розглянемо співвідношення поняття терпимості з іншими, названими вище у переліку концептів, тимчасово абстрагувавшись від вказаної вище диференційної семи. Принагідно з'ясуємо, які ознаки із поданих потребують встановлення меж.

Уявлення про толерантність як про поблажливість, репрезентовані у визначенні слова *терпимість* [4, с. 1446], викликають сумніви. Зауважимо, що і в Декларації відзначається відмінність між значеннями вказаних слів: «Терпимість – це не поступка, поблажливість чи потурання» [5]. Безумовно, поблажливість і терпимість – різні ознаки, проте щодо категоричності відхилення можна сумніватися; до міркувань спонукають і визначення слова *поблажливість* у тлумачних словниках. Як і всі інші тлумачення відад'єктивних іменників, його визначення подається через словотвірні зв'язки із прикметником «поблажливий»: «Який занадто невимогливий, м'яко ставиться до кого-, чого-небудь, потурає комусь» [4, с. 990]. Семи «невимогливий» і «м'яко ставиться до кого-, чого-небудь» можна виокремити й у значенні слова «терпимість», правда, як периферійні, ситуативні. Відмінності між названими ознаками досить помітні: по-перше, поблажливість – ситуативна складова ознака терпимості, по-друге, за градуальною шкалою інтенсивності вона маніфестує більший ступінь прояву позитивного ставлення, ніж просто терпимість, про що свідчить і відтінок значення цього слова: «//Який виражає м'якість, терпимість, доброзичливість, свідчить про них» [4]. Обидві ознаки потребують встановлення меж, тобто обґрунтування критеріїв, за якими логічно розмежовувати допустимість чи недопустимість терпимості або поблажливості.

ПОВАГА – ознака, безпосередньо пов'язана з толерантністю, з одного боку, вона мотивує поведінку людини: якщо є повага, то є і потреба в терпимості, з іншого – постає як обов'язкова вимога, без якої толерантність унеможливлюється. Повага не потребує обґрунтування меж, отже, надалі необхідним стає звернення до протилежних уявлень – вони актуалізуються в антонімах до слів-вербалізаторів, у цьому разі – *неповага*.

ВИМОГА ПОВАЖАТИ ПРАВА ІНШИХ, ВИЗНАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ, ВІДМОВА ВІД ДОГМАТИЗМУ – ознаки, що репрезентують обов'язкові умови, необхідні для толерантної поведінки, саме в такому статусі вони представлені у концептуальних уявленнях соціуму про толерантність. Звернемо увагу на те, що компоненти словосполучень вербалізують інші концепти, а словосполучення загалом – умови толерантності. Наведені ознаки не потребують установлення меж; наголосимо, що йдеться про ознаки, репрезентовані словосполученнями загалом, а не окремими компонентами, – деякі окремі компоненти все ж потребують уточнень меж (права на що, свободи чого).

Стосовно СПІВІСНУВАННЯ погоджуємося з М. А. Кукарцевою у питанні про зв'язок аналізованих концептів, оскільки співіснування унеможливлюється без терпимості, правда, використовувати слово «співіснування» як опорне у дефініції поняття «толерантність» навряд чи доцільно, бо воно позначає процес, а толерантність – ознаку. Через відзначену відмінність воно виходить із кола тих понять, стосовно яких встановлюються межі.

УСТАНОВКА ЛІБЕРАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ – наведене визначення, безсумнівно, пов'язане з толерантністю. До того ж воно безпосередньо вказує на необхідність встановлення меж терпимості: у значенні слова ЛІБЕРАЛЬНИЙ тлумачні словники фіксують семантичну ознаку «зайвий»: «який виявляє *зайву терпимість*, **потурання (звичайно шкідливе**) кому-, чому-небудь» [4, с. 616] (жирним шрифтом виділено нами). Важливо встановити межі, за якими терпимість стає зайвою. Словосполучення СВІТОГЛЯДНА І МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА НАСТАНОВА ОСОБИСТОСТІ вербалізує назви концептів, із якими перетинається концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ, вони уточнюють тип ознаки терпимості. Значення опорного слова визначення «настанова» не пов'язане зі встановленням меж стосовно сутності терпимості. З тих самих причин не потребують встановлення меж також словосполучення УМОВА НОРМАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА; ОЗНАКА

ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ; ОДИН ЗІ СПОСОБІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ; ОСОБИСТІСНА АБО СУСПІЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА. Словосполучення ЕТИЧНЕ ОБМЕЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ НЕПРИМИРЕННОСТІ вказує на сферу обмежень – етичні.

Підсумуємо результати спостережень на першому етапі аналізу. Ключовим словом визначення поняття толерантності може бути слово *терпимість*, а всі інші репрезентують міжконцептуальні зв'язки аналізованого феномену, які становлять або складовий елемент толерантної поведінки, або мотиви толерантності чи її обов'язкові умови, або окремі уточнення. Ознаки *терпимість, поблажливість, ліберальне сприйняття, непримиренність* передбачають встановлення меж, а уявлення про права і свободи потребують уточнення. У пошуку меж толерантності логічно спиратися на аксіологічну інформацію, оскільки в ній відображається фактор людини в мові, тобто загальноприйняті в соціумі оцінки, що гарантують неможливість нанесення шкоди окремій людині чи певній соціальній спільноті. Схожу думку висловлювали й інші дослідники [1; 18]. О. С. Александрова відзначає: «Оскільки толерантність похідна від природи й характеру світоглядного вибору особистості й суспільства, вона має свою межу – обмеження свободи шкодою, що завдається іншим членам суспільства» [1, с. 57]. Шкодою визнаються ті лінії поведінки, які суперечать ціннісним пріоритетам суспільства. У п. 1.2 Декларації наголошується на необхідності встановлення межі, за якою терпимість не допускається: «Ні в якому разі терпимість не може служити виправданням зазіхань на ці (визнання універсальних прав і основних свобод людини – *Л. П.*) основні цінності» [5]. Звернемося до питання про аксіологічні ознаки, необхідність встановлення меж щодо яких обґрунтована вище.

У процесі компонентного аналізу значення слів-вербалізаторів суміжних концептів були розподілені на дві групи: значення із семами константної позитивної оцінки та варіативної ситуативної оцінки. Константна позитивна оцінка виокремлюється у значеннях таких слів і словосполучень: *повага, вимога поважати права інших, визнання прав і свобод людини, відмова від догматизму.* У словосполученнях позитивну оцінку у значеннях мають окремі компоненти – виділимо їх жирним шрифтом, а словосполучення загалом отримує позитивну оцінку саме через ці слова: ***етичне*** *обмеження концептуальної непримиренності, умова* ***нормального*** *функціонування* ***громадянського суспільства,*** *ознака* ***загальної і політичної культури,*** *один зі способів* ***соціалізації особистості.*** До значень, які мають варіативну ситуативну оцінку, тобто можуть актуалізувати і позитивну, і негативну залежно від ситуації, належать: *терпимість, співіснування, установка ліберального сприйняття, світоглядна і морально-психологічна настанова особистості, особистісна або суспільна характеристика*. Саме друга група визначень репрезентує уявлення, які стають причиною суперечностей і парадоксів і зумовлюють необхідність установлення меж толерантності. Питання про критерії встановлення таких меж частково може прояснити парадигматичний аналіз компонентів першої групи у комплексі з когнітивним аналізом аксіологічних уявлень соціуму. У зверненні до парадигматичного аналізу ми керувалися твердженням, що слова-вербалізатори з константною позитивною оцінкою позначають явища, які соціум визнає як ціннісні пріоритети цивілізованого суспільства. Отже, всі факти, ознаки, лінії поведінки, вчинки, що не ігнорують загальновизнані цінності, але відрізняються за варіантами у реалізації, заслуговують толерантного, терпимого ставлення незалежно від варіанту реалізації. Явища, які не відповідають загальновизнаним моральним цінностям, терпіти не можна. Згрупуємо антонімічні пари та виділимо жирним шрифтом слова на позначення явищ, ознак, вчинків, лінії поведінки, до яких не можна ставитися толерантно.

Повага – ***неповага****.* Не можна бути толерантним до неповаги загалом: яка проявляється стосовно людини, її думок, переживань, поглядів, віросповідання, національних цінностей, звичаїв (які не ігнорують загальнонародні ціннісні пріоритети).

Вимога поважати права інших – словосполучення, тому логічно аналізувати не антоніми, а протилежні уявлення, а саме: відсутність такої вимоги. Когнітивний досвід усіх мовних спільнот довів необхідність поважати права інших, і цю вимогу можна розцінювати як один із загальноприйнятих ціннісних пріоритетів. Сформульований висновок стосується і словосполучення *визнання прав і свобод людини:* протилежне уявлення – відсутність визнання, невизнання прав і свобод людини – отримало негативну оцінку соціумів. *Відмова від догматизму* протиставляється *погодженню з догматизмом*, *прийняттю його*. Догматизм як інтелектуальна риса людини має усталену негативну оцінку, із чого випливає, що його терпіти не можна.

Звернемося до групи з варіативною ситуативною оцінкою. Якщо орієнтуватися на ціннісні пріоритети суспільства, то позитивна оцінка актуалізується в тих типах ситуацій, які відповідають загальноприйнятим ціннісним пріоритетам, а негативна – в тих, що моральним загальнолюдським цінностям не відповідають. Відповідність загальнолюдським ціннісним пріоритетам є умовою не тільки толерантності, а й таких явищ: *мирне й успішне співіснування; позитивні світоглядні та морально-психологічні настанови особистості; позитивна особистісна та суспільна характеристика.* Сформульована умова є тією межею, яка відокремлює необхідність і можливість толерантності від її категоричної заборони.

У процесі аналізу ми орієнтувалися на загальнолюдські ціннісні пріоритети, проте відомо, що існують і пріоритети, які визнаються тільки в окремих країнах (релігійні, моральні та ін.). На нашу думку, в таких випадках логічно враховувати сутність конкретних ситуацій. Якщо хтось потрапляє до іншої країни, то він не може нав'язувати свої цінності, про що йдеться у прислів'ї *До чужого монастиря зі своїм статутом не ходять*. У випадках, коли певний національний звичай не подобається гостю, а гість не може примусити себе бути толерантним, то він принаймні має бути терпимим, тобто терпіти без поваги до звичая, не втручатися. І тільки наявність загрози життю когось може зняти табу на невтручання.

Висновки і пропозиції. Аналіз мовного матеріалу підтвердив основоположну гіпотезу дослідження про можливість установлення меж толерантності за лінгвістичними показниками. До когнітивно-семантичних маркерів, які свідчать про допустимість і необхідність толерантності, належить відповідність поведінки, ставлення до інших загальнонародних моральних цінностей, що представлені у значеннях мовних одиниць як пресупозиційна або формально виражена інформація. Толерантність є недопустимою стосовно тих явищ, що не відповідають ціннісним пріоритетам суспільства й окремої мовної спільноти. Власне мовними маркерами є лексичні, фразеологічні, пареміологічні ресурси мови, а також норми, правила, кодекси, закони, які вербалізують уявлення про загальновизнані ціннісні пріоритети та репрезентують інформацію про позитивну чи негативну суспільну оцінку фактів, учинків, подій, явищ.

У процесі дослідження були помічені питання, котрі виходять за рамки поставлених завдань, але є важливими для подальшого розроблення теми. Бажано на основі аналізу мовних перехідних явищ установити ступінь чіткості меж толерантності. Як відомо, межі між добром і злом, правдою і неправдою часто встановити важко, тож і межі толерантності все ще залишаються недостатньо прозорими. У практичному плані корисно було би спроєктувати результати аналізу на лінгвістичне обґрунтування меж між свободою слова та її перевищенням. Обсяг наукової статті не дозволив викласти результати дослідження аналізованої проблеми на матеріалі текстів норм, правил, кодексів, законів, які вербалізують уявлення про загальновизнані ціннісні пріоритети. Зазначені питання розглядаємо як перспективу розроблення теми.

Список літератури:

1. Александрова О. С. Межі й антиподи толерантності як суперечливої суспільної цінності. *Філософія. Грані*. 2011. № 1 (75). С. 54–57. URL: https://cutt.ly/PvFJyld.

2. Андрєєв М. В. Наукові підходи до поняття «толерантність». *Наукові записки кафедри педагогіки*. Вип. XXVIII. 2012. С. 7–17.

3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с. URL: https://cutt.ly/Eblc01w.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1736 с.

5. Декларація принципів толерантності. URL: https://cutt.ly/RbjE70c.

6. Кукарцева М. А. Концепт и феномен толерантности: политико-дипломатическое измерение. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, 2013. Вип. 20 (2). С. 117–120. URL: https://cutt.ly/Mblc4LX.

7. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*, 1997. № 11. С. 46–54. URL: https://cutt.ly/Bbz9Gm8.

8. Лісовий В. Толерантність. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 642. URL: https://cutt.ly/eblvgGk.

9. Малахова О. М. Толерантність – цінність у глобалізованому світі. *Філософія. Грані*, 2014. № 10. С. 47–53. URL: https://cutt.ly/AblvcYE.

10. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с. URL: https://cutt.ly/rblvQsK.

11. Мурашов А. А. Гримасы толерантности: когда терпимость нетерпима. *Мир образования – образование в мире.* 2003. № 3 (11). С. 189–194.

12. Риэрдон Б. Э. Толерантность – дорога к миру / пер. с англ. О. Артемьева, А. Бураковская, Л. Котова. Москва : Бонфи, 2001. 301 с.

13. Селіванова О. С. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-Київ, 2008. 712 с.

14. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. С. 310. URL: https://cutt.ly/Tblb15j

15. Соколов В. М. Толерантность: состояние и тенденции. *Социология культуры*, 2003. С. 54–63. URL: https://cutt.ly/NblnjWL.

16. Старовойтова І. І. Толерантність як міра ідентифікації особистості у суспільстві. *Наукове пізнання. Методологія та технологія*. Вип. 1–2. 2000. С. 166–171.

17. Сухих Е. С. Толерантность: психологическое содержание и личностные факторы. *Человек. Общество. Управление.* № 4. 2005. С. 66–77. URL: https://cutt.ly/zbz9Ulg.

18. Хомяков М. Б. Толерантность – парадоксальная ценность. С. 1–13. URL: https://cutt.ly/ybz9WJ8.

19. Karl Popper. The Open Society and its Enemies. 2002. London : Routledge. 920 p. URL: https://cutt.ly/6blcqLb.

20. King P. The problem of tolerance. *Government and opposition.* Vol. 6. Issue 2, 1971. P. 172–207. Published online by Cambridge University Press, 2014. URL: https://cutt.ly/WblxgFU.

Pelepeychenko L. M. LIMITS OF TOLERANCE IN THE LINGUISTIC ASPECT

The article deals with the substantiation of the tolerance limits on linguistic indicators, which include cognitive-semantic and linguistic features. Using the methods of cognitive linguistics, a list of related concepts is established, through which the concept of tolerance is defined; is revealed how they reflect the axiological activities of the language community, its value priorities. The ways of verbalization of axiological experience of society are shown and the types of semantic components that actualize axiological information are revealed. It is proved that the most common is the interpretation of the concept of tolerance through the concept of forbearance; the differential features of the named concepts are substantiated. It is proved that all other concepts through which the analyzed one is defined, represent connections of the analyzed phenomenon and other ones; the relevant semantic features of the words represent either a component of tolerant behavior, or the motives of tolerance or its mandatory conditions, or individual clarifications. The signs that require the establishment of tolerance limits, those that do not provide limits, and those that need clarification are delimited. The search for the limits of tolerance is based on axiological information, as it reflects the generally accepted assessments in society, which guarantee the impossibility of harming an individual or a particular social community. Harm is interpreted as those behaviors that contradict the value priorities of society. It is proved that the cognitive-semantic marker, which indicates the admissibility and necessity of tolerance to a certain phenomenon, is compliance phenomenon with national moral values, which are represented in the semantic of language units as presuppositional or formally expressed information. Tolerance is unacceptable in relation to those phenomena that do not correspond to the value priorities of society and the individual language community. Actually language markers are lexical, phraseological, paremiological resources of language, as well as norms, rules, codes, laws that verbalize the notion about generally accepted value priorities and represent information about positive or negative social assessment of facts, actions, events, and phenomena.

Key words: *tolerance, forbearance, limits of tolerance, cognitive-semantic markers, actually language markers, axiological information, value priorities of society.*

Відомості про авторів

Алієва У. Н. – доктор філософії з філології, старший викладач кафедри російської мови та міжкультурної комунікації Бакинського слов'янського університету (Азербайджан)

Арнаутова А. Р. – старший викладач кафедри східної філології Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бечко Я. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва

Білоусенко П. І. – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України

Бойко Л. П. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету

Бортник С. Б. – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Водяна Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гаман І. А. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гасанова К. К. – аспірант кафедри азербайджанської мови Інституту мовознавства імені Насімі Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан)

Гогуленко О. П. – старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету

Гойда О. І. – асистент кафедри прикладної лінгвістики Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка»

Гришкова Р. О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гулієва С. А. – дисертант Азербайджанського університету мов (Азербайджан)

Гуменюк Н. Г. – кандидат філологічних наук, доцент, кафедра англійської філології та перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

Гуменюк І. Л. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики англійської мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Ємельянова Д. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання факультету іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Жарікова Ю. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету

Зайцева М. О. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ібаєв Н. А. – доктор наук з філософії, доцент кафедри азербайджанської мови і методів її навчання Сумгаїтського державного університету (Азербайджан)

Кадрі-заде З. І. – філолог-тюрколог, викладач кримськотатарської мови та літератури, перекладач, м. Київ

Камишова Т. М. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Коваленко Н. Д. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ковальова Т. П. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Поліського національного університету

Козлова О. Б. – магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Національного університету «Запорізька політехніка»

Колісниченко Т. В. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Комлик Н. Ю. – аспірант кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Коропатніцька Т. П. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Косович О. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Котенко А. О. – магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кущ Е. О. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Національного університету «Запорізька політехніка»

Лахно Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Інституту філології Київського університету Бориса Грінченка

Лигуша А. О. – бакалавр з філології (германські мови та літератури) Сумського державного університету

Ликіна В. В. – аспірантка кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені професора О. М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету

Лисюк Б. О. – студентка кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Лучик О. Ю. – магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Максим'юк Н. В. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Максим'юк О. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Мамедова Н. Т. – докторант відділу теоретичного мовознавства Інституту мовознавства Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан)

Медвідь О. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету

Мельник О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу Інституту гуманітарної підготовки та державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Ментинська І. Б. – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Мозолюк О. М. – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нікуліна Г. В. – магістр кафедри теорії та практики перекладу Національного університету «Запорізька політехніка»

Осіпчук Г. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Пелепейченко Л. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Петренко О. Д. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Підлужна І. А. – старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Погоріла С. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету

Приходько А. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Національного університету «Запорізька політехніка»

Романенко К. М. – аспірантка кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Рудь О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Самаріна В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Струк І. М. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Сухова А. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Тадеуш О. Х. – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики фізико-математичного факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Таценко Д. О. – бакалавр з філології (германські мови та літератури) Сумського державного університету

Тернова А. І. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики Запорізького національного університету

Тимчук І. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету

Чистяк Д. О. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шахматова О. В. – старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Шепель Ю. О. – доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 32 (71) № 3 2021

Частина 1

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33
Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 28,62. Ум. друк. арк. 31,85. Зам. № 0721/245
Підписано до друку 09.06.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.